

LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJA

JUOZAS ERETAS

KAZYS PAKŠTAS

TAUTINIO ŠAUKLIO ODISEJA

(1893-1960)

ROMA 1970

KAZYS PAKŠTAS

NEGĘSTANTIEJI ŽIBURIAI

(LUMIÈRES QUI DEMEURENT)

Redaguoja Kun. Antanas Liuima, S. J.

3 tomas

JUOZAS ERETAS

KAZYS PAKŠTAS

Kasper Parvitz

LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJA

JUOZAS ERETAS

K A Z Y S P A K Š T A S

TAUTINIO ŠAUKLIO ODISEJA

(1893-1960)

1970

LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJA

Piazza della Pilotta, 4

R o m a

Tiražas 1500 egz.

Spausdino «Pliniana» spaustuvė Selci Umbro miestelyje (Perugia - Italia)

Lietuvių Rašytojų Draugijai išeivijoje,
IŠRINKUSIAI MANE SAVO GARBĖS NARIU,
NUOŠIRDŽIOS PADĖKOS ŽENKLAN
SKIRIU ŠĮ VEIKALĄ.

J u o z a s E r e t a s

PROF. KAZIO PAKŠTO
PAMINKLUI STATYTI IR MONOGRAFIJAI LEISTI
KOMITETO ŽODIS

Prof. dr. Kazys Pakštas, kurio audringas ir veikimo pilnas gyvenimas šioje knygoje yra aprašomas, staiga mirė 1960 metais ir buvo palaidotas Šv. Kazimiero kapinėse Chicagoje. Ateitininkai pasiryžo savo buvusiam Federacijos Vadui pastatyti paminklą. 1963 m. Ateitininkų Sendraugių Centro Valdybos narių buvo sudarytas paminklui statyti komitetas iš pirmininko inž. Jurgio Mikailos ir narių: kun. Broniaus Dagilio ir inž. dr. Leono Bajorūno.

Pradėjus rinkti aukas paminklui, atsirado a. a. K. Pakšto gerbėjų, kurie neprašomi siuntė aukas ir ragino, pastačius paminklą, išleisti velionies gyvenimo aprašymą. Tada šitas komitetas pradėjo aukų rinkimo vajų ne tik paminklui, bet ir monografijai, kurią, komiteto prašomas, sutiko parašyti prof. dr. Juozas Eretas. Monografijai leisti tesurinkta tik ketvirtadalis spaustuvei apmokėti reikalingų lėšų. Kitą ketvirtadalį teko parūpinti L. K. M. Akademijai.

1965 m., praėjus penkeriems metams nuo prof. K. Pakšto mirties, Šv. Kazimiero kapinėse buvo pastatytas ir pašventintas arch. Jono Muloko suprojektuotas paminklas. Gi šiais — 1970 metais, atžymint Profesoriaus mirties dešimtmetį, pasirodo jo monografija. Su liūdesiu tenka priminti, kad vienas komiteto narys, kun. Br. Dagilis, 1968 m. tragiškai žuvęs susisiektimo nelaimėje, negalėjo sulaukti šio leidinio.

Komitetas nuoširdžiai dėkoja visiems aukotojams, prisidėjusiems prie visų šių darbų įvykdymo, monografijos autoriui prof. dr. Juozui Eretui ir daug prie šios knygos išleidimo dirbusiam Lietuvių Katalikų Mokslo Akademijos pirmininkui kun. prof. dr. Antanui Liuimai. Aukotojų sąrašas alfabetine tvarka duodamas knygos pabaigoje.

PRATARTIS

Žavingiausias grožis žėri iš tiesos
(Šv. Tomas Akviniėtis).

Rašant veikalą apie Šalkauskį, man buvo aišku, kad iš kitų nepriklausomos Lietuvos įžymybių bei ateitininkų vadų biografinio atvaizdavimo pirmiausia užsitarnautų Dovydaitis su Pakštu. Dėl to man nebuvo sunku priimti kvietimą, 1963 m. Detroite susidariusio ateitininkų sendraugių komiteto su inž. J. Mikaila priešakyje, tokiai knygai apie Pakštą parašyti. Imtis šio darbo palengvino ta aplinkybė, kad su Pakštu buvau susipažinęs dar 1917 m. Šveicarijoje ir paskui, kaip draugas ir kolega, su juo likaus susijęs iki pat jo mirties 1960 m.

Bet, nepaisant šios laimingos aplinkybės, nebuvo lengva paruošti šią biografiją, nes, nors nuo jo mirties tebuvo praėję vos keleri metai, visuomenė apie jį teturėjo fragmentišką vaizdą ir dalinį supratimą. Antai, Europos lietuviai mažai težinojo apie jo veiklą Šiaurės Amerikoje, lygiai kaip ir Amerikos lietuviai menkai tesiorientavo apie jo darbuotę tėvynėje. Ir vieni ir antri vos nusimanė apie jo keliones Afrikoje bei Pietų Amerikoje. Katalikai tik pro miglas tematė, ką jis veikė už jų ribų, o nekatolikai vėl neturėjo tikro supratimo apie jo reikšmę už jų orbitos. Dėl to daugumas jo amžininkų tematė vieną siaurą jo asmenybės aspektą ir pagal tai jam prilipdė etiketę, kuri jam mažai tetiko. Nemenkai prie tokios desorientacijos yra prisidėję ir tie svetimieji agentai, kuriems — dėl suprantamų priežasčių — rūpėjo žeminti jo vardą mūsų visuomenėje. Buvo tad svarbu išvengti visų tų siaurumų ir parodyti tikrąjį — natūralųjį Pakštą.

Šiuo tikslu autorius pasiryžo nupiešti ištisą gyvenimo eigą, praveisti, — nesileidžiant į specialias temas, kurios paliekamos tų sričių žinovams, — visą tą liniją nuo jo vaikystės Aukštaitijoje iki jo mirties Chicagoje. Tam keliui nušviesti autorius stengėsi semtis medžiagos iš visų jam prieinamų patikimų šaltinių, nes rūpėjo tikrais dokumentais pagrįsti autentišką gyvenimo kelią, o ne sukombinuoti kokį nors romaną. Jei ši biografija tarpais panaši į romaną, tai šis «romaniškumas» nėra koks nors sugalvotas užintriguojantis «pagražinimas», o tiesiog išplaukia iš paties Pakšto audringo ir spalvingo gyvenimo.

Vadovaudamasis tokia realistine intencija, autorius stengėsi išvengti tų dviejų nukrypimų, kurie neretai biografus sugundo aprašomąjį arba iškelti ant piedestalo, arba jį nusviesti į Dantės pragarą. Aišku, kad sąžiningas biografas turi atmesti tokias tendencijas, apskritai bet kokias intencijas, išskyrus vieną, būtent — visu kruopštumu siekti tiesos ir ją kaip galint ryškiau atvaizduoti.

Nors tai skamba visai paprastai ir įtikinančiai, šį tikslą pasiekti betgi nelengva. Žymiausia kliūtis gali būti pats autorius, apie kurį vienas biografikos žinovas yra pasakęs: «Gyvenimo aprašymas yra toks veikalas, kuris kitą asmenybę mato per rašančios asmenybės prizmę». Pavojus savo prizmės spalvomis nudažyti aprašomojo paveikslą tikrai tyko autorių; dėl to jis turėtų perleisti svetimus spindulius be lūžio ir be nudažymo. Subjektingumas yra klastingiausias biografo priešas.

Bet jam gresia dar kiti pavojai, ypač tokie, kurie plaukia iš jo aplinkos, kur visokios grupės nori palenkti biografą sau, reikalaudamos, kad jis iš aprašomojo padarytų paminklą, arba jį sutriuškintų savo žaibais. Tačiau visiems tokiems *pressure groups* jis turi atsakyti: biografas nėra nei hagiografas, nei pamfletistas, o tiesos ieškotojas ir kuklus jos balsas. Tokiu tiesos tarnu norėjo būti ir šio veikalo autorius. Dėl to jis ir savo draugo atžvilgiu tegalėjo būti nešališkas, prisimindamas Sokrato įspėjimą savo sekėjams: «Manim rūpinkitės mažai, bet didžiai rūpinkitės tiesa». Dėl to Pakštas čia pasirodys be tos kosmetikos, kurią klaidingai suprasta biografika dažnai pritaiko savo «herojams»; bet ir be tos smalos, kuria svetimi jį teršdavo. Neužmirškime, kad «žavingiausias grožis žėri iš tiesos», nors ši kartais gali būti ir nemaloni.

Tokiu pat objektingumu autorius stengėsi škicuoti ir tuos laikus, per kuriuos Pakštas keliavo, nes veikalas nebūtų pilnas, jei jame neatsispindėtų viešasis gyvenimas, kuris jį veikė ir kurį veikti jis buvo pasiryžęs. Kadangi mudu ilgesnį laiką bendrai keliavova per šią epochą, tai ir man buvo žinomi čia aprašomi faktai ir pažįstami minimi asmenys. Tas bendras vaizdas dar šiandien gyvai stovi prieš mano akis.

Tačiau jį piešdamas, negalėjau leisti į tokias smulkmenas, kurios, — kaip tai, pavyzdžiui, pasitaiko dabartinėse amerikiečių biografijose, — daugiur tiesiog nustelbia aprašomąjį. Mano tema buvo *Pakštas*, dėl to ji negalėjo išplisti į kolosalinę jo gyventų laikų panoramą.

Siekiamą objektingumą tegalėjo užtikrinti tik patys pagrindiniai šaltiniai. Juos užtikau Chicagoje, Pasaulio Lietuvių archyve. Jo vedėjas Y. Liulevičius man leido atrinktus dokumentus nusivežti Europon, kur, Šveicarijos kalnuose, toli nuo trukdančių veiksnių, juos galėjau išstudijuoti bešališkiau bei nuodugniau. Kitas svarbus šaltinis buvo Janinos Narūnės atsiminimai apie antrąjį jos vyrą. Trečią informatorių grupę sudarė žodžiu mane informavę bičiuliai, iš kurių skyrium minėtina Bronė Starkienė, sutikta 1964 m. Santa Monicoje, Kalifornijoje. Toliau reikšmingi buvo tie dokumentai, — laiškai, atsiminimai, nuotraukos ir t.t., — kuriais mane mielai parėmė gausūs Pakšto bičiuliai bei pažįstami. Jų tarpe dėl ypatingos savo svarbos paminėtinas vienas amerikietis — prof. Bruno Hartungas (Wheeling, W. Va.).

Visa eilė šių pagalbininkų dar malonėjo patikrinti atskirus biografijos straipsnelius, antai Janina Pakštienė, A. Bendorius, J. Grinius, kun. St. Yla, J. Laučka, Pr. Pauliukonis, L. Šimutis, Gr. Valančius ir VI. Viliamas.

Visiems man padėjusiems, ypač čia suminėtiems, reiškiu savo ypatingą padėką, nes kaip tik tokia kelionė *ad fontes* laiduoja tą nešališkumą, kokis yra būtinas net geriausių draugų atžvilgiu.

Labai gailiuos, kad tokios padėkos negaliu nusiųsti Lietuvon, iš kur šiuo laiku dėl suprantamų priežasčių nesulaukiau paramos.

Kalbą patikrino — ir man dar sugestijomis padėjo — jaunesnis mano kolega iš Kauno dienų dr. J. Grinius, o tekstą rūpestingai perrašinėjo jo žmona ponia Alina. Veikalą išleido L. K.

Mokslo Akademija, kurios pirmininkas prof. A. Liuima, S. J., atsidėjęs globojo visą leidimo darbą. Asmenvardžių ir vietovardžių rodyklę sudarė kun. Rapolas Krasauskas. Visiems nuoširdus dėkui!

Rašydamas šią knygą, autorius neturėjo ambicijos paruošti tokią standartinę biografiją, kuri panašioms užsimojimams užkirstų kelią. Priešingai, ja tenorėjo paruošti dirvą naujoms studijoms, kurios dar vispusiškiau nušviestų tiek paties Pakšto asmenybę, tiek ir patį Nepriklausomybės laikotarpį, šį žavingiausi lietuvių tautos pragiedrulį naujausiais laikais.

Po šešerių metų čia padėdamas savo plunksną, džiaugiuos, kad prie savo biografijos apie Šalkauskį galėjau prigretinti tokią pat apie bendrą mūsų bičiulį Pakštą. Būčiau laimingas, jei ji būtų skaitoma taip, kaip ji buvo rašoma — *sine ira et studio*.

J u o z a s E r e t a s

Bazelis, Šveicarija

TURINYS

Prof. Kazio Pakšto paminklui statyti ir monografijai leisti Komiteto žodis	IX
Pratartis	XI

I Skyrius : Kelias į laisvę (1893-1925)

Prieš auštant	3
Užpalių « varliamušys » (1903-1909)	6
Į kunigus ! (1911-1913)	11
Prie naujų krantų (1913-1914)	16
Grinoriaus vargas ir ryžtas (1914-1916)	19
Tautos Fondo generalinis sekretorius (1916-1918)	26
Misijos Europon sekretorius (1918)	31
«Kapitonas» Pakštas nuniokotoje tėvynėje (1919)	37
« Civis academicus Friburgensis » (1919-1923)	40
Vizija ties Viduržemio jūra (1922)	45
Trubadūro bravūra (1924)	49

II Skyrius : Nepriklausomybės saulėje (1925-1939)

Geografo katedroje (1925-1939)	53
Ryžtas antram dešimtmečiui (1928)	61
« Tiltų statytojas »	65
Veidu į jūrą !	70
Ateitininkų priešakyje (1930-1940)	76
Politiškas Pakštas Nepriklausomybės laikais (1925-1938)	86
Magiškas žodis	101
Savo gūžtoje Kaune (1925-1939)	114
Nepripažintas pranašas	118
«Antrojo fronto» pradininkas	131

III Skyrius : « Antrojo fronto » rezistentas (1939-1949)

«Antrojo fronto» užuomazga prie Pacifiko (1939-1940)	137
Žygis per Kanadą (1940)	143
Atsisistatydinimas iš ateitininkų Vyriausiojo vado pareigų (1940)	149
Ministeris prieš profesorių (1941-1943)	152
Kultūros instituto direktorius (1941-1942)	157
Carletono kolegijos profesorius (1943-1944)	164
Balfo tarnyboje (1944-1945)	169
Burtai be žavesio	177
Profesūra Monterey (1947-1948)	183
Mirties šmėkla (1948-1949)	189

IV Skyrius : Naujas ryžtas prie Atlanto (1949-1957)

Suodininis Pittsburghas (1949-1954)	197
Knygų karalystėje (Washington, 1954-1957)	209
Europos vienytojas Amerikoje (1950-1956)	214
Lituania aeterna in Europa aeterna (1956)	224
Tarp dviejų politinių generacijų	232

V Skyrius : Prieblandon (1957-1960)

Paskutinė katedra (Steubenville, 1957-1960)	243
Didžioji vizija — Dausuva	254
Tarp pagundos ir garbės	269
Visuomenės veikėjo dalia	276
Vėlyba laimė (1959-1960)	284
« Pažadėtosios žemės » akivaizdoje (1960)	291
« Mano laikrodis sustojo » (1960)	300
Taikos uostan (1960)	310
Rožės ir dygliai	317

Baigiamas žodis	327
-----------------------	-----

Priedai

Raštija	329
Zusammenfassung (Santrauka vokiečių kalba)	341
Asmenvardžių ir vietovardžių rodyklė	345

Pirmasis Skyrius

KELIAS Į LAISVĘ (1893-1925)

Prieš auštant

Užpalių « varliamušys » (1903-1909)

Į kunigus? (1911-1913)

Prie naujų krantų (1913-1914)

Grinoriaus vargas ir ryžtas (1914-1916)

Tautos fondo generalinis sekretorius (1916-1918)

Misijos Europon sekretorius (1918)

« Kapitonas » Pakštas nuniokotoje tėvynėje (1919)

« Civis academicus Friburgensis » (1919-1923)

Vizija ties Viduržemio jūra (1922)

Trubadūro bravūra (1924)

PRIEŠ AUŠTANT

Laisvės šūkis įaugo į mūsų kaulus ir smegenis.

« Mano tėvas, — taip pasakoja Pakštas savo gyvenimo aprašyme, — Užpalių miestelyje buvo amatininkas, dailidė. Atsimenu, kai vakare, darbams pasibaigus, koks pustuzinis tokių pat vargingų darbininkų susirinkdavo pas jį. Jie rūkydami pypkę, prisimindavo skausmingą savo praeitį ir aptardavo gyvenamos dienos sunkumus. Man tuomet buvo vos dešimts, dvylika metų, ir viskas man giliai įstrigo į galvą ir jaudino širdį.

Jie prisimindavo tas kietas vergystės dienas, išgyventas prieš 1861 metus, ir tą kruviną 1863-1864 m. sukilimą, tą ketvirtąjį lietuvių (ir kitų tautų) bandymą sudraskyti rusų carizmo retežius. Išgirdau, kad tuomet vienas mūsų miestelis nustojo mažiausia apie dešimts nuošimčių savo gyventojų, kurie buvo iššaudomi, kariami, ištremiami. O jų vieton moskovitų buvo atsiunčiami girtuokliai ir arkliavagiai, kurių nedorybėms galo nebuvo.

Girdėjau, kaip po nepavykusio 1863-1864 metų sukilimo lietuviai prarado kuone visas savo teises : toliau nebebuvo galima spausdinti knygų, net maldaknygių, savo kalba ir savo lotyniškuoju raidynu. Nebebuvo galima turėti savo organizacijų ar mokyklų, ir nustota teisės įsigyti žemės arba gauti kokią nors tarnybą savo tėvynėje. Jų vieton sunkūs mokesčiai ir sekimas kiekvieno žingsnio. Vadinasi, nauja baudžiava, tik kitokia forma.

Visa tai patyriau ir aš, nes gimiau kaip tik apie tą laiką, kada Kražių skerdynės (1893) lietuvius jaudino iki širdies gelmių. Bet visa tai nė kiek nepakirto jų pasiryžimo, nes, nors jie ir buvo pralaimėję keturias revoliucijas, jie nebuvo praradę savo sielos.

Nors tie žmonės ir buvo gimę baudžiavoje ir augo paniekinti, jie vis dėlto nebuvo nustoję teisybės, teisėtumo ir laisvės jausmo. Dėl to jie kovojo toliau, pakeisdami kovos būdą. Jie įkūrė visą tinklą slaptų mokyklų, kuriose keliaują mokytojai slapta mokė vaikus. Reikalingos knygos buvo spausdinamos užsieniuose, Vokietijoje, net Amerikoje, ir kaip uždrausta prekė buvo per sieną traukiama, nepaisant tų žiaurių bausmių bei Sibiran trėmimų, kurie laukė pagautuosius knygnešius, nors vienintelė jų 'kontrabanda' buvo kultūra. Aš alkanomis akimis prarydavau tą brangų turtą, kurį, rizikuodami laisvę ir gyvybę, parsitraukdavo iš tolimų kraštų mūsų pasiryžėliai, kuriais visi pasididžiudavome. Pasididžiudavau ir savo tauta, kuri nė manyte nemanė pasiduoti ir tik ruošė galimybę išsivaduoti.

Pirma tokia proga pasitaikė 1904-1905 metais per rusų-japonų karą. Sukilo rusų pavergtos tautos, sukilome ir mes. Bet mūsų revoliucija buvo žmoniška: maskoliškus žandarus, mokytojus ir kitus činauninkus sodinome į traukinį ir siuntėme juos atgal į savo kraštą. Deja, mūsų vietinė lietuviška valdžia teisilaikė vos porą mėnesių. Tačiau, nors kazokai dar kartą bandė mus grąžinti į protą, mes nebepasidavėme (kaip anksčiau) ir tuo atgavome savo spaudą, laimėjome teisę įkurti kultūrinės bei ūkiškas draugijas, ir mūsų dvasiškija galėjo laisviau atsikvėpti.

Maskoliai, žinoma, iš tikrųjų nemanė mums suteikti tikrą laisvę. Dėl to, pavyzdžiui, į Panevėžio mokytojų seminariją kasmet tepriimdavo vos porą lietuvių, nors ji turėjo aprūpinti maždaug pusę mūsų krašto mokytojais. Negalėdami pasiekti didesnio mokslo valdiškose mokyklose, mes sustiprindavome savo privatiškąją mokymąsi ir tapome namų gamybos 'studentais', kuriuos žmonės kažkodėl vadindavo 'švedais'. Jie mokydavosi dažnai vieni, pasinaudodami senais, apdraskytais vadovėliais. Mes tarpusavy susisiekdavome ir susiburdavome. Mes aptardavome ir pašlijusią Rusijos situaciją; kartu ugningai pritardavome Balkanų tautoms, išsilaisvinančioms iš turkų jungo. Net žemėlapiuose sekdavome jų žygius ir gailėdavomės, kad dar nebuvo atėjusi mūsų eilė. Tai buvo 1912 metais. Laisvės šūkis įaugo į mūsų kaulus ir smegenis » ¹.

¹ *Draugas*, 1943. XI. 25 d.

Tai tokie buvo pirmieji sąmoningi Pakštų Kaziuko išgyvenimai. Juos patyrė prie žibalinės lempos, prirūkytoje tėvelio pirkioje, iš vargšų, engiamų tautiečių, kurių visa kaltė buvo, kad jie lietuviai ir katalikai.

Patirtis rodo, kad vaiko pergyvenimai siekia patį sielos dugną, kur jie, tartum kokia karšta geležis, įdegina savo įspūdžius. Jie neišdildomi, jie nudažo jausmus, paskatina valią, formuoja jaunuolio pasaulį, kurio nesugriauna nė tolimesnis gyvenimas. Ten, — užpaliečių sukeltuose naminio tabako dūmuose, — Kazys regėjo savo pirmąją viziją: laisvės lietuviui, katalikui, darbo žmogui.

UŽPALIŲ « VARLIAMUŠYS » (1903-1909)

Ką galvon įsidėsi, lengvai nešiosi.

Pradinį Pakštų lizdą aptinkame Butėnų kaime, Svėdasų parapijoje, pačiame pietiniame Rokiškio apskrities pakraštyje, kuris iki 1939 m. buvo išaugęs iki 24 šeimų. Šiame kamputyje ir gimė Kazio senelis, baudžiauninkas. Ten gimė ir tėvas Adomas, kuriam vėliau teks būti Juozo Tumo-Vaižganto (1869-1933), kunigo ir rašytojo, krikšto tėvu. Suaugęs, Adomas, pats žemės neturėdamas, iš čia išvyko į Užpalių-Sudeikių apylinkes, kur jis Alinaukos vienkiemyje, prie žinomo Alaušo ežero, išsinuomavo ūkį. Šio palivarko savininkas buvo nuskuręs dvarininkas, kuris atvykėliui savo žemę išnuomavo iš pusės, čia, per 1893 m. Petrinės, Kazimieras ir išvydo pasaulio šviesą. Jis nebuvo pirmas Adomo vaikas, o berods penkioliktasis iš tos septyniolikos, kuriais jį apdovanojo dvi jo žmonos. Apie pirmąją žmoną nieko negirdėti, o apie antrąją tik tiek, kad ji, Ona Vanagaitė, buvo kilusi iš Užpalių parapijai priklausančio Vilučių kaimo. Ji vyrui išaugino tris vaikus — Konstanciją, Kazimierą ir Jurgį. Taigi, ji mūsų Kazio motina.

Pats tėvas Adomas buvo gimęs apie 1840 metus pačioje Pakštyinėje, Svėdasų parapijoje, kur jis pergyveno 1863-1864 m. sukilimą. Jis buvo cholerikas, kaip daugelis aukštaičių, ūmus, užsispyręs, nenuorama be sėslumo. Dėl to jis 1895 metų balandį persikėlė į Kušnieriūnų kaimą tame pačiame Užpalių valsčiuje, o po ketverių metų iš čia — į Pusbėdžio palivarką, kur jis iki 1903 m. vėl dirbo žemę iš pusės.

Šiame ūkyje Kaziukas praleido bent keturius savo pirmosios vaikystės metus. Galėjo tai būti smagūs laikai gamtos prieglobs-

tyje. « Kiaulių ganyti man neteko, bet žąsis kurį laiką ganiau», — pažymi jis savo autobiografijoje. Tačiau ir čia tėvelis nenu-rimo, o «likvidavo savo menkas karvutes ir arklius » ir kraustėsi į artimą Užpalių miestelį, kur už 300 rublių buvo nusipirkęs aplūžusius namus su sklypeliu žemės aplink. Būdamas nagingas, jis mokėjo dailidės darbų; dėl to su savo vaikų pagalba pigiai atremontavo savo galutinę buveinę ir čia nuo 1903 m. vertėsi nauju savo amatu. « Jis buvo, — brolyvaikio Balio, gyvenančio Chicagoje liudijimu, — geras stalius ir darydavo gražias lineikas, tvirtus vežimus ». Su tėveliu, žinoma, į Užpalius atsikėlė ir dešim-ties metų Kaziukas, tuo tapdamas vienu tų 1.500 gyventojų, susispietusių šiame, miesteliu pasivadinusiame, plačiai išsidrie-kusiame kaime.

Čia jau į savo septintąjį dešimtmetį persiritęs tėvas pagaliau surado tokį gyvenimą, kokio buvo ištroškęs, nes jam vis reikėdavo žmonių ir gyvų su jais šnekų. Jis traukte pritraukdavo kaimynus ir nuteikdavo juos, tuo tapdamas vienu tų bevardžių patriotų, kurie paruošė aukštaičius laisvei.

1914 m., prasidėjus pirmam pasauliniam karui, pas Kazio tėvą buvo nugabenti mobilizuoto sūnaus Jono vaikai. Vienas jų, jau minėtasis Balys, dar gerai prisimena šį viešėjimą: «Se-nelis buvo teisingo, bet kieto būdo. Kamajų gatvėje jis buvo nusipirkęs žydiško tipo namus, kur viskas buvo po vienu stogu. Prie namų priklausė hektaro didumo daržas, kuris tęsėsi ligi pat Šventosios upės. Ten vasarą eidavome maudytis, o žiemą čiuožti. Už tai dėdė Kazys mokėjo gerai plaukti ir čiuožti. Nors jis su savo broliu Jurgiu buvo nedidelio ūgio, bet miestelyje buvo žinomi kaip stiprūs vyrai. Užkabinti jų niekas nedrįsdavo, nes buvo taikaus būdo. Senelis [Adomas] mėgdavo politikuoti: jis buvo ir dievobaimingas : kas vakarą paskaitydavo Šventą Raštą arba Šventųjų gyvenimą. Jis buvo stiprus ir geros sveikatos. Kartą pasišaukė kunigą; bet jam išvykus, vėl ėjo prie darbų; padarė testamentą, liepė išvalyti jo kostiumą, pasidirbo pats sau karstą ir pasakė mirsiąs už dviejų dienų. Taip ir buvo. Mirė 1917 m., turėdamas maždaug 78 metus, dėl silpnos širdies».

Iš išlikusių jo vaikų vyriausiasis, Juozas, išvyko Amerikon, iš kurios pasituris grįžo į laisvąją Lietuvą. Tačiau čia savo dole-rius išleido taip lengvapėdiškai, kad buvo priverstas grįžti į savo pinigų kalyklą, kur mirė nuo širdies smūgio. Apie antrąjį

senelio sūnų Petrą težinome, kad jis mirė tokia pat liga. Trečiasis, Jonas, (laisvoje Lietuvoje buvęs Rokiškio koperatyvo vedėjas), 1966 m. dar gyveno Šeduvoje. Iš tų trijų vaikų, kuriuos Adomas turėjo su antra žmona, Konstancija išvyko Amerikon, o Jurgis dar 1966 m., sirgdamas širdies liga, gyveno Kaune. Širdis — Pakštų vyriškių silpnoji vieta.

«Berniokas, — kaip skaitome Kazio autobiografijoje, — pirmausia dvejus metus lankė slaptą lietuvišką mokyklą, kad išmoktų poterių ir lietuviškai skaityti ». Vėliau Kaziukas ten pat vaikščiojo ir į viešą mokyklą, kurioje, tėvo noru, mokėsi visi jo vaikai, nes jis jiems nuolatos kaldavo : «Ką galvon įsidėsite, lengvai nešiosite ».

Mokslas jam sekėsi per visus penkerius metus, nes buvo pasiryžęs išsikapstyti iš Užpalių skurdžios aplinkumos. Šiam laikotarpiui būdingas šis incidentas: «Lietuvių kalbos mokytojo neturint, manyje kilo sumanymas kai kuriuos mokinius pamokyti nors kiek lietuviškai. Suorganizavau tokių apie 20, kuriems per pietų pertrauką diktuočiau lietuviškai. Vieną kartą staiga įeina mokytojas Barsovas : ‘Pakštas diktuoja ir dar lietuviškai. Daugiau mokytojų šiai mokyklai nereikia!’ Taip pareiškęs, rusas mane su vilko bilietu pasiuntė namo. Tėvas, tik dovanojęs jam gaidį, įsiprašė, kad mane vėl priimtų. Kuo to laiko jau buvau sekamas »². Ne be reikalo, kaip parodė šis įvykis:

« Viskas prasidėjo, — taip jis aiškina autobiografijoje, — visai vaikiškai». Uždegtas tėvynės meilės, kuri ruseno tėvo ir jo vienamečių širdyje, ir Kaziukas 1905 m. revoliucijos įkarštyje užsiėmė kuo nors pasižymėti. Pačiupęs tėvelio revolverį, norėjo padėti nuversti carą, nes jo manymu, Lietuva turėjo turėti savo karalių. Tačiau vyrai to ‘varliamušio’ savo tarpan nepriėmė. Bet tas atstūmimas nė kiek nesumažino jo užsidegimo, paskatinusio jį platinti uždraustas «gazietas ». «Caras spaudos mums neleido, — rašė Kazio vienaamžis kaimynas Juozas Gabrys, — bet steigė monopolius, kad žmonės girtuokliautų, ateitimi nesirūpintų. Bet mes buvome pasiryžę pasipriešinti. Pakštas dalyvavo kovoje », t. y. Užpalių miestelio monopolio sudaužyme ³.

² Vl. Viliamas, *Kaip mūsų vadai gyvena*, žr. *Ateitis*, 1930 m. 2-3 nr., 108 psl.

³ *Naujienos*, 1963. VII. 11 d.

Užpalių gamta : vandens supama žemė

Kazio tėvas: Adomas Pakštas (ca 1840-1917)

Kaziukas — septyniolikos metų mokinys
Kaune (1910)

Žavingiausią poilsį Kaziukas rasdavo gamtoje. Mėgdavo nubėgti į artimą miškelį, kurin jį viliojo visokios paslaptys. Pasiėmęs duonos kriaukšlėlį, kartais net visai dienos išnykdavo iš namų. Žaliame savo rojuje jis atidžiai stebėdavo paukščius. Čia jis taip pamėgo imituoti jų giedojimą, čiulbėjimą, čirenimą, kad ir suaugęs vykusiai pamėgdžiodavo jų balselius.

Kadangi mokslas prie jo lipo, Kaziukas, baigęs apie 1908 m. tą mokyklą, teiravosi apie tolimesnes galimybes. Artimiausia būtų galėjusi būti čia pat, nes jo krikštatėvis Kazys Didžiokas, Užpalių vargonininkas, žadėjo jį supažindinti su savo menu. Bet reikalas neišdegė. Toliau viliojo jūrininkų mokykla Liepojoje, nes Kazys, — taip jis pats save charakterizavo autobiografijoje, — « buvo svajotojas ir nenuorama. Jis buvo prisiskaitęs visokių pasakų, iš kurių jam labiausia patiko Robinson Crusoe kelionės. Dėl to norėjo tapti kapitonu ». Bet Liepoja — tolima bei brangi, taigi nepasiekiamą. Gal stoti į artimą progimnaziją Ukmergėje? Bet ir ten būtų reikėję samdyti kambarį, duoti išlaikymą ir už mokslą mokėti grynais pinigais. Tad net Ukmergė pasirodė neprieinama.

Gal tuomet vykti Kaunan, kur susipratęs zanavykas, apsukrusis Saliamonas Banaitis (1866-1933) turėjo spaustuvę, aprūpinančią tautiečius dvasios maistu? «Aš tave išmokysiu », taip veiklusis sintautiškis siūlė tam žaliukui iš Aukštaitijos. «Būsi geras spaustuvininkas». Kodėl ne? Garbingas ir patriotiškas amatas. Bet atlyginimas buvo toks menkas — vos aštuoni rubliai mėnesiui — kad net už kambarį neužteko. «Tada paprašiau Banaičio, kad leistų nakvoti spaustuvėje. Leido atsinešti patalinę į rūšį. Bet ten buvo drėgna, ir žiurkės nedavė miegoti. Mačiau, kad ir iš šitų šiaudų nebus grūdų. Nutariau žūt būt toliau mokytis ».

Kors Kazys tebuvo Banaičio pasiuntiniu ir tikrindavo tik korektūros lankus, vis dėlto žemesniųjų tarpe jis buvo pats « gramatniausias ». « Čia darbavosi nemaža merginų », prisiminė jis vėliau, pasikalbėdamas su VI. Viliamu. «Joms dainuodavau lietuviškų dainelių, o toliau tas, kurios norėjo, ėmiau mokytį ir kalbos. Rūsy kilo lietuviškas bruzdesys »⁴.

⁴ VI. Viliamas, *Kaip mūsų vadai gyvena*, žr. *Ateitis*, 1930 m. 2-3-nr., 109 psl.

Kadangi jaunas «bruzdelninkas » svajojo apie platesnį veikimą, jam pasišovė mintis vykti pas dėdę į Petrapilį ir ten, prie Šventos Kotrynos vardo gimnazijos, eksternu laikyti egzaminus bent iš šešių klasių. Juk tatai jam duotą galimybę savame krašte tarnauti saviesiems, kad ir kukliai. Ir tėvų akyse sušvito tikrai lietuviškas miražas: kodėl sūnelis negalėtų panaudoti tokį atestatą raktu į kunigų seminariją?

Į KUNIGUS? (1911-1913)

Ši svajonė jau nuo seno šildė tėvų širdis. Jei ji išsipildytų, tai ne tik jie, bet ir kiti užpaliečiai prie altoriaus turėtų užtarėją savo nesibaigiančiuose varguose. Gal tuomet sūnelis galėtų ir medžiagiškai palengvinti sunkiai velkamą naštą. Tokios viltys anuomet ne vieną jaunuolį nuvesdavo į tą — anot Mykolo Vaitkaus — « Mistinį Sodą » už Rotušės Aikštės, Kaune. Ar Kazys vien savo ryžtu ten būtų nukreipęs savo žingsnius? O gal jis tikrai manė, kunigu būdamas, galėsiąs geriau padėti skriaudžiamai liaudžiai, engiamai lietuvybei? Tokių gelbėtojų bei gynėjų tada verkiant reikėjo; juk tik vienas Muravjovas Žemaičių vyskupystėje buvo sulikvidavęs 66 kunigus. O kiek nusinešė lenkiškumo banga? Gal Kazį traukė ir asmeniškas Juozo Tumo, judraus kunigėlio ir lietuviško žurnalo redaktoriaus pavyzdys?

Kaip ten bebūtų buvę, 1910 m. rugsėjo mėn. Kaziukas (17 metų) atsidūrė Petrapilyje pas savo dėdę pasiteirauti apie egzaminus. Gavęs palankų atsakymą, jis patenkintas grįžo iš « Piterio » į Užpalius, kur visu uolumu puolė prie knygų. Jis ėmė visokių pamokų pas apylinkės « švedus » ir dar kitokius « mokslinčius », kurie šitokiu privatiniu dėstymu papildydavo savo amžinai kiaurą kišenę. Taip pasiruošusį sūnelį tėvai antru sykiu išleido į Kauną, kur jis turėjo užpildyti spragas ir pasitobulinti prieš sprendžiamuosius kvotimus.

«Ateitininkiškos dvasios naujokyne» (1910-1912). — Prie-
globstį jis rado Ukmergės plento gale, pačių pigiųjų butų rajone. Taupumo sumetimais jis gyveno kartu su kitais moksleiviais, iš kurių Antanas Visminas New Yorke, gyvai prisimena anuos smagius laikus :

« Kazys mokėsi stropiai, kėlėsi anksti ir — tuoj prie knygų. Skaitydavo balsiai, dėl to kitiems neduodavo miegoti. Rytais šeimininkė atnešdavo virdulį su verdančiu vandeniu. Kiekvienas turėjo savo cukrų ir arbatžolės, o balto pyrago mes nusipirkdavome, kai turėdavome tam kapeikų. Šiaip užtekdamo ir juodos duonelės. Pietų dažniausia nueidavome į *Rūtos* valgyklą. Kazimieras gaudavo siuntinių iš namų, nešykštaudavo, sakydavo : ‘Paragaukite gėrybių iš Užpalių’.

Kaikada įvykdavo lietuvių vakarai Tilmanso salėje prie Karmelitų bažnyčios. Juos mielai lankydavome ir mes, *Saulės* draugijos kursantai. Kazys, užkalbintas eiti kartu, dažniausia atsakydavo : ‘Ne, pamokos !’ Viena, kitą kartą vis dėlto buvo nuėjęs, nes mėgo dainuoti, traukti kitus į ratelį ir žaisti *Žilvytį* ar *Noriu miego*. Kaikada išeidavo valsą pašokti. Jis nerūkė. Ir šiaip turėjo savo principų — buvo vegetaras ».

Kad darbas geriau sektųsi, Kaziukui, kuris savaimingai buvo pasidaręs šio «bendrabučio galva, buvo pavesta sustatyti tam tikrą dienotvarkę, po kuria turėjo pasirašyti visi. Jis pats, — taip prisimena buvęs jo ‘pavaldinys’, — atsikeldavo šeštą valandą pamokoms ruoštis. Septintą jis kitus keldavo. Nenorintiems keltis jis dainuodavo pagal marselietės melodiją: ‘Atsikelkite, gana jau drybsoti’ ! Norėdamas užsigrūdinti, jis po to traukdavo į Nemuną išsimaudyti, net iki vėsojų rudens dienų.

Jis buvo religingas, — tęsia Visminas, — pasimelsdavo prieš eidamas gulti. Sekmadieniais eidavome į Šaritkų bažnytelę⁵. Giedodavome *Pulkim ant kelių* ir kitas giesmes, kas iššaukdavo lenkų reakciją. Kun. Povilas Januševičius (1866-1948), vėliau prelatas, prašydavo nedaryti trukdymų ir po šv. Mišių išeiti ramiai. Bet kur tau ! Lenkai susikabinę rankomis mums užstojo duris. Tuomet mes įsibėgėję pertraukėme jų grandinę, o lauke mušėmės su sniegais, kol atėjo policija»⁶.

Tokia karinga nuotaika galėjo sustiprinti Kaziuko nusistatymą prisidėti prie slaptos mokinių grupės, kuri anuomet, vadovaujama dabar Chicagoje gyvenančio Povilo Dirčio (g. 1889), Kaune ėmė spiestis prie *Draugijos*. Mat, to žurnalo redaktorius A.

⁵ Tai ta pati, kurią Nepriklausomybės laikais Laisvės Alėjoje (61 nr.) aptarnavo Tėvai Marijonai.

⁶ Vismino pranešimas.

Jakštas-Dambrauskas (1860-1938) 1911 m. buvo sutikęs leisti priedą *Ateitį*, kurią redagavo tuomet Maskvoje studijavęs Pranas Dovydaitis (1886-1942). Dar 1908 m. gimnazistas Dirkis Kaune buvo suspietęs tikinčių moksleivių lietuvių kuopelę, prie kurios norėjo priklausyti ir Pakštukas.

«Jis pagal to meto taisyklę negalėjo patekti į jokią Kaune veikiančią mokyklą, kas jį vertė ir toliau mokytis 'švedų' pagalba, — taip Dirkis painformavo biografą. — Tada Kazys ruošėsi iš dviejų dalykų : iš lotynų, vokiečių arba prancūzų kalbų. Jis gyveno prisiglaudęs pas draugus ir dėvėjo iš dalies skolintais rūbais. Pasitaręs su kuopelės nariais, jį priėmiau. Kadangi jis buvo paslaugus ir paklusnus mūsų drausmei, ir, be to, ne augšto ūgio, jis pas mus ėjo ryšininko pareigas. Mat, kuopelė saugumo sumetimais nevedė sąrašų ar užrašų, kas mus privertė ryšius palai-kyti tam tikro ryšininko pagalba ».

Tai buvo pirmas Pakšto sąlytis su tuo sąjūdžiu, kuris buvo pradėtas kunigų Dambrausko, Kuraičio, Keinio, Jurgučio bei kitų, kartu su pasauliečiais Pr. Dovydaičiu, El. Draugeliu, K. Bizausku ir dar keliais vienminčiais, ir beveik vienu ir tuo pačiu laiku (1909-1911) Louvaine, Friburge, Maskvoje ir dar kitur. Ateitininkų srovė turėjo daug šaltinių, iš kurių kauniškis nebuvo menkiausias. Nors Kazys ir nežinojo tų paslapčių, gaubiančių šių jaunuolių kuopeles, jis tuomet Kaune išėjo tartum «ateitininkišką naujokyną », kuris savo idėjas sėmė iš Jakšto leidžiamo, o Dovydaičio redaguojamo *Draugijos* priedo — *Ateities*.

Kuo 1911 m. birželio iki kitų metų kovo mėnesio jis gyveno senamiestyje Garalevičiaus namuose, netoli nuo Vytauto bažnyčios, kurios rektorium vėliau bus jo tėvo krištasūnis Tumas, ir tik keli žingsniai nuo Šv. Kazimiero Draugijos, kurios dvasinis vadovas buvo Jakštas-Dambrauskas. Kas tuomet galėjo manyti, kad iš to nuo caro žandarų besislepiančio sąjūdžio išaugs pati šauniausia besimokančio lietuvių jaunimo organizacija ir kad po 20 metų mažaūgis ryšininkas taps jos vyriausiu vadu ? Tačiau tokių ambicingų planų Kazys tuomet neturėjo ; jį traukė artimesnis tikslas — egzaminai Petrapilyje.

Blizgančiame Petrapilyje (1912). — 1912 m. kovo mėnesį Pakštukas antrą kartą nuvyko į Rusijos sostinę, kur vėl pastogę gavo pas savo dėdę. Laimė jam nusišypsojo — «varliamušys»

iš Užpalių gavo šešių gimnazijos klasių atestatą, kurį jis vėliau Amerikoje prilygins *Junior High School* diplomui.

Iš to porą mėnesių trukusio viešėjimo prie Nevos įtekėjimo į Baltijos jūrą, jaunuolis parsivežė daugiau negu tik popierinį dokumentą, būtent, dar margų išpūdžių, kuriuos neišdildomai į jo jautrią aukštaitišką sielą išpaudė anas pasaulinio garso miestas. Po nykių Užpalių ir apšepusio Kauno toks akinantis blizgesys! Kaimo berniokas (19 metų) tuomet dar negalėjo žinoti, kad imponantiškieji Žiemos Rūmai buvo Venecijos grafo Rastrellio kūrinys ir kad auksu žibanti Petro ir Povilo cerkvė buvo pastatyta šveicaro Trezzinio. Jis tik tiek težinojo, kad tai ne rusų, o vakariečių darbas, ir jam galvon skverbėsi mintis : Jei jau Vakarų atspindys toks žavingas, tai kokie gražūs turi būti tie patys Vakarai! Bet kaip juos pasiekti ? Gal per tą pačią jūrą, kuri čia užbūrė jo akis savo galybe bei platybe ? Ar tik ne šį lemtingą 1912 m. pavasarį susižiedavo jo dvasia su tuo vandenynu, kuris jį išlaisvins iš žemyno pančių ? Ar tik ne čia « sausumos Pakštas virto jūrišku » ?

Ką jis šalia to dar matė — nežinia. Gal jis, dabar jau « diplomotas », bus sukinėjęs lietuvių rateliuose ? Juose galėjo sutikti ir Janiną Markevičiūtę, studijuojančią tuomet Stebuto kursuose agronomiją, ir kartu su ja gėrėtis, anot jo, « majestotiškais tiltais, paminklais, pasakiška architektūra, muziejais, teatrais ». Bet judviejų užrašuose apie tai nėra nė pėdsako. Gyvenimas juos suves tik po pusės šimtmečio ir prie kitos jūros, kur Janina taps antrąja Kazio žmona. Bet tada, turint kišenėje raktą į kunigų seminariją, ką jam galėjo reikšti mergužėlės ?

« *Mistiniame Sode* » (1912-1913). — 1912 m. rudenį Kazimieras Pakštas žengė pro Žemaičių Kunigų Seminarijos vartus už Kauno *Baltosios Gulbės*, kur tas visai nemistiškas jaunuolis turėjo gyventi mistiškoje nuotaikoje. Gal jis manė, gavęs sutaną, galėsiąs tapti ir nauju žmogumi ? Jei jis to būtų tikėjęsis, būtų laukęs veltui.

Jo vyresnieji kolegos stebėjosi jo uolumu moksle ir apskritai jo intelektualiniu smalsumu. Bet jie kartu buvo pastebėję, kad jis, nors ir buvo susižavėjęs Kristaus idėja, tačiau ne taip jau aukštai vertino kai kurias bažnytines institucijas su jų hierarchiniais laipsniais bei titulais. Kiek jį traukė beribis religinis horizontas,

tiesk jį čia atstumdavo, — jo manymu, — dvasią varžanti administracija ... Jis jautėsi jos suspaustas į lanką, žadantį jį ateityje dar smarkiau išprausti į dar siauresnius parapijos rėmus. Tokia perspektyva visai nedžiugino jo apribojimo nemėgstančio žvalumo. Tat nenuostabu, kad, — jo paties pasisakymu, — « nerami jo dūšia » pradėjo nerimastauti ir per menkai vertinti tuos « rėmus ». Ir susiklostė viskas taip, kad tuo pačiu metu, kai jo amžininkas (20 metų) Mykolaitis-Putinas Seinų seminarijoje susigūžė už mūrų, apsaugančių jo gležną būtybę nuo sužalojimų, Pakštas Kauno seminarijoje net fiziškai nekentė tų mūrų, skiriančių jį nuo gyvenimo bangų, su kuriomis jis buvo pasiryžęs grumtis. Ne tokiam altorių šešėlyje pasislėpti ! Dėl to prieš 1913 m. Velykų šventes Kazys nusivilko sutaną.

Šitą savo gabiausio sūnaus žygį tėveliai pergyveno skaudžiai. Dėl to tėvas tada, — dažna tuomet nusivylusių tėvų reakcija ! — nutraukė šelpimą, o motina karčiomis ašaromis apraudojo savo ir, kaip ji manė, vaiko nelaimę. Pats eksklierikas giminėms tvirtino : verčiau būti geru pasauliečiu, negu blogu kunigu. Kan. Vaitkus prisimena, kad iš 45 jo kurso klierikų tik 17 išliko iki šventimų. Iš išstojusių jis mini Aleksandrą Stulginskį, tapusį vėliau valstybės prezidentu. Iš kitų kursų jis būtų galėjęs suminėti Bistrą, Šimutį, Raštikį ir dar eilę kitų eksklierikų, garbingai įsiamžinusių Lietuvos istorijoje.

PRIE NAUJŲ KRANTŲ (1913-1914)

*Mirti lietuviui už carą?
Kas būtų toks kvailas?*

Pramatydamas, kad po savo, tėvelius skaudžiai užgavusio, apsisprendimo, Kazys pats turės užsidirbti duonele, jis iš anksto buvo ieškojęs sau darbo ir jo radęs Jiezno vaistinėje. Vaistininkai anuomet mielai samdydavo eksklerikus, nes jie buvo inteligentiškesni už žaliukus iš kaimo ir mokėjo kiek reikiamos lotynų kalbos. Į Dzūkiją vykstančio kišenė nebuvo visai tuščia, nes Seminarijoje pasilikę studiojai išstojantiems vis sumesdavo šiokią tokią sumelę. Kilnus paprotys.

Važiudamas į pirmą savo tarnybėlę, Kazys bus manęs galėsiąs ten sumūryti pamatus būsimam veikimui tarp tautiečių. Bet tikrovė nieko gero nežadėjo : «Ploviau, ploviau butelius, skundžiasi jis autobiografijoje, kito darbo nedavė. Lotynų kalboje jokios pažangos ; galėjau užmiršti ir tai, ką buvau išmokęs. O atlyginimas buvo menkas. Reikia sprukti iš čia». Negalėjo jo sulaikyti nė istoriniai prisiminimai : juk čia dar buvo užsilikę griuvėsiai Pacų rūmų, apie kuriuos karalius Jonas Kazimieras savo laiku buvo pasakęs : «Pacas vertas rūmų, o rūmai verti Paco ».

Po Jiezno — Birštonas. Bet ir šio kurorto grožis negalėjo jo pririšti, juo labiau, kad čia, naujoje vietoje — tik senos bėdos. Prasidėjo kietos grumtynės už didesnę mokslą, nes ką jis — jo paties prisipažinimu, — lig šiol buvo srėbęs iš vadovėlių, toli gražu neužteko jo gabumams išvystyti. Nieko neliko kaip emigruoti Amerikon, į tą neribotų galimybių rojų ! Išvykti 21 metų jaunulį skatino ir apsiniaukęs politikos dangus, nes jis nuvokė,

kad pasibaigus karams Balkanuose, Mikalojaus II Rusija lengvai gali susiremti su Wilhelmo II Vokietija. Mirti lietuviui už carą ? Kas būtų toks kvailas ? Laimei, kad JAV gyveno jo sesuo Konstancija, Chicagoje besiverčianti siuvinėjimais. Jos prašė paskolinti doleriukų kelionei per Atlantą.

Užpaliuose belaukdamas atsakymo, Kazys užsidirbo vieną antrą rublį sielių plukdymu Šventojoje, vadinasi, nevengė nė pavojingiausio darbo. Bet viltis nešė basąjį drąsuolį ir per šniokščiančius sūkurius to upelio, kurio atminimo nepajėgs nustelbti net pati Missisipė. O poilsį jis rado prie šachmatų lentelės, kurią iš Kauno buvo atsigabenęs ir prie kurios jis nūnai suspietė žvalesnį miestelio jaunimą. Tuo karališku žaidimu jis, kuris nekortuodavo, tuomet prisidėjo prie sudarymo tos tirštos šachmatiškos atmosferos, kurioje vėliau toks Vaitonis, tartum savaimingai galėjo išaugti, nes šis kaip tik tuo laiku užgimė kitoje Kamajų gatvės pusėje.

Rymant ties šachmatų figūromis, ekskliriko mintys dažnai bus nuklydusios į Naująjį Pasaulį, iš kur sesers atsakymo laukė kaip gervė giedros, nes tokioje skurdžioje ir siauroje aplinkumoje jam gyvenimo nebuvo. Ir sulaukė — sulaukė tos legendarinės «šipkartės », kuri jau nesuskaitomą daugybę jo tautiečių buvo išgelbėjusi iš vargo, bado ir net mirties nasrų.

Nesunku įsivaizduoti, kokiais jausmais Kazys paliko, žinoma, slapta, Užpalius. Tvirtas, nusivylusio tėvo rankos paspaudimas, griaudus atsisveikinimas su motinėle kapuose, į kuriuos ją prieš keletą mėnesių buvo nuvaręs vėžys ir susikrimtimas. Charakteringa, kad Pakštas išvyko ne vienas, o su kompanijonais : su jaunu valstiečiu Juozu Gabriu iš Tervydžių kaimo ir su jo sužadėtine. «Kauno Rotušės laikrodžiui mušant Naujus — 1914 — Metus, rogėmis girgždėjau per užšalusią Nerį, sukdamas Jurbarko ir Tilžės link»⁷. «Kelionė, — taip jį papildė jo bendrakeleivis, — buvo labai sunki, nes 1913-1914 metų žiema buvo nepaprastai šalta. Smarkiai snigo ir šalčiai spaudė »⁸. Dar kita bėda, — tęsia Kazys, — einant per sieną, rusų sargybiniai pagavo visus tris ir pasodino į karcerį, «iš kurio tik po keturių dienų, kyšių pagalba

⁷ *Mano dienos « Draugo » žvaigždyne*, žr. *Draugas*, 1959.XI.14 d.

⁸ *Naujienos*, 1963.VII.11 d.

išsilaisvinome. [Žydui tarpininkaujant], pinigėlio, — 100 rublių, — patepti, [sargybininkai] mums net parodė, kaip geriausia iš nekenčiamos Rusijos pasprukti».

« Nuvykome, — tęsia Gabrys pasakojimą, — kartu į Bremeną o iš ten mažu laivu, pavadintu *Chemnitz*, į Ameriką. Bangos, lietus, vėjas daužė mūsų laivą kaip kokį šipulį. Ne vieną kartą manėme, kad eisime į dugną. Būdavo pavojinga išeiti laukan. Jeigu neapsižiūrėsi, tai vanduo tave ir nuneš». Kad Gabrys rašė tiesą, patvirtina šis Kazio priedas : « Visą laiką siautė baisi audra, ir mes 28 dienas plūduriavome okeane. Tokia ilga ir audringa kelionė savotiškai simbolizavo mano ateities gyvenimą »⁹. Tai antras Pakšto susitikimas su jūra. Kiek pirmasis prie Petrapilio jam buvo parodęs jos didybę, tiek antrasis jam pademonstravo jos galybę. Tai du aspektai okeano, kuris ilgainiui jį visai paverš, nes Pakštas iš prigimties buvo «jūrininkas », ne «žemininkas », kuo jis esmingai skyrėsi nuo daugumos savo tautiečių, kurių tik banguojantis jaunimas jį tikrai supras. 1914 m. sausio 26 d. ana varginga trijulė pagaliau pasiekė Baltimorę, iš kur ji, tuščios kišenės spaudžiama, tuoj traukiniu skubinosi į Chicagą.

⁹ Vl. Viliamas, *Kaip mūsų vadai gyvena*, žr. *Ateitis*, 1930 m. 2-3 nr., 110 psl.

GRINORIAUS VARGAS IR RYŽTAS (1914-1917)

Negaliu pasitenkinti ankstyvesnių srėbimu iš aplamdytų vadovėlių. Reikia veržtis prie svaresnio mokslo ir geresnių manierų.

«Pravažiudamas pro Pittsburghą, mačiau jo dūmais apgaubtus kaminus ir iš jų besiveržiančius ugnies liežuvičius. Mane šie reiškiniai veikė šiurpia»¹⁰. 1914 m. vasario pradžioje Pakštukas (21 metų) pagabau atsidūrė Chicagoje.

Chicago! Ji jau tuomet buvo «lietuvių išeivių sostinė». Pats Pakštas vėliau, jau tapęs geografu, pažymės, kad jo atvykimo metais jau arti 460.000 lietuvių JAV buvo radę priebėgą, o geras jų trečdalis Cbicagoje¹¹. Silpnai mokėdami anglų kalbą, neretai ir išnaudojami, atvykėliai, vargšai *greenhorniai*, greit susispiessdavo prie kokios nors bažnyčios, kur juos globodavo vienas antras kunigas lietuvis. Jis daug kam buvo tikras gelbėtojas. Daug padėjo ir įvairios, ypač savišalpos, draugijos. Jos buvo labai reikalingos, nes daugelis grinorių, papuolę į dvokiančius *stokjardus*, ten ir panašiose įmonėse buvo dažnai žiauriai išnaudojami. Prisiminkime tik Upton Sinclairo veikalą *The Jungle* (1906). Bet kas ten jau kreipė dėmesį į kitus, panašiai vargstančius ar darbo visai neturinčius ! Prie tokių turėjo prisiskaityti ir Pakštas, nes dabar šiame kunkuliuojančiame didmiestyje siautė nedarbas, sklido skurdas. Šis kaimo bernužėlis, nuo vilko bėgdamas, ar tik nebus patekęs į meškos urvą ?

¹⁰ Ten pat, 110 psl.

¹¹ *Mano dienos « Draugo » žvaigždyne*, žr. *Draugas*, 1959.XI.14 d.

Idėjinis apsisprendimas (1914). — Sesuo priglaudė ne tik brolių, bet ir jo palydovus, su kuriais Kazys buvo įvirtęs į siuvėjos menką butelį. Konstancija buvo, anot Gabrio, «didelė naujienietė» ir dėl to sukinėjosi socialistų rateliuose. Tą palinkimą ji bus atsivežusi iš Lietuvos, kur tėvo namuose buvo skaitomi tos pakraipos laikraščiai. «Buvau tada, kaip kartą prisipažino Kazys, 'cicilistas', skaitydavau *Lietuvos Žinias, Aušrinę*»¹². Galima tad tikėti dr. P. Grigaičiui, buvusiam *Naujienų* redaktoriui: tik ką atvykęs Pakštukas sukinėjęs 22-oje (*North Side*) socialistų kuopelėje.

Bet tur būt neilgai, nes šiek tiek pramokęs angliškai, jis aplankė Tėvus Marijonus. Tie, kunigai F. Kudirka (43 metų) ir J. Kazakas (29 metų), tik 1913 m. vasarą buvo atvykę į Chicago, kur šventos atminties kun. A. Staniukynas (1865-1918) juos buvo apgyvendinęs pas save ir šiaip jiems padėjęs įsikurti. Jis buvo ir vienas svarbiausių *Draugo* steigėjų ir 1912 m. laikraštį leido perkelti į savo kapelioniją. «Patekau, — pasakoja grinorėlis, — pas marijonus, manydamas ten rasti kokio nors darbelio. Man pasiūlė pabūti *Draugo* ir jų leidžiamų knygų platintoju. Tai 1914 m. pavasarį aš ir prasistumdžiau, vakarais lankydamas lietuvių namus. Aptikdavau mandagių žmonių, bet nemažiau ir šiurkštesnių. Užsidirbau vos 25 dolerius per mėnesį. Bet aš per tai susipažinau su darbininkijos mase, o taipgi įsisukau į šviesuomenės sluoksnį ir patekau į jaunimo ratelius»¹³.

Į tuos naujuosius pažįstamus jaunas knygnešis kreipėsi dar reikšmingiau — per dvisavaitinį religinį laikraštį *Tikyba ir Dora*, kurį marijonai nuo 1914 iki 1920 metų leido Chicagoje. Neveltui Kaziukas savo laiku Kaune buvo triūsęs Banaičio spaustuvėje; dėl to ir Amerikoje sugebėjo rades rinkti ir mašiną sukti. Šitaip jam pavyko tapti redaktoriaus, kun. Kudirkos, bendradarbiu. Jam vertė knygutes iš rusų bei vokiečių kalbų ir rašė religinio turinio straipsnelius. Šia nauja plunksna netrukus pasinaudojo ir kun. Fabijonas Kemėšis (1879-1954), kuris tuomet redagavo *Draugą*.

Vyčių «generaliniame štabe». — Kemėšis, išventintas į kunigus 1902 m. Kaune, dar Lietuvoje buvo nuoširdus jaunimo draugas

¹² Vl. Viliamas, *Kaip mūsų vadai gyvena*, žr. *Ateitis*, 1930 m. 2-3 nr. 108 psl.

¹³ *Mano dienos «Draugo» žvaigždyne*, žr. *Draugas*, 1959.XI.14 d.

ir sumanus « plunksnočius », kuris nuo 1914 m., persikėlęs į JAV, vedė aną savaitinuką. Be to jis (39 metų) padėjo jaunuolius burti į Vyčių organizaciją, kurioj jam uoliai talkininkavo Leonardas Šimutis. Šis, gimęs 1892 m. Šilalės valsčiuje, savo gyvenimo kelio taip pat buvo ieškojęs Žemaičių Kunigų Seminarijoje, tačiau, 1913 m. persikėlęs į JAV, veržėsi į teisės mokslus. Kėmėšio pakviestas, Šimutis atsidavė Vyčių idealams, kurių tarnyboje susitiko ir su Pakštu. Šitaip užsimezgė jų šauni draugystė, trukusi iki Kazio mirties. « Kazimierą sutikau 1914 m. pradžioje viename vyčių susirinkime ir labai nudžiugau, nes pajutau, kad sulaukiau naujo bendradarbio. Jis Šv. Mykolo parapijoje (pas Marijonus) padėjo suorganizuoti skyrių, kurio sekretorium jis tapo». Jis greit įsigijo tokį pasitikėjimą, kad dar tų pačių metų vasarą buvo kaip atstovas pasiųstas į antrą Vyčių seimą, įvykusį Montello, Mass.

«1915 m. liepos mėnesį, — tęsia Šimutis, — savo bendradarbį vėl sutikau Chicagoje, kur jis dalyvavo ir trečiame seime. Jis gyvai įsijungė į diskusijas apie geresnį jaunimo auklėjimą. Seimas nutarė leisti savo laikraštį ir kūrimo bei redagavimo darbus pavedė keturiems studentams : Račkui, Linkui, Pakštui ir man. Linkui išvykus į kunigų seminariją, leidimas atsidūrė trijų jaunuolių rankose — Račkui (22 metų) su Pakštu (22 metų) atiteko redakcija, o man (23 metų) administracija.

Vyties leidimo reikalams Chicagoje buvome pasisamdę du kambariukus, kuriuose ir gyvenome. Turėjome sulankstomas lovukas, kurias dienos metu vartodavome stalų vietoje. Su mumis dar gyveno meno studentas Izas Ilekis, išvykęs (berods 1928 m.) Lietuvon. Pas mus dažnai užsukdavo Al. Aleksis (29 metų). Maitinomės daugiausia juoda rupia duona ir rūgusiu pienu.

Beredaguodami Vytį, kurio pirmas numeris išėjo 1915 m. spalio mėnesį, mes pasižymėjome taip pat kaip ' oratoriai ', nes važinėdavome po parapijas, įkūrėme naujas kuopas, steigėme vakarinius kursus ir juose ' profesoriaudavome '. Jie sudarė ir bibliotekėles, suorganizavo choras — Aleksio specialybė — taip pat teatro grupes.

Kadangi Vyties būstinėje gyveno ir maišėsi žymūs Aleksandrai — Račkus su Aleksiū — ji buvo vadinama ' Aleksandrynu '. Jo įgula gyveno vargingai, nedateklus juos spaudė».

Tačiau geros nuotaikos netrūko net tada, kada tie kavalieriai turėjo tenkintis tik vienomis nelopytomis kelnėmis, jei kuriam jų reikėdavo išeiti į « svieta ». Visi buvo balsingi ir dalyvavo Aleksio chore. Aišku tad, kad « Aleksandrynas » dalyvavo savo dirigento vestuvėse, įvykusiose 1916 m. rugpiūčio 2 d. Chicagoje. Jos atmintinos, nes jaunuosius sutuokė kun. Staniukynas, Aleksio dėdė. Svečių tarpe buvo kunigai Ig. Albavičius bei M. Krušas ir, žinoma, Leonardas su Kaziu, kurie buvo jaunojo palydovai prie altoriaus.

Draugas šventės aprašymą baigė pabrėždamas, «kad vaišėse apsieita be svaiginamųjų gėrimų »¹⁴. Ryšium su tuo konstatavimu minėtina dar ši korespondencija iš Cicero, Ill. : « Vasario 26 d. [vyčių] kuopa turėjo pasilinksminimą su programėle. Kalbėjo Pakštas apie idėją ir idealistus. Svaigalų nebuvo, nes vyčiai veda didelę kovą prieš alkoholizmą »¹⁵. Tų pačių metų liepos 23 d. jis Roselande, Ill., ragino šviestis, vienytis ir po karo grįžti į Lietuvą¹⁶. Kilnios mintys gyveno tame « ubagiškame » « Aleksandryne », kuris buvo priglaudęs Vyčių « generalinį štabą ».

Pats « generolas », kun. Kemėšis, turėjo toli siekiančių planų. Jo manymu, Račkus (1893-1965) turėjo tapti oratorium, nes buvo tikras Ciceronas. Šimutį jis numatė teisei, o Pakštą politikai. Bet gyvenimas, kurio pulsą ne visada pagaudavo jų dvasios vadas, lėmė kitaip, o patį tų jaunų pasiryžėlių inspiratorių okupantai (1947-1948) iš Paberžės, kur buvo apsigyvenęs jų atleistas iš profesoriaus ir kapeliono pareigų Žemės Ūkio Akademijoje, ištrėmė Sibiran, kur mirė kankinio mirtimi.

Kazys tuomet tikrai ruošėsi politikai, kurios pagalba jis siekė padėti savo tautiečiams. Laikas jam atrodė patogus, nes tikėjosi, kad vykstant tada karas pražudys tiek rusų carizmą, tiek vokiečių kaizerizmą ir kad iš gaisro pelenų, lyg Feniksas, iškils laisvoji Lietuva. Kadangi jaunuolius traukia stiprios asmenybės, tai ir Kazys buvo sužavėtas politiku Martynu Yču (1880-1931). Būdamas Rusijos Dūmos nariu, šis kalvinas nuo Biržų taip sumaniai

¹⁴ *Draugas*, 1916.VIII.9 d.

¹⁵ *Draugas*, 1916.III. 15 d.

¹⁶ *Draugas*, 1916.VII.30 d.

gynė savo tautiečių reikalus, kad entuziastiškas jo sekėjas negalėjo įsivaizduoti geresnio politiko. Norėdamas būti panašus į jį bent išvaizda, Pakštas išsiaugino tokius pat ūsus, kokius nešiojo jo «idealas».

Studentas « poor man's Harvarde ». — Bebandydamas identifikuotis su Yču, kuris 1913 m. lankėsi Amerikoje, žaliūkas jo garbintojas skaudžiai pajuto, kaip toli jam dar iki to patrauklaus pavyzdžio. Jis visai nemanė pasitenkinti tuo, — jo žodžiais tariant, — «ankstyvesnių srėbimu iš aplamdytų vadovėlių » ir dėl to veržte veržėsi prie svaresnio mokslo ir geresnių manierų. Kad galėtų įstoti į aukštąją mokyklą, jis vasaros darbams vykdavo «ant fermų, ant kviečių fazendų» Chicagos apylinkėse. Nors jis ten ir turėdavo triūsti nuo saulės ligi saulės, bet, atkakliai siekdamas Valparaiso, Ind., universiteto, jis ištverė.

Tai nebuvo pirmą kartą mokslo įstaiga, nes toli gražu negalėjo lygintis su tokiu Princetonu arba Harvardu : bet dėl pigumo ji mokslo ištroškusiems chicagiečiams buvo tikras išganymas. Antai M. Zujus, vienas «Aleksandryno» bendradarbių, ten už tris mėnesius temokėdavo 42 dolerius. Kadangi administracija neturtingiems studijoms duodavo dar galimybę kiek užsidirbti virtuvėje bei valgykloje, mūsų grinoriai tuo universitetu naudojosi kaip pakopa į dar aukštesnį mokslą. *Naujienų* apskaičiavimu ¹⁷ tarp 1905 ir 1925 metų Valparaisą lankė apie tūkstantis lietuvių, jų tarpe B. K. Balutis, St. Balzekas, J. E. Brenza, P. Daužvardis, J. Kaupas, Pr. Šivickas. Iš kunigų minėtini, pavyzdžiui, J. Kelmelis, A. Linkus, A. Martinkus, J. Paškauskas, A. Rakauskas, J. Vaičiūnas.

Iš čia išvardintų gen. konsulas P. Daužvardis (Chicaga) tą universitetą aprašo šitaip : «Jis senas, įkurtas 1873 m. Lietuviai pradėjo jį lankyti pradžioje mūsų šimtmečio. Jis buvo ypatingas tuo, kad turėjo ir paruošiamus skyrius. Į jį galėjo stoti bet kas, net ir be didelio pinigų, nes turėjo progos užsidirbti pačiame universitete. Šis buvo bene pirmutinis Amerikoje, kuris turėjo ir lietuvių kalbos kursą. Jį tvarkė vyresnieji lietuviai studentai. Valparaisas buvo žinomas kaip *poor man's Harvard*. Šiandien jis

¹⁷ Al g. Margeris, *Valparaisiečiai*, žr. *Naujienos*, 1953.VI.20 d.

visai pasikeitęs : suformalėjo ir nebeturi paruošiamųjų bei mūsų kalbos kursų ».

Į šią aukštąją mokyklą Kazys pateko 1915 m. pavasarį: « Už dvi išverstas knygytes [iš Marijonų] gavęs kiek honoraro, išvykau į Valparaiso universitetą». Jame jis pirmiausia rūpinosi gauti atestatą, paliudijantį, kad jo žinojimas prilygsta gimnazijos baigimui¹⁸. Po to jau galėjo kopti aukščiau. Tų pačių metų rudenį jis įstojo į Chicagoje veikiančią, jėzuitų laikomą, Loyolos universitetą, kur jis, vis dar ruošdamasis politikos karjerai, iki 1917 m., kad ir su pertraukomis, lankė Sociologijos skyrių.

Taip atkakliai aukštytyn belipančio jaunuolio energija bei gabumai neliko nepastebėti ir už Vyčių sąjungos ribų. Dėl to 1914 m. dar beveik nežinomas Pakštas po metų antrų jau daug kam girdėtas. Savo «markę» katalikų visuomenėje jis pirmiausia susidarė kaip smagus «šnekorius» pogrindžio salėse, o paskui jau kaip vikrus čempionukas estradose. Tokiu gana vargingu keliu «Aleksandryno» Kaziukas pamažu skynė sau kelią į vadų padėjėjus, nes savo idealais bei asmenišku meilumu mokėjo uždegti parapijos jaunimą. Tokiu būdu maždaug nuo 1916 m. mūsų visuomenėje išryškėjo naujas veidas, kuris daug kam atrodė tinkamas į Tautos Fondo generalinius sekretorius.

Mažiuko dalia. — Bet ne visi buvo sužavėti tokiu greitu jo iškilimu. Štai vienas tų kritiškų balsų, kuris dar po pusės šimtmečio iš Chicagos pasiekė biografą: «Su šituo (t. y. nepakankamu) žinių bagažu jis atvyko į Ameriką ir čia pradėjo sukaliotis apie klebonijas, gazių redakcijas, nes gi reikėjo kaip nors verstis arba eiti į fabriką. Jo nekrologe (1960) buvo minėta, kad jis lankęs Valparaiso universitetą, bet nedasakyta, kokius dalykus jis klausė. Jis čia jokio diplomo neįsigijo». Tokiu apibudiniu pavydas kibo prie jauno visuomenininko-debiutanto. Jis jį ir lydės, kaip jo šešėlis, iki grabo lentos.

Viename punkte šis informatorius, kuris save vadina Pakšto *advocatus diaboli*, yra teisingas, nes to « sukaliojimosi » aprašomojo gyvenime iki 1917 m. yra buvę ir po to jo bus dar daugiau. Bet

¹⁸ V. L. Williams, *Kaip mūsų vadai gyvena*, žr. *Ateitis*, 1930 m. 2-3 nr., 110 psl.

Kazys, (antroje eilėje pirmas iš kairės) — chigagiečių atsovas antrajame Vyčių seime Montello, Mass., 1914 metais. Pirmoje eilėje tračias (iš kairės): A. Aleksis; ketvirtas: M. A. Norkūnas; penktas: kun. P. Kemešis. Trečioje eilėje antras (iš kairės): A. Račkus; ketvirtas; Klier, J. Navickas

reikia suprasti, kad iš idiliškos Aukštaitijos į negailestingas Chicago's reples patekęs jaunikaitis turėjo nertis iš kailio, siekdamas pakenčiamo gyvenimo. Tą jau savaime kietą kovą dar paaštrino vienas fizinis jo «trūkumas» — jo mažas ūgis.

Tiesa, jis nebuvo iš pačių mažųjų — 1956 m. išduotas pasas jam pripažįsta 5 pėdas ir 6 $\frac{1}{2}$ colių — bet visiems tuoj krisdavo į akį, kad jis atsilikdavo nuo «normaliųjų». Iš «aleksandriečių» jis buvo pats mažiausias. Tai gundė ne vieną lankytoją paleisti špilkutę į šį «kukulį». Šis, žinoma, niekam neliko skolingas; atsikirsdavo nepiktai, nes pikniška jo prigimtis iš to savo «atsilikimo» tragedijos nedarė. Nepaisant to, jis skaudžiai jausdavo, kiek šis «trūkumas» jam kenkdavo ne vieno «normaliojo» akyse.

Visiems «striukučiams» yra įgimta save «prailginti». Vieni tai daro išviršinėmis priemonėmis, kiti to siekia iš vidaus, stipriai pabrėždami tam tikrus charakterio bruožus arba ypatybes, kurių pagalba jie trokšta visuomenės dėmesio ir joje atitinkamos sau rolės. Šiuo atžvilgiu žemaūgiai skirstosi mažiausia į dvi grupes. Vienoje telkiasi tokie, kurių ambicija pralenkia jų talentus. Tokie greit išpuiksta ir gali virsti arogantais. Kitoje užtinkame tuos, kurie kūnišką savo «nepriteklį» išperka savęs sudvasinimu, savo žemesnybės jausmo sublimacija. Tuo jie dažnai praauga save darbais, palikdami «normaliuosius» užpakalyje ir žemiau savęs. Abiem grupėm yra bendra, kad iš jų visada galima laukti staigmenų viena ar antra kryptimi. Istorija tai patvirtina garsiais pavyzdžiais — prisiminkime tik imperatorių Augustą su Napoleonu, Windthorstą su Göbbelsu. Kad ir mūsų istorija nenori pripažinti išimčių, liudija kad ir šie vardai: Bistras, M. Biržiška, Būčys, Gira, Jakštas, Krėvė, Salomėja Neris, Šilingas, Tumas, Voldemaras.

Pakšto atveju vargu ar bus didelė abejonė, nes jis buvo pasiryžęs «prasiilginti» dvasiškai. Iš kitos gi pusės nesunku pastebėti, kad ir jis negalėjo išsinerti iš savo kailio: jis visai neišvengė tų ydydyelių, charakteringų kone kiekvienam mažiukui. Tačiau jis nebuvo putlus ir niekad neišleido iš akių savo idealų, nors jo kely pasitaikė zigzagų. Bet ar «normalieji» jų išvengia? Yra tad beveik tikra, kad ne tiek mažaūgio ambicija, kiek jo kilnių darbų meilė «Aleksandryno» Kaziukui skynė kelią į Tautos Fondo Pakštą.

TAUTOS FONDO GENERALINIS SEKRETORIUS (1916-1918)

*Reikėjo geležinės valios ir plieninės gerk-
lės sujudinti masę gimtinės ateitimi
anapus Atlanto.*

Kietas darbas. — Pirmajam pasauliniam karui suliepsnojus, pakilo ir susipratusių lietuvių nuotaika Amerikoje, nes jie tikėjo, kad sugrius caro galybė ir sušvis Lietuvai laisvė. Dėl to dar 1914 m. rugsėjo 21-22 d. Chicagoje įvyko Lietuvių Politiškasis Seimas, kuriame dalyvavo svečiai net iš Europos — Juozas Gabrys-Paršaitis (1880-1951) ir kun. dr. Motiejus Gustaitis (1870-1927), žinomasis poetas. Žymiausia to katalikų sušaukto suvažiavimo išdava buvo įsteigimas Tautos Fondo, siekiančio sutelkti lėšas laisvės kovoms. 1916 m. pabaigoje Fondas turėjo jau 50 skyrių ir buvo surinkęs arti 60.000 dolerių. Karui įsisiūbavus ir JAV į jį įsivėlus, Fondo valdytojai, nujausdami, kad baigiasi caro autokratija, nutarė nebepasitenkinti anksčiau reikalauta autonomija, o siekti nepriklausomybės. Tam tikslui jie sustiprino ir savo akciją, kuriai praplėsti ir generalinio sekretoriaus pareigoms eiti pakvietė Pakštą. Kadangi tuometinis Fondo pirmininkas kun. J. J. Jakaitis (1886-1965) klebonavo Worcesteryje, Mass., naujasis padėjėjas dėl patogesnio susisiekiimo iš Chicagos «Aleksandryno » persikėlė į Brooklyną, N. Y.

JJJ, — šitaip konfratrai draugiškai vadindavo kun. Jakaitį, — buvo susipratęs, energingas zanavykas iš Sintautų parapijos, iš kurios yra kilęs dar kitas toks idealistinis « materialistas » — kun. Juozas Vailokaitis. Po savo studijų Seinuose, Petrapilyje ir Mintaujoje Jakaitis 1906 m., kun. Staniukyno pėdomis, išvyko

į Naująjį Pasaulį, kur Montrealyje buvo išventintas į kunigus. Nuo 1913 iki 1929 metų, Worcesterio klebono vietoje, jis išvystė nuostabią religinę bei tautinę veiklą. Jis buvo tikras « Dievulio bankininkas» ir dievnamių statytojas, nes visur tikintieji atverdavo jam ir savo širdis ir savo pinigines. 1930 m. Tėvai Marijonai jį su džiaugsmu priėmė į savo šeimą.

Viena jo pasisekimo paslapčių — sugebėjimas pasirinkti tinkamus bendradarbius ir jais pasitikėti. Tuo jis nepaprastai paskatindavo jų iniciatyvą. Jis užuodė ir Pakštuko gabumus ir padarė jį Fondo «propagandos ministeriu». « Į metus tekdavo pasakyti 100-150 prakalbų, — šis vėliau pasakojo savo studentui Viliamui, — ir be to paruošti brošiūrų, rašyti straipsnių. Fondas turėjo apie 150 skyrių ir 10.000 narių ir Lietuvos nepriklausomybei surinko šešius milijonus litų»¹⁹. Papildydamas šiuos davinius, jis 1943 m. savo apžvalginiam rašte *Amerikos Lietuviai Katalikai kovoje dėl Lietuvos nepriklausomybės* prie to dar pridėjo : «Aukos rinkti buvo sunku, nes darbininkų masės dar nebuvo tautinio susipratimo aukštumoje. Žymi dalis kunigijos pasižymėjo dideliu duosnumu. Fondo vairuotojai kalbėjo bažnyčiose, mokyklose, dažniausiai karčiamų salėse. Visur reikėjo ieškoti užsimetusio lietuvio ir budinti jo tautinę sąžinę. Fondas buvo ne tik labdarybės organizacija, bet ir patriotizmo mokykla».

Joje «mokytojaudamas», Kazys ištobulino dar vyčių tarpe išbandytą retoriką ir judino bei jaudino savo tautiečius nuo Bostono iki Baltimorės. Kad tik geriau sektųsi, jis paleisdavo « sparnuočius»; vien 1917 m. tokių lozungų buvo net 24, kurie aplėkdami kolonijas, ragino, kurstė, įpareigojo, antai: *Patriotizmas — krikščionio priedermė ir dorybė* arba *Taupyk, bet Lietuvai kišenės neuždaryk !*

Darbas buvo kietas : reikėjo geležinės valios ir plieninės gerklės masę suįdominti gimtinių ateitimi anapus Atlanto. Bet Jakaičio autoritetu bei Pakšto judrumu vis dėlto iki 1918 m. pradžios pavyko surinkti arti 100.000 dolerių. Iš tų pinigų buvo — kartu su kitomis srovėmis — remiamos visokios įstaigos, iš kurių ypač prasikišo Gabrio-Paršaičio Paryžiuje atidarytas, vėliau į Lozaną perkeltas Informacijos biuras. 1917 m. pradžioje Amerikos Lietuvių Taryba Pittsburghe paskelbė pirmą Lietuvos nepriklausomo-

¹⁹ Ten pat, 110 psl.

mybės deklaraciją. «Po metų, — taip pridūrė Pakštas, — tą pat padarė Lietuvos Taryba Vilniuje. Abi Tarybos tai darė be jokio susitarimo. Tai rodo, kad lietuvių tautos dalys nujautė epochos svarbumą ir pribrendimą atstatyti senąją valstybę. Didingi tai buvo laikai». Tikrai didingi, istoriški.

Dar 1916 m. rugsėjo 1 d. prezidentas Wilsonas buvo paskyręs *Lietuvių Dieną* labdarybės tikslams, o po pusantrų metų (1918. V.3) «jis priėmė lietuvių delegaciją ir dar labiau sustiprino laisvės viltis. Ir šiandien su giliausia pagarba aš, — rašė Pakštas 1943 m., — prisimenu tą šiltą priėmimą pas tą didįjį prezidentą»²⁰.

Visa tai atsispindi ir Fondo susirinkimuose, kuriuose nestigo nė linksmų epizodų, kaip paliudija šis P. J. Montvilos iš Woodhaveno, N. Y., atsiųstas anekdotas : « Kai Gabrys kalbėjo Brooklyno Apreiškimo parapijos salėje, tai kun. Petkui jo kalba taip patiko, kad ėnešė sumanymą rinkti jį Lietuvos karalium. Susirinkimui vadovavęs Pakštas atsakė : ‘ Lengva užsidėti karalių, bet sunku jį vėliau nuversti ’. Tuomi ėnešimas ir atpuolė. Gabrys tylėjo ».

Nepaisant savo plačios darbuotės, Fondo sekretorius dar pasivogdavo laiko savo studijoms. 1917 m. jis įstojo į antrą jėzuitų laikomą — Fordhamo — universitetą New Yorke. Jame lankė vakarinius kursus, «kurių programą žymiausia dalimi sudarė sociologija, socialinių reformų istorija ir dalis filosofinių bei ekonominių mokslų». Po atitinkamų egzaminų Sociologijos fakultetas jam 1918 m. įteikė pirmą jo gyvenime akademišką diplomą, ką jis savo autobiografijoje pabrėžė su tikru džiaugsmu. Dabar ir jis jau šioks toks akademikas !

Širdies romantika. — Nežiūrint tokios šakotos veiklos, Kazys (25 metų) neišvengė ir širdies romantikos. Romansas prasidėjo Worcesteryje, kur vargoninkaudamas gyveno Antanas Visminas (24 metų), jo bičiulis iš Kauno Žaliakalnio. Kadangi ir šis veikė vyčiuose, juodu mielai susitikdavo, ir tai, būtent, jo bute Juškienės namuose, kur jis buvo apsigyvenęs. Tai vyko nevisai atsitiktinai, nes ir jo širdies stygas virpino gražioji šeimininkės dukrelė — Onutė.

²⁰ K. Pakštas, *Kodėl Lietuva turi būti nepriklausoma*, žr. *Draugas*, 1944, m. sausio-kovo mėn. numeriai. (Mašinraštis laikomas Pasaulio-Lietuvių Archyve Chicagoje, 56 psl.).

Motina, iš namų Kotryna Ruseckaitė, šio šimtmečio pradžioje buvo atvykusi iš Kapsijos ir Worcesteryje ištekėjusi už Vinco Vasiliaus. Ji buvo susipratusi lietuvė ir, kad ir nedidelio mokslo, bet veikli, net ambicinga, katalikių organizatorė, uoli kun. Jakaičio talkininkė. Būdama pasiturinti biznio moteris, ji savo vaikams Onai ir Albertui leido mokytis tokių dalykų, apie kuriuos kitos lietuviškos šeimos nė svajoti negalėjo. Pirmam vyrui anksti mirus, ji pasirinko antrą, Juozą Jušką, kuris, —Šimučio informacijomis, — «buvo lėtas, paprastas darbininkas, kuris į šeimos reikalus nesikišdavo. Motina buvo viskas». Ją Worcesteryje gyvenęs istorikas Pr. Pauliukonis apibūdina šitaip: «Ji buvo didelė visuomenininke, ilgametė katalikių moterų sąjungos vietos skyriaus kasininke. Ji puikiai pravedavo susirinkimus, karo metu uoliai rinko aukas ». Ji tiksliai apskaičiavo dukters ateitį — siekė ją išleisti už tokio vyro, kuris jai būtų galėjęs užtikrinti iškilęsį gyvenimą motinos nepasiekiamoje *sodely*.

Onutė buvo užgimusi 1901 m. čia pat Worcesteryje. Turėdama vos 12 metų, ji, naujojo klebono (Jakaičio) kviečiama, dalyvaudavo moksleivių būrelyje, Maironio vardo literatūros ratelyje, vyčiuose ir vaidintojų grupėje. Būdama muzikali, ji jausmingai skambindavo pianinu, tuo pagražindama jaunimo sueigas, ypač literatūros būrelio, kuris užgimė jos salonėlyje. Ji nuotaikingai skaitydavo referatėlių ir, be to, dar rašydavo į lietuvišką spaudą. Ji lankė (berods komercinės krypties) gimnaziją, kurios mokslą, baigtą 1919 metais, ji dar papildė JJJ suruoštuose lituanistikos kursuose.

Tarnybiniais reikalais užsukdamas į Worcesterį pas Fondo pirmininką, Kazys, žinoma, neaplenkdavo nė bičiulio Vismino, geriau sakant, Juškienės namų, kuriuose vylėsi sutikti Onutę. Jos inspiruojančiame artume jis atsigaudavo nuo amžinų prakalbų ir varginančių rinkliavų. Kada adoruojamoji, broliui pritariant smuiku, iš klavišų pažadindavo muzikos burtus, tada ir kampuo-tasis adoratorius išdrįsdavo skambiu baritonu ir mandolinos pagalba padainuoti dainelių, išduodančių jo meilę šio užburto ratelio princesei.

Nors Kazys ir nežinojo Juškienės planų, bet juos nujautė. Tokioje vėsinančioje atmosferoje sunku buvo įsigyti tos lieknos gražuolės palankumą. Bet dėl to jis buvo ir pats šiek tiek kaltas : kiek jam pavykdavo uždegti visą minią, tiek jis būdavo bejėgis

šios klasiškos statulos akivaizdoje. Tad ne be pagrindo jis draugui Leonardui savo foto nuotrauką dovenojo su dedikacija *Proza Poezijai*. « Vienu atveju, — įsismaginęs Šimutis tęsia savo atsiminimus, — Kazys 1918 m. paprašė mano talkos parašyti mylimajai laiškutį ir išversti vieną romaną, kurį jis, mandolina sau akompanuodamas, jai padainavo ». Tuo laiku adoratorius turbūt jau žinojo, kad jis bus siunčiamas Europon : taigi, bus norėjęs kelionei išgirsti iš jos viltį teikiantį žodelį. Ar jo sulaukė ? Gal būt, nes pakilusia nuotaika leidosi į tolimą kelionę, iš kurios grįš tik po ketverių su puse metų. O tą kelionę buvo pagimdę šie samprotavimai:

Mūsų politikams jau seniai buvo aišku, kad Europon reikia siųsti delegaciją, kuri vietoje ištirtų Lietuvos padėtį. Tam tikslui 1918 m. vasarą Baltimorėje, Md., įvykęs Tautos Fondo seimas, kartu su Amerikos Lietuvių Taryba, nusprendė siųsti tokią misiją. Šefu buvo paskirtas adv. Balys Mastauskas (1889-1961), iš Žaslių kilęs teisininkas, jo padėjėju — kun. Juozas Dabužinskas-Dabužis (1878-1934), aukštaitis iš Šeduvos valsčiaus, o sekretorium — Pakštas. Pastarojo skyrimas ne visiems patiko. Jau mums žinomas Kazio *advocatus diaboli* vėliau tą opoziciją pagrindė tokia pastaba: «Nė penkerių metų nepagyvenęs Amerikoje, jis įsiterpė į tą delegaciją. Jis čia buvo daug pasisavinęs amerikietiško apskukimo, perpinto stačiokiškumu, todėl greit išplaukė į plačiuosius vandenis ».

Kaziui tokie balsai buvo žinomi. Bet jie perdaug nedrumstė jo nuotaikos, nes jam atrodė, kad savo gaivališkais metais Fonde užsitarnavęs teisę dalyvauti tokioje delegacijoje. Apie tolimesnį Tautos Fondo likimą šioje vietoje pridurtina, kad 1918 m. Baltimorėje įvykęs seimas išrinko naują valdybą, kurios priešakyje atsistojo prel. Kazimieras Urbonavičius, žinomas — Jono Kmito pseudonimu — rašytojas. Pakšto vieton buvo pašauktas jo « sėbras » iš « Aleksandryno » — Šimutis : « Kad tai buvo kietas darbas, aš patyriau iš praktikos. Per dvejus metus sakydamas patriotines kalbas (bent trejetą į savaitę), vos galo negavau», — šitaip pasisakė (1969.V.1) jo įpėdinis man siųstame laiške.

Kazys (1918) rugsėjo pradžioje, nuo laivo denio žiūrėdamas atgal į pranykstančius New Yorko dangoraižius, regėjo visai ką kitą — Worcesterio gražuolę, kurios žavesys jį lydėjo Europos link.

MISIJOS EUROPON SEKRETORIUS

(1918)

Reikėjo skubėti Europon ir Vilniaus Tarybą įtikinti, kad Vokietija karą prakiš ir kad tik JAV bei jų alijantai mums gali padėti.

Pakeliui į Alpių kraštą. — Ko tiksliai Pakštas vyksta atgal į Senąjį kontinentą ? 1917 m. JAV buvo atsidūrusios kare šalia Anglijos ir Prancūzijos, pasiryžusios nugalėti Vilhelmo II imperializmą bei karišką Hindenburgo ir Ludendorffo galybę. Ir Amerikos lietuviai už tai kovojo, nes tie patys vokiečiai laikė jų tėvynę okupuotą ir ruošėsi ją prijungti po Prūsijos valdžia prie *Grossdeutschland*. Tam pasiekti kaizeriniai okupantai visaip spaudė Lietuvos Tarybą Vilniuje. Reikėjo tad skubėti Europon tos Tarybos narius įtikinti, kad Berlynas karą prakiš ir kad tik JAV bei jų alijantai lietuviams gali padėti. Tai didelis uždavinys.

Į šitą žygį patekęs, jaunutis (25 metų) Pakštas savo asmeninius jausmus aprašė 1943 m. šitaip: «Svetur praleidžiau apie 16 metų, ilgiausia Amerikoje ir Šveicarijoje, kurių laisvė ir žmoniškumas mane sužavėjo. Tad jei kuriam nepatinka mano užsispyrimas laimėti laisvę Lietuvai, tai dalį kaltės reikia skirti toms šalims : kam jos tokios laisvos ! Jos uždegė mano širdį laisvės bei tolerancijos pavyzdžiais »²¹. Išplaukęs iš Lincolno krašto, jis tada skubinosi į Viliaus Tellio šalį.

Šioje delegacijoje jis, žinoma, buvo ne svarbiausias asmuo — tik tarptautinėje plotmėje kuklias savo jėgas bebandęs sekreto-

²¹ Ten pat, 3 mašinraščio psl.

riukas. Kas kita su Mastausku (29 metų), kuris jau turėjo stažą bei pasitikėjimą, nes buvo JAV pilietis ir aviacijos karininkas, kas jam laimėjo ir Washingtono prielankumą. Kaziui dar patiko, kad jis buvo «advokatas su tūkstančiu anekdotų». Vadinasi, toks su tokiu keliavo. Visai kitoks, iš bajorų kilęs, kun. Dabužis, kuris dar prieš pirmąjį pasaulinį karą Vilniuje buvo dirbęs *Vilties* redakcijoje, o 1914 m. atvykęs į Ameriką (Newarką, K. J.), buvo klebonavęs ir paskui Bostone vedęs *Darbininką*. Tai buvo, Kazio žodžiais, «žmogus labai apsiskaitęs, įdomus, aristokratiškų papročių». Būdamas vyresnio amžiaus (40 metų), jis turėjo ir tą moralinį autoritetą, kurio reikėjo delegacijos «jaunikaičiams» vadovauti.

Dėl karo veiksmų laivas plaukė atsargiai ir mūsų delegaciją išlaipino Prancūzijos pietvakariuose, Bordeaux uoste. Šis plaukimas Pakštui akivaizdžiai parodė, kad jūra yra tikra galybė ir kad tik tas laimės šį, visą pasaulį apimantį, karą, kas valdo okeanus. Jo ausyse bus skambėję britų himno žodžiai: *Rule Britannia, rule the waves*, kur *Britannia* jis bus pakeitęs *America*.

Rugsėjo vidury Kazys pirmą kartą atsikvėpė krištoliniu Alpių oru. «Yra tik viena Šveicarija, vėliau sušuks V. Jakas. Europos žemėlapyje ji atrodo tik pašto ženkle, o pasaulio žemėlapyje tik žirnio didumo. Tai lyg pavyzdinė valstybė, civilizacijos ir kultūros sala, [kurios gyventojai] gyvena, gal būt, be idealios broliškos meilės, bet bendram darbui apvaldę tautinius, kalbinius ir religinius skirtumus»²². Tokią Šveicariją Kazys jau rado 1918 m., kuriais jis ten užtiko net dvi lietuvių kolonijas — Friburge studentišką, Lozanoje politišką.

Konferencija prie Ženevos ežero. — Šveicarų vyriausybė gerai žinojo šių kolonijų politinius tikslus, jas net rėmė, nes ir jai rūpėjo padidinti mažųjų valstybių skaičių prieš Wilhelmo II didvokiškumą ir prieš carų autokratiją. Dėl to ji ir iš JAV atvykusiai lietuvių misijai laisvai leido praversti savo konferenciją, kurią jos sekretorius 1943 m. škieavo šitaip:

«Pradžioje misija apsigyveno Lozanoje ir ten apie tris savaites posėdžiavo su Lietuvos Tarybos nariais iš Vilniaus ir

²² V. J a k a s, *Yra tik viena Šveicarija*, žr. *Draugas*, 1965.V.8 d.

su Šveicarijos lietuvių veikėjais. Posėdžiai vyko Lozanoje ir Berne. Kai kada tekdavo pasiginčyti. Atsimenu savo ginčą su kun. J. Purickiu (1883-1934), kuris bandė mane įtikinti, kad vokiečiai gali karą laimėti ir todėl aš turįs būti atsargesnis savo išsireiškimuose prieš juos. Mūsų misija savo politinę veiklą derino su alijantų politika, ypač su Amerikos pažiūromis. Dėl to mūsų delegacija priėjo išvadą, kad geriau būtų turėti vieną bendrą Tarybą, kuri dėtų visas pastangas įsigyti daugiau pasitikėjimo pas alijantus. Bet iš Vilniaus prašyti žmonės nebuvo atsiųsti ir bendroji Taryba nesusiorganizavo.

1918 m. spalio pabaigoje atvyko [iš Lietuvos] prof. Volde-maras (1883-1944) ir tarėsi su mūsų misija. Ji man pavedė suredaguoti savo nusistatymą ir įteikti jį profesoriumi. Štai (sutrumpintas) to dokumento tekstas :

Lietuvos Valstybės Tarybai

Amerikos Lietuvių Taryba užgiria Jūsų drąsius žygius visiškai nepriklausomybei sugrąžinti ir Vokietijos įtakai pašalinti. Skaitome reikalinga pareikšti, kad valdymosi forma turi būti palikta Kuriamajam Seimui spręsti ir kad Amerikos lietuviai yra pasiryžę valstybę statyti demokratinės respublikos pamatais. Jie princo Uracho pakvietimą į Lietuvos karalius skaito ne tikru tautos valios išreiškimu ir dėl to prieš tai protestuoja. Jie yra pasiryžę priešintis visokioms su Vokietija sutartims, kurios mažintų visišką Lietuvos nepriklausomybę. Jie reikalauja, kad visi piliečiai be atžvilgio į luomą, kalbą, lyties ir tikybos skirtumus turėtų lygias teises. Jie ir stovi už tai, kad Lietuva įeitų į Tautų Sąjungą.

Lozanoje, 1918 m. spalio 25 d.

pas. Kazys Pakštas

Misijos Europon sekretorius ²³.

Šiuo raštu ir apskritai savo dalyvavimu toje konferencijoje, Pakštas išplaukė į platesnius politikos vandenius. Kad šie galėjo

²³ K. Pakštas, *Amerikos lietuviai katalikai kovoje dėl Lietuvos Nepriklausomybės*, atspaudas iš Kunigų Vienybės leidinio *Amerikos Lietuvių Katalikų Darbai*, New Yorkas 1943, 315 ir sek. psl.

būti tokie pat verpetingi kaip Šventosios sūkuriai, jis ypač patyrė ginčiuose su A. Voldemaru, su kuriuo teko, — sekretoriaus prisipažinimu, — derėtis «net iki susipykimo». Tai sunku nebuvo, «nes mes [Amerikos lietuviai] laikėme save karo padėtyje su [profesoriaus palaikoma] Vokietija, nemėgome monarchizmo, manydami, kad jis nesiderins su demokratybe ir visų lietuvių lygybe. Mes buvome įsitikinę, kad alijantai karą laimės, todėl siūlėme vilniečiams ryškiau pakreipti politiką alijantų link». Su Voldemaru susikalbėti buvo sunku ir dėl jo savotiško charakterio, nes būdamas įsitikinęs, kad jis likimo nužiūrėtas Lietuvai valdyti, kitų nuomones dažnai atmesdavo griežtai, net ciniškai. Dėl to jis (35 metų) Lozanoje tikrų prietelių kaip ir neturėjo. Tad Merkelis, Smetonos biografas (1964), jau tuomet būtų jį galėjęs charakterizuoti šiais bruožais : Mažo ūgio, trumpų kojų, rūsoto veido, savimyla, neprotingai atkaklus, nepaisąs priemonių, siekiant savo tikslą, nekenčiąs kritikos, artimas Cesario Borgios šūkiui *Aut caesar, aut nihil* ²⁴.

Nesunku buvo susipykti nė su Gabriu, nes ir jis, panašus ekscentrikas, stovėjo monarchistų pusėje. Tik jis, — berods ne be skambančio asmeniško intereso, — į Lietuvos valdovus siūlė vieną Burbonų princą. Tatai misijai taip pat nebuvo prie širdies. Dėl jo išlaidaus gyvenimo mūsų amerikiečiai Gabrį įtarė esant dar ir antros pusės agentu: todėl jie su juo, — šiaip gabių vyrų, — elgėsi labai atsargiai.

Kadangi delegatai iš Rytų ir iš Vakarų negalėjo susitarti nei Lozanoje, nei Berne, istorikas A. E. Sennas, žinomo lituanisto prof. A. Senno sūnus, priverstas konstatuoti *the upshot of the conference* ²⁵.

Prasimušimas į tėvynę (1919). — Nors Kazys buvo taikaus būdo, tačiau tokio monarchizmo — tiek provokiško, tiek burboniško — išprovokuotas, 1918 m. rudenį su kitais misijos nariais «slaptai galvojo pradėti ginkluotą pasipriešinimą prieš vokiečių okupaciją. Buvau kalbinamas vykti Lietuvon ir ten organizuoti

²⁴ Al. Merkelis, *Antanas Smetona*, New Yorkas 1964, 368 ir sek. psl.

²⁵ A. E. Senn, *The Emergence of Modern Lithuania*, New Yorkas 1959, 38 psl.

miliciją. Gruodžio 10 d. telegrafavau į Ameriką, prašydamas to darbo pradžiai 20.000 dolerių ». Šituo planu jis norėjo vykdyti dar (1918) rugpiūčio gale Vyčių seimo priimtą planą — iš lietuvių, JAV piliečių, sudaryti dviejų divizijų legioną ir jo pagalba iššluoti iš Lietuvos vokiečius bei bolševikus ir neįsileisti lenkų. Tačiau Washingtonas nesutiko savo kariuomenėje sudaryti tautinių vienetų ²⁶. Tuo atpuolė ir šis jo patriotiškas užsimojimas.

Tačiau neįpratęs melancholiškai kapituliuoti, delegacijos sekretorius nūnai sumanė vienas veržtis Lietuvon. Bet ir čia sunkenybių buvo visas kalnas. Dar 1918 m. vasarą Rusijos konsulas New Yorke jam, jo «pavaldiniui», atsisakė išduoti dokumentą kelionei Europon. O dabar Vokietijos konsulas Berne, į kurį jis kreipėsi nuo 1919 m. sausio mėnesio, darė visokių kliūčių, mat, Pakšto veikla Šveicarijoje nebuvo patikusi vokiečiams. Visur tas pats pasipriešinimas : Jam rūpi idėja, o dėl jos įsivelia į painiavas su tuo *Monsieur le bureau*. Dėl to ir 1919 m. pavasarį Kazys daužosi kaip ant kranto išmesta žuvis.

Nekęsdamas tokio «tinginiavimo », kad ir ant rojiško šlaito virš blizgančio Lemano ežero, nerimaujantis delegatas įsirašė į Lozanos universitetą pasitobulinti prancūzų kalboje. Šitaip belaukdamas vizos, jis pastebėjo ir mane, besisukinėjantį tose pačiose auditorijose ir kartu bedirbantį Gabrio vedamame Informacijos Biure. Jau buvau pradėjęs spausdinti knygą apie jo tėvynę. Įdomu — šveicariukas (23 metų) išleidžia veikalą apie Lietuvą ! Tai proga jam įkišti nosį į rankraštį ir papildyti jį aktualiausia medžiaga. Bet, kitą kartą, nuotaikai pakitus, jis busimąjį savo biografą ištraukdavo be ceremonijų iš jo popierių urvo ir jį nutempdavo prie ežero. Ten irkludami skrodsdavome lazurines platybes sniegais tviskančio Mont Blanc papėdėje.

1919 m. pavasarį atlyžę vokiečiai mano bendradarbiui ir irklininkui davė pervažiuojamą vizą Lietuvon. Nutarėme išleistuves švęsti Berne bendrai skaitoma paskaita. Ne be susijaudinimo

²⁶ K. Pakštas, *Amerikos lietuviai katalikai kovoje dėl Lietuvos Nepriklausomybės*, žr. atspaudą iš Kunigų Vienybės leidinio *Amerikos Lietuvių Katalikų Darbai*, New Yorkas 1943, 316 psl.

po 45 metų mūsų archyve Chicago je atradau tuomet išsiųstąjį pakvietimą, kurio originalas skamba taip :

Dienstag, den 25. März 1919 im Kasino
abends 8.15 Uhr

VORTRAG MIT LICHTBILDERN

von K. Pakštas, New York,
Mitglied der litauischen Delegation von Amerika

Dr. Ehret, Bern,
Experte der litauischen Mission

LITAUEN - LAND UND LEUTE
(Gegen den russischen Bolschewismus)

« KAPITONAS » PAKŠTAS LIETUVOJE (1919)

*Jo kapitoniškos žvaigždės bėrė vilties
spindulius į nuskriaustųjų tautiečių šir-
dis.*

Trims mėnesiams trys žvaigždės. — Savo pravažiavimo vizą Pakštas išsikovojo taip: JAV Raudonojo Kryžiaus delegacija, ponios Turcinewicz vedama, vežė Lietuvon medikamentų bei kitų sanitarinių reikmenų ir į savo štabą priėmė ir apskrujį vertėją Pakštą. Tokiu būdu šis balandžio 8 d. vėl pasiekė savo, nūnai laisvą, tėvynę. « Pilnus penkerius metus jos nematęs, buvau tikrai jos pasiilgęs. Apsigyvenau *Metropolio* viešbutyje», kuris praūžusiame kare smarkiai buvo nukentėjęs. Bet kadangi Pakštas ne patogumams buvo prasimušęs Lietuvon, jis sunkumų nepaisė. « Po kelių dienų, — skaitome jo autobiografijoje, — pradėjau vizitus tuomet tik išrinktam (1919.IV.4) pirmam prezidentui Smetonai (46 metų) ir antru kartu premjeru tapusiam adv. Sleževičiui » (37 metų). Būdamas įsitikinęs demokratas, Pakštas itin mielai susitiko su pastaruoju, tikru liaudies prieteliu. «Jis man padarė gerą įspūdį energingo, mandagaus ir gan apskurtaus politiko. Kalbėjomės apie karą prieš rusus-bolševikus ir apie Amerikos lietuvių pagalbą senajai tėvynei. Pasisiūliau, jeigu kuo nors būčiau naudingas. Sleževičius man patarė nueiti pas krašto apsaugos ministerio pareigas einantį Merkį»(32 metų).

Taip ir padarė. « Merkys greit nusprendė, kad aš būčiau naudingas ryšio karininku prie Prancūzijos, Amerikos ir Anglijos kariškų misijų, kurioms Kaune sunku susikalbėti. Jis man davė tris bronzines žvaigždeles, sakė tuoj pasisiūdinti kapitono uniformą ir prisijungti prie minėtų misijų ». Tokiu būdu tapus karo

valdininku ypatingiems reikalams, Pakštui teko santykiauti su kariškomis alijantų delegacijomis, « daugiausia su prancūzais ir bent kiek su amerikiečiais, su kuriais vėl tekdavo kalbėti apie sudarymą Amerikos lietuvių divizijos Lietuvai ginti, kuriam reikalui labiausia pritarė prancūzų misijos šefas pulk. Reboul. Bet prancūzai kartais išreikšdavo nepasitenkinimo premjeru, laikydami jį net provokišku. Aš gi jiems sakydavau, kad Sleževičius yra tik prolietuvius. Man susidarė įspūdis, kad toks kaltinimas gimė su stipria lenkų pagalba, nes šiuo metu lengva buvo mūsų menką įtaką Paryžiuje suvesti iki nulio ir tuo atplėšti Vilnių nuo Lietuvos ».

Kartu su šitomis delegacijomis mūsų daugiau agitacinis negu kariškas kapitonas pasiekė ir lietuvių-bolševikų pafrontę. Viena tokia proga jis prasiveržė ir į tik ką išvaduotą savo tėviškę, į Užpalius. Pranas ir Balys Pakštai, jo brolvaikiai, gyveną dabar Čbicagoje, dar gerai atsimesna šį netikėtą užklupimą. Šaunusis dėdė viešėjo kelias dienas gimtiniame Utenos apskrityje, kur jis, Balio liudijimu, « visas gimines, pažįstamus ir kaimynus apdalino dovanomis». Ir Pranas, tuomet dešimties metų vaikas, gyvai prisimesna, « kaip dėdė, grįžęs iš Amerikos tuoj po karo kaip JAV lietuvių delegatas, viešėjo Užpaliuose ir atvežė visą maišą dovanų».

Kesunku suvokti, kokie jausmai tuomet jaudino jauno (26 metų) dėdės širdį. Juk prieš penkerius metus jis iš čia pat turėjo bėgti nuo caro žandarų ir nuo pavojaus tarnauti maskolių armijoje. Tuomet jam ir knietė širdį, kad jis savo tautiečių tarpe dar niekuo nebuvo pasižymėjęs ir savo pasitraukimu iš kunigų seminarijos savo tėvams net daug skausmų padaręs. Dabar gi « sūnus palaidūnas », kuris užjūryje suspėjo iškilti ir Šveicarijoje diplomatinėje plotmėje kovojo už krašto išlaisvinimą, jau atvyko kaip laisvos tėvynės karininkas. Ir atvyko ne vienas ir ne tuščiomis rankomis, o kartu su Vakarų Europos bei Amerikos kariuomenių reprezentantais, kurių pagalba jis drąsino savuosius ir juos rėmė maistu bei vaistais. Nustebusiems jo tautiečiams jis atrodė kaip geradaris iš kito pasaulio, iš kurio jo kapitoniškos žvaigždės bėrė vilties spindulius į nuskriaustųjų širdį.

Su tokia misija Pakštas trankėsi kokius tris mėnesius skersai krašto ir išilgai fronto, guosdamas, šelpdamas, ragindamas. Per tą laiką iš pradžios dar gležna, trapi Lietuva atsigavo, vyriausybė sustiprėjo, valdžios aparatas susiformavo ir santykius su užsie-

niais tvarkė atskira ministerija. Dėl to kariškos alijantų delegacijos galėjo pasitraukti, užleisdamos vietą diplomatams.

Prie gilesnių šulinių! — Tuomet ir mūsų pafrontės šelpėjas bei agitatorius vėl galėjo pagalvoti apie savo asmeninius reikalus. Lydėdamas išmiklintus karius ir besisukinėdamas išprusintų diplomatų tarpe, jis skaudžiai buvo patyręs savo išsilavinimo spragas. «Nedakeptas esu ! », apgailestavo jis savo autobiografijoje ir klausė : «Kokia gi nauda iš tokio pusiaumokslio ? » Tiesa, aukšto mokslo jis buvo ragavęs net penkiuose universitetuose : vieną semestrą Valparaiso, keturis Chicagos Loyolos, porą New Yorko Fordhamo ir vieną Lozanos universitete. Bet šitą margą žinojimo mozaiką dabar reikės ištobulinti bei sujungti į vieną prasmingą paveikslą ir kartu įsigyti profesiją. Tam tikslui jis ryžosi persikelti į Šveicarų Friburgą, kur jo laukė visas būrys šviesiausio jaunimo su Stasiu Šalkauskiu priešakyje ir kur taip pat ketino vykti Ona Vasiliūtė iš Worcesterio — jo numylėtoji gražuolė.

Ten, kur traukė protas ir širdis, jis keliavo visai pakštišku keliu — per Baltijos jūrą. Nuo pirmos pažinties su ja, 1911 m. Petrapilyje, ji kutojo jo fantaziją. Tada buvo pamatęs rytinius jos krantus, o dabar panorėjo išvysti ir vakarinius. Dėl to į Šveicariją grįžo per Dancigą ir per Daniją, kuri ne vien savo ūkiu Lietuvai galėjo būti pavyzdžiu. Žavėdamasis Kopenhaga, jis svajojo apie Klaipėdą, nes jis jau tuomet « žemiškai sunkius » savo tautiečius norėjo vesti prie jūros, kad ir jie iš jos laimėtų danų žvalumą bei apsukrumą, iš viso skandinavišką buitį — tokią, kurią palaimingai formuoja jūra su žeme kartu.

Tokios vizijos skatinamas, «kapitonas» Pakštas 1919 m. birželio mėnesį grąžino ministeriui Merkiui savo žvaigždutes ir išvyko į Friburgą, į šį, anot anglų meno istoriko Ruskino, *most picturesque town of the world*.

CIVIS ACADEMICUS FRIBURGENSIS (1919-1923)

*Lincolniškai nuspalvinto Vakarų lietu-
vio susitikimas su solovjoviškai nusi-
teikusiu Rytų lietuviu.*

Vingiais prie geografijos. — Nuo vadinamosios Reformacijos laikų Šveicarijos katalikai savo Aukštosios Mokyklos nebeturėjo. Tik į XIX amžiaus pabaigą, kai reikėjo gintis nuo filosofinio materializmo bei ateizmo, Friburgo kantono vyriausybės narys G. Python (33 metų) 1889 m. įkūrė krikščioniškos dvasios universitetą. Tai reiškė beveik finansišką kantono savižudybę, nes šis tuomet turėjo vos 130.000 gyventojų, kurių daugumas buvo žemdirbiai. Bet išradingasis įsteigėjas, remiamas savo atsidasvusių piliečių, sugebėjo savo *Alma Mater* sucementuoti tvirtus pamatus ir ją garbingai įvesti į draugę su kitais Šveicarijos bei Europos universitetais.

Turėdamas iš pat pradžios tarptautinį charakterį, jis susilaukė daug svetimtaučių, ypač iš caristinės Rusijos, kurios katalikiškieji valdiniai, ypač pasauliečiai, buvo priversti išsimokslinti svetur. Tokiems Friburgo universitetas buvo beveik idealus. Bet jis tiko ir dvasiškiams, kaip liudija Marijonų ordino, tuomet tauraus Jurgio Matulaičio vedamo, atnaujinimas Friburge. Čia visi, kurie kitur buvo engiami, galėjo pilnais plaučiais kvėpuoti politinė bei akademine laisve. Tąja laisve lietuviai naudojosi jau nuo 1895 m., įsimatrikuliuodami dažnai slapyvardžiais, kad caro šnipai jų taip lengvai neiššifruotų. Po ketverių metų jie įkūrė net savo draugiją *Rūtg*, kuri 1915 m., laisvei brėkstant, buvo perkrikštyta į *Lithuania*. Ten studijavo apie 150 lietuvių, kurie vėliau mūsų mokslo laukus gaivino kaip šiltas lietutis. Tuo so-

vietinių Rytų paveikti pavyduoliai, žinoma, nebuvo sužavėti, bandydami visaip nuvertinti šiuos «Friburgo daktarėlius», visus tuos Šalkauskus, Bistrus, Mykolaičius, Raulinaičius, Leimonus, Ruginius...

Kadangi nei tėvynės, nei Amerikos lietuviai gabiam savo prieaugliui nepašykštėdavo stipendijų ypač per *Motinėlės* draugiją, čia vien 1919 m. galėjo eiti mokslus 22 studentai ir dar trys gimnazistai, iš kurių vėliau susilaukėme apie dešimtį profesorių ir apie tuziną mokytojų. Kadangi netrūko nė studentų, tai buvo iš ko sudaryti tikrą «chorą», kuriame 1919 m. birželį pasigirdo naujas balsas — skambus Pakšto baritonas.

Jo žygis po nualintą tėvynę jį įtikino, kad politikas turi nusimanyti ir ūkio reikaluose. Tai nuteikė jį Teisių fakultete studijuoti ekonomiką. Tačiau po keturių semestrų jis perėjo į Gamtos Mokslų fakultetą, kur pagrindine šaka pasirinko geografiją. Savo autobiografijoje jis tvirtina, kad Friburgas jį padaręs geografu. Kodėl? Svarbiausia priežastis turbūt glūdi jo prigimtyje — jo psichiniame judrume, nenugalimame nore keliauti, aistroje pažinti kitas tautas ir jų gyvenimą. Šis mokslas, taip jis aiškina, esąs artimas pirmai jo svajonei tapti jūros kapitonu: «Geografui [vėliau] atsirado progų pavažinėti penkiuose kontinentuose ir bent šešius mėnesius [metuose] praleisti vandenyse». Nutolti nuo politikos jam po visų tų Lozanos ir Berno konferencijose patirtų šiurkštumų nebuvo sunku, juoba, kad jis naujame kelyje Šalkauskio asmenyje buvo suradęs tikrą dvasios vadą.

Rytų ir Vakarų susitikimas. — Stasys Šalkauskis (1886-1941), Maskvoje pabaigęs teisę ir Samarkande ėjęs juridinio patarėjo pareigas, 1915 m. buvo atvykęs į Vakarus, tikslu Friburge studijuoti filosofiją su pedagogika. «Čia pirmą sykį susitikę, — pasakoja Pakštas, — daug pasivaikščiojome vaizdingose apylinkėse. Kalboms temų nepritrūkdavo. Jis ir aš — dideli kontrastai. Jis iš pasyviosios žmonijos regiono: nuo Indijos pasienio; aš gi iš verdančio katilo — New Yorko. Jis kultivuotas mistikas, susidvasinęs iki smegenų gelmės. Aš gal atrodžiau kaip Amerikos prerijų kaubojus, per nesusipratimą patekęs į diplomatus, o dabar Europoje norįs viską išmokti. Nelabai religingas, padūkęs nacionalistas, nedidelio žinojimo. Toks berniokas, rodos, negalėtų greit su Šalkauskiu susidraugauti. Bet įvyko nuostabus dalykas. Mu-

dvių draugystė plėtojosi sparčiai²⁷. «Kaubojus» taip susibičiuliavo su «mistiku», kad juodu kurį laiką gyveno net tame pačiame kambaryje. Kazys (26 metų) Stasiu (33 metų) taip susižavėjo, kad dabar prie yčiškų ūsų užsiaugino dar šalkauskišką barzdelę.

Nors Šalkauskis gerai suprato politikos reikšmę, tačiau jo meditatyvinis charakteris pasitenkino tuo, kad laikas nuo laiko vykdavo pas mūsų politikus, daugiausia pas M. Krupavičių, įspėti, pasitarti, inspiuoti. Tokios laikysenos paveiktas, ir Pakštas vis labiau išsilaisvino iš dienos politikos, pasidarydamas daugiau kultūrininku.

Tačiau santykiai tarp abiejų nebuvo koks *one way*, nes Kazys tėvišką savo bičiulį veikė savo gyvenimiška patirtimi, savo atlantiniu horizontu, savo visuomeniniu apsikrėmimu, savo nuoširdžiu draugiškumu ir *last but not least* savo humoru. Vadinasi, linkolniškai nuspalvintas «Vakarų lietuvis» papildė solovjoviškai nuteiktąjį «Rytų lietuvių».

Rišo juos, — nors tai ir skamba paradoksiškai, — ir fiziški jų skirtumai. Šalkauskis buvo tikras leptosomas, astenikas: ištįsęs, liesas, nerviškai jautrus, idėjomis gyvas ir idėjoms gyvenąs mintytojas, asketas, tartum Erazmo, Savanarolos, Leibnizo, Spinozos ir Kanto brolis. Pakštas gi buvo lygiai toks būdingas piknikas: mažas, stambokas, tvirtų nervų, kiek epikūrietiškas pragmatikas, iš tolo primenąs Galilėjų, Falstafą, Sancho Pansą ir tolygią giminę. *Les extrêmes se touchent et s'aiment*. Šis išvidinis pikniko palinkimas Pakštą vėliau suves dar su kitu leptosomu — su Kolupaila.

«*Romuvos*» *sqjūdis*. — Nuoširdžiai susidraugavę, vienas antram atidengė, ką nuo kitų slėpė. To pasėkoje Stasys iš Kazio išgirdo ir apie Amerikoje tarp vyčių veikiantį *Romuvos ordiną*, kuris Pakšto bei Šimučio liudijimais atsiradęs šitokioje situacijoje:

1917 m. Vyčių seime, įvykusiame Brooklyne, kai kurie kunigai pareiškė savo nepasitenkinimą dėl eilės vadų — pasauliečių per didelio savarankiškumo. Kritikams tarp kitko nepatikęs anų tariamai per stipriai pabrėžiamas tautinis darbas, kuris

²⁷ K. Pakštas, *Filosofas Stasio Šalkauskio brangiam atminimui*, žr. *Aidai*, 1957 m. 5 nr., 194 psl.

netinkas svetimoje žemėje tarp svetimų, nes trukdąs bendros pastoracijos darbą. Užvirė karšti ginčai tarp kelių dvasiškių iš vienos pusės ir dalies vadovaujančių pasauliečių iš kitos, nes šie norėjo reikšmingiau dalyvauti veikime. Nors tai buvo aiškus pasauliečių brendimo ženklas, bet dėl įsipainiojusių asmeniškumų kilo baimė, kad dėl to gali skaudžiai nukentėti visa Vyčių sąjunga. Norėdami to išvengti, tie «jaunaturkiai», nusižiūrėję į atitinkamus Amerikos pavyzdžius, įsteigė neviešą *Romuvos ordiną*, kurio nariai, vieni pasauliečiai, be skambių žodžių, bet nuosekliais darbais, pravestų aiškesnę tautinę liniją ir stiprintų pasauliečių įtaką vyčiams.

Pirmųjų tarpe užtinkame Pakštą, kuriam jaunuolišku užsidegimu talkino L. Šimutis, J. Kaupas, J. Karosas ir visa virtinė kitų. Kai kurie autoritetai šitokios «emancipacijos» šiems veikėjams, o ypač Pakštui, ilgai nedovanojo. Bet tie aktyvistai mažai tepaisė griaustinio tų, kurie — jų nuomone — veikime vis dar laikėsi «julijoniško kalendoriaus».

Idėja, paruošti jaunų katalikų, pirmiausia pasauliečių elitą, kuris sugebėtų krikščioniška dvasia vadovauti mūsų visuomenei, Šalkauskiui jau seniai rūpėjo: dėl to jis tuoj susidomėjo Pakšto *Romuva*. Bet ši filosofui tebuvo medžiaga tolimesniems svarstymams, iš kurių išsikristalizavo skirtingas planas:

Mes Lietuvoje paruošime kadrą jaunų intelektualų, kurie puoselėtų pilnutinį gyvenimą, tuo pat ir tautinę kultūrą. Visas darbas turėtų atsiremti į pasauliečių bei dvasiškių kartu sudaromą pusiau viešą *Romuvos* Draugiją ir būti skatinamas atitinkamo žurnalo. Kandidatai tai žavingai misijai turėtų būti išauklėti tam tikroje, Raudondvario pilyje numatytoje įsteigti, gimnazijoje su licėjiniu kursu. Vadinasi, ten prie Nemuno, istoriškoje vietoje, turėtų išaugti, bent miniatiūriškas, lietuviškai nuspalvintas Oxfordas, kurį pirmoje eilėje turėjo išeiti Vilniaus bei Klaipėdos sričių jaunimas ir elitas mūsų kolonijų užsieniuose. Toliau abiturientai turėtų išeiti Katalikų Universitetą ir paskui dar specializuotis Vakarų mokslo ar meno institutuose.

Kaip matyti, Šalkauskis iš pusiau neigiamos «ordino» tendencijos (iš Brooklyno) norėjo sukurti labiau teigiamo pobūdžio sąjūdį, kuris pozityviai ruošytų jaunimą aukštos kultūros darbui. Pakštas tuoj entuziastiškai pritarė, pridurdamas: «Jei tektų

aptarti [šiuos] Šalkauskio užsimojimus, tai geriausiai patarnautų 1919 m. jo paties romuviečiams sukurtasis šūkis: ' Ir nupinsime iš brangios Tėvynės gyvą dainelę ir padarysime iš jos pasigėrėjimą amžiams '»²⁸.

Tokio entuziazmo inspiruoti, 1919 m. vasario mėn. 2 d. Friburge, t. y. toli nuo Amerikos, iš kurios atėjo vardas, ir toli nuo Lietuvos, iš kurios atėjo mintis, susirinko pirmieji romuviečiai pradėti didžiam darbui. Aišku, kad vyriausio romuviečio vaidmuo atiteko mūsų filosofui, ir lygiai taip aišku, kad dešinė jo ranka turėjo tapti mūsų geografas. Tuo pagrindinės mūsų linijos, vertikalinė su horizontaline, prasmingai susikryžiojo. Kadangi Pakštas studijų dar buvo prirakintas prie Šveicarijos, tai vicepirmininko pareigos Lietuvoje laikinai atiteko vėlesniam jo biografui.

Aktualiausias mūsų uždavinys buvo leidimas žurnalo, kurio redaktorium, žinoma, tegalėjo būti antrasis *Romuvos* tėvas, Šalkauskis. Jis 1921 m. balandį Kaune išleido pirmą to paties vardo numerį, kurį jis vienas užpildė savo straipsniais bei vertimais. Nors šis grynai ideologinis sąsiuvinys mūsų visuomenėje, užimtoje degančiais dienos reikalais, nerado atgarsio, Šalkauskis, — ir šįkart vienminčių Amerikoje finansiškai remiamas, — 1922 m. rugsėjį išspausdino antrą numerį. Šis, be kitko, įdomus tuo, kad jame prabilo trys asmenybės, vėliau tapusios žymiausiais ateitininkijos vadais : pasauliečiai Dovydaitis, Šalkauskis, Pakštas. Jau vien tuo šis leidinys yra tikra bibliografinė brangenybė.

Pakštas prie savo rašinio pridėjo ir šiojo gimimo vietą: Le Beausset. Tai yra mažytis žvejų kaimas tarp Marseille ir Toulon.

Bet kaip Friburgo studentas pateko prie Viduržemio jūros?

²⁸ Ten pat, 205 psl.

VIZIJA TIES VIRĐURŽEMIO JŪRA (1922)

*Baltijos jūra gali tapti gintarine Vidur-
žemio jūros seserimi.*

Amfibiškas geografas. — 1922 m. pavasarį, žiemos semestru einant į galą, Kazys, dabar jau doktorantas, skubinosi Pietų kryptimi — prie Viduržemio jūros. Kad ir nebuvo jis aklas Alpių grožiui, bet jų nepajudinamas majestotiškumas jo netraukė. Kas kita su jūra, kuri nuo pat Petrapilio dienų jį buvo pavergusi savo paskatinančiu judrumu. Dėl to jis ir dabar iš Friburgo netraukė šalkauskiškai « į kalnus, į viršūnes », o pakštiškai « į jūras, į platybes ». Prie Viduržemio jūros jis apsigyveno tarp jūrininkų bei žvejų ir kartu su jais nardėsi bangose.

Jį traukė Viduržemio jūra ir jos kultūra, o kur mūsų planetoj yra kita tokia jūra, kuri tuo atžvilgiu būtų galėjusi lygintis su šia ? Čia tarp Atėnų ir « Herkulo Piliorų » Gibraltaro, tarp Venecijos ir Šv. Augustino Kartaginos, tarp Homero *Odisejos* ir Cervanteso *Don Quixote* išbujojo kultūra, kuri dar šiandien mus stebina. Čia, kur randame ir krikščionybės lopšį, kiekviena banga sodri kultūros, sudrėkinančios visus šio nuostabaus baseino krantus.

Rymodamas prie Viduržemio jūros krantų, mūsų geografas sekė tą kelią, kuriuo kultūra iš čia pasisuko į šiaurę, kur naujas baseinas jai sudarė naujas galimybes. Jam paaiškėjo, kad Baltijos jūra gali tapti gintarine Viduržemio jūros seserimi. Ten nūnai Klaipėda, Ryga ir Talinas gali praturtinti tai, kas jau buvo pražydėję tarp Kopenhagos ir Helsinkio, tarp Stockholmo ir Dancigo. Taigi, prie šio šiaurės baseino lietuvis pasakys tą žodį, kurio ištarti lig šiol jam neleido istorijos klystkeliai. Tiesa, jo imperija kadaise siekė nuo jūros ligi jūros, bet, deja, jis tevaldė žemę tarp abiejų

vandenų, bangas gi palikdamas kitiems. Tuo tarpu dabar lietuvis iš paliktos jam žemės veršis į paliktą jam jūrą. Lietuva susikurs naują istoriją — graikiško ar norvegiško charakterio, amfibiško pobūdžio.

O tam reikės ir to, ir to, ir to ... Išvardindamas aibę tų naujų užsimojimų, savo vizijos pagautas regėtojas numatė darbo kelioms kartoms. Jis buvo tikras, kad « geografijos sąlygos ir istorijos eiga lemia Rūtų ir Dainų Šaliai tapti aukštesnės civilizacijos centru ». Tuo iš anksto pasidžiaugdamas, jis vis dėlto neužmiršo suminėti tuos mirtinus pavojus, kurie mums gresia šioje geopolitiškai taip opioje zonoje. « Todėl mūsų tautai teks nuolatos stovėti sargyboje. Negalėdami kiekybe susilyginti su savo gausingais kaimynais, mes privalome iškelti kiekvieno lietuvių kokybę ». Naujosios Lietuvos jūrišką misiją vizionieriškas mūsų geografas suvokė iš Le Beausset, Sanary ir Ollioules, gėrėdamasis Viduržemio jūra. Čia jis jautėsi lyg gyvenęs tarp Šventosios žvejų, tarp Klaipėdos jūrininkų ir tarp Palangos romantikų.

Šią poseidonišką viziją Kazys (29 metų) išreiškė vos dešimtį puslapių apimančiame rašinyje ²⁹.

Tuo savo regėjimu Pakštas atsistojo šalia savo draugo Šalkauskio. Tačiau tą Lietuvą, kurią šis *sur les confins de deux mondes* matė — tarp Rytų ir Vakarų, Pakštas regėjo tarp Jūros ir Sausumos. Tos dvi, susikryžiuojančios linijos paženkliną tokį koordinatų lauką, kur kiekvienas talentas galėjo surasti sau vietą. Nors šios koordinatos nustato tik geografinį plotą, jos betgi apima ir dvasios savybes, kurios kontrastiniu būdu veikia viena antrą, tuo sukeldamos gyvą dvasinį sąjūdį. Ne pasisakymas už vieną tų dviejų linijų, o jų sintetinimas sudaro sąlygą tikrai kultūrinei pažangai. Tokią galimybę mes turėjome kone nuo mūsų Nepriklausomybės pradžios, nes Šalkauskio linija buvo užbrėžta 1919, o Pakšto 1922 m. ; abidvi atsirado toli nuo Lietuvos — pirmoji Šveicarijoje, antroji Prancūzijoje : abi buvo sukurtos ateitininkų, net būsimų jų vyriausių vadų.

²⁹ K. Pakštas, *Baltijos pajūris — būsimas civilizacijos centras*, žr. *Romuva*, Klaipėda 1922, 57-66 psl. (Straipsnis baigtas rašyti 1922 m. vasario 2 d.).

Jūros ir meilės bangos. — Geografijos studijos, kurios jam buvo prie širdies, ir sėkmė jose nepaprastai kėlė jo savijautą bei giedrino sielą. Tai pajuto visi, kurie tuomet kartu su juo *Lithuanijoje* džiaugėsi savo studentiškomis dienomis. «Ne tik man, bet ir kitiems Kazys padarė gražų išpūdį», pasakojo teologiškas jo komilitonas K. M. Matulaitis, MIC: «Jis buvo atviras, kalbus, pilnas nekaltų juokelių. Jis nemokėjo būti suniuręs,, vertindamas nepasisekimus iš linksmosios pusės». *Virat Academia!*

Kazio ūpą kėlė ir Onutės atvykimas. Jam padedant, ji buvo gavusi stipendiją, kurios pagalba jai 1919 m. rudenį buvo pavykę persikelti į Friburgą. Motina tik nenoromis bus išleidusi iš namų vienturtę savo dukrelę, dargi į užjūrį ir net į tą patį miestą, kur neišvengiamai pateks į kompaniją «to Pakštelio», kaip ji vadindavo tą nepageidaujamą jos Onutės «asistentą».

Kadangi Vasiliūtė buvo gabi praktiškai filologijai, ji sėkmingai sekė anglų ir prancūzų kalbas bei literatūras. Gabi ir muzikai, ji ėmė taip pat pianino pamokas. Bet švelnūs jos piršteliai ir čia virpino ne tik stygas, bet ir širdis, ypač Kazio, kurio kampuota kurtuazija ne kartą iššaukdavo atlaidžią kolegų šypseną.. Dviems metams praslinkus, mylimoji persikėlė į Grenoblio universitetą Prancūzijoje, kur mokslą baigė 1922 m. pavasarį. Pabaigtuvėms Kazys ten nuvyko, iš kur jiedu, poilsio ieškodami, kartu pasuko prie Viduržemio jūros.

Ten, Atlantu atskirta nuo motinos, Onutė tikriausiai bus susižadėjusi su tuo neatstojančiu, «Jūros ir meilės» bangų supamu bernužėliu. Tuo laiku (1922.IV) Nicoje prie jūros padaryta abiejų nuotrauka rodo veidus, nušvitusius ramia laime. Šioji bus suteikusi sparnų ir jo fantazijai, kurios vizijos nulems jo veikimą ir nuteiks jo sekėjus. Nesunku suprasti, kodėl Onutė nepasinaudojo Grenoblio pakvietimu universitete dėstyti anglų kalbą, o kartu su Kaziu grįžo į Friburgą, kurio romantiką dabar paauksins dar ir meilės poezija.

«Doctor philosophiae naturalis» (1923). — Žiema iš 1922 į 1923 metus ar tik nebus buvusi pati sėkmingiausia abiejų gyvenime. Onutė dar laimėjo pianino mokytojos diplomą, o Kazys prisirė prie doktorato. Baigiamuosius žodinius egzaminus iš geografijos, geologijos ir geofizikos jis išlaikė 1923 m. kovo 15 d.,

po to fakultetas jam pripažimo *doctor philosophiae naturalis* laipsnį su pažymiu *cum laudē*. Disertaciją prancūzų kalba jis buvo paruošęs apie Lietuvos klimatą. Jai medžiagos rinkti jis kai kada nuvykdavo į tėvynę, kur galėjo pasinaudoti gausių draugų svetingumu, ypatingai vaišingo kan. Karoso Šeduvoje. Veikalas 1926 m. buvo išspausdintas prancūziškai ir lietuviškai, ir tai, būtent, Klaipėdoje. Tuo autorius vėl įvykdė vieną savo jūros programos punktą. Daktaro diplomą universitetas jam išdavė 1928 m. liepos 5 d.

1923 m. pavasaris su savo burtais sklidinai pripildė Kazio širdį, nes jis dabar akademikas su titulu ir su profesija, kuri gal ir leis tapti mokslininku. Nūnai jam durys atdaros tiek į Rytus, tiek į Vakarus.

Džiaugsmo bangos jį pirmiausia nešė į Rytus, į tėvynę, kur jis, visas švitėdamas nauja savo garbe, aplankė senus savo draugus bei pažįstamus. Užpaliai šventadieniškai sutiko kylančią jų žvaigždę. Kauno bičiuliai jį tuoj norėjo apkrauti pareigomis ir buvo nustebę, kad jis nesidavė įkinkomas. Bet vis dėlto padėjo krikščionims-demokratams rinkimuose į naują Seimą. Kiek jis buvo naudingas ir propagandoje parodo šis P. Kaminskio prisiminimas : [1923] gegužės mėnesį pirmas kalbėtojas Vilkaviškio parapijos salėje «kalbėjo visai neįdomiai. Sekantis referentas gi, Pakštas, tiesiog hipnotizavo publiką. Atmenu dar šį dvielį iš jo ugingos kalbos:

Mes vysime vargą iš Lietuvos,

Vienybėje mums kelio nieks nepastos ».

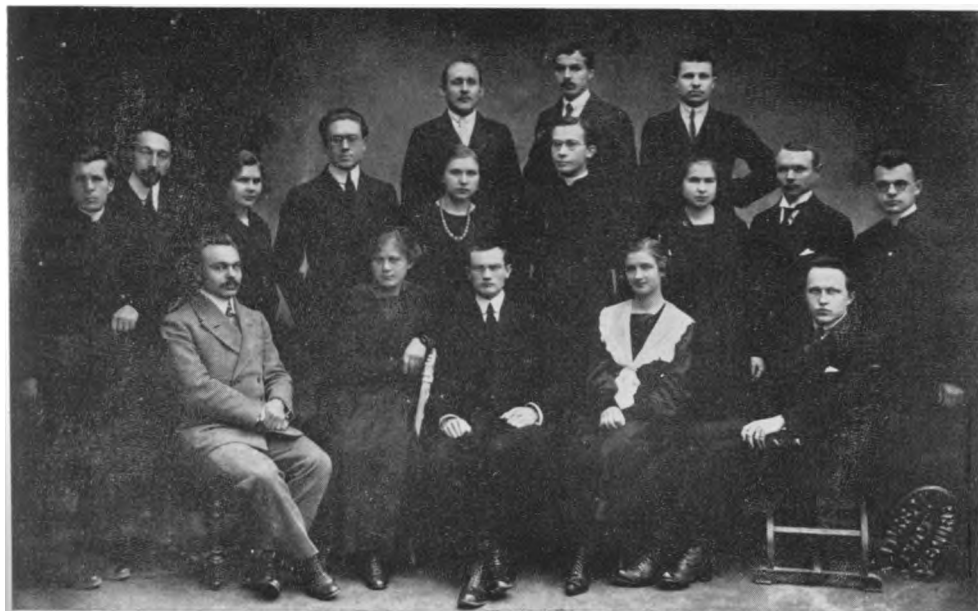
Pats pamenu, kad jis tuomet dalyvavo ir romuviečių sueigoje. Kadangi Šalkauskiui rūpėjo išleisti trečią *Romuvos* žurnalo numerį ir paruošti gimnazijos-licėjaus projektą, jis mums verkiant buvo reikalingas. Bet jis nesidavė mūsų pririšamas — turįs dar grįžti Amerikon «asmeniniams reikalams sutvarkyti». Kokie buvo tie reikalai, žinojo visi, kurie Friburge buvo liudininkais jo kavalieriškų paslaugų Vasiliūtei. Dėl to mes jį 1923 m. birželio mėnesį jau matome Bostone *Darbininko* redaktoriaus kėdėje. Bet ten tebuvo tik Kazio plunksna, o jo širdis plakė gretimame Worcesteryje, į kurį buvo sugrįžusi Onutė.

«Poezija ir proza»: Aleksandriečiai L. Šimutis
ir Kazys Pakštas Chicagoje 1915 metais

Ona Vasiliūtė 1921 m. Worchesteryje, Mass.,
1924 m. tapusi Kazio žmona

Friburgo studentų draugija *Lithuania* 1919 metų gale. Pirmoje eilėje (iš kairės): Kazys Pakštas, M. Andziulytė (vėliau Kuginienė), kun. V. Mykolaitis-Putinas, O. Vasiliūtė (vėliau Pakštienė), Ed. Turauskas. Antroje eilėje : Kun. Abromaitis, St. Šalkauskis, F. Urnežytė (vėliau Starkienė), kun. Iz. Tamošaitis, M. Ambraziejūtė (vėliau Kundrotienė), kun. H. Žilevičius, O. Petrauskaitė (vėliau Krikščiūnienė), Pr. Jucaitis, klier. J. Navickas

TRUBADURO BRAVŪRA (1924)

Onutė, dabar Worcesteryje vėl gyvendama su motina ir priklausydama nuo jos finansiškai, nedrįso viešai prisipažinti prie Kazio. Tik anapus Atlanto ji buvo jo *Mini*, šiaip gi ji buvo motinos Ona. Pakšto užkopimas į akademinį rangą Vasilienės-Juškienės akyse jo neaukštino, tik jį dar labiau nutolino nuo jos biznieriško pasaulio, kuriame ji savo dukteriai, berods, buvo nužiūrėjusi pasiturintį vaistininką. Psichologišką kliūtį sudarė ir šiek tiek mažokas kandidato ūgis. Motina buvo aukšta ir dėl to «iš aukšto žiūrėjo» į nekviestąjį adoratorių, kuris ir šiuo atžvilgiu negalėjo prilygti jos išmokslintai dukrai.

Tokioje atmosferoje Onutė vėl gyveno sielvartingas dienas. Būdama jautri ir baili kaip stirna, gyvendama menui ir geram skoniui, kuriam neretai išleisdavo daugiau pinigų negu turėdavo — tokia lyriška būtybė kovai nebuvo sutverta. Tačiau visa tai, kas susikaupė jos paslaptingoje gelmėje, galėjo ūmai prasiveržti. Tokią staigmeną klusni iš paviršiaus duktė (23 metų) suruošė savo motinai 1924 m. gegužės mėnesį, slapčia pasišalindama iš namų ir išvykdama su Kaziu (31 metų) į Kanadą, kur kun. Deksnys juos 12 d. Montrealyje surišo moterystės sakramentu.

Nors Kazys tokia bravūra ir laimėjo savo *Mini*, bet jis kartu gavo ir uošvę, kuri jam to, ką ji vadino «pagrobimu brangiausio turto», niekad nedovanos, nors ji nebuvo be širdies — užjautė vargšus ir be savo dviejų vaikų dar augino vieną našlaitį.

Suprantama, kad tokioje situacijoje jaunavedžiams Bostone, t. y. Worcesterio pašonėje, vietos nebebuvo. Tai pramatydamas, drąsusis «riteris» dar iš anksto buvo užsitikrinęs *Draugo* redaktoriaus vietą Chicagoje, kur jis persikėlė po mėnesio. Ten lengviau buvo išskaidrinti jausmingą *Mini* ir pačiam jaustis geriau. Tai atsiliespė ir į jo darbą. «Redakcijos atmosfera buvo jauki»,

atestuos jis vėliau (1959.IX.14) tuos laikus. « Vedamuose straipsniuose iškeldavau gal kiek savotiškų minčių, tačiau iš [leidėjų] Marijonų pusės nepatyriau jokio varžymo. Tad buvo malonu dirbti. Korespondentams paruošti suorganizavau savanorių grupę, pasivadinusiai ŽŽ (*Žaibas žaibuoja*), paskaitų ciklą. Ji lankydavo muzėjus ir tardavosi tautos likiminiais klausimais». Be to jis mėgo, — prisimena kun. K. A. Matulaitis, MIC, — «visuomeninį darbą, susirinkimus, visur įnešdamas gyvumo gražia, kartais net ugninga kalba».

Nors tokio veikėjo Amerikos lietuviams reikėjo būtinai, bet nepriklausomai tėvynei jis buvo dar reikalingesnis, ypač jos universitetui, įkurtam 1922 m. vasario 16 d. Eidamas jo rektoriaus pareigas 1924-1925 m., kun. prof. Būčys, MIC, (1872-1951), budriai ieškojo jam jaunų jėgų. Kadangi Pakštas tuomet buvo vienintelis Vakaruose išsimokslinęs geografas, jis, Bučiui rekomendavus, Teologijos-Filosofijos fakulteto buvo pakviestas docento titulu. Su džiaugsmu priimdamas šį pakvietimą, jis tuoj padėjo žurnalisto plunksną ir ėmė ruošti moksliniam darbui.

Ruošėsi, žinoma, visai pakštiškai — automobiliu keliaudamas skersai ir išilgai Jungtinių Valstybių, ypač po jam mažiau žinomus pietvakarius. Aišku, kad šiame pasibastyme tarp Atlanto ir Rarnaus Okeano turėjo kartu trankytis ir taip sunkiai užkariauta žmonelė. O ji tada su kaupu gavo patirti, ką reiškia santuoka su amžinai keliaujančiu tyrinėtoju : iš namų į mašiną, iš mašinos į palapinę, iš palapinės vėl į mašiną, ir taip toliau per 15.000 km. — trankytis, klampoti, braidžioti. Kur Mozartas ? Kur higiena? Sunku mimozai žydėti šalia vulkano !

ANTRASIS SKYRIUS

NEPRIKLAUSOMYBĖS SAULĖJE (1925-1939)

Geografuos katedroje (1925-1939)

Ryžtas antram dešimtmečiui (1928)

« Tiltų statytojas »

Veidu į jūrą !

Ateitininkų priešakyje (1930-1940)

Politiškas Pakštas Nepriklausomybės laikais (1925-1938)

Magiškas žodis

Savo gūžtoje Kaune (1925-1939)

Nepripažintas pranašas

« Antrojo Fronto » savanoris

GEOGRAFIJOS KATEDROJE

Sunku pradininkui pradėti ab ovo : lengva gi įpėdiniams atsistoti ant jo pečių.

Varginga pradžia. — 1925 m. spalio mėnesį Pakštą jau sutinkame jauno mūsų universiteto geografijos katedroje, kurios oficialiai Filosofijos skyriuje dar nebuvo. Jau iš to galima spręsti, kad šis mokslas Lietuvoje dar gulėjo vystyklusose; pranokėjų tuomet kaip ir nesimatė. Kiek žymiau tebuvo pasireiškęs Antanas Vireliūnas (1887-1925), kuris buvo išleidęs ne tik vadovėlius, bet ir sieninį Lietuvos žemėlapi ir be to buvo pradėjęs kurti geografišką terminiją. Ankstyva autoriaus mirtis buvo skaudus nuostolis. Įdomumo dėliai pažymime, kad dar anksčiau Vilniuje buvo išėję du leidiniai: 1917 m. M. Biržiškos *Lietuvos geografija* ir 1905 m. J. Gabrio iliustruotas *Trumpas Lietuvos aprašymas*. Bet savo mokslo veikalų neturėjome. Taigi, Pakštui darbo marios.

Tą darbą jis (1925.IX.1) pradėjo Filosofijos skyriuje, kur buvo prijungtas prie visuotinės istorijos katedros. Tuo jam buvo užkrauta sunki našta, nes jis vienas turėjo skaityti kursus ne tik iš Lietuvos ir iš regioninės bei ekonominės geografijos, bet ir iš antropogeografijos. Be to jam dar buvo patikėta istorinė geografija su geografijos metodu. Neįmanoma programa. Nuo kokio galo pradėti ? *Ab ovo*. Kviestas « docento pareigoms eiti », Pakštas 1926 m. (V.31) buvo pakeltas į docentus, o 1929 m. (X1.26) į extraordinariusius profesorius.

Šių dienų viskuo aprūpintiems jo įpėdiniams sunku įsivaizduoti, ką tai reiškė : Pirmiausia, iš užsienių parsigabenti pagrindinius leidinius bei naujausius žemėlapius. Toliau, pasirūpinti tikslesnių Lietuvos statistikos davinių, kuriais būtų galima pagrįsti savo

krašto demografiją. Reikia prisiminti, kad pirmas mūsų gyventojų surašymas, praveistas 1923 m., nevisai buvo tikslus, be to pasenęs. Juo nepasitenkindamas, mūsų « geografijos tėvas » vis klabendavo į vyriausybės, ypač į ministerio pirmininko Tūbelio duris. Veltui : antras surašymas nepriklausomybės laikais neįvyko. Tai A. Bendorių, buvusį jo studentą, privertė konstatuoti: « Anų dienų režimas, nedarydamas periodinių surašymų, kenkė Lietuvos vardui, nes statistikai užsieniuose ją prilygino prie labiausiai atsilikusių kraštų. Latviai tokius surašymus pajėgdavo padaryti kas penkerius metus ».

Pradininku Pakštas buvo ir ežerų tyrinėjime, kurį pradėjo 1926 m. Dusios ežero matavimu. Už penkerių metų jis su trimis studentų grupėmis matavo Daugų ežero dugno reljefą ir sudarė batimetrinį žemėlapi. 1933 m. atėjo Tauragnų ežero eilė, kur aptiko rekordinį 60,5 m. gylį. Vėliau dar išmatavo Alaušo, Avilių ir dar kitus ežerus. Laimė, kad jis šioje srityje, kur ežerai jam atstojo jūrą, susilaukė bendradarbių, kaip gen. leit. Teodorą Daukantą (1884-1960) ir jo širdžiai itin artimą kolegą Steponą Kolupailą (1892-1964). Šis taip buvo pasišventęs hidrologijai, kad jo smagūs studentai jį praminė *Hidropaila*.

Bet hidrologija tebuvo viena tų šakų, kuriomis Pakštas turėjo rūpintis. «Pradžioje mūsų pionierius daugiausia dirbo fizinės geografijos srityje; jis aiškino mūsų klimato zonas, pradėjo batimetrinius matavimus. Vėliau daugiau pasuko į demografiją ir į politinę geografiją. Mokėdamas anglų, prancūzų ir rusų kalbas, jis buvo uolus ir tarptautinių geografinių kongresų dalyvis » (VI. Viliamas).

Priaugantiems žinovams suburti ir jų darbais sudominti vyriausybę bei visuomenę, Pakštas 1934 m. įkūrė Lietuvos Geografinę Draugiją ir jai vadovavo iki uždarė ją okupantai bolševikai 1940 m. Ir šiose pareigose plačiai užsimodamas, jis 1937 m. (IV.2) kreipėsi į Švietimo ministeriją šitokiu prašymu : « Lietuvos Geografijos kongresas 1938 m. ir Baltijos Hidrologijos kongresas (16 valstybių) Kaune 1941 m. verčia ir mūsų geografus suintensyvinti mokslinį darbą. Pavyzdžiui, Hidrologų kongresui turėtų būti paruošta apie 40-50 referatų. Turint prieš akis tokį didelį darbą, tenka prie jo ruoštis iš anksto. Turėdama tai galvoje, Geografijos Draugija savo darbų pradžiai drįsta prašyti 3000 litų». Čia minėtasis Geografijos kongresas 1938 m. Kaune

tikrai įvyko ir jo darbai dar tais pačiais metais buvo atspausdinti Pr. Dovydaičio leidžiamame žurnale *Kosmos*. Iš Prancūzijos buvo atvykęs prof. Lucien Bochet, kuriam Bendorius talkino, rašant studiją *Klaipėda-Memel. Le port et la mile* (1938).

Kadangi mūsų pradininkų veikla buvo sekama ir užsieniuose, greit užsimezgė gyva korespondencija, ypač su latviais, kurie Pakštą dar 1928 m. (VI.29) pakvietė kaip *chargé de cours* Rygos universitete dėstyti regioninę geografiją, kurią ten skaitė iki 1931 m. (VI.1). Jis buvo išrinktas ir Latvijos Geografinės Draugijos garbės nariu.

Keliaujantis geografas. — Savo horizontui praplėsti Pakštas nuolatos keliaudavo. Ne tik į broliškas Pabaltijo respublikas, kur jis, pavyzdžiui, 1932 m. Estijoje tyrinėjo geografinę pajūrių aplinką, bet ir į Skandinaviją. Ten jis bandė laimėti vienminčių savo Baltoskandijos idėjai, siekiančiai skandinavus bei baltus suvesti į artimesnę draugę. Neveltui jis Stockholme dažnai minėdavo Karolį XII. Atsidėkodama už tokį prielankumą, Švedijos Geografinė bei Antropologinė draugija jį 1934 m. apdovanojo labai branginamu *Andree* medaliu.

Dar plačiau užsimodamas, jis 1927 m. nuvyko į Braziliją, o 1930-1931 metais jis laivu keliavo aplink Afriką, ieškodamas ta proga «antrinei Lietuvai» žemės portugalų Angoloje. Vos sugrįžęs, jis 1931 m. vasarą atliko ekskursiją automobiliu aplink Vakarų Europą. Aplankydamas ten dešimtį kraštų, jis lygino jų kaimų civilizacijos laipsnį. Už dviejų metų jis ne tik pasižvalgė Vakarų Rusijoje, bet su dr. Z. Ivinskiu automobiliu vyko apžiūrėti daugelio istorinių vietų Lietuvoje net iki Žemaitijos gilumos.

Lengvai skirdamasis nuo rašomojo stalo, mūsų geografijos mokslo pagrindėjas nuolat būdavo ant kojų, ant ratų ir ant sparnų. Dėl to Pakštas iš lietuvių bus turėjęs plačiausį erdvinį akiratį, už kurio buvo pasilikusios tik arktinės sritys su Australija.

Toks geografinis laukas praturtino ne tik jo žinias, bet ir pagilino jo pažiūras, nes išlaisvino jį iš vieno taško pančių ir iš užkampio šovinizmo. Tai leido jam daryti palyginimų, siūlyti reformų. Tuo jis toli užpakalyje savęs paliko tingųjį «Petrą Kurmėlį», kuris betgi netingėdavo jį persekioti pavyduliaudamas.

To nepaisydamas, Pakštas tokį platumą ugdė ir kituose savu gausiais kelionių aprašymais. Jis plunksną vedžiojo lengvai, rašė vaizdžiai, sultingai. Ne vienas rašytojas galėtų jam pavydėti tokio talento.

Nežiūrint šių ypatybių, jo aprašymas kelionės po Vakarų Rusiją (1933) nepateko į spaudą. Dėl to daugiausia buvo kalta Sovietų atstovybė Kaune, reikalaudama, kad Pakšto neviešas pranešimas (1933.X.15), kritikuojantis gyvenimą Rusijoje, nebūtų skelbiamas. Dėl to iš jo pacituosime keletą vietų :

Hidrologinė konferencija Leningrade. Iš mūsų dalyvavo Kolupaila ir aš. Jis, 'Lietuvos hidrologijos tėvas', Rusijoje puikiausiai yra žinomas. Mano pagarba jam dar labiau pakilo. Įdomus Geografijos muziejus, įsteigtas Semenov-Tianšanskio, kuris įdomavęsis ir daugeliu Lietuvos klausimų. Pasakojo, kad žemėlapyje radęs lietuviškų vietovardžių toli į Šiaurę ir į Rytus. Atrodytų, lyg visa šiaurinė bei centralinė Rusija kurį laiką buvo apgyventa mūsų žmonių ¹.

Maskvoje Pakštas kartu su vienu inžinierium iš Latvijos ieškojo Tretjakovo meno galerijos. Tam jo palydovas kreipėsi į vieną praeinantį pilietį:

Rusas : Matyti, Jūs ne iš čia.

Latvis : Ne, iš Latvijos.

Rusas : Kaip ten gyvenate?

Latvis : Pasižiūrėk į mane. O Jūs kaip?

Rusas : Pasižiūrėk į mane.

Pro Poltavą vykome į Kijevą. Pro vagono langus pažiūrėjome į garsiąją Vorsklą, kur Vytautas su totoriais grūmėsi. Pamatėme istorinių vietų, kurios priminė mums ir didžios praeities valandas ir mūsų kadaise į tolimus rytus patraukusį genijų, išblaškytą po platų Ukrainos kraštą.

Nuo Kijevo į Minską. Mes nusprendėme pamatyti gudų sostinę, nes jie ilgokai buvo surišti su mumis istoriniais ryšiais. — Kai iš ten grįžome atgal, įsteigėme *Karčma na litovskoj granice* iš Musorgskio operos *Boris Godunov*. Čia mes jautėmės tarsi Lietuvos magnatai — Radvilos, Oginskiai, Sapiegos.

¹ Tas klausimas buvo jau Būgos nagrinėtas, kaip aiškėja iš jo raštų I ir III tomų, išleistų Vilniuje 1958-1959 m.

Minske : Gudų Mokslių Akademija, čia įvairių tautų žmonių : jų tarpe ir vienas lietuvis — gydytojas Matulaitis. Jis toje akademijoje išleido naują lietuvišką knygą — 1863 *Metai*. Gudijoje lietuvių yra apie 6.000. Didesnis kaimas sudaro jau savo lietuvišką vienetą,, kur visa raštvedyba lietuviška. Toms mokykloms lietuviškų vadovėlių spausdinama iki 2.000 egzempliorių.

Grįžome Lietuvon labai patenkinti savo kelione. Vienas rusų mokslininkas man pasakė : 'Jūs, Europoje, turite būti dėkingi už tą eksperimentą, kurį mes darome. Jums gal nebus reikalo jį daryti'. — Labai patenkinti grįžome į mažutę Lietuvą. Kaip gera būti nepriklausomais, kad ir mažutėje šalyje ².

Atsiliepdamas apie Pakšto mokslo veikalus, Kolupaila 1962 m. rugsėjo mėnesio 7 d. *Drauge* taip pasisakė : « Pirmas didesnis darbas *Lietuvos klimatas* dabar teturi istorinės reikšmės. Jis rodo, kiek maža klimatologinių duomenų turėjo nepriklausomoji Lietuva savo pradžioje. Svarbiausieji darbai paskirti Lietuvos ribų problemoms, gyventojų dinamikai, santykiams su kaimynais. Šie darbai dar ilgai turės realios vertės ». Nepilnai sutikdamas su Kolupailos vertinimu, Bendorius 1969 m. apie savo mokytojo disertaciją atsiliepė šiais žodžiais: «Jo pasiūlytos Lietuvos klimato zonos ligi šiol nėra paneigtos nei sovietinių klimatologų. Žinoma, jie yra įnešę daug pataisų: bet iš esmės autoriaus sudarytos zonos lieka nesugriautos ».

Išauklėjimas naujos geografų kartos. — Tai buvo vienas svarbiausių jo uždavinių. Jam jis atsidavė uoliai ir sėkmingai, nes bičiulišku savo būdu jaukiai draugaudavo su savo studentais, įsigydamas jų pasitikėjimą bei prisirišimą. Viliamas ir Bendorius tam yra tikri pavyzdžiai.

Dr. Vladas Viliamas (Washington, D. C.) savo santykius su juo šitaip nušviečia : « Su Pakštu susipažinau 1923 m., kai jis Šveicarijoje baigęs studijas atvyko į Rokiškį ir gimnazijai skaitė paskaitas apie Lietuvos klimatą ir mūsų tautos likimą. 1926 m. man įstojus į universitetą, jis buvo mano pagrindinis profesorius. Gavau patirti jo meilę tautai. Jis mane paskatino parašyti diplominį darbą apie Baltijos jūros kopų atsiradimą bei išsivystymą.

² K. Pakštas, *Trys savaitės Sovietuose (Naujos civilizacijos dirbtuvėje)*, mašinraščio tekstas laikomas Pasaulio Lietuvių Archyve Chicagoje.

Jis džiaugėsi gavęs man Rockefellerio stipendiją studijoms Berlyne, kur parašiau disertaciją apie Baltijos valstybių rytines sienas. Jis man ir patarė pagilinti savo žinojimą Stockholme».

Antanas Bendorius (Brooklyn, N. Y., 1904-1969): «Jį pirmą kartą pamačiau 1926 m. universitete. Savo paskaita apie geografijos esmę bei reikšmę padarė puikų įspūdį. Pamačiau, kad šitas mokslas nėra tik *oberflächliche Beschreibung der Erdoberfläche*. Jis daug prisidėjo prie mano geografinio apsisprendimo ir man išrūpino L. K. Mokslo Akademijos stipendiją studijoms Karaliaučiaus ir Berlyno universitetuose».

Jadvyga Rimšaitė (Ottawa, Canada), 1965 m. sugrįžusi iš vieno geologų kongreso Indijoje: «Jį atsimenu iš vaikystės, nes buvo tėvelio giminaitis. Jis dažnai kalbėdavo apie lietuvių savybes, iš kurių pabrėždavo tris: kantrumą, pavydą ir mokslėškumo trūkumą, ypač gamtos ir tikslųjų mokslų srityje. Pastarasis punktas mane paskatino studijuoti gamtą. 1936-1938 m. klausiau jo paskaitas ir dalyvavau Alaušo ežero tyrinėjimuose. Jis sakydavo: 'Mūsų nedaug: vienintelė galimybė išlikti — pasireikšti kultūriškai ir aukštu lygiu'. Jo kursai politinės geografijos ir antropologijos plotmėje buvo nepaprastai naudingi. Jo dėka galiu kritiškai įvertinti valstybių bei ekonomijos būklę».

Bet ne tik mokslas, o ir jo asmenybė masino studentus. Viliamas: «Jis buvo mėgstamas, nes jo gyvumas ir giedri nuotaika juos patraukdavo». Bendorius: «Jis buvo demokratiškai artimas studentams. Iš jo spindėjo nuoširdus kuklumas». Tai patyrė ir jaunesnis jo kolega Grinius: «Kai 1929 m. buvau išrinktas į Filosofijos skyrių, dažnai su juo susitikdavau profesorių kambaryje, į kur jis užsukdavo pasikalbėti visuomeniniais klausimais. Man būdavo keista, kad jis pasiklausdavo net mano nuomonės, nors buvau žymiai jaunesnis (27 metų) už jį (36 metų)».

Bet būtų klaidinga manyti, kad Pakštas visų studentų lygiai būtų buvęs vertinamas. Tačiau koks profesorius sugeba įsigyti visuotinio klausytojų pripažinimo? Dalis jų prikišdavo jam nepakankamą pasiruošimą paskaitoms ir digresijas dėstant; to pasėkoje ne vienas jų ilgainiui nebeužsukdavo į jo auditoriją. Ta silpnybė iš dalies plaukė iš jo paties, nemėgstančio, bent anais laikais, koncentruotis darbui tyliame savo kabinete. Bet savo mintims išrutulioti jam reikėjo, — kas sokratiškiems Rytams yra

būdinga, — partnerių ir viešumos. Dėl to jis ne kartą ateidavo į auditoriją ne su atbaigtomis mintimis, o su intencija jas akademiškoje atmosferoje ir akademiškai suformuluoti: tai be tam tikro blaškymosi nebuvo galima.

Buvo tačiau ir objektyvių priežasčių, nes tokiu istoriniu momentu, kada iš pasaulinio karo griuvėsių reikėjo atstatyti valstybę, ir mokslininkai negalėjo stovėti nuošaliai nuo to epochinio darbo. Įsijungė, savaime suprantama, ir Pakštas visomis jėgomis. Tai jo specialybei nebuvo naudinga. Dr. Ivinskis tuo reikalu pastebi: « Dinamiškasis visuomenininkas, kokių tada taip reikėjo, matomai neturėjo laiko pilnai susitelkti savo materijoje». Bet mes visi tuomet jautėme pareigą atsikuriančiai Lietuvai padėti. Būtų buvę beveik kriminalas užsidaryti kažkokoje *splendid isolation*.

Buvo neišvengiama, kad dalis Pakšto klausytojų, kurie buvo juo nepatenkinti, pasitraukė iš jo auditorijos. Z. Ivinskis, vienas jų, tarp 1930 ir 1940 metų savo ir dar kitų komilitonų kritiką sužymėjo dienoraštyje, kurį okupantams parsidavę rado ir 1960 m. iš dalies išspausdino³. Visi tie priekaištai, — taip Ivinskis 1965 m. aiškino biografui, — « derinas į rėmus mūsų tuometinio hiperkriticizmo, kurio visur buvo pilna».

Šitą mūsų « hiperkriticizmą » nuo 1926 m. galo dar sutirštino katalikų veikėjams nepalankus tautininkų režimas. Jis 1931 m. (XII.19) Pakštą perkeldino į Gamtos-Matematikos fakultetą, kur jį kitų metų pavasarį (1932.III.15) patvirtino tik privatdocento titulu. Negalima neužmiršti nė komunistų bei nacionalsocialistų prieš jį varomos agitacijos, kuri lengvai paveikdavo pavyduolius ir lengvatikius be orientacijos. Visu tuo mes, žinoma, nemanome apginti kritikuojamąjį visais atžvilgiais, nes ne visos kritiškos pastabos buvo iš pirštų išlaužytos. Bet palikime paskutinį žodį žinovams.

Summa summarum. — Bendorius : « Pakštas buvo kūrybingas mokslininkas ir patrauklus dėstytojas ; bet vienas negalėjo aprėpti visų geografijos šakų. Jis buvo priverstas dėstyti tokiose sunkiose sąlygose, kaip joks kitas profesorius. Jo šaka buvo pastumdėlė,

³ *Kaip jie patys apie save kalbėjo*, žr. *Tiesa*, Vilnius, 1960 m. 76-79 ir 81 nr.

kurios anuomet nevertino valstybės vyrai. Jei jis būtų buvęs jų šalininkas, jis, įtikimiausia, būtų išgavęs daugiau etatų bei lėšų, bet jis savo vardo nežemino pataikavimais. Antra sunkenybė — išmoksintų bendradarbių stoka. Bepig dabar tyrinėti Lietuvą ir kasmet po kelis tomus išleisti, kai tik viename Geografijos-Geologijos institute sutelkta apie 120 specialistų».

Viliamas : « Pakštas buvo pirmas kvalifikuotas Lietuvos geografas ir to mokslo pagrindėjas. Skaityti Lietuvos geografijos kursą 1925 m. turėjo būti sunku ne tik jam, bet ir labai išmaningam profesorui. Tyrinėjimų beveik jokių nebuvo, kitų šaltinių irgi nedaug. Viską reikėjo kurti iš naujo. Regioninės, antropogeografijos, ekonominės geografijos paskaitoms profesorius naudojosi atrinkta literatūra kitomis kalbomis ir jos buvo gero lygio. Jo katedra gaudavo mažiau negu kuklias subsidijas savo darbams, tyrimams ir bibliotekai. Tuo atžvilgiu profesoriaus rankos buvo gerokai surištos ».

Tad, objektyviai vertindami, konstatuojame, kad :

Pakštas Lietuvoje padėjo pagrindus geografijos mokslui;

— įsteigė atitinkamą institutą, biblioteką, muzėjų ;

— (Daukantui padedant) šioje srityje išauklėjo pirmą mūsų žinovų kartą ;

— (kartu su Kolupaila) pradėjo kraštą tyrinėti;

— rašė pirmuosius šios šakos mokslo veikalus ;

— įkūrė mūsų Geografinę Draugiją ;

— atliko didelių kelionių ir jas vaizdžiai aprašė :

— užmezgė santykius su Pabaltijo bei Skandinavijos kolegomis ;

— Lietuvos ir jos geografinio mokslo vardą garsino tarptautiniuose kongresuose.

Visa tai jis, žinoma, neatliko tobulai, nes ir jo specialybė nestigo silpnų vietų, kas dr. A. P. Mažeiką (Washington) vertė šitaip pasisakyti : « Mano įspūdžiu, jo, bendrai, kaip mokslininko vertinimas tegali būti ribotas ». Tačiau objektyvi kritika negali išleisti iš akių, kad tokios milžiniškos programos tik vienas profesorius negalėjo aprėpti, ypač tose skurdžiose aplinkybėse, kokiose teko dirbti mūsų « geografijos tėvui ».

Žinant visa tai, sunku suprasti, kodėl dabartiniai jo įpėdiniai tėvynėje mėgina jo išsiginti. Prasti tie rūmai, kurie gėdisi savo kertinio akmens.

RYŽTAS ANTRAM DEŠIMTMEČIUI (1928)

Gal būt mūsų nepriklausomybė yra tik meteoras istorijos šimtmečiuose. Svarbu tad tos nepriklausomybės momentus sunaudoti tautai sustiprinti.

Mes jau matėme, kad Pakštas dar 1922 m. buvo iškėlęs vieną gyvastingiausių Lietuvos reikalų — jos sujūrinimą. Bet toji pagaunanti vizija liko beveik nepastebėta. Tačiau mūsų vizionierius neatlyžo, tik laukė naujos progos prabilti. Jis paskelbs naują viziją — tik daug platesnę, paskelbs ją ir daug garsiau ir betarpiškiau.

Ta išimtinė proga pasitaikė pirmam Nepriklausomybės dešimtmečiui atžymėti. Tuomet jis savo klausytojams pasakė tokių žodžių, kurie kaip šiurpas perėjo per juos visus. Tai įvyko per 1928 m. Vasario 16-tos šventę Kybartuose, tiksliau sakant, Virbalio geležinkelio stoties didžiulėje salėje, kurioje spaudėsi apie 2.000 žmonių. O paskui jis savo mintis dar paskelbė prof. Mykolaičio-Putino redaguojamame *Židinio* žurnale⁴. Paleidęs pirmutinį žaibą, — «Ar mūsų Nepriklausomybė nebus tik kelių dešimtmečių meteoras ? » — jis išdėstė visai pozityvią programą, nors ir nevengė kritikos režimui, kurio prezidentas buvo tiek neryžtingas, kiek pirmas jo ministras-pirmininkas savavalis.

Pradžioje profesorius džiaugiasi pasiektais laimėjimais : « Kaip Phoenixas iš pelenų prisikėlė Lietuva ir per dešimtį metų stebino

⁴ K. Pakštas, *Iš praėjusio dešimtmečio į ateinantį*, žr. *Židinys*, VII t., 1928 m. 5-6 nr., 342-358 psl.

Europą savo gajumu». Tačiau tuo tauta negali pasitenkinti — ji turi dar energingiau pasistiebtį, nes «menkai buvome pasiruošę nepriklausomai gyventi kultūringoje Europos šeimoje».

Pasistiebtį verčia ir rizikų pilna įsikūrimo vieta, nes «gyvendami nenormaliai pavojingoje vietoje, mes neturime teisės pasitenkinti tik normaliais darbais». Mums nebuvo prielankūs nė laikai. Tai vertė kalbėtoją dar kartą pakelti savo pranašišką balsą : «Būtų labai neatsargu manyti, kad amžinai išlaikysime savo nepriklausomybę. Gal ji yra tik meteoras, blykstelėjęs keista pašvaiste istorinių amžių eigoje ? » Oratorius žino, kad jis tokiu išgąstingu klausimu tegali suerzinti valdovus bei jų savanaudiškus liaupsintojus, bet sąžinės verčiamas, jis turėjo ištarti, ką jam liepė išvidinis balsas. Svarbu, «nepriklausomybės momentus tikslingai sunaudoti tautai sustiprinti», kad ji galėtų išlaikyti tuos bandymus, kuriuos ateitis jai dar skirs. Tam tikslui jis išskaičiavo eilę praktiškų priemonių, nes jis turėjo paruošęs ištisą programą. Iš jos čia paminėsime tik keletą svarbiausių punktų — išskyrus du, kuriems skirsime kitus skyrelius.

1. *Moralė* : Būtinai turime ją pakelti, «nes karams bei revoliucijoms praūžus per mūsų šalį, dorovė labai nupuolė ». Spėjama, kad «iki trečdaliao gyventojų bent truputį grybščiojo ». Lytinis ištvirtikimas smarkiai griaužia ypač tą jaunimą, kuris neturi stiprios ideologijos.

2. *Politinis nusistatymas* : Mes turime būti liaudies prieteliai, demokratai. «Demokratybė atveria didžių galimybių visos tautos iniciatyvai. Kai ji visa mokės jomis pasinaudoti, ji taps nenugalima. Ji negausinga, svarbu tad jos kuo daugiausia įtraukti į kovą už tautinį likimą ». Dėl šios priežasties svarbu išugdyti ir tokią moralę, kuri neleis «sveiką patriotizmą identifikuoti su zoologiniu nacionalizmu». (Po šios pastabos trys žvaigždutės ženklina tą vietą, kur karo cenzūra išbraukė šešias eilutes).

3. *Tautinis pramatymas* : Negudri ta valdžia, kuri paskęsta dienos reikaluose. Reikia pramatymo. Išskaičiuodamas eilę užsimojimų, Pakštas pasisako prieš neplaningą emigraciją. Tai sopulys, kurį reikėtų gydyti «pagal modernišką kolonizacijos reikalavimus », nes «ji padidintų lietuvių skaičių ir gyvenamų teritorijų plotus». Bet deja, «šitaip statomas klausimas jau

nebeįkandamas vidutinio administratoriaus minkštu protu. Tenka laukti toli pramatančių valdytojų».

4. *Veiklumas* : Jie turėtų išugdyti tautos veiklumą, nes « žemė pažadėta aukštos iniciatyvos tautoms ». Dėl to yra « mūsų kartos pareiga [iš Rytų paveldėtą] fatalizmą pakeisti [Vakarams įgimtą] iniciatyva. Ją išvystyti gali jūra.

5. *Švietimas*: Bet ką reiškia veiklumas be gero švietimo ? Dėl to reikia pilietį kaip galint geriau išlavinti. « Galingas protas, susijungęs su religine dora, nežino pralaimėjimo ». Mūsų tauta, kuri apie 1950 m. apims apie tris milijonus, turi turėti apie 600.000 moksleivių bei studentų. Bet kartu turime augti ir kokybiškai : turime pasiekti Vakarų standartą.

6. *Menas*: Nors profesorius mūzų per daug nebuvo apdovanotas, jis vis dėlto žinojo meno reikšmę. Dėl to jam skaudu, kad iš viršaus taip mažai daroma jam puoselėti. « Pas mus nėra jokių literarinių ar kitokių konkursų bei fondų. Kauno opera, neskaitant Čiurlionio galerijos, yra vienintelė meno įstaiga, kuri svetimtaui tinkamai užrekomenduoja mūsų tautą. Sakoma, kad Lietuva turinti gal apie pusę milijono dainų. Tai neįkainuojamas turtas, o juo valstybė mažiau rūpinasi negu vištų veislės pagerinimu ».

7. *Sveikatingumas*: Kurti tegali fiziškai sveika tauta. Bet kaip su tuo? Norint gyvenimo kovą laimėti, mums reikės jos sveikatingumu daugiau rūpintis negu ligšiol. Piktą jo priešų Pakštas laikė alkoholizmu: « Stiklelių tuštinimas tai baisiai pragaištingas paprotys » ; tą liekaną iš rusų priespaudos laikų reikia smerkti ir iš patriotizmo. — Baisi rykštė yra ir vaikų mirtingumas. 1925 m. Lietuvoje iš 1.000 vaikų net 179 mirė nesulaukę vienerių metų : Latvijoje mirė tik 107, Švedijoje tik 55. « Kaip matome, nelaiminga Lietuva šiuo atžvilgiu neturi sau lygaus konkurento ». Galėtų būti kitaip, nes mūsų žydų tarpe mirė tik 44.

8. *Sugyvenimo formos* : Jos dar menkos. Ypač stinga mums džentelmeniškumo. Mums nereikia dvarponiškų manierų, bet padorios susigyvenimo formos, kuri mus pakeltų į « pasaulio garbingųjų eiles ». Ar tik ne Šalkauskio paragintas, jis šį skyrelį baigė žodžiais : « Mums reikalinga proto, doros, darbingumo,, taupumo ir susivaldymo geriuomenė ».

Išdėstęs savo programos punktus, Pakštas dar kartą į savo tautiečių sąžinę įdegina jaudinančią perspektyvą, kad mes gal ne daug laiko teturėsime «laisvai kurti». Todėl jis karštai ragino skubintis ir «ištiesti sparnus galingam dvasios skridimui».

Svarbu tad suprasti savo pareigą ir šventai ją pildyti. Jam liūdna darosi, kad daugelis politikų bei režimo aparatas nestovi aukštumoje. Niekas į vatą nevyniodamas, jis tiesiog kimba į tą režimą — į jo neveikliusius ministerius ir šiaip minkštus administracijos protus, nes jis laiko įrodyta, «kad mūsų kai kurie valdytojai dar tebėra kultūriniai analfabetai»⁵.

Tai skaudūs žodžiai, dėl kurių galėjo nukentėti ne tik autorius, bet ir pats žurnalas. Anas, būdamas Filosofijos skyriaus docentas, tuo rizikavo savo vietą, gal net savo laisvę, juk reikia atsiminti, kad tuo laiku kabineto priešakyje dar smarkavo Voldeparas. O šis, Merkelio žodžiais, «siekdamas savo tikslo, visiškai nepaisė priemonių ir galinčių jas sukelti pražūtingų pasėkų»⁶. Tokiose aplinkybėse mūsų naujų kelių tiesėjas daug rizikavo. Bet jis nebuvo bailus, nė plėšriojo *Geležinio Vilko* laikais. Pridurkime, kad ši organizacija, sukurta režimo palaikytojų, yra kilusi nusižiūrėjus į Mussolinio fašistų ir Hitlerio nacionalsocialistų smogiamuosius būrius.

Tikra paguoda šioje sausoje jam buvo ateitininkai. Gėrėdamasis jų veikla, kurią jie tuomet išplėtė Šalkauskiui vadovaujant (1927-1930), Pakštas sušunka: «Dabar mes turime 7.000 ateitininkų, o sulauksime jų dar daug tūkstančių. Padarykime iš jų pilnutinius inteligentus, o jų pajėgų užteks išjudinti visus tuos, kurie dar nežino kam gyvena». Šalkauskis dabar tam idealizmui duoda sparnus, greit Pakštas jam duos ir motorą.

⁵ Ten pat, 352 psl.

⁶ Al. Mer kelis, *Antanas Smetona*, New Yorkas 1964, 369 psl.

«TILTŲ STATYTOJAS»

Atsukite ragus į išorę !

Karališkai tolerantiškas. — Iš Kybartų-Virbalio programos čia skyrium minėdami Kultūrinę autonomiją ir Lietuvos sujūrinimą, norime pabrėžti ypatingą abiejų punktų svorį. Pirmiausia apie autonomiją.

Pakštas nebuvo iš tų, kurie tik kitiems sustatinėdavo programą — jis jomis pats įsipareigodavo. Bet kad pavyktų atsiekti užbrėžtus tikslus, svarbu konsoliduoti vidaus situaciją. O šią jis mėgino sucementuoti Kultūrinės Autonomijos pagalba.

Tam darbui jis visai tiko, nes buvo taikingas žmogus. Jis lengvai prieidavo prie kito asmens, nes šį iškart pripažindavo kartu su jo keistenybėmis ir net su jo ydomis. Jis norėdavo atjausti — ne užsimesti, suprasti — ne užgauti; dėl to jis mėgdavo pasižmonėti ir džiaugtis šiltu bendrumu. Jis, nežiūrint to, nevengdavo esminio išsiaiškinimo ir tiesos žodžio ; tačiau jam buvo svetimas bet koks užgavimas arba užgauliojimas. Ne vieną aštrią situaciją jis išgelbėdavo koku nors juoku arba smagiu anekdotu. Dr. A. P. Mažeika (Washington, D. O.), kuris save vadino «tipingu liberalu » ir kaip toks Pakštą dažnai gundydavo su juo eiti į «dvikovą », pasakojo : « Tie susidūrimai dažniausiai pereidavo į kokią nors humoristinę atomazgą ».

Tai iš abiejų pusių nereiškė beprincipiškumo, o tik sudarymą tokio klimato, kur artimo meilė būtų ne tik bažnytinis terminas, o gyvenimo tikrovė : juk kas gi būtų laimėta, jei išgelbėta ideologija, o prarastas žmogus ? — Dėl to ir neatsimenu, kad draugas Kazys kada nors būtų puolęs kokį oponentą asmeniškai — jis argumentuodavo *ad rent*. Išimtį darydavo tik vienam tam visai

nelegendariniam « Petrui Kurmeliui», — tąjį jis vanodavo visomis savo ironijos rykštėmis. Jam tiesiog koku darėsi, kaip tas «Kurmelis » užlipdavo ant bačkos, nuo kurios skelbdavo savo seilėtą fanatizmą. Tuo pasipiktinti Pakštas turėdavo apščiai progų, nes krašto statymo laikais politinės ir dar kitokios grupės lengvai nuslysdavo nuo idealų aukštumos į apgailėtiną bačkininkavimą. Galima tai, bent iš dalies, paaiškinti tuomet dar neišvystyta mūsų visuomenine kultūra, kuriai išugdyti reikia kelių generacijų. Iš visų džentelmenų politinį džentelmeną išauklėti yra sunkiausia. Dėl to Pakštas nepraleisdavo galimybių tolerantiškumu sušvelninti visuomenės aitrumus. Apie Šalkauskį jis sakydavo : « Jis buvo karališkai mandagus ». Į tai šis būtų galėjęs atsakyti: «O jūs esate karališkai tolerantiškas». Šis jo «karališkumas » jį spirte spyrė propaguoti Kultūrinę autonomiją.

Kultūrinė autonomija. — Ir šioje srityje profesorius nebuvo pats pirmasis, nes turėjo pranokėjų : «Ta autonomija, — taip jis pasisakė, — pradėjo dygti gal iš kun. Būčio, MIC, knygelės *Apie apšvietą*, 1918 m. atspausdintos Chicagoje. Šalkauskis šitą idėją pilniau suformulavo, manydamas, kad ji galėtų tautą vesti prie kultūrinio federalizmo, kuris leistų iš politinių kovų išmesti ideologinius motyvus. Abu įsitikinome idėjos gražumu ; pradėjome kalbėti ir rašyti. 1927 m. krikščionių-demokratų konferencija Kaune po mano referato autonomiją priėmė. Tai buvo teoretinis laimėjimas, nes ši didelė partija diktatūros režime su savo sumanymais jau nebegalėjo pasirodyti » ⁷.

Šita nelaimė betgi jo neatbaidė nuo tolimesnio šios idėjos propagavimo. Jame iškėlė ypač mokyklos klausimą, kurį laikė centriniu punktu : « Pikčiausios rietenos Seimuose, — pabrėždavo jis, — kildavo ne žemės reformą svarstant, bet mokyklų reikalą palietus. Vaizdžiau tariant: piliečiams sunkiau susitarti dėl rožančiaus kaip dėl bulvių »⁸. Padarydamas mokyklą tos autonomijos kertiniu akmeniu, jis siūlė jos sistemą taip sutvarkyti

⁷ K. Pakštas, *Filosofo Stasio Šalkauskio brangiam atminimui*, žr. *Aidai*, 1957 m. 5 nr., 205 psl.

⁸ K. Pakštas, *Kultūrinės autonomijos problema*, žr. *Židinys*, 1926 m. 6-7 nr., 451 psl.

kaip Olandijoje, kaip kai kuriuose Šveicarijos kantonuose ar Quebec provincijoje Kanadoje. Tokiais pavyzdžiais remdamasis, jis siūlė šiuos punktus :

1. Valdžia neturi jai priklausančių mokyklų ;
2. Biudžete paskirtas sumas švietimui valdžia dalina proporcingai atskiroms pasaulėžiūroms ;
3. Kiekviena pasaulėžiūra, pasiekusi 10.000 narių, turi teisę gauti atitinkamą sumą mokykloms išlaikyti;
4. Valdžios švietimo organai prižiūri tik bendrąją programą ir išdalina mokesčius, bet neskiria mokytojų.

Šitaip sutvarkyta mokykla būtų piliečių sutaikintoja, vienybės vykdytoja.

« Naivu būtų manyti, — Pakštas dar priduria aname *Židinio* numeryje, — kad ši autonomija pašalintų visus ginčus. Mūsų gentkartė, išaugusi Rytų chaoso atmosferoje pasiliks palinkusi į rietenas », bet jis tikisi, kad lietuvis ir šiuo atžvilgiu susipras.. Jis tuomet manė, kad krikščionys-demokratai, kartu su valstiečiais-liaudininkais tą klausimą patenkinamai sutvarkys. « Kai šitos grupės išdirbs vienybės pagrindus, tai jau bus suvienyta virš dviejų trečdalių tautos ». Mėgdamas viską suasmeninti, jis vis pabrėždavo, kad Krupavičiaus ir Sleževičiaus *duumviratas* tos autonomijos pagrindu galėtų tvarkyti Lietuvą visai padoriai.

Nors profesorius ir iškalbingai skelbė tokio susitaikymo reikšmę, jis — ypač po (1926) gruodžio 17-tos, — greit nesitikėjo apčiuopiamų vaisių. Bet kodėl šios sistemos neišbandyti bent viename apskrityje? Tačiau net tokia kukli pradžia valdžiai buvo nepriimtina. Vienok ir toks savanaudiškas režimo užsispyrimas jo, užnugaryje savęs jaučiančio romuvietišką Šalkauskio paramą, neįveikė. Jis, priešingai, dar stipriau pabrėždavo šią išganingą idėją, nes tik « jos pagalba bus galima ugdyti iniciatyvą, o ne valstybinės biurokratijos priemonėmis su viską naikinančia policijos priežiūra »⁹.

«*Rotarietiškas tiltas*». — Kadangi jam politikoje nepavyko pastatyti šio reikšmingo tilto į beveik visuotinę mūsų visuomenės ·

⁹ K. Pakštas, *Iš praėjusio dešimtmečio į ateinantį*, žr. *Židiny*s, VII t., 1928 m. 5-6 nr., 345 psl.

susitaikymą, jis bandė bent per asmeninius tiltus prieiti prie dalies savo tikslų. Vienas svarbiausių jam buvo Rotary organizacija, prie kurios įsikūrimo Lietuvoje jis prisidėjo 1934 m. Ši organizacija, kuri savo šaknis turi JAV, kartą į savaitę susirinkdavo Kauno *Metropolio* viešbutyje bendriems pietums, kuriuose galėdavo dalyvauti visų religijų atstovai ir net ateistai, vis vienas nuo kiekvienos profesijos. Kai kurie rotariečių veiklos bruožai — pavyzdžiui : apribotas narių skaičius, stiprus susiklausymas, visuomeninis angažavimasis, charitatyvinė veikla, — kai kurių kraštų katalikams davė progos įtarti, kad ta draugija esanti masonų atžala. Tačiau didžiumoje šalių buvo galvojama kitaip. Ar šių dienų pluralistinėje visuomenėje katalikai neturėtų bendrauti su visais, kad visur galėtų veikti visus ir iš jų net pasimokyti? Juk ir kiti siekia tiesos ir pagal ją nori gyventi.

Kaip tik šitoks nusistatymas leido mūsų profesoriui tapti rotariečių. Tai, žinoma, iššaukė naujų girdų ir abejonių apie uolųjį tiltininką. Apie šį kai kieno susiraukimą Ivinskis referuoja : « Daug abejonių kėlė, kodėl jis buvo, šalia K. Žalkauskio (liaudininko) ir ekskunigo Purickio, vienas iš iniciatorių. Tada jam, tuometiniam Ateitininkų Federacijos vyriausiam vadui (1930-1940), buvo dėl to daroma priekaištų iš katalikų pusės. Ar šis prisidėjimas reiškė jo 'plačiąją katalikybę', ar jo norą palaikyti pas liberalus sau simpatijas, yra atsakytinas klausimas ». O kaip jis šiuo atžvilgiu atrodė gen. Raštikiui (Los Angeles, Calif.), irgi rotariečiui ? O gi taip : «Daug kam, net kai kuriems jo bendraminčiams, nepatikdavo jo dalyvavimas. Tačiau jis ir čia siekdavo platesnių pažinčių ir platesnės auditorijos. Ten jis būdavo pačiu įdomiausiu kalbėtoju, visada liėtęs politines bei geopolitines Lietuvos problemas. Jis visada išeidavo iš kitų mūsų politikų siaurų rėmų į plačius pakštiškus užsimojimus». Ką kiti buvo linkę laikyti « beprincipiškumu », tikrumoje buvo atsisakymas nuo ideologinio ekskliuzyvizmo, nes krikščioniškumas yra viską apimanti meilė.

O tąja meile jis apglėbė ne tik jam artimiausius, bet, — kaip tiksliai išsireiškia buvęs jo studentas, Ottawos universiteto profesorius Antanas Ramūnas savo knygoje, — «jo veikla buvo nukreipta į įvairių pažiūrų žmonių, partijų, tautų, kultūrų ben-

dradarbiavimą, dialogą. Ir visame jis buvo toks spontaniškas, nuoširdus, atsklaidus, be pavydo, be prietarų »¹⁰.

Tokių tiltų statytojų kaip tik reikėjo tokiais laikais, kai grupės, rateliai, partijos-partijėlės, « vilkai» (net dvejospos veislės) šiaušėsi, kad ir nevisi ir nevienodame laipsnyje, vieni prieš kitus įtarinėjimais, apkalbinėjimais, net šmeižtais ir tokiu pavyduliavimu, kuris nebesilaikė žodžiais taip garbinamos artimo meilės. Kiek giliai ši negerovė dar šiandien yra įleidusi šaknis, matyti iš to raginimo, kuriuo 1969 m. liepos pradžioje gen. konsulas P. Daužvardis Chicagoje kreipėsi į Kunigų Vienybės suvažiavimą : Kovokite su tais tarpusavio nesutarimais, mūsų visuomenės tarpe virtusiais net savotišku « genocidu » ^{10a}

¹⁰ A. Ramūnas, *Iš sutemų į aušrą*, Toronto 1967, 215 psl.

^{10a} J. Daužvardis, *Sveikinimas Kunigų Vienybės seimui*, žr. *Draugas*, 1969.VII.3 d.

VEIDU Į JŪRĄ !

Himnas jūroms

Palaimintos jūros, skaistusiai Okeane ! Ir jūs, mėlynieji ir žalieji vandenys, kurie ant savo baltų, putojančių sketerų nešate vikingo ainį į šventosios avantiūros kraštus !

Vėžio žvaigždyne gimęs lietuvis, gamtos ir Dievo paskirtas lėtam galvojimui, lėtam gyvenimui ir apdovanotas nenuolaidžia ištverme ištverti tragiškai sunkiose kovose dėl savo žmogiškojo išlikimo, jis gieda Jums, Platieji Vandenys, pagarbos ir pasigėrėjimo himnus.

Jūs, Šventieji Vandenys, apsupate mūsų dejuojančių ir prakaituojančių Planetą sūriais vystyklais ir dinamiškai supate, auklėjate žmonijos vaikus, paruošiate juos ištvermingoms kovoms ir reikšmingoms pergalėms.

Šokdamos savo audringus valsus, Jūs tik juokiatės iš žmogaus ir visą jo būtybę drebiate į mirtingo pavojaus glėbį.

Bet staugiančio, maurojančio pavojaus staigiai sujudintas žmogus, visą savo būtybę atstatęs prieš mirtį ir išnykimą, priverčia sparčiau vibruoti savo smegenis. Taigi, tu Okeane, paruošei žmogų teigiamai atsakyti į tragiškąjį klausimą : būti ar nebūti.

Tu esi pirmapradis mūsų žemės elementas, savo iščiose pradėjęs pirmąją gyvybę ir savo audrose apvainikavęs žmogaus giminę didžiųjų atradimų ir išradimų dinamika, tuomi didžiausiu dvasinės veiklos turtu.

Skaistusiai Okeane, Tu esi globėjas tų, kurie užsižiebė savo išradin-gumo žvakės Prometėjaus švyturyje.

Šitą himną aptikau Pakšto archyve Chicagoje. Jis mašinėle parašytas, be parašo. Mintys, pasisakymo būdas, žodžių parinkimas leidžia manyti, kad Pakštas yra jo autorius, arba bent jo perredaguotojas. Psichologiškai žiūrint, tai jo kūrinys, nes tų idėjų siela yra jo paties, «vikingo ainio », siela.

Ateities lietuvis tarp jūros ir sausumos. — Pakštas nebūtų buvęs Pakštu, jei jis tik poetiškai būtų susižavėjęs jūra, nes ji

buvo jo gyvybės elementas, kuris, jo nuomone, turėjo tapti ir visos tautos eleksyru. Dabar laikas realizuoti tą viziją, kuri ji prieš keletą metų buvo sužavėjusi prie Viduržemio jūros.

Suprantama tad, kad 1928 m. išdėstytoje programoje, jūra užėmė centrinę vietą. «Pirmoje eilėje reiktų statyti, — jis ten primygtinai pabrėžia, — įsistiprinimą jūroje. Lietuva turi arti 100 km beveik neužšalancio pajūrio su geru uostu. Kas nemokės tikslingai savo sklypo išnaudoti, iš to jis bus atimtas. Jūra nepakenčia neveiklumo, o snūduriuojančias tautas ji skaudžiai baudžia. Labai buvau apsidžiaugęs, kai Lietuvoje buvo įsteigta Jūros mokykla; lygiai nuliūdau, išgirdęs, kad ji jau likviduota. Du kartu mažesnė Estija turi net keletą tokių mokyklų. Pas mus jau senokai laivyno reikalą kelia Jūrininkų Sąjunga; bet jos balsas dar neatsiliepė teigiamai nė viena vyriausybė — ženklas, kad ministerių galvose Rytų pasyvumas turi daugiau įtakos negu Vakarų aktyvumas. Jie neįžiūri toli siekiančio sumanymo, kuris lemia Lietuvos likimą: [svarbu] sustiprinti padėtį pajūryje, didinti jos ekonominį savistovumą, [tai] įpila į lietuvių būdą daugiau veiklumo, duoda pelną ir kelia tautos prestižą. Ateinantis dešimtmetis [1928-1938] turėtų šį klausimą radikalčiai išrišti ir apvainikuoti Jūrų departamentu ar net ministerija. Tai priklausys nuo to, ar atsiras būsimose vyriausybėse toli matančių žmonių»¹¹.

Nors tai buvo tartum balsas, veltui šaukiąs okeano beribėje, mūsų «jūrintojas» nenutilo. Jis, priešingai, visai konkrečiai kibo į darbą, kuris lietuviui turėtų suteikti daugiau ryžtingumo, apskrumo, drąsos, nes jis nuolatos kartodavo prancūzo Valiaus; žodį: *La mer est l'éducatrice d'énergie*. Dėl to jis stumte stūmė savo tautiečius-žemininkus prie savo vandenų, kur, vietoje lenkų užimto Vilniaus, — o gal vėliau iš viso — turėtų būti mūsų sostinė. Apie tų pastangų vaisius mus informuoja dr. Grigas Valančius (Chicaga) savo straipsnyje¹² ir dar viename, biografui siųstame pranešime. Iš šių šaltinių sužinome štai ką:

¹¹ K. Pakštas, *Iš praėjusio dešimtmečio į ateinantį*, žr. *Židinys*, VII t., 1928 m. 5-6 nr., 348 psl.

¹² Gr. Valančius, *Ne toje jūroje Vytautas žirgą plukdė*, žr. *Draugas*, 1960.X.15 d., 243 nr.

« Apie Pakštą, — taip pradeda Valančius, — buvau jau daug girdėjęs dar Telšių gimnazijos suole sėdėdamas. Tada jis, vos tik iš Amerikos grįžęs (1925), pradėjęs profesoriauti ir bematant spėjęs pagarsėti savo ugningomis kalbomis. Arčiau su juo susipažinau 1926 m., kada jis, grįždamas iš kelionės aplink Afriką, studijų tikslais lankėsi Vienoje. Dzūkas Č. Pakuckas (1898-1965) ir aš, žemaitis, ištisą savaitę vedžiojome aukštaitį po Vieną. Anas buvo įpusėjęs geologijos-paleontologijos studijas, o aš buvau pirmametis filosofijos-psichologijos studentas, kuris vėliau perėjo į sociologijos-valstybės mokslus. Gėrėjausi šiuo mūsų universitetą puikiai atstovaujančiu profesorium (33 metų). Vėl su juo susitikau 1932 m. Kaune Šaulių Sąjungos salėje, kur jis pasakė dinamišką kalbą. Buvo tai steigiamasis susirinkimas Didžiosios ir Mažosios Lietuvos Kultūrinio Bendradarbiavimo Sąjungos. Šis gremėzdiškas pavadinimas vėliau buvo pakeistas į Lietuvos Vakarų Sąjungą. Jos tikslas — kreipti tautos žvilgsnį į pajūrį. Greičiausia Pakšto užkrėstas patekau į tarpą steigėjų, kurie jį išrinko savo pirmininku.

Nors jis toliau pirmininkavimą perleido kitam, jis iki išvykimo liko veiklus valdybos narys, ką parodo ir šis epizodas: Valdžia svarstė, kas bedaryti su Šventosios uostu. Smėlis verste užvertė vienintelį mūsų žvejybos uostą. Jau trys milijonai litų išmesti į 'vandenį'. Gaspadoriškas ministeris-pirmininkas Tūbelis (52 metų), mane (28 metų) 1934 m. pasikvietęs, liepė sustabdyti valymo darbus, mat aš Finansų ministerijoje rūpinaus pajūrio žvejybos bei laivininkystės planavimu. Nedelsdamas suradau Pakštą, kuris tuoj nuėjo pas Smetoną ir mūsų ypatingame susirinkime dar karščiau iškėlė jūros reikšmę ».

Prasimušimas prie jūros ? — «Ne toje jūroje Vytautas žirgą plukdė!» sušuko Pakštas. «Mūsų ekspansija turi eiti ne Pripečio pelkių ir ne gudiškųjų smėlio plotų kryptimi. Mūsų kelias veda į Vakarus, į vandenius. Pajūrio viena pėda brangesnė už šimtus hektarų tolimojo užnugario. Įsikabinkime į savąją jūrą, nes tik per ją Lietuva išplauks į civilizacijos vieškelį. Antai, už mus negausnesni norvegai pasaulio vandenų 'vežikais' pasidarė. O ką mes darome vos tik vieną tūkstantinę dalį jų tonažo teturėdami ? Pats laikas mums išmokti ne iš kranto į jūrą, o iš jūros į krantą žiūrėti. Ne kojoms mirkyti Dievas mums jūrą davė.

o ja plaukioti savo laivais. Laikas ne profiliu, o visu veidu atsi-
kreipti į ją. Jei tą padarysime, dar šio šimtmečio bėgyje Klaipėda
pasivys Rygą ir Karaliaučių ir turės pusę milijono gyventojų,
o Šventoji pasidarys šimtatūkstantiniu didmiesčiu. Visa tai ga-
lima atsiekti tik su šeštadaliu norvegų prekybos laivyno ».

Tų 1934 m. pavasarį tam tikruose vyriausybės sluoksniuose
įvyko, kad ir tik laikinai, tam tikras lūžis jūrų politikos atžvil-
giu. Dabar jūra pasidarė tokiu veiksnium, kuris Klaipėdos nebe-
laikė baigiamu, o išeinamuoju Lietuvos tašku. Tai nebūtinai
vieno Pakšto nuopelnas ; tačiau jo įnašas buvo reikšmingas, o
gal lemiantis.

Iš viso šioje vietoje pabrėžtina, kad Pakštas nebuvo vienin-
telis ir ne pirmas jūros entuziastas tautoje; bet jis buvo tas
balsas, kuris skambiausiai ragino išsivaduoti iš kontinento pan-
čių. Tai jis darė ne tik savo jūriniu instinktu, o ir visa savo kaip
geografo patirtimi. Vienas ir kitas jį taip uždegė, kad jis, šiaip
visai prozaiškas, lyrą pagriebęs Jūrai net himnus giedojo. Ta jo
savotiška charizma aplinką taip pagavo, kad netrukus, kaip
išskaičiuoja Valančius, vienas po kito buvo perkami laivai, atsi-
rado lietuviški *Lloydai*, studentų buvo siūsta į jūros mokyklas.
Pajūryje įsteigti Pedagogikos ir Prekybos institutai. Kaip iš
gausybės rago pabiro kreditai bendrovėms Klaipėdoje steigti.
Kai specialistai išplanavo Šventosios miestą su uostu, ten gy-
venimas virte užvirė. «Išmesti» dar trys milijonai uostui baigti.

1934 m. rugpiūčio 2 d. Lietuvos Vakarų Sąjungos Klaipėdoje
buvo surengta milžiniška Jūros Diena. Atvyko per 50.000 lietuvių
«prisiekti» savajai jūrai. Pakšto balsą išgirdusi Lietuva atsisuko
į Vakarus ; jūrinis entuziazmas per krantus veržėsi. Nuvyko ir
Palangoje vasarojantis prezidentas ir beveik visi ministeriai.
Jų priešakyje tačiau stigo pirmininko Tūbelio, kuris dėl visa
ko likęs Kaune.

Kas po šito Valančiaus pranešimo dar daugiau nori sužinoti
apie šią šventę ir iš viso apie vyriausybės žingsnius jūros link,
tas nusivils, nes net Smetonos biografijoje, Merkelio parašytoje,
net anos Jūros Dienos paminėjimo neužtik. Jos vietoje ten
ras paskolinta plunksna parašytą, tartum feljetoną apie Sme-
tonos atostogavimą Palangoje. Tikėjaisi sutikti nors žodelį apie
tautos likiminį klausimą, o tau tauškia apie visokius menk-

niekelius, neišskiriant nė maudymosi kelnų¹³. Nors šis *faux pas* įvyko tik po 30 metų, jis betgi tiksliai atvaizduoja anų dienų fatališką nesutarimą : Pakštui rūpėjo jūra, o aniems — pliažas.

Pilną pritarimą mūsų jūrintojas terado jaunimo tarpe — ateitininkų, skautų, pavasarininkų ir panašių eilėse. Ypatingu noru jis užsukdavo į gimnazijas. Viena tokia proga jį išgirdo ir vysk. A. Deksnys, tuomet 18-os metų moksleivis : « Pirmą kartą prof. Pakštą išgirdau kalbant ir pamačiau gyvą, kada jis, kviečiamas Rokiškio gimnazijos pedagogų, atvyko į gimnaziją 1924 metais ir laikė viešą paskaitą apie Lietuvos klimatą ir Lietuvos atsigrėžimą į jūrą. Išeidamas iš geografiniai politinio požiūrio tautas jis skirstė į pasyviąsias — sausžemyje ir lygumose gyvenančias ir aktyviąsias ir dinamiškas — pajūrio valstybes. Šveicariją, nežiūrint, kad jos nesupa jokia jūra, priskyrė prie dinamiškųjų, nes, būdama Alpių kalnų valstybe, ji išvysčiusi jūrų tautos charakterį. Toje paskaitoje jis apgailestavo, kad Lietuva amžių bėgyje vieton veržtis prie jūros — nusiuko į rytų stepes ir tenai savo galias eikvojo. Atgavus Klaipėdos kraštą, dabar Lietuva turi pasukti į jūrą ir tapti dinamiška jūros valstybe. Mus gimnazistus tokios paskaitos labai uždegė. Vėliau, kai buvo pradėtas organizuoti Lietuvos laivynas ir atsišaukimai buvo siųsti ir į gimnazijas, ir Rokiškyje radosi kandidatų, kurie panorėjo 'pasukti į jūrą' ».

Kadangi tai jaunuoliams buvo iškilūs momentai, tartum susitikimas su pačia jūra, toks išgyvenimas neišdildomai įsirėžė į sielą. Štai keli atsiliepimai jūrintojui mirus. Viliamas, A. Deksnio vienklaasis Rokiškyje : Jis mokė mus gyventi « visu veidu į jūrą, nes kontinentinės masės mus užtroškina. Kontinentas migdo, jūra augina drąsą, neša žvilgsnį į tolimus horizontus ». Bendorius : « Pats iš prigimties būdamas dinamikas, jis negalėjo likti nepatrauktas jūros, tos amžinos dinamikos versmės, iš kurios plaukia drąsa, apsukrumas, ryžtingumas ». Valančius : « Jūra, laivininkystė, Lietuvos vizija plačiuose vandenyse — tai jo lietuviybės koncepcijos nugarkaulis. Tuo jis gyveno ir sirgo, užkrėsdamas ir

¹³ Al. Merkelis, *Antanas Smetona*, New Yorkas 1964, 466 ir sek.

kitus »¹⁴. Net literatas Grinius prie jų priklausė : « Savo pasiūlymu perkelti sostinę į Klaipėdą, jis siekė dar dviejų kitų tikslų : paveikti neryžtingus mūsų politikus energingiau organizuoti prekybinį laivyną ir užtikrinti to uosto saugumą ateičiai».

Tokio entuziazmo nešamas, žymiausias mūsų «jūrintojas» visa krūtine galėjo giedoti: «Skaistusiai Okeane — Tu esi globėjas tų, kurie užsižiebė savo išradingumo žvakes Prometėjaus švyturyje!».

¹⁴ Gr. Valančius, *Ne toje jūroje Vytautas žirgą plukdė*, žr. *Draugas*, 1960.X.15 d., 243 nr.

ATEITININKŲ PRIEŠAKYJE (1930-1940)

*Visas šis sąjūdis turės siekti viena
tikslą : pasukti Lietuvos laikrodį šimtu
metų pirmyn !*

Romuvietis už romuvietį. — 1930 m. Šalkauskis paliko ateitininkų vyriausio vado vietą. Jis niekad jos nebuvo geidęs ir ją užėmė tik iš romuvietiško idealizmo ir stipraus atsakingumo jausmo. Po trijų metų jis jautėsi atlikęs užsibrėžtąjį darbą ir savo postą, 1927 m. iš Pr. Dovydaičio perimtą, perleido kitam romuviečiui — savo bičiuliui bei kolegai Pakštui. Kiekvienas tų trijų vadų išrinkimas turėjo savo žmogišką aspektą, kuris Pakšto atveju buvo itin ryškus. Stasys Rauckinas, tuometinis Ateitininkų Federacijos generalinis sekretorius tas aplinkybes atvaizdavo šitaip :

«1930 m. tretysis kongresas Kaune vyko niūrios vidaus politinės padėties nuotaikoje. Nariai, ypač moksleiviai, jautė režimo daromas kliūtis. Vadovybės autoriteto ir takto dėka atviro konflikto išvengta. Bet kilo klausimas : Ką atneš rytojus? nes kongresas turėjo rinkti naują vadą. Šalkauskis dėl silpnėjančios sveikatos nebesutiko kandidatuoti, o dėl naujo vado nuomonės išsiskyrė. Vieniems atrodė, kad reikia spiestis apie Dovydaitį (44 metų); kiti gi manė, kad tai būtų grįžimas praeitin. Jis nesąs diplomatas; sutikęs kietesnę spaudimą iš režimo pusės, iššauksiąs konfliktą, varysiąs narius į katakombas. Jis, be to, linkęs vesti 'pozicinį karą', o tikrumoje turėtų būti vedamas «manevrinis karas», nes turėtumėme veržtis ten, kur laukia nauji barai. Apsistota prie jaunesnio Pakšto (37 metų). Trys vadovybės oficialieji — Šalkauskis, Kuraitis ir Turauskas —

rėmė šią kandidatūrą. Pirmasis, jausdamas galimą opoziciją, sutiko ją pristatyti».

Kodėl Šalkauskis pasisakė už Pakštą ? Tai paaiškėja bent iš dalies iš tų vakarų, kuriuos biografas kone kiekvieną trečią dieną praleisdavo pas Šalkauskį. Kadangi mūsų filosofas dėl trapios sveikatos negalėjo šokti į viešojo gyvenimo sūkurį, jam svarbu buvo privačiai pasiinformuoti, kad tiksliau galėtų nusistatyti. Tam tarp kitko iš jo pusės ir tarnavo tie «trečiadieniai », kuriuose, paruošusi kuklią vakarienę, dalyvaudavo ir miela jo žmonelė Julija, artima vysk. Paltaroko giminitė. 1929-1930 m. žiemą šeimininkas vis grįždavo prie galimų įpėdinių, kurių tarpe vyravo Pakštas su Dovydaičiu.

Kaip Šalkauskis vertino savo mielą pirmąją, platesnę visuomenę gavo patirti 1936 m., kai prieteliui Pranui sukako 50 metų, nes ta proga «trečiadienių galva» parašė į *Židinį* straipsnį apie *Prof. Pr. Dovydaičio vaidmenį Lietuvos mokslinime*¹⁵. Jau pati antraštė būdinga, nes nenorėdamas liesti kritikuotinų punktų, autorius pasirinko temą, leidžiančią sukaltuvininką nušviesti teigiamai. Vengdamas vienašališkumo, jis betgi lietė ir priešingą pusę, žinoma, įgimtu jam džentelmeniškumu: «Faktas, kad jam [Dovydaičiui] neteko normaliai eiti bendrojo lavinimo mokyklos, negalėjo neatsiliepti į jo asmenybės susiformavimą. Išsi-mokslinimas todėl jo asmenybėje yra žymiai daugiau prasikišęs į priekį kaip kiti išsiugdymo atžvilgiai».

Už Dovydaičio grąžinimą į vado vietą kalbėjo ne tik moksliniai nuopelnai, bet ir jo idealizmas ir taip pat jo vaidmuo, kuriant visą tą sąjūdį. Iš kitos pusės pabijota, kad jis, nesugebėdamas vikriai orientuotis politikos painiavose, gal nepajėgtų ateitinin-kus apsaugoti nuo pražūtingų intrygų ir dar kitokių klastų. Tą pavojų dar padidino artimi jo santykiai su vienu Darbo Federacijos lyderiu, kurio politika tuomet daug kam — Šalkauskiui, Kuraičiui, Reiniui ir dar kitiems vadams — atrodė kiek miglota. Dar kita kliūtis — mūsų mielojo «Dovydo » prisirišimas prie «kaimų Lietuvos», kuri jam šiek tiek temdė spartų krašto sumiestėjimą. Su pagėgimu jis save vadindavo «sakuotnugariu »

¹⁵ St. Šalkauskis, *Prof. Pr. Dovydaičio vaidmuo Lietuvos mokslinime*, žr. *Židinys*, 1936 m. 11 nr., 413-424 psl.

iš Kapsijos miškų; tokiu jis ir norėjo pasilikti net akademiškame gyvenime.

Suprantama tad, kad daugumai atsakingųjų Pakštas atrodė tinkamesnis kandidatas. Svyruojančias svarstyklės jo naudai bus nusvėręs Šalkauskis, gydytojo ir burmistro sūnus, kurį ir šiame atsitikime bus parėmusi ir estetiška jo žmonelė, be abejonės, ir prisiminimai iš Friburgo laikų — pakštiškos *Romuvos* atnaujinimas šalkauskiška dvasia, ko pasėkoje abu ir ateitininkų tarpe buvo likę romuviečiai.

Urbanisto pergalė prieš «sakuotnugarį» (1930). — 1930 m. Kaune įvykusiame kongrese Dovydaitį (44 metų) turėjo pristatyti Ateitininkų susišelpimo fondo pirmininkas, zitietėms ir pavasarininkams daug nusipelnęs kan. P. Dogelis (53 metų). Bet jam nesant posėdyje, jo pareigą atliko vienas studentas. «Dalyviai jautriai išgyveno rinkimus», toliau pasakoja Rauckinas. «Vienoje pusėje stovėjo ateitininkų vadas nuo pirmųjų dienų, kitoje — naujas žmogus, kurį pristatė Šalkauskis. Slaptu balsavimu (proporcija 2 prieš 1) buvo išrinktas Pakštas, kurį būrys studentų tuoj nešiojo po Vasaros teatrą. Paskui jie mėgino ir Dovydaitį pakilnoti, nuo ko jis gynėsi. Matydamas, kad neapsigins, peršoko barjerą ir atsidūrė orkestrui skirtoje vietoje». Dar šiandien matau jo liūdnas akis, jo skausmingą veidą.

Kadangi šie rinkimai buvo reikšmingi, verta pasekti ir Laučkos prisiminimus: «Ateitininkui tada buvo nelengva apsispręsti, katrą rinkti — Dovydaitį, savo organizacijos vieną pirmųjų kūrėjų, ar Pakštą, dinamišką kalbėtoją, energingos veiklos skatintoją. Federacijos valdyba, kurios posėdžiuose dalyvavau kaip moksleivių pirmininkas, mėgino įtikinti, kad Šalkauskis pasiliktu dar vienai kadencijai: tačiau jo apsisprendimas buvo neatšaukiamas. Iš posėdžių eigos nebuvo abejonės, kad Šalkauskis su Kuraičiu buvo pasiryžę remti Pakštą. Sendraugių vadovybė buvo už Dovydaitį, o studentai buvo susiskaldę». Stipriausi Dovydaičio rėmėjai buvo senieji draugininkai, abstinantai ir tie, kurie buvo įsijungę į talką Darbo Federacijai, kuriai Dovydaitis daug jėgų buvo skyręs. Pakšto kandidatūra iškilo daugiausia todėl, kad bijota, jog jo oponentas galėtų dr. K. Ambrozaičio (37 metų) būti panaudotas pasukti ateitininkam politikos link. Tokiu būdu Pakštas tapo 'kultūrininkų', o Dovydaitis 'politikų' kandidatu.

Rinkimai buvo kartus įvykis. Susidarė įspūdis, kad rinkimus nulėmė moksleivių balsai». Ryšium su tuo cituotina dar ses. Augusta (Ap. Sereikytė, Putnam, Conn.): «Moksleiviai Pakštą mažai pažinojo, nes jis retai kur važinėdavo į provinciją. Juos balsuoti apsprendė studentai: juk visi moksleivių centro valdybos nariai buvo jie ».

Šiaip ar taip, atrodo, kad jaunieji bus nulėmę tuos rinkimus, nes prieauglis vis labiau pradėjo plasnėti Pakšto sparnais. Štai Laučkos pasisakymas : « Jį iš arčiau pažinau Panevėžyje 1927 m. Mūsų rajonas buvo jį pakvietęs paskaitai apie mūsų uždavinius bei pareigas. Pasitikau (17 metų) jį (34 metų) stotyje ir iš ten jį pristačiau vysk. Paltarokui (52 metų). Man, aštuntos klasės gimnazistui, buvo smagu praleisti kiek laiko su juo, tartum būčiau buvęs jo senas pažįstamas. Vyskupas svečią sutiko labai šiltai. Kadangi Paltarokas pietų kvietė ir mane, turėjau progos stebėti tų dviejų Kazimierių pokalbį. Vyskupas nešykštėjo ir humoro, o profesorius neliko skolingas. Abu kalbėjosi kaip seni bičiuliai: tačiau vyskupo atžvilgiu Pakštas laikėsi labai pagarbiai. Kitą dieną jis skaitė mums paskaitą. Jis nuo pat pirmų sakinių užkariavo visų dėmesį. Iš jo kalbos man ypač liko jo karštai akcentuoti žodžiai: ' Romėnai sakydavo, kad malonu mirti už tėvynę '. Ateitininkai turėtų sakyti: ' Malonu gyventi didžioms idėjoms ' — katalikybė leidžia mums kultūrą ugdyti vertikaline kryptimi. Neužmirškite savo kaimo, ten mūsų tvirtybės sultys. Šviesuomenės uždavinys eiti su visa tauta. Tai tikriausias kelias užsitikrinti nenykstančių vietą žemėlapyje. Dirbkime be atvangos, tartum mūsų nepriklausomybė būtų nušvitusi tik lyg meteoras. Tačiau drauge ir rūpinkimės, kad ji patvertų visus laikus ».

Ir mergaitės Pakštas panašiai veikdavo. « Jis mokėjo uždegti, įkvėpti noro dirbti», prisimena Sonė Tomarienė (Chicagoje). « Jo energija atrodė neišsemiamą. Mėgo, kad jaunimas įvertintų savo jaunystę; nemėgo tinginių ir dejuotojų». Kadangi dauguma moksleivių juo buvo sužavėta, studentams nesunku buvo jam laimėti gimnazistų balsus.

O kaip jis laikėsi vado vietoje ? Laučka, kuris 1934-1935 m.ėjo Studentų sąjungos pirmininko pareigas, technišką vadovavimo pusę nušviečia šitaip : « Dalyvaudamas [Federacijos] posėdžiuose matydavau, kad jis laikėsi labai dalykiškai. Posėdžiai nebūdavo ilgi, gal dvi valandos, panašiai kaip prie Šalkauskio. Išskyrus

jo paties sumanymus, jis kalbėdavo paskiausiai. Vyravo darna, kadangi mokėjo keliais sakiniais atpasakoti kitų mintis ir svarstymui pasiūlyti konkrečius dalykus». Prijunkime dar generalinio sekretoriaus (Rauckino) «atestaciją»: «Jis pareigas ėjo visu rūpestingumu; jis kilo į jo pirmatakų aukštį».

Perrinkimas Telšiuose (1935). — Tokios nuomonės buvo nuvykusieji į Telšių kongresą, kur jis, šikart oponento neturėdamas, kone vienbalsiai buvo perrinktas antram penkmečiui. Šis jam rodomas pasitikėjimas teigiamai atsiliepė į jo savijautą, nes ta proga pasakė kalbą, kuri, nuaidėdama po visą Lietuvą, pagavo ir jo atžvilgiu abejingesnius katalikus. «Kauno kongrese (1930), pastebi Laučka, jo žodis buvo įspūdingas, bet neatrodė, kad jis būtų kalbėjęs su dvasiniu pasitenkinimu. Visai kitaip Telšiuose».

Ateitis apie tą įvykį rašė: «Kongresą atidarė vyriausias vadas, iškeldamas ateitininkų darbų aplinkybes. Jis yra simbolingas jau tuo, kad suruoštas žemaičių žemės širdyje, tos žemės, kurios sūnūs pasidarė kovos už Baltijos jūrą simbolis. Antra, ateitininkai, ruošdami šią šventę čia, parodė savo norą dirbti su mūsų tauria liaudim. Vado kalba buvo palydėta ovacijomis. Dar daugiau reikšmės turėjo antroji jo kalba, pasakyta po perrinkimo. Jos kūrybinė jėga ir iniciatyva rodyte rodo tą dvasią, kurioje ateitininkai turės gyventi ateityje. Visus jis ragino į savitarpę paramą, pabrėždamas, kad sendraugiai susirūpintų jaunaisiais. Visas šis sąjūdis turės siekti vieno tikslo: pasukti atsilikusios Lietuvos gyvenimo laikrodį šimtu metų į priekį! Ateitininkai mielai bendradarbiaus su visais, kurie tik panorės su jais bendradarbiauti. Lenktynių jie nebijo, nes jos tik grūdina dideliems darbams»¹⁶.

Kadangi šis kongresas buvo iškilus momentas Federacijos gyvenime, pacituosime dar *Rytą*: Pranešus, kad vadu vėl išrinktas Pakštas, «Kongresas jį karštai sveikina. Sueina vėliavos, išeina į estradą vadas ir pasako nuoširdžią, iniciatyvą dvelkiančią kalbą: 'Esu išplėšiamas lietuviškam mokslui; bet už tad iš Jūsų reikalausiu, kad tai atlygintumėt savo darbu'. Jauniausius jis ragina imtis 'tautiškųjų mokslų' — etnologijos, geografijos, archeologijos. Priminę sunkias studentų sąlygas, nurodo tikriausią

¹⁶ *Ateitis*, 1935 m. 8-9 nr.

priemonę — darbą. Sendraugiai turėtų itin susirūpinti jaunaisiais. O visas tas jungtinis darbas sieks pasukti Lietuvos laikrodį šimtą metų į priekį. Bet tą darbą galima atlikti ir per trumpesnę laiką, jeigu sudaromas planas, apskaičiuojamos jėgos ir intensyviai imamasi veikti. Jo kalba, reiškianti ne tik jo proto vaisius, bet ir širdies jausmus, negalėjo kongreso dalyvių nepagauti. Jie suprato, kad visų užsimojimų realizavimas daugiausia pareis nuo jų visų ir karštai reiškė savo pritarimą jo planams »¹⁷.

Kaip pasukti laikrodį pirmyn? — Nors Pakštas buvo išrinktas be opozicijos, jam vis dėlto ir toliau netrūko oponentų, net pačių veiklių katalikų tarpe. Prie jų priklausė, kad ir lojaliu būdu, Z. Ivinskis : « Kai 1933 m. (25 metų) grįžau iš užsienių, turėjau progos stebėti Pakšto laikotarpį. Šaunių kalbų prisakyta daug; bet savo programos jis nedavė. Iš jo laikų liko tik jo kalbos ir garsusis posakis ‘ Pasukime Lietuvos laikrodį šimtą metų pirmyn ! ’ Kaip tą *slogan* konkretizuoti, jis jau nebesirūpino. Ir reikia pažymėti, jog 1930 m. uždarius moksleivių sąjungą, ten prasidėjo, kad ir katakombinis, naujas veikimas, kur nuopelnai priklauso, be kitko, Dovydaičiui. Užtenka tik prisiminti jo *Gamtos Draugo* (t. y. jo redaguojamo *Kosmos* priedo) ekskursijas. Tad palieka objektyvumui atsakyti į klausimą, ar gerai padarė ateitininkai, susižavėję lakiomis Pakšto kalbomis ? » Paabejota ir dėl jo religinio gyvenimo : « Gal jis tik sekmadieninis katalikas ? » Tą klausimą tuomet dažnai girdėjo mergaičių tarpe daug veikusi stud. Ap. Sereikytė (Ses. Augusta). Ir ne viena ji tai girdėjo.

Turint galvoje organizacinius ateitininkų reikalus, gal ir reikia kritikams kiek pritarti, nes naujas vadas administracijai nebuvo gimęs. Bet atsiminkime, kad jis iš Šalkauskio buvo perėmęs tiksliai pertvarkytą Federaciją, kurios pakeisti nebuvo reikalo. Degantis reikalas nūnai buvo: kaip išlaikyti turimas pozicijas, į kurias režimas kibo ne juokais ? Nors gynimasis profesoriaus prigimčiai buvo svetimas, jis vis dėlto iš peties užstojo savo patikėtinių teises. «Gal jo visuotinumas įgalino jį drąsiai kalbėti su valdžios žmonėmis, kai tokiame Krupavičiui juk nė prasižioti nedavė», išsitaria dr. Valančius. « Niekas kitas, o tik Pakštas, be¹⁷

¹⁷ *Rytas*, 1935.VII.24 d.

Varnių [darbo stovyklos] pavojaus galėjo tada drėbti į akis švietimo ministeriui [Šakeniui]: 'Uždarei moksleivius — ateitininkus. Už metų jų turėsi dvigubai daugiau!' Trenkė, išėjo ir 'planą' su kaupu išpildė. Ir tai juk savo duondarbiui pasakė»¹⁸.

Bet Pakštas rūpinosi ne tik organizaciniais reikalais, o ir savo užsimojimų konkretizavimu. Vėl išskeldamas savo 1928 m. programą, jis nuolatos ragino ją realizuoti apčiuopiamais darbais. Tai gali paliudyti ir dr. J. Girnius: «Jis laikė savo pareiga priminti ateitininkams, kad reikia daugiau imtis realių mokslų, kasdieniniame gyvenime nesiizoliuoti, o skverbtis į visas sritis»¹⁹. Tam būtinam ideologijos konkretizavimui jis betgi nepravedė vajų, specialių akcijų ar žygių, o paliko kiekvieno sąžinei bei jo gabumams iš bendros programos ikūnyti tai, kas jam atrodė būtina ir galima. Pakštas savo bėgikus atvedė prie starto; bet bėgti jie turėjo patys.

Vado stilius ir jo «kabinetas». — Šis palyginimas maždaug charakterizuoja jo vadovavimo stilių, nes jis gerai žinojo, kad tai, ką padarei kitų rankomis, pats esi padaręs. Duodamas kitiems laisvę, jis ir sau pačiam laimėjo laiko konkretizavimams, sakysime, savo gausioms įvairioms kelionėms. Išvykti jis galėjo ramia sąžine, nes namuose jis palikdavo pajėgų «kabineta».

Šiame «kabinete», — kaip Federacijos tarybos pirmininkas (1927-1934), — jį pastoviai parėmė Eduardas Turauskas (1896-1966) savo diplomatišku taktu. Tvirtas ramstis buvo jam ir kan. Pranas Kuraitis (1883-1964), nuo 1927 m. ėjęs Federacijos dvasios vado pareigas. Būdamas tartum mūsų katalikų akcijos «pilkoji eminencija» ir sumanus Teologijos-Filosofijos fakulteto vairuotojas, jis atydžiai rymojo ties mūsų visuomenės šachmatų lentele, ant kurios jis išmaningai diriguodavo net stambias figūras. Bet šalia to jis nustebindavo visus savo drąsiais pasisakymais jo redaguojamame *Tiesos Kelio* kunigų žurnale. Nemažiau uoliai veikė (kad ir už «kabineto» ribų) kitas Pranas — Dovydaitis (1886-1942). Nors jis ir skaudžiai atjautė neišrin-

¹⁸ Gr. Valančius, *Ne toje jūroje Vytautas žirgą plukdė*, žr. *Draugas*, 1960.X.15 d., 243 nr.

¹⁹ Dr. J. Girniaus paskaitos apie Pakštą santrauka, žr. *Draugas*, 1960.X.28 d.

kimą 1930 m., dėl ko ne kartą iš jo kliūdavo Kaziui ir Stasiui, jis betgi visa siela buvo atsidavęs savo apaštalavimui, ypač mokslėivių tarpe. Tai buvo darbas, nuo kurio jo neatbaidė nei laikinas atleidimas iš universiteto (1936), nei kalinimas (1932 m. vasarą už pavasarininkuose pasakytą kalbą). Jis visą vargą išvargo gilaus tikėjimo paremtas. Akivaizdoje tokio atsidavimo, kurį daugiausia patyrė mūsų gimnazistai, pats vyriausias vadas galėjo labiau susikonscentruoti į studentus, iš kurių pasirinkdavo ir savo generalinius sekretorius — Rauckiną, Štaupą, Seniausią, Berulį.

Skyrium paminėtini vado «violetiniai bendradarbiai». Juos rasdavo — kaip dar Šalkauskis — daugiausia provincijoje. Ten Kukta užjaus, Reins patars, Staugaitis paskatins, Paltarokas pamokys. O padėti — visi padėjo. O arkivyskupas metropolitas ?

Kryžminėje ugnyje. — Kad Pakštas ir pilnai suprato tikėjimo reikšmę ir religinę apatiją laikė sudribimo žyme, jo santykiai su bažnytine vyresnybe Kaune nebuvo šilti. Jis, tiesa, nebuvo «klerikalas »; bet tokiais nebuvo nė Dovydaitis su Šalkauskiu. Malonė, Šv. Dvasia, Sekminių ugnis — visiems trims daugiau reikė negu institucijos. Dėlto jie ir vengė katedrinio puošnumo, už kurio, Dovydaičio pasakymu, sunku bežiūrėti Dievą. Nors jie visi neabejojo Dievo tarnų geromis intencijomis, jie vis dėlto negalėjo apsiprasti su tam tikrais savotiškumais, kokiais pasižymėjo kai kurie Kauno kurijos pareigūnai, jų tarpe ir jos galva.

Tarp arkivyskupo-metropolito J. Skvirecko (1873-1959) ir ateitininkijos vado K. Pakšto stovėjo per dideli amžiaus, temperamentų ir uždavinių skirtumai, kad būtų leidę toms žymesnybėms sueiti į korektišką, arba net draugišką bendradarbiavimą, koks buvo galimas su kitais ganytojais, ypač su Paltaroku ar su Reiniu.

Skvireckas buvo mažakalbis užsidarėlis, Pakštas — judrus, ekspansyvus, kurio mėgstamiausia darbovietė buvo visuomenė. Pirmasis — sėslus, kabinetinis mokslininkas, su «neišsenkama kantrybe ir geležine valia»²⁰, kruopštus Šventraščio tekstų nagrinėtojas, smulkmeniškas senos kultūros ir filologijos knislius ;

²⁰ Kan. V. Zakarauskas, *Neišsenkamos kantrybės ir geležinės valios lietuviai*, žr. *Ateitis*, 1953 m. 6 nr., 123 psl.

antrasis — per jūras ir žemes keliaująs globalinių geopolitikos problemų svarstytojas. Pirmasis — kontempliatyvus Šventojo Apreiškimo tradicijų saugotojas ; antrasis — veiklus atgyventų visuomeninių formų laužytojas. Anas sunkiai surasdavo žodį pokalbio dalyviams, nuo kurių, kaip įmanydamas, užsibarikaduodavo; šitas visuomet buvo pakeliui į partnerį, kuriam apsireikšdavo vaizdingais kalbiniais sproginėjimais. Anas — «didelių gabumų, didelio darbo pajėgumo, ir gal dėl to, kas dažnai pasitaiko pas tokių privalumų žmones, žiūrėjo su tam tikra panieka į visą savo aplinką »²¹. Nuo jos 1931 m. Pijaus XI į Romos grafus pakeltasis bėgo į nuošalumą, kurį surado kurijai priklausančiame ūkyje, Linkuvėlėje, netoli Kauno, kur jis «atvangos valandomis imdavosi staliaus darbo ir daržininkystės»²² ir kur jis sau leido pastatyti paminklą. Pakštas — tikras demokratas, įsitikinęs, kad mažoje tautoje kiekvienas gabumas, kad ir kukliausias, reikalingas. Juos skyrė, kaip matyti, visas kalnas skirtumų.

Judviejų bendras krikščioniškas tikėjimas ir tėvynės meilė kartais priversdavo juodu pridengti priešingumus, tačiau darnos tarp jų negalėjo sukurti. Todėl Skvireckas į Pakštą, vadovą reikšmingiausio mūsų kultūrinio-religinio sąjūdžio nepriklausomybės laikais, tikros krašto puošmenos, žiūrėjo abejingai ir net su tam tikra ironija, kurią tuomet gavo pajusti visi mūsų veikėjai-pasauliečiai. Ar tad nuostabu, kad ir Pakštas į tai savotiškai reagavo, laikydamas Skvirecką nelaimingai užėmusį Lietuvos metropolito vietą, nors jam reiškė ir visą respektą dėl Šventojo Rašto vertimo ?

Šitokiose sąlygose ateitininkiškoji šeima negalėjo džiaugtis taika arba net naudingu bendradarbiavimu tarp arkivyskupo prie Rotušės aikštės ir Ateitininkų Federacijos centro Vytauto kalno papėdėje. Šitame fone nesunku suprasti šiuos prisiminimus :

Kunigo: «Pamenu vieną Katalikų Veikimo Centro (KVC) posėdį. Tuo metu buvau pririnkęs medžiagos apie parapiją kaip

²¹ M. Krupavičius, *VI. Jurgučio dienos po II pasaulinio karo*, žr.

Tėvynės Sargas, 1968 m. 1 nr., 174 psl.

²² Kun. B. Krasauskas, *Skvireckas*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XXVIII t., 116 psl.; Kan. V. Zakarauskas, *Neišsenkamos kantrybės ir geležinės valios lietuviai*, žr. *Ateitis*, 1953 m. 6 nr., 121-123 psl.

centrinę katalikiško veikimo ašį. Man teko referuoti, ir Pakštas, — nežinau ar jis buvo narys ar tik kviestas svečias, — pasidarė koreferentas, turbūt, iš įkvėpimo. Mane nustebino, kad geografas gali taip domėtis tuo klausimu: ' Parapija mūsų istorijoje, šalia šeimos, buvo pagrindinė celė, išlaikiusi gyvą krikščionybę ir lietuviškumą ' » (Stasys Yla).

Pasauliečio : «Pakštas buvo drąsus savo kalbose ir Kauno kurijos, paties arkivyskupo bažnytinės politikos ir jo santykių su tautininkais atžvilgiu. Po 1935 m. per vieną KYC konferenciją jis pasakė kalbą, pavartodamas išsireiškimą *Ecclesia dormitans*, už ką metropolitas supyko. Buvo, rodos, sunkumų dėl jo patvirtinimo į KYC valdybą, kur iš 13 asmenų šešius rinkdavo suvažiavimas, bet arkivyskupas turėdavo patvirtinti. Šitaip nebuvo patvirtintas ir Maceina» (Zenonas Ivinskis).

Kadangi vyriausias vadas dėl savo demokratiškumo ir politiniam režimui nebuvo *persona grata*, Pakštas pateko į kryžminę ugnį. Kas tad norės suvesti jo veikimo balansą ateitininkų priešakyje, tas turės atsižvelgti į tą nepavydėtiną stovį, į kurį jis buvo patekęs tarp Kauno kurijos nemalonės ir Lietuvos prezidentūros rūstumo.

POLITIŠKASIS PAKŠTAS (1925-1938)

Politikoje Pakštas dirbo nusiteikime tų kunigų,, kurie, sekdami Leoną XIII, dar caro laikais buvo paruošę krikščioniškos demokratijos programą ir kurių postulatus Nepriklausomybės laikais bandė realizuoti kun. Krupavičius bei jo vienminčiai.

Jo politinis idealas. — Nors Pakštas buvo apsigimęs kultūrininkas, jis betgi dėl savo socialumo nevengė visuomeninio, net politinio darbo. Šį jis dirbo mielai, nes anais laikais buvo patriotinė pareiga žymią dalį savo gabumų bei laiko skirti sunkiai beatsistatančiai Lietuvai. Niekas negalėjo egoistiškai užsidaryti, nes po 123 metus trukusios priverstinės priklausomybės carų imperijai, visi sąmoningi lietuviai pulė prie savo tiesiog švento uždavinio.

Pakštas jį pildė su kaupu. Tiesa, jis, — kaip aiškina buvęs jo studentas ir bendradarbis Viliamas, — «nepretendavo kopti politinės karjeros kopėčiomis, nes į tą veiklą įsitraukdavo tik paisydamas bendrų savo reikalų ». Jais rūpindamasis, profesorius šalia savo akademinės katedros įsitaísė dar visuomeninę, iš kurios galėjo prabilti į visus savo piliečius. Tikri jo studentai kai kada apgailestavo, kad antroji jam dažnai atrodė lyg svarbesnė. Į šį reiškinį (profesijos atžvilgiu nemalonų) reikia žiūrėti istoriko akimis, nes degantieji anų dienų reikalai visus įpareigojo. Prisiminkime tik, kad net toks Šalkauskis sykį kandidatavo į seimą.

Politikoje Pakštas dirbo kryptimi tų kunigų, kurie dar caro laikais buvo paruošę krikščioniškos demokratijos programą. Leono XIII enciklikos *Rerum Novarum* uždegti, jie — Matu-

laitis, Būčys, Maironis, Tumas, Paltarokas, Šultė — joje iškeltas idėjas taip buvo pritaikę mūsų sąlygoms, kad jaunesni mūsų visuomenininkai — katalikai, nepriklausomybę atgavus, visai konkrečiai galėjo imtis valstybinės statybos. Jų priešakyje atsi-tojęs, kun. Krupavičius dar 1917 m. Voroneže tam buvo išsiau-klėjęs visą kadrą padėjėjų, kurie su parama gausių vienminčių iš kitų kolonijų, sugebėjo paruošti pačius reikšmingiausius atnau-jintos valstybės įstatymus — Konstituciją ir Žemės reformą.

Šios dvasios įkvėptas, jaunas Pakštas dar 1917 m. Amerikoje rašė į *Pažangą*. Šia dvasia dar labiau persiėmė 1919-1923 m., studijuodamas laisvoje Šveicarijoje, kurios politinis modelis jam daug kuo atrodė priimtinas. Paskui jis 1923-1925 m. tiek Bostono *Darbininko*, tiek Chicagos *Draugo* redaktoriaus kėdėje sėdėdamas, ragino eiti krikščioniškos demokratijos kebu. Suprantama tad, kad jis 1925 m. sugrįžęs į tėvynę, įėjo į Krupavičiaus orbitą, nes, Viliamo tvirtinimu, «jis Lietuvos krikščionis-demokratas laikė organine Vakarų Europos dalimi, dalimi to sąjūdžio, kuris turi tvirtus principus, tačiau nepastojančius kelio į pačias pažan-giausias reformas». «Demokratija, — skelbė pats Pakštas *Židinyje*, — atveria didžių galimybių kuo plačiausiai pasireikšti visos tautos iniciatyvai. Ir kai visa tauta mokės tinkamai šiomis galimybėmis pasinaudoti, ji taps nenugalima»²³.

Išpažinti tokią idėją Pakštui reiškė ir padėti ją realizuoti. Tai jį įpareigojo iki 1930 m., t. y. iki išrinkimo į Ateitininkų vyriausius vadus, veikliai dalyvauti šiame judėjime. 1925 m. atvykęs iš Chicagos, jis atsistojė krikščionių-demokratų partijos Kauno skyriaus priešakyje ir nuo sekančių iki 1930 metų jis buvo ir jos Centro komiteto narys.

Šiam politiniam idealui profesorius liko ištikimas iki grabo lentos. Dėl to jis ir tautininkų laikais neslėpė minties, kad mažoje tautoje reikia visos tautos, kad neužtenka vienos tik giminės arba vieno tik «tautos vado». Dėl to jis lygiai priešinosi dikta-toriams iš kairės, tiek ir tam autoritetiniam režimui iš dešinės, nes jo akyse šis tebuvo liekana atgyventų feodalizmo laikų. «Nes, — pabrėžė jis jau minėtame straipsnyje, — nesame tokioje padėtyje

²³ K. Pakštas, *Iš praėjusio dešimtmečio į ateinantį*, žr. *Židiny*s, 1928 m. 5-6 nr., 355 psl.

kaip Turkestano nomadai, kuriems reikalingas tik vienas vadas, kurio visi turi klausyti »²⁴.

Politinės situacijos nušvietimas po gruodžio 17. — Nesitenkindamas vien kritika, jis ragino grįžti prie demokratiško mūsų respublikos valdymo ir ta proga nušvietė anų dienų politinę situaciją viename rašte, kurį užtikome jo archyve Chicagoje. Štai reikšmingesnės to vidaus politikos *tour d'horizon* vietos po 1926 m. gruodžio 17 d. perversmo :

«1926 m. rudenį, Sleževičiui vėl esant ministriu pirmininku, tarppartiniai barniai buvo pasiekę didelio įtempimo. Tuomet jau buvau išrinktas į krikščionių-demokratų centro komitetą. Nei komitete, nei privačiai neteko girdėti apie ruošiamą perversmą. Tačiau 1926 m. lapkričio ir gruodžio mėnesiais studentų pasiūnibždėjimai su jaunais kariškiais rodėsi nepaprasti simptomai. Gruodžio 17 d. Sleževičiaus vyriausybė jau buvo nuversta. Sužinojau apie tai iš laiškanėsio. Atrodo, kad didelė didžiuma lietuviškos visuomenės tuo perversmu buvo patenkinta, bent pradžioje. Tą pačią dieną keliems politikams reiščiau savo neigiamą pažiūrą.

Po kelių dienų buvo studentų susirinkimas pasidžiaugti perversmo vaisiais. Kai kurie siūlė trijų grupių krikščionišką bloką praplėsti į tautininkus ir tuo būdu sudaryti kvartetą. Kai atėjo mano eilė pasisakyti, nelengva buvo griauti naivią idiliją. Kalbėjau trumpai : Ką darys Sleževičiaus vyriausybė, tai galima numatyti ; bet kur pasuks didysis paradoksas Voldemaras — tai nelengva spėti. Eventualiai jis gali tapti ir demokratijos graborium. Tai būtų didelė nelaimė Lietuvai. Mažai tautai neapsimokėtų išsibraukti iš demokratinių tautų šeimos. Ogi dėl siūlomo politinių grupių kvarteto sakiau, kad jam sunkiau seksis negu Krylovo kvartetui. Tai buvo vienintelė kalba susirinkime, kuri truputį buvo nušvilpta. Tas mano nuomonės nepakeitė ; o Šalkauskio pritarimas, kurį jis man vėliau pareiškė, man buvo vertingas.

Kai laisvių siaurėjimas didžiumai šviesesnių žmonių pradėjo kelti susirūpinimo, tai 1934 m. prasidėjo dviejų didžiausių politinių grupių pasitarimai, kurie dažniausia vykdavo Sleževičiaus bute. Per 15 nepriklausomybės metų partijos ir jų politikai jau galėjo prisirinkti patyrimo, naikinančio agitatoriaus galvojimą. Štai jų kelias :

²⁴ Ten pat, 355 psl.

1920 m. buvo šaukiamas Steigiamasis Seimas, Smetonai prezidentaujant. M. Yčas man tvirtino, kad rinkimus laimės tautininkai, mušdami tūzais. Aš gi jam patariau tenkintis 10 proc. atstovų. Ogi tikrovė buvo (skaitant tik lietuviškas partijas): išrinkta 58 proc. vien krikščionių-demokratų ir 28 proc. liaudininkų, bet nė vieno tūzo. Šitas ir dar trys panašūs pralaimėjimai, mano galvojuimu, pradėjo tautininkus stumti diktatūros šonan.

Antrojo seimo rinkimai (1923) vėl atnešė krikščionių-demokratų blokui laimėjimų: jis gavo net 61 procentą visų lietuviškų balsų, liaudininkams teko 25 procentai ir socialdemokratams 14 procentų. Didelio laimėjimo skatinamas, blokas ryžosi kurį laiką vienas valdyti ir, kaip visos partijos tokiais atvejais, jis padarė eilę klaidų.

Tos suvienijo visas opozicines grupes prieš ilgiau valdžiusią daugumą. Ir trečiojo seimo rinkimus (1926) krikščionių-demokratų blokas, nustojęs jau dalies savo vidujinio vieningumo, pirmą sykį prarado. Šį kartą kairieji, pasitelkę tautines mažumas, bandė pakartoti krikščionių-demokratų pavyzdį, t. y. vieni valdyti. Ir tai jiems pavyko.

Paminėtų laisvų rinkimų išdavos moko, kad kartu paimtos dvi didžiausios partijos visuomet gaudavo vienodą atstovų procentą: minimum 84, maximum 86. Taigi, Lietuva nebuvo susitrupinusi į mažytes partijas. Jeigu būtų buvusi įvesta Amerikos ar Anglijos rinkimų sistema, tai gal ir būtų likę viso tik dvi minėtos partijos su mažu priedu vokiečių iš Klaipėdos ir gal vieno kito žydo. Tai būtų buvusi didelė tautos konsolidacija, nevartojant jokios priešpaudos.

Kita mums pamoka: Neturint nė vienai partijai absoliutės daugumos, priderėtų dviems didžiosioms partijoms susitarti dėl koalicijos, darant kaimynui tinkamų nuolaidų. Kitaip valdžios pastovumas atsiduria pavojuje, duodamas progos ginkluotoms 'šaikoms' parodyti savo smarkumą. Atrodo, kad išgyvenę eilę skaudžių pamokų, mūsų politikai vis geriau suprato šitą pamoką. Tarp tokių vyrų tenka čia paminėti ir Sleževičių (1882-1939).

1934 m. vasarą pribrendo susipratimas, kad dviejų didžiausių srovių pasitarimai būtų šaukiami beveik reguliariškais protarpiais. Nuo tų metų rudens jie ir buvo pradėti. Pradžioje jie vykdavo pas Sleževičių, paskiau pas ponią Bortkevičienę, bent vienas jų buvo ir pas dr. Karvelį, jo ūkyje netoli Kauno. Dalyviais iš liaudininkų pusės buvo dr. K. Grinius, Sleževičius, ponias Grininė, Z. Toliušis, prof. Lašas, Justas Paleckis ir kiti. Iš krikščionių-demokratų dalyvaudavo Bistras, Dielininkaitis, Karvelis, Pakštas, Radzevičius, Skrupskelis ir dar keli. Paprastai būdavo pirmiausia aptariamos

politinės aktualijos, kai kuomet pasvarstyta suderinta akcija Vasario 16-tą švenčiant; kiti klausimai dar buvo civilinė metrikacija, kultūrinė autonomija ir t.t. Visi pasitarimai praeidavo jaukioje atmosferoje, nors būdavo nuomonių skirtumų. Tų pasikalbėjimų tikslas — ieškoti susitarimo ir santykių sušvelninimo. Liaudininkams buvo pavesta informuoti socialdemokratus apie pasitarimus.

Kai 1935 m. rugpiūčio 11-17 d. Kaune vyko pirmas Pasaulio Lietuvių Kongresas, tai dviejų minėtų partijų susitarimas jau buvo pasiekęs gražių rezultatų. Jos ir prie jų prisidėję socialdemokratai rodė daug solidarumo. Buvo net speciali tos koalicijos vakarienė su daugeliu vienminčių iš kitų kraštų. Pakilioje nuotaikoje ieškota viso pasaulio lietuvių vienybės »²⁵.

Būdingas pranešimas Amerikon (1930). — Nors Pakštui politika ir nebuvo *full-time job*, ji betgi jam buvo *full-time duty* — būtina pareiga. Ją pilnai suprasdamas, jis kovą už demokratišką Lietuvą permetė ir į emigraciją, ypač į JAV, kur dar ir anksčiau turėjo daug prietelių. Iš jų ten visa galva prasikišo senas jo vienumintis Leonardas Šimutis (g. 1892), kuris 1926 m. atvykęs į tėvynę, nuo krikščionių-demokratų bloko buvo išrinktas į seimą. Svarbu tad jį, tuo tarpu vėl grįžusį Amerikon, tinkamai painformuoti, juoba kad jis, Chicagoje redaguodamas *Draugą*, galėjo nuteikti platų skaitytojų ratą. Norėdamas išvengti Kauno cenzūros, Pakštas tokius pranešimus dažniausiai išsiųsdavo iš Rygos, kur jis (1928-1931) kas antrą savaitę dėstydamas geografiją. Vienas jų išliko gavėjo archyve, ir čia kaip savotišką politinės situacijos nušvietimą persispausdiname. Laiškui geriau suprasti reikia mums kai ką prisiminti iš tautininkų dienų.

Pirmiausia įsidėmėtina, kad prezidentas Smetona 1927 m. balandžio 12 d. buvo paleidęs paskutinį demokratiškai rinktąjį seimą, naujų rinkimų neskelbdamas. Žinotina taip pat, kad jis, metams praslinkus (1928.V.15), buvo išleidęs naują konstituciją, apie kurią Merkelis, 1938-1939 m. Lietuvoje buvęs Smetonos asmeniniu sekretorium, o Amerikoje tapęs jo biografu, savo veikale šitaip atsiliepė : « To meto pats žymiausias Lietuvos konstitucinės teisės autoritetas prof. Römeris teigia, kad šią konstituciją paskelbus, diktatūra savaime išnykus, ir valdžia įvesta į tam tikrą

²⁵ Originalas sangojamas Pasaulio lietuvių archyve Chicagoje.

teisinės konstitucijos vagą. Tačiau taip nebuvo : ministeris pirmininkas prof. Voldemaras ir toliau Lietuvą valdė diktatoriškai »²⁶. Kadangi ši diktatūra buvo nukreipta ir prieš patį Smetoną, santykiai tarp abiejų taip paaštrėjo, kad prezidentas, nebepakęsdamas jo būdo silpnumų, kurie buvo : «tiesumo stoka, aklas savimi pasitikėjimas ir savimyla, kitų įtarinėjimas nebūtais dalykais, prietaringumas, neprotingas atkaklumas ir realybės jausmo nepriekius, Voldemarą [1929.IX.19] atstatė»²⁷. Papildant šią Merkelio atestaciją, galima dar pridurti, kad Šalkauskis atleistąjį laikė paranoiku. Ir pats patyriau jo didybės maniją, nes liesdamas kokią temą, dažnai įpindavo ir savo asmenį taip, kad galėjai manyti: čia lašas apsiskelbia jūra.

Jo vieton Smetona (55 metų) paskyrė savo svainį Tūbelį (47 metų), o vidaus reikalų ministriu nuo 1928.V.15 iki 1929. X.1.30 d. buvo pulk. Ignas Musteikis, kurį, anot Balučio, mūsų atstovo Washington, State Department žinovai laikė «panašų į buvusius rusų generalgubernatorius »²⁸. Tą pat pasakė ir Pakštas, kad ir ne taip diplomatiškai. Naujo seimo rinkimai teįvyko 1936 m. birželio mėnesį; jis parengė naują, Smetonos 1938 m. gegužės 12 d. paskelbtą konstituciją.

Bet daugiau energijos valdžia prieš tai ir po to įdėjo į privatinų mokyklų suvalstybinimą, nes buvo užsimojusi nusilpninti katalikų poveikį į jaunimą. Išėjo tikras paradoksas : režimas, kuris šiaip griežtai draudė streikus, dabar pats suprovokavo «mokinių streikus », kurie valdžiai tarnavo pretekstu suvalstybinti *Žiburio*, *Saulės* bei kitų privatinių laikytojų įstaigas. Lygiagrečiai ėjo dar ateitininkų — moksleivių kuopelių uždarymas (1930. VIII.30). Vykdytojus šių akcijų, daug kuo primenančių *Kulturkampfus* svetur, Merkelis šitaip apibūdina: « Švietimo ir apamai kultūros pažanga buvo lėta, nes trūko sumanios vadovybės. Inžinierius Šakenis ir agronomas Tonkūnas, ilgiausiai išbuvę švietimo ministeriais, buvo geri administratoriai, bet menki kultūrinių reikalų organizatoriai ir vadovai»²⁹.

²⁶ A l. M e r k e l i s, *Antanas Smetona*, New Yorkas 1964, 366 psl.

²⁷ T e n p a t, 368psl.

²⁸ T e n p a t, 421psl.

²⁹ T e n p a t, 472psl.

Tai žinodami, geriau suprasime tą laišką, kurį buvęs *Draugo* redaktorius 1930 m. vasario 23 d. iš Rygos siuntė savo įpėdiniui Chicagoje :

Brangus Leonardai,

Atvykęs Rygon, panaudoju laisvesnę valandėlę painformuoti Tave ir kitus mano draugus Amerikoje apie dabartinę Lietuvos padėtį.

Bendrai kataliką tarpe manoma, kad Lietuvos ir jos katalikų padėtis dabar yra truputį geresnė negu prie Voldemaro, kurį daugelis rimtai skaitė pamišėliu — paranoiku. Naujas vidaus reikalų ministeris Aravičius yra ramesnis ir daug kartų išmintingesnis už bemokslį deržimordą ir girtuoklį Musteikį. Tik naujas ministeris iš karto, rodos, nedrįsta pertvarkyti visos policijos. Eina derybos tarp Katalikų Veikimo Centro ir Vidaus Reikalų Ministerijos ir tikimasi gauti daugiau laisvės organizacijoms veikti. Taigi žada ir kunigams algas greit išmokėti.

Mokyklos. Kitų katalikiškų gimnazijų šįmet nebevalstybins, nes tam reikalui pinigų gailisi. Bet kitais metais gal pradės ir vėl 'streikus' organizuoti, jei sveiki išliks.

Rinkimai. Seimo rinkimų greitu laiku nebus, nes tautininkai jų labai bijosi. Bet prezidentą norėtų rinkti, nes tikisi šiuos rinkimus fiktyviu, apgaulingu būdu praveisti. Bet ir jų greit nebus.

Nauja proklamacija. Vilkai smetonininkai ir vilkai voldemarčikai vis dar labai pykstasi. Vasario 16 d. voldemarčikai išleido slapta, nedaugeliui dalinamą proklamaciją, kurią man teko skaityti. Sako, kad Ministerių Kabinetas esąs dabar agonijoje. Prezidentūra esanti uždaryta jiems, geresniems vilkams. Dabar valdą spekuliantai, intrigantai ir karjeristai. Demonstraciją prieš estų atstovybę suorganizavęs dr. Zaunius su Štenceliu, Smetonos vilkų vadu. Gabių žmonių prie valdžios neprileidžia. Šaukia prieš krikščionių-demokratų neva įsigalėjimą ir prieš vyskopus, kurie ragina savo kunigus valdžios neklausyti. Proklamaciją baigia žodžiais: 'Viskas Tėvynei, o Tėvynei mums'. Pasirašo : Aktyvūs Gruodžio 17 d. dalyviai.

Suvažiavimai. Ūkininkų Sąjungos ir ypač Darbo Federacijos suvažiavimai praėjo pakeltu ir karingu ūpu ir sudarė valdžiai daug rūpesčio. Mat, visi tikėjosi, kad po lašinių ir Rokiškio bylos Ūkininkų Sąjunga bus tikrai susmukusi. Bet ji pasirodė esanti net labai gyva. Suvažiavo apie 100 vienų kaimiečių ir pareiškė stiprų nusistatymą kovoti už žmonių laisvę iki galo. O apie valdišką Ūkininkų Vienybę dabar nieko veiklaus nebesigirdi. Kol davė pinigų, tai

triukšmavo ; nustojo duoti — ir nutilo. Tokia padėtis verčia valdžią sunkiai medituoti ir bijoti rinkimų, kurie jos sveikaton neišeitų.

Draugiškai spaudžiu dešinę !

Tavo Kazys »

Nauja talkininkė - «1936 m. Generacija ». — Rinkimai į naują seimą, kaip Pakštas tiksliai įspėjo, neįvyko, nes režimas bijojo netikėtumų. Lengviau buvo organizuoti prezidento rinkimus, kurie buvo praversti tik po 22 mėnesių, būtent 1931 m. gruodžio 11 d. Rinko jį 118 apskrinių bei miestų pareigūnų nužiūrėti «Ypatingi Tautos Atstovai». «Kadangi, — taip rašo Merkelis, — partijos iš rinkimų buvo išjungtos, tai beveik buvo tikra, kad Smetona vėl bus perrinktas. Taip ir buvo. Jį išrinko vienbalsiai »³⁰.

Toks aiškus neatsižvelgimas į tikrą liaudies nusistatymą užgavo nuoširdžius demokratų, kurie, nemanydami kapituliuoti, ruošėsi ateičiai. Kaip tas darbas vyko jaunų katalikų inteligentų tarpe, sužinome iš jau minėto profesorius rašto :

Krikščioniškame visuomenės sparne reiškėsi daug naujos idėjinės gyvybės. Senoji krikščionių-demokratų bloko vadovybė apie 1930 metus jau buvo gerokai išblaškyta, ogi likęs prie vairo Bistras jautėsi privargintas ir nelabai sugebėjo jaunesnių pagalbos prisišaukti. Rytas buvo gana nusilpęs.

Bet šiame sparne pradėjo reikštis kultūrininkų būrelis, kuriame dalyvavo šešiolika jaunesnio amžiaus vyrų : daktarai ir kartu universiteto docentai: Dielininkaitis, Ambrazevičius, Grinius, Malinauskas, Maceina, Ivinskis, Pankauskas, kun. Yla, ekonomistai Urmanas ir Leimonas, Lušys, kun. Prunskis, Rauckinas, redaktoriai Skrupskelis ir Keliuotis. Tai buvo įdomus klubas, atstovaujās visus socialinius mokslus ir žymia dalimi pasispecializavęs užsienių universitetuose. Šitas būrelis neturėjo oficialaus vardo nei pirmininko. Kaune jį pamainomis vadindavo net trimis vardais: kultūrininkais, jaunaisiais krikščionimis-demokratais ir kartais, 16-kos daktarų klubu. Vietoje pirmininko buvo seniūnas (Skrupskelis). Susirinkimai vykdavo 10 valandą sekmadienio rytais, po pamaldų Įgulos bažnyčioje: dažniausiai pas mane, kai kada pas Skrupskelį.

³⁰ Ten pat, 394 psl.

Šie susirinkimai svarstydavo kartais ir likiminius tautos klausimus : organinės valstybės problemą, korporacijų, kultūrinės autonomijos, karo ir tarptautinius klausimus ir t.t. Dalyviai dažnai būdavo vadinami 'kultūrininkais', kadangi jie mažai domėjosi tiesiogine politika, daugiau dėmesio kreipdami į kultūrinius klausimus. Bet buvo jų tarpe ir politikoje gerai nusimanančių, ypač Dielininkaitis, Urmanas; ogi Skrupskelis atrodė gerai sukirptas diplomatas.

Būrelis turėdavo gerai paruoštą referatą, kurie susirinkime buvo skaitomi, o kai kada spausdinami *Naujojoje Romuvoje*, patraukliame ir įtakingame žurnale, kurį leido gyvo būdo humanistas Keliuotis. Apie šitą būrelį švietimo ministeris Tonkūnas buvo išsitaręs, kad kiekvienas jo narių vertas bent pusės milijono litų³¹.

Šis įvertinimas skamba perdėm materialistiškai, nelietuviškai; bet tikra tiesa, kad tai buvo neįkainuojamos dvasinės vertės šeima. Nors ji savo pastogę turėjo pas Pakštą, tikras jos dvasios vadas gi buvo Šalkauskis, nes kone visi jos nariai yra buvę jo studentai. Tūlos įtakos (bei diskretiškos medžiagiškos paramos) keli iš jų buvo patyrę ir iš prof. Kuraičio pusės. Kiti dar žavėjosi Krupavičiaus politiniu ryžtingumu, o savo vyskupu jie laikė Panevėžyje reziduojantį Paltaroką, kuris, jų manymu, turėjo užimti metropolito sostą. Su gilia pagarba jie prisimindavo švento atminimo Vilniaus arkivyskupą Matulaitį (1871-1927). Kadangi ši grupė pirmą kartą kolektyviai pasireiškė 1936 m., savo knygoje apie Šalkauskį ją pavadinau «1936 m. Generacija».

Pirmą savo akademinį išsilavinimą beveik visi tie «pusmilijonieriai» buvo gavę Vytauto Didžiojo universiteto Teologijos-Filosofijos fakultete. Ten, ypač jo Filosofijos skyriuje, jiems išaugo ir tie sparnai, kurie juos nešė į Vakarų Europos mokslo židinius. Juose išsispecializavę, jie įsijungė čia į Filosofijos skyrių, čia į L. K. Mokslo Akademiją ir, neapleisdami visuomenės, ateitininkuose išsiauklėjo tokį elitą, kurio palaimingą poveikį greitai pajuto visa krikščioniškoji Lietuva.

Puikiai suprasdami spaudos galybę, jie 1936 m. įsteigė *XX Amžių* ir iš jo padarė patį įdomiausią, spalvingiausią dienraštį

³¹ Iš Pakšto užrašų, saugojamų Pasaulio Lietuvių Archyve Chicagoje.

Lietuvoje. « Pakštas buvo, — prisimena kun. Prauskis, — vienas iš nedaugelio tų vyresniųjų, kurie stovėjo arti *XX Amžiaus* kolektyvo. Teko posėdžiauti jo vaišingame bute, išklaudyti jo paskatinančių žodžių, kas tada buvo reikalinga entuziastų grupei, pradėjusiai leisti modernų dienraštį». Dvasia šio «žurnalistikos stebuklo» įkvėpė ir Skrupskelio nuo 1934 m. redaguojamą *Židinį*, kurį pavyti veltui bandė aukso grandinėmis prie režimo prirakintas *Vairas*. Prof. VI. Jurgutis prisipažino: «Nei *Lietuvos Aido*, nei *Vairo* nė vieną kartą per visą amžių nesu paėmęs į rankas»³². O spragą tarp dienraščio ir mėnesinio žurnalo užpildė Keliuotis savo nuo 1931 m. leidžiama *Naująja Romuva*. Šita trijule nepriklausomos Lietuvos žurnalistika užkopė į savo viršūnę, kur sutiko jau daugiau luominio pobūdžio, nuo 1924 m. prof. Kuraičio redaguojamą *Tiesos Kelią*.

Neužsimerkdamas nė prieš aktualiausius valstybės reikalus, šis intelektualinis elitas ryšium su numatytais seimo rinkimais 1936 m. vasario 23 d. *Naujojoje Romuvoje* paskelbė politinę deklaraciją, įvardintą *I organiškios valstybės kūryba*. Po šiuo reikšmingu dokumentu sekančiame numeryje (dėl cenzūros) pasirašė šie bendradarbiai: J. Ambrazevičius (Brazaitis), Pr. Dielininkaitis, J. Grinius, J. Grušas, Z. Ivinskis, J. Keliuotis, A. Maceina, Ig. Malinauskas (Malėnas), Pr. Montvydas, K. Pakštas, C. Pakuckas, J. Pankauskas, A. Salys, Ig. Skrupskelis, A. Vaičiulaitis ir B. Vitkus. «Visi šie vyrai, — rašo Merkelis, — buvo ne tik su aukštuoju išsilavinimu, bet jau pasireiškę savo mokslo, literatūros ir visuomenės darbais»³³. Šis «klubas» tuomet sau lygaus neturėjo.

Nors, anot Merklio, «ši deklaracija buvo šviesus pragiedrulis»³⁴, bet režimas jos nepaisė. Dėl to valstybinis gyvenimas sunkiai vilkosi sena vaga, kas Smetonos biografą nuteikė 1936 m. birželio mėnesį išrinktąjį seimą palydėti atodūsiu: «[Jo] galia buvo ribota ir jo vaidmuo menkas»³⁵.

³² M. Krupavičius, *VI. Jurgučio dienos po II pasaulinio karo*, žr., *Tėvynės Sargas*, 1968 m. 1 nr., 168 psl.

³³ Al. Merkelis, *Antanas Smetona*, New Yorkas 1964, 453 psl.

³⁴ Ten pat.

³⁵ Ten pat, 454 psl.

Kandidatas į valstybės prezidentus (1938). — Maždaug po pustrėčių metų įvyko prezidento rinkimai. Kadangi nūn rizika buvo mažesnė, režimas į juos žiūrėjo su didesniu pasitikėjimu. Ir kodėl jų neruošti pilna viltimi, jei dar 1934 m., švenčiant Smetonos 60 metų amžiaus sukaktuves, šios, — Merkelio tvirtinimu, — « savo apimtimi ir iškilmių gausumu bei įvairumu pralenkė visas ligi šiol bet kuriam žymiam asmeniui ruoštas iškilmes, gal net ir 1930 m. Vytautui Didžiajam»³⁶. Pamanyk! Režimas tuos rinkimus telaikė formalumu. Praėjusius be staigmenų, išrinktojo biografą protokolavo šitaip : « 1938 m. gruodžio 11 d. baigėsi Smetonos prezidentavimo kadencija. Lapkričio 14 d. seimo rūmuose susirinko 120 tautos atstovų naujam prezidentui rinkti. 49 tautos atstovų buvo pasiūlytas vienintelis kandidatas Smetona. Per rinkimus jis gavo 118 balsų : dvi kortelės buvo tuščios »³⁷. Šis pilkas konstatavimas yra įdomus tik tuo, ką jis nutyli : o nutyli jis šitai ką :

Kai ėjo reikalas apie tokį svarbų valstybinį aktą, « 1936 m. Generacija» jautėsi įpareigota tarti savo žodį. Valdančiųjų nusištatymą siūlyti vieną tik kandidatą, ji laikė dvigubu tautos užgavimu, nes pasaulis klaidingai galėjo manyti, kad lietuviai neturi daugiau tinkamų asmenybių ir kad jiems kartu trūksta politinio subrendimo dalyvauti tokiaame apsisprendime. Tokiam sumanymui išsklaidyti ji nutarė iškelti dar kitą kandidatą, kurį visuomenei ketino pristatyti *XX Amžiaus* numeryje, išeinančiame lapkričio 9 d., t. y. penkios dienos prieš rinkimus.

Šį dienraštį, kuris savo vardą buvo gavęs belgų *Vingtième Siècle* pavyzdžiu, redagavo ištisas kolektyvas, sudarytas iš minėtos generacijos atstovų. Darbui suderinti kiekvienas jų po savaitę ar dvi (be atlyginimo) eidavo vyriausio redaktoriaus pareigas. Svarbiausias ir nuolatinis jiems pagalbininkas po kiek laiko buvo žurnalistikoje įgudęs kun. Prunskis ; o jam vėl padėjo techniško bei ekonomiško aparato žinovai Valaitis, Daugirdas, Rygertas, Pauliukonis ir dar keli. Rinkimų savaitę redakcijoje dežuravo Ivinskis, kuris į numatyto numerio trečią puslapį ir norėjo įdėti atitinkamą straipsnį. Bet šis, kurio « apmatus » paruošė

³⁶ Ten pat, 434 psl.

³⁷ Ten pat, 500-501 psl.

dr. J. Grinius, o juos diplomatiškai ataudė redakcinės kolegijos nariai (J. Ambrazevičius, Pr. Dielininkaitis ar Ig. Skrupskelis) bendru H. F. Skinulio slapyvardžiu, nepasiekė skaitytojų, nes nepraleido cenzūra.

Bet — *habent sua fata scripturae* : straipsnis korektūros lapų pavidalu buvo paskleistas opozicijos rateliuose ir, žinoma, redakcijos saugojamas stambioje cenzūros uždraustų rašinių byloje. Ši, 1940 m. vasarą, sovietams įsiveržus į kraštą, pateko pas paskutinį XX *Amžiaus* redaktorių prof. Kolupailą ir galop dingo okupacijos sukeltoje suirutėje. Bet laimei surinktasis straipsnis buvo pasiekęs ir Ameriką, kur jį išsaugojo *Draugo* redaktorius Šimutis. Kadangi ši žurnalistinė retenybė yra kartu ir istorinis dokumentas, mes ją čia perspausdinsime ištisai.

RESPUBLIKOS PREZIDENTO RINKIMŲ BELAUKIANT

Atsiprašome prof. K. Pakštą, kad be jo žinios leidžiamoje čionai jo asmenį svarstyti. Vis dėlto ryžomės leisti, atsižvelgdami į svarbius visai valstybei reikalus. *Red.*

Respublikos prezidento rinkimai nebetoli. Tautos atstovus savivaldybės prieš keletą dienų jau išrinko. Greitai suvažiuos tie išrinktieji elektoriai valstybės galvos rinkti. Reikia manyti, kad Tautos atstovai per šią savaitę ne vieną kandidatą savo sąžinėje apsvarstė. Galima net numanyti, kad daugelio elektorių mintys sustojo ties dabartiniu Respublikos Prezidentu Antanu Smetona, kuris jau tris kartus yra buvęs prezidentu ir nemaža Lietuvai nudirbęs, stovėdamas valstybės priešakyje. Apie jo darbus ir nuopelnus, apie jo asmenį ir pasaulėžiūrą visoje spaudoje plačiai rašė VDV [Visuomenino Darbo Vadyba]. Rodosi, kad nėra nė mažiausio reikalo visa tai dar sykį pakartoti.

Turint galvoje mūsų konstituciją ir visą valstybės santvarką, respublikos prezidento rinkimai valstybės gyvenime savo pasekmėmis turi labai didelės reikšmės, nes nuo to išrinktojo kandidato priklausys įstatymai ir vidaus bei užsienio politika. Ypačiai ši pastaroji verčia plačiau pagalvoti apie kandidatus, kurie galėtų stovėti mūsų valstybės priešaky.

Per paskutiniuosius mėnesius ir savaites visose valstybėse įvyko labai didelių atmainų. Ką tik pasibaigusios Čekoslovakijos dalybos, jos sienų apkarpymai, visą Europos situaciją pakeitė iš esmės. Tą

faktą pastebėjo tiek didžiosios, tiek ir mažosios valstybės. Pirmoji tai pastebėjo ir atitinkamas išvadas padarė ta pati Čekoslovakija. Kai tik pasikeitė...³⁸ kaip su lenkais neišgyveno, bet pastaruoju metu matome, kad ir čia reikia tam tikrų pataisų įnešti — ir net labai skubiai. Geriausiai visa tai galėtų padaryti nauji žmonės, apie kuriuos ir mūsų kaimynų galvose nėra užsilikę šiek tiek karstelėjusių atsiminimų.

Per pastaruosius metus, apskritai, labai pasikeitė laikai, o naujiems laikams reikia ir naujų žmonių.

Valstybės reikalai šiandien visiems lietuviams stovi pirmoje vietoje. Visi lietuviai šiandien turi galvoti, kaip geriau padaryti, kaip parinkti tam laikotarpiui tinkamiausius žmones, kurie visus valstybės reikalus galėtų sutvarkyti taip, kaip to reikalauja aktualūs valstybės ir tautos reikalai. Todėl ir į prezidento rinkimus mes turime žiūrėti pirmiausia iš valstybės reikalų: visi lietuviai šiandien turi labai valstybiškai ir labai blaiviai galvoti, apsvarstyti visokiąsias galimybes, kad nereikėtų gailėtis tada, kada jau yra vėlu.

Tai, atrodo, kad bus tie pagrindiniai motyvai, kurie verčia kiekvieną galvojančią lietuvių pasvarstyti plačiau prezidento rinkimų klausimą, apsistoti ties įvairiomis kandidatūromis, iš kurių elektoriai galėtų jau išrinkti tą, kuris naujose, pasikeitusiose aplinkybėse geriausiai galėtų tikti. Geras patarimas, kad ir paskutinę valandą atėjęs, gali kartais būti ir labai naudingas. Visi esame tos pačios Lietuvos piliečiai, visiems mums rūpi Lietuvos nepriklausomybė, visi turime dėl to savo galvas ir savo sąžines pakvaršinti ir net neturime moralinės teisės tokio svarbaus reikalo palikti tik vieniems elektoriams, nors jie vieni busimąjį respublikos prezidentą ir terinks.

Štai, kodėl, be dabartinio respublikos prezidento, apie kurį jau nemaža buvo rašyta, noriu pakalbėti apie reikalą apsvarstyti daugiau kandidatų ir kai kuriuos iš jų čia paminėti. Toks svarstymas galėtų būti naudingas ir elektoriams, nes jie žinotų plačiosios visuomenės nuomonę.

Per visus nepriklausomo gyvenimo metus mūsų valstybėje dirbo labai daug žmonių. Visuomenė kai kuriuos iš jų labai gerai atsimena ir jų vardus plačiai mini. Kai kurie iš tokių populiarių ir turinčių visuotinį pasitikėjimą žmonių Lietuvoje ir dabar eina labai atsakingas pareigas ar kariuomenėje ar visuomenėje. Turėkime galvoje, kad krašto saugumo reikalai šiuo metu stovi pirmoje vietoje. Dabar mums nepaprastai reikia geros organizacijos, susiklausymo, tiesiog

³⁸ Trūksta vienos eilutės.

kariškos drausmės. Bet kariuomenės sferos yra taip aukštai pastatytos, kad konkrečių asmenų nesijaučiame galį minėti viešumos forume. Galime būti atviresni su visuomenės žmonėmis, nesusietais su jokiomis siauromis politinėmis partijomis ir galinčiais turėti visuomenės pasitikėjimą. Tokia asmenybė, mums rodo, yra prof. K. Pakštas. Plačioji Lietuva jį labai gerai pažįsta iš jo daugybės kalbų ir raštų. Jis taip pat labai gerai pažįsta visą Lietuvą, kaip geografas yra išvažinėjęs kiekvieną jos kampelį. Jo vardas yra žinomas ne tik Lietuvoje, bet ir visose lietuvių kolonijose svetur, ypačiai Šiaurės Amerikos Valstybėse, kur jam teko studijuoti ir visuomeninį darbą dirbti, organizuojant Tautos Fondą, ir propaguoti Lietuvos nepriklausomybės mintį. Tiek užsienio lietuviai, tiek ir visa Lietuvos visuomenė prof. K. Pakštą pažįsta kaip didžiausią tolerantą, visur ir visuomet skelbiantį meilę visų lietuvių visiems lietuviams.

Santykiais su mūsų kaimynais prof. K. Pakštas taip pat jau nuo seno domisi. Jis plačiai žinomas kaip žmogus, kuris bandė plačiausiai išnagrinėti Vilniaus problemą ir tuo reikalu patiekė savo konkrečius siūlymus. Ir kiti mūsų kaimynai jį gan plačiai pažįsta, nes jis yra aktingai dalyvavęs daugybėje tarptautinių kongresų ir apdovanotas ordinais.

O kas nežino prof. K. Pakšto kaip didelio Lietuvos mylėtojo, skelbiančio giliausią patriotizmą, kuris šiais laikais pasidaro būtinas visoms tautoms. Kas nežino jo projektų, kurių, atrodo, jam netrūksta kiekvienai situacijai. Lietuvos kultūrinė didybė, jos ekonominė pažanga yra nuolatinis jo svajonių objektas.

Galima būtų čia iškelti ir kitų rimtų kandidatų, gyvenančių Kaune ar mūsų pajūryje, galima apie tuos pačius žymiai plačiau kalbėti, bet tai galėčiau padaryti jau kitą kartą : šiuo tarpu norėčiau tikrai suminėti patį reikalą iškelti daugiau kandidatų į prezidentus, apsvarstyti juos plačiau spaudoje, žinoma, be jokios šališkos agitacijos ar demagogijos. Tuo būdu mes patys ir svetimieji pamatytų, kad gabių žmonių, turinčių autoritetą plačiuose visuomenės sluoksniuose, mums niekuomet netrūko, ir kad šiuo atžvilgiu kai kurios kitos tautos mums galėtų ir pavydėti. Visi lietuviai šiandien trokšta Lietuvai gero, visi sielojasi Lietuvos reikalais ir jos ateitimi, tad visiems reikėtų jausti pareigą pareikšti savo nuomonę, plaukiančią iš nuoširdžiausių savo krašto reikalų supratimo. Tokiu pasisakymu visai nemažinami nuopelnai tų, kurie jau nuo seno dirba Lietuvai, nes apie tai spręsti galės tikrai istorija, o dabar mums reikia ieškoti žmonių, geriausiai šių laikų uždavinius atitinkančių.

Svarstykim be neapykantos, be pavydo, be partiškumo, svarstykim su gryniausia savo krašto meile, blaiviai, tolerantiškai.

Autoriai savo straipsnį gryna sąžine galėjo baigti raginimu kandidatų klausimą svarstyti džentelmeniškai, nes patys taip darė. Tai daro garbę ne tik rašiusiai plunksnai, bet visam šiam elitui, kurio vardu ji pasisakė. Dėl to ji teisingai iškėlė Smetonos nuopelnus, bet lygiai taip teisingai davė suprasti, kad tautai niekad netrūko gabių žmonių, kad ji ir dabar turtinga talentų, kurių « kitos tautos mums galėtų pavydėti ». Nepasitenkindama bendrybėmis, «1936 m. Generacija » daro aliuzijų į kitus galimus kandidatus, pavyzdžiui, į gen. Raštikį (42 metų) ar Lietuvos pajūry gyvenusį E. Galvanauską (56 metų). Sustodama ties Pakštu (45 metų), ji nešoko į superlatyvus ir jo neaukštino kitų sąskaita, o pasitenkino faktais, kuriuos kiekvienas galėjo patikrinti.

Taigi, nors ši akcija pirmoje eilėje buvo politinė demonstracija, reikia vis dėlto pripažinti, kad pasiūlytasis buvo diskutuotinas kandidatas. Pirmiausia dėl to, kad jis buvo amžinas idėjinis judintojas, niekuo nesitenkinęs įkvėpėjas. Toliau jis savo išprusintu poelgiu oriai būtų atstovavęs valstybei ir kartu savo pagaunančiu žodžiu pasiekęs ir paprasto lietuvio širdį. Aišku, kad ir jis nebūtų buvęs visų privalumų koncentratas. Jo sunkiai pažabojamai fantazijai disciplinuoti, jo nesuskaitomų planų realumui patikrinti bei jiems įkūnyti, šalia jo visas štabas specialistų būtų turėjęs daug ir kieto darbo. Bet tokių padedamas, jis i tikimiausiai būtų kraštą apsaugojęs bent nuo sustingimo ir žymų skaičių piliečių įtraukęs į politinę statybą bei kultūrinę kūrybą.

Tačiau prie to neprieita, nes dėl cenzūros ne tik platesnė visuomenė, bet ir daugelis electorių nieko nesužinojo apie Pakšto kandidatūrą. O akyse tų, kuriuos buvo pasiekę Skinulio straipsnio korektūros lapai, jis Visuomeninio Darbo Vadybos, t. y. režimo propagandos įstaigos valdininkų, buvo pašiepiamas, net juodinamas. Ir taip Lietuvos prezidentu ir toliau liko tas pats Smetona (64 metų), kuriam net nuolankusis jo biografas atvejų atvejais prikaišioja neryžtingumą.

MAGIŠKAS ŽODIS

Pakštas nebuvo kitų mūsų Ciceronų kopija, o tikras originalas, kurio savumai jį padarė pirmu « showman » mūsų iškalbos istorijoje.

Pakštas nebuvo kabinetinis žmogus, kuris prisirakinęs prie rašomo stalo būtų galėjęs «gaminti kalbas». Jis popieriaus, tos baltos sienos, skiriančios jį nuo žmonių, nemėgo. Priešingai, jis veržėsi prie publikos, kurią žodžiu betarpiškai norėjo veikti. Tai jis taip gaivalingai atlikdavo, ir net taip sėkmingai, kad bematant tapo vienu žymiausių mūsų kalbėtojų. «Tuoį spėjo pagarsėti savo ugningomis kalbomis. Oratorius buvo smarkus, jau anuomet kone Krupavičiui prilygęs, o kitus, tuomet garsėjusius Ciceronus net lenkė », taip dr. Valančius vertina tą kalbėtoją, kurio ryškiausius bruožus čia bandysime škicuoti, užgriebdami tam ir Amerikoje praleistus laikus³⁹.

Vedamoji idėja. — Didelis tėra toks kalbėtojas, kuris atsideda vienai galingai idėjai ir jai besąlygiškai atsiduoda. Tą tiesą patvirtina ir mūsų profesorius. « Svarbiausia jo idėja, — taip formuluoja L. Dambriūnas (Brentwood, Md.), — yra Lietuvos gelbėjimas dinamiška kultūriniu kūryba, kuri turėtų skleisti vertikaline kryptimi. Šitos vedamos minties inspiruotas, Pakštas kreipdavosi į visus savo tautiečius, bet ypatingai į jaunimą, pabrėždamas, kad lietuviai naujaisiais amžiais dar nėra tarę savo žodžio ir jog kaip

³⁹ Gr. Valančius, *Ne toje jūroje Vytautas žirgą plukdė*, žr. *Draugas*, 1960. X.15 d., 243 nr.

tik jaunųjų uždavinys jį tarti. Šitaip aukštindamas mūsų atžalyną, jis nemanė jame kurstyti kokį nors šovinizmą, o tenorėjo jam rodyti kilnų tikslą ir skiepyti pasitikėjimą savo jėgomis». Kaip jis tą uždavinį suprato, jaunimas galėjo išgirsti ir 1954 metais Chicagoje įvykusiame Ateitininkų kongrese, kur jis prabilo į jį šiais poezijos kupiniais žodžiais: «Surinksime geriausius kultūrinius žmonijos laimėjimus, sujungsime juos lietuvių kultūros turiniu ir apipinsime juos visų mūsų pievų kvapiais žiedais. Tai bus Lietuvos žodis moderniai žmonijai».

Naujas skelbėjo tipas. — Šitaip į jaunuomenę prabylęs kalbėtojas lietuvių tarpe įkūnija neįprastą oratoriaus tipą. Į tribūną žengė drąsiai į salę žvelgiantis, maloniai nusišypsantis, neaukšto ūgio, bet plačių pečių, gerai apsirengęs žmogus. Jis paprastai negreit gaudavo žodį, nes jau vienu pasirodymu iššaukdavo audringus aplodismentus. Jo balsas skambėjo tvirtai, tačiau neskardžiai, bet nešė toli. Savo kalbą Pakštas įkūnija visa savo būtybe. Padeda jam rankos, kurios vienu mostu laimina viršun kopiančius, o kitu į gelmes švaisto užkietėjusius, bukapročius. Pasiryžėlius jis sutinka padrąsinančiu žvilgsniu, bet Oblomovus ir jų lietuviškus sekėjus iš Kurmelių giminės jis suspaudžia užrūstintose savo raukšlėse. Padeda jam ir jo juokelius smagiai lydinti barzdžiukė. Padeda ir jo ryžtingas žingsniavimas po sceną, kur jis iš visų vietų į visas vietas paleidžia savo žaibus. Pranys Alšėnas (Toronto) dar šiandien žavisi tokio oratoriaus «vaidyba, rankų mostais, balso tembro nustatymu — viskas buvo artistiška».

Visu tuo jis buvo tikras tribūnas, kuris vaidina savo kalbą panašiai kaip aktorius atlieka savo rolę. Vienas svarbiausių skirtumų : kad anas savo tekstą pats turi sustatyti, dažnai čia pat kalbos metu.

Pakšto kalbėjimo būdas neplaukia iš vadovėlių, o iš jo prigimto talento, kurį tobulino beveik vien savo praktika ir atsižvelgimu į patrauklius pavyzdžius, kurių Amerikoje žymiausias buvo Lincolnas.

Mūsų tribūnas pradėjo kukliai. Prakaitu aplaistytas buvo tas kelias, kuris jį nuo Chicagos pusrūsių atvedė į New Yorko *Statlerį*, nuo provincijos bačkų iki Kauno *Metropolio*. Bet jis neatlyžo tame kelyje, kuriame jį Amerikoje tegalėjo lydėti Šimutis, Račkus

ir tolygūs, o Lietuvoje, kitus pralenkdamas, jis pasivijo Kru-pavičių.

Minčių eiga. — Tokio charakterio bei temperamento oratorius savo teksto ištisai neparuošia, o tenkinasi pagrindiniais punktais, svarbiausiomis tezėmis, reikšmingiausiomis išvadamis ir savo mintis suglaudžia logiškoje dispozicijoje. Jam visai svetimas buvo metodas Churchillio, kuris, iš prigimties visai nekoks kalbėtojas, buvo priverčiamas savo tekstus paruošti žodis žodin. Nuostabu, kad jam paskui tribūnoje pavykdavo juos taip gyvai perduoti, lyg tai būtų buvusi momento improvizacija. Dar mažiau Pakštas būtų žavėjęsis Isokrato įpročiu vienos kalbos paruošimui skirti net dešimts ar daugiau metų. Mūsų Ciceronas ateidavo į sceną be gąsdinančio rankraščio, pasitenkindamas beveik nepastebimu planu.

Nors šis ir tarnaudavo Pakštui kelrodžiu, tačiau jo griežtai neprisilaikydavo. Akimirksnio įkvėptas bei pritarimo kaitinamas, Pakštas tekstą galutinai teformuodavo bekalbėdamas, kas jį kartais gerokai nuveddavo nuo užbrėžtos dispozicijos. Dėl to šiandien ir sunku atstatyti jo pasisakymus, nes būtų klaidinga juos vertinti pagal užsilikusius konspektus, kuriuose jie tiek tegyvi, kiek gėlė herbariume.

Šis konspektiškumas tačiau nenuvertina mūsų kalbėtojo; jis tik parodo, jog Pakštas gerai žinojo, kad tikrą kalbą sukuria «du oratoriai» — be kalbėtojo dar publika. Jis šio antrojo «kalbėtojo» ne tik neatmetė, o tiesiog jį «sukurdavo» — savo publiką užkalbindamas, provokuodamas. Žinodamas tą reliatyvią dispozicijos vertę, Pakštas tų savo užrašėlių neišsaugojo. Bet mažas mums iš to nuostolis, nes jie nebūdavo tobuli.

Kalbos širdis. — Nors tie konspektėliai ir nebuvo be ydų, juose betgi netrūkdavo tų trijų skyrelių, kurie sudaro kalbos vidurinę dalį — dėstymą, nes oratoriui buvo aišku, kad kiekvienas kalbos tikslas — *docere, delectare, movere*. Pirmas uždavinys: *docere*, t. y. auditoriją tiksliai painformuoti apie reikalą. Šiuo atžvilgiu jis nesigailėdavo apščių duomenų, ypač iš geopolitikos. «Jo paskaita buvo įdomi, — rašo antroji jo žmona Janina apie 1958 m. Miami, Fla., skaitytą referatą, — buvo argumentuota tikrais skaitmenimis, statistikos duomenimis. Iš karto jautėsi,

kad tai apgalvota paskaita, iliustruota faktų»⁴⁰. Bet jis taip pat neapleisdavo nė antrojo punkto — *delectare*. Kokia meile jis kartais glostydavo savo temą! Tačiau nesunku pastebėti kad jis geriausias savo jėgas sukaupdavo trečiajai fazei — *movere*, paskatai. Jis tiesiog kūjo smūgiais kiekvienam įkaldavo — *Tua res agitur* !

Visa savo struktūra viešojo Pakšto kalba beveik visuomet būdavo panaši į dramą, kur rungiasi dvi šalys, būtent pilkoji kasdienybė su tais iš maskoliškos praeities atvilktais trūkumais, prieš kuriuos jis dabar rikiuoja atnaujintos tėvynės idealistus. Anuos jis ironizuoja, šituos gi broliškai apkabina. Žinodamas savo tautiečių silpnybę taip lyriškai susižavėti idealais, kad kartais užmirštama juos įkūnyti, Pakštas primygtinai reikalauja akcijos. Pats dirbdamas « Šventajai Lietuvai», jis ir iš kitų jai reikalavo aukų. Dėl to jo retorika visai nebuvo kokia gražbylostė, kažkoks čiulbėjimas, o vienas smarkus raginimas plušėti kraštui. Kiti už Pakštą dailiau kalbėjo, tačiau, išskyrus tik vieną Krupavičių, niekas nemokėjo taip galingai mobilizuoti klausytojų, kaip jis. Vėliau jis (1951.XI.20) iš Pittsburgbo praneš Pr. Vainauskui New Yorke: «Sėkmadienį kalbėjau Detroite ateitininkams. Sukėliau didelį šturmą ; sakiau tarsi programinę kalbą, trukusią pusantros valandos ».

Suprantama tad, kad kaip tik šitoji kalbos dalis — *movere* — Pakštą užkeldavo į tokias aukštybes, kur jis savo publiką prisaikdindavo pagaunančioms vizijoms. Nėra, tur būt, klausytojo, kuris nebūtų kada nors išgyvenęs tokio jo dvasios iškėlimo. « Nors girdėjau jį kalbant įvairiomis progomis, — rašo kun. St. Yla, — bet Hartforde, Čiurlionio ansamblio lankymosi metu, jo žodis buvo labai gražus. Šį kartą jis buvo nepakartojamas, įkvėptas. Ligi dabar gailiuosi neužrašęs bent pagrindinių minčių ».

Tai buvo pačios laimingiausios valandos Pakšto gyvenime, nes tuomet jautėsi paties likimo išrinktas pranašo balsu tautai apskelbti istorišką jos pašaukimą. Po to jis tik nenoromis nulipdavo į tą niūrią «realybę», kuri savo inercija vėl supančioja žmogų. Bet kad jo tautiečiai joje nebepaskęstų, jis degte įdegindavo savo idealus į jų sąžines, kad jie veržtųsi dirbti ir kovoti dėl Lietuvos.

⁴⁰ J. Narūnė-Pakštienė, *Atsiminimai, laiškai, apsvarstymai*, I t., Miami 1964, 2 psl. (rankraštis).

Dvigubas pasiruošimas. — Aišku, kad siekiant tokio tikslo, negalima verstis tik improvizacijomis, reikia ilgesnio pasiruošimo, dargi dvigubo.

Tolimesnis pasiruošimas apėmė jo akademines studijas. Jų pagalba laimėtą žinių lobyną, ypač iš geopolitikos, jis gausins dar paskutinėje katedroje Steubenville, Ohio. Šalia šito jis praktikavo dar visai kitą, tikrai pakštišką pasirengimą : jis nešė savo mintis į savo bičiulių bei pažįstamų ratelius, visur ten, kur tikėjosi rasti šviesių protų bei miklių liežuvių, sugebančių išgvildinti jo nepailstamos fantazijos audžiamus planus.

Kleistas sykių pakeitė pasakį *l'appétit vient en mangeant* į *Vidée vient en parlant*, norėdamas tuo išreikšti, kad mes, tik visaip išvartaliodami kokią temą, pilniau suprasime joje sutelktą prasmę. Europos pietuose, kur švelnus oras glamonėja žmogų kone per visus metus, toks mintinis minčių išaišymas vyksta jau nuo šimtmečių : prisiminkime tik visur su visais filosofuojantį Sokratą. Ne be reikalo graikai tarė «Pradžioje buvo Žodis »: sunku būtų rasti šnekesnę tautą. Jų dialektikos keliu atsiekti laimėjimai tiek švietė Vakarams, kad ir ten atsirado tokių «Sokratų ».

Kad ir stinga Europos šiaurrytuose tokios kūrybiškos dialektikos saulėje viešumoje, ji ir ten formuojasi — per tuos ilgų žiemų ilgus vakarojimus, į kuriuos sueina «kaimo filosofai». Jų protavimus Pakštas dar buvo sekęs tėviškėje, toliau pats juos išstobulinęs Chicagos «Aleksandryne », o vėliau juos Kaune su «1936 m. Generacija » pakėlęs į akademinį rangą. Tą dialektinį svarstymą jis puoselėjo iki Steubenville dienų, net su tokia aistra, kad dr. Mažeika (Washington) konstatavo : « Jis mėgo kalbėti daugiau negu klausyti, ir pokalbis riedėjo be pertraukos įdomiai, nekasdieniškai ». Bet toks mintinis minčių išvartaliojimas nebūdavo sau tikslu, o tik dialoginis apdirbimas tos medžiagos, kurią Pakštas vėliau įliedavo į savo kalbų monologą.

Tokios kalbos pasižymi asmeniškumu, tiesiogiškumu, jausmingumu ir epišku platumu. Bet už tai joms dažnai stinga kritiškesnio medžiagos apdirbimo, krikščioninės linijos išvedimo, stilistinio glaustumo — apskritai, klasiško išdailinimo. Nesunku Dovydai atskirti nuo Cicerono. Nors ir Pakšto retorikai netrūksta ciceroniškų žymių, betgi lengva suvokti, kad jo kalbėjimo menas plaukia iš pirmojo, žinoma, išdailintoje formoje. Šitą dvilypumą pastebėjo ir kun. Ig. Urbonas (Gary, Ind.) : »Prisimenu, kad

1939 m. (IX.21) Pakštas New Yorke Katalikų Federacijos seime kalbėjo tris valandas apie Lietuvos likimą. Visi labai klausė, tik kartas nuo karto paprašydami jį ' pasitaisyti barzdą pailsėti ». Tą jis ir padarė, tuo nusidedamas klasiškos retorikos taisyklėms.

Stilistinis aruodas. — Mums jau žinoma, kad mūsų tribūnas nemanė apdovanoti savo klausytojų meno žemčiūgais ir šiaip juos lepinti stiliaus įmantrybėmis. Vienintelis jo tikslas : kovoti dėl Lietuvos ir jai rikiuoti visą pulką idealistiškų Napalių. O pagal intenciją — ir stiliaus priemonės, kurių būdingiausias čia trumpai paliesime.

Visai natūralu, kad tokio dinamiko mėgstamiausia žodžių rūšis — veiksmažodis. Lygiai taip natūralu, kad joje vyrauja « motorizuotieji », t. y. tokie veiksmažodžiai, kurie sakinį užkelia ant ratų ir ritina jį pirmyn. Šitaip pasiektąjį veiksmingumą oratorius dar sustiprina klaustukais : « Kas bus su Amerika? Kas bus »? Kaip matyti, jis mėgo ir pakartojimus. Paskutinėje kalboje, 1960 m. rudenį Chicagoje pasakytoje, jis tą priemonę vartojo net kelis kartus : « Mums trūko dar vienos generacijos. Dar viena laisva generacija ! » — « Mūsų generacija užsimanė tobulo ištautėjimo. Tobulo ! » — « Mokykla yra baisioje padėtyje. Baisioje ! » Savo auditoriją jis dažnai veikia ir kaupimais. Štai išpūdinga vieta iš tos pačios kalbos : «[Jaunimas] nebeturi savo dvasios, savo kvapo, savo jėgos ! Jaunieji suniurkyti, aplaužyti, pamurkdyti svetimuose skystimuose : sintetinės sielos, nedrąsios, beveidės, be talento »⁴¹.

Mūsų oratoriui svarbu rūpestingai suformuluoti pradžią ir galą, nes publiką reikia tuč tuojau pagauti ir paskui stipriu rankos paspaudimu paleisti. Šiuo atžvilgiu būdingas šis A. Vaičiulaičio (Washington, D. C.) prisiminimas: «Prieš rinkimus į seimą, bene 1923 metais, Pakštas buvo atvažiavęs į Vilkaviškį mitinguoti. Salė buvo pilna. Pirmas kalbėjo K., rimtai, bet be kibirkšties. Tad ūkininkai pradėjo eiti sau pro duris. Paskui scenon išėjo Pakštas ir pirmu sakiniu pagavo klausytojus. O tie

⁴¹ K. Pakštas, *Šventoji laisvė ir bailumo kūdikis* (kalba ateitininkų kongrese Chicagoje), žr. *Draugas*, 1961.II.18 d. 114 nr. (atspausdinta iš magnetofono juostelės).

pirmi, griausmingi jo žodžiai buvo : ‘ Vyrų, ar žinote, kada bus pasaulio galas ? ’ Po to niekas nė nebandė eiti pro duris. Salė klausėsi kaip prikalta ». Jis ne vieną kalbą pradėdavo tokiu «žaubu», tokiu dažnai ir baigdavo. Bet žaibai nežino subtilumo; dėl to Pakšto sakiniai ir nepasižymi ritmingumu. Jis nepaisė dėsnių, kad kirčiuotų ir nekirčiuotų skiemenų kaitaliojimas sakiniui suteikia sparnų, kurių pagalba šis greičiau ir smagiau pasiekia klausytojo ausį. Jo dinamika pasižymi jėga, ne ritmu, dėl to Pakštas ir šokti nemėgo.

Itin reikšmingą priemonę iškelia Pr. Baltakis : «Kiekviena proga jis rasdavo išsireiškimų, kurie būdavo paprasti, tačiau vaizdūs ir todėl ilgai palikdavo klausytojų atmintyje». Kiek šis pastebėjimas yra teisingas, matyti iš tų gausių «sparnuočių», kurie Pakšto buvo paleisti ir giliai įsmigo į žmonių atmintį. Šituos «sparnuočius » formuluojant, Pakštas įkaldavo klausytojui bent vieną neužmirštamą žodį, kuris jam vėl primindavo ir kitus kalbos punktus. Tad paleisti tokių lakių žodžių nebuvo tuščias žaidimas, o sąmoningai panaudojama priemonė, kurios pagalba jis norėjo tautoje įamžinti savo idėjas. Kad tai jam bent iš dalies pavyko, parodo ir tie gausūs « sparnuočiai », kurie ir dabar skraido tiek tremtyje, tiek tėvynėje : «Perkelkime Lietuvą iš Azijos į Europą ! » — «Veidu į jūrą ! » — « Sukime Lietuvos laikrodį šimtą metų pirmyn ! ».

Daug anais laikais buvo kalbėta, bet be Pakšto « sparnuočių» tokių lakių posakių mažai teuzsiliko. Ausyse dar skamba vienas kitas Krupavičiaus ar Sleževičiaus pasakymas. Iš (1932) pavaršarininkų kongreso Marijampolėje išskrido Dovydaičio žodis « Neleiskime arklių lipti ant altoriaus ! » O (1934) iš *Židinio* išplasnoro Maceinos paraginimas «Išdalinti altoriaus aukšą ! » Bendrai imant, galima tvirtinti, kad Pakštas vienas paleido daugiau « sparnuočių » negu visi kiti mūsų Ciceronai kartu.

Nors mūsų tribūnas ir gerokai pasitikėdavo savo konspekteliais, jis visgi neapleisdavo nė tam tikro stilistinio pasiruošimo. Mat, pamėgęs retorinę aforistiką, jis rinkdavo visokių priežodžių, patarlių ir kitokių liaudies posakių, kuriais jis vėliau taip gausiai pajavairindavo savo kalbas, kad jį, bent šiuo atžvilgiu, galima laikyti šaurietišku Sancho Panzo broliu. Štai keli pavyzdžiai iš jo rinkinio : « Kas geltonlige serga, tam visi geltoni. — Pelenų kubilą suėsi, kol žmogų pažinsi. — Rokuojies, kaip žąsinas su

kiaule ». Sugrįžęs į Ameriką, Pakštas tą rinkinį dar papildė Talmudo išmintimi: *«Do not judge thy friend until thou findest thyself in his position. — He that is entirely taken up with trade cannot be wise. — He that increases learning increases life ! »*.

Būdingų posakių Pakštas ieškojo, žinoma, ir geopolitikos veikaluose : po 1938 metų ypatingai John Gunther knygoje *Inside Europe*. Charakteringa, kad mėgdavo atrinkti ir kiek ironiškus pasakymus, kurie jo humoristiškam dėstymui labai tiko. Štai keli jų : *Latvia : Here they will explain the difference between a Lett and a Lot. — Finland : Pays its debts, believes in cooperatives and produces timber. — Poland: Here watch the most powerful nationalist spirit in Europe. — Soviet Union : Where the shadow of Ivan the Terrible looks at the shadows of Marx with Stalin somewhere between. — Denmark : Lives on butter and eggs, and lives very well. —* Visa šita ir panaši medžiaga, žinoma, nesudarė pagrin dinio patiekalo, o tetarnavo pagardinančiais prieskoniais.

Nuotakai sukelti daug mūsų oratoriui padėdavo įgimtas jam humoras. «Pirmą kartą teko jį matyti 1928 metais Lietuvoje, — prisimena Sonė Tomarienė (Chicago), — kai jis su paskaita buvo atvažiavęs į vieną vidurinę mokyklą. Kalbėjo labai įdomiai, su humoru, nuolat visi salėje juokėsi, bet labai susikaupe klausėsi». Bet jis «linksmo » ne tik gimnazistus su studentais, bet ir sen draugius bei šiaip subrendusius, nes instinktyviai jautė, kad smagiai nuteikta publika mieliau klauso ir lengviau pasiduoda. Psichologiški samprotavimai jam dar patarė po sunkesnių vietų įterpti vėl lengvesnių, leidžiančių kiek « atsipūsti». Tokiu metodu Shakespeare sustatydavo savo dramas, panašiai dabar Pakštas suplanuodavo savo kalbas, kuo jis ryškiai skyrėsi nuo kitų mūsų, perdėm «rimtų », rūščių oratorių. Bet jis nenuslysdavo į cirko juokdario ar mugės šposininko žemumą, o pasilikdavo visuomenės auklėtoju, kuriam humoras padėdavo lengviau prisirišti prie tikslo. Daugelis ateidavo jo klausyti dėl tikro (ar tariamo) «komiškumo »; bet dažniausia atsitikdavo taip : ieškodavo juoko, o rasdavo idealą. Dar pridurtina, kad jis į savo falstafišką humorą įmaišydavo ir šiek tiek ironijos. Bet ir tokiais atvejais jis nesigriebdavo cinizmo, taip būdingo Voldemarui, kuris kaip tik dėl to pretendavo ir į Ciceronus. Bet į ką jis nepretenduodavo ?

Kad ir kalbėtojui tylą gali būti gera byla, Pakštas gerai žinojo ir dėl to dažnai naudodavosi pertraukomis, ypač po 1926 m..

gruodžio 17 d. Ypatingomis progomis mūsų oratorius apsigaubdavo tylos skraiste, kur mimika ir mostai atstodavo žodį. Kadangi plačiame jo veide buvo daug vietos ištisam vaidinimui, judrūs jo bruožai artistišškai pasinaudodavo šiaja « scena ». «Atsimenu, rašo Ivinskis, Pakštas vienoje Katalikų Akcijos konferencijoje, rodos 1934 ar 1935 metų rudenį, su dideliu sąmojumi palietė ir valdžios politiką. Tai darė tokiu būdu, kad policija neturėjo progos prikibti. Jis buvo tikras tokių kalbų meisteris. Kitą dieną, *Lietuvos Aide* skaičiau, jis skerečiojęsis ir grimasas daręs lyg cirko klounas ».

Galėtume paminėti dar visą eilę retorinių priemonių, kurias pavartodavo mūsų tribūnas. Jų buvo net tiek, kad B. Babrauskas (Cicero, Ill.) Pakštą laikė rašytoju, kuris «iš apsirikimo tapęs geografu ». Nors tokio tvirtinimo tiesą ir galima kvestionuoti, bet reikia sutikti su šiuo Babrausko pasakymu : « Įdomios mintys, paradoksai, palyginimai sklido kone iš kiekvieno sakinio »⁴².

Tribūnos ir garbės šviesoje. — Ar kalba buvo gera ir atsiekė savo tikslą, apie tai galima spręsti, nors ne visuomet, iš publikos laikysenos, jos pritarimo. Pastarojo Pakštui niekad nestigdavo, nes, kaip tvirtina Pr. Baltakis (Washington) «jo kalbos būdavo įdomios ir uždegančios, dėl to mėgiamos ir atidžiai klausomos». Tai patvirtina ir, šiaip savo kolegos atžvilgiu gana kritiškas, prof. Z. Ivinskis (Bonn) : « Garsus pasidarė Kaune Pakštas kaip įdomus kalbėtojas, sugebąs paberti įdomių minčių, mokąs — net be sąmoningo noro — išprovokuoti ištisas ovacijas».

Žinant profesoriaus Pakšto jaunatvišką dvasią, nesunku suprasti, kad juo itin žavėjosi besimokąs jaunimas. «Salėje buvo tiek daug moksleivių, kad netilpo, stovėjo susigrūdę priemenėje, susėdę ant palangių, sėdėjo net ant scenos, kiti klausėsi iš lauko pro langus. Gimnazistai ilgai minėjo profesorių, net su pavydu: 'Kad mums toks mokytojas būtų!' Atsimenu, — tęsia Sonė Tomarienė, — po paskaitos žmonės ilgai nenorėjo išeiti, apspito kalbėtoją, klausinėjo ». Ilgainiui mokiniai gal būtų juo apsimylę, nes, kaip Ivinskis išsitarė, «jis buvo oratorius vienai paskaitai.

⁴² B. Babrauskas, *Rašytojas, tapęs geografu*, žr. *Draugas*, 1960.IX.24 d. 225 nr.

Paruošti tačiau paskaitas visam semestru, susitelkti prie vienos materijos, buvo ne jo būdui».

Pažymėtina, kad mūsų «vienos paskaitos meisteris» pasisekimo turėjo ir skeptiškame Kaune, kur jam netrūkdavo nė kritikų. Tačiau ir šie turėdavo pripažinti jo talentą ir net nesigailėdavo katučių. Kad jis tokių susilaukdavo ir užjūryje, matyti iš tos pergalės, kurią jis 1941 m. rugsėjo mėnesį pasiekė New Yorke, kur jaunuoliai jį po kalbos ant pečių išnešė iš salės. Po aštuonių metų jis tame pačiame mieste įvykusiame Lietuvių Kongrese turėjo, anot B. Babrausko, net gintis nuo aplodismentų : «Tūkstantinė salė plojo profesoriui po kiekvieno sakinio, taip kad jis nebegalėjo kalbėti ir prašė neploti argumentuodamas, jog nesąs balerina »⁴³. Nors jis tuomet ir tramdė plojimus, jais, žinoma, negalėjo nesidžiaugti. Tokiais atvejais jam sunku būdavo nultipti nuo tribūnos, kur jis savo idealams laimėjo tiek sekėjų ir sau pačiam tiek gerbėjų.

Kadangi Pakštas savo kalbas būdingai formuodavo mostais, mimika ir kitais kūno judesiais, tai beveik vien iš šito išorinio išpildymo galėjai suprasti turinį. Štai prel. J. Končiaus atsiliepiamas šiuo reikalu : «Prisimenu Pakšto 1942 m. per parapijos jubiliejų pasakytą kalbą Mount Carmelyje. Tą kalbą susižavėjo ir dalyvavę kitataučiai, nes jo dikcija jiems tiek imponavo, jog sakė, dar nesą girdėję iškalbingesnio oratoriaus, nors jie lietuviškai nemokėjo». Panašiai atsitiko ir su manim, kai aš 1918 metais Friburge pirmą sykį girdėjau jį kalbant lietuvių studentų susirinkime. Kas kita su Šalkauskiu

Kas suveda krūvon Pakšto retorinio talento teigiamybės, tas, tur būt, mielai sutiks su šiuo L. Dambriūno vertinimu: «Sunku būtų nurodyti kitą tokį lietuvių kalbėtoją, kuris būtų prilygęs Pakštui tokiu iš širdies gelmių plaukiančiu įsitikinimu skelbiamos idėjos būtinumu ir kuris būtų pajėgęs tokiu įtaigiu balsu įtikinti klausytoją».

Šiuos gabumus pripažino net kitataučiai, kurie dažnai jį kviesdavosi kalbėti. Tokiu būdu jis dar 1959 metais prabilo į Steubenville žydus, religiška švenčiančius Naujų Metų sutikimą. Pakštas yra vienas tų retų mūsų oratorių, prasimušusių ir į svetimtųjų tarpą.

⁴³ Ten pat.

Kita medalio pusė. — Po tokių « šventadienių » mūsų Ciceronas vėlai grįždavo namon, nes bičiuliai jį traukdavo į kokią jaukų kampelį, kur jį priglušindavo savo kalbomis. Po Pakšto — Pakštukai. Įkaitinti, jie nė nepastebėdavo, kiek profesorius pavargęs. Scenoje jis nejausdavo sunkumų, bet, šviesoms užgesus, nuovargis jį dvigubai spausdavo. Pasiekęs namus, jis, išprakaitavęs, dažnai ir užkimęs, negalėdavo nei kalbėti, nei valgyti, nei miegoti. Jis brangiai užmokėdavo už oratoriaus laimėjimus. Tačiau įsismaginę jo gerbėjai to nepastebėdavo, ir Amerikoje jie nepaisė to fakto, kad jau nuo 1959 metų Pakšto organizmas turėjo tenkintis vienu inkstu. Visa tai dar mažiau matė (ar nenorėjo matyti) gausūs jo kritikai.

Bet visų pirma kritikuotina jo publika. Kodėl ? Ogi dėl to, kad ji vis iš naujo norėdavo išgirsti tą meisterį, kuris taip žavingai išreikšdavo, ką pati nemokėdavo pasakyti. Todėl tą užkerėtoją nuolatos kviesdavo tiek dešinieji, tiek kairieji; tiek davatkėlės, tiek rotariečiai; tiek Kaunas, tiek provincija; tiek rytiečiai prie Atlanto, tiek vakariečiai prie Pacifiko ; tiek savi, tiek svetimi ; tiek vienai paskaitai, tiek ištisam maršrutui nuo Alytaus iki Klaipėdos ir *from coast to coast*.

Kad tik lengviau sektųsi išgauti jo sutikimą, kvietėjai neretai tvirtindavo, nereikėsia jam ypatingai ruoštis, nes vienas jo vardas pripildysią salę. Tuomet Pakštas, idėjos verčiamas ir, be abejonės, ambicijos kutenamas, dažnai nepajėgdavo atsispirti prieš pagundą. Kodėl gi nustebintai auditorijai nepademonstruoti, kas pasidarė iš Užpalių «varliamušio » ? Jis nebuvo garbėtroška, bet mėgo būti gerbiamas.

Provincijon vykdamas, Pakštas tikrai neturėdavo pasistiebtį, tai jį gundydavo priimti per daug kvietimų ir patenkinti publiką garsiųjų savo kalbų kopijomis. Tapytojai, skulptoriai taip daro; kodėl — jo manymu — taip nedaryti ir oratoriui, ypač jei šis vienas turi paruošti visas savo kalbas ? Bepig tokiam Fr. D. Rooseveltui, kuris, kaip ir kiti aukšti pareigūnai, tam turėdavo savo «negrų » — profesorių ir net režisierių. Dėl to Pakštas dažnai kartodavosi ir vis iš naujo paleisdavo jau žinomus savo «sparnuočius ». Nuostabu, kad, nepaisant visų šių trūkumų, jis sugebėjo iš savo auditorijos išskelti dar tiek kibirkščių.

Pakšto garbei reikia pabrėžti, kad ir dažni jo pasirodymai jo piniginės nesustorindavo, nes honoraras (jei iš viso tokį kas mo-

kėdavo) būdavo elgetiškas. Tai mūsų nestebina, nes eilinis klausytojas nesugeba tinkamai įvertinti tokios rūšies « darbo ». Net ir daugelis inteligentų nesupranta, kad retorika yra mokslas ir menas ir kad tik sunkiai atsiekiama tai, kas atrodo taip « lengva ». Gal dėl šios priežasties kultūros istorikai dar ligšiol neištraukė į savo veikalus mūsų Ciceronų.

Aišku, kad kritikuotinas ir pats kalbėtojas. Pirmiausia tuo, kad jis, sėkmingos savo praktikos užliūliuotas, per daug nesištingė tobulėti. Antai, menkai domėdavosi kvėpavimu, garsų formavimu, savo dikcija ir t.t. Iš mūsų paskaitininkų, berods, vienas Šalkauskis tuo rūpinosi, apie 1922-1923 metus tam vykdamas į kurortą *Weisser Hirsch* prie Dresdeno. Pro pirštus Pakštas žiūrėdavo ir į teoretinę, sakysime, į psichologinę retorikos pusę. Ir stilistikoje jis mažai tepažengė pirmyn. Būdinga, kad tarp jo Chicagoj Pasaulio lietuvių archyve saugojamų knygų neužtinkame nė vieno iškalbos vadovėlio. Objektivumo dėlei reikia pridurti, kad anuomet mums iš viso trūko atitinkamos literatūros savąja kalba; bent man tėra žinomi du leidiniai : 1932 m. pasirodžiusi B. Giedros *Retorika* ir šios knygos autoriaus trejais metais vėliau išėjusi brošiūrėlė *Menas kalbėti*.

Kaltas dėl retorinio skurdumo buvo, bent Lietuvoje, ir žodžio laisvės suvaržymas, nes iškalba težydi ten, kur žydi laisvė. Bet kaip tas menas galėjo išbujoti tokiame režime, kuris (1932) po vieno pavasarininkų kongreso (Mariampolėje) iškart sukišo net tris kalbėtojus į kalėjimą ?

Kas pažinojo ne tik Pakštą, bet ir Kazį, tas žino, kad jis nesidžiaugdavo pigiais laimėjimais. Bet vis dėlto planingai jis nesilavindavo, Demosteno uolumo vengė.

Negalima nepaminėti jo politinių priešų reikštos kritikos. Ši iš dešiniųjų konservatorių pusės daugiausia buvo ironiška, o komunistai iš kairės jį tiesiog išmaudė sarkazme. Koktus pavyzdys yra Petro Cvirkos *Laisvėje* išspausdintas pamfletas, įvardintas *Smetonos kiemo gaidys arba Pakštas Kazys*, kur tarp kitko skaitome : « Kauniečiai, ypač buvę studentai, gerai atsimena šį keistuolių profesorių, į kurio paskaitą jaunuomenė rinkdavosi kaip į humoro ir juokų vakarus. Visai apsijuokęs, visų Kauno vaikigalių bandomas pirštais, profesorius išsidangino į Ameriką. Kas mėgsta Pakšto juokus, tegu jų ir klausosi, o Lietuvių tauta sujungė savo likimą ne su pakštiško tipo juokdariais, o su bro-

liška rusų tauta»⁴⁴. Smerkdami tokį cinizmą, visai nemanome ginti Pakšto nuo užtarnautos kritikos. Bet ši turi būti reiškiamą tokiu objektingumu bei džentelmeniškumu, kuris paliestąjį tiesiog įpareigoja tobulintis. Tačiau ar tokios galima laukti iš «broliškos rusų tautos» vedžiojamų plunksnų?

Tikrų nepasisekimų tribūnoje Pakštas mažai tepatyrė. Jis, berods, tik vieną sykį buvo kiek apšvilptas: būtent, minėtame Kauno studentų susirinkime, kur jis po 1926 m. gruodžio 17-tos pučininkus vadino laisvės duobkasiais. Bet ar jis nebuvo teisus?

Jei mes dabar, baigdami šį skyrelį, ant svarstyklių dedame jo retorines gerąsias ypatybes ir trūkumus, tai pastebime žymią anųjų persvarą. Tai ir leidžia mums tvirtinti, kad Pakštas kartu su Krupavičium ir dar keliais kitais sudarė mūsų iškalbos Olimpą Nepriklausomybės laikais.

⁴⁴ P. Cvirkas, *Smetonos kiemo gaidys arba Pakštas Kazys*, žr. *Laisvė*, Brooklynas, 1944.IV.12 d.

SAVO GŪŽTOJE KAUNE (1925-1939)

Kazys ne mane vedė, o Lietuvq_

Žemė keršija jūrininkui. — Ar neatrodys, kad šis skyrelis per apsirikimą bus patekęs į biografiją, juk ar toks visuomenei atsidavęs veikėjas iš viso dar gali turėti privatinį gyvenimą ? Tikrai: Pakštas, kuris net erdviausiame bute jautėsi blogiau už savo papūgą narvelyje — privatininkas ? Namai jam tebuvo poilsio vietelė, į kurią pasitraukdavo — dovydaitiškai tariant — « atsipūsti », kad greit nauja energija galėtų grįžti į visuomenę. Joje jis praleidžia savo gyvenimą, joje ir mirs. Nors viešuma pas jį lįsdavo ir pro duris, langus ir kaminus, jis vis dėlto turėjo aptiekišką porciją privatiškumo, žinoma, pakštiško.

1925 m. rudenį atpūškojęs iš Amerikos, jaunas docentas apsigyveno Žaliakalnyje, Bilevičienės namuose, Žemuogių gatvėje, kur išbuvo daugiau nei penkerius metus. Jam patiko, nes čia gyveno dar trys akademikai: literatas Sruoga, filosofas Šilkarskis (lenkas) ir kultūros istorikas Karsavinas (rusas-emigrantas). Už metų jis persikraustė į Bilevičių gretimai pastatytus namus, kur vėliau įsikūrė ir Sofija Čiurlionienė.

« Tėvelių namuose aš buvau dar nedidelė mergaitė, — pasakoja Bilevičių Danutė, šiandien Danienės vardu gyvenanti Ottawoje, Kanadoje, — bet gerai prisimenu Pakštų butą, pilną knygų ir visokių daiktų, atsivežtų iš tolimų kelionių. Profesoriaus pasakojimai buvo labai gyvi». Juos prisimena ir Julius Raulinaitis (Los Angeles, Calif.), Pakštienės krikšto sūnus : « Jis mėgo vaikus. Mane ypatingai domino Afrikos daiktų rinkinys, kurį mielai rodydavo. Tuomet aiškindavo dramatinuodamas: 'Atsargiai, šitos ieties smaigalys užnuodytas' ».

Ilgainiui nepakęsdamas būti nuomininku, Pakštas Vytauto kalne pasistatė namelį, kurio «istoriją» žinojo Bendorius : « Jis buvo pirkęs gražioje vietoje, Vaižganto gatvėje, sklypą žemės ir jame pagal vieno inžinieriaus (ne architekto) projektą pasistatydinęs dviejų aukštų, krėstą iš kalkių medinį namelį. Šis buvo netikęs : žiemą šaltas, kambariai nepraktiški. Tik vienas buvo pusėtinai erdvus ir iš jo puikus reginys į Kauną apačioje. 1931 m. pradžioje jis savo posesiją pardavė ir persikėlė į kun. Šmulkščio namus, kur buvo samdęs trijų kambarių butą ».

Ano namelio istorija tikra tragikomedija : Sumanytojas Šveicarijoje buvo susižavėjęs dailiais tenykščiais *chalets* ir būtinai tokį norėjo pastatyti estetiškai savo *Mini*. Bet jis nepagalvojo, kad tokia puošmena nuo šiltų Ženevos ežero šlaitų žvarbesniame mūsų klimato negalės prigyti. Pasėkos liūdnos : neištvėrusi amžinai šalčiuojanti žmonelė vyrą privertė keltis į jaukesnį butą.

Dar blogiau su nuosavu ūkiu, kurio nuostolingą istoriją apraudojo Bendorius: «Už tuos 50.000 litų, gautų už savo *chalet*, Pakštas pirkto dr. P. Karvelio kaimynystėje, Noreikiškiuose, 16 ha ūkį, kuriame apgyvendino giminaitį iš kaimo. Šis gi nesugebėjo verstis ; to pasėkoje savininkas ne tik neturėjo naudos, bet dar daugiau pinigų turėjo sukišti. Tuo ūkiu jis tik naują rūpestėlį užsikrovė ». Tašką po šito nuostolingio « ūkininkavimo » padeda Ivinskis konstatuodamas : «Kaip daugelis mūsų inteligentų, ir jis norėjo 'grįžti prie žemės'. Bet vargas tokiame 'ūkininkui', kuris tik svetimomis rankomis tegalėjo ūkininkauti. Jis pats skundėsi, kaip jo ūkvedis jį išnaudojo. Jam skaudžiai nesisėkė». Žemės kerštas jūrininkui ? Bet į visus tokius nepasisėkimus jis, trumpai apsiniaukęs, tik numodavo rankomis — ne jam po debesim gyventi!

Vietos užsilaikymo taisyklių jis, pusę pasaulio apkeliavęs, mažai tepaisė ; nors ir buvo mandagus, tačiau etiketo negarbindavo. «Iš Amerikos sugrįžęs (1925), profesorius daugeliui atrodė tikru svetimšaliu », prisimena Rauckinas. «Antai, vasaros dieną po Laisvės Alėją skuba žmogus be kepurės, net be švarko, tuo tarpu kai studentai net savo gegužinėse drovėdavosi švarką nusiimti. Kiekvieną pažįstamą prakalbindavo draugiškai». Kuo rusų biurokratiškumo bei nuo lenkų manierų dar neatpratę mūsų etiketininkai susiraukdavo, nes nesuprato, kad laisvumas dar nereiškia palaidumo.

Nors jis tokiu luominių barjerų nepaisančiu natūralumu atstumdavo tradicijose surembėjusius, jis, iš kitos pusės, traukte pritraukdavo naujo stiliaus išsiilgusius jaunuolius, ypač studentus. Dėl to gan greit atsirado daug «Pakštukų », visuomenėje pasireiškiančių panašiai kaip «Krupavičiukai» politikos arenoje ir « Šalkauskiukai » minčių aukštybėse.

Nesutaikomi pasauliai ? — Bet tas visuomeninis karštis, kuris jį nesulaikomai iškėlė, turėjo dar kitą pusę, gerokai kenkiančią jo šeiminiam gyvenimui. «Kazys ne mane vedė, o Lietuvą », skųsdavosi žmona. Ta « Lietuva » tikrai pro visus plyšius skverbdavosi į jų privatinę sferą, kurios apginti Onutė nesugebėjo. «Ji, — taip pastebėjo aštriažvilgsnis Ivinskis, — kurios jautrumą patyriau, būdamas jos anglų kalbos studentu, nė namuose neturėjo ramybės ».

P. Bilevičius dar šiandien žavisi jos «švelnumu, grožiu ir populiarumu tarp studentų, kuriuos ji mokė Humanitarinių mokslų fakultete ». Savo tėvą dar papildė Danienė : « Per vienas vardines studentai atėjo ją pasveikinti, dainuodami 'Ilgiausių metų !' Ji turėjo švelnų balsą, kuris (kaip ir jos tarsena) buvo kitoks negu mūsų moterų ». « Ne vienas ją laikydavo viena graščiausių Kauno ponių », pastebi Laučka.

Bet «visuomenė » tik retkarčiais pas ją teateidavo su dainomis ; dažniausiai šie visokie prašyti ir neprašyti svečiai jai tebūdavo siaubas ir baubas. «Niekad nemačiau, kad namuose būtų buvę galima netrukdomai su profesorium pasikalbėti», skundėsi jo studentė Sonė Tomarienė, «nes už nugaros vis kiti laukė savo eilės». Tačiau juo smarkiau tas svetimas pasaulis veržėsi į jos židinį, juo dažniau drovioji moteris slėpdavosi savame salonėlyje apraudoti tą likimą, kurio pakeisti ji nepajėgė. Iš tikrųjų, ko jie visi čia skverbiasi su savo išgąstingomis kalbomis apie mirtinus pavojus Lietuvai ? Nejaugi tėvynė turės žūti tarp Stalino ir Hitlerio, kai ji galėtų klestėti tarp Čaikovskio ir Beethoveno ? Ponia atgydavo tik tame puošnių draugių ratelyje, kur ji galėdavo nors kiek pasigėrėti tuo, kuo gėrėsi damos.

Daug moterų atsiduria panašioje bėdoje, bet daugeliu atvejų padėtį sušvelnina linksmas vaikų krykštavimas. Tačiau ir šios laimės ji nesulaukė. Tuo reikalu p. Raulinaitienė ją nusivedė

pas gydytoją, kuris užtikrino, kad ji galinti turėti vaikų. Prašė atsiųsti vyrą, bet šis nenuėjęs.

Tokioje širdgėloje į ką duktė gali kreiptis, jei ne į savo motiną ? Artimas Pakštų bičiulis L. Šimutis apie tai rašė: «Nuvykęs (1926) iš Amerikos į Kauną, su jais dažnai susitikdavau, pas kuriuos tų pačių metų rudenį (iš JAV) atvyko ir Onutės motina». Viešai skelbiamas jos tikslas buvo nusipirkti ūkį, ir tam kartu su Antanu Visminu, ankstyvesnių jos dukters adoratorium, važinėjo po Klaipėdos kraštą. «Bet nieko nenupirkusi grįžo Amerikon». Visminą papildė Šimutis : « Girdėjau, kaip ji buvo nepatenkinta Lietuvos gyvenimo sąlygomis, ir kaip karštai ji ragino savo dukterį grįžti Amerikon. Pakštai klausė mano patarimo. Onutei sakiau : ‘Priklausai Kaziui, o ne kam kitam. Jei važiuoti, tai važiuoti abiem’. Gal klystu, bet man susidarė įspūdis, kad motina norėjo dukterį atskirti nuo vyro ».

Savo draugiškai tvirtu nusistatymu prietelius iš «Aleksandryno » laikų sutaikė, kas tuomet dar buvo sutaikoma. Ar ilgam ? Juk reikia žinoti, kad abiejų prigimtis traukė priešingomis kryptimis, nes Onutė buvo psichosensoriška, Kazys gi psichomotoriškas, o tokios savybės žmogus yra menkas psichologas. Dėl to jis ir neturėjo nei to subtilumo, nei tos kantrybės, reikalingos tiems siūlams-siūleliams išnarplioti, kurie *Mini* sieloje buvo susivėlę į neatmezgamą mazgą. Ir taip žmona sustingo į statulą, šalia kurios vyras degte degė savo misija.

NEPRIPAŽINTAS PRANAŠAS

*Jis dažnai šaukdavo, kaip Danielius
įmestas į liūtų urvą. Bet žmonių ausys
buvo storai užkimštos. Kam gi smagu
nemalonius žodžius girdėti?*⁴⁵.

Pranašas tarp vizijos ir institucijos. — Kas nori kalbėti apie pranašą, tas pirmiausia turėtų aiškinti, kas yra pranašystė. Bet lietuviui tai išdėstyti, būtų tas pats kaip į Nemuną pilstyti vandenį. Gabu tad šioje biografijoje pasitenkinti keliais sakiniais.

Pranašavimu suprantame būsimų įvykių apreiškimą, pasi-taikantį dažniausia rebgijoje. Tuos numatymus atskleidžia Dievo įkvėpta asmenybė tam tikromis vizijomis, lydimomis antgam-tinių ženklų. Panašių įvykių pasitaiko ir šalia religijos sferos, ypač ten, kur eina kalba apie tautą ir jos paskirtį, kaip liudija Jeanne d'Arc atvejis. Bet ir čia buvo mistinių apreiškimų, nes ir ji « girdėjo balsų ». Tačiau yra tam panašių ar artimų reiškinių, pastebimų, tartum ir grynai prigimtiniame pasaulyje. Šitoks regėtojas dažniausia pasižymi neeiliniu reikalo įžvelgimu, giliu savo uždavinio išgyvenimu, stipria vaizduote bei nesugriaunamu įsitikinimu, kad per jį kalba tautos dvasia. Iš paskutinio bruožo matyti, kad ir tautiniam šaukliui kartais nestinga mistinio įkvėpimo. Dėl to ir jį tam tikra prasme galima laikyti pranašu.

O apie jo fantaziją pasakytina, kad ji kūrybiška : plaukdamą iš didelio žinių lobio bei sužadindama jausmus, ji iššaukia valios

⁴⁵ K. Pakštas, *Atsisveikinant su didžiuoju tautos mokytoju. Filosofo St. Šalkauskio brangiajai atminčiai*, žr. *Draugas*, 1941.IV.30 d.

impulsų. Iš gyvenimo tekédama, ji prie jo ir grįžta. Mažiausia jos rasime valstiečių tarpe, kurie dėl jų « žemiškumo » regėtoji ruošia sunkią dalią. «Žemdirbio nelaki vaizduotė, — taip atsiliepia Brazaitis apie vieną tokių atsitikimą, — negalėjo priimti lakių drąsių minčių, be kurių neįmanoma gyvenimo pažanga »⁴⁶. Geresnė dirva pranašui miestelėnuose, kurie jį neretai laiko « tautos aru ».

Tačiau ir urbaniškoje aplinkumoje jis sutinka pasipriešinimo. Dažniausiai tai parodo įstaigos, išsigalėjusios gal jau nuo amžių, per kuriuos jos galėjo ir sukalkėti. Suprantama, kad žmonių bendruomenei reikia institucijų. Bet jos dažnai save taip pervertina, kad administracija gali net virsti sau tikslu. Dėl to išvalgesnis pilietis biurokratams nerodo simpatijų. Dar Victor Hugo peikė *l'absorption du pays réel par le pays légal*. Šveicarų dramaturgas Frisch administratorius taip ironizuoja : « Jie yra panašūs į knygas — juo aukščiau jos pastatytos, juo sunkiau jos prieinamos ». Nesigaili jų ir anglų Parkinsonas: « Jie auga greičiau už grybus, o paskui darosi kietesni už betoną ».

Nors Vakarai ir peikia šį *trahison des clercs* ir net Rytai raukiasi dėl savo « aparačikų », šie daug kur taip laiko visuomenę savo replėse, kad regėtojas turi pasitraukti iš viešo gyvenimo ir griaužtis mizantropiškoje vienvėje. Istorija yra pilna tokių idėjinių Koriolanų.

O kieno teisybė šiame skaudžiam susidūrimo tarp vizionieriaus ir administratoriaus ? Pirmenybė priklauso idėjai, nes ji inspiruoja, ji judina, ji veda pirmyn. Tačiau praktikoje dažniausia būna atvirkščiai : laimi administracija ; tai suteikia jai neužtarnautą autoritetą nekritiškos masės akyse. Akivaizdoje šito nesusipratimo ir šioje vietoje pabrėžtina : institucijos idėjoms tegali tarnauti turėklais.

Administracijos persvarą dar palengvina tai, kad pranašas beveik visuomet menkas organizatorius. To pasėkoje jis «realistų » laikomas pramanytoju, utopistu. Atrodo, kad tam tikras kompensacijos dėsnis regėtojui taip pat neleidžia suvokti konkrečioje situacijoje, kas *hic et nunc* darytina. Tuo atžvilgiu prancūzų

⁴⁶ J. Brazaitis, *Dinamiškasai asmuo mūsų visuomenėje*, žr. *Aidai*, 1953 m. 8 nr., 341 psl.

istoriosofas Aleksis de Tocqueville (1805-1859) yra tikras pavyzdys.

Kadangi ši priešingybė tarp idėjos ir institucijos yra amžina, žmonijos raidoje užtinkame ilgą eilę regėtojų, kone beviltiškai besirungiančių su « tikrovininkais ». Į šitą grandinę įpynę savo pranašus ir lietuvių tauta. Nepriklausomybės laikais jų iškiliausias buvo Pakštas.

Jo pranašiška prigimtis. — Jį tikrai galima priskaityti prie regėtojų, nes jis gerai pažinojo savo tautos išeitąjį kelią, taip pat aiškiai suvokė atnaujintos valstybės geopolitinę būklę ir iš tų dviejų šaltinių gana tiksliai susekė artimesnę Lietuvos ateitį. Jos likimą jis jautriai pergyveno ir savo numatymus per 40 metų skelbė be atvangos dviejuose kontinentuose. Iškiliuose momentuose tėvynę vadindamas « šventąja Lietuva », jis ją gaubė tautine mistika, iš kurios jam pačiam plaukė savotiška charizma. Ir kiti anais laikais pasižymėjo tai vienu, tai kitu čia minėtų bruožų ; bet, berods, jis vienas juos visus buvo sutelkęs ir sujungęs savyje į vieną pranašišką asmenybę.

Apie jo fantaziją pasakytina, kad ji nebuvo atitrūkusi nuo gyvenimo ir nežaidė miglotais išsivaizdavimais. Jis nemikčiojo ekstatiskai, nes jam buvo svetimi Herbačiauskiečio svaičiojimai. Ir taip, kaip jo vaizduotė užsižiebė tikrovėje, ji prie jos ir grįžo, nes Pakšto vaizduotės išeinamas taškas buvo istorinė realybė, jos tikslas — istorinis lietuvių pašaukimas. Taigi, Pakšto fantazija nebuvo dvasia be vietos. Todėl ji ir nesiveržė į astronomiskus tolius, o pasiliko artimos ateities ribose. Ir šiuose rėmuose jo vaizduotė buvo gana siaura, nes ji apsiribojo beveik vienu geopolitiniu aspektu. Tuo ji buvo panaši į prožektorių, akinančiai apšviečiantį tik neplatų, kad ir nulemiantį gyvenimo ruožą.

Kadangi jo geopolitiško išvalgumo išvados bei įpareigojimai lieté visą tautą bei jos valstybę, visuomenė to savo pranašo negalėjo nepastebėti. Tai jam laimėjo daug sekėjų. O šie, norėdami tokio šauklio pagalba pagyvinti savo organizacijų veiklą, jį rinko į daugybę visokių valdybų. Bet tai buvo meškos patarnavimas ir joms, ir jam, nes, kas idėjininką įkinko į draugijų vėžimą, tas jį nukankina. Gr. Valančius tuo reikalu : « Mes gailėjome jo į visas puses barstomos energijos, nes visų buvo kviečiamas, tampomas. Dėl to mes jam nebedavėme [Vakarų Sąjungai]

pirmininkauti. Bet tegul tik atsiranda svarbus reikalas, jį gali ir vidurnaktį prikelti»⁴⁷.

Pakštui kenkė ir ta fatališka aplinkybė, kad jis, — kaip dauguma vizionierių, — nebuvo psichologas, nes dažnai nemokėjo pasirinkti nei momento, nei vietos savo numatymams apskelbti. Šiuo reikalu dr. A. P. Mažeika (Washington) : « Jis užklupdavo visuomenę savo idėjų ataka ir tuo būdu sukeldavo nemaža dulkių, kurioms nusėdus, likdavo tas pats, tik gal dar papilkėjęs vaizdas ».

Ir visas jo skelbimo būdas buvo neįprastas : Jis aiškindamas griaudė, dėstydamas bombardavo. Bet visa savo būtybe gyvendami už stangrios pilietinės tvarkos, regėtojai niekad ir niekur nebuvo diplomatai ar strategai, o visada ir visur uraganai. « Dėl to, — apgailestauja dr. J. Grinius, — nė viena jo idėjų nebuvo vykdoma, nes autoritetinė vyriausybė beveik kiekvieną mintį, siūlomą ne jos, palaikydavo opozicija. Tuo tarpu Pakštas galvojo apie Lietuvą pasauliniu geografo žvilgsniu ». Ir gen. Raštikis pastebėjo šį partišką nuvertinimą : « Daugeliui politikų nepatiko jo šūkių ir planai. Jį vadindavo svajotoju, net fantastu ».

Ta akcija savo padarė : žymi visuomenės dalis nuo jo, nekenčiamo ramybės ardytojo, buržuazinių patogumėlių niekintojo, atsimetė, ypač vyresnieji, dar rusų « činovnikų » formuoti įstaigininkai ir į institucijas perėję profesionalai su jų karjerine ambicija. Bet lygiai taip būdinga, kad jaunesnieji idėjininkai, viešojo aparato dar nedeformuoti, pirmoje eilėje studentai, jį karštai palaikydavo. Režimui atšaudamas, profesorius įtikinančiai prabildavo kaip tik į šį jaunimą universiteto auditorijoje arba ateitininkų salėje, kurios sienos jau atmintinai mokėjo jo numatymus. Šiuos ypač godžiai griebė tas katalikų elitas, kuris žinomas « 1936 m. Generacijos » vardu, ir tuo rašė vieną garbingiausių mūsų Nepriklausomybės puslapių. Neatsitiktinai jis 1938 m. savo regėtoją siūlė į valstybės prezidentus. Stiprus ramstis jam buvo ir Šalkauskis, kuris, dar solovjoviškai inspiruotas, savo romuvietišką vienmintį rėmė kovoje su tais « rytietiškais biurokratais », nesupratusiais « nei Lietuvos padėties, nei gresian-

⁴⁷ Gr. Valančius, *Ne toje jūroje Vytautas žirgą plukdė*, žr. *Draugas*,... 1960.X.15 d. 243 nr.

čių pavojų », kaip išsitarė pats puolamasis Pakštas vėliau *Aiduose* ⁴⁸. Jo pusėje atsistojo ir panašią kovą vedantis moksliškas džen-telmenas St. Kolupaila.

Dar pridėtina, kad mūsų šaukliui kenkė ir svetimų kraštų — kaimyminių diktatūrų — agentai, kuriems patriotiškas lietuvis ir nuoširdus demokratas buvo rakštis akyje. Apipildami jį savo (apmokamu) sarkazmu, jie suklaidino ne vieną tų, kurie dar nebuvo suspėję pilietiskai susiprasti ir dėl to kaip naivūs lengva-tikiai pateko į svetimųjų užtaisytus spąstus.

Bet kai kuriais atvejais prie savo priešų priklausė ir jis pats. Tai suprantama : niekas nėra laisvas nuo ydų, kuriomis mielai gardžiuojasi artimo meilės nepamąstanti « liežuviai ». Jei dar tokios silpnybės, sutirštintos svetimųjų neapykantos ir savųjų pavydo, nuaidi po visuomenę, tai jos gali smarkiai sužaloti veikėjo repu-taciją. Šitaip ir atsitiko šį kartą su nerūpestingu šiuo atžvilgiu Pakštu.

O kaip jis pats jautėsi mūsų verpetingoje bendruomenėje, kuri jį glostė ir draskė kartu ? Jis mūsų tarpe gyveno spalvingą, bet paprastą, amerikonizmais atmieštą gyvenimą. Būdamas įsi-tikinęs, turįs tautiečiams skelbti savo vizijas, jis tam uoliai ieškojo progų veikti dramatiškai, tačiau be egzaltacijos. Bet to nežiūrint, nesėkmė jį lydėjo kaip jo šešėlis, nes tam tikra visuomenės dalis, prie kurios priklausė ir nemažai institucinių katalikų, jo pranašavimą telaikydavo *une idée fixe* ir jį patį — ambicijos spirginamą « įkyriu originalu ».

Bet ar anos grupės jį būtų pripažinusios regėtoju, jei jis būtų buvęs aukštas kaip Kolupaila, šventas kaip Matulaitis, aštria-protis kaip Dambrauskas-Jakštas, gudrus kaip Kuraitis ir dar strategiškas kaip Raštikis ? Vargu, nes masės akyse ir tokia pažiba dar būtų toli atsilikusi nuo tų aukštybių, kokiose ji ieško savo pranašų. Juk ji nežino (ar nenori žinoti), kad regėtojai taip pat minkyti iš to pačios tešlos, kaip mes visi. Bet eiliniai savo priešakyje nori matyti « antžmogius », spindinčius visu tuo, kuo niekad negalės pasigirti patys.

Šitokiems, anot Šalkauskio, paaukuotojams galvoje netelpa

⁴⁸ K. Pakštas, *Filosofo Stasio Šalkauskio brangiam atminimui*, žr. *Aidai*, 1957 m. 5 nr., 205 psl.

mintis, kad herojaus aureolė, šventojo vainikas ir pranašo garbė dažnai tėra legendizacijos ar cukruotos hagiografijos padarinys.

Tokios per šimtmečius vykdomos heroizacijos akivaizdoje nesunku suprasti, kad eilinis pilietis (ar tikintysis) purtosi minties pamatyti regėtoją vienmarškinį, skubantį Laisvės Alėja. Kokiu aliejumi jis pateptas, kad turėtų teisę mus veikti pranašo balsu, šauklio ugnim, vado mostu ? Ar gi jis kadaise ne sielius plukdė kartu su mumis ? Ir nematyt jokių stigmatinių ženklų ? Tai reiškia: joks regėtojas! Nors toks kurtumas ir įskaudindavo Pakšto širdį, jis betgi neatlyžo. «Kai jis dėl vieno sumanymo vėl buvo apšauktas fantastu, — prisimena J. Vitėnas (Washington), — ir jam tai pranešiau, jis atsakė, nebijęs būti vadinamas fantastu, nes be fantazijos nieko neįmanoma padaryti ».

Jam vis iš naujo išsitiesti padėdavo nepajudinamas įsitikinimas, kad jo pramatymai tikri. Jį dar paremdavo bičiukai bei šiaip gerbėjai, kurie, vėlybesnių jo numatytų įvykių dar labiau įtikinti, pripažino jį teisiu. Štai keli tų pasisakymų :

Kunigas: «Prisimenu, kada Pakštas (1939.IX.21) New Yorke Katalikų Federacijos Seime kalbėjo apie Lietuvos likimą. Aš netikėjau jo žodžiams. Ir kaip aš vėliau nustebau, kad 95 procentai jo kalbos tapo tiesa. Aš tada išvykau Lietuvon, o po karo antrą kartą sugrįžęs į Ameriką ir sutikęs Pakštą, tariau: 'Atvykau pasakyti, kad Pakštas nėra durnas' » (kun. dr. Ig. Urbonas, Gary, Ind.).

Literatas : «Lietuvoje dažnai išgirsdavai sprendimą: Pakštas fantastas. Bet fantazijos galybė nėra trūkumas. Tai didelė dorybė, kurios mums taip trūksta. Ten kur yra fantazijos, ten yra planų »⁴⁹.

Istorikas : « Jis sakydavo kalbų, kuriose būdavo įžvalgių pastabų, tiesiog pranašiškų teigimų. O kad tik būtų atsiradę žmonių ar institucijų, kurios būtų galėjusios jo mintis realizuoti » (Z. Ivinskis).

Teisininkas : « Deja, jo pranašiškos idėjos buvo per daug naujos ir per didingos, kad jas būtų galėję suprasti valdantieji. Dabar visi supranta, kad jis savo vizijose buvo realus »⁵⁰.

Gamtininkas : «Pakštas buvo bene vienintelis, kuris nujautė būsimą Lietuvos tragediją. Tik kiti jo nesuprato ir dar išjuokė »⁵¹.

⁴⁹ J. Brazaitis, *Dinamiškasai asmuo mūsų visuomenėje*, žr. *Aidai*, 1953 m. 8 nr., 341 psl.

⁵⁰ Pr. V. Raulinaitis, *Pakšto vizijos buvo realios*, žr. *Lietuvių Dienos*, 1961 m. 1 nr., sausio 17 d.

⁵¹ St. Kolupaila, *Dveji metai be Kazio Pakšto*, žr. *Draugas*, 1962.IX.7 d. 210 nr.

Geografas: «Visuose jo planuose buvo juntama jo fantazija. Anot jo, geriau svajonėmis atauti didingus planus, negu merdėti apatijoje. Ir patirtis jam padiktavo, kad tik 'fantastai' sudaro pažangos avangardus» (VI. Viliamas).

Diplomatas : « Jo meilė Lietuvai ir jo idealizmas jam diktudavo tolydžio sumanymus, kuriuos 'realistai' pavadindavo fantazijomis »⁵².

Rašytojas : « Pakštą su Herbačiauskiu artina jų nepaprasta tolerystė. Skirtingas tačiau judviejų pagrindas : anas rėmėsi realybe,, šitas — mistika »⁵³.

Dramaturgas : « Jo šūikiai nebuvo jaunystės impulsas : tai buvo įžvalga į ateitį (A. Kairys).

Socialdemokratas : K. Bielinis, išklaęs vieną Pakšto vizionieriškų kalbų : «Nenumirk, kol nesi viso parašęs apie Lietuvą »⁵⁴.

Socialistai apskritai: «Jis buvo svajotojas ir turėjo drąsos už savo vaizduotėje sukurtą dalyką kovoti, eidamas prieš daugumą »⁵⁵.

O kaip svarbiausiu atveju su juo pasielgė tie žmonės ir tos institucijos, kurios, Ivinskio manymu, « būtų galėjusios jo mintis realizuoti »?

Vox clamantis in deserto. — «Pasaulio įvykiai žaibo greitumu ėmė rutuliuotis, artindami katastrofą. Pakštas visa tai suprato ir 1938 m. pabaigoje nuėjo pas prezidentą, kurį, susirūpinęs,, įspėjo »⁵⁶. Šis dr. Valančiaus prisiminimas yra tikras.

Bet ir buvo kuo susirūpinti, nes 1938 m. kovo mėnesio lenkų ultimatas dėl santykių užmezgimo ir sekančių metų kovo mėnesio Hitlerio žygis į Klaipėdą, taip pat tų pačių metų rugpjūtyje Maskvoje sudarytas Molotovo-Ribbentropo paktas, numatęs naują Lietuvos padalijimą — visi tie siaubingi ženklai rodė, kad mūsų nepriklausomybei grėsė mirtims pavojus. Kadangi iš valdžios pusės trūko ryžtingumo, kraštą apniko apatija. Net

⁵² Ed. Turauskas, *Kazys Pakštas*, žr. *Prancūzijos Lietuvių Žinios*, *Paryžius*, 1960 m. 22 nr.

⁵³ B. Babrauskas, *Rašytojas, tapęs geografu*, žr. *Draugas*, 1960.IX.24 d. 225 nr.

⁵⁴ *Tėvynės Sargas*, 1968 m. 1 nr., 28 psl.

⁵⁵ *Dr. Kazys Pakštas*, žr. *Naujienos*, 1960 m. 217 nr.

⁵⁶ G. Valančius, *Ne toje jūroje Vytautas žirgą plukdė*, žr. *Draugas*, 1960.X.15 d. 243 nr.

daugelis režimo šalininkų piktinosi savo vyriausybės fatalia laikysena; bet ir jie neturėjo planų.

Tačiau tokių turėjo profesorius, iš kurių Valančius mini šią intervenciją pas prezidentą: «Ateina baisios audros, įsakyk pasiruošti evakuacijai viso to, kas įmanoma laikinai užsienin perkelti. Laivai turi būti pasiruošę pilnu kroviniu išplaukti į Vakarų uostus. Įteikia išvežti lituanistines bibliotekas, archyvus, aukso bei svetimų valiutų atsargas, apskritai visą vertingą tautos inventorių. Taip pat siūlė parinkti būrį lituanistikos stipendininkų lydėti krovinį, sutelktiną kuriame nors Vakarų universitete, idant nenutrūktų lituanistikos darbai. Negana to, Pakštas įspėjo, kad toks 'pasitraukimas' gali užtrukti ilgesnį laiką, gal net kelias dešimtis metų»⁵⁷. Bet « Smetonos reakcija buvo labai pasyvi: 'Gal kaip nors išvengsime viso šito'. Kiek vėliau jis tūlam skundėsi: 'Ech, tas Pakštas su savo planais tik paniką kelia' ».

Bet Pakštas visai nemanė kelti paniką, tik siūlė diskretiškai imtis priemonių, kurios, katastrofai ištikus, būtų naudingos. Tuo reikalu jo autobiografijoje skaitome: « Turėdamas galvoje pavojingą Lietuvos geografinę padėtį ir žinodamas didžiųjų kaimynų apetitą, niekuomet nemaniau, kad mūsų nepriklausomybė bus ilgai toleruojama. Todėl ir kalbėdavau studentijai, o protarpiais ir vyriausybės nariams, kad reikia darbų programą tvarkyti, atsižvelgiant į naujo karo artėjančią tikrėnybę. Man aišku buvo, kad viena iš dviejų valstybių okupuos Lietuvą. O kadangi tie abu kaimynai turi totalitarinius režimus, tai Lietuvos žmonių ir turtų naikinimas bus vykdomas negirdėtu žiaurumu. Ne tik [kaimiečiai] bus apvogti, dar didesniu įnirtimu bus naikinami dvasiniai turtai ir bus stengiamasi užmušti kiekvieną lietuvių dvasios ir kūrybos spindulėlį ».

Pas prezidentą nieko nelaimėjęs, profesorius kreipėsi į Smetonos svainį Juozą Tūbelį, 1929 m. (IX.19) jo paskirtą ministru pirmininku. Jį pasirenkant, kaip aiškina Merkelis, prezidento biografas, « daug lėmė geras jo pažinimas žemės ūkio reikalų »⁵⁸. Nėra abejonės, kad gospadoriškas Tūbelio protas yra nusipelnęs krašto ūkiui; bet ar jis taip pat buvo tinkamas premjeras ?

⁵⁷ Ten pat.

⁵⁸ Al. Merkelis, *Antanas Smetona*, New Yorkas 1964, 376 psl.

Tartum atsakydamas į šį klausimą, Merkelis tvirtina, jog anas «į kitų ministerijų reikalus tesikišo tiek, kiek lietė finansinius reikalus»⁵⁹. Pasėka buvo ta, kad jo bendradarbiams kabinete trūko paakstinimų, sugestijų, kūrybinės fantazijos. Ar tad bevarta belsti į duris žemės ūkio specialisto, kurį Merkelis tiesiog vadino «ūkininku»⁶⁰? Bet grėsminga situacija liepė tai daryti.

«Tūbelis, — taip Pakštas vėliau pasakojo antrai savo žmonai Janinai, — priėmė mane maloniai». Svečias dėstė savo projektą, kad jau dabar laikas sudaryti evakuacinį planą — evakuoti į užjūrį ne tik turtą, kultūrinius lobius, bet ir mūsų jaunimą, gabesnius studentus ir tuo būdu paruošti profesionalų kadrą ateičiai. Tūbelis įtemptai sekė pasakojimą; tačiau tuo momentu ėmė rinktis posėdžiui. Jis atsiprašė: 'Tai, ką kalbėjai, įdomu. Aš tamstai paskambinsiu, kai būsiu laisvesnis'. Tačiau kitaip išėjo: netrukus jį [apsirgusį] pakeitė kun. Mironas. Ir vėl visi projektai subyrėjo»⁶¹.

Bet ar savo išgąstingų vizijų sukrėstas šauklys galėjo ko geresnio tikėtis šiame beveik chaotiškame perėjime nuo Tūbelio prie Mirono? Lai atsako tuometinis prezidento asmeninis sekretorius Merkelis: «Lenkų ultimatas (1938.III.17) Lietuvą užklupo tuo metu, kai Tūbelis buvo gavęs širdies priepuolį ir buvo išvežtas gydytis į Šveicariją. Jį laikinai pavadavo susisiekimo ministeris inž. Stanišauskas, kuris buvo silpna vyriausybės galva. Tūbelio būklė mažai teikė vilties greit pasveikti, tai buvo susirūpinta vyriausybės pertvarkymu»⁶². Nauju pirmininku 1938 m. kovo mėnesio 24 d. buvo paskirtas kun. Mironas. Tūbelis liko žemės ūkio ministru. Gruodžio 5 d. (1938) vyriausybė vėl buvo keičiama: «Po pusės valandos [Smetona] patvirtino naują ministerių tarybą». «Iš visų tautinių vyriausybių ši buvo pati silpniausia. Pats Mironas neslėpė, kad pirmininko pareigos jam nepakeliama našta»⁶³.

Bet kodėl tokiais lemtingais laikais valdžios priešakin buvo pastatytas asmuo, kuris pats prisipažino, negalįs tokios naštos

⁵⁹ Ten pat, 378 psl.

⁶⁰ Ten pat.

⁶¹ J. Narūnė-Pakštienė, *Atsiminimai, laiškai, apsvarstymai*, III t., 62 psl.

⁶² Al. Merkelis, *Antanas Smetona*, New Yorkas 1964, 495-496 psl.

⁶³ Ten pat, 502 psl.

pakelti? Merkelis atsako taip: Tuo metu vienu iš svarbiausių uždavinių esant santykių su Lenkija susitvarkymui, buvo pasiūlytas Mironas, vienas iš geriausių tų santykių žinovų. « Tą pasiūlymą gal kiek lėmė ir tai, kad tuo momentu prezidentūroje maišėsi ir pats Mironas, ten būdamas dažnu svečiu»⁶⁴. Antrą paaiškinimo dalį perskaitęs, prisiminiau vieną anekdotą, kurį pasakoja anglų diplomatas Duff Cooper savo Talleyrando biografijoje. Ten aprašytasis kartą pareiškė : «Didelių įvykių metu vidutiniški gabumai tik dėl to vaidina tam tikrą vaidmenį, kadangi jie tuo laiku ten pasimaišo ».

Tačiau juo silpnesnė buvo valdžia, juo stipriau ėmė veikti Pakštas. «Visą 1939 m. pavasarį, — taip jis už dviejų metų aiškino, slankiojau po ministerių kabinetų, įkalbinėdamas pradėti pasiruošimą nelaimei sutikti, ruošti naują Lietuvos prisikėlimą. Pradėjau nuo [vėl naujo] pirmininko (1939.III-IV) gen. J. Černiaus. Jis maloniai pakalbėjo ir mane pasiuntė pas finansų ministerį, irgi generolą (J. Sutkų). Tas pas savo direktorių (M. Lipčių). Panašiai kitose ministerijose. Teoretinio pritarimo buvo ir šen, ir ten ; bet visi buvo nusistatę darbus pavesti mažesniems, kurie yra įpratę savo valia nieko nedaryti. Rezultatai žinomi »⁶⁵.

Bet ir po tokių skaudžių nusivylimų, nepripažintas pranašas toliau plėšė batus aiškindamas, ragindamas, maldaudamas. O pasėkos ? Apie jas mus informuoja ponija Janina, kuriai vyras pusė metų prieš mirtį išliejo savo širdį: «Valstybės Banko direktorius J. Paknys priėmė Kazį savo kabinete. Šis išpėjo, kad dabar jau laikas perkelti išdą į JAV. Tada Paknys garsiai nusijuokė ir, pažiūrėjęs į laikrodį, davė suprasti, kad jis toliau nediskutuos tuo klausimu. Nedaug ką geresnio išgirdo ir prezidentūroje. Nors Smetona su įdomumu klausėsi ir net arbata vaišino, bet sekretoriaus, kun. Bielskaus, buvo toks pašaipingas įsiterpimas : ‘Negąsdink taip smarkiai mūsų ! Atrodo, daug atneši nereikalingo bailumo!’ Užliūliuota ramybėje šventa Lietuva! — su skausmu pagalvojo Kazys ir išėjo »⁶⁶.

⁶⁴ Ten pat, 495 psl.

⁶⁵ K. Pakštas, *Velykinės nuotrupos*, žr. *Draugas*, 1941 JV.2 d.

⁶⁶ J. Narūnė-Pakštienė, *Atsiminimai, laiškai, apsvaistymai*, III

Šį atsitikimą dar išryškina kun. dr. Ig. Urbonas (Gary, Ind.) šiuo prisiminimu : « Vieną dieną atvyko pas Kaišiadorių vyskupą J. Kuklą kan. F. Kemėšis. Aš tada dirbau kurijoje. Pietų metu svečias pasakojo : ‘ Šiandien buvau pas Smetoną. Radau jį labai susinervinusį, nes prieš mane buvęs tas durnius Pakštas, kuris įrodinėjo, kad Lietuvos okupacija neišvengiama, kad reikia išgabenti aukso atsargas, meno turtus, archyvą ir padaryti translokaciją svarbesnių (diplomatinių) postų užsieniuose ».

Kadangi sunku buvo laukti ko naudingo iš režimo be pramatymo ir iš prezidento, kuris prityrusiam mūsų diplomatui Br. K. Balučiui (1879-1967) «visados darydavo išpūdžio Smūtkelio-Rūpintojėlio»⁶⁷, Pakštas dar įsakmiau kreipėsi į ateitininkus, į «1936 m. Generaciją», į skautus ir į tolygius pasiryžėlius.

Juozas Brazaitis prisimena štai ką: « Vieną sekmadienį profesorius visame mūsų pasikalbėjime buvo labai tylus. Prieš pašnekėsį baigiant, staiga prašnekėjo jis apie dalykus, kurie visus pribloškė. Jis kalbėjo apie mūsų geografijos padėties pavojingumą ir kad mes vargiai išvengsime okupacijos. Kalbėjo apie reikalą gelbėti kultūrinės vertybes ir apie sudarymą sąlygų lietuviškai akcijai užsieniuose»⁶⁸.

Ir Jonas Grinius atsimena šį vizionierišką popietį: «Iš visų susitikimų su Pakštu man giliausią išpūdį yra palikęs vienas draugų popietis 1939 m. pavasarį, jo bute. Jis kalbėjo apie artėjantį karą ir apie Lietuvos laisvės sutemas. Jis galvojo, kad reikia (be kitko) žymiausius meno kūrinius, sakysime, Čiurlionio, išvežti. Ir į tais metais New Yorke ruošiamą pasaulio parodą turėtų vykti Kauno universiteto choras, kurio dalyviai, kaip studentai, galėtų likti Amerikoje. Jie galėtų sudaryti kadrą atkovoti laisvei. Vėliau jo liūdnas pranašystės nekartą prisimindavau ».

Šis atsitikimas įstrigo į galvą ir kun. Juozui Prunskiui: «Mums darė išpūdį jo išvalgumas, kurį pilnumoje įvertinome tik tada, kai įvyko okupacija. Tada atsiminome jo raginimus, pavyzdžiui, intelektualų ekskursiją į Vakarų pasaulį».

Kad Pakštas savo pramatymus nešė ir į diplomatų sferas, paliudija Antanas Bendorius: « Užsukus mudviem 1939 m. per

⁶⁷ V. Širvydas, *Br. K. Balutis*, Sodas, Mich., 1951, 100 psl.

⁶⁸ J. Brazaitis, *Dinamiškasai asmuo mūsų visuomenėje*, žr. *Aidai*, 1953 m. 8 nr., 340 psl.

Velykų atostogas į Konrado kavinę (Kaune), sutikome Lenkijos atstovybės spaudos *attaché* Westfalį, kuris gerai mokėjo lietuviškai. Jis tuoj paklausė apie karo galimybę. Pakštas be svyravimų pareiškė : 'Karas prasidės netrukus' ! Jis neseniai buvo grįžęs iš jau apkarpytos Čekoslovakijos, kur buvo išvykęs geopolitinių studijų reikalu. Tą jo įsitikinimą buvo sustiprinę Vokietijoje patirti įspūdžiai ».

Panašiai jis įspėjo ir Kauno rotariečius, iš kurių bent ekonomistai buvo linę pritarti jo siūlomai ekonominių turtų evakuacijai. Tuometinis *Pienocentro* pirmininkas Jonas Glemža (52 metų) su kuriuo Pakštas susitikdavo Rotary klube, prisimena tokį įvykį : « 1938 m. vasarą į to klubo pietus atsilankė mūsų pasiuntinys Prancūzijoje Petras Klimas ir nušvietė sunkią Lietuvos padėtį tarp Vokietijos, Sovietų Rusijos ir Lenkijos. Daug balsų paklausė, prie kurio kaimyno mums glaustis. Atsakymo nebuvo. Susirinkimui pasibaigus, keletas narių, jų tarpe ir profesorius, pakvietė p. ministeri kavos. Šis ir šiauresniame ratelyje išvadų nedarė. Tuomet Pakštas, kuris, audroms prie Lietuvos artėjant, darėsi mažiau kantrus, reagavo jautriai į iškeltą klausimą, nurodinėjo į galimus Lietuvai pavojus ir iš valdžios reikalavo daugiau įžvalgumo ». Toliau p. Glemža su kai kuriais bendradarbiais rūpinosi mūsų prekybos laivyno gelbėjimu. Bet ir tiems planams režimas nepritarė.

Kokią akciją tuomet dar vedė režimo atmetas ir didelės visuomenės dalies nepripažintas vizionierius, dar aiškiau sužinome iš to laiško, kurį jis vėliau (1960.II.4 d. iš Steubenville, Obio) pasiuntė (berods) prof. Kolupailai : « 1938 m. rudenį pradėjau valdžios atstovus įtikinėti (tik žodžiu, gan intymiai) susirūpinti planinga ir ne vieša evakuacija kai kurių kultūrinių turtų ir studentų, iš kurių turėtų būti paruošti kandidatai į būsimus diplomatus tam 25 metų (ar net ilgesniam) periodui, kai Lietuva bus Rusijos kolonija. Siūliau savas sugestijas tiems žygiams gerai užmaskuoti, kad nekiltų panika. Bet kai kurie ministeriai ir tada jau sakė, kad reiktų mane areštuoti už panikos kėlimą ». — Dar 20 metų prieš tai (1940.IX.17), visai neprikasdamas liežuvio, jis buvo rašęs savo bičiuliui Ed. Turauskui į Berną: «Nedovantinas mūsų pakvaišusių valdovų naivumas. 1939 m. visą pavasarį beveik kasdien landžiojau tai Finansų, tai Užsienių ministerijosna, siūlydamas pasiruošti liūdnesnei dienai. Bet nepavyko

įtikinti, nes visi tingėjo ką nors daryti. Įnirtusiai agitavau. Bet jie ten turėjo daug laiko, o mane gal laikė blogu ir fantastišku 'pranašu'».

Kad tokiu jį tikrai laikė, patvirtina ir Ivinskis : « Ano meto valdovai jo laikyseną telaikė 'clowniška', kai jis išpėjo gelbėti kultūrinės vertybės, kurti kur nors 'antrą Lietuvą', apie kurią kalbėdavo nuo 1936 m. Šitai Lietuva pasiliko okupacijai tobulai nepasiruošusi ».

Tačiau ne tik profesoriaus politiškieji oponentai, bet ir didelis skaičius jo vyresnio amžiaus draugų netikėjo jo pramatymams. Antai, Jonas Vailokaitis, vienas Ūkio Banko direktorių, jam atsakė: «Jei žinočiau, kad Tavo šiurpi pranašystė išsipildys, tai Tau duočiau vieną milijoną»⁶⁹ (lietuviškai akcijai Vakaruose). Bet jis netikėjo, nedavė, viską prarado, buvo išvežtas Sibiran, kur žuvo.

Kad Pakštas tikrai buvo pranašas *sui generis*, matyti dar iš to, kad jis pasižymėjo dar dviem savybėmis, kurios tokį lydi tartum neišvengiamai: būtent, kėsಿನimasis į jo gyvybę ir nenoras jo klausyti. Apie pirmąjį punktą jis (1960.II.4 d. iš Steubenville) rašė, atrodo, prof. Kolupailai: «Karininkams pasakydavau, kad mūsų kariuomenė nepriklausomybės negins, nes jai tokios progos net nebus. Ketindavo karštesnieji mane nušauti už tą ereziją. Bet nežinau, ką jie manė vėliau, kai nė vienas šūvis nebuvo priešui paleistas. Apie grasinimus mano gyvybei geriau žinojo dr. Ig. Skrupskelis, susitinkąs daugiau su karininkais». O kas liečia antrąjį punktą, pabrėžtina, kad Pakštui tikrai ištiko Kasandros likimas. Jai senovės dievai buvę suteikę pranašystės dovaną su skaudžia ypatybe, kad niekas jos neklausys. Taip per amžius ir buvo. Griaudu tik, kad ir mes savo Kasandros atžvilgiu išimties nesudarėme. Rezultatai žinomi.

⁶⁹ J. Narūnė-Pakštienė, *Atsiminimai, laiškai, apsvarstymai*, III t., 62 psl.

« ANTROJO FRONTO » PRADININKAS

*Romuvietiškas «brain and action trust»-
ir pakštiško fronto sudarymas.*

Jakšto gatvės «brolija». — Įsitikinęs, kad jam nepavyks išjudinti režimo, Pakštas dar stipriau ėmė veikti savuosius, pirmiausia tuos «pusiaumilijonierius », kurie reguliariai pas jį atvykdavo pasitarti. Tie jo svečiai buvo tartum jumorai to ratelio, kuris po 1926 m. perversmo susiformavo ir Kaune savo židinį turėjo Jakšto gatvės antrame numeryje.

Šią grupę sudarė apie tuzinas katalikų veikėjų, kuriems rūpėjo ne tik kritiškai sekti įvykius, bet pozityviais darbais jiems bėgti už akių ir tam tikrais veiksmais viešąjį gyvenimą sukti krikščioniška ir demokratiška kryptimi. Nors ši « Jakšto gatvės brolija », tartum Friburgo *Romuvos* įpėdinė, ir neveikė slapta — jos tikslas nebuvo konspiracija, o inspiracija, — ji betgi nepasirodė viešai, o pasitenkino savo narių intervencijomis — paskaitomis, kursais, konferencijomis, kongresais, straipsniais, knygomis, patarimais. Ši brolija buvo bevardė, bet ne beveidė : ji neturėjo nei pirminko, nei šiaip valdybos, ir protokolo nevedė. Ji turėjo tik šeiminką, žinoma, prof. Pr. Kuraičio asmenyje, kuris erdviame savo bute Jakšto gatvėje sukviesdavo pasitarimus, pridengtus kuklia vakariene. Už durų gyveno Dambrauskas-Jakštas ir Vaitkus, kurių betgi neįtraukdavome į savo darbus, nes tai būtų galėję pakenkti jų vadovaujamai Šv. Kazimiero draugijai. Be to, abiejų veikimo stilius buvo kitoks.

Šita brolija, tikras romuvietiškas branduolys tarp ateitininkų, vadovaujamas jų vyriausio dvasios vado, buvo nuostabus ta prasme, kad jame sutartinai veikė pasauliečiai ir kunigai, profe-

soriai ir studentai, idėjininkai ir organizatoriai, ir tai net iš dviejų generacijų, nes (1935) vyriausiam buvo jau 60, jauniausiam gi tik 27 metai. Pažymėtina, kad vadovai Pakšto globojamų « pusmilijonierių » irgi priklausė prie šios brolijos. Ji apėmė nedaugiau 15 narių, kurie laikas nuo laiko kooptuodavo, visais balsais, spragas užpildančius naujus vienminčius. Dažnai pasitarimuose trūkdavo čia vieno, čia antro, nes režimas nepašyškstėdavo jiems tardymų, išsiuntimų, kalinimų, šalia kurių neretai pasitaikydavo pašalininimų iš vietų arba nužeminimų tarnyboje.

Amžinai planus kuriančio, bet neiškalbingojo Kuraičio sugestijas dažnai suformuluodavo Šalkauskis, kuris ne vienai ir Pakšto vizijai yra davęs apčiuopiamesnę formą. Savo dvasingumu jis, kuris visuomet stengėsi krikščionišku džentelmeniškumu suderinti priešingas mintis, mums labai priminė kard. Newmaną. Mes buvome įsitikinę, kad, jei pasaulietis galėtų tapti kardinolu, tai iš lietuvių jis būtų pats kilniausias kandidatas. Kitas mūsų « kardinolas » buvo arkivysk. Matulaitis, MIC. Bet šiam, Lietuvos nelaimei, mirus dar 1927 m., dvasios vado pareigas iš tolo ėjo vysk. Paltarokas, kurio žodį mums dažnai perduodavo vysk. Reinys.

Be šitų «dvasininkų» pasireikšdavo ir mūsų organizatoriai, kurie, lyg kokio generalinio štabo karininkai, užsimojimus realizuodavo viešais veiksmais. Daug iš to, kas tarp 1927 m. įvykusio Ateitininkų Federacijos įkūrimo ir 1939 m. Šalkauskio sukeltos *Gyvosios Dvasios* sąjūdžio išeidavo iš Filosofijos skyriaus, redakcijų, knygų leidyklų ir iš organizacijų centrų, neišdildomai liks mūsų kultūros istorijoje. Žvelgdamas atgal į tą, žymia dalimi šios brolijos kūrybiškai sužadintą laikotarpį, kun. J. Vaišnora, MIC, pareiškė : « Man rodos, kad (Nepriklausomybės metu) pats našiausias buvo 1930-1940 dešimtmetis, kada katalikai buvo įsistiprinę visose krikščioniškos kultūros srityse ir visoms turėjo žymių asmenų ».

Žinoma, ne visi laimėjimai eina šios brolijos sąskaiton, nes ir jai toli gražu ne viskas pavykdavo. Bet tai nenuostabu, žinant, kad tuomet visoms krikščioniškoms jėgoms reikėjo gintis net keturiuose frontuose: prieš bolševizmą iš Rytų, prieš nacizmą iš Vakarų, prieš viduje besiplečiantį laicizmą ir be to dar prieš grubųjį valdžios aparatą. Šitos brolijos bei jos juniorų Vytauto kalne veiklą, — kaip ir visų kitų tuomet pasireiškusių krikščioniškų jėgų darbą, — objektyviai tegali vertinti tik tas, kas atsi-

žvelgs ir į tas žiaurias sąlygas, kuriose joms tuomet teko grumtis. Vertintojas turi istoriškai galvoti.

Bene stipriausias variklis buvo Pakštas, kuriam ir blaiviausi šio *brain and action trust* nariai pripažino daug nuopelnų. Antai, Šalkauskis užtikrino (1940.III.30) tuomet jau Kalifornijoje dės-tančiam bičiuliui, kad jis visuomet pasidžiaugdavęs jo «jaunuo-lišku ūpu, kuris visada žavėjo mane ir kitus mūsų bendrus pažįs-tamus ». Mūsų «Newmanas » ta proga gailėjosi, kad jis tuo at-žvilgiu negali būti panašus į savo draugą, kuris aplink save skleidžia šilumą bei broliškumą.

«Antro fronto» suplanavimas. — Jakšto gatvėje Pakštas, žinoma, buvo rimčiau išklausomas negu krašto administracijoje, nes jo regėjimai ir iš jų plaukiančios išvados mums atrodė realios. Tad užsiangažavome jo nurodyta kryptimi, neryžtingumą bei ironiją palikdami įstaigose betūnojančioms Hamletams. Išvada aiški : reikia užsieniuose sudaryti « antrą frontą », kuris Lietuvos okupacijos atveju galėtų kovoti už krašto laisvę. Tą planą pro-paguodamas dar 1938 m., sumanytojas mums atidengė savo pro-jektą išvykti ir kitur bandyti organizuoti tą frontą, kurį iš tikrųjų turėjo sudaryti vyriausybė. Šituo tikslu Pakštas buvo nusistatęs vėl persikelti Amerikon, kur galima būtų susiorganizuoti prieš diktatūras, besikėsinančias ir į Lietuvos laisvę. Bet kaip pridengti tą planą ?

Vieną vakarą jis mums pasakojo, kad jau užmezgęs santykius su kai kuriais JAV akademikais. « Man tuomet imponavo gražioji Kalifornija », pasisakė jis vėliau (1956) savo rašinyje *Europa po 18 metų*. «Parašiau į Los Angeles, Calif., o (1938) lapkričio mėnesį gavau telegramą iš tenykščio universiteto atvykti 1939 m. vasaros semestru ». Turėsiąs kaip *visiting lecturer in geography* skaityti apie *general political geography and in human geography of Central Europe*. Ketinąs ten išbūti apie 15 mėnesių ir sugrįžti, pagal galimybes, 1940 m. rudenį.

Tų «galimybų» mes kartu su juo aukštai nevertinome ir dėl to jam patarėme ruoštis ilgesnei kelionei. Atsiliepdamas į tą sugestiją, jis ne tik apsirūpino visokiais įgaliojimais, bet dieną prieš išvykdamas (1939.V.30), nuėjo pas Kauno notarą J. Dikinį ir padarė testamentą, kuriuo nustatė : «Visa kam aš turiu ir

turėsiu teisių savo mirties dienoje palieku savo žmonai Onai Pakštienei pilnon nuosavybėn ».

Jo išvykimu, žinoma, negalėjo nesidomėti V. D. Universiteto vadovybė. Kadangi toks kvietimas darė garbę ir mūsų *Alma mater*, profesorius be sunkumų gavo atostogas vieneriems metams su pilna alga.

Šio žygio negalėjo ignoruoti nei valdžia. Nors ši vargu ar žinojo tikrąsias išvykimo intencijas, ji nesijautė jaukiai ir dėl to stengėsi ramybės neduodantį skersuolį išleisti be pykčio. Todėl davė jam, — berods paskutinį iš viso, — diplomatinį pasą ir stambius kelionpinigius, kad « tuo atveju, jei kas nepaprasto Lietuvai nutiktų, jis savo gabumais propagandai sukeltų judėjimą prieš grobuoniškus bolševikus ». Taip biografą painformavo vienas buvęs mūsų Užsienių Reikalų Ministerijos pareigūnų, gyvenęs dabar Amerikoje. Tai bene pirmutinis, bent vieno jo talentų, pripažinimas iš režimo sluoksnių pusės.

Profesorius Kauną paliko 1939 m. gegužės 31 d. Tai XX *Amžius* pranešė šitokia žinia : « Vakariniu traukiniu per Klaipėdą ir Götėborgą švedišku laivu į Ameriką išvažiavo prof. Pakštas su žmona. Stotyje buvo susirinkę išlydėti dideli būriai pažįstamų, draugų profesorių, studentų ateitininkų. Be kitų prof. Kuraitis. Nuoširdžiai atsisveikinta. Profesorius Los Angeles universitete skaitys paskaitas iš Vidurio Europos politinės geografijos. Amerikoje išbus iki 1940 m. rudens ir ten aplankys lietuvių kolonijas ». Pats emigrantas šį sausą pranešimą vėliau (1956) savo rašinyje *Europa po 18 metų* papildė šiais žodžiais: «Apie 300 draugų ir pažįstamų, atstovų įvairiausių organizacijų, ypač studentijos ir jaunimo, mane išlydėjo. Atsisveikinimas buvo griaudus, nes rodėsi, kad su žymia dalimi šitų puikių žmonių nebeteks pasimatyti ». Taip ir buvo.

Aną karštą gegužės dieną atsisveikinančių tarpe stovėjo ir dabartinis jo biografas. Pagalvojau : Bičiulis Kazys savo stilių išlaiko iki galo savo veikimo tėvynėje, nes išvyksta ne per Vokietiją, o per savąją uostą ir per Švediją, iš kurios švedišką laivą Baltoskandijos skelbėją veš per Atlantą. Kelionė virto jo geopolitinių pažiūrų demonstracija.

Kai Kauno tunelis buvo prarijęs dūmų supamą traukinį, mes sunkių minčių slegiami grįžome į namus, kurie greit nebebus mūsų.

TREČIASIS SKYRIUS

«ANTROJO FRONTO» REZISTENTAS

(1939-1949)

«Antrojo fronto» užuomazga prie Pacifiko (1939-1940)

Žygis per Kanadą (1940)

Atsistatydinimas iš ateitininkų Vyriausiojo vado pareigų (1940)

Ministeris prieš profesorius (1941-1943)

Kultūros instituto direktorius (1941-1942)

Carletono kolegijos profesorius (1943-1944)

Balfo tarnyboje (1944-1945)

Burtai be žavesio

Profesūra Montereyje (1947-1948)

Mirties šmėkla (1949)

«ANTRO FRONTO» UŽUOMAZGA PRIE PACIFICO

*Reikia gyventi « grand life », o ne nykštuko,
slieko gyvenimą.*

Geopolitikos profesorius Los Angelese (1939-1941). — Tarp Götėborgo ir New Y rto Kazys su. Onute gyveno tylas dienas — po audringų metų pasilsėjo ir susikaupė. Dabar juodu turėjo laiko suvesti balansą senojo gyvenimo, prieš pradėdant naująjį. Vyras vyksta su tautine misija, kuriai jis palenkia ir geopolitikos mokslą, o žmona skuba pas motiną, kurios pagalba ji tikisi išnarplioti savo jausmų painiavas. Ir taip nuo denio žvelgdami į žalsvąją beribę, juodu svajojo apie naują gyvenimą. Ar apie bendrą ?

1939 m. birželio 10 d. juodu vėl išvydo New Yorko dangoraižius, kur juos pasitiko abiejų ištikimas bičiulis Laučka. « Iš Kauno, — taip jis (29 metų) pasakojo, — buvau išvykęs 1936 m., o profesorį (46 metų) vėl sutikau po trijų metų jam su poniu atvykus į Ameriką. Sutikau jį gerai nusiteikusį, tik susinervinusį dėl žmonos susijaudinimo muitinėje, kurios tarnautojas pareikalavo keletą dolerių už kažkokias lėles. Ji skubinosi į Worcesterį, Mass., o profesorius į Los Angeles, Calif., pradėti paskaitų ciklą ». Atrodo, kad Onutė vyko viena į Naująją Angliją, kur ji turėjo viešėti, kol vyras bus įsikūręs vakaruose. Taip juodu ir išsiskyrė. Ar jie vėl susitiks bendrame židinyje ?

Guosdamasis tokia viltimi, vyras keliavo į tą gamtos ir kultūros oazę prie Pacifiko, kur dėl žavingo gyvenimo ir lepinančio klimato jau telkėsi apie penki milijonai gyventojų. Ten jis ras net tris aukštąsias mokyklas, kurių priešakyje žygiuoja šaunusis *University of California* (UCLA). Šis Pakštą ir buvo pasikvietęs.

« Kalifornijos oras man labai patinka », aiškino jis 1939 m. rudenį vienam draugui. « Gamta graži. Žmonės čia linksmesni,

svetingesnę negu biznieriškuose rytuose ». Jis žavėjosi ir pačiu miestu, kurį (1940.IX.1) išsiilgtai žmonelei visaip gyrė : «Miestas 60 km ilgumo ir 50 km platumo. Namai daugiausia ispaniško stiliaus, gėlėmis ir medžiais apsupti ». Tikrai: Los Angeles — Ramiojo okeano gražuolė, kuri kiekvieną užkerės.

Bet kas Pakštui dabar tie burtai, jei tėvynė pavojuje ? Pakviestas paskaitoms apie Vidurinę Europą ir jos geopolitikos problemas, jis tuoj puolė prie savo, amerikiečiams menkai nežinomos, temos. Tik Hitlerio bei Mussolinio diktatūriški svaičiojimai bei japonų veržlumas juos vertė nors kiek susidomėti šiais pavojais, kurie kartais galėtų pasiekti ir jų krantus.

Tokioje situacijoje *God's own country* verkiant buvo reikalingas Europoje nukentėjusio geopolitiko. Jis, nieko nevyniodamas į vatą, savo klausytojus įspėjo dėl besiplečiančių diktatūrų, minėjo jiems ir Thomą Mann ir Bertoldą Brecht, nuo nacional-socializmo pabėgusius ir Santa Monicoje, Calif., vargstančius vokiečių rašytojus. Žiauriu atvirumu jis Kalifornijos *jeunesse d'orée* pranašavo, kad jie visi netrukus taps kariais, kurie gal net anapus jūrų turės ginti savo laisvę. Bet jo studentai šiaušėsi, ir mūsų regėtoju Amerikoje atsitiko panašiai kaip Lietuvoje : daugumas jį laikė pesimizmo apgriaužtu keistuoliu, linkusiu sudramatinti įvykius, sudrumsčiančiu gerą nuotaiką bei ramybę. Kas ten norės jaudintis dėl kivirčų už 10.000 km, anapus okeanų ? Bet ir šįkart jis buvo teisus. 1939 m., jau po Lietuvos delegacijos «derybų», įvykusių Maskvoje spalio mėnesį, jis Viliamui skundėsi: «Naktimis nemiegu dėl Lietuvos pavojų ir dėl tų sutemų, kurias atneša antrasis pasaulinis karas ».

Bet amerikiečiai savo patogioje, pelningoje izoliacijoje, kad ir kažin kaip spyrėsi prieš bet kokią intervenciją, jie, Hitleriui (1939.IX.) užpuolus Lenkiją, turėjo suprasti, kad ir jiems artinasi sprendžiama valanda. Suprato tai ir palmių supamas Kalifornijos universitetas, kuris skubinosi Pakšto paskaitas prailginti dar dviem semestram, pažadėdamas (1941.11.21) jam po 900 dolerių. Studentų jis turėjo, bent pradžioje, tiek daug, kad jie, — Bendoriaus informacijomis, — «netilpo vienoje salėje, taip kad dalis jų turėjo pasitenkinti transliacija į kitą auditoriją». Tačiau jų smalsumas nevirto susijaudinimu. Ir kodėl Los Angeleso *campus* būtų turėjęs jaudintis, jei Washingtono Pentagonas atrodė ramus ?

Nepaisant tokio administratorių abejingumo, dalis klausytojų nuo savo patrauklaus profesoriaus, kuris neatlyždamas irzė ir zirzė, vis dėlto neatsimetė. Jie jį taip atestavo : Jis perduoda neskanius dalykus, bet juos pateikia skaniai. Todėl jis dar 1940 m. (VII.23) galėjo Šimučiui ir Laučkai pranešti: «Darbo universitete turiu labai daug ». Atsidėkodamas savo studiozams, jis jiems dar raštiškai paruoš vedamas savo idėjas vienoje santraukoje, vardu *Politinės geografijos vaidmuo Amerikos auklėjime*. Tą rašinį jis baigė šitaip :

«Europoje užsimezgančios dramos akivaizdoje JAV turi pakelti balsą baltosios žmonijos vardu. Istorija įrodo, kad jos sugeba tokią rolę vaidinti. Dėl to jos ir dabar turėtų įsigilinti į Europos kontinento geopolitinius labirintus. Bet tam reikia specialistų, universitetų ruošiamų. Šimtai įdomiausių klausimų jaunimą vilioja ir jaunus protus traukia į naują intelektualinio gyvenimo romantiką ».

Kad ir kaip iškalingai geopolitikas iš Europos švietė Amerikos studentus, universiteto administracija nesijaudino. Tik japonų bombos (1941.XII.7), numestos ant Pearl Harbor, amerikiečius išbudins iš jų ružavų iliuzijų. Tuomet ne vienas jo klausytojų prisimins pranašiską savo profesorį. Tačiau UCLA vadovybė vis tik paliko jį savo kuklioje vietoje, nes geografija kaip mokslas dar nė nebuvo visur pripažinta, o jos geopolitinė dalis, su perspektyvomis į dienos politiką, ją net baugino. O gal ji dar tuomet buvo priėjusi išvadą, kurią dr. A. P. Mažeika (Wasbington) vėliau išreikš šiais žodžiais : «Jo mokslinio atsargumo ir tikslumo paisymas buvo tik vidutiniškas » ? Bet kaip ten bebūtų buvę — šis neįprasto tipo profesorius, kuris savo studijų rezultatus skelbė vizijomis, universitetą laikinai sudomino, ypač dar išgirdus, kad švedų karalius jį buvo pakėlęs į Vazos ordino riterius.

Ordinas iš Stockholmo (1939). — Mes jau žinome, kad Pakštas dar Lietuvoje rūpinos tam tikros Baltoskandijos sudarymu. Jai propaguoti tuomet ir buvo įkūręs Lietuvių-Švedų draugiją ir jos vardu ne kartą apsilankęs «Šiaurės Venecijoje». Nors skandinavai ir abejingai žiūrėjo į tokius projektus, kurių įgyvendinimas juos būtų įvėlęs į Vidurinės Europos ginčus ir gerokai apsunkinęs jų santykius su Sovietais bei su Vokietija, Stockholmas betgi mielai priėmė tokį naudingą Skandinavijos draugą

ir jos interesų gynėją Baltijos jūroje. Dėl to jis dar 1934 m. jį buvo apdovanojęs Andree medaliu ir vėliau dar pagerbė kvietimu į karaliaus rūmus. Profesorius po šito pagerbimo dar ilgai Linksmas pasakodavo apie vaišes, per kurias karalius kaip miškų kirtikas kibęs į silkes, švedų skanumėlių.

Kitas garbės ženklas (1939.Y.26) buvo pakėlimas į Vazos ordino *riddare förska klassen*, kaip pažymėta tų metų rugpiūčio 23 d. išduotame diplome. Ši staigmena nudžiugino ne tik pagerbtąjį, bet ir Kalifornijos universitetą, kuris kvietė vietinį Švedijos viconsulą naujam riteriui garbės ženklus įteikti savo rūmuose. Suprantama, kad ir lietuvių spauda¹ ne be pasididžiavimo aprašo šias retas iškilmes :

«Liepos 31 d. provostas Hendrickas pakvietė svečius, — jų tarpe ir Lietuvos garbės konsulą dr. J. J. Bielskį, — į iškilmių salę, kur vicekonsulas Danielsonas paaiškino to ordeno prasmę bei reikšmę. Po vaišių pagerbtasis skaitė paskaitą apie jam rūpimą temą *Ar apsimoka mažai valstybei būti nepriklausomai* ? Ja jis priminė amerikiečiams mažųjų valstybių svarbą, neužmiršdamas pabrėžti Pabaltijo respublikų pažangą, pasiektą per trumpą laiką. Kadangi jos griežtai priešinosi bet kokioms diktatūroms, ir demokratiškoji Amerika negali būti abejinga jų atžvilgiu. Savo išdėstymus jis baigė visai pakštiškai : *If you are dependent, you have bodies, but you don't have brains. If you are independent, you have stronger bodies, as well as brains* ».

Grand life. — Tose iškilmėse dalyvavo tik keli lietuviai, nes Los Angeles tuomet dar neturėjo savo parapijos ; gyvavo tik Vyčių skyrius ir vienas, antras klubas. Bet profesorius ir jie ne permenki. Pažymėtina jo kalba, pasakyta 1939 m. lapkričio 17 d. vyčių susirinkime, apie kurį vietos « bruzdelninkas » Antanas Skirius (28 metų) *Draugui* tarp kitko pranešė : Tarp šposų ir juokų profesorius iškėlė reikšmingų klausimų. Kadangi mūsų tauta negali girtis savo skaičium, ji turi pasižymėti kultūriniais turtais ir didžiomis asmenybėmis. Turime veržtis pirmyn. Bet tame veržimesi, jaunuoli, nepasitenkink tik sportu — mokslas su kultūra turi būti tavo gyvenimo saulė. Tuomet vėl pamils

¹ *Draugas*, 1939.VIII.8 d. ir *Darbininkas*, 1939.VIII.18 d.

savo kalbą, kuria gėrįsi net svetimi filologai. Tad, pasistiebk ! Gyvenk *grand life*, o ne nykštuko, slieko gyvenimą! Tuomet mūsų laimėjimais džiaugsis ne tik Lietuva, bet ir Amerika. Aišku : reikia atgriebti tuos, kurie jau siurbtė siurbė svetimybės ².

Jausdamas degantį reikalą mobilizuoti išeivius į antrąjį frontą, kuris darėsi vis reikalingesnis, Pakštas net per atostogas nepasilsio, o nuo lietuvių silpnai apgyvendintų Pacifiko pakraščių braunasi į gausingesnę «Lietuvą» Chicagoje ir New Yorke. «Keliavo, agitavo, švietė, mokė », — prisimena Bronė Statkienė, pirmutinė besiformuojančios Los Angeles parapijos vargonininkė. «Mūsų spaudoje tik ir mirgėjo profesoriaus vardas po visą Ameriką». Visur jis ragino nepasiduoti svetimiems blizgučiams, o ir svetur žengti savu *Lithuanian way of life*.

Ir kaip jo vardas nemirgės, jei per nepilnus penktus mėnesius pasakė daugiau kaip 60 kalbų ! Jomis jis ėjo į taktą su įvykiais Lietuvoje, kur dėjosi keisti dalykai. Mat, tuo pačiu laiku Lietuvos vyriausybė (1939.X.10) Maskvoje buvo priversta su Sovietų Sąjunga sudaryti sutartį, leidžiančią jai mūsų krašte laikyti savo armijos dalinius. Buvo aišku, kuo tas kvepia. Nors Sovietai tą karčią piliulę pasaldino Vilniaus grąžinimu, vis tiek liko įspūdis, kad jie neužilgo kartu su sostine pasiims visą kraštą. Aišku, mūsų nepriklausomybei grėsė mirtims pavojus. Tai vertė tautininkų režimą (1939.XI.21) sudaryti koalicinę vyriausybę. Ir užsienių reikalų ministerijoje ėmė vyrauti tos jėgos, kurios dar anksčiau buvo linkusios klausyti Pakšto. Jų vardu teisių ir administracijos departamento direktorius V. Čarneckis (46 metų), 1921-1923 m. buvęs Lietuvos pasiuntinys Washingtone, prašė Pakštą JAV lietuvių kolonijose sustiprinti tėvynės palaikymą bei informuoti nelietuvius apie Europoje siaučiančių diktatorių pavojingumą Amerikai bei Kanadai.

Pagaliau režimas susiprato. Bet ar ne per vėlai? Šis klausimas dabar nekvaršino Pakšto galvos, nes kalvei degant nelaikęs mušti kumelę. Tad 1940 m. pradžioje, dar kvapo neatgavęs nuo rudens maršruto, mūsų tautinis apaštalas vėl leidosi į kelionę.

1940 m. sausio 22 d. jis pradėjo savo žygį San Antonio, Tex., ir paskui per Baton Rouge, La., kur jo paskaitos klausė ir

² *Draugas*, 1939.XII.14 d.

75 JAV karininkai, pasuko Chicagos link. Ten vasario 4 d. ugnin-gai prabilo į tuos 3.000 tautiečių, kurie buvo atvykę į sporto-šventę. Po to jis (1940.11.9) per Waukeganą, Ill., pasiekė Detroitą, Mich., kur rinko aukas vilniečiams. Iš ten su pranešimais aplankė dar Rochesterį, R. Y., Amsterdamą, N. Y., ir Yewarką, Y. J. Tautos šventės proga jis vasario 16 d. Brooklyne kalbėjo net du kartus. Vienoje vietoje jo klausėsi 800 žmonių, kurių nuotaika buvo labai pakili, kaip jis (1940.III.6) pranešė čarneckiui. Rytojaus dieną mūsų misijonierių jau matome Bayonne, N. J., vasario 18 d. Philadelphijoje, Pa., o dieną vėliau Baltimorėj, Md., kur per tris dienas vedė tikras lietuviškas «rekolekcijas». Iš čia tas patriotinis viesulas vėl pasuko į šiaurę. Ten jis vasario 25 d. Elizabethe, Y. J., dviem atvejais jaudino žmones, o 27 d. pasiekė Waterburį, Conn.

Šioje kelionėje mūsų neoficialiu atstovu tapęs profesorius turėjo tiek nuotykių, kad neužtektų jaučio odos jiems surašyti. Juk kam jis nekalbėjo: tautiečiams ir amerikiečiams, susirūpinusiems seniams ir nerūpestingiems jaunuoliams, jautrioms moterėlėms ir biznieriškiems rotariečiams, lietuviškai ir angliškai. Taip diena iš dienos, be reikalų vedėjo, nes jis pats buvo ir organizatorius, ir kalbėtojas, ir radijo bendradarbis, ir *interview* teikėjas, ir spaudos referentas — viskas kartu. Nenuostabu, kad jis (1940.III.6 iš Elizabethe, Y. J.) rašė Čarneckiui : « Per paskutinį mėnesį ypatingai pavargau ir turiu būtinai bent porą savaitių pasilsėti». Jam dabar 47 metai — nebe jaunuolis. Jo nebeneša entuziazmas, — jį dažnai pats turi sukelti. Varginantis baladavimo. Bet jis nemano pasiduoti nuovargiui, nes tėvynei grumiantis su raudonu ir su rudu slibinais, reikia pačiam gyventi tą *grand life*, kurio visur iš visų reikalauja. Ir gyvena.

ŽYGIS PER KANADĄ (1940)

Canadians must act !

Audringa uvertiūra rytinėje Kanadoje. — Laiko negaišdamas, mūsų prakalbininkas ruošėsi naujai kelionei, šįkart per Kanadą, kurios *Institute of International Affairs* jam suorganizavo, jo žodžiais tariant, « milžinišką maršrutą nuo Halifaxo iki Vancouverio ». Tai ori, Westminsterio stiliaus institucija, turinti žymesniuose miestuose savo skyrius, kurie kartu sudarė lyg kokią akademiją užsienio politikos reikalams. «Norinčių įstoti esti daug, — aiškina Pakštas (1940.Y.8) iš Chicagos Čarnekiui, — bet kitam džentelmenui tenka palaukti net tris, keturis metus, kol teikiasi priimti ».

Paskaitos buvo uždaros, spaudoje neskelbiamos, radijo negarsinamos. Bet kaip tik tokiu uždarumu jos pasiekdavo valstybės vairuotojus. Anglosaksų įpročiu, jos buvo skaitomos laisvai, kas mūsų profesoriui leisdavo pasirodyti iš pačios geriausios pusės. Paskui — diskusijos, ramios, nes šaltos šalies šaltakraujams terūpi pats reikalas. Institutas yra parketas, ne arena. Bet jam teks kalbėti ir klubams, kuri nedraus prakalbų perduoti per radiją ir duoti ištraukų per spaudą. Kalbėdamas apie Baltijos valstybes, — taip jis toliau informuoja Kauną, — « aš nepamirštu Lietuvos reikalams užleisti pačią žymiausią vietą. Lekcija apie Baltijos kraštus esti pavaizduojama išimtinai Lietuvos paveikslais ».

Į šią nepaprastą žygį Pakštas išvyko (1940) balandžio pradžioje. Temos ir formos atžvilgiu uždavinys sunkus, nes reikės kalbėti ne tik prieš kanadiečių nemėgstamą Hitlerį, bet (šalia Mussolinio) ir prieš Staliną, kuris jų akyse gal dar bus reikalingas. Vadinasi, referentas negalės, kaip lokys, įvirsti į laviruojančių,

plonybių paisančių, džentelmenų kraštą, o turės vikriai sukinėtis kaip ungurys. Ar pavyks ?

Balandžio 12 d. jis iš Frederictono, if. B., rašė senam savo bičiuliui Laučkai, Brooklyne, If. Y., redaguojančiam *Ameriką*: «Pajūrio provincijose beveik visur mačiau dar didelius lopinius sniego. Ežerai ir upių daugumas dar stipriai užšalę. Pirmą kalbą pasakiau St. John, if. B., apie mažųjų tautų konfederaciją ir apie teisingą taiką ». Be to jam teko (balandžio 9 ir 10 d.) kalbėti Halifaxo, if. S., institute ir Dalhousie, if. B., universitete, kuriems buvo pasirinkęs šalkauskišką temą *Lithuania — Land of contact of two civilizations*. Grįždamas iš ten, jis St. John, If. B., *Canadian Klube* iškėlė teritorinio teisingumo klausimą, o balandžio 12 d., Frederictone, If. B., nušvietė Baltijos valstybes, pirmoje eilėje savo tėvynę : *Lithuania is the oldest nation of North Europe and the youngest daughter of Christianity*, kurios sostinę Vilnių jis vadino *the Florence of the North*. Neužmiršo ta proga nei emigravusių savo tautiečių ir pabrėžė, kad jie *supporting the cause of free nations against Communist dictatorship*.

«Halifaxas, if. S., — taip Laučka toliau iš jo sužino, — artimiausias Europai Kanados uostas. Pajūrio provincijos labai primena Suomiją, tačiau klimatas čia šiltesnis ir oras šviesesnis. Gyventojai daugumoje britų kilmės su mažu priedu prancūzų. Žmonės labai mandagūs ir teikia nuoširdų priėmimą, gerai apgalvotą svetingumą. Daugeliui kanadiečių Baltijos tautų kalbinė ir kultūrinė prigulmybė vis dar didelė paslaptis. Jie nustebinti, kad rytiniuose Baltijos krantuose nėra nei slavų, nei germanų ir kad ten kuriasi nepriklausomos kultūros židiniai».

Nors tie kraštai visiems kanadiečiams buvo toli kaip mėnulis, jie pradėjo jais domėtis. Paskaitininkui tai žymiai palengvino darbą. Ir kaip jais nesidomėti, kad jam kalbant Halifaxe, N. S., Hitleris užėmė Kopenhagą ir užpuolė Norvegiją, kurios karalius turėjo bėgti į Londoną kaip tik tą dieną, kai Pakštas kalbėjo Frederictone ? Visi tie užpuolimai sudarė tą kruviną *background*, ant kurio jis vaizdžiai piešdavo pavojų, šiandieną gresiantį Europai, rytų ir Amerikai su Kanada. Apie tai prieš keletą metų buvo rašęs (1895 m. New Yorke gimęs) Lewis Mumford savo knygoje *Men must act*. Nevienas to Kanados elito kalbėtojų iš Lietuvos bus laikęs europietiška Mumfordo versija, primygtinai raginančia pasipriešinti visiems diktatoriams.

Šaunus pasirodymas Kanados širdyje. — Po šios audringos uvertiūros profesorius kelionė į Montrealį buvo pilna asmeninių nesmagumų. Mat, — taip Pakštas (1940.IV.21) rašė Laučkait, — « pradėjęs smarkiai tirpti sniegas apšėmė gerą dalį geležinkelio ir sustabdė traukinius. Manasis 18 valandų išstovėjo miškuose ir balose. Klaikioje tuštumoje nejauku buvo tūnoti. Montrealio spauda mane svetingai sutiko, apie Lietuvą rašė maloniausiais žodžiais. Mūsų šalis publikai atrodė kaip kokia egzotiška ir kartu moderniška pasaka ».

Montrealyje, dvelkiančiame prancūzų kultūra, profesorius jaučėsi savuose vandenyse. Ten *Société de Géographie* (1940.IV.17) suruošė viešą paskaitą, kurią skaitė prancūziškai. « Ji, pajavirinta tuzino žemėlapių ir daugelio paveikslų ekrane, praėjo labai draugiškoje atmosferoje », — pranešė jis (1940.V.6) apie šį, 450 žmonių lankytą vakarą. Prieš tai jis santūriesiems institutininkams iš *tory* giminės jau buvo referavęs angliškai ir skyrium dar savo tautiečiams lietuviškai.

« Tuo metu Montrealyje lankėsi (Hitlerio iš Lenkijos išvarytas ir dabar Londone prieš jį veikiąs) generolas Halleris, ir daugelis jautė, kad paskaitos apie Lietuvą jam darė žymią konkurenciją. Milijoninis miestas Lietuvą jautė arti savęs. Ir man asmeniškai ten pasirodymas suteikė didelio džiaugsmo, nes jaučiaus, kad savo tikslą patarnauti Lietuvai esu pasiekęs ». Taip su pakelta nuotaika Pakštas (1940.V.6) rašė Čarneckiui. Kad jis, taip džiugiai atsiliepdamas apie savo viešnagę Mont Koyal papėdėje, neperdėjo, paliudija kone visa spauda — *Le Canada, Le Devoir, La Patrie, La Presse* ir *The Montreal Daily Star*. Pranešėjams, tarp kitko, patiko ir jo « europietiška laikysena bei jo van Dyck'o barzdžiukė ».

Montrealyje jis, vienišas keliaudamas, prisiminė ir savo prieš 16 metų čia įvykusias vestuves. Bet akivaizdoje Hitlerio *furioso* dabar nebuvo laiko pasiduoti kokiam melancholiškam *andante sensible*. Valdydamas savo jausmus, jis metėsi iš darbo į darbą. Dabar jis savo žemėlapius ir paveikslus iš Montrealio tempia į Ottawą. Kanados sostinėje, kuri savo sielininkais jam galėjo priminti jo paties plukdymus per Šventosios sūkurius, jis dar atvykimo dieną (1940.IV.18) Institute referavo apie *Territorial Justice for the future Peace Conférence*. Čia jis itin turėjo pasi-
stiebt, nes dalyvavo ir parlamento bei valdžios grietinėlė.

« Tokios prakalbos nesukeldavo jokio kartumo ar nepasitikėjimo », pabrėžė Pakštas (1940.IV.8) Čarneckiui.

Kiek leido laikas mūsų «propagandos ministeris be ministerio rango » užmezgė santykius ir su savo tautiečiais. Vieną tokių susitikimą Ottawoje aprašo A. Ramūnas : Ten Pakštas susipažino su Kanadoje gimusia Magdalena Raškevičiūte (33 metų), ištėkėjusia už kanadiečio J. W. Egglestono, žurnalisto, kuris vėliau Carltono universitete taps savo specialybės profesorium. Apdovanota vaizdingu stilium, ji anksti pradėjo rašyti, o 1955 m. (48 metų) išgarsės romanu *Mountain Shadows*, kur atvaizduos psichologinį konfliktą tarp tėvų, atkeliavusių iš Lietuvos, ir naujame kontinente gimusių vaikų. Į klausimą, kokiose aplinkybėse ji susitiko su Pakštu, Ramūnui ji atsakė : « 1940 m. balandį jis atvyko į Ottawą skaityti paskaitą Instituto nariams. Jų tarpe buvo ir mano vyras. Prieš paskaitą buvo pietūs. Pakštas ir mano vyras atsitiktinai susėdo kartu. Sekančią dieną jis atvyko pas mus pietums. Mes jį vežiojome po miestą. Jis padarė daug nuotraukų »³.

Jis mielai dar būtų ilgiau pagyvenęs šauniame *Chateau Laurier* viešbutyje, bet siaubingi įvykiai Europoje jį varė toliau į Kingstoną, Ont., kur už keturių dienų kalbėjo Institute. Balandžio 24 d. jis jau Londone, Ont. Ten tą pačią dieną skaitė dvi paskaitas : vieną — *University of Western Ontario*, kitą — Instituto žymūnams. Ant rytojaus jam Hamiltone, Ont., pavyko sudominti Instituto narius Pabaltijo respublikomis.

Balandžio 26 ir 27 d. Pakštas praleido Toronte. Čia jis informavo ne tik Instituto narius, bet ir gausius savo tautiečius. Atskleidęs saviesiems parapijoje *Lietuvos pažangą per 20 metų*, jis skubinosi į Windsorą, Ont., kur (1940.IV.29) Institute atsišveikino su rytine Kanada. Jau rytojaus dieną jis grįžo į JAV ir ten Detroito, Mich., organizacijai *Council of Social Agencies* kalbėjo apie Pabaltijo respublikas, o kitą dieną — Ann Arboro, Mich., universitete.

Niekur jam nestigo smalsių, net sujaudintų klausytojų, nes Hitleriui baigiant užimti Norvegiją su Danija ir besiruošiant pulti ne tik Olandiją su Belgija, bet ir Prancūziją, net šaltoki

³ A. Ramūnas, *Iš sutemų į aušrą*, Toronto 1967, 348 psl.

kanadiečiai kėlė klausimą: kada teutonų, viešpats savo grobuonišką ranką išties ir į *British Commonwealth*, t. y. į juos pačius? Ir amerikiečiai nebesijautė saugūs savo *God's own country*. Jų bundančias sielas kaitindamas, mūsų «pasiuntinys» tuo metu, tartum visų laisvės gynėjas, visur pasisakydavo prieš diktatorius, neišskirdamas nė Stalino. Tai kalbėtoji leisdavo aplinkiniu keliu prieiti ir prie mūsų bylos.

Karštligiškas finalas Vakarų Kanadoje. — Nors Pakštas visiškai išsisėmė, keliaudamas per rytinę Kanadą, Chicagoje tesustojo atsikvėpti tik vienai savaitei. Gegužės 7 nuvyko į Winnipegą, Man., tą milžinišką javų aruodą, kur duona banguojantys laukai džiugino lietuvio širdį, čia per porą dienų jis padarė net keturis pranešimus, «liūto dalį užleisdamas Lietuvai», kaip jis pats išsireiškė. Gegužės 10, t. y. tą pačią dieną, kai Churchillis pakeitė diktatoriams nuolaidųjį Cbamberlainą, Pakštas kalbėjo Reginoje, Sask. Ir tuo pat laiku, kai (Y.13) naujasis premjeras britams težadėjo «kraują, vargą, ašaras ir prakaitą», mūsų laisvos Europos žygiuotojas prabilo į sukrėstus Saskatoon pibėčius. O jam gegužės 15 d. atsistojus prieš Edmontono, Altą., klausytojus, šie jau žinojo, kad Olandijos karabenė turėjo prisiglausti Londone. Kitą dieną, jam kalbant Calgaryje, Altą., auditorija buvo sujaudinta žinios apie nacių įžengimą į Briuselį.

Ryžtingasis Pakštas, perskrodęs Rocky kalnus, gegužės 20 d. vėl atsiduria prie Pacifiko ir Yancouveryje, B. C., didžiausiame Kanados uoste prie šio vandenyno, prabyla net du kartus į kaitančią publiką, nes, kaip jis konstatuoja, «Kanada vis labiau įsitraukia į karo veiksmus». Kai jis po dviejų dienų pasirodė Victorijos, B. C., estradoje, publika buvo priblokšta žinios, kad Hitleris jau stumia britų kareivius į La Mancho kanalą.

Žiauresnės sinchronizacijos profesorius savo maršrutui negalėjo tikėtis. Ji čia, Vakaruose, išaugo į tikrą kampaniją už laisvę ir demokratiją. Mes žinome, kad Churchillis, jei tik Hitleriui būtų pavykę užimti Angliją, Kanadą būtų padaręs savo pasipriešinimo širdimi ir iš Ottawos Londonui ir Europai būtų atkovojęs laisvę. Šiame lemtingame akimirksnyje Pakštas dar uoliau stiprino kanadiečių nugarkaulį, kad nenusilenktų diktatoriams — *Canadians must act!*

Nors nacių žaibai visuomenės dėmesį gerokai atitraukdavo

nuo siauresnio Pakšto tikslo propaguoti Lietuvą ir kitas Pabaltijo respublikas, jis vis dėl to (1940 m. birželio 8 d. iš Los Angeles) galėjo Čarneckiui pranešti : « Tinkamai nušviesdavau Vilniaus ir Mažosios Lietuvos klausimus. Visa tai sukeldavo draugiškoje atmosferoje įdomių diskusijų ». Gilų išpūdį rinktiniais Instituto nariams padarė jo, geopolitiko, tvirtinimas, jo Hitleris ilgainiui prakiš karą, nes Europa esanti prasta dirva diktatoriams.

Aiškos linijos ir tvirtos valios kanadiečiams, įpratusiems atkakliai siekti savo tikslo, patiko šis patvarusis laisvės ir savo tėvynės gynėjas, jo vaizdinga kalba, jo *fluent English* bei jo *savoureux français* ir — *last but not least* — jo *ready sense of humour*. Bet mūsų « pasiuntinys » gynėsi nuo komplimentų : « Mano asmuo čia nesvarbu. Bet kad lietuviui teko žymioje Britų Imperijos dalyje kalbėti labai eksliuzyviai draugijai, tai manyčiau, kad iš to šiočia tokia nauda pateks į Lietuvos prestižo sandėlius ». Taip pranešė jis (1940.VI.8) Kaunui.

Nors pranešėjui ir atrodė, kad jo asmuo čia nesvarbu, vis dėlto reikia pripažinti, kad tuomet nedaug lietuvių su tokia misija būtų galėję aplėkti mūsų daugialypes kolonijas ir dviejose kultūrose žydinčią Kanadą. Be to, atrodo, kad jo savimeilę glostė ši reta galimybė — kitiems pademonstruoti savo gabumus. Kas be to ...

Tie 1939-1940 metų žygiai mūsų « antrojo fronto » pradininkui brangiai atsiėjo. Tai rodo šis ne tiek išdidus, kiek nuoširdus žodis Čarneckiui (1940.VI.8) : « Penkis kartus perskrodžiau didžiulį Amerikos kontinentą, išraizgydamas jame apie 40.000 km. Pralkalbos, kurių išvardinau 119, toli gražu neapima viso darbo. Neturiu supratimo, kiek būtų tomų, jei visos tos kalbos būtų užrašytos. Iš *interview* pasidarė apie 100 puslapių knyga. Suprantama, po dvylikos tokių mėnesių pajutau didelį nuovargį. Tai buvo vargingiausi mano gyvenimo metai ».

Prieš padėdamas plunksną, profesorius dar atidengia artimiausią savo planą : « Dabar ilsiuos keletą savaičių ir (1940) liepos 1 d. pradėsiu (Los Angelese) skaityti paskaitas ». Mat, Europoje užsiliiepsnojus karui, Kalifornijos universitetas rado reikalinga pratęsti tarnybą geopolitikos žinovo, taip tiksliai pramačiusio tą gaisrą, kuris savo ugnies liežuviais jau ėmė laižyti ir Amerikos pakraščius.

ATSISTATYDINIMAS IŠ ATEITININKŲ VYRIAUSIOJO VADO PAREIGŲ (1910)

*Lakiau žodžiu ir lengvu žestu norėjau su-
žadinti įkvėpimą, pabudinti talentus ir
pašaukti juos darban lietuviškuose lau-
kuose.*

Nors Kanadoje ir teko vargti iki apalpimo, bet buvo dėl ko. Kokį vardą pats profesorius ten asmeniškai paliko, matyti, pavyzdžiui, iš to, kad dar po devynerių metų Britų Kolumbijos universitetas Vancouveryje jį kvietė su paskaitomis, iš kurių, įtikimiausia, turėjo išsivystyti pastovus dėstymas, kaip paaiškėja iš jo (1949.VIII.8 d. Meksikoje parašyto) laiško giminėms Chicagoje.

Iš to paties Vancouverio Pakštas paskutinėmis (1940) gegužės dienomis, kurios ne tik Europai atnešė tiek nelaimės, traukiniu skubino į pietus. Turėdamas laiko susikaupti, jis kelyje tvarkė ir savo santykius su Ateitininkų Federacija, kurios vyriausias vadas jis vis tebebuvo. Dar (1940) balandžio 3 d. jis iš New Yorko vyriausiai valdybai buvo pasiuntęs savo atsistatydinimo raštą ir siūlęs jo vieton išrinkti (ekonomistą) dr. Juozą Urmoną (40 metų) : «Labai apgailestauju, kad nedaug mūsų šauniai organizacijai pasitarnavau. Turėjau gerų intencijų, bet per plačiai išsišakojusi mano veikla neleido visų jėgų sukcentruoti Federacijoje. Labai norėčiau žinoti kongreso vietą ir datą, kad galėčiau nors savo sveikinimu prisidėti». Sužinojęs, kad kongresas turės įvykti birželio 29 ir 30 d. Vilniuje, jis traukinyje, nešusiam jį iš San Francisco, Calif., į Los Angeles, Calif., surašė tą sveikinimą, kurio sutrumpintą tekstą atspausdino *Draugas*⁴. Pilną

⁴ *Draugas*, 1940.VI.6 d.

tekstą pats autorius perskaitė 1954 m. įvykusiame ateitininkų kongrese Chicagoje. Štai svarbiausios vietos to atsisveikinimo, kuriame jis į savo mintis bei jausmus įpina ir gamtovaizdžių:

Broliai, Sesutės,

Dešimtį metų išbuva Jūsų vadovybėje. Dešimtį neramių metų kartu su Jumis kovojau Lietuvos kultūrinio gyvenimo verpetuose. Ir didžiai smagu buvo bendrose kovose užmiršti savo žmogišką menkystę ir kilti kartu su Jumis. Dešimts metų Jums vadovavęs nejaučiau noro slėgti Jūsų laisvo gyvenimo. Lakiu žodžiu ir lengvu žestu norėjau tik sužadinti įkvėpimą, pabudinti talentus ir pašaukti juos darban lietuviškuose laukuose.

Rašau Jums traukinyje, kuris lekia iš Šv. Pranciškaus miesto į Angelų miestą. Palmės ir svetingos pranciškonų misijos man primena tas platybes, kurias apima Bažnyčia ir krikščionių civilizacija. Kalnų viršūnės man primena ateitininkų kovojantį idealizmą, ažuolai simbolizuoja pasiryžimą išlaikyti tautinį individualumą ir ištverti kovose. Kviečių ir avių laukai man primena viršutinę Lietuvos vėliavos dalį — simbolių lietuvių kultūrinio darbo. Raudonų žiedų gausybė — tai mūsų vėliavos istorinė spalva, kuri dabar puošia ateitininkų galvas.

Prie St. Luis ekspresas įspraudžia mane tarp kalnų aukštybių ir okeano platybės. Visa savo esybe pajuntu Baltiją. Ir čia gyvai prisimenu Ateitininki jos [reorganizacinę] konferenciją Palangoje (1927). Baltija šaukia kurti gražesnę Lietuvą. Jau penkis kartus perskrodžiau [ši] kontinentą. Šis sunkiausias mano gyvenimo darbas man buvo pakeliamas, tik jaučiant dvasinį bendrumą su Ateitininkija, kurios kongresui siunčiu nuoširdžius savo linkėjimus. Siųsdamas šį žodį, norėčiau jį taikyti kartu ir visam geros valios lietuviškam jaunimui. Be fanatizmo Ateitininkija veržiasi į tautinės ir krikščioniškos kūrybos dirvonus, jungdama visas tautas talkon. Kultūrinės tradicijos ir vienybės nuotaikos leidžia ateitininkams sudaryti patrauklų branduolį, aplink kurį galėtų spiestis kultūrinis gyvenimas, atremtas į krikščionišką humanizmą ir tolerantišką reikalą supratimą.

Didelį džiaugsmą jaučiu, galėdamas kongresą pasveikinti Vilniuje, šimtaveidyje legendų mieste. Ulyso judrumu skraidydamas Kanados platybėse, suradau dar du Vilnius : vieną Ontarijos provincijoje, kitą Albertos tolimuose vakaruose. Jūs posėdžiaujate nuostabiame mieste. Savo izoliacijoje pavydžiu Jums dvasinių pergyvenimų, kuriais Jūsų jaunatvė nušviečia mūsų senutį miestą.

Sparnuota mintimi lekiu pas Jus. Tikiu, kad išsirinksite atitinkamą vadą ir leisitės į reikšmingus darbo laukus. Krauju pasruvę Europos laukai uždeda mums svarbių pareigų. Tikiu, kad ateitininkų eilės ištesės. Tebūnie šventas Lietuvos vardas gero Dievulio palaimoje.

Labai nuoširdžiai ir draugiškai

Jūsų

Kazys Pakštas

Užleidus savo vietą kitam vadui, profesoriui dar svarbu prailginti savo atostogas, gautas iš Matematikos-Gamtos Mokslų fakulteto Kaune, nes jis netiki galėsiąs laiku grįžti 1940 m. rudens semestru. Gal jam iš viso dar ilgiau likti Amerikoje, kad ir be algos? Tokios nuomonės yra ir Šalkauskis, kuris, dabar eidamas Y. D. Universiteto rektoriaus pareigas, jam (1940.VI.3) tarp kitko rašė:

Brangus Drauge Kazy,

Iš visa ko reikia manyti, kad atostogos bus Jums duotos dar vieneriems metams. Tiesa, sunku tikėtis, kad galėtumėte jas gauti su alga. Gal būt, bus geriausia, jei stebėsite iš tolo vykstančius Europos įvykius ir, reikalui esant, galėsite ateiti Lietuvai su pagalba, kaip kad yra buvę per Didįjį Karą. Atrodo, dar gali būti viso ko šiame nelaimingame mūsų pasaulyje.

Kai tas nujautimų pilnas laiškas pasiekė adresatą Amerikoje, šis jau žinojo, kad jie jau buvo virtę žiauria tikrove, nes birželio 15 d. rusai iš naujo buvo užgesinę Lietuvos laisvės žiburį.

MINISTERIS PRIEŠ PROFESORIŲ (1941-1943)

Žadeikis Pakštui : Tamsta atsidūrei rolėje svetimos valstybės agento. Gal ir esi užsiregistravęs kaip tokis ?

Valdžios sudarymas išeivijoje ?

1940 m. liepos 1 d. Pakštas vėl pradėjo skaityti Kalifornijos universitete. Po tėvynės okupacijos ir šiurpių suėmimų, jis turėjo dar išpūdingesnės medžiagos paskaitoms. Ir ne tik joms, bet ir pasitarimams su savo tautiečiais, kurių akyse regėtojiškas jų profesorius dar labiau pakilo. Tikrai gaila, kad režimas savo laiku jo nepaklausė, nes užsieniuose atsidūrėme su tuščiomis rankomis. «Tai didelė bėda, kurios buvusi valdžia galėjo išvengti: bet nenorėjo, buvo paskendusį tinginystėje ir susižavėjusi savo majestotu », taip jis sukruvinta širdimi rašė (1940.IX.17) savo bičiuliui Turauskui į Berną. Kiek vėliau (1940.XII.20) jis skundėsi ir kun. Prunskiui : « Valdžia nenorėjo patarimų klausyti, nepadarė užsieniuose vieno milijono dolerių atsargos ir nepasiuntė kur reikia žymesnių žmonių. Kriminalas ».

Sužadintos Lietuvos atstovybės Washingtone vardu min. Žadeikis atskiru atsišaukimu kreipėsi į Amerikos lietuvius. Ten, tarp kitko, skaitome :

« Lietuva yra okupuota ir neturi savo valios. Ne vienam galėjo kilti mintis, ką gi daro Lietuvos asmenys? Sudariau ryšius su kuo reikia. Šiandien kreipiuos į kai kuriuos Amerikos lietuvius, prašydamas skubios akcijos. Jie turėtų State departamentą ir senato bei kongreso narius painformuoti, kad viskas, kas dabar Lietuvoje vyksta, daroma ne jos gyventojų noru, bet grobuoniška jėga. Mes prašome JAV vyriausybę nepripažinti tą Sovietų žygį ir kreipiamės į Amerikos

visuomenės masės vesti griežtą kovą prieš komunizmo skiepijimą. Prašome sudrausti komunizmo spaudą Amerikoje, nes ji šios šalies laisvę panaudojo tik trečiam internacionalui ir Maskvos imperializmui. Atėjo valanda visus kitus reikalus mesti į šalį, o gelbėti Lietuvą. Kad ir nepasisektų šiuo momentu užkirsti kelią tai aneksijai už okeano, bet išlaikysime bent JAV Lietuvos vėliavą, o gal ir vėl išmuš ta valanda, kuomet pasipriešinimas išeivijos bus išgirstas. Prašau susirūpinti aukų rinkimu tolimesnei akcijai. Reikia burti visus lietuvius į nepriklausomybės gynimo frontą, čia eina reikalas ne apie Smetoną ar kokios srovės režimą, bet apie Lietuvos laisvę. Maskvos gi bernams — griežta kova. Tikiuos, kad mano balsas bus išgirstas ».

Šis žodis buvo reikalingas ir naudingas; bet jo neužteko. Pakštui atrodė, kad ir lietuviams reikėjo daryti tai, ką darė Hitlerio okupuoti prancūzai, olandai, norvegai — užsieniuose sudaryti savo valdžią: «Reikia, — taip jis (1940.IX.13) sugestionavo generaliniam konsului Jonui Budriui (1889-1964) New Yorke, — čia sudaryti naują valdžią su prezidentu, mažuoju seimu, su užsienių ir finansų ministeriais ir su Lietuvos Banko valdytoju. Tokią valdžią galima sudaryti tik sutartinai veikiant visam Lietuvos diplomatų ir konsulų korpusui, visų žymiųjų piliečių seimui ir pritariant Amerikos Lietuvių Tarybai. Jei bus sutarimas, jis suteiks naujai valdžiai moralinio autoriteto, kuris gali privesti prie pripažinimo iš Amerikos valdžios pusės ».

Pakštas į Washingtono atstovybę ? — Tačiau šito plano įgyvendinti nepavyko dėl daugelio priežasčių. Buvo jaučiama, kad Sovietai tam pasipriešino, ta kryptimi veikdami Baltuosius Rūmus ir skaldydami net mūsų kolonijas. Bet nemenka kliūtis buvo ir mūsų pasiuntinys Washingtone, Povilas Žadeikis (1887-1957). Savo profesija jis buvo chemikas, bet, domėdamasis politika, jis 1919 m. prasimušė į mūsų krašto apsaugos ministerio vietą. Perėjęs į konsulinę tarnybą, jis 1923 m. buvo paskirtas į Chicagą konsulu, po penkerių metų generalinio konsulo titulu perkeltas į New Yorką, o 1935 m. pakeltas ministriu Washingtone. Niekas neabejojo naujo pasiuntinio patriotiškumu, bet daugeliui nepatiko jo savotiškas būdas. Antai, jo kolega Berne, Turauskas (1940.YIII.8) Pakštui jį apibūdino kaip «aukščiausios rūšies neurasteniką ir mizantropą». Net jo lojaliam bendradarbiui

Jonui Budriui atrodė, kad «jis užsidaręs laikosi izoliuotos padėties, nenori su niekuo tartis : o tai kenksminga, nes dabar reikalingas kuo glaudžiausias ryšys. Bandžiau sueiti arčiau, bet kol kas man nesiseka. Esu priėjęs išvadą, kad Žadeikis duoda suprasti: ‘ Sėdėk ir lauk įsakymų ’. Aš gi su užrištomis akimis eiti nesutinku ». Panašiai Budrys (1940.VIII.8) skundėsi ir nerims-tančiam Pakštui, kuris (1940.XH.21) tuo reikalu (iš Los Angeles) pareiškė kun. Prunskiui : « Dabar aš norėčiau būti Washingtone ». Bet ten jis buvo visai nepageidaujamas, kaip patvirtina Turauskas, kuris (1940.VIII.31) savo bičiuliui prie Pacifiko buvo pranešęs : «Washingtone tėra vienas Žadeikis, ir tai labai negera. Keistas žmogus. Kada su Urbšiu [kuris nuo 1938.XII.5 ėjo užsienių reikalų ministerio pareigas] norėjome sveiką paskirti ten kultūros reikalams patarėju, tai jis viską sutrukdė. Dabar jis vėl dėl Kajecko nepatenkintas. Ar tai hipochondrija?»

Bet ar profesorius galėjo tikėtis ko nors geresnio, negu A. Smetona ? Kaip ministeris Žadeikis pasiėlgė vėliau su (1941.III. 10) į JAV atvykusiū prezidentu, kuris jį buvo paskyręs į Wasbingtoną ? Štai Merkelio konstatavimai: « Smetonos santykiai su Žadeikių *ex officio* buvo glaudūs, bet negalėtume pasakyti, kad jie būtų buvę sklandūs, ir tas nesklandumas kilo iš nevienodo Smetonos statuso interpretavimo. [Ministerio] požiūriu, Smetona JAV turėjo vengti bet kurio veikimo, ir tuo vadovaudamasis, patarė jam apsigyventi atokiau nuo Washingtono ⁵». Toliau Žadeikis «ištremtajam » patarė atsiminimų nerašyti, nes to nepageidaujas *Department of State*, kuris tai pareiškęs, atsiliepdamas į atitinkamą Sovietų ambasados Wasbingtono intervenciją, — tai galį pakenkti Lietuvos reikalams ⁶».

Nekvestijonuoiant mūsų pasiuntinio gerų intencijų, vis dėlto jaučiama, kad jis tuomet vargu ar stovėjo savo uždavinio aukštumoje, nes jis perdaug formaliai suprato savo pareigas ir, nepasitikėdamas kitais, užsibarikadavo savo pasiuntinybėje. Nebūdamas nei vienytojas, nei dirigentas ir be to nepasizymėdamas kūrybiškumu, vis skersuodavo į idėjininkus, kurie, jo manymu, tik galėtų sutrukdyti korektišką pareigų atlikimą. Įsileisti Pakštą reikštų tą pat, kaip atsiristi parako statinę. Tad visomis ketu-

⁵ Al. Merkelis, *Antanas Smetona*, New Yorkas 1964, 658 psl.

⁶ Ten pat, 667 psl.

riomis gindamasis nuo tokios, anot jo, nelaimės, ministeris profesorių barė net už jo privatišką veiklą. Antai, (1941.XII.4) jis jam užmetė : « Tamsta nuvykęs į čionykštės vyriausybės centrinę įstaigą, kėlei klausimus, kurie yra pasiuntinybės kompetencijoje : bet apie tą žingsnį Lietuvos Atstovui ničnieko nepasisakęs. Toks elgesys negali būti vadinamas pavyzdingas ar Lietuvos bylai naudingas ».

Kad mūsų atstovui nebuvo svetimi nei pikti įtarinėjimai, parodo sekanti Pakštui (1943.IY.9) siųsto laiško ištrauka: «Kai Tamsta dar buvai Chicagoje, tai čia Washingtone girdėta, kad tenykštis lenkų konsulas galėdavęs Tamstą pasišaukti, kada tik jam buvę reikalinga. Dabar Tamsta pats pasisakei rašas tūlą veikalą sulig lenkų valdžios užsakymo. Reiškia, Tamsta atsidūrei rolėje svetimos valstybės agento. Gal Tamsta ir esi užsiregistravęs kaip tokis ? » Vargas Pakštui su įstaigomis : tėvynėje jį pašiep-davo ministerijų biurokratai, o svetur jį užgauliojo pasiuntinybės biurokratai!

Panašios insinuacijos dar anksčiau buvo pasiekusios Londoną. Tai vertė net tenykštį atstovą Br. K. Balutį (1879-1967) pasiteirauti (1942.VIII.1) pas patį jam gerai pažįstamą profesorių: «Man teko skaityti spaudoje ir šiaip jau girdėti gandų, kurie nurodo į labai anormalią padėtį [Jūsų santykių su pasiuntinybe Washingtone]. Esu nustebintas, kad nei Jūs, nei [Kazys] Grinius [buvusio prezidento sūnus], kuriuos aš pažinau kaip rimto galvojimo vyrus, negalėjote kalbamų prajovų sukontroliuoti ir įstatyti į rimtas vėžias. *Well*, kaip gi ten iš tikrųjų yra ? » Mes Pakšto atsakymo nežinome, bet mes be didelės fantazijos galime spėti, kad jis Balučiu, kuris tuomet dėl savo charakterio bei savo gabumų turėjo užimti Washingtono postą, bus atsakęs : Žadeikio elgesys ne vienu atveju daugiau priklauso patologijai negu diplomatijai.

Teisingumo vardan čia vis dėlto pridėtina, kad Žadeikis pasižymėjo ir džiuginančiais užsimojimais. Antai, Laučka (1946. XII.20) išspausdino savo New Yorke redaguojamame laikraštyje *Amerika* straipsnį, įrodantį, kad mūsų ministeris «JAV įstojus į karą, savo kraštą formaliai prijungė prie Jungtinių Tautų» [t. y. prie Alijantų], nes « pirmas ir svarbiausias Lietuvos uždavinys, — pareiškė jis (1941.XII.23), — yra nusikratyti vokiečių vergijos ir atstatyti suverenės teisės jos žmonėms ». Toks prijungimas būtų ir sustiprinęs mūsų poziciją prieš Sovietus. Ne

jo kaltė, kad «jam [Žadeikiui] buvo atimta proga visai formaliai pasirašyti dokumentą greta kitų Jungtinių Tautų, nes tuo momentu prez. Rooseveltas jau pradėjo klausyti Kremliaus patarimų. JAY Valstybės departamentas teikėsi mus laikyti tik *friendly neutrals*, o ne *Associated Nation* », kaip to norėjo Žadeikis. Šią drąsią jo intervenciją iškėlė ir aną straipsnį parašė — Pakštas. Džentelmeno « kerštas ».

LIETUVIŲ KULTŪROS INSTITUTO DIREKTORIUS (1941-1942)

Sennas Pakštui : « Let me congratulate you on the foundation of your Institute. I have read your article and was thrilled to see your old enthusiasm come through again ».

1941 m. pavasarį baigėsi profesoriaus paskaitos Kalifornijos universitete, kuris jam (1949.VI.1) išdavė šitokią atestaciją:

Dr. K. Pakštas served as Visiting Lecturer in Geography during the second semester of the year 1940-1941 as well as during a Summer Session. He is particularly interested in the Political and Economic Geography of Europe. His ability in Eastern European languages was recognized by his participation in various Army Training Programs during recent years. He has been favorably received by students on this (Los Angeles campus) and I am sure, that you will find him to be a conscientious, cooperative and capable colleague and teacher.

*Clifford M. Zierer, Chairman,
Department of Geography.*

Įkūrimas. — Kadangi profesoriui Los Angelese daugiau darbo nebebuvo, jis mielai sutiko atsistoti Amerikos Romos Katalikų Federacijos įkurto Lietuvių Informacijos Biuro priešakyje. Šituo tikslu jis persikėlė Chicagon. Tačiau toje spaudos agentūroje jis tedirbo tik kelias savaites, nes netrukus tos pačios Federacijos jis buvo pakviestas dar svarbesnėms pareigoms — vadovauti jos įkurtam Lietuvių Kultūros Institutui, kuris užgimė šitaip:

«1940 m. vasarą mudu su Kaziu, — prisimena Šimutis, — beviešėdami pas kun. Jurą (Lawrence, Mass.) ir trijiese besvars-tydami mūsų veiklos klausimus, sumanėme steigti prie Amerikos

Lietuvių E. K. Federacijos Kultūrinį Institutą ir jo direktorium numatėme Pakštą ». Šis *Lithuanian Cultural Institute* turėjo anglų kalba leidžiamais leidiniais sudominti amerikiečius mūsų reikalais ir, be to, ištaustančiam lietuvių jaunimui priminti tėvynę bei didinti jo meilę Lietuvai. Papildydamas Šimučio žodžius, Laučka dar pridėdą : « Jeigu Pakštas tada nebūtų buvęs laisvas nuo profesūros, gal Institutas nebūtų buvęs įsteigtas. Man ir kitiems Federacijos veikėjams atrodė, kad jo mokslinis pasiruošimas ir dinamika galėtų geriausia pasireikšti tokio Instituto organizavime. Neklydome ».

Institutas buvo įkurtas 1941 m. birželio pabaigoje Chicagoje, šioje tikroje lietuvių sostinėje užsieniuose. Atvykęs nuo Ramiojo vandenyno, Pakštas čia vėl pajuto gyvą lietuviybės pulsą ir išvystė tokią veiklą, kad jis iš naujo buvo įsuktas *in a Whirlpool of activities and travels*, kaip jis (1941.XI.14) aiškino buvusiam savo kolegai Graham Santa Monicoje, Calif. Kaip Institutas, kuris savo darbą pradėjo rugsėjo mėnesį, turėjo atrodyti, jo direktorius (1941. IX.19) aprašė *Vienybėje* : Pirmiausia teks leisti knygas apie Lietuvą, daugiausia angliškai. Nes «nors ir esame sena tauta, šnekame seniausių ir turtingiausių formų Europos kalba, turime didelį dainų rinkinį, sukūrėme didžiausią mūsų kontinento valstybę ir už savo laisvę kaip liūtai draskėmės, bet anglosaksų pasaulyje mes vis dar nežinoma tauta ». Kadangi knyga nėra vienintelė supažindinimo priemonė, « direktorius neatsisakys ir pakalbėti apie Lietuvą ir kitus Pabaltijo kraštus universitetuose ir t.t. Be to reikia Chicagos studentams suruošti Litanistikos seminarą, kur jie galėtų arčiau susipažinti su tėvynė. Institutas ir palaikys santykius su kaimyninių tautų panašiomis institucijomis, nes mažai tautai draugų niekad per daug nebus ».

Veikla. — Instituto mokslinę viršūnę sudarė trijų skyrių vedėjai: kalbai bei literatūrai buvo pakviestas prof. Alfredas Sennas, istorijai prof. I. Stanton-Stankevičius, dėstąs Chicagos *North-western University*, o geografija bei tarptautiniais santykiais rūpinosi pats direktorius. Šis sudarė didoką programą, kuri tačiau tegalėjo būti realizuojama siaurai, nes Federacija Pakštui tepajėgė skirti 150 dolerių mėnesiui ir maždaug po 50 dolerių administracijai. Buvo tikėtasi dar privačios paramos, kurios betgi nedaug susilaukta. Nuostabu, kad, nepaisant tokio finansinio skurdo,

Institutas per dvejus metus sugebėjo išleisti net keturius leidinius.

1941 m. gruodžio mėnesį pasirodė Pakšto brošiūra *The Lithuanian Situation*, kurioje jis apžvelgė Lietuvos istoriją, nusakė atnaujintos valstybės pažangą ir iškėlė 1939-1941 m. okupantų padarytą žalą. 1942 m. kovo mėnesį išėjo to paties autoriaus studija *The Baltoscandian Confederation*, kuri svarsto galimybę tarp Skandinavijos ir Pabaltijo valstybių sudaryti harmoningą vienetą. Šis leidinėlis pasidarė tikras *bestseller*, nes jis bematant buvo išpirktas. « Šios knygelės buvo išleista tik 2.000 egzempliorių, — (1942.IV.16) aiškino pats autorius — nes manėme, kad ji lietuviškai visuomenei bus neįdomi ir numatėme ją daugiausia platinti skandinavų ir (šiaip) svetimtaučių tarpe. Bet iš karto mūsų pasiuntinybė ir kun. Valančiūnas Philadelphijoje užsisakė pusę laidos. Ištekliai eina prie pabaigos ». Ši brošiūra pasiekė ir mūsų pasiuntinį Balutį Londone, kuris (1942.VIII.1) autoriui dėkojo : «Aš ją tinkamiems žmonėms išdalinau. Kiek Baltoskandijos idėja gali būti *practical policy* šiuo laiku, žinoma, sunku pasakyti. Bet kurios idėjos įsikūnijimas reikalauja ilgo laiko. Tačiau Tamstos brošiūrėlė tenka laikyti naudingu dalyku».

1942 m. liepos mėnesį buvo išleista dar Antano Vaičiuliaičio *Outline history of Lithuanian literature*. Autoriaus čia nereikia pristatyti, nes jis lietuvių literatūroje jau seniai užima garbingą vietą. Jis buvo visai kvalifikuotas tokiai apžvalgai, nes pirmoji knygelės redakcija buvo išėjusi prancūziškai prieš kelerius metus. *In preparing this booklet*, — aiškina tuomet Marianopolio kolegijoje (Thompson, Conn.) dėstęs mūsų rašytojas, — *it was the author's intention to acquaint the reader with Lithuanian literature in a general way. Such efforts would be welcome in this country, which is so sympathetic in its understanding of small nations*. Kiek šis 54 puslapius apimęs literatūros kursas buvo naudingas, matyti iš to, kad jis vėliau išėjo ir ispanų kalba.

1942 m. derlių dar praturtino prof. Sennas savo studija *The Lithuanian Language. A characterization*. Platesnei lietuvių visuomenei autorius buvo mažiau žinomas, nes jis svetimtautis ir gryno kraujo akademikas. Šis, 1899 m. gimęs šveicarietis, studijavo Friburge, kur susipažino su tenykščiais lietuviais, kurių kalba jam teoretiškai jau buvo žinoma iš universiteto auditorijų, nes studijavo indogermanistiką. Ryšys su tais studentais jam buvo brangus filologinis seminaras su nuolatinėmis pratybomis. Jis

tuomet taip susižavėjo pagaunančiais jų kalbos savumais ir grožiu, kad jis toliau didesnę savo mokslinės darbuotės dalį paskyrė lituanistikai. 1921 m. jaunas daktaras (22 metų) buvo pakviestas Lietuvon, kur jam, Būgai mirus, universitete buvo pavestas ir lietuvių kalbos kursas. Vėliau jis vedė lietuvaiteį, kurios kalba pasidarė ir jo šeimos kalba. Jis tame pačiame Kaune ir toliau būtų atsidavęs lituanistikai, jei čia jam nebūtų užstoję kelio keli šovinistai.

Mat, anais kūrimosi laikais tam tikra nacionalistų grupė norėjo aprėpti viską viena, pagal iš Italijos paskobntą šūkį: *Lithuania farà da se sola*. Ji dar nežinojo (ar nenorėjo žinoti), kad nepakanka sumobibzuoti visas savo jėgas, bet kad taip pat svarbu įsigyti kiek galint daugiau draugų tarp užsieniečių, kurie nešų Lietuvos vardą ten, kur to negalima pasiekti patiems lietuviams. Teisingai pastebėjo Pakštas : « Mažai tautai draugų niekad perdaug nebus ». Pasilikdami čia tik filologijos srityje, tepažymėsime, kad Būga savo laiku atsisakė prof. Niedermannui (iš Bazebo) perleisti medžiagos vienam darbui apie lituanistiką. O po kelių metų keli jauni jo sekėjai šnairavo į Senną, atėjusį jiems į talką iš Friburgo. Nesiduodamas nacionalistiškų monopolistų apstumdomas, jis 1930 m. kaip stipendininkas persikėlė Yale universitetan Kew Haven, Conn., iš kur už metų jis jau ordinariiniu profesorium buvo kviečiamas į valstybinį Wisconsin universitetą Madisone. 1938 m. Senną užtinkame Pensilvanijos universitete Philadelphijoje. Ten jis, — taip (1964.IX.5) kun. Yla informavo *Draugq*, — « vedė slavų ir baltų studijų skyrių, kuriam sustiprinti jis iš tremties pasikvietė Krėvę, Salį ir kitus specialistus lietuvius. Jis turi didelių nuopelnų lituanistikos studijoms jau tuo, kad įpilietino jaunojoje amerikiečių kalbininkų kartoje lietuvių kalbos svarbą ». Tuos nuopelnus pripažindama, L. K. Mokslo Akademija savo 1964 m. Fordhamo universitete (K. Y.) įvykusiame suvažiavime prof. Senną pakėlė į nario mokslininko rangą.

Tuoju po Instituto įkūrimo prof. Sennas, — nežiūrint savo rezervų Pakšto mokslinės kvalifikacijos atžvilgu, — seną savo kolegą iš Kauno dienų sveikino (1941.IX.16) su naujomis pareigomis: *Let me congratulate you on the foundation of your Institute. I have read your article on this subject and was thrilled to see your old «enthusiasm come through again.* Tolimesnis susirašinėjimas vyko,

žinoma, daugiausia lietuviškai ir vedė prie išleidimo minėtos knygutės, kurią autorius dedikavo savo žmonai Marijai Vedlugaitei — *to my life companion and teacher*. Jungdamas savo lingvistinius dėstymus su bendru lietuvių likimu, Sennas veikalėlio įžangą baigė žodžiais, kurie gal ne vieną atšalusį lietuvių vertė — ir gal dar vers — susimąstyti: *The Lithuanians are proud of their language. It is a most vigorous expression of a strong and modern nation, a nation marching in the front-line of modern culture. Such a nation deserves to be saved from destruction. Its preservation is a gain for mankind and for culture*. Nepasitenkindamas siauresnės apimties veikalais, Sennas — kartu su kitais dviem tautiečiais, su profesoriais M. Niedermannu ir Fr. Brenderiu — dar 1932 m. buvo pradėjęs leisti *Lietuvių rašomosios kalbos žodyną*, kurį jis po 36 metų trukusios darbuotės kartu su savo visuomet lojaliu kolega A. Saliu baigė Philadelphijoje.

Bet ne tik buvę Pakšto kolegos sveikino jį su Instituto įsteigimu, o ir buvę jo studentai, kaip parodo šis etnologo Juozo Lingio atsiliepimas iš Stockholmo: «Skaičiau, kad Tamsta paskirtas vadovauti Kultūros Institutui. Nedaug tepasitaiko dabar momentų, kada žmogus gali pradžiugti, bet toji žinia, manau, ne tik mane vieną nudžiugino ir paragino dar didesniai darbui. Žinant Tamstos ryžtumą, aštrų protą ir sugebėjimą teisingai pažvelgti į ateitį, visi lietuviai tikriausia įsitikinę, kad šis reikšmingas darbas pavyks Tamstai, kurio vaisiais pasaulis išvys, kas mes esame, ko mes trokštame. Ne vienam ir abejojančiam lietuviui atsidarys akys»(1941.IX.16).

Sunkumai. — To tikėjosi ir pats Instituto vedėjas, bet, deja, jo viltys ne taip išsipildė, kaip jis norėjo, nes turėjo pripažinti kad «leidiniai labai nelygiai plinta. Jei kurioje kolonijoje atsiranda veiklus žmogus, tai ten knygelės gerai platinamos : bet daugumoje vietų tokių žmonių nepasitaiko ». Dėl to į didesnius centrus eidavo vos po 200 egzempliorių, į Chicago tik 150 ; tuo tarpui į kur kas mažesnę Lawrence, Mass., ir į Maspeth, N. J., net po 100. «Jeigu vietoje 17 stambių platintojų turėtume jų apie 50, tai knygių leidimas gal apsimokėtų ». Bet jų nesusilaukta ir dėl to plačiau neužsimota, nes direktorius ir finansiškai reikalus norėjo sąžiningai vesti. Laučka tvirtina, kad «visi jo atsiskaitymai buvo vedami didžiausiu tikslumu, tartum būtų

atlikęs prityręs sąskaitininkas ». Pakštas, matyti, ir šiuo atžvilgiu patobulėjo.

Kodėl vedėjas nesusilaukė didesnio pasisekimo ? Pirmiausiai dėl to, kad jis nepasiekė savo tautiečių masės, kuri iš dalies jau tiek buvo nutautusi, jog ji, net angliškai kalbinama, menkai teatsiliepė. Kiti tais leidiniais nesidomėjo, nes juos platino Katalikų Federacija. Neuoli buvo nė ta kunigijos dalis, kuri dar nebuvo užmiršusi jo romuvietiškos opozicijos, pasireiškusių vyčių tarpe dėl jos (tikro ar tariamo nepakankamo) tautinių reikalų nepaisymo. Jis ir dabar neiškęsdavo nepalaidęs špilų jos adresu. Vieną tokių incidentą Laučka prisimena : «1940 m. rugsėjo pradžioje Pakštas Katalikų Federacijos kongrese New Yorke skaitė paskaitą. Negirdėjau jos ; ji buvusi kontroversinė ta prasme, kad jis aštriais žodžiais pasisakė prieš katalikų apsileidimą daugelyje sričių, dėl ko jis susilaukė neigiamų atgarsių. Ypač apsišvylė daug dirbą kunigai. Vienas jo gerbėjas (kunigas) man pasakė : ‘ Puikus jis žmogus ; tik takto pas jį nedaug. Kam gi taip kalbėti be faktų ? ’ » «Vienoje klebonijoje, — taip prisimena ir kun. Prunskis, — jis prasitarė: ‘ Amerikoje tiesiog atrofuojasi smegenys. Trūksta intelektualinių pasikalbėjimų’. Daugelis susirinkusių tai priėmė už priekaištą». Žinoma, pasitaiko tokių reiškinų. Antai, tas pats dr. Prunskis 1969 m. liepos pradžioje Lietuvos Kunigų Vienybės seime, įvykusiame Chicagoje, tarp kitko pareiškė : « Turime saugotis, kad netaptume kokia tik golfininkų ar *good-timininkų* kasta»⁷. Pagrindo tuo susirūpinti tuomet iš dalies turėjo ir Pakštas ; bet jam nebuvo pagrindo kalbėti tokiu apibendrinančiu tonu. Juk ar tik ne visi jo Instituto garbės nariai buvo kunigai ?

Nėjo taip pat į sveikatą Institutui, kad jis savo direktorių buvo prirakinęs prie rašomojo stalo, nes žymi jo pasisekimo dalis glūdėjo asmeniškame kontakte: «Aš — kalbantis, ne rašantis profesorius », kartodavo jis dažnai. « Net tokie, — pastebėjo Miltonas Starkus (Santa Monica, Calif.) — kurie jo nemėgo, juo žavėdavosi, kai tik susitikdavo su juo asmeniškai ».

Nors įvairios aplinkybės ir gerokai pakenkė tiek direktoriui, tiek ir jo Institutui, jo leidiniai tam tikruose sluoksniuose rado

⁷ Kun. J. Prunskis, *Lietuvybės reikalai kunigų vienybės seime*, žr. Draugas, 1969.VII.7 d.

gyvą atgarsį. Tarp kitų atsiliepė kai kurie JAV ir Kanados universitetai, anksčiau atvykusių tautiečių vaikai, net į Australiją nublokšti lietuviai, kurių vardu (kad ir neoficialiai) kun. J. Tamulis (1942.IV.26) iš Brisbano šitaip atsišaukė : *The Australian people have shown a great interest in the question of the Baltic. It would be very interesting to write about the matter in the Australian newspapers, to propagate the idea of Lithuanian independence.* Tam tikslui prašė atsiųsti Instituto leidinių.

« *Ulysas* » turi keliauti toliau. — Tačiau tokių užsakymų atedavo nedaug. Tai apkartino tautinio mūsų šauklio širdį. Nebeiškęs jis (1942.IV.16) skundėsi jo leidinių platintojai Onai Kratavičienei (Detroit, Mich.): «Reikia pripažinti, kad didžiuma lietuvių visiškai ignoruoja Institutą. Dar tikiuos užlaikyti jį šioms (1942) metams, kad ir liuoslaikiu, ir nors reikėtų išsikelti ir kitokią darbą rasti pragyvenimui».

Ieškodamas sau naujos vietos, jis kreipėsi ne tik tiesiog į pažįstamus, bet net į tam tikras agentūras, pavyzdžiui, į vieną tokią Memphise, Tenn., kuri už 5% algos parūpindavo tokias vietas. Nelengva buvo įsikabinti kur nors karo metu. Bet kaip tik ši aplinkybė paradoksiškai profesoriui davė darbą Northfielde, Minn., esančioje Oarletono kolegijoje, į kurią jis 1943 m. liepos mėnesį ir išvyko.

Keldamasis ten, direktorius savo Instituto neuždarė, o jį pasiėmė lagamine kartu su savimi. Jis ir toliau, «kad ir liuoslaikiu», atliks bėgamuosius reikalus. Šitokiu būdu jo įstaiga dar 1947 m. išleido 80 puslapių didumo knygutę *Lithuania and World War II*, kurią jos autorius Pakštas baigė laimėtojų sąžinę dirginamu klausimu : *And while the world is celebrating its well earned victory, the Lithuanians are still facing one harrowing and mocking question : «Will liberation mean extermination ? »* — Po metų Instituto vardu dar išėjo K. R. Jurgėlos *History of the Lithuanian Nation*.

Nors Pakštas savo Institutu toli gražu nepasiekė to, ko norėjo, jo darbas vis dėlto neliko be vaisių. Tiesa, jis naujos knygnešių kartos nepagimdė, bet teisingai jis (1942.IV.16) p. Kratavičienei galėjo rašyti: «Nuoširdžiai tikime, kad Lietuvai daug naujų draugų esame įgiję ir jos interesų apsaugojimui daug nuveikę ».

ČAKLETONO KOLEGIJOS PROFESORIUS (1943-1944)

Pavergtuosius užtarti tai jokia propaganda, bet šventa pareiga.

Valdininkų ruošimas okupacijai. — Su įsitikinimu, kad pavergtųjų užtarimas yra šventa pareiga, profesorius vyko į naują vietą Northfieldo, Minn., kolegiją, kur tikėjosi galėsiąs nauju keliu prieiti prie savo seno tikslo — garsinti Lietuvą, kuri, — anot buvusio jo studento P. Baltinio, — buvo «jo gyvenimo principas».

1943.VII.5 d. jis Šimučiui apie savo naują uždavinį rašė: « Ne spaudai. Važiuoju labai savotiško darbo dirbti. Ruošiu Centro Europos karinės okupacijos valdininkus. Man teks labai įdomi geografijos sritis, pajvairinta politiniais, kultūriniais ir t.t, klausimais ». Jam dar iš Lietuvos žinomas adv. Jokūbas Bobinzonas (54 metų), buvęs Seimo narys, «tvirtina, kad tas postas Lietuvai bus net žymiai naudingesnis negu ligšiol mano dirbtas darbas. Nuvažiavęs viską pilniau patirsiu».

O ką profesorius ten patyrė ? Atsakymą mums duos anų dienų kariška situacija : 1942 m. gale alijantai Šiaurės Afrikoje išlaipino savo kariuomenę, kuriai buvo įsakyta iš ten galutinai išstumti Rommelio vedamus vokiečius. Pakštui (1943.VII) vyksiant į naujo savo paskyrimo vietą, amerikiečiai kartu su anglais jau ruošėsi išlipti Sicilijoje. Kadangi tuo metu Mussolini buvo pačių italų nuverstas, galima buvo laukti tiek Italijos, tiek Vokietijos okupacijos. Šitoms galimybėms alijantai turėjo pasiruošti.

Tokios ruošos būtinai reikėjo, nes ypač JAV dėl ankstyvesnės savo izoliacijos tokiam kebliam uždaviniui menkai tetiko. Europoje, šiame mikroskopiškame žemyne, eilinis amerikietis užtikis makroskopišką kultūrą, kurios jis daugeliu atžvilgių išsyk nesu-

pras. Rheinai tai ne Mississippi, ir atitinkamai *the European way of life* žymiai skiriasi nuo *American way of life*. Reikės įsijausti į šimtus europietiškos psichologijos plonybių, suprasti mirguliuojančią kalbą bei kultūrų mozaiką. O tam reikia ruoštis. Tam tikslui Pentagonas buvo paprašęs eilės universitetų, jų tarpe ir Northfieldo Kolegijos, suorganizuoti specialius kursus. Kadangi Pakštas tokių parinktų karininkų rengimą laikė dalimi savo tautinio darbo, jis su karštomis viltimis vyko į šią kongregacionistų, baptistų ir episkopalų laikomą mokslo įstaigą.

Sunki našta šiaurės užkampyje. — Darbo iki kaklo ! «Ypač vargina kariška tvarka », (1943.XI.9) profesorius skundėsi Laučkai. «Raštiški egzaminai studentams (jų net 220) kas šešios savaitės. Man tenka paruošti programą ir daugybę sąsiuvinų perskaityti, paskaitų konspektą multiplikuoti ». Kiek vėliau (1944.1.15) jis jaunam savo bičiuliui dar papildomai praneša : « Sugrįžęs iš Chicago [iš atostogų], radau naujus keistus patvarkymus. Kariškos viršūnės įsakė, kad kiekvienoje klasėje neprivalo būti daugiau 30 vyrų. Turėjau vieną klasę iš 150 ir antrą iš 50. Dabar jos suskaldytos į septynias grupes. Per tai mano darbas padidėjo iki 24 valandų savaitėje. Tad vos pakeliu našta ».

Prie to dar politinė bėda: «Yra klasėse šiek tiek komunistų iš Jūsų didžmiesto [t. y. iš New Yorko] Jums žinomos tautos atstovų. Jie mane skundžia, kur tik gali. [Bet] kol kas negali išrauti», sužino (1944.1.15) Laučka. Pakštas tokiems nepasiduoda : priešingai, jiems dar primena tą skriaudą, kokią jų vienminčių dalis savo laiku (1940-1941) buvo padariusi Pabaltijo respublikoms. 1944 m. pavasarį pas jį nusidanginęs Baltinis pastebėjo, kad «jis prakalbėjo apie pusę klasei skirtą laiką apie Lietuvą ».

Negana to — jis turėjo gintis dar kitame fronte: « Neseniai, — taip jis (1944.11.16) painformavo Laučką, — dalyvavau *Radio round table* diskusijose apie Baltijos tautų ir rytinės Lenkijos likimą. Amerikos profesoriai dažniausia vis bando mus suderinti su rusais. Sunku jiems viską išaiškinti. Bet aš drastiškai jiems pasakiau : ‘ Kad atidavus Lietuvą rusams, tektų parūpinti lietuviams kur nors naują tėvynę kokios dominijos pavidale, nes kurie tik galės, pabėgs iš Rusijos ’. Šitas argumentas, rodos, stipriausiai juos paveikė ir jie pradėjo rūpestingiau svarstyti reikalą». To-

kioms mintims skleisti, jis naudojosi ir Kolegijos radio stotimi bei *Rotary* ir *Lion's* klubais. Kur buvo skylė, ten ir lindo — dėl Lietuvos.

Šalia visų šių darbų jis ėjo dar Lietuvos Kultūros Instituto vedėjo pareigas, nes jam rūpėjo išleisti naują brošiūrą, vardu *Lietuvos Byla*, kuri, pavadinta *The Case of Lithuania*, turėjo pasirodyti ir angliškai. «Kun. Karalius [žinomasis spaudos mecenatas] apie pirmuosius paragrafus sako : ‘ Man labai patinka. Teko kalbėti ir su kitais dvasiškiais — visi giria ’. Karalius net siūlo gauti arkivysk. Spellmano ar Stritcho įžangos žodį», pranešė autorius (1944.11.16) Laučakai ir Jurgėlai. Kaip šis leidinys būtų turėjęs atrodyti, galime suprasti iš šių skyrelių : « Pavergtuosius užtarti tai jokia propaganda, bet šventa pareiga. — Lietuvių tauta: ryškus etnografinis vienetas. — Patriotizmas: lietuvių dorybė. — Kai kurie kankiniai (Sibire ir kitur). — Lietuvos nepriklausomybė niekam nedaro skriaudos». «Turiu ir daugiau pradėtų raštų : Rytprūsių klausimas ir t.t. », aiškina jis (1944.1.15) Laučakai.

« *Leiskite prie savų* ». — Nesunku suprasti, kad profesoriaus nugara palinko nuo sunkios naštos : « Pradėjau rašyti New Yorko (lietuvių) Tarybos knygai straipsnį ir vėl nutraukiau, nes buvau gerokai nusilpnėjęs ir visiškai ūpo netekęs. Vos nusivilkdavau į paskaitų salę. Gydytojas patarė sumažinti darbus». Laučka, gavęs laišką (iš 1943.XI.9) su šia ištrauka, susirūpino, nes vyresnysis jo draugas šiaip niekad nesiskųsdavo negalavimais. Tikrai bloga, nes po kelių mėnesių (1944.11.16) profesorius jam papildomai pranešė: « Trečią kartą susirgau ir neseniai grįžau iš ligoninės. Kai kariški viršininkai tikrai įsitikino, kad aš naštos nebe-panešu, tai rimtai pradėjo svarstyti, kaip ją sumažinti. Dabar turiu 18 valandų per savaitę; bet prašau jas sumažinti iki vienuolikos. Kai tai pavyks, tai vėl susitaupys kiek laiko raštams gaminti ». Kitą mėnesį (1944.III.4) jis Baltiniui tvirtino, kad « per Vasario 16 d. buvau atsidūręs ligoninėje, kai gerklė užsikimšo nuo dažno kalbėjimo ».

Tai, turbūt, pirmas sykis, kad profesorius per Tautos šventę dėl ligos negalėjo prabilti į savuosius. Rimtas išspėjimas. Jau penkeri metai, kai jis, antrojo fronto partizanas, be atvangos kaunasi. Jėgos silpsta. Bet ką padarysi — nuo tautinės pareigos

nėra atostogų. Tik reikės perkelti tą frontą kitur, kur jis savųjų tarpe su mažesniu vargu daugiau galės atsiekti. Taigi — «kitiems metams čia neliksiu ! » (1944.III.4) kategoriškai pareiškė jis Baltiniui.

Nėra abejonės, kad Pakštas vyko į Minnesotos šiaurę, norėdamas ir čia savo kukliomis galimybėmis padėti Europai nusikratyti ją apnykusių diktatorių. Tuo tikėjosi galėsiąs nors kiek apsaugoti ir tėvynę nuo naujo Stalino teroro. Tačiau ir čia jis apsišvylė, nes Baltieji Bumai nedrįso susikivirčyti su Stalinu, kuris jiems dar bus reikalingas kovai su Hitleriu, o gal ir su Amerikai itin pavojingais japonais. Alijantų nutarimai, priimti (1943. XI,XII) Teherano konferencijoje, skleidė savo šešėlius ir į profesoriaus auditoriją. Jau dabar buvo jaučiama, kad, nors JAV išloš tas pasaulines rungtynes kariškai, Sovietai jas laimės politiškai, tuo dar stipriau įsitvirtindami Europoje. Bet kaip šiai vargšei Europai mūsų politinis «Ulysas» galės padėti aname «meškų urve prie šiaurės polio»? Taigi — «čia neliksiu!».

«Bet šiuo metu dar nenumanau, kurian kraštan Amerikos teks vėl nusibaladoti», pranešė jis (1944.11.16) Laučkai ir Jurgėlai. «Gal pavyks kur ištrūkti į šiltesnius kraštus, arba arčiau prie saviškių. Bet savo būsimos vietos dar negaliu nė spėti», kiek vėliau (1944.III.4) sužino Baltinis iš jo. Aišku kol kas tik viena: Turiu grįžti prie tiesioginės akcijos savųjų tarpe.

Bet negalima sakyti, kad visas jo triūsas aname užkampyje būtų buvęs bergždžias, nes Baltiniui (1944.III.4) taip prisipažino: «Kariškių studentų tarpe pasidariau nemažai gerų draugų, nes pasitaikė malonių ir inteligentiškų vyrų», kurių dėmesį jis nukreipė ir į nacių bei Sovietų naikinamą savo tėvynę.

Kaip praktiškai vyko amerikiečių — «okupantų» susitikimas su «okupuotaisiais», gali pavaizduoti šis anekdotas iš Richard Strauss gyvenimo: 1945 m. pavasarį viena JAV komanda Bavarijoje veržėsi į vieną gražią rezidenciją, norėdama ją paversti karininkų buveine. Prie durų kariškius sutiko šeimininkas, kuris prisistatė tardamas: *Richard Strauss*. Tai išgirdęs viršininkas sušuko: *Rosenkavalier!* Toliau — rankų paspaudimas, užkandis iš «okupanto» provianto, melodijos iš «okupuotojo» operos, ir kaip finalas komendanto įsakymas: «Strausso posesija nebus paliesta!».

Kai šitaip vyko, Pakštas jau buvo seniai — 1944 m. gegužės gale — iš savo «ištrėmimo sugrįžęs į žmones ». Kaip jo darbas oficialiai buvo vertinamas, paliudija šis Carletono kolegijos prezidento L. M. Gould jam (1949.11.28) išduotas atestatas : *Dr. Pakštas was a member of our faculty, teaching courses in geography for the Army Specialized Training Program and for civilian classes. He is a man of competence in his field and an individual of real personal integrity. I have no hesitation in recommending him in terms of his moral character and conduct on all counts. He is a reliable individual.*

BALFO TARNYBOJE (1944-1945)

*Ivinskis apie balfiškos dvasios Pakštą:
« Jis pinigų nekrovė : jį telaikė funkcija
žmogaus poreikiams. Šelpti, aukoti, pa-
remti buvo visada arti jo dūšios ».*

Balfo «propagandos ministeris ». — Sugrįžęs «į pasaulį», Pakštas apsistojo New Yorke. Ten Amerikos Lietuvių Taryba (Altas) buvo įkūrusi savo Informacijos Biurą, kur jis kartu su direktorium K. R. Jurgėla ir su pulk. K. Grinium sudarė tos įstaigos štabą. Daugeliui atrodė, kad profesorius tam darbui puikiai tiko. Tačiau neilgai jis ten veikė, nes 1944 m. rudenį perėjo į Bendrojo Amerikos Lietuvių Šalpos Fondo (Balfo) centrą. Jį kvietė kan. Končius (53 metų), kuris, anot L. Šimučio, « žinomas savo drąsa, agresyvumu, darbštumu ir patirtimi šalpos darbuose »⁸. Daug kas manė, — prisimena 1945-1948 m. Balfo reikalų vedėjo pareigas ėjęs Laučka, — «kad Pakštas padarė klaidą išeidamas iš Alto, nes jo bičiukai buvo tos nuomonės, jog jo būdas geriau tiko ten, kur veiklai buvo daugiau laisvės. Balfui, priklausiusiam tada prie JAY *National War Fund (NWF)*, teko labai atsargiai vesti propagandą, kad šalpos organizavimas amerikiečių akyse neturėtų politinio atspalvio. To *NWF* vajaus metu profesorius 1945 m. gegužės mėnesį išvyko prakalbų kelionei, kurioje jis buvo sėkmingas kalbėtojas ».

Apie jo darbuotę prel. Končius atsiliepia šiais žodžiais : «1944 m. spalio mėnesį prof. Pakštas buvo pakviestas tarnautoju Balfui visuomeniniams reikalams. Jo uždavinys buvo važinėti po Ameriką ir sakyti kalbas, nušviečiant lietuviams ir nelietuviams sunkią

⁸ *Draugas*, 1969.III.12 d.

lietuvių tautos ir ypač pabėgėlių padėtį. Būdamas talentingas kalbėtojas, [jis] toms pareigoms labai tiko»⁹.

Šias pareigas bei jų pildymą gali paryškinti šis (sutrumpintas) Pakšto mėnesinis pranešimas :

1944.X.26 : Priėmimas Jugoslavijos Relief Fund.

Spalio 29 : Sakiau prakalbą Brooklyno *Catholic Youth Association*. Kalbėjau apie Lietuvos vargus.

Lapkričio 8 : Dalyvavau susirinkime *American Council of Voluntary Agencies*.

Lapkričio 15 : Kalbėjau Pittsburgho Balfo apskrities veikėjams.

Lapkričio 16 : 11 vai. ryto kalbėjau angliškai per radio. 12 val. 30 kalbėjau Pittsburgho William Penno viešbutyje. Tema — Lietuvos skurdas, vargai ir šelpimas.

Lapkričio 20 : pietūs Rotary Overseas Club. Sutikau Portugalijos pramonės rūmų pirmininką, kuris neseniai buvo Kaune.

Lapkričio 28 : Pietūs su prof. Jędrzejewskiu. Pasikalbėjimai apie padėtį Lenkijoje.

Lapkričio 29 : Pažinties vizitas pas Prancūzijos delegatą prof. Guérin.

Gruodžio 1 : Susirinkimas *American Council of Voluntary Agencies*. Daug kritikos prieš *Unrros* projektuojamą drabužių vajų. Aš : kaip gaus pašalpos ir lietuviai, kad jie ten neatstovaujami ? Kaip *Unrra* suras išblaškytus lietuvius, jeigu iš 450 jos veikėjų Europoje nė vienas nemoka lietuviškai »¹⁰ ?

Čia minima *Unrra* yra mūsų pabėgėliams gerai žinoma *United Nations Relief and Rehabilitation Administration*, kuri, 1943 m. JAV iniciatyva įkurta, rūpinosi ne tik išvietintų asmenų šelpimu, bet ir nualintų kraštų atstatymu. Tam ji (1943-1947) išleido daugiau nei 3,5 milijardų dolerių, kurių tris ketvirtadalius davė ta pati Amerika. *Unrros* tikslas buvo kilnus ; tik atrodė, kad jos tarnautojų armijoje pasireiškė ir savanaudiškų tendencijų, dėl kurių susiraukė ir Pakštas; jam rūpėjo, kad ir lietuviai būtų įtraukti į administraciją.

Nepasitenkindamas tik veikla Amerikoje, visuomet ekspan-

⁹ Prel. J. B. Končius, *Atsiminimai iš Balfo veiklos*, Chicaga 1966, 758 psl.

¹⁰ Ten pat, 41-43 psl.

syvus profesorius susisieikė ir su mūsų diplomatais Europoje. Daug šviesos į tą darbuotę įneša, pavyzdžiui, dr. St. Bačkio laiškas (1945.V.15) iš Paryžiaus. Iš jo sužinome, kad pranešėjas palaiko ryšius su 3.000 mūsų pabėgėlių Vokietijoje ir kad jam kas mėnuo reikia po 4.000 dolerių. Lietuvių aprūpinimas jam atrodo geresnis už kitų baltiečių, nes « estai ir latviai pas mane prašėsi paskolos ». Ir jam knietėjo, kad *Unrra* apsieina be baltiečių : dėl to prašė « visais keliais ir per p. Žadeikį [mūsų atstovą Washington] daryti žygių, kad lietuviai-baltai būtų priimami į *Unrros* tarnybą ».

Kad ne visos Balfo, o ypač Pakšto, intervencijos buvo tuščios, matyti iš min. Lozoraičio pranešimo (1945.IV.2) iš Romos : « Tams-tos informacijos yra dar vienas Amerikos lietuvių dosnumo įrodymas, kuris kartu su jos žingsniais politikos plotmėje sudaro pagrindą drąsiau žiūrėti į ateitį. Aš bijau tikrai, kad vargas, kuriame atsidūrė Europa, bus neproporacionalus net Amerikos filantropijai. O juk Lietuva, kaip Tamsta teisingai rašai, iš visų karo sunaikintų Europos valstybių yra pati vargingoji ».

Pakštas į šitą naują, jį gerokai alsinantį darbą metėsi su tuo pačiu užsidegimu, kuris jį jau prieš ketverius metus buvo nešęs skersai Kanados, nes, ir trunkydamasis po mūsų kolonijas, jis tikėjosi galėsiąs padėti karo nusiaubtiems broliams ir sesėms. Šis uždavinys Balfo « propagandos ministerio » poste, kur jis iš dalies pasidarbavo ir kaip « užsienių reikalų tvarkytojas », jį patenkino dar ir tuo, kad jį vėl sugrąžino į tą visuomenę, be kurios jis negalėjo gyventi. Patiko jam ir laipinėti po *NWF* babelio bokštą, kurio statytojus jis buvo praaugęs daug kuo.

«*Lapsus linguae*» *Detroit*e. — Bet jo užsimojimai tarptautinėje plotmėje turėjo ir savo kabliukų, nes joje jis turėjo savo liežuviį labai prikąsti. Juk čia jis buvo išpraustas į administracinį trikampį, sudarytą tarptautinės *Unrros*, amerikiečių *NWF* ir lietuvių Balfo. Buvo tad tik laiko klausimas, kada mūsų idėjininkas sueis į konfliktą su ta neaprėpiama jūra tarnautojų, kurių viena *Unrra* turėjo arti 13.000 ! Taip ir buvo.

Incidentą, iššaukusį net profesoriaus atleidimą, Balfo pirminkas nušviečia taip : «1945.VI.1 d. Pakštas kalbėdamas *Detroit*e, *White House* Klube, aiškino apie Sovietų ir jų kvislingų [t. y. okupuotojų išdavikų] daromus suėmimus, žudymus ir trė-

mimus Lietuvoje nuo 1940 m. Vienas žurnalistas profesorius kalbą interpretavo kaip antisemitinę ir pronacišką. Jo straipsnį patalpino keli laikraščiai, paminėdami Balfą ir net primesdami pronaciškumą. *NWF* tuoj smarkiai į tai reagavo, išpėdamas, kad tokie aprašymai gali pakenkti *NWF* ir Balfui. Prof. Pakštas po tų įvykių įteikė Balfui rezignaciją, nenorėdamas pakenkti lietuvių labdaros veiklai. Ir aš ir valdyba rezignaciją priėmė su apgailėstaviu. Tuo būdu nuo 1945 m. liepos pradžios Balfas neteko gero ir gabaus kalbėtojo ir organizatoriaus »¹¹.

Reikalų vedėjas Laučka tą incidentą šitaip prisimena : « Detroite Pakštas netikėtai pateko į vieną kraštutinių [dešiniųjų] moterų klubo susirinkimą, kuriame nepasigailėta aštrių žodžių Sovietų Sąjungos adresu. Tarė savo žodį ir profesorius, o ten buvęs didžiosios spaudos korespondentas perdavė jo kalbą smarkiai iškraipytą, primesdamas jai pronacišką atspalvį. Žurnalistui Victor Riešei paskelbus to susirinkimo aprašymą, *NWF* biudžeto tvarkytojas tuoj išpėjo Končių, kad tokio pobūdžio aprašymai gali pakenkti organizacijai. Kanauninko paprašytas, pranešiau profesoriui apie stovį. Pakštas tuoj pasisakė už pasitraukimą iš Balfo be jokios kovos. Su profesorium artimai bendradarbiauome Balfe beveik penkis mėnesius, neturėjome nė mažiausio nesusipratimo. Su malonumu eidavau su juo į susirinkimus, kur jis visuomet rasdavo gerą žodį įvairių grupių atstovams. Niekad netrūkdavo jam ir sveiko humoro. Buvo gaila skirtis su juo iš įstaigos, kurioje ruošėme didelius planus ateičiai ».

Aiškindamas visą tą nelemtą reikalą iš laiko perspektyvos, prel. Končius jį (1967.XI. 16) Brooklyne prof. Brazaičiui nušvietė šiais žodžiais : « Pakštas į Balfą buvo pakviestas vadinamiems *public relations*. Jo uždavinys buvo sakyti kalbas Balfui garsinti. *NWF* prašė, kad jis iš anksto duotų savo prakalbų konspektus. Nedavė. Prašiau ir aš. Jis man žodžiu aiškino bendras mintis. Buvodamas (1945.VI.1) Detroite, Pakštas buvo pakviestas su prakalba į susirinkimą vienos organizacijos, kuri savo tikslais buvo panaši į 1958 m. įkurtą *John Birch Society*. Tada ana moterų draugija buvo vertinama kaip pronacinė ir antisemitinė. Pakštas kalbėjo apie kai kurių žydų rolę komunizme, ypač Lietuvoje bolševikams atėjus. New Yorko *Times*, Philadelphijos *Inquirer* ir kiti laik-

¹¹ Ten pat, 45 psl.

raščiai paskelbė *Association Press* žinią apie antisemitizmą ir pronacinę politiką, kurią vedęs *United Relief Fund of America*. Kilo sugestija, kad profesorius turi pasitraukti, kitaip *NWF* bus priverstas nutraukti paramą, kuri tuomet siekė iki pusės milijono dolerių». Šį nušvietimą visuomet santūrusis Laučka papildo dar šiuo konstatavimu : « Man teko nedėkinga pareiga pranešti profesorui apie nemalonią padėtį, kurią kan. Končiui buvo išdėstęs *NWF* reikalų vedėjas Jensenas. Jis galėjo ir neatsistatydinti, o kreiptis į Balfo centro valdybą. Bet jis tuoj pasitraukė».

Aišku, kad Pakštas nebuvo nei antisemitas, nei pronacis. Tiesa, jis, — prisimena Bendorius, — « mėgdavo riesti anekdotus ; ypač jam sekdavosi pamėgdžioti mūsų žydų būdingus 'jidiš kalbos ' posakius; bet be piktumo, linksmumui pakelti». Tačiau galimas daiktas, kad jis įprastu jam vaizdingumu bus priminęs tą šiltą priėmimą, kurį (1940.VI.) okupantams ruošė kai kurie Lietuvos žydai: jo aukštaitiškas temperamentas galėjo jo liežuvį įkaitinti. («Liežuvis yra didžiausias mano priešas »).

Kaip kai kurios durys užsidaro. — Šis «atsistatydinimas atstatymu», — kaip kun. L. Jankus (1912-1967), vėliau irgi balfininkas, pavadino šį incidentą, — gerokai pablogino Pakšto ekonominius reikalus. Būdingas šiuo atžvilgiu yra antros jo žmonos, gal kiek sudramatintas, pasisakymas : Nuo šito laiko prasi-dėjo jo materialinis skurdas, nes niekur nebegalėjo gauti darbo. Tada jį priglaudė Pittsburgho klebonas Kazėnas, «kuris jam žie-mai apsiaustą ir kitus daiktus nupirko »¹². Šis geradaris (1885-1961) yra vienas tų rečiau minimų Amerikos lietuvių dvasiškių, nors jo nuopelnai neeiliniai. Jis yra vienas tų, kuris pastebėjo taip pat profesoriaus gerąsias savybes. Dėl to ir bėdoje jo neapleido. «1960 m. kai abu [t. y. Janina] su Kaziu jį aplankėme, kle-bonas jį išbučiavo kaip savo sūnų »¹³.

Pakštas ne tik pas jį jautėsi kaip namie, nes, nežiūrint jo brooklyniško romuvietiškumo, nukreipto prieš kai kurių kunigų šaltumą tautiniu klausimu, ir detroitiško paslydimo, daug kur ir klebonijų durys jam pasiliko atdaros. Ir tai suprantama, nes

¹² J. Narūnė-Pakštienė, *Atsiminimai, laiškai, apsvarstymai*, III t.,

37 psl.

¹³ Ten pat.

kunigijos kaip tokios jis niekad nekritikavo. Anaipol. Kaip jis ją vertino, mes išgirstame iš tų šiltų žodžių, kokius jis jai 1954 m. (IX.5) skirs Chieagoje įvykstančiame Ateitininkų kongrese. Iš L. Dambriūno (Brentwood, Md) magnetofonu parūpintos Pakšto kalbos mus iš anapus kapo pasiekia ši Lietuvos kunigijos *Laudatio* :

Yra rūšis dvasiškuos, kokios reta pasaulyje. Turiu galvoje eilini Lietuvos prabaštėlį. Mažai jis ragauja pasaulio saldumynų — operos, teatro ir t.t. Aš didžiuojuos tais kaimo klebonėliais. Jie gražiai kalba lotyniškai. Kur tu šiandien rasi eilini klebonėlį, kalbantį lotyniškai — šv. Petro kalba ? Ir jų svetingumas ! Kiek aš pietų suvalgiau pas Lietuvos vyskopus, o dar daugiau pas kunigėlius. Ir kokie jie malonūs. Kai kurie svetimtaučiai apie Lietuvos kaimą rašė gražiausius atsiliepimus. Kodėl ? Kad tie kitų tikybų mokslininkai nustebo, sutikę kleboną, kalbantį trimis, keturiomis kalbomis ir lotyniškai. Ir tam liuteronui buvo duotas ir kambarys, ir patarnavimas, ir arkliukas pavažinėti. Mūsų laisvamaniai, kurie nevertina kultūros, tie nevertino ir klebono. Dabar imkime Maironį, Vaižgantą, plejadą rašytojų. Kad katalikybė Lietuvoje stipresnė kaip kitur, tai dėl kunigų priėjimo prie pasaulio, kuris moka stipriai galvoti. Misionierius Lietuvoje turi būti ir filosofas, ir poetas, ir svetingas aukštos kultūros, didžios sielos žmogus. Ir, dėkui Dievui, tokių mes visuomet turėjome. Garbė dvasiškijai ! ».

Bet grįžkime prie Balfo. 1949 m. (III.14) kan. Končius buvusiam savo bendradarbiui išdavė šį darbo paliudijimą : « *Prof. Pakštas was director of public relations for our organization from October 1944 to October 1945. During his service he proved to be competent and hard working. He is a person of splendid character and personality and is one of the most expert Lithuanian speakers in this country* ».

Balfiškas Pakštas šalia Balfo. — Žinia apie forsuo tą profesoriaus pasitraukimą iš Balfo plito ir Europoje, kur mūsų *displaced persons* verkiant buvo reikalingi paramos. Daugelis tų « dipukų » ir toliau dėjo savo viltį į profesorių : juk ar ne jis buvo pramatęs tautos nelaimes ir raginęs katastrofai bėgti už akių ! Kun. Yla pasakojo, jog grupė lietuvių, norinčių padėti į vieną lagerį sukimštiesiems tautiečiams, profesoriaus vardu pažadėjo pagalbos, nors šis apie tą žygį nieko nežinojo. Tą epizodą prisimena ir kun.

Prunskis: «Bolševikų bangos išblokti į Vokietiją, pasiekėme Berlyną. Čia buvo Maceina, Yla ir daug kitų. Vieną dieną gaudavome telegramą iš Amerikos, prašančią pranešti, kuo mums gali pagelbėti. Pasirašė — Pakštas. Atvykę į Ameriką sužinojome, kad tikrumoje tą telegramą siuntė kun. J. Bogušas : tik jis padėjo profesoriaus parašą, manydamas, kad į jo vardu atsiųstą telegramą mes galime mažai tekreipti dėmesio : bet jeigu kalba Pakštas, tai jau kas kita ».

Kadangi mūsų dipukams ir kitokiems pabėgėliams švytėjo ir eksbalfiškas Pakštas, jam ir toliau plaukė prašymai — Ivinskio iš Würzburgo, Vėbros, Padalio ir kitų iš Paryžiaus, Lingio iš Stockholmo, Baltijos universiteto iš Hamburg-Pinnebergo ir dar daugybės kitų, kurie užpakalyje paliko griuvėsius ir priešakyje tematė tuštumą.

Kaip jiems visiems padėti ? Jam suspaudė širdį, kad jis šiuo laiku nepajėgė šelpti, kaip širdis liepė, nes jis turėjo, — kaip pats kritiškasis Ivinskis iškelia, — «gražią ypatybę: pinigų nekrovė ir jį telaikė kaip funkciją žmogaus poreikiams. Kai atėjo bolševikai, jis Šalkauskiui atsiuntė čekį 3.000 litų», kurių šis betgi nepriėmė. Vėliau «reikėjo prikalbėti Vilniuje skurstantį Šalkauskį, kad jis pagaliau priimtų Pakšto algos likučius. Jo duosnumą patyrėme ir mes ' Amžininkai '. Atsimenu, jau 1946 m. Schwabisch-Gmünde mus pasiekė ne vienas jo siųstas paketas, neskaitant jo išvalgių laiškų, kuriuos atsidėję skaitydavome».

Tuo nepasitenkindamas, jis pabėgėliams dar norėjo padėti įsikurti kokioje nors «naujoje Lietuvoje». Tą mintį jis buvo iškėlęs dar nepriklausomybės laikais. Ar tik ne dabar laikas ją realizuoti ? 1945 m. tuo reikalu Paryžiuje buvo susidariusi komisija emigracijos galimybėms tirti, kurioje, pulk. Vėbrai vadovaujant, be kitų, dirbo daktarai kun. J. Kubilius, SJ, A. Kučas ir Pr. Padalis. Ji paspirties sulaukė ir iš Pakšto, kuris į pulkininko pranešimą (iš 1946.VI.10) atsiliepė dar tą pat mėnesį iš Santa Monicos, Calif., išsamiau reikalo išdėstymu. Jame tarp kitko skaitome : «Per 20 metų mano siūlomi kolonizacijos tikslai yra : praplėsti erdvę lietuviškai giminei, kad ši naujoje žemėje pastoviai išlaikytų savo padermę, kalbą ir kultūrą. Todėl visas siūlomas šalis svarstau pagal socio-geografines sąlygas tautybei išlaikyti ».

Stumdamas tą reikalą pirmyn, profesorius dar anksčiau (1944-

1945 m. žiemą) New Yorke buvo daręs žygių pas Prancūzijos diplomatus, kuriems (1945.VIII.7) priminė anuos pasikalbėjimus.

Į Quai d'Orsay jis tuomet tarp kitko rašė : *Dear Mr. Guerin,*

— *The highly interesting conversation with you last winter in the office of the French Delegation in New York gave me encouragement to write my ideas on colonization in the form of a short memorandum, as was kindly suggested by you. I should appreciate hearing a word from you as to your reaction to this memorandum.*

Šitaip rūpindamasis kitais, Pakštas (52 metų) buvo užmiršęs rūpintis savim. Bet staigus atleidimas jį privertė klausti savęs: Kas bus su manim ? Kur užsidirbsiu duoną, kur rasiu pastogę ? Rytų taip skaudžiai apviltam, ar negrižti į tuos saulėtus Vakarus, kurie jį dar anksčiau buvo priglaudę ? Ten jį motiniškai užjautė p. Starkienė; dėl to jai ir kiek atviriau pasisakydavo : «Esu vieną vienas, skurdžius benamis, nesveikas, senstelėjęs ». Pasirašydavo *Čigonėliu, Dausų piliečiu*. Kalifornija jam tikrai padės — juk ar ji ne Amerikos šypsena ?

BURTAI BE ŽAVESIO

*Savo kančias ir kaltes skandinav darbu ir
pareigų daugybėje. Vargstu aš baisiai ir
stebiuos, kad ligšiol vis dar nesuklumpu.*

Sielvartingas « Palangos » įnamis. — 1945 m. vieną rugpiūčio dieną pas ponią Starkienę, Santa Monicoje, skambino telefonas. Prel. Maciejauskas jai pranešė, kad atsikraustęs prof. Pakštas, ir klausė, ar ji nesutiktų, savo *Palangoje* laikinai priglauti tą mieląjį bastūną ? Kaip nepriglausi, kai viena garsenybė rekomenduoja kitą ?

Prel. Julius Maciejauskas (1868-1947), gimęs Pasvalyje, dar caro laikais buvo įtakingas Švėkšnos klebonas, kuris per 38 metus visokeriopai rūpinosi savo parapiečiais, net jų ūkiškais reikalais. Nepriklausomybės laikais jis taip plačiai ir taip energingai plėtė savo veiklos ratą, kad daugelis jį vadindavo «viešpačiu». Būdamas aukštas ir kūningas, jis tikrai atrodė «karališkas». Bet kadangi ne visi jo užsimojimai jam sekėsi, ypač ekonomiškieji, jis neišvengė nė priekaištų. Itin žvarbūs vėjai pūtė iš Telšių kurijos, kurioj vyskupas Justinas Staugaitis (1866-1943) jį atleido iš klebono pareigų. 1938 m. jis išvyko Amerikon, kur po dviejų metų atsidūrė Los Angelese, Calif. Ten per atkaklumą ir atsidavimą jam pasisėkė, kas kitiems konfratrams jau tris sykius nebuvo pavykę — suburti Pacifiko pakraščio lietuvius katalikus į savo parapiją. Pradžia buvo varginga; tik tikras «viešpats» galėjo įveikti visus tuos sunkumus, juk, — taip Pakštas (1940.IX.11) buvo pranešęs savo žmonai Worcesteryje, — «lietuvių čia nedaug, gal apie 500 žmonių. Yra pustuzinis intelektualų ir gana šiaip apsišvietusių. Jiems susitikti sunku, nes gyvena išbarstyti tarp

pusantro milijono žmonių ». Kadangi naujos Šv. Kazimiero parapijos vadovui ne tik rūpėjo sutelkti savo tautiečius, bet jų priešakin pastatyti išgarsėjusį veikėją, jis Pakštą priėmė išskėstomis rankomis.

Nors naujas profesoriaus klebonas gal ir tikrai buvo išžengęs iš savo pašaukimo ribų, Pakštas vėliau nekrologe, išspausdintame *Vytyje*, teisingai iškėlė prelato atsidavimą išvietintiems tautiečiams : «Prie kiekvienos progos jis ragino šelpti nuskriaustą tautą. Rūbus jis pats rinkdavo pas savus ir pas svetimtaučius ir dovanas pats supakuodavo. Prisimindamas jo keliones su kilniais tikslais, norėčiau jį vadinti ' Lietuvos piligrimu ' su dideliais statybiniais palinkimais »¹⁴.

Bronė Starkienė (47 metų), į kurią klebonas (79 metų) kreipėsi parapijiečio (52 metų) reikalu, uoliai buvo prisidėjusi prie organizavimo naujos parapijos, kurioj ji buvo pirmoji vargonininkė : dėl to ji mielai patenkino įkūrėjo prašymą : « Kviečiau profesorių atvykti moraliai atsigauti ir sveikatai pasitaisyti. Ši buvo pašlijusi: kankino jį nemiga su rūpesčiu — kas toliau ? Sakiau, kad iš jo nieko neimsiu, jei praleis tik trumpas atostogas. Bet šios užsitęsė beveik dvejus metus: iki 1947 m. gegužės, t. y. iki išvykimo į Monterey, Calif. Jis nuolatos susirašinėjo su darbo biurais : bet gaudavo vis neigiamus atsakymus — tai ne pilietis, tai nepakankamas anglų kalbos mokėjimas, tai per senas ir t.t.» Šešėliai gaubė išsisėmusį veikėją. Stulpas susvyravo.

«1946 m. grįžo mano sūnus Miltonas (21 metų) iš karo laivyno, kuriame buvo ištarnavęs trejus metus. Pamažu atsigavo nuo baisumų. Ir kaip neatsigaus — dažnai svečiai. Ir profesorius pralinksėjo. Miltonas stebėjosi, kaip jis mokėjo prisiderinti prie žmonių — pajūriais su bitnikais, namuose su meno bohema. Su laiku atvyko ir ' dipukai '. Kadangi jis sielojosi dėl tėvynės ir dėl ištremtų į Sibirą, kai kada jį kankino depresijos. Tuomet ir Amerika jam atrodė plieninė, be širdies ». 1946 m. (I. 24) savo giminėms Vokietijoje skundėsi: « Pradėjau žilti ». Bet prie žmonių savo skausmo neparodydavo.

Palangos šeiminkės globojama, mėšlungiškai susitraukusi jo siela iš palengva išsilygino. Tačiau jis su sopuliu pajuto, kad tikra laimė jam sugrįš tik kartu su Onyte.

¹⁴ *Vytis*, 1947 m. 6 nr., 3-4 psl.

Bet kodėl « Mini » negrįžta ? Ne vien tik profesoriaus kaltė, kad jis 1939 m. birželį vienas vyko į Vakarus, nes tuomet, vos atkeliavęs į New Yorką, jis buvo kreipęsis į p. Starkienę su prašymėliu jam surasti butą. Bet šis turėtų būti su patogumais — juk kartu atvyksianti ir žmonelė. Ši, tačiau, kaip jau matėme, vyro nelydėjo, pareikšdama, kad jo darbas ten būsiąs laikinis, ir ji nenorinti gyventi iš lagamino. Toks atsakymas jam buvo tikra širdgėla, nes, nepaisant visų nesusipratimų, Kazys mylėjo savo *Mini*. Todėl jis visaip mėgino ją pavilioti prie Ramiojo vandenyno, kuris visu savo grožiu gundo gyventi ir mylėti.

Gavęs butą, jis (1940.VI.2) šį visu užsidegimu aprašė savo «brangiai Onytei ir Mini». Už savaitės (1940.VI.11) jis iš to židinio, esančio Beverly Hills, Calif., pakartojo savo prašymą: «Laukiu atvykstant ir prašau laikyti mano menką gūžtelę savo namais. Tikėk mano gerumu». Suradęs dar geresnį butą, jis (1940.VI.25) žmonelei pranešė : «Šiandien persikėliau į naują, gražų butą, specialiai dėl Tavęs paimtą, čia viskas gera, šviesu, patogiu. O Tavo vyras tikrai nėra nei toks blogas, nei toks išdykęs, kaip Tavo draugės jį piešia ». Ta proga užviręs jo kraujas neiškenčia nesmerkęs tų «pliotkininkų, kurie atlieka blogesnius darbus negu didieji nusidėjėliai», «čia tarp gėlių ir čiulbančių paukščių gal Tu atsigautum nuo pliotkų ir išsitiestum pilnu savo ūgiu ». Pasirašė — « Tavo sėbras ir vyras, viso geriausio Onytės dūšelei linkis ir jos laukias ».

Tačiau ir taip nuoširdžiai, net nuolankiai prašęs vyras savo išsiilgtos žmonelės nesulaukė, tik užmetimų. Kokie šie buvo, tiksliai nežinome, nes jos laiškų, išskyrus du, dar nesurasta. Turime tad pasitenkinti vyro atsakymais. 1940 m. (II.18) jis jai iš Philadelphijos dėstė : « Man prikiši religinių ar moralinių idealų stoką. Bet jau seniai žinai, kad aš didesnis nacionalistas negu katalikas. Bet aš vis dėlto bandau save prie katalikiškos doktrinos palenkti. Savo kančias ir kaltes skandinu darbų ir pareigų daugybėje. Vargstu aš baisiai ir stebiuos, kad ligšiol vis dar nesuklumpu ».

Dar prieš tai (1940.I.18), viešėdamas pas seną savo prietelių Balį Mastauską, su kuriuo jis kadaise buvo nuvykęs Europon ir kuris nūnai ūkininkavo Rio Hondo, Tex., jis buvo išnagrinėjęs nesantaikos priežastis: «1. Vaikų nesulaukimas (tik Tavęs nekaltinu). 2. Biednas esu ; Onytei nesudariau patogesnio gyve-

nimo. 3. Ir dabar labai menkai aprūpinu lėšomis ir save ir Tave. 4. Nuolat esu užimtas ir labai išvargęs begalinėse kelionėse; tai nesikoncentruoju savo žmonelės sielos ir kūno interesuose. 5. Faktas, kad amerikoniškame laisvume ir moterims pasitaikė mane pavežioti ar pavaišinti, sukėlė pas Onytę pavydo bangą ir, tarsi, pripildė nedarnumų saiką».

Paskutiniame punkte jis įtikimiausiai darė aliuziją į savo viešnagę pas garsią švedų artistę Ingridą Bergman (25 metų), kuri tuomet filmavo Hollywoode, Calif. Sužinojusi, kad jos karalius ordinu apdovanojęs čia pat gyvenantį profesorį iš Europos, ji norėjo su juo susipažinti. Jis, žinoma, tokį pakvietimą priėmė ir kartu su p. Starkiene artistę aplankė. Tas smagus vizitas buvo fotografuotas ir laikraščiuose aprašytas, kaip tai pageidavo Bergmanaitės menedžeriai. Buvęs Lietuvių-Švedų draugijos pirminkas į visa tai žiūrėjo politiškai, o jo žmona sentimentaliai. «Profesorius, pasakoja Bendorius, tas nuotraukas pasiuntė žmonelei, manydamas tuo jai padaryti malonumą. Bet ji jas atidavė savo advokatui, kad užvestų prieš vyrą skyrybų (*separation*) bylą». Grynas nesusipratimas.

Kad Bendoriaus užuomina apie žmonos siekiamas skyrybas turi pagrindo, tvirtina ir Laučka: « Vieną dieną labai nustebau, kai pas mane į *Amerikos* redakciją Brooklyne, — kur jis nuo 1936 iki 1945 m. dirbo, — atvyko p. Pakštienė. Buvo tikra staigmena, kai ji mane paklausė, ką aš manyčiau, jei ji pradėtų teisme civilinę išskyrimo bylą. Dėščiau jai, kad profesorius ir ji man brangūs asmenys, todėl nenoriu nieko neigiamo iš jų išgirsti apie vienas kitą, juo labiau, kad jos vyras visada puikiausiai apie ją kalba. Apeliavau į jos jautrumą ir pagarbą Bažnyčios atžvilgiu. Neatrodė, kad įtikinau viešnią; ji tačiau pažadėjo pagalvoti ir neskubėti; bet aiškiai teigė, kad jų tarpe 'viskas baigta'. Palydėjau ją iki požemio stoties. Ji ėjo, kaip visada, tiesi ir puošniai apsirengusi ».

Tačiau nepaisydamas visų nesusipratimų, Kazys visą laiką tikėjosi galėsiąs išblaškyti pliotkininkų skleidžiamus gandus ir dėl to jai nesigailėdavo ir dovanų: «Dar prieš (1940) Velykas aš dairiaus New Yorke, ieškodamas gražių knygų klasikų dėl *Mini*. Būsiu dėkingas, jei galėsi man nurodyti veikalų vardus ir autorius » (1940.V.4). Knygomis nepasitenkindamas, jis (1941.1.22) įsigijo net namelį, kuriuo «Ulysas savo Penelopę», — taip jis

Friburgo studentų grupė su kun. J. Dabužiu (1921): kun. V. Mykolaitis-Putinas, St. Šalkauskis, kun. Iz. Tamošaitis, Kazys Pakštas

Kazys Pakštas, Br. Starkienės lydimas, 1939 m. Hollywoode, Calif., atlanko filmų artistę švedę Ingridą Bergman (dešinėje)

kartais simbolizuodavo abiejų santykius, — norėjo ją dar stipriau pavilioti. « Įdedu paveikslą. Tai lengvo *chalet* tipo medinis baltas namukas. Trys kambariai ir viena veranda žiūri tiesiai į okeaną. Reginiai ir visa apylinkė — reto gražumo. Yra bent 14 rūšių subtropiškų vaisių, kurių užtektų visai Tarzano giminei».

Šitą nuosavybę, truputį didesnę nei pusė akro, esančią prie Carlsbado, Calif., profesorius nusipirko vildamasis gauti netolimame San Diego, Calif., universitete geografijos dėstytojo vietą. Pasiryžo vėl tapti namelio (*chalet* tipo !) savininku ne be įtakos iš prel. Maciejausko pusės, nes šis tą veikėją būtinai norėjo įpilietinti savo parapijoje. Taip jis nusprendė, kai įsitikino, kad profesorius buvo tapęs kūmučių liežuvavimo auka; tai jis žodžiu pareiškė *Draugo* redaktoriui Šimučiui. Bet Pakštas vietos San Diego universitete negavo, ir žmonelė neatvažiavo. Tuomet nusivylęs profesorius pavedė p. Starkienei palaidoti ir šią svajonę — kalifornišką *chalet* parduoti. Pacifiko burtai jam be žavesio.

Bet kodėl gi Onytė neatvyko nė į gatavą posesiją, kur ji tarp gėlių būtų buvusi pati gražiausia ? Atsakymas plaukia beveik savaimingai iš sekančio (nedatuoto) pasisakymo Eduardui Turauskui Berne : «Buvau porą kartų susipykęs su labai nervinga uošve; paskiau kažkokių pliotkų paveikta žmonelė irgi užsirūstino. Bandau tą kivirčą gražiai likviduoti. Kaip tai baigsis — nežinau. Mat, Amerikoje moterys — karalienės. Ypač uošvės čia mandrios ir greitos patarti ir net įsakyti dukterims, ar net žentams».

Gerais momentais savo laiškučius ji baigdavo lipšniai, net meiliai: « Mini arba Penelopė (kaip Kaune mane vadinai)». Bet kadangi ji Worcesteryje laisva nebuvo, tai pasitaikydavo retai. Nežiūrint to, vyras vis iš naujo klabendavo į tas kietas uošvės duris, už kurių nerimavo žmonelės silpnutė širdis. 1944 m. (V. 9) jis ją iš Northfieldo, Minn., šitaip užkalbino: «Artėja mūsų sukaktuvinė dienele — 20 metų nuo sutuoktuvių. Ta proga siunčiu Onytei daug gerų linkėjimų : sveikatos, ramybės, geros nuotaikos ir taikingo ūpo ». Dar pridėdavo 50 dolerių. Už metų (1945. IV.11) jai tvirtina: «Aš vis galvoju apie šeimos taiką, ne karą. O gal ir Onytė neatsisakys draugišką žodį tarti. Lauksiu». Bet ir šįsyk veltui laukė. Tačiau ji aplinkiniais keliais, dažnai per Šimučius, teiraudavosi apie savo (tik geografiškai tolimą) vyrą. «Ją ramindavome, — taip (1969.VI.19) L. Šimutis painformavo

biografą, — sakydami, kad jo laikysena visur ir su visais korektiška ir kad jokiems įtarinėjimams nėra pagrindo ».

Be abiejų bičiulių-pasauliečių šia apgailėtina, daugiausia iš šalies kurstoma nesantaika, buvo susisieloję ir draugiškai nusiteikę kunigai, kurie ne kartą siekė Pakštus vėl suvesti. «Mano žiniomis, — taip informuoja Šimutis, — Kazio prieteliai ir artimi Onos kaimynai A. Petraitis ir dr. J. Navickas bandė prikalbinti ją vykti pas vyrą; tačiau be sėkmės. Po to, anot Worcesteryje gyvenusio istoriko Pr. Pauliukonio, vienas prelatas, paklaustas, kuris iš jų kaltas dėl šeimos suirimo, atsakęs : « Abu ».

Ar tik ne kalti buvo visi trys ?

PROFESŪRA MONTEREY (1947-1948)

*Benamių tautų vargai greit nesibaigs.
Reikia tad ginkluotis geležine kantrybe
dar bristi per kraujo ir ašarų klanus.
Bet, nors negreit, geresni laikai ateis.*

Apaštalavimas kariškoje kalbų mokykloje. — Kad ir jokio vilties spindulėlio iš Naujosios Anglijos, Kazys nesiliovė tikėtis susitaikymo su Onyte. Tokia intencija jis 1947 m. (VIII.18) iš Monterey, Calif., kreipėsi į ją, pridurdamas : « Turėsiu susitaupyti juodai diena, kuri gali greit vėl priartėti dėl nesveikatos ». Bet kaip profesorius ten buvo patekęs ir kokioms pareigoms ?

Viešėdamas Santa Monicoje, jis visą laiką visu prakaitu bandė kam nors įsisiūlyti. Veltui. Kodėl ? Štai jo atsakymas, rastas Chicagos archyve : « Daugumas universitetų ir kolegijų stengiasi gauti jauną personalą. Sulaukusiam 50 metų jau sunku gauti vietą: tokį tesamdo trumpesniam laikui. Dabar (man 54) tenka dėstyti geografiją su geopolitika (dažniausia rusiškai) *at the Army Language School*», kur jis vizitinėje kortelėje save vadino *professor of geopolitics*. Giminėms, patalpintiems į lagerį Vokietijoje, jis prie to dar pridėdą: « Du metu išbuvau be darbo. Kišenė labai suplonėjo, nes geografijos mokslas Amerikoje toli gražu nėra tiek praplėtęs kiek Europoje » (1947.VII.24).

Monterey yra 365 mylios į šiaurę nuo Santa Monicos. Kas veš ? Ir ta našta krito ant p. Starkienės, jo globėjos, pečių : « Sukrovę profesorių su visu, kas jam buvo reikalinga, (1947) gegužės viduryje važiavome visi trys — jis, mano sūnus ir aš. Monterey — tai buvusi Kalifornijos sostinė. Pakšto kambarėlis į jūrą, mažytis, siaura lovutė, kėdė, stalelis. Knygas vežėme

atgal, nes vietos nebuvo. Nevedusiems tik toks kambarėlis ir nemokamas valgis bendroje valgykloje ».

« Ši mokykla, — taip ją piešė pats profesorius, — buvo įkurta (antrojo pasaulinio) karo pradžioje. Šiuo metu veikia dideli rusų bei japonų skyriai ir keli mažesni. Pradės veikti dar lenkų skyrius su aštuoniais instruktoriais. Kiekviename skyriuje yra dar geografija su istorija. Visoje mokykloje greit bus 175 instruktoriai ir 900 studentų. Tai didžiausioji Amerikos praktiškoji kalbų mokykla. Į kalbas nelinkęs amerikietis čia per 12 mėnesių išmoksta daugiau negu universitetuose per ketverius metus. Toji mokykla įsteigta sename miestelyje. Okeanas, miškai ir kalnai, kiaurus metus žydinti augalija sudaro pasigėrėjimo vertus reginius. Klimatas ideališkas. Miestelyje daug įdomių vilų, dažniausia ispanų stiliaus. Gyventojų 12.000. Pati mokykla už miesto pušyne. Ji sudaro kalbų 'Babiloną', kurį gyventojai vadina 'Tautų Sąjungą'. Rušų instruktorių daugumas atvyko per Sibirą. Jų tarpe yra keturi lietuvių kilmės. Vienas vyras ir viena panelė yra ainiai lietuvių, ištremtų į Sibirą 1863 m. ».

Tai šitoje vietoje Pentagonas dabar parinktus karininkus mokė svetimų kalbų. Tokių specialistų JAV dar labiau reikėjo negu žemei lietaus po metų sausros. « Keliame šeštą valandą», rašė dėdė savo giminėms lageriuose už Atlanto. «Darbas prasideda aštuntą. Pirmą valandą pertrauka pietums. Gyvenu pagal karišką tvarką » (1947.VII.24).

Jaunam savo bičiuliui Anatolijui Kairiui (33 metų) į Chicago davė tokią žinią : « Dabar [čia] mokoma 11 kalbų, bet po metų jų bus bent 23. Šią savaitę išleidžiu antrą savo studentų eilę. Du aukšti karininkai iš jų gauna puikius paskyrimus kaip karo attachė-asistentai: vienas Maskvon, kitas Varšuvon. Tad ten turėsiu po draugą, su sočiai pripumpuotu protu apie vergų ir melų karalystės strategiją. Mane paskyrė Armijos egzaminatorium lietuvių kalbai » (1947.XII.18). Apie savo pastangas Montereyje užkariauti teisę ir savajai kalbai, jis jam vėliau (1948.V.31) dar aiškino : « Nuo liepos pas mus veiks net dešimts naujų kalbų. Bet nieko nesigirdi apie suomių, lietuvių ir ukrainiečių skyrius. Aš čia pakalbu apie jų reikalingumą, bet reikalą sprendžia Armijos centras Washingtone. Ten, matomai, mūsų zona niekas nesidomi». Jaunam savo sekėjui aiškiau apibūdino ir savo pareigą: « Kelias savaites čia dėščiau rusų kalbą. Kai įsitikino, kad mano akcentas

grynas, tai man pavedė politinę geografiją ir geopolitiką, ypač sovietinę. Mokinius atrenka generalinis štabas. Paskutiniame kurse skaitysiu rusiškai, mokslo pradžioje angliškai. Darbo bus daug ; ir, rodos, teks rezignuoti iš Vyties redaktoriaus vietos », kurią jis, Santa Monicoje laukdamas naujo paskyrimo, iš seno prisirišimo, antru kartu buvo užėmęs.

Nors jo darbas Montereyje ir nebuvo slapas, jo vyresnieji vis dėlto nenorėjo, kad jis viešai apie tai kalbėtų. Dėl to jis (1947. VI.24) iš kariško savo vienuolyno pažįstamiems iš « Balfo laikų » terašė : « Mokykla, kur dėstau dabar rusų kalbą, ogi greit dėstysiu tik geografiją, nėra karo paslaptis; bet aš nenoriu jos garsinti».

Nors Pakštas čia ir važiavo savo vežime, jis vis dėlto nebuvo patenkintas visais bendrakeleiviais. Daugiausia jis raukėsi dėl rusų įtakos. Kad kiti tos kalbos mokytojai ir nebuvo komunistai, jie visgi, negalėdami išsinerti iš savo kailio, kaip ir palaikė Maskvos imperializmą. Susižavėję Dostojevskiu, jie mielai pritarė ir Stalinui, kas smarkiai užgavo jo jautrią aukštaitišką širdį. Tuo atžvilgiu jam pilnai pritardavo ir jo zanavykiška globėja : « Kai jam žemėlapyje tekdavo parodyti, kur Rusija ir kur Lietuva, jis dažnai taip pasikarščiuodavo, kad ir už sienos esantieji rusai tai girdėdavo. Dėl to jis ir pateko į jų nemalonę ». O tai buvo pavojinga, nes tuo laiku Baltieji Rūmai jau ėmė apsiprasti su mintimi, kad jie tegalės valdyti pasaulį tik kartu su Kremlium. «Bet jis (vis tik) neiškentė negribštelėjęs rusų už Lietuvai daromas skriaudas », prisimena p. Starkienė.

Negalėdamas *ex cathedra* atakuoti rusų neokolonializmo, profesorius studentus vis uoliau nuteikdavo privačiai: « Mano klasės ir kambarėlio sienos nuklotos žemėlapiiais, kurių tarpe verda pašnekesiai apie laisvesnį pasaulį», sužino giminės iš dėdės laiško (1948.IV.24), kuriuo jis į juos kreipiasi tiesiog Churchillio patosu : «Bet laisvas pasaulis, laisva Europa dar ne arti. Benamių tautų vargai greit nesibaigs, laisvės spinduliai negreit prašvis. Tad reikia ginkluotis geležine kantrybe dar bristi per neapsakomo vargo dumblyną, per kraujo ir ašarų klanus, per visuotiną žmogaus išniekinimą. Nors greitai, bet geresni laikai visgi ateis. Gyvulio viešpatavimas susilauks laisvojo žmogaus pasipriešinimo». Tai rūstūs, bet teisingi žodžiai, kurie kartu tiek skaudžiai kiek viltingai nuaidėjo po dipukų lagerius Europoje.

Gaivesniame ore. — Kadangi instruktorius Pakštas valdiškoje atmosferoje negalėjo laisvai alsuoti, jis dažniau veržėsi lauk į gaivesnį orą. Ten jis skaitydavo tas paskaitas, kurių negalėjo skaityti savo «kareivinėse». Jis kreipėsi į Monterey rotariečius, į menininkus, susispietusius į pajūryje esantį Carmel, Calif. Jo Salinoje, Calif., išklausė *Amerikos Revoliucijos Duktersys*, o Monro-vijoje, Calif., *The Women's Club*, kur jis nušvietė Lietuvos likimą. Kai jis negalėjo tiesiog prieiti prie Vilniaus, tai jis prie jo mušėsi aplinkiniais keliais, pavyzdžiui, per Varšuvą, kaip tai įvyko pas Kalifornijos *Friends of Poland*. Neatrodė, kad jis Pacifiko amerikiečius būtų išviliojęs iš jų vėl didėjančios izoliacijos; juk ką čia reiškia retorika to vieno, dar neįpilietinto, agitatoriaus be pinigų, be aparato, be partijos, be viešos įtakos — šio pavergtos tautos skeveldros? Nors šis bejėgiškumas «brolių iš Jakšto gatvės » ir skaudino, jis guosdavosi bent ta sena tiesa, kad dabartis turi sėti, o ateitis galės pauti.

Puikiausiai jis jautėsi ten, kur galėjo prabilti sava kalba, kuri, plaukdama iš širdies, ir patenka į širdį. Atmintina 1947 m. Nepriklausomybės šventė, per kurią Los Angelese buvo priimtas memorandumas Trumanui. Jame tuometinis prezidentas (1945-1953) buvo prašomas sustabdyti Unrros pravedamus *screenings* DP lageriuose — *whereby thousands will be repatriated to Soviet Russia to face death*. Prašoma padėti vėl atidaryti baltiečių konsulatų Vokietijoje, Austrijoje ir Italijoje. Prašoma taip pat pabėgėliams duoti žemės kokiame Britų dominiume arba Aliaskoje, kur bent 250.000 jų, nors laikinai, galėtų rasti saugią pastogę. Pabaigoj kviečiama sudaryti tokias sąlygas, kad baltai (ir lenkai) vėl galėtų atgauti laisvę ir nepriklausomybę. Tai buvo drąsūs pasisakymai tokiu laiku, kada tarp Baltųjų Rūmų ir Kremliaus jau ėmė įsigalėti koegzistencijos dvasia. Jo ugningo žodžio dėka kenčiančių brolių ir seserų naudai dar buvo surinkta 650 su viršum dolerių.

Tokiame gaiviam ore jis išsitiesia vėl visu ūgiu, nes šiaip «dažnai sielą paliečia nostalgija negirdint skambaus, sultingo lietuviško žodžio», skundžiasi jis (1948.IV.24) savo giminėms Vokietijoje. Siekdamas ją išblaškyti, jis lankosi net į pavienes šeimas. Svečiavimasis pas buvusią mūsų operos žvaigždę Vincę Jonuškaitę-Leskaitienę Santa Barbaroje, Calif., jį kaip rasa atgaivino.

Vieno nario Balfo skyrius. — Kaip jau matėme, Pakštas, dirbdamas dar Balfe, neužmiršo Europos lageriuose vargstančių. Bet Santa Monicoje jis turėjo laukti pinigingesnių dienų. Dabar gi jis galėjo bent dalį savo norų patenkinti, nes metams algos gavo 3.700 su viršum dolerių: «Pajutęs delne truputį pinigėlio, vakar visą popietę praleidau miestelyje, supirkinėdamas judviem maisto dovanas », pranešė jis (1947.VII.20) brolyvaikiams Vokietijoje. Jo Balfo «skyriaus » veiklą p. Starkienė papildomai dar taip piešia: «Jis padėjo paketais ir pinigais, pats pirkdamas, ko prašė. Krautuvės toli, paštas priekabingas: jeigu ne taip kaip jis — neškis viską atgal. O reikia žinoti, kad tuo metu sunku buvo nupirkti ką nors iš rūbų, avalynės. Tačiau jam vis tik dažnai pavykdavo ». Antai, Ivinskis dar 1965 m. darganomis naudojosi tais tvirtais, su auliukais batais, kuriuos profesorius prieš 18 metų jam buvo nupirkęs. Deja, visiems neužteko: «Vakarų Europoje pilna man artimų profesorių, rašytojų, artistų. Bet aš neišgaliu jų šelpiti» (1947.VII.20). Deganti jam buvo pareiga aprūpinti kol. Kolupailą — « šį senyvą žmogų su dideliais nuopelnais Europos mokslui». Jis vis labiau jam atstojo Šalkauskį. Jam siuntė savo geriausius rūbus į Muncheną.

Išsiveržimas iš savo duslios celės. — Iš visų savo prasimušimų į žmones, Monterey instruktorius tik nenoromis grįždavo į savo nykią celę. Brendo nusistatymas ją palikti. Sprendimą ištrūkti dar pagreitino atmainos mokyklos programoje. «Mano dėstomieji dalykai, — taip jis (1948.X.28) skundžiasi brolyvaikiams, — beveik visai išnyko iš programos. Dabar dėstau rusų kalbą. Nusprendžiau rezignuoti. Senoje vietoje dirbsiu iki (1948) gruodžio 10 d., paskui išvažiuosiu į Santa Monicą, kur liksiu, kol gausiu naują vietą. Jau pradėjau ieškoti; bet pirmieji trys tužiniai laiškų davė tik neigiamus rezultatus. Jeigu vietos neatsiras, tai uždariausiu skurdesniam gyvenimui prakalbomis amerikiečių klubams, universitetams ».

Taigi, jo ateitis, kaip visuomet, miglota, perspektyvos niūrios. Jis gal ir nebūtų taip greit atsiskęs iš Monterey, jei jis Santa Monicoje nebūtų turėjęs užuovėjos ir prieglaudos. Bet ten jo globėjai nė jokia auka nebuvo per didelė šiam lietuviui be Lietuvos, šiam mokslininkui be katedros, šiam pranašui be pripažinimo.

Montereyje profesorius paliko gerą vardą, ką paliudija šie-
pasisakymai:

Mokyklos komendanto (1949.11.14) išduotas atestatas : *Dr. Pakštas was employed from May 19, 1947 to December 11, 1948 in the capacity of instructor of Russian. He conducted himself in such a manner as to cause me to consider him a person of good moral character.*

Kolegų įvertinimas: «Susitikdamas su senesniais profesoriais, — taip pasisako gen. Stasys Kaštkis, dirbęs kiek vėliau tame pačiame institute, — dažnai girdžiu jų prisiminimus apie Pakštą. Visada skamba ta pati išvada : ‘ Tai buvo geras ir įdomus mokytojas, didelis lietuvis patriotas’ ».

Studento prisiminimas (kun. Ylos prisiųstas): «Pakštas liko žėrėti atskiriems asmenims. Vieną tokį (tuomet kapitoną, dabar pulkininką) sutikau Floridoje : ‘ Aš pažinau prominentišką lietuvį — Pakštą. Jis buvo mano profesorius Kalifornijoje. Nuostabus žmogus.. Jo akiratis, pasaulio pažinimas, politinė orientacija, kritiškas žvilgsnis, kalbų mokėjimas — mus labai nustebino. To aš niekad neužmiršiu ’. Išgirdęs, kad buvęs jo mokytojas miręs, pulkininkas labai susimąstė ».

Stulpas sugriūva. — Atsistatydinti šįkart daugiausia vertė smarkiai pašlijusi sveikata. Po nesėkmės Balfe, p. Starkienės slaugos dėka buvo pavykę vėl paramstyti svyrantį stulpą. Bet dabar jis jau ima griūti. Dar prieš metus (1947.X1.2) jis jaunam savo sekėjui Anatolijui, paprašiusiam straipsnio, turėjo atsakyti: «Ilgų darbo valandų ir net fizinės depresijos užgultas, nepajėgiu pildyti savo pažadų Tamstai ir net savo Vyčiui». Ir nuo savo globėjos, kuri greit virs ir jo slauge, jis negalėjo paslėpti savo ligos : « Jis skundėsi visokiais keistais simptomais. Vis raminau : bet buvo rimčiau negu maniau. Vieną dieną gavau iš jo laišką : ‘Atvažiuokite. Atsisakau iš mokyklos. Gydytojas patarė arba kuraciją arba operaciją’. Radau jį išgeltusį. Kelionė buvo varginga, nes jis sirgo inkstais. Parvažiuojant mašina, reikėjo stoti bent kas pusvalandį, per 365 mylias. Santa Monicoje tuoj peršvietimas. Sprendimas : operacija. Dar to betrūko ! » Stulpas išvirto.

MIRTIES ŠMĖKLA (1949)

Jis norėjo akmenį, kuris jam buvo per sunkus, ritinti į kalną, kuris jam buvo per status.

Griuvimas ir atsigriebimas. — Tikrai — skubiai reikėjo operacijos, nes kairysis inkstas atsisakė tarnauti. Gal tai nuo gėrimo ? Tiesa, profesorius smagioje kompanijoje mielai pagurkšnodavo, nes šiuo atžvilgiu jis jau seniai buvo apleidęs « Aleksandryną ». Bet, nors ir nevengdavo stikliuko, jis negarbino butelio. Ne šis tad kaltas, kad Pakšto sveikata sugriuvo.

Priežastis gilesnė : jo susisielojimas tėvynės likimu ir nepaliaujamos psichinės bei fizinės pastangos jį pakreipti geresnėn pusėn. Iš Lietuvos išvykdamas, jis buvo prisiekęs Jakšto gatvės broliams, taip pat Vytauto kalno «pusmilijonieriams » ir šiaip artimiems vienminčiams, visur ir visada atlikti savo tautinę pareigą. Ją jis ir vykdavo visu atsidavimu. Bet kokiose sąlygose ! Nekalbėkime čia apie tuos jo tautiečius, kurie jam pakišdavo koją niekingiausiais pretekstais, paminėkime tik pasipriešinimą iš lauko : tas dvi diktatūras, kurioms Lietuva buvo menkesnė už žirnelį prie kelio ir kurios dėl to visaip bandė nutildyti jos tautinį šauklį. Priminkime ir tą laisvojo pasaulio vadovę, kuri savo koegzistencine nuotaika dusino svetimo laisvės partizano balsą. Tokioje situacijoje Pakštas stengėsi akmenį, kuris jam buvo per sunkus, ritinti į kalną, kuris jam buvo per status.

Šitas neįveikiamas uždavinys aptemdė jo sielą ir žiauriai išsėmė visas jėgas. Jo sveikatą nusilpnino ir ne visai racionalus gyvenimas, kurį jis, dažniausia ne dėl savo kaltės, turėjo vesti vienas. Medicinos mokslas seniai žino, kad ligų šaknų pirmiausia

reikia ieškoti sielos gelmėse. Ten ir rasime pradžių tų negalavimų,, kurie profesorių Santa Monicoje paguldė ant operacijos stalo.

«[1949] kovo 11 d. man padarė gan sunkią operaciją», pranešė jis (1949.VII.22) savo giminėms, nūnai laimingai pasiekusiems Amerikos krantus. «Išpiovė vieną inkstą. Ligoninėje buvau dešimts dienų, ir po šešių savaičių jau atrodė, kad esu beveik sveikas, tik silpnesnis ». Dar prieš tai jis kitiems buvo rašęs : «Dabar vaikštinėju apie namus, nueinu ant smėlio pasikaitinti pajūryje ; greit pavargstu ». Kad tuomet jo gyvybei grėsė pavojus, galima iššifruoti iš šio jo slaugės atidengimo : « Prieš operaciją jis buvo surašęs savo paskutinę valią». Pasirodė — kad jis kone visą savo turtelį užrašė savo žmonai, nors ši jį buvo palikusi prieš dešimtį metų. « Jis neturėjo su kuo dalintis savo nuoskaudomis », tęsė p. Starkienė. « Man buvo gaila to nepaprasto lietuvio. Padarytas piūvis greit gijo; bet skausmai ilgai trukę».

Ligonis vengė kalbėti apie savo sukrėtimą: jis savo negerovę net bandė išgyvendinti iš savo sąmonės. Du inkstai ar vienas — ar jo uždavinys neliko tas pats ? Bet, kad ir kažin kaip menkino savo ligą, jis negalėjo išvengti, kad prie jo neprikibtų kita, dar sunkesnė — kraujo išsiliejimas į smegenis. «[1949] gegužės gale, — taip jis atsargiais žodžiais informavo savo brolvaikį Praną, — pajutau galvos skausmą. Vieną rytmetį pasijutau labai silpnas ir be jausmų dešinėje kūno pusėje. Atrodo, kad galvoje trūko kraujo indelis. Pagedo funkcijos tos dalies smegenų, kurie valdo dešinės pusės nervus ». Vargšei slaugei naujas vargas : « Jis nelabai valdė dešinę ranką ; bloga ir tai, kad buvo sunku kramtyti ir nuryti valgį. Manęs prašė, niekam nieko nesakyti: jis pasveiksias ». Prastai. Mirtis šmėklinėjo po *Palangą*.

Ar jis iš visų tų nelaimių išsikapstys ? Jis pasveiks, nes norėjo pasveikti —pasveikti dėl Lietuvos, kuri jam buvo, kaip ir Adomui Mickevičiui, «jo sveikata». Jam dabar tik 56 metai. Kiti tokio amžiaus vyrai tik pradeda savo karjerą : Adenaueriui tebuvo sukakę 69, Churchillui 66, de Gasperiui 64 metai, kai anie valstybininkai buvo pradėję savo istoriškuosius darbus. Nors mūsų profesorius ir nemanė su anais lygintis, vis dėlto jis taip pat turėjo tam tikrą misiją, kuriai jis dar norėjo pasišvęsti jaunuoliška dvasia. Kadangi ne tik liga, bet ir sveikata turi savo versmę sieloje, jis ir pasveiks. Bet ar jis taip greit būtų atsigriebęs

be savo slaugės pasiaukojimo ? Ir apskritai, be Santa Monicos, šios visus gyvybės pulsus žadinančios sanatorijos ?

Naujos pradžios pirmi žingsniai. — Bet kur jis ras tą poziciją, kuri jam leis sucementuoti naują žemę po savo kojomis ? Atrodo, kad jis ją užtikis Kanadoje : « Štai vasaros semestruį gaunu pakvietimą į *University of British Columbia* Vancouveryje », pranešė jis (1949.IV.25) New Yorke NCWC lietuvių skyriaus vedėjo pareigas vykdančiam Laučkai. « Jei universitetas gaus lėšų, tai gal ir ilgesniam laikui mane ten paliktų. Skaitysiu kursą *Economic history and geography of the Soviet Union*. Kursas svarbus kovoje su Sovietais ». Bet greit ir šis mirażas išnyko, nes — taip jis (1949.VIII.8) aiškino giminėms : vis tebesu *displaced person*. Jau ketverius metus kovoju su imigraciniais formalumais ir vis dar iš JAV išvykęs negaliu Amerikon sugrįžti. Todėl Kanadon negaliu važiuoti. Nustojau geros vietos ».

Bet ir šis nusivylimas — jo duona kasdieninė — Pakšto pasiryžimo nepakirto : jis pajėgė vesti beveik normalų gyvenimą, iš kurio gen. Raštikis pasakojo šį epizodą:

« 1949 m. man su žmona atvykus iš Vokietijos į Los Angeles, beveik kiekvieną sekmadienį tekdavo pasimatyti su Pakštu lietuvių bažnyčios šventoriuje arba klebonijoje. Gyvendamas apie 20 mylių nuo bažnyčios, jis vis dėlto neapleisdavo pamaldų. Atvykę buvome apgyvendinti pas Kilmonius. Amerikiečių spaudos atstovai norėjo pasikalbėti su manim apie Lietuvos ir tremtinių reikalus. Pakštas sutiko pabūti vertėju ir tą pareigą atliko su kaupu. Spaudos žmonės buvo labai patenkinti, nes Pakštas ne tik padėjo man susikalbėti su jais, bet ta proga jiems paskaitė įdomią paskaitą apie Lietuvą ir Rytų Europą. Tais pačiais metais teko būti pas jį Santa Monicoje. Visur pilna knygų, žemėlapių, schemų. Jei jis nukrypdamas į geografijos ar į Lietuvos reikalus, jis užsidedavo, ir sunku būdavo baigti tokį pasikalbėjimą ».

Sveikatai sparčiai gerėjant, profesorius dar uoliau rūpinosi gauti naują katedrą, kuri (1949) liepos gale jam atsirado Duquesne universitete Pittsburghe. « Tai mažesnis universitetas ir menkesnės sąlygos », taip (1949.VIII.8) dėdė aiškina (jo pagalba) Chicagoje įsikūrusiems giminėms. « Bet davė pilno, t. y., ordinarinio profesoriaus titulą ». Brolvaikis nustebo, gavęs šį laišką iš Meksikos.. Žinoma, iš tokio dėdės visko galima laukti.

Priverstinės meditacijos Meksikoje (1949.VI-IX). — Štai p. Starkienės aiškinimas : « Vieną dieną, turbūt birželyje, užvažiuo buvusio profesoriaus atlankyti ponai Žičkai iš Clevelando. Jie Meksikoje norėjo pamatyti Tijuaną. Pakštas, jau kiek atkutęs nuo ligų, pasisiūlė į kompaniją, žadėdamas sekančią dieną sugrįžti. Tad beveik vienmarškinis, be dokumentų ir pinigų, išvyko. Ant rytojaus ta porėlė nusiminusi grįžo viena, profesorius likęs ten. Jie be kliūčių galėję įvažiuoti į Meksiką: bet grįžtant į JAV pasienio policija iš jų reikalavo dokumentų; jų Pakštas neturėjo ». Kadangi šis, niekad nemėgęs valdininkų, jiems drėbė savo nepasitenkinimą dėl tokių formalumų, jis buvo sugrąžintas Meksikon: «Pristatyk reikiamus dokumentus, tuomet vėl įsileisime ». Tad nuliūdęs turėjo grįžti į tą skurdų miesčiuką, kur menkame viešbutėlyje gavo kamputį be langų. *Palangos* savininkei amžina bėda su anuo dideliu vaiku ! Ji kartu su sūnum tuoj nuvažiuo už 160 mylių sužinoti, kaip galėtų išpirkti tą nepažajamo liežuvio turistą.

Kadangi profesorius niekur negalėjo gyventi be kompanijos, tai jis Tijuanoje bematant susipažino su dviem kultūringomis šeimomis, latvių ir lenkų, kurios ten laikė krautuves. Belaukdamas išvadavimo, jis taip slankiodavo po miestelį, kad net mieguista policija jį pastebėjo ir nusitempė į nuovadą, iš kurios jį išpirko anas latvis, rotarietis. Apie tuos naujus pažįstamus jis (1949. VIII.8) taip atsiliespė : « Badau vieną latvių mokytoją, kuris čion 1941 m. buvo atvykęs iš Švedijos, čia jis tapo pirkliu, o žmona audinių krautuvės vedėja. Radau ir vieną lenkų šeimą, kuri apleido Varšuvą prieš pusantrų metų. Vyras buvo Užsienių Ministerijos tarnautojas. Rugpiūčio 11 kalbėsiu Rotary klube, tema *Dabartinė Lietuvos padėtis* ».

Kas motinai buvo alsinantis lakstymas po Los Angeles įstaigas, sūnui buvo džiugi romantika, nes Miltonas Starkus mašina dažnai nupyškėdavo į tą *wild south*, kur jis, su savo « mokytoju ir draugu» išsimaudęs, užsukdavo į restoranėlį «rašalinės žuvis ». Pats vaišintojas gi ne taip šauniai jautėsi. « Jei man vizos neduos (grįžti į JAV) — pasisakė jis (1949.VIII.8) prislėgtu tonu giminėms — aš gal bandyčiau vykti Pietų Amerikon, Kolumbijon, kur lietuvius, sakoma, geriau traktuoja ».

Pagaliau išlaisvinimas : (1949) rugsėjo 9 d. jis vėl galėjo peržengti per tą sunkiai įveikiamą slenkstį: «Visus skundus ir sunku-

mus nugalėjęs, gavau JAV vizą ir patenkintas apleidau Meksiką», (1949.IX.16) iš jo sužino giminės Chicagoje. «Profesorius jau gerokai buvo pramokęs ispaniškai», taip biografą informavo p. Starkienė, turėjusi jį įstaigose apginti nuo — tikriausiai, komunistuojančių — skundikų. Jis pats nemėgdavo girtis savo laimėjimais, nes gėdijosi tos avantiūros ; dėl to ir visaip sumesdavo tos pakvaišusios vasaros pėdas.

« *Vėl į nežinomybę* » (1949.IX). — Laimė, kad išsilaisvinusiam neliko laiko aiškintis, nes Pittsburgho semestras jau buvo prasiėjęs. Reikėjo tad skubiai išsinešdinti iš Kalifornijos. «Profesorių išlydėjo būrelis tautiečių. Vargšelis ir vėl į nežinią, kad ir didelėmis viltimis ». Ir sūnui Miltonui buvo gaila netekti savo tėviško bičiulio. Su juo, atkutęs profesorius krėsdavo juokus auksu žerintiame smėlyje; su juo puškindavosi bangose; su juo laivelyje išdykaudavo jūros platybėje, o dabar jis liks vienas su motina *Palangoje* — be to draugiško mokytojo, kuris išsivežė dalį jo jaunystės.

«Profesorių pirmą kartą sutikau 1939 m., kada jis buvo atvykęs į Los Angeleso universitetą. Buvau kaip tik sugrįžęs iš Lietuvos, kur su motina buvau praleidęs ištisus metus. Tuomet jis mane ragino toliau mokytis pas Tėvus Marijonus Tbompsonę, Conn. Kadangi tai buvo ir motinos noras, tai taip ir padariau. Tik Pakšto dėka išgelbėjau savo tėvų kalbą ir išvengiau ištautėjimo. Man imponavo tas savotiškas kilnumas, kuris pagražino visą jo asmenybę. Daug studijavęs ir toli keliavęs, jis mokėdavo pagaunančiai papasakoti. Jo kambario sienų visai nebuvo matyti, taip jos buvo iškabinėtos žemėlapių bei istoriškų vaizdų. Jis jų dažnai tiek buvo inspiruotas, kad net nepastebėdavo, kas dėjos aplink — sykį nepaisė gaisro, kuris grėsė jo istoriškoms brangenybėms. Tam nuostabiam vyrui išvykus, kas mus našlaičius mokins, skatins, kels ? »

Tokį klausimą stato ne tik dėkinga jaunuolio širdis, bet ir Ramiojo vandenyno lietuvių bendruomenė, kurios atstovai dabar Los Angeleso aerodrome atsisveikina su savo profesorium. Žydrame horizonte pradingstantį lėktuvą jie palydi baimingais nujautimais : Kaip šis pusiau invalidas, kuris tik sunkiai buvo nubaidęs mirties šmėklą, gyvens tirštuose Pittsburgho dūmuose be Kalifornijos saulės ?

KETVIRTASIS SKYRIUS

NAUJAS RYŽTAS PRIE ATLANTO (1919-1957)

Suodinasis Pittsburghas (1949-1954)

Knygų karalystėje (1954-1957)

Europos vienytojas Amerikoje (1950-1958)

Lituania aeterna in Europa aeterna (1956)

Tarp dviejų politinių generacijų

SUODINASIS PITTSBURGHAS (1949-1954)

Kovoje žengs į laisvę lietuvių tauta.

Duquesne universiteto ordinarius. — Lekiant iš Los Angeles į Pittsburghą, visokios mintys bus skrodžiusios mūsų nomado smegenis. Prieš 37 metus jis, iš carų Rusijos bėgdamas į Chicagą, buvo pravažiavęs pro ugnį spiaudančius Pittsburgho fabrikus, kurie grinorėlį gerokai išgąsdino. O dabar jis savo Odisejoje priverstas grįžti į tą « baidyklę » ! Ar jis, pusiau invalidas, po Kalifornijos giedrumėlio galės dirbti, kur suodžiai ir drėgmė skverbiasi į plaučius, į protą, į širdį ? Bet jam rūpi gyventi arti lietuvių didesnių kolonijų : jos jį inspiuos, ir jis jas veiks.

Į tas kolonijas dabar (1948-1952) iš lagerių Europoje atvyksta vis daugiau tremtinių, įpildami į jas grynesnio kraujo. Dėl to tautiniam šaukliui čia vieta. Žinoma, jam asmeniškai, ypač jo išklersiančiai sveikatai, čia arti Atlanto būtų buvę išganingesnių vietų negu tas *dusty* Pittsburghas. Bet ką padarysi : reikia veikti ten, kur gali ir uždirbti sau duoną. O šią jam užtikrino *Duquesne University*.

Tai nėra pati didžioji, čia dar 1787 m. įkurta Aukštoji Mokykla, kur, Pakštui atvykus, studijavo apie 20.000 jaunuolių, o 1878 m. įsteigtas universitetas, kuris tuomet buvo sutraukęs 5.000 studentų. Šiandien jis sudaro dalį *Catholic University of America* Washingtone ir yra įtrauktas į viešai pripažintų mokslo įstaigų sąrašą. Pakštas (1953.V.21), rašydamas dr. P. Karveliui į Reutlingeną, skundėsi, kad « alga čia mažutė. Kitur pavyktų gal daugiau gauti ». Bet čia jis skaitėsi « pilnu », t. y. ordinariniu profesorium. *Now I am a senior professor of geography in the Graduate Division*, aiškino jis (1953.Y.5) ir Baton Rouge dėstančiam

R. P. Kussellui. «Dabar, — taip jis dar pridūrė, — prašomas Tautinio Komiteto *for a Free Europe*, New Yorke, pradėjau rašyti Lietuvos istorinę geografiją, [knygą], kuri turės 60 žemėlapių ir daugiau nei 60 puslapių teksto. O *Prentice Hall, Inc.*, esu pakviestas paruošti veikalą apie Europos ekonominę bei politinę geografiją — *with some practical approach to various political and cultural problems* ».

Su vietos kolegomis glaudesnių ryšių užmegzti jam nepavyko. Poniai Starkienei jis atskleidė savo nepasitenkinimą profesoriais, «esančiais tik amatininkais, kurie rūpinasi tik savo darbu bei šeimomis. Niekio aukštesnio. Kas darosi kitame kontinente jiems neįdomu ». Savo pranešimą baigė karčiais žodžiais : « Jie lašinius valgo ir taukais užsigeria ». Bet jie buvo nei blogesni, nei geresni už kitų universitetų dėstytojus. Jie jau iš prigimties yra linkę užsidaryti, o po Stalino mirties (1953), sekdami vyriausybę, jie vėl traukėsi į savo seną kiautą, iš kurio karas juos buvo ištraukęs. Dėl to ir Pittsburgho kolegos gynėsi nuo degančių Europos reikalų, kuriuos primygtinai jiems bruko šis mažutis lietuvių titnagas. Kuo jis tuomet buvo gyvas, parodo šis Chicagoje jo archyve rastas eilėraštis, slapta gautas iš tėvynės:

Lietuvoje 1951 metais

Dejuoja vergovėje visi darbo žmonės,
Paskendę skurde ir nelaimėj karčioj.
Lygybės, brolybės ir laisvės svajonės
Išnyko žiaurių bolševikų valdžioj.

Į tolimus tyrus plataus Kazakstano
Išvarė mūs brolius, tėvynės vaikus.
O ten, kur lietuviai iš seno gyveno,
Atvarė kolchozninkų juodus pulkus.

Bet jau nebe ilgos vergovės mūs dienos,
Jau artinas keršto rūsti valanda.
Pavirs tuoj griuvėsiais kalėjimų sienos.
Kovoj žengs į laisvę lietuvių tauta.

Kas tokiais jausmais bei skausmais gula ir kelia, vargu ar gali laukti Amerikos akademikų pritarimo arba net paramos. Platoniškos užuojautos nestigo, bet ji viena nepajėgė nors mo-

raliai šildyti tą kuklų jo butelį, kur jis susikaupdavo savo tautiniam ryžtui. Jam išlaikyti jis ir čia visas sienas buvo apkabinęs žemėlapiais, visus kampus užvertęs knygomis, čia buvo jo Lietuva, kurios jis mintimis niekad nebuvo palikęs ir kuri jį dabar nuo visų sienų ir iš visų kampų užkalbina, inspiruoja, uždega.

Istorinių sienų žemėlapis. — Ši jį pirmiausia paragino užbaigti istorinių sienų žemėlapi, prie kurio jis triūsė jau apie 20 metų. Šitam darbui jis skyrė ir aktualią reikšmę, nes buvo tikras, kad šis bus reikalingas būsimoms taikos deryboms. Dėl to šis istorinių žemėlapių rinkinys bene bus buvęs ir reikšmingiausias jo mokslinis darbas Pittsburgbe. Garsas apie tą užsimojimą pasiekė ir Europą, nes (1952.VI.23) jis man iš Stony Brook, L. I., pranešė : « Dabar pradedu rašyti *Historical Geography of Lithuania* ».

Tąja pagrindine tema jis domėjosi jau seniai, kaip parodo šis Ivinskio prisiminimas : «Tai buvo 1939 m. vasario mėnesio gale, trečiame L. K. Mokslo Akademijos suvažiavime, kai jis jame skaitė paskaitą, paliesdamas senąsias baltų sienas. Tada prelegentas pripasakojo tiek daug netikslumų, kad A. Salys ir aš savo vyresnį kolegą kritikavova. Prelegentas kritikos atžvilgiu buvo nuoširdus ir atsakė ne be sąmojaus. Toliau jis parašė apie 100 psl. studiją (su žemėlapiais) *Lithuania Minor* (mimo-grafuotą). Lietuvos sienų klausimu Pakštas darėsi vis didesnis specialistas. Tai parodo ir jo paskutinis išspausdintas mokslo darbas *Earliest statistics of nationalities and religions in the territories of Old Lithuania 1861*, Bonn 1958. Gaila, kad jis neužbaigė savo planuoto Lietuvos istorinės geografijos atlaso ».

Šiame reikale nemažiau kompetentingas Viliamas šitaip nušvietė savo profesoriaus pastangas: «Jo didesnė studija apie mūsų sienas pasirodė 1939 m. *Kosmos* žurnale, kur daugiausia buvo surinkta medžiagos apie sienas su gudais ir lenkais. Tais klausimais jis rinko įvairius žemėlapius. Jam išvykus į JAV, buvau prašytas jį informuoti apie galimus pasikeitimus sienų atžvilgiu. 1939 m. spalio 8 d. turėjau kaip ekspertas su Lietuvos delegacija vykti į Maskvą. Jau pirmąjį vakarą delegacija turėjo posėdį Kremliuje, iš kurio ji grįžo jau išaušus išvargusi ir prislėgta. Vicepremjerą K. Bizauską (46 metų) pakuždėjo : 'Tai ne derybos, bet grūmojimas ir prievarta'. Mano su kitais paruoštas sienų

projektas Sovietams net nebuvo įteiktas. Vilnius su siaura jo sritimi, pagal Stalino nykščiu užbrėžtą liniją, priskiriami Lietuvai. 1949 m. atvykęs į JAV, Pakštą radau šiais klausimais gyvai besidomintį. 1950 m. *Aiduose* jis duoda studiją *Keletas samprotavimų apie Lietuvos ribas*. Joje ir Pittsburghe paruoštuose, *Draugo* išspausdintuose, straipsniuose jis siūlė priimti tarptautinių sutarčių nustatytas linijas bent tam periodui, kol susirinks taikos konferencija ir patvirtins arba kai pakeis valstybių ribas ».

Šitaip nusistatęs, jis 1951 m. rudenį nuvyko į Chicagą su referatu, apie kurį jis (1951.X1.4) kitam buvusiam savo asistentui Kaune, Antanui Bendoriui, pranešė štai ką: «Apie Lietuvos sienas vakar pabaigiau 'Altui' referatą. Šiandien išskrendu Chicagon, kur bus diskusijos su politikos rabinais. Sužinosiu, kokios sienos oficialiai priimtose vadovėliams. Aš siūlysiu priimti lengviau apginamas sienas., t. y., jau kurios nors tarptautinės sutarties nustatytas, būtent : su Rusija 1920, su Latvija 1921, su Lenkija 1945 m., Rytrūsiuose Potsdamo Unija 1945 m. Tose ribose bus 99.350 km². Siūlysiu mainais atgauti Goldapės-Vižainio-Punsko-Seinų ruožą, maždaug 750 km², ir tarp Brėslaujos-Drujos apie 150 km², kad siaurasai gelžkeliukas visas būtų mūsų ribose. Suvalkų-Augustavo aš Lietuvai nepriskaitau, nes jokios vilties nėra įrodyti jų lietuviškumą ir juos gauti».

Kadangi žemėlapių braižymas nesibaigė tokiu išsiaiškinimu su mūsų « politikos rabinais », profesorius ir toliau tobulino savo darbą. Kad šis tikrai pavyktų, jis talkon pasikvietė ir mūsų istorikus, pirmoje eilėje, žinoma, kritišką savo kolegą Ivinskį, kuris tuo laiku Romoje knisinėjosi po Vatikano archyvus, ieškodamas vis naujų dokumentų mūsų istorijai nušviesti. Toks rauslys yra idealus informatorius, iš kurio jis susilaukė 1953 m. (11.19) parašyto laiško, pilno naudingų nurodymų : «Puikus dalykas, kad dirbate Lietuvos istorinės geografijos srityje. 1933-1934 m. teko skaityti kursą ta tema. Aš buvau paveldėjęs [1930.VI.12 Kaune mirusio kunigo profesoriaus] A. Aleknos kuklius skriptus ir juos išplėčiau, pasinaudodamas nauja literatūra ir šaltiniais. Kaip būtų miela, jeigu galėčiau dabar gerb. Profesoriumi tuos savo paskaitų užrašus paskolinti ». Toliau jis įprastu kruopštumu mini dar kone visą biblioteką panaudotinos literatūros. Kiek ironizuodamas save, Romos knislius dar priduria: «Aš tikiu,

ką čia porinau, Jums yra jau žinoma, ir skaitydami kraipote ūsą, kad Zenonas senas istorijas pasakoja ».

Užkniubęs ant savo žemėlapių, Pakštas suprato, kad sienos yra tikri karo lizdai. Tokiems « karams išvengti ir sienoms nustatyti, — taip Viliamas tęsia savo aukščiau minėtą pranešimą, — profesorius siūlė organizuoti *International Court of territorial justice*. Jo veiklą turėtų apimti apie 20 Vidurinės Europos tautų, iš anksto sutariant laikinai pripažinti dabartines sienas, o gi įvairių pataisų reikalauti, užvedant bylas minėtame teisme. Tik per visų pripažintą teismą Vidurinė Europa galėtų išvengti karų ir chaoso». Tai senas planas, kurį Pakštas dar 1940 m. pavasarį dėstė, lankydamas Kanados *Institute of International Affairs* skyrius.

Nors profesorius ir mėgo raustis po žemėlapius, kuriuose linijomis nubraižytas istorinis Lietuvos likimas, visa jo prigimtis jį stūmė prie žmonių, kuriems užsidegęs skelbdavo savo kabinetinių knisinių išdavas. Tie « kabinetai» ir Pittsburghe jam mažai tereiškė, dėl to per ketverius metus jų turėjo net keturius. Jie ir čia jam ne tiek tarnavo pastoge, kiek atramos punktais, iš kurių jis nuolatos išsiverždavo.

Aukso proga naujiems, dar gi profesiniams, kontaktams užmegzti buvo 1952 m. (VIII. 8-15) Washingtone įvykęs Tarptautinis Geografų Kongresas, apie kurį jis *Draugui* pranešė : « Daugumas Lietuvos žymesnių geografų dabar atsidūrė tremtyje : jų esama JAV apie 20 ir Kanadoje arti dešimties. Lietuvos Geografinės Draugijos pirmininkas [K. Pakštas] ir sekretorius [VI. Viliamas] abu Amerikoje. Tik buvo abejonių, ar pavyks jiems užsiregistruoti Lietuvos delegatais. Jeigu Rusijos oficiali delegacija bus atvykusi, tai Lietuvos delegatais tikrai nebeužskaitys. Mūsų laimė rusai nepasirodė. Mus užregistravo ir ant mūsų atlapų prisegė *Lithuania*. Kai lietuviais pavyko užsiregistruoti, tai daugiau pažinčių užsimezgė. Amerikos lietuvių sutikau du: pirmas prisistatė Louis Rinkus, valstybės tarnautojas, paskui pulk. lt. Jonas Kodis, armijos fizikas. Jis dar visai gerai kalba lietuviškai, gimęs Youngstowne, Ohio » ¹.

¹ *Neleiskime istorijai mirti, žr. Draugas, 1952.VIII.20 d. 192 nr.*

Senų bičiulių prisirišimas. — Nepasitenkindamas profesiniais kontaktais. Pakštas su daug didesniu ratu bičiulių bei pažįstamų susisiekdavo plačia korespondencija, iššaukiančia garsų aidą. Tokio jis pirmiausia susilaukė iš buvusių studentų, ypač iš ateitininkų. Bet mielai atsiliepė ir jo amžininkai, kaip paliudija šis diplomatijos šefo min. St. Lozoraičio (52 metų) 1950.II.27 d. iš Somos jam atsiųstas sveikinimas : « Tamstos vardo diena siunčiu geriausių linkėjimų. Prašau tikėti, kad mielai prisimenu mudviejų susitikimus, deja, per trumpus, Amerikoje, kurių metu vėl patyriau iš Tamstos daug įdomių pamokinančių dalykų ».

Tokiomis progomis šventadieniškai jį sveikindavo ypač tie, kurie toliau gyvendami, nebuvo įveltį į Amerikoje prieš jį sukamas intrigas. Antai, 1951 m. « Kazimierui » jaunesnis jo kolega J. Brazaitis (48 metų) jį iš Vokietijos (III.4) sveikino šiais žodžiais: « Priimkite sveikinimus nuo mūsų visų, čia dar likusių. Nors metų eilė ir tūkstančiai kilometrų skiria, bet bėdų metu mes labiau jaučiame tą išvidinį ryšį, kuris buvo susimezges anais laimingesniais laikais. Galite būti tikri, kad visada sekėme ir sekame ir Jūsų nesėkmes, Jūsų kovas su ligomis ir Jūsų laimėjimus, kada sparnuotu žodžiu ir sugestyvia mintimi perskrodžiate ne tik lietuviškas galvas. Su didele šiluma klausiausi, kaip pereitų metų rudenį Dimitrovas [vienmintis iš Vidurinės Europos Federacijos sąjūdžio] pasakojosi apie savo susitikimą su Jumis. Su pasididžiavimu sekėme, kaip egziliečių tarpe Jūsų kalba padariusi didžiausio įspūdžio. Daug Jums sveikatos ir nepalaužiamos energijos ligi geresnių laikų ! »

Už poros metų (1953.III.23) jį sveikindamas, jaunas jo sekėjas iš Nepriklausomybės dienų, dabar Brazilijoje dirbęs kun. P. Ragažinskas (46 metų) jam, kaip kokiam tėvui, atidengė savo širdį: «Susiorganizavau ateitininkų sendraugių skyrių; moksleivių yra virš 40. Kova su nutautėjimu nėra lengva. Gaila, kad nemaža su aukštu išsilavinimu žmonių yra abejingi visuomeniniams reikalams. Visa parama tik iš ateitininkų. Koks buvo tautininkų aklumas persekioti moksleivius ateitininkus. Šiandien sunku ir betikėti, kad tokių siauraregių galėjo sėdėti ministerijose ».

Ir iš Europos Amerikon persikėlę jauni akademikai nebuvo atšalę. Vytauto klubo nariai, kurie (1951.XI.25) Chicagoje šventė savo 25 m. jubiliejų, su «pagarba ir džiaugsmu» kreipėsi

į savo garbės narį: « Tamstos visados mums skiepytas entuziazmas apie Tėvynės meilę ir dabar tebegaivina viltis sugrįžti į laisvą ir nepriklausomą Lietuvą ».

Ir egzotiškuose kraštuose jis buvo prisimenamas. Antai, kolega K. Regelis (63 metų), šveicarietis, kuris Lietuvoje buvo dėstęs botaniką, jam (1953.XI.19) iš Irako pranešė, kad ten ieškomas geografąs : « Būtų malonu su Tamsta susitikti Bagdade. Čia lietuvių nėra ; bet yra viena šveicarietė iš Virbalio ; kalbame lietuviškai. Baigiau didelį veikalą — Lietuvos augalų geografiją ». Pradžiugino Pakštą ir išrinkimas į vieną naują akademiją. Apie tai *Draugas* visuomenę šitaip painformavo : « Jis išrinktas nariu tarptautinės mokslų ir menų akademijos Paryžiuje. Šią 1951 m. įsteigė tremtiniai mokslininkai. Iš lietuvių be prof. Pakšto ten yra meno istorikas Jurgis Baltrušaitis [žinomo mūsų poeto sūnus ; 48 metų]. Politinių tikslų akademija neturi » ².

Kieta visuomenės duona. — Profesorius su džiaugsmu priėmė šią garbę iš Europos, nes ji nors kiek išpirko lietuvių visuomenėje besiplečiančią tendenciją Amerikoje jį stumti į užblokuotus bėgius. Juk negalima buvo nepastebėti, kad daugelis senesnės generacijos atstovų ir ne vienas tik ką atvykusių, susisielojusių naujos egzistencijos kūrimu visai svetimame pasaulyje, tik viena ausim teklausė savo tautinio šauklio, raginančio tėvynės ateitį statyti aukščiau savo privatinių rūpesčių. Juo guviau dalis iš lagerių išstrūkusių «dipukų » čia įsirausdavo į šildančius patogumėlius, juo garsiau jis ragindavo nepaprastais laikais rodyti tautinio tvirtumo bei atsparumo ir neiškeisti lietuviško garbingumo į svetimą buržuazistikumą. Tačiau daugelis liko kurti jo pranašiškam žodžiui, nes «kam jau malonu išgirsti nemalonus žodžius » ? Tai žinant, nesunku suprasti sekančius pasisakymus :

Kun. St. Yla : « Kai jį pirmą kartą sutikau Amerikoje 1950 m. rudenį Pittsburghe, Katalikų Federacijos suvažiavime, jis atrodė fiziškai nepasikeitęs — žvalus, judrus, toks pat apvalus-barokiškas kaip Lietuvos laikais. Jis prisiminė apie savo lituanistinius geografinius darbus, kuriems tęsti neturįs tinkamų sąlygų. Atrodė kiek išsiblaškęs, bet pagalvojau — tai pakštiškas bruožas. Suvažiavimo eigoje laukiau, kada jis, kaip Lietuvoje,

² *Draugas*, 1953.XI.17 d.

prabils audringai ir dar audringiau bus sutiktas. Bet jis nebuvo tarp pagrindinių kalbėtojų. Niekur jis nebuvo kaip man lauktas autoritetas. Tada patyriau, kad jis, grįžęs Amerikon jau 'nepri-tapo'. Išvyksi — atitruksi. Kodėl ? Girdėjau, jį čion atlydėjęs, kad jis rotarietis ; be to, jo ir žmonos gyvenimas kas sau kai kam atrodęs negirtinas. Bet jį lydėjo ir kita taisyklė: Grįžęs po ilgos pertraukos nebebūsi tuo, kuo anksčiau buvęs. Per tų pertrauką atėjo nauji vada. Tad Pakštui teko tenkintis tik eilinio stebėtojo vaidmeniu. Bet tikra priežastis vargu ar glūdi dalyvavime Notary organizacijoje ar šeimyninėje nesantaikoje. Nuo visuomenės atitrūkti galima greit; ji neis tavęs ieškoti, nežiūrint kokio garso žmogus tu būtum».

Pasaulietis J. Laučka : «Iš Lietuvos čion sugrįžęs nustebau patyręs, kad Amerikos lietuvių katalikų vadų gretose Pakštas nebebuvo taip vertinamas kaip tėvynėje. Pirmus nepalankius žodžius jo adresu išgirdau iš jo uošvės. Vienas įžymus kunigas man pasakė, negalįs suprasti, kaip ateitininkai galėję išrinkti Pakštą vyriausiu vadu, o ne Dovydaitį, kuriam anas nesąs vertas nei batų raikščio surišti».

Šis šiurkštumas Pakšto atžvilgiu tikriausia buvo tolimesniam atšvaistė tos opozicijos prieš jauno vyčių vado brooklyniską romuvietiškumą (1916) ir dėl to apie 1950 m. neatvaizdavo visos kunigijos laikysenos. Jos vardu, kad ir neoficialiai, bus kalbėjęs tėvų pranciškonų provinciolas J. Vaškys iš Kennebunkporto 1949 m. telegrama, jį kviesdamas įeiti į Amerikoje atnaujinamo žurnalo *Aidai* leidėjų štabą, kurio priešakyje atsistojo rašytojas Vaičiulaitis : *Please do not refuse to be one of the editorial staff (members). Will await your favorable reply.*

«Kovoje žengs į laisvę lietuvių tauta ». — Šitoks šviesesniųjų lietuvių pasitikėjimas bus padėjęs Pakštui nepaisyti kitų rezervuotumo ir paraginęs jį dar uoliau pasidarbuoti visuomenėje. Tai bus jo, pusinvalido, auka. Iš naujo užsiangažuodamas, jis milžiniškame keturkampyje tarp Pittsburgho — Kanados — Meksikos ir Floridos per ketverius metus prabilo daugiau nei šimtą kartų, t. y. sykis į porą savaitių. Ir šį darbą jis atliko šalia savo tiesioginių pareigų ir šalia savo atsidavimo Vidurinės Europos suvienijimui. Tuo laiku mes jį sutinkame pas ateitininkus ir pas rotariečius, mūsų parapijose ir *World Affairs* forumuose;

pas mūsų krikščionis-demokratus ir pas *Foreign Policy Association*, pas vyčius ir pas *YMCA*, mūsų ALTo susirinkimuose ir pas *International Federation of Free Journalists*, mūsų Šv. Kazimiero *High School* išleistuvėse ir pas amerikiečių *Women Church Council*. Pittsburghhe jis (1951.II.5) vieną (ir vienintelį) kartą (savo gyvenime) kalbėjo net masonų ložėje.

Niekad jo publika nebuvo tokia marga kaip tada, nes dėl savo socialaus būdo jis lengvai prieidavo prie žmonių, kurie tarp savęs niekuomet nesusieidavo. Tai nebuvo galima pasiekti be tam tikro, jo priešų gerokai pašiepamo, «landumo». Nors šis galėjo būti paskatintas ir asmeninės ambicijos, jis bet gi pirmoje eilėje tarnavo Lietuvai. Ši, žinoma, kalbant svetimtaučiams, negalėjo būti centriniu punktu : reikėjo prie jos prieiti vingiais. Ir prieidavo. Ar jis Pittsburghbo *YMCA* susirinkime būtų reikalaavęs *Freedom for all*, ar Columbus, Ohio, *St. Charles College* palietęs *Human dnamite* (t. y. laisvę), ar pagaliau vietiniame *Alpha-Beta-Phi* klube smerkęs *Soviet imperialism*, mūsų tautinis šauklys galop visur taikė į vieną ir tą patį tikslą — į tėvynę ir jos nepriklausomybę.

Šis retorinis patriotizmas buvo taip plačiai užgriebęs Ameriką, kad net akylus stebėtojai nepajėgė jo apžvelgti ir dėl to, kaip jau girdėjome, darė netikslias išvadas. Juk ir pittsburghinį Pakštą tegalima suprasti iš visos jo veiklos ; o ši įsakmiai patvirtina, kad jis, nepaisant skersavimų-šnairavimų, vis dar buvo mėgstamiausias tribūnas, kuriam lengvai pavykdavo peršokti tiek regionalines, tiek tautines, tiek pasaulėžiūrines ribas. Vienais aukščiau minėtais 1950 m. jis skaitė apie 30 paskaitų.

Bet kokia kaina ! Atvykęs į Pittsburghą tik su vienu inkstu ir, — jo paties konstatavimu, — «po smegenų trombozės», jis būtų turėjęs važiuoti lėtesniu bėgiu. Bet kur tau ! O pasėka ta, kad jis po dviejų savaitių vėl pradėjo šlubuoti dešine koja. 1953 m. pradžioje (1.2) Viliamą gąsdino šis iš *Shadyside Hospital* gautas pranešimas : « Bjauriai apsirgau. Sveikata labai šlubavo visą rudenį. Galop užėjo hemoroidų krizė, kuri mane greit nuvarė ligoninėn. Čia guliu nuo (1952) gruodžio 11 d. Ogi 13 d. man padarė operaciją. Paskui iškilo skaudi votis. Gruodžio 29 d. mane užmigdė ir darė voties operaciją. Daug skausmo ir nuovargio ». Bet blogiausia, kad jį dar nuo 1952 m. vasario mėnesio buvo apnikusi Pakštų vyriškių liga — sunkumai su širdimi.

« Apniko *angina pectoris* », įrašė jis į savo ligų sąrašą, kuris kasmet ilgėjo. Bet per daug nepaisydamas visų sunkumų, Pakštas atkakliai ėjo savo keliu. Gal jame ir pasitaikydavo deklamacijos, tačiau pats reikalas profesoriui buvo šventas ; dėl to, mėnesiui praslinkus po 1952 m. operacijos, mes jį (1953) vasario pradžioje užtinkame Clevelande, ateitininkams ir krikščionims-demokratams skaitant paskaitas. Ir ten niekas nenujautė, kad jų entuziastiškas žodžio burtininkas kišenėje nešiojo buteliuką su nitroglicerinu, kuris turėdavo jį vis dažniau gelbėti širdies spazmose. Apdairesniems kai kada atrodydavo, kad jam trūksta įkvėpimo, ugnies, sparnų. Bet ir jiems neateidavo į galvą, kad jis savo laimėjimus atsiekia ne savo sveikatos dėka, o tik tramdydamas gausius savo negalavimus. Bet tik «kovoje žengs į laisvę lietuvių tauta».

Naujas sparnų pakėlimas. — Nors profesoriui ir Pittsburghe buvo darbo iki kaklo, jam vis dėlto dėl bendros atmosferos čia gyventi nepatiko. « Gyvenu Pittsburghe, — pranešė jis (1953. III.19) J. Griniui ir Z. Ivinskiui Vokietijoje, — kur politikoje nusimanančių tremtinių dabar nėra nė vieno. New Yorkan patenku gal kokius 5-6 kartus per metus, dažnai tarptautiniais reikalais». Panašiai jis (1953.V.21) skundėsi Tūbingene gyvenančiam dr. P. Karveliui: «Pittsburghe gyvų lietuvių maža. Čia man neverta likti. Man buvo pasiūlyta vieta *Iowa state* su geresnėmis sąlygomis. Bet ten visai nebesutikčiau lietuvių ir mokslo metu nebepasiečiau jokių lietuviškų centrų. Po truputį dairausi kituose universitetuose ». Iš Europos skrendančių «Dievo paukštelį» arba « dipukų » būriai skrido pro šalį jo miesto ; čia jis nepajus Lietuvos dvelkimo, taigi — « čia man neverta likti».

1953 m. pavasarį (V. 5) jis buvo kreipęsis į mums jau žinomąjį prof. Russellį, einantį tada *Baton Rouge* dekanu pareigas : *I would be very glad if could find a position in the South for one year or more. I would offer courses dealing with Soviet Eurasia, Europe and Asia.* — Meškerę jis metė ir į Kongreso Biblioteką Washington ; juk ten jis būtų arti tų šaltinių , iš kurių manė semti davinį savo žemėlapiams užbaigti. Ten jis galėtų atsiremti ir į didesnę bei intelektualiai stipresnę lietuvių koloniją. 1954 m. balandžio mėn. 20 d. Bibliotekai paduotas prašymas buvo pa-

tenkintas. Tai jį paskatino skubiai apleisti niūrujį, dulkėtą ir slegiantį Pittsburghą.

Jo akademiški draugai iš bendro politinio fronto išlydėjo jį nuoširdžiai, kad ir liūdnei, nes tokios broliškos dvasios kolegos ir kovotojo greit nebesusilauks. Ką jie jautė, tai išreiškė jo mokslo departamento pirmininkas Zebotas. Šis, būdamas egzilietis slovėnas, vargšą savo brolių lietuvių geriau suprato negu daugybė šiojo tautiečių. Dėl to mes dekaną atestaciją čia persispausdiname ištisai:

I have personally known Professor Kazys A. Pakštas since 1950., and I am very happy to have this opportunity to testify to his unquestionable reputation as a genuine scholar, experienced researcher, forceful teacher, and a man of deeply felt and actively lived religious beliefs, of undoubted moral integrity and with a very likeable personality.

Dr. Pakštas' many writings in several languages as well as his impressive record of original on-the-spot research work in the broad field of geography and related historical, economic and political areas, qualify him for a bona fide academic position in these fields.

During the five years of his teaching at Duquesne University, Dr. Pakštas impressed his academic colleagues, and endeared himself to many of his students, as a most conscientious teacher who dispensed solid education from the twin source of his theoretical knowledge and practical experience. In addition, Professor Pakštas was a much-sought-after conferencier to many groups of educated citizens. His great ability and versatility in applying his academic knowledge to current problems of vital interest to the people at large constituted his credentials as a public speaker.

It is on the basis of my positive knowledge of these qualities of Professor Pakštas that I wholeheartedly recommend him for a good academic position in the most mature years of his academic life. Wherever Professor Pakštas may go as a Professor, he will be a net addition to the academic achievement and standing of the institution that will use his services.

Cyril A. Zebot, Chairman,

Department of Economics, Duquesne University, Pittsburgh, Pa.

Vykti į JAV sostinę Pakštui palengvino ir vienas jaunas kolega — vokiečių kilmės Bruno J. Hartungas. Šis ekonomistas profesoriavo Wheelinge, W. Va., 80 km nuo Pittsburgho. «Tai

buvo, — kaip sužinome iš ponios Janinos, — Kazio geriausias draugas ir kolega. Nors jis buvo jaunesnis bent 20-čia metų, tačiau abu labai sutiko ne tik pažiūromis, bet ir pomėgiais »³. Jis pats (1967.V.28) apie savo santykius su Pakštu, savo *adopted uncle*, biografui rašė : « Pirmą kartą jį sutikau Duquesne universitete, kur mes pasidarėme geri bičiuliai. Aš jam padėjau gauti vietą [Washington] ir surasti butą. Taip pat jį rekomendavau daugybei žmonių ir atlankydavau beveik kiekvieną mėnesį ».

Atsilankykime ir mes.

³ J. Narūnė-Pakštienė, *Atsiminimai, laiškai, apvarstymai*, III t., 17 psl.

KNYGŲ KARALYSTĖJE (1954-1957)

*Lietuva dar nėra pavargusi nė išsekusi,
ir todėl laisvose sąlygose gali duoti ori-
ginalių perlų lotyniškai kultūrai.*

Bibliotekininkų kėdėje. — Norėdami naują knygininą applan-kyti, mes Washingtone turime užsukti į 506 A Street N. E., nes toks buvo jo adresas nuo 1954 m. birželio pradžios. Tai 32-as adresas iš tų 36, kuriuos jis pats yra užrašęs. Jis tikras nomadas, bet «tautiškas» nomadas, nes vietos pakeitimus jis dažnai pagrįsdavo savo pašaukimo motyvais. Tik šįkart sunkiau suprasti, kodėl jis kėlėsi į vyriausybės centrą, kuris savo nesuskaitoma valdininkų armija valdo pusę pasaulio, o gal ir daugiau. Gal buvo pradėjęs galvoti apie sveikatos tausojimą? O čia buvo prieinamų daug tų šaltinių, kurie buvo reikalingi jo istoriniams žemėlapiams patobulinti bei Sovietų varomam genocidui demas-kuoti.

Tas šaltinis jam yra *the Library of Congress*. Tai išdidi įstaiga, žinanti savo vertę ir ne bet ką įsileidžianti; dėl to ir Pakštui reikėjo stiprių Šimučio, Hartungo ir dar kitų tūzų rekomendacijų. *Federal Bureau of Investigation*, rinkdamas informacijas apie kandidatą, pasiekė net Pacifiką, kur apklausinėjo ir p. Starkienę: «Prisistatė ponas su stora iškarpa (iš laikraščių) knyga. Klausinėjo kas per žmogus tas profesorius, kuris tiek daug kalba ir rašo. Aiškinau, kad jis kalba prieš rusus, kadangi jie užgrobė Lietuvą; o iš Amerikos jis prašo pagalbos rusams iš ten išvaryti geruoju ar piktuoju». Po visų apklausinėjimų Pakštas 1954 m. sausio 18 d. gavo JAV pilietybę. Šita proga jis dar Pittsburge, 70 kitų naujųjų piliečių paprašytas, per iškilmes pasakė kal-

bą. Po trijų mėnesių, balandžio 20, jis buvo ir priimtas į Biblioteką su pastaba, kad jo tarnyba, jei jis dirbs patenkinamai, galės būti pratęsta iki 70 metų amžiaus. Tarnybos lape jis buvo vadinamas *research analyst*; bet tuo nepasitenkindamas, Pakštas prašė jam pripažinti *military intelligence research specialist* titulą. Jį ir gavo. Kaip toks jis uždirbo 5.060 dolerių metams.

Tokią postą užimti buvo garbinga ir naudinga kartu, nes *Library of Congress*, kuri, žinoma, aptarnavo visą kraštą, yra pats brangiausias knygų lobynas pasaulyje. Kada Pakštas 1954 m. gegužės 31 d. faktiškai tapo vienu jos 3.500 tarnautojų, ši biblioteka jau buvo sutelkusi daugiau nei 12 milijonų knygų bei brošiūrų, kurias talpino 400 km ilgumo spintose. Milžiniškas dvasios paradas!

Naują bendradarbių čia daugiausia traukė Rytų Europos skyrius, pilnas retų leidinių. Viena tik slavų dalis sudarė turtingiausią slavistikos biblioteką už Rusijos ribų. Dar stipriau jį masina lituanistika, kuri teikė medžiagos jo vizijoms gaivinti.

Apie savo valdišką tarnybą naujas knyginkas viešai neprasitardavo, nes tai draudė krašto gynybos reikalai. Dėl to net gerai orientuotasis Hartungas jo pareigas teliečia bendrais žodžiais : *He was doing intelligence work for the government and was also an expert witness for the Kersten Committee which investigated the Soviet atrocities in Lithuania and the neighboring states* ».

Prasiveržimai iš Bibliotekos. — Nors Biblioteka mūsų *research specialist* ir aprūpino beveik viskuo, ko reikėjo tarnybai ir jam asmeniškai, jis vis dėlto jautėsi nejaukiai tose aristokratiškose salėse, kur senos knygos gimdo naujas knygas. « Popierių žiurkė » jis niekad nebuvo ir dabar neketino tokia pasidaryti. Jis tat godžiomis akimis žiūrėdavo į tuos 4.000 turistų lankytojų, kurie kasdien ant pirštų galų ir tik kuždėdamiesi pereidavo per šitą mokslo šventovę. Dėl to jis ne kartą veržėsi lauk iš savo vėsoko renesanso stiliaus palocių. Jis — žmogus žmonėms ; dėl to jam ir žmonių labiau reikėjo negu knygų.

Tuos žmones jis rasdavo kaimyniniame Marylando universitete, kur ėmė dėstyti geopolitikos kursą. Tačiau tik vieną (1955-1956 metų) žiemą, nes kas leis net *ex cathedra* drumsti administracijos skleidžiamą koegzistencijos ramybę, kurią piršo suktasis Chruščiovas kaip tik 1955 m. Berlyne ir Ženevoje įvykstančiose

konferencijose ? Ar ne ji netrukus pasidarė ir Baltųjų Rūmų vedamoji idėja ?

Nusivylęs regėtojas bent iš dalies paguodos ieškojo pas savuosius, kurie jam tarp Washingtono, Toronto ir Chicagos sudarė dėkingą publiką. Vos ištrūkęs iš dūmais ir debesimis užgulto Pittsburgho, jis 1954 m. liepos 10 d. per Philadelphijos radiją palydėjo amžinybėn Krėvę-Mickevičių (1882-1954). Kitais metais Baltimorėj, Md., jis savo kalba praturtino Nepriklausomybės šventę. Už savaitės jis tokia pat proga prabilo Toronte į 2.000 klausytojų. Birželio mėnesį jis Waterburyje, Conn., smerkė genocidą. Kitais metais jis Chicagoje judino Kultūros Kongreso dalyvius, o 1957 m. pradžioje jis Montrealyje nušvietė Mažosios Lietuvos istoriją.

Suprantama, kad jis ir dabar neaplenkė ateitininkų, kuriems jis (1954.IX.5) Chicagoje įvykusiame kongrese kalbėjo tema *Geopolitika, Lietuva ir Ateitininkija*. Baigdamas savo kalbą, Pakštas primygtinai pabrėžė, kad «tėvynė priklauso prie lotyniškos, o ne prie bizantiškos-rusiškos kultūros zonos ». Įsitikinęs ir įtikindamas jis dėstė : « Lietuva dar nėra pavargusi, nė išsekusi, ir todėl normaliose, laisvose sąlygose gali duoti originalių perlų šitai kultūrai. Lietuva dar nėra tarusi savo žodžio, nes ji dar negavo tiek laisvės metų, kad galėtų savo kultūros viršūnes pasiekti». Paminėtina taip pat ir (1957.III.3) toje pačioje Chicagoje skaityta paskaita apie neužmirštamąjį Šalkauskį. Ji netrukus (1957.Y) buvo išspausdinta *Aiduose*, kur autorius, charakterizuodamas savo pirmąją Ateitininkų Federacijos vyriausiojo vado vietoje, nejučiomis apibūdino ir pats save : «Šalkauskis liko nedideliame susibaudėlių būry. Tai dažnai atsitinka su tais, kurie savo protu ir vizijomis pakyla į kultūrinės piramidės aukštybes. O ten vyrauja vienuma ». Nuoširdus romuviečio ir Jakšto gatvės brolio prisiminimas.

Klystų, kas manytų, kad Pakštas visuomet kalbėjęs tik *ex-promtu* ir ūpo pagautas. Jis dažnai kalboms ruošdavosi kruopščiai ir blizgindavo savo stilių daugiau už tūlą plunksnos meisterį. (Babrauskas : « Pakštas yra rašytojas, tapęs geografu »). Bet ne visi jo referatai pasiekdavo skaitančią visuomenę, į kurią jis su pamėgimu kreipdavosi Lietuvoje per *Židinį* ir per *Kosmos*, o Amerikoje per *Aidus* arba per *Draugą*. Pastarasis atspausdino ir jo samprotavimus apie genocidą Pabaltijy. Ten buvo šitokios

išvados : « Lietuva rusams yra misijų kolonija, kurią reikia atversti į tautinę rusų ideologiją, į ateistinę marksizmą. Rusijos misionierių gaujos labai skiriasi nuo krikščioniškų misionierių savo barbariška neapykanta mūsų europinei civilizacijai. Vakariečiui reikėtų nemažai vaizduotės, kad suprastų tikrą tragediją aukštos kultūros kraštų, paverstų despotinio krašto kolonijomis, kurioms taikoma fizinis ir dvasinis genocidas »⁴.

Bet tai dar ne viskas, nes Pakštas iš savo Bibliotekos užgriebdavo ir svetimtaučius. Antai, 1955 m. jis referuoja *Catholic Association for International Peace*. Kitais metais jis per *De Paul* universiteto radiją kalba apie Lietuvą, o 1957 m. jis du kartus informuoja New Yorkiečius : *Social Forum Action* narius apie Baltijos tautas ir Fordhamo universiteto studentus apie Lietuvos gyventojus ir jų kovą su Sovietų neokolonializmu.

Toje kovoje Pakštas jau nuo seniai lenkus laikė tinkamais sąjungininkais, su kuriais jis dar Lietuvoje buvo užmezgęs santykius. Neužmiršo jų nė Washingtone. Kadangi skaudžiausias nesantikos punktas buvo Vilnius, jis, — Viliamo informacijomis, — norėjo atsiekti susitarimo, kad mūsų kaimynai iš Pietvakarių nebesikėsintų į mūsų sostinę. « Tie pasitarimai, žinoma, nebuvo oficialūs. Juose iš mūsų pusės, be profesoriaus, dalyvavo dr. A. Trimakas, Pr. Vainauskas ir aš. Lenkai tokiomis progomis aiškindavo, kad Vilniaus pripažinimą Lietuvai jie galėtų svarstyti tada, kada lietuviai viešai pasisakytų už jų Oderio-Neissės liniją, kuri juos galutinai atrubežiuotų nuo vokiečių ». Nors tokie pokalbiai ir negalėjo privesti prie apčiuopiamų rezultatų, jie vis dėlto psichologiškai buvo naudingi, nes geriau draugiškai tartis, negu, dantimis griežiant, ruoštis naujoms kovoms. Tokia taikinga dvasia pasitarimai New Yorke buvo tęsiami *Christian Democratic Union* rateliuose, kur profesorius dr. Viliamo ir Pr. Vainausko asmenyse turėjo patikimus vietininkus.

Ispėjimas ? — Washingtonas Pakštą ir traukė ir stūmė kartu. Sostinė jį traukė ta didinga dvasia, kurią skleidžia visas miškas istorinių monumentų bei paminklinių lentų. Gal niekur, išskyrus

⁴ K. Pakštas, *Lietuvos gyventojai, jų priverstinis kitėjimas nuo 1940 iki 1955 metų*, žr. *Draugas*, 1955.XI.5 d. 260 nr.

Romą, istorija taip garsiai neprabyta paminklais kaip čia prie Potomaco, kur visa JAV raida įamžinta granite bei marmure. Pakšto vaizduotę itin kurstė Lincolnas, nes jame jis kažin kaip matė ir save : dėl kilmės jo herojaus, kurio tėvukas dar buvo plukdęs sielius, dėl jo savamoksliško prasimušimo, dėl draugiško būdo (*a good mixer*), dėl jo atsidavimo visuomenei, dėl užuojautos skriaudžiamiesiems ir dėl jo, — šeimoje tokio nelaimingo, — didžios aukos tėvynei.

Iš kitos gi pusės šis išdidusis Washingtonas jį tolimo savo biurokратиšku kvapu ir tais šimtais tūkstančių veidų, milžiniškose įstaigose virtusių savo individualumą praradusiomis kaukėmis. Profesoriui liūdna darėsi, prisimenant savo batų plėšimą ironiškose Kauno ministerijose : o dabar, — *horribile dictu*, — jis pats atsisėdęs valdininko, kad ir bibliotekininko, kėdėje.

Bet jam reikia gyventi: o gyventi jam reiškia « dirbti ir kovoti dėl Lietuvos »; o toje kovoje jam galėjo padėti ši sostinė savo neįkainuojamos vertės dvasios turtais. Kadangi jis tą kovą varė be atvangos, jis ir čia tikro poilsio neturėjo. Tai buvo pavojinga, nes jis jau peržengęs slenkstį į septintą dešimtmetį — į paskutinį. Gydytojai jį tuo reikalu jau seniai įspėdinėjo, bet jis jų menkai teklausė, užmiršęs, kad giltinė dar neseniai jam buvo žiauriai grūmojusi. Išvados skaudžios : 1957 m. vasario mėnesį jis turėjo atlaikyti « sunkią širdies ataką », o gruodį jis buvo priverstas kronikoje pažymėti « širdies smūgį »: jį bus smaugęs infarktas.

Vienintelis poilsis jam buvo šeimyninės sueigos, jaukūs rateliai, kur jis nevengdavo pasigardžiuoti ir šiaip pasmaguriauti. Kad galėtų ir pas save svetelius šauniau priimti, jis pirmą kartą savo viengungiškoje vienatvėje nusipirko geresnius baldus. Tačiau tartum likimas nenorėjo, kad toks tautinės misijos vadas nugrimstų minkštuose foteliuose ir savo patriotinį uolumą paskandintų sibaritiškuose patogumuose : pasirodė, kad tie baldai nei pro duris, nei pro langą nelindo į jo butą ir turėjo būti sugrąžinti krautuvei. Tai tartum įspėjimas neiškrypti iš savo pašaukimo. Šis jam kaip tik tuo laiku liepė rūpintis Vidurinės Europos suvienijimu, kuris galėtų ir Lietuvą išlaisvinti iš Sovietų vergystės.

Nuo tautinės pareigos nėra atostogų.

EUEOPOS VIENYTOJAS AMERIKOJE (1950-1958)

Tuometinis JAV viceprezidentas Nixonas (1955): « Governments of forces, fear and froud cannot long prevail. The red tide will pass and recide ».

Europos apjungimo idėja Stalino laikais. — Dar Lietuvoje veikdamas, Pakštas pasisakydavo už atskirų valstybių suvedimą į vieną šeimą, nes mažoms tautoms tai laiduotų didesnę saugumą. Šis įsitikinimas jį palydėjo ir Amerikon, kur jis uoliai skleidė šią idėją. Pradžioje jam rūpėjo suburti bent Vidurinės Europos respublikas į federaciją, pajėgiančią Sovietams užkirsti kelią į dar laisvus Vakarų, kurių pagalba vėbav būtų gabia išlaisvinti ir už Geležinės Uždangos užkištus baltiečius. Kvaršinant sau galvą ta — dėl europiečių individualizmo — keblia problema, jam kilo mintis suvienyti JAV gyvenančius tremtinius iš Vidurinės Europos ir jų parama čia sudaryti tokios idėjos modelį, kurį paskui būtų gabia perkelti į gimtąjį kontinentą, kartu su europiškai galvojančiu elitu.

Psichologiškas momentas buvo patogus, nes 1946 m. Churčilbs Žūricho universitete buvo raginęs įkurti Suvienytas Europos Valstybes (SEV) : «Išlaisvinimą visų rasių bei kraštų iš karų ir vergijų mes turime pastatyti ant tvirtų pamatų. Ir jis turi būti garantuotas visų vyrų ir moterų, kurie pasiryžę geriau mirti negu pasiduoti tironijai. Tad kviečiu Jus į talką Europai sukurti». Vėliau jis (82 metų) dar pareiškė, mielai pats atsistotų JEV priešakyje, jei būtų nors dešimčia metų jaunesnis. Pakštą paskatino ir žymių vienminčių pasiaukojimas šiai idėjai — Schumano, Adenauerio, de Gasperio ir dar ilgos eilės kitų. Paskatino jį 1949 m. taip pat Europos Tarybos sudarymas Strasburge. Paskatino

jį pagaliau ir Washingtono parama, nes po II pasaulinio karo Baltieji Rūmai buvo įbauginti Stalino veržlumo Vakarų link, kur jis metus prieš tai pačioje Europos širdyje buvo pavergęs Čekoslovakiją.

Pasinaudodamas tokiu palankumu, mūsų profesorius atsirėmė į krikščioniškos dvasios demokratiją, jo politinių koncepcijų sielą. Tuo reikalu jis savo deklaracijoje, vardu *Geografo 'pasaulė-žiūra*, kurią suformulavo, berods, apie 1950 metus Pittsburghe, pasisakė šitaip : « Politinėje plotmėje irgi mėgstu (panašiai kaip religijoje) erdvius europinius rūmus — krikščionių-demokratų sąjūdį. Didesnėse politinėse grupėse mažiau fanatizmo, daugiau vietos plačioms pažiūroms. [Tose grupėse] protingiems džentelmenams paliekama daugiau laisvės protingai nesutikti, neskaldant pačios organizacijos. Tai gali priartinti Lietuvos išlaisvinimą, nes lietuviai ir kitos tokioje pat padėtyje esančios tautos ten išmoktų perkelti dalį lojalumo iš mažos tautinės erdvės į daug platesnę erdvę. Kalbu apie Vidurinės Europos konfederaciją — man brangiausią tarptautinį ir kartu tautinį idealą, siekiant laisvės ir teisingos taikos ».

Nesitenkindamas tik skambiais žodžiais, jis ėmėsi ir darbo : 1950 m. (VI.3) jis Brooklyne įvykusiame lietuvių krikščionių-demokratų suvažiavime sutiko įeiti į centro komitetą, kurio nariu jis buvo dar tėvynėje. Kartu jis ėmė įtikinėti delegatus, kad reikia visus Amerikoje gyvenančius vienminčius iš Vidurinės Europos suvesti į vieną politinę šeimą. Tą mintį it žibintą nešdamas ir į platesnę visuomenę, jis tuoj ėmė skaityti eilę paskaitų, per kurias pabrėždavo : « Būtų didelis palengvinimas, jei Vidurinės Europos politikai tremtyje suorganizuotų bent užuomazgą konfederacijos, Šveicarijos pavyzdžiu. Pavergtieji patys turėtų pradėti laisvės kovas ; tuomet ir Amerika matys reikalą mums padėti».

Vidurinės Europos Krikščionių-Demokratų Sąjungos įkūrimas Amerikoje (1950). — Kaip šis darbas užsimezgė, profesorius (1954. III.19) pranešė Europoje dirbantiems vienminčiams J. Griniui ir Z. Ivinskiui: «1950 m. vasarą (V.8) buvau pakviestas į *International Peasant Union* kongresą Washingtono ir paprašytas jame pasakyti kalbą. Ši buvo gana garsi: jos teksto prašė daugelis įstaigų. Tame kongrese man kilo mintis įkurti Vidurinės Europos krikščionių-demokratų uniją Amerikoje. Tą pačią vasarą atvyko

pas mane į Pittsburghą lenkų politikas Sieniewicz ir sutarėme įkurti minimą *Internacionalą*, kuriam pritarė ir Pr. Vainauskas. Įkūrimas įvyko 1950 m. liepos 26 d. », lygiai po mėnesio Korėjos karui prasidėjus. Taigi: karas Azijoje krikščijo europiečių uniją Amerikoje.

Tos *Christian Democratic Union of Central Europe* pagrindiniai tikslai buvo — anot dr. Viliamo — «vieningiau kovoti už išsilaiviniimą iš bolševikų jungo ir, laisvę atgavus, siekti socialinės bei kultūrinės pažangos». Be lietuvių ir lenkų prie Unijos dar prisidėjo tremtiniai iš Latvijos, Čekoslovakijos, Vengrijos ir Jugoslavijos. Naujojo *Internacionalo* vyriausiu reikalų sprendėju buvo kongresas, kuris išrinko tarybą, o ta savo ruožtu vėl išrinko vykdomojo komiteto pirmininką, vicepirmininkus, generalinį sekretorių ir išdininką. Tame komitete kiekviena tautinė grupė turėjo po du atstovus. Abiems lietuviams buvo patikėtos svarbios pareigos : Pakštui — vieno vicepirmininkų, Vainauskui — išdininko.

Plėsdama savo (Washingtono ne tik moraliai remiamą) veiklą, Unija 1950 m. rudenį New Yorke atidarė biurą su keliais apmokamais tarnautojais, kurių kiekviena tauta turėjo po vieną. Mums ten atstovavo anksčiau geležies fabrike dirbęs dr. Viliamas. Jis greit įaugo į savo pareigas, kurias nuo 1951 iki 1958 metų «ėjo kaip geras džentelmenas ». O šalia jo — taip tęsia Pakštas — «Vainauskas buvo labai tvarkingas painių pinigų reikalų tvarkytojas ».

Kituose kontinentuose Unija turėjo savo tautinius įgaliotinius. Vakarų Vokietijoje mūsų atstovai buvo prel. M. Krupavičius su kun. dr. L. Groniu. Paryžiuje į bendrą darbą įsijungė *Nouvelles Equipes Internationales*, kurių lietuvišką sekciją vedė Ed. Turauskas, o jauniešiams vadovavo inž. Venskųs. Pietų Amerikoje talkininkavo K. Čibiras.

Iš pirmųjų spausdinių ypač minėtini mėnesinis žurnalas *Christian Democratic Review* ir 1952 m. išleista brošiūra *Christian Democracy in Central Europe*, kurioje Pakštas iškėlė ir Lietuvos partizanų didvyriškumą.

Pirmas Unijos kongresas (1953. III) Stalino mirties ženkle. — Norėdama prisistatyti visuomenei, Unija sušaukė du kongresus. Pirmasis įvyko 1953 m. kovo 13-15 d. New Yorke, šūkiu *With*

MEN AND NATIONS

Kazys Pakštas kalba Vidurio Europos Krikščionių-Demokratų Sąjungos kongrese, įvykusiame New Yorke, 1953 m. kovo mėn. 13-15 d.

To paties kongreso lietuvių delegacijos nariai ir svečiai. (Iš kairės) : dr. A. Musteikis, kun. V. Bagdanavičius, prof. J. Brazaitis, dr. K. Račkauskas, prof. A. Ramūnas-Paplauskas, V. Sidzikauskas, dr. D. Jasaitis, J. Šlepetys, prof. Kazys Pakštas, A. Bendorius, dr. V. Dambrava, dr. A. Šerkšnas, P. Balčiūnas

Christian Democracy toward liberation and justice for men and nations. Jo išvakarėse Pakštas buvo atsilankęs Valstybės departamente : «Ilgokai kalbėjau si Vidurio Europos klausimais», rašė jis (1953.11.27) dr. St. Bačkiui ir Ed. Turauskui Paryžiuje.. « Pasakiau jiems (*State department*), kad federacija turėtų bandyti siekti viso to kontinento apsi jungimo pagal Coudenhove-Kalergi (žinomo paneuropiečio) mintį. Tą apsi jungimą pradedame nuo Nemuno ir Dunojaus dėl to, kad šitoje zonoje gali rasti daugiau žmonių, suprantančių pavojų iš daugėjančių rusų».

Valstybės departamente profesoriaus vardas jau buvo žinomas, nes 1952 m. (V.15) jis (59 metų) Pittsburgho *World Affairs Forum* buvo sutikęs J. F. Dulles (64 metų), kuris nuo 1953 iki 1959 metų buvo JAV *State department* sekretorium. «Su juo privačiai pasikalbėjome apie Baltijos valstybes. Jis pabrėžė savo teoriją — *Peaceful liberation*. Nuo pat pradžios savo ministeriavimo Dulles mėgino šią idėją realizuoti savo *Boil back* akcija, kuriai New Yorko kongresas visiškai pritarė ». Buvo daug vilčių ką nors laimėti, nes tik ką (1953.III.5) buvo miręs Stalinas.

Kadangi kongresas buvo auksinė proga ir Lietuvos išvadavimui iškelti, mūsų tautinis šauklis prabilo tikru įkvėpimu : «Atgavusios nepriklausomybę, Baltijos tautos, tartum ilgai išlaikyti narvelyje paukščiai, paleisti laisvėn, leidosi į tolimą skridimą vergijoje patirtiems nuostoliams išlyginti. Ir visą laiką jie skrido Vakarų kryptimi. Mažųjų Baltijos respublikų lygis 1939 m. buvo pasiekęs tokį laipsnį, apie kurį Rusija tegalėjo tik svajoti. Sovietams įsiveržus, dešimtys tūkstančių buvo paversti vergais, o šeši milijonai — baudžiauninkais. Šis paaiškinimas reikalingas, kad amerikietis galėtų suprasti, kodėl visas šimtas milijonų centrinės Europos gyventojų dabar jaučiasi beteisiais vargšais. Nėra labiau prisirišusio prie savo žemės žmogaus kaip lietuvis. Bet kai Lietuvon žengė sovietinė tvarka, tai šimtai tūkstančių pajudėjo, kad patektų po demokratijos vėliava. Nežiūrint pasibaisėtinos tragedijos, tremtiniai parodo nepaprastą sugebėjimą veikti ir savo kultūrą ginti. Lietuvos kūrybinė dvasia dar nėra užkariauta. Humaniškumo priemonėmis ji ieško teisingumo ir laisvės».

Bet gerai žinodamas, kad tėvynė tik tada galės džiaugtis laisve bei nepriklausomybe, jei ji bus narys didesnės tautų šeimos, Pakštas karštai propagavo atitinkamą federaciją. « Vidurinės Europos Federaciją, — taip jis tuomet pirmą kartą kongresą ruošiant,

išdėstė lietuviškai ir angliškai, — susidedanti iš kokio tuzino valstybių ar daugiau, galėtų apimti nuo 100 iki 160 milijonų gyventojų. Ji užtikrintų saugumą, padidintų ūkišką ir kultūrinį įvairumą ir savo didumu (iki 2,4 milijonų km²) labai pagelbėtų piktumui išsklaidyti. Be to ji plačiai pravertų duris į visos Europos Federaciją. Toks visos kontinentinės Europos apjungimas gali paspartinti ir išsigelbėjimą nuo gresiančios (sovietinės) barbaruos ».

Tris dienas trukęs kongresas sutraukė 90 atstovų, 250 kviestų svečių ir šiaip publikos, viso arti 1.000 žmonių, daugiausia tremtinių. Juos, be kitų, raštu sveikino Vakarų Vokietijos kancleris Adenaueris, Montano unijos iniciatorius B. Schumanas ir, žinoma, Valstybės sekretorius J. F. Dulles, kuris savo linkėjimus baigė šiais žodžiais : *I hope that your voices will reach behind the Iron Curtain and will tell the captive peoples that Americans recognize their cause as our cause generally.* Sveikino taip pat Massachusetts senatorius J. F. Kennedy, būsimasis JAV prezidentas. Pakelta nuotaika mūsų delegacijos galva (1953.III.19) apie šią įspūdingą manifestaciją raportavo Griniui ir Ivinskiui: Žinoma, «tie dalykai mūsų laisvės negrąžins: tačiau mums kiekviena simpatija reikalinga, o Amerikoje jos dar galima rasti».

Po tokios liepsningos pradžios darbas virte užvirė. Pats Pakštas išėjo su straipsniais, kurie gerokai gaivino lietuvių viltį. Šią nešė net Meksikon, kur jis (1953.IX.2) painformavo Tijuanos rotariečius. Jie šįkart išvydo profesorių, prieš ketverius metus pasienio policijos čia sulaikytą, jau kitoje šviesoje ir pilnoje garbėje. Pačiame Pittsburghe jis pilką savo buitį paspalvino Unijos klubo steigimu, per kurį jis ragino jaunimą «savo tautų likiminius klausimus nagrinėti šio amžiaus lūžyje ».

Įvertindama savo ledlaužio nuopelnus, Unija, trims mėnesiams po kongreso praslinkus (1953.VI.19), New Yorke minėjo jo 60 metų sukaktį. Per tą šventę lenkų atstovas Popiel, simpatizuodamas lietuviams, labai smerkė savo tautiečių polinkius užkabinėti kaimynų žemes. Krinta į akį, kad šis, berods, vienintelis viešas mūsų tautinio šauklio pagerbimas buvo ruošiamas ne savo tautiečių.

Antras Unijos kongresas (1955.IV) Chruščiovo brukamos «koegzistencijos » laiku. — Norint kokią nors idėją įpiliētinti visuomenėje, reikia ją nuolatos kelti. Todėl nutarta sušaukti antrą kongresą.

Šis įvykis 1955 m. balandžio 15-17 d. vėl New Yorke, kuris tokiems užsimojimams yra tikras garsiakalbis. Kongreso būtinai reikėjo, nes Kremliaus gudriai propaguojama «koegzistencija» ir Amerikoje pradėjo rasti vis daugiau šalininkų.

1953 m. šiuo atžvilgiu buvo lemtingi metai, nes Stalinui mirus, naujieji Sovietų vadovai turėjo peržiūrėti savo užsienių politiką. Bet tokiems persvarstytojams reikėjo laiko : todėl JAV neutralizuoti Amerikos kryptimi buvo paleistas Picasso «taikos balandėlis ». Šitoks «taikingumas », tartum įrodytas laisvės grąžinimu Austrijai ir patvirtintas prisidėjimu prie karo baigimo Korėjoje, padarė išpūdį ir naujam JAV prezidentui Eisenhoweriui (1953-1961), kuris po audringų karo metų buvo išsiilgęs ramesnių, lengvesnių, golfiškesnių dienų. Atsiliepdamas į tokią laikyseną, Dulles tevykdė tokią *Roll back* politiką, kuri neišprovokuoatų griežtesnių susidūrimų su chruščioviniais Sovietais.

Tokioje nuotaikoje užtiko Eisenhowerį ir Amerikos Lietuvių Tarybos atstovai. Jį aplankę 1953 m. kovo 26 d. L. Šimutis, galva tos delegacijos, į kurią, be kitų įėjo ir dr. P. Grigaitis bei iš amerikiečių dar kongresmanas Ch. Kerstenas, *Drauge* tą audienciją aprašė šitaip : ALTo vadovybei rūpėjo naujam prezidentui «išdėstyti okupuotosios Lietuvos būklę, paprašyti jo paramos mūsų tautos nelygioje kovoje su galingu okupantu ». Dr. Grigaitis perskaitė memorandumą, «kuriame buvo iškelti pagrindiniai klausimai: paprašyti senatą ratifikuoti Genocido konvenciją, pasisakyti už vyriausybės paskelbtą pavergtųjų tautų laisvinimo politiką ir paprašyti prezidentą pritarimo sumanymui pravesti JAV Kongrese rezoliuciją, kuria pasiremiant būtų sudarytas Atstovų rūmų komitetas Lietuvos, Latvijos ir Estijos okupacijai ir ten vedamam genocidui ištirti.

Į mūsų prašymą prezidentas atsakė palankiai, pabrėždamas, kad tautų pavergimas nebus toleruojamas : «Išlaisvinimas bus siekiamas taikingomis priemonėmis», pažymėjo Eisenhoweris. Jis patarė pakviesti bet kurią kongresmaną tokiai rezoliucijai paruošti. Kerstenas pasisiūlė to darbo imtis. Patarė taip pat susisiekti su Dulles. Taip buvo padaryta, ir (1953) liepos 27 d. Atstovų rūmų plenumas vienbalsiai priėmė rezoliuciją, kurią (mūsų veikėjas) Ollis sutiko džiaugsmingai : « Pirmą kartą Amerikos lietuvių istorijoje pasiektas tokio masto laimėjimas — JAV nutarimas ištirti Lietuvos, Latvijos ir Estijos pavergimą». Atlikus

formalią audiencijos dalį, prezidentas pradėjo pasakoti savo malonius atsiminimus apie susitikimus su lietuviais Vokietijoje ir Austrijoje. Jis «pasidžiaugė, kad jų daugumas galėjo įsikurti JAV, į kurių gyvenimą jie daug gero galėsią įnešti»⁵.

Šis simpatiškas prezidento atsiliepimas ir jį patį apibūdina simpatišškai. Bet ar jis, kilnaus būdo ir tėviškai susirūpinęs savo piliečiais, nebus perversinęs buvusių savo partnerių Kremliuje? Taip bent atrodė unijiečiams, kurie Maskvos «taikingą koegzistenciją» telaikė nauja kauke, paslepiančia seną imperializmą. Reikia tą kaukę nuplėšti nuo Sovietų veido. Tam tikslui daugiausia ir turėjo tarnauti antrasis Unijos kongresas.

Šį kartą garbės komitete, be kitų, užtinkame Don Sturzo, Italijos krikščionių-demokratų «tėvą», jo tautietį Am. Fanfarų ir dr. R. Calderą, kurį 1968 m. Venecuela išsirinks savo prezidentu. Tuolaikinis JAV viceprezidentas Nixonas savo atsiųstame sveikinime pareiškė: *Governments of forces, fear and fraud cannot long prevail. The red tide will pass and recede.* O Dulles savo rašte tvirtino: *I can assure you that you have the sympathy of the people of the United States.* New Yorko burmistras Wagneris asmeniškai sveikino: *It is only a matter of time until your devotion will lift the Iron Curtain and liberate your brothers now suffering under the Communist yoke.* Iš Bonnos padrašinimą atsiuntė kancleris Adenaueris, o kard. Spellmanas iš savo kurijos specialų delegatą.

Lietuvių frakciją ir šįsyk vedė Pakštas, kurio juridinė pozicija po įpilietinimo buvo stipresnė. Jam padėjo šie delegatai: kunigai V. Bagdanavičius ir J. Balkūnas ir pasauliečiai A. Bendorius,.

H. Idzelis, D. Jasaitis, St. Lūšys, J. Petronis, A. Paplauskas-Ramūnas, A. Šerkšnas, Ald. Užupis, Pr. Vainauskas, K. J. Valiūnas, A. Vedeckas ir VI. Viliamas. Prie darbų buvo prisidėjęs ir Newarke, K. J., profesoriaująs dr. A. Trimakas, nuo 1954 m. Unijos vykdomojo komiteto vicepirmininkas.

Šis kongresas buvo įamžintas 1957 m. New Yorke išėjusiame leidinyje *Freedom-prerequisite to lasting peace*. Jis suinteresuotuose sluoksniuose sukėlė garsų aidą. Bet kaip laikėsi tie, kurie vieni būtų pajėgę realizuoti Unijos siūlomą politiką?

⁵ Eisenhoweris ir lietuviai. *Draugas*, 1969.IV.14 d.

Unija uždūsta koegzistencijos tvankume (1958). — Toji laikysena kėlė abejonių, nes pasirodė, kad Washingtonui nebuvo pavykę paremti Sovietų satelitų pastangų numesti savo jungą. Itin skaudus pavyzdys buvo 1956 m. įvykęs vengrų sukilimas, kuris nesulaukė paramos iš dar laisvų Vakarų. Buvo jaučiama, kad Baltieji Rūmai buvo linkę tenkintis tik *status quo* tarp Vakarų ir Rytų.

Gal Washingtonas būtų ryžtingiau reagavęs, jei Europoje jam būtų galėjęs padėti Churchillis, tas senas liūtas (82 metų). Bet šis jau buvo apleidęs Downing Street, o silpnas jo įpėdinis Edenas (60 metų) 1957 m. turėjo pasitraukti. Visai skirtingas vaizdas Kremliuje, kur 1958 m. Chruščiovui buvo pavykę nustumti visus konkurentus ir savo kumštyje sukongcentruoti partijos ir vyriausybės jėgą, kuo jis, bent šiuo atžvilgiu, prilygo Stalinui. Kai po metų mirė Dulles, tai iš jo formulės *peacefull liberation* teliko tik pirmoji pusė. Tuomet ne tik opozicijoje esantieji demokratai, o ir respublikonų dalis statydavo klausimą: «Ar žinote skirtumą tarp Roosevelto ir Eisenhowerio ? Pirmasis mums parodė, ką reiškia turėti prezidentą, antrasis — ką reiškia neturėti prezidento».

Galima suprasti, kaip Pakštą slėgė toks *apeacement*, kuris, jo žodžiais, Uniją tepalaikė « dviprasmiškais pareiškimais » ir jos parengimus pavertė tik « žodžių festivaliais ». Nenorėdamas uždusti tokiam — ir pačiai Amerikai kenksmingame — « koegzistencijos » tvankume, jis 1958 m. pasitraukė iš vicepirmininko vietos. Tuo «buvo užverstas, — Viliamo tvirtinimu, — gražiai trukusios veiklos lapas».

O koks buvo Kersteno rezoliucijos likimas ? Pati Amerikos Lietuvių Taryba tyrinėjimo duomenis, valdžios lėšomis atspausdintus atskira knyga, išsiuntinėjo vyriausybės nariams ir juos asmeniškai įteikė JAV ambasadoriui Jungtinėse Tautose bei kai kurioms kitoms tos įstaigos delegacijoms. Tačiau oficialioji JAV politika rezoliucijos išvadoms ir rekomendacijoms eigos nedavė. Nors ir reikia apgailestauti, kad Baltieji Rūmai nesiryžo siūlomų išvadų realizuoti, vis dėlto galima tvirtinti, kad visas šis vargingas triušas nebuvo bergždžias, nes, kaip teisingai pabrėžia Šimutis, «tyrinėjimo bei liudininkų apklausinėjimo nauda buvo didelė, nes baltiečiai laimėjo tiek publikacijos, kurios už didelius pinigus nebūtų buvę galima nupirkti».

Tad ir Pakštui nebuvo ko nusiminti. Dėl to jo pasitraukimas iš savo vietos nereikšė paneigimo pačios idėjos, kurią jis ir toliau skelbė Unijos skyriuose. Kaip šis darbas buvo dirbamas pačiame jo gyvenamame Pittsburghe, mes sužinome iš profesoriaus straipsnio *Vidurinės Europos tarptautiniai sąjūdžiai*. Jame jis lietuvių vaidmenį šioje akcijoje apibūdino šiais žodžiais : «Apie 70.000 lietuvių pabiro pasaulio vieškeluose. Tarp jų turime stambios inteligencijos žmonių. Jeigu bent dalis jų būtų politiškai aktyvūs, tai labai daug gera galėtų padaryti Lietuvos ir Europos laisvei. Didžiausiu uolumu dabar turėtume kurti, kartu su kitomis bendro likimo tautomis, milžinišką valstybę, kad sulaikyti modernių barbarų antplūdį ir garantuoti taiką mažoms tautoms. Tad mums tiesiog privalu tarptautiniuose klubuose ir komitetuose dalyvauti » ⁶. Tąja kryptimi jis ir veikė iki išvykimo iš Pittsburgho 1957 m.

Tačiau jis tai idėjai, kuriai jam bei jo vienminčiams buvo pavykę suburti net 19 Vidurinės Europos tautų atstovus, liko ištikimas iki mirties. Tai paliudija jo sveikinimas, siųstas Toronte suvažiavusiems krikščionims-demokratams. Kadangi šis (1960. V.26) Steubenville, Ohio, parašytas laiškas yra pats paskutinis šiuo reikalu Pakšto pasisakymas, tai pacituosime iš jo, tartum Europos vienytojo Amerikoje testamento, žymesnes vietas:

Šiame kontinente mūsų organizuotų vienminčių nedaug, bet sąjūdis apima beveik visą laisvąją Europą ir po truputį persimeta į kitus žemynus. Tai universališkiausias politinis ir kultūrinis sąjūdis. Taip, jis yra ir kultūrinis sąjūdis, nes skelbia krikščioniškojo humanizmo idealus, gina tą kultūrą, kuri iš neperdidelio pusiauslio sukūrė visam pasauliui spinduliuojantį kontinentą.

Lietuvos drama yra dalis europinės dramos. Kurstykite humaniškojo solidarumo židinius visur : tarp lietuvių, tarp kaimynų europiečių, ieškokime draugų laisvės kovoms visame pasaulyje.

Vis prisimenu idealistinio krikščionių demokratų jaunimo darbus Lietuvos laisvei atgauti. Naujų nelaimių dulkės apsema mūsų idealistų darbus ; bet vis dar šviečia epochiniai darbai — Žemės reforma, mokyklų tinklas, laisva spauda, mūsų kultūros pasinešimas į atėniškas aukštybes.

⁶ K. Pakštas, *Vidurio Europos tarptautiniai sąjūdžiai*, žr. *Tėviškės Žiburiai*, 1951.V.24 d. 21 nr.

Kontempliuodamas praeitį, linkiu visiems darnumo idėjose ir gražių širdžių jaukios draugystės.

Senas Jūsų prietelius

Kazys Pakštas

Taip besiekdamas Vidurinės Europos vieningumo, profesorius daugiau negu kada nors karšta širdimi suprato, kad lietuvis yra europietis. Juk kad ir kažin kokiame kontinente begyventų lietuvis, visa jo prigimtis jį traukia atgal prie savo gyvybės bei dvasios ištakų tarp Vilniaus *Aušros Vartų* ir Baltijos gintaro. Traukė jį ir mūsų tautinį šauklį į tėvynę, užvaldydama jį nenumalšinamu troškimu pabučiuoti bent namų slenkstį.

Juo arčiau karsto, juo šilčiau prisimename savo lopšį.

LITUANIA AETERNA IN EUEOPA AETERNA

*Europa — baltosios rasės kultūrinė tėvynė.
Tai kaip gi nesiilgti tokio kontinento,
kuris pagimdė laisvąjį žmogų su jo kū-
rybinėmis tradicijomis?*

Pakštas tris sykius iš Europos buvo atvykęs Amerikon ir kiekvieną kartą jis su ilgesiu dairydavosi atgal. Europos apjungimo darbas, jo atliekamas Pittsburghe bei Washington, tą ilgesį taip sustiprino, kad jį užvaldė nepažabojamas noras vėl išvysti savo žemyną, kuris globoja ir jo tėvynę. Nors jis anapus Atlanto ir negalės peržengti slenksčio į gimtinę, jis bent bus arti jos ir vėl alsuos ta dvasia, kuri kartu yra ir jos dvasia. Ją iš naujo pripildyti visą savo būtybę — senstelėjančio veikėjo (63 metų) karščiausias troškimasis.

«Beveik 18 metų nebeatsirado progos Europą pamatyti», taip profesorius pradeda savo kelionės aprašymą, kurį saugoja mūsų Archyvas Chicagoje. «Buvau gerokai apsipratęs su Amerikos dinamizmu, o jos laisvė man visuomet patikdavo. Bet Europa — baltosios rasės kultūrinė tėvynė; tai kaip gi nesiilgti tokio kontinento, kuris pagimdė laisvąjį žmogų su jo laisvomis institucijomis ir kūrybinėmis tradicijomis?» Tokiu retoriniu klausimu jis mus įvedė į savo raportą, kurio žymesnes vietas persispausdiname.

Paryžiun — laisvės demonstracijų sūkurin (1956.XI). — «Pirmoji pasaulinė krikščionių-demokratų konferencija Paryžiuje buvo puiki proga aplankyti Europą. 1956 m. lapkričio 4 d. New Yorke sėdau į lėktuvą ir po 11 valandų nusileidome Airijoje. Nusipirkau laikraštį: jis aliarmavo, kad Budapestan grįžta didžioji

nelaimė — rusai su savo tankų divizijomis. Pirma diena Paryžiuje — ir aš jau studentų demonstracijoje. Tarp kalbėtojų jie įsiterpdavo savo šūkais — ‘Laisvės vengrams!’ ‘Rusai žmogždžiai!’ Teko ir Amerikos ‘neutralistams’. Smagu buvo žiūrėti į tą didelį būrį studentų. Po ilgametės pertraukos vėl pasijutau su jais esąs vieningas, užsikrėtęs jų laisve spinduliuojančių entuziazmu.

Seniau krikščionių-demokratų sąjūdis apimdavo tik žymią Europos dalį, dabar gi vyksta sudarymas tam tikro internacionalo. Krikščionybė tai didingas gyvenimo stilius, dvelkias humanišku jaudumu, gyvenimo pilnumu ir kultūros prasmingumu. Visa tai ir sukūrė tą stebuklą, kurį vadiname ‘Europa’. Krikščionių-demokratų sąjūdis ir yra tas žibintas, kuris nori žmones nuvesti į mūsų kultūrinės gyvybės šaltinius. Kai ginkluotas kiauliažmogis grasina sunaikinti mažąsias tautas, tai svarbu turėti tokį tarptautinį sąjūdį. Lietuva yra jo narys. Jai atstovavo Ed. Turauskas, dr. Viliamas ir aš. Man teko (XI.9) kalbėti ir konferencijoje ir per radiją. [Štai jo sutrumpintas žodis į tėvynę]:

Broliai Lietuviai,

Pasaulio Krikščionių-Demokratų konferencijoje dalyvauja 20 tautų, jų tarpe ir Lietuva. Yra čia ir mūsų kaimynai Latvija ir Lenkija. Rezoliucijos reiškia, kad visos Europos tautos, taigi ir Lietuva, turi pilną teisę tvarkytis be rusiškos ‘pagalbos’. Vengrų sukilimas parodė, kad laisvės troškulys ir kovingas ryžtas tebėra gyvi. Tai pranašauja, kad rusų atnešta vergija nebus pastovi, kad utėlėtų driskių karalystė nebus amžina. Lietuvių delegacija reiškia pagarbą kankiniams, žuvusiems bei kenčiantiems už savo ir Europos laisvę ir prašo nedaryti neapgalvotų žygių, kurie paskatintų žvėries žiaurumą. Mes gi čia darysime viską, kad Lietuvos vairas patektų į pačių lietuvių rankas ir tauta vėl žengtų laisvės, kultūros ir darbo žmonių gerovės keliais.

Kazys Pakštas

Jeį paklaustumėte, su kuriuo svarbiausiu Europos žmogum čia susipažinau, sakyčiau su Robertu Schumanu [iš kurio kalbos jis cituoja šiuos pagrindinius punktus]: Demokratinės idėjos yra pamatas Europos institucijų. Jis pasisakė prieš neutralistų iliuzijas ir prieš koegzistenciją su bolševikų diktatūra. ‘Krikš-

čionybės ir materializmo sanbūvis negalimas'. Jis ir Adenaueris turi ypatingų Vakarams nuopelnų : juodu gal labiausia prisidėjo prie prancūzų-vokiečių neapykantos palaidojimo. Diplomatoje čia (be Turausko) stropiai darbuojasi dr. Bačkis ; ir inž. Venskų su ponis uoliai veikia ».

Šveicarijoje — laisvės šalyje (1956.XI). — « Toliau lėktuvas nudangino mane į Šveicariją. Ši yra pati pramoningiausia pasaulio valstybė. Nors ji neturi mineralinių turtų, betgi per savo išsimokslinimą ir praktiškumą ji pasidirba didelį prekių asortimentą. Šiuo požiūriu jos užsieninė prekyba yra žymesnė net už Rusijos ir Kinijos. Lietuvių svajonė būdavo pasekti Šveicarijos pavyzdžiu ; laisvės ir tvarkos čia daugiau kaip bet kur pasaulyje».

Lapkričio 14 d. senas ir labai laukiamas mano bičiulis Pakštas atvyko į Bazelį. Mano dukterys negalėjo atsidžiaugti jo draugiškumu, jo gyvumu ir tomis «baikelėmis », kuriomis «gerasis dėdė » jas pralinksmino. Ir jam išvykus, jo juokas dar ilgai skambėjo mūsų bute, ir mano vaikai laukė jo sugrįžtant. Kaip jis pats jautėsi vienintelėje lietuviškoje šeimoje prie šveicariško Rheino, sužinome iš *Draugo*, kur jis aprašė šį susitikimą, pilną nuoširdumo bei šilumos ⁷. Jis tuoj knisosi į beaugantį ant mano rašomo stalo veikalą apie bendrą mūsų draugą romuvietį, ateitininką ir Jakšto gatvės brolių Šalkauskį, ir abu nemanėva, kad už dešimties metų ant to paties stalo augs ir jo biografija... Kavutės užsukome į svetainę prie didžiulės Rotušės aikštės, kur aš neseniai, studentų prašomas, universiteto demonstracijoje buvau kalbėjęs prieš Vengrijos laisvės smaugikus. « Nebeužtvenksi upės bėgimo », taip jis nuolatos kartodavo, rodydamas į šniokščiančias Rheino bangas. «Istorijos vilnys nuneš ir kiečiausias diktatūras ».

«Iš Bazelio — taip brangus mūsų svečias tęsia savo kelionės aprašymą minėtame *Draugo* numeryje — pervažiavau Vokietijos sieną ir vieną dieną (XI.15) praleidau su žymiausiu mūsų filosofu Maceina. Jis Freiburgo universitete skaito paskaitas apie tas sritis, kur Rytų ir Vakarų mintys susikerta. Paskui lėktuvas nešė mane iš Zūricho į Romą ».

⁷ *Draugas*, 1956.XII.4 d.

Amžiname Mieste (1956.XI). — «Lekiant per Alpes man teko gèrėtis nuostabaus grožio vaizdais. Skaidriai švietė saulutė, atmušdama spindulius į baltus sniegynus ir į blizgančius ledynus. Atrodė, kad atsidūrėme pasakų šalyje. Romos aerodrome nušvito man linksmas Ivinskio veidas. Per pastaruosius metus atliekamą nuo tarnybos laiką atidaviau Lietuvos istorinei geografijai. Nemaža tam medžiagos galima aptikti Romoje, kur man galėjo padėti žymiausias mūsų istorikas. Jo kambarėlis iki lubų apverstas knygomis ir čemodanais su mikrofilmais iš Vatikano bibliotekos. Šis pasinėrimas jį daro įdomų žmogų pasikalbėti».

Aišku, kad Pakštas ir dabar daug galėjo laimėti iš šio kritiško bičiulio ; dėl to mielai pasidarė buvusio savo studento « studentu ». Vėliau (1966) Ivinskis taip atsiliepė apie tuos kolokviumus: «Kiek toli Pakštas savo istorinius žemėlapius buvo paruošęs,, nežinau. Bet jo buvimas Romoje jį įtikino, jog dar yra svarbios,, jo nepanaudotos medžiagos. Orientaliniame Institute jis turėjo progos studijuoti (žymaus šių laikų lenkų istoriko Henriko) Lowmianskio ir kitų tyrinėjimus. Roma jam parodė, jog jis prie savo istorinės geografijos atlaso dar daug turi padirbėti». Ir padirbėjo, nes jis tiesos siekimą vis statydavo aukščiau savo prestižo.

Amžiname Mieste svečias nuo Potomaco galėjo ir kultūriškai pasižmonėti: «Visa žmonija džiaugiasi nemirtingais [italų] darbais, — pasakė jis. — Jaučiu didelę pagarbą šiai genialiai tautai, kuri turi ir išmintingų politikų — de Gasperi vienas ryškiausių pavyzdžių ». Prisimindamas šias iškilias valandas, kartu išvaikščiotas apaštalių ir kankinių, popiežių ir imperatorių, menininkų ir muzikų, Matulaičio ir Bučio mieste, Ivinskis (1956.XII.15) studentu tapusiam profesoriui rašė: «Noriu padėkoti už Romos ir mano pastogės aplankymą. Tai buvo maloni atvanga. [Užsakytas] fotografijas ir negatyvus [Vilniaus vyskupijos žemėlapiu] padirbdinau ».

Sunku atsiplėšti nuo bičiulių bei pažįstamų — nuo vysk. Padolskio, min. Lozoraičio, Šv. Kazimiero Kolegijos, Tėvų Marijonų, kun. Mincevičiaus, kurių idealizmas jautriai palietė jo širdį. Neužmiršo jis nė Romoje besilavinančių menininkų. Vienai gana vargingai gyvenančiai dainininkei jis, — Ivinskio informacijomis, — bematant išrašė tolerinį čekį su triženkle sumele.

Po išvykos į Neapolį, mokslu praturtėjęs ir menu atgaivintas keliauninkas gruodžio 1 d. išskrido Muncheno link.

Vokiečių « Atėnuose » (1956.XII). — Bavarijos pažiba, Munchenas, kurio gyventojai teisingai didžiuojasi ne tiek savo garsiu alum, kiek pasaulinio garso teatrais, koncertų salėmis bei paveikslų galerijomis, yra tikras aukso spindulys po šiaurės dangumi. Todėl lengva suprasti, kad Pakštas ten praleido giedrias dienas su *Amerikos Balse* dirbančiais prieteliais Laučka bei Padaliu ir Jono bei Alinos Grinių draugijoje. Dar 1954 m. (1.25) prof. Grinius, primindamas bendrai praleistus laikus savame universitete, savo svetį buvo apibūdinęs kaip «pažangiosios, plačiosios katalikų srovės vadą ir įkvėpėją, iš kurio drąsos ir tiesumo mes jaunieji ėmėme pavyzdį». Toks pat Pakštas buvo ir nūnai atvykęs į dviejų didžiųjų Bichardų, — Wagnerio ir Strausso, — «Atėnus», nes su juo galima buvo apie viską atvirai kalbėti. Net apie tuometinį konfliktą tarp « senų » krikščionių-demokratų ir «jaunų » frontininkų, kas dantingam Jonui itin patiko.

«Iš pokalbio su juo, — taip šis vėliau (1966) pranešė biografui, — išliko galvoje Pakšto pasakojimas apie amerikiečių susirūpinimą jų neaukštu viduriniu mokslu: nes tada neseniai paleistas pirmasis Sovietų *sputnikas* jiems buvo padaręs gilų įspūdį. Pas jį buvo atėjęs vienas amerikietis profesorius, kuris prašė jį, kaip pažįstantį Europos mokyklas, įeiti į akademikų ratelį, kuris turėtų sudaryti planą mokslo lygiui pakelti Amerikoje».

Londonė — pas kartografiškų diplomatų (1956.XII). — Atsišveikinęs su «Atėnais prie Isaro upės», profesorius Hüttenfelde (prie Mannheimo) apsilankė Vasario 16 gimnazijoje. Ten, mūsų *Romuvoje*, jis gruodžio 6 d. du kartus kreipėsi į mokinius — į visus bendrai ir dar skyrium į ateitininkus, visiems įdiegdamas, kad « sava kalba yra tautos žiedas » ir kad netinka « nubėgti į svetimas pievas ganyti». Po trijų dienų jis panašiai paaštrino Bonnos universitete studijuojančių tautiečių sąžinę. O gruodžio 11 d. jis jau Anglijoje.

Į Londoną jis užsuko pakilusią nuotaiką, nes čia, Big Beno papėdėje, jis galėjo nusilenkti Westminster Hall, «visų parlamentų motinai», kuri jau nuo šimtmečių saugoja tautos teises bei piliečių laisves. O asmeniškas magnetas prie Temzės jam buvo

mūsų pasiuntinys, senas ir mielas jo pažįstamas Bronius Kazys Balutis (1879-1968). Jame jis išžiūrėjo beveik savo *alter ego*, nes kilmė, veržimasis prie mokslo, bėgimas nuo carų autokratijos į laisvąją Ameriką, studijos tame pačiame Valparaiso, Ind., universitete, pasišventimas tėvynei, atsidavimas visuomenei, tolerancija, ištikimybė demokratijai — visa tai juos padarė, tartum, dvasios dvyniais. Panašiai kaip Pakštas, — Griniaus žodžiais (1954.1.25), — buvo plačios sielos krikščionis-demokratas, taip Balutis buvo tokio pat platumo tautininkas, kuris spyrėsi prieš bet kokią partinį siaurumą.

Bet abu siejo ir geografija, nes ką Pakštas aprašė, tą Balutis braižė, būdamas iš profesijos kartografas, kuris Chicagoje per septynerius metus buvo dirbęs garsioje *Raud, McNally and Co* įmonėje. Ten jis 1915 m. ir buvo išleidęs Užnemunės žemėlapi. Kadangi Balutis, net diplomato fraku užsivilkęs, toliau domėjosi savo pirmuoju užsiėmimu, jis smalsiai sekė ir Pakšto pastangas paruošti istorinį Lietuvos žemėlapi. Ryšium su tuo, jau 75 metus einantis senelis (1954.X.25) drebančia ranka brūkštelėjo savo kolegai laišką kur, tarp kitko, skaitome: « Peržiūrinėdamas Amerikos lietuvių *gazietas*, esu pastebėjęs, viena, kad Tamsta, berods, būsi išleidęs naują Lietuvos žemėlapi ir, *secundo*, kad naują [tokį] manoma netrukus leisti. Man, kaip buvusiam kartografui, šitie dalykai visuomet rūpėjo. Pavyzdžiui, stebėjau su dideliu įdomumu žemėlapius *Lietuvių Enciklopedijoje*. Turiu prisipažinti, kad esu jais nusivylęs : techniškai jie atlikti visai nepatenkinamai. Enciklopedijos tomai II ir III žemėlapių atžvilgiu jau geresni, bet taipgi ne be priekaišto ». Davęs nurodymus, kaip reikėtų tokius atspausdinti, jis teiraujasi savo ankstybesnių darbų: « Gal kartais kur užkliūtum ir mano 1915 m. pieštą *Suvalkiją* (jo mecenatiško dėdės kun. J. Židanavičiaus, Seirijų Juozo, 1866-1945 m., išleistą). Būčiau dėkingas, nes ir pats neturiu. Buvo spausdinta 1.000 keturiomis spalvomis ».

Susitikti su tokiu specialistu ir tokiu pat džentelmenu, kuris, dar jam gyvam esant (1951), užtarnautai susilaukė savo gyvenimo aprašymo, buvo tiek malonu, tiek naudinga. Iš jo Pakštas galėjo ne tik techniškai daug laimėti, bet ir gėrėtis jo politiniu nugarkauliu, kuris Balučiui režimo laikais neleido nei pasiduoti

Voldemaro « šerniškam užsispyrimui»⁸, nei nusileisti «karštosė diskusijose»⁹, vestose su Smetona. Gindamas tėvynės garbę bei savo asmenišką laisvę, jis nesidavė uždaromas į blizgantį režimo narvelį. Dėl to Pakštas (1956.XII.13) su džiaugsmu priėmė Balučio pakvietimą pasiuntinybėje ruošiamiems pietums, kuriuose dalyvavo ir sekretorius Vincas Balickas (52 metų), senas jo vienmintis. Ir tokiu pat malonumu jis ant rytojaus Lietuvių Politiniame Klube skaitė paskaitą, kuri, — Balicko suteiktomis žiniomis, — lietė « darytus žygius surasti tinkamą vietą ‘ Antrosios Lietuvos’ įsteigimui».

Lituania aeterna in Europa aeterna. — Londonas buvo paskutinė šios atmintinos kelionės stotis. Tad reikia suvesti balansą. Pakštas buvo atvykęs tik neilgai viešnagai ; bet belankant brangius jo širdžiai Europos kraštus, jame mažėjo amerikietis, o stiprėjo europietis. Būdinga šiuo atžvilgiu yra ši jo kelionės aprašymo vieta :

«Amerikoje dviem atvejais anksčiau teko gyventi bent septynerius metus ». Suprantama, kad jam patiko JAV dinamika ir laisvė. «Ir žemės plačiau, turtų daugiau ». Bet kita vertus: Europa yra kultūros tėvynė. «Ji sukūrė didžiąją pasaulio muziką, gražiausius architektūrinius stilius, iš savo proto išskėlė didžiumą išradimų, suaudė nemirtingus literatūros ir filosofijos kūrinius, kurie gaivastingai šviečia viso pasaulio širdims, bent toms, kurios veržiasi švieson ir gyvenimo pilnybėm Tai kaip gi nesiilgti tokio žemyno, su jo kalbų ir žemėvaidžių įvairumu, kultūrų margumu? » Tarp Neapolio ir Londono nukrito nuo jo kai kurios prilipusios svetimybės ir vėl prasimušė prigimtas europiškumas. Nors jis teigiami vertino daug iš to, ką JAV buvo sukūrusios nuo Washingtono lig Boosevelto, ypač numylėtojo Lincolno laikais, ir buvo joms dėkingas už dviejų diktatūrų sutriuškinimą sename kontinente, betgi visa tai nepajėgė nustelbti jo europiško branduolio. Kadangi jis Europoje nevažinėjo kaip putlus, svetimybėmis prisidengęs, suvenirų medžiotojas, šis branduolys jam priminė, kad lietuviškojo medžio šaknys savo gyvybės sultis siurbia iš Europos žemės.

⁸ V. Širvydas, *Br. K. Balutis*, Sodas, Mich., 1951, 98 psl.

⁹ Ten pat, 127 psl.

Dėl to mūsų visai nestebino, kad jis, — kaip paaiškėjo iš

J. Griniaus laiško biografui (1966.IX.17), — viešėdamas Mūncbene, pareiškė nusistatymą « po dviejų, trijų metų išeiti į pensiją, atvažiuoti į Europą, pastoviau apsigyventi Ispanijoje, nes ten gyvenimas esąs pigus, ir jis galėsias iš nedidelės pensijos žmoniškiau gyventi. Ten jis ketino rašyti mokslinius darbus, kurie jau buvo pradėti arba suplanuoti». Šitos informacijos atitinka tikrenybei, nes kolega Pakštas ir Bazelyje pasakė grįšias į gimtinį kontinentą. Mieliausiai įsikurtų Šveicarijoje, kurios laisvė jam leistų toliau varyti Lietuvos vadavimo darbą. Kliūtis tik brangus pragyvenimas, kuris esąs visai ne pagal jo kišenę.

Tokius planus ausdamas, mielas mūsų svečias (1956) gruodžio 16 d. skrido atgal. Jis paliks Washingtoną, nes valdininko kėdėje numirti, tai nebūtų pakštiška mirtis. Toliau, jis pasiryžęs iš viso palikti Ameriką, nes kur stovėjo jo lopšys, ten turįs būti ir jo kapas — Europos žemėje, kuri kartu yra ir Lietuvos žemė.

TARP DVIEJŲ POLITINIŲ GENERACIJŲ

*Pakštas Brazaičiui (1952.III.10) : «Esu
lietuviškos taikos šalininkas».*

Tarp « senų » ir « jaunų ». — Lėktuvui jį nešant atgal Amerikon, Pakštas tarp bangų ir dausų galėjo aptvarkyti savo europinius išpūdžius ir smaigstyti (tur būt paskutines) gyvenimo gaires. Netrukus gavau tik ką į JAV grįžusio bičiulio laišką, kur jis dar kartą lietė skaudžiausią temą, mudviejų aptartą prie Rheino — politinę nesantaiką tarp vyresniųjų ir jaunesniųjų katalikų veikėjų. Šis raštas mane (60 metų) stovintį kaip ir Pakštą (63 metų) tarp anų dviejų kartų, paskatino iš naujo perleisti per galvą tuometinius mūsų apsvarstymus.

Ar tuos nelemtus ginčus tik žymia dalimi nebus pagimdęs dviejų kartų susidūrimas ? Juk generacijų pasikeitimas beveik visuomet dramatiškas bei skausmingas procesas. Kadangi jis neaplenkia nė jokios visuomenės, jis kankino ir mus, smogdamas sunkiai užgydomų žaizdų. Atsiminkime tik tuos kivirčus tarp 1915 ir 1936 metų generacijų.

«1915 m. Generacija»: Kas stebi mūsų politinės minties raidą, vedusią prie Nepriklausomybės, tas turi grįžti pas mūsų I pasaulinio karo tremtinius, kurie buvo susispietę Voroneže. Juos galėtume pavadinti «1915 metų » arba, pagal jų tarpe stipriausiai pasireiškusią asmenybę, «Krupavičiaus karta». Ši, jos nario B. Žukausko aprašyta, tikro idealizmo vedama, sugrįžo į tėvynę, kur ana, sustiprinta dar pajėgų iš kitų kolonijų bei srovių, nuveikė darbus, kurie neišdildomai puošia mūsų istorijos lapus.

Vienai kartai paprastai skiriama apie 30 metų. Tačiau tiek laiko mūsų « voronežiečiai » negavo, nes veikla 1926 m. perversmu

buvo nutraukta tokiu laiku, kada Krupavičiui tebuvo 41, Bistrui 36 metai. Taigi, gi generacija, nutildyta smurtu, tegalėjo išsemti vos pusę savo normos.

«1936 m. Generacija»: Tuo tarpu buvo išsaugusi nauja veikėjų katalikų karta. Ši susiformavo jau laisvame krašte, kur ji tikėjosi galėsianti plačiai užsimoti. Tačiau tos viltys sudužo, nes tautininkų režimas jiems teleido pasireikšti kultūriškai bei religiškai. Bet šie krikščionys-humanistai, nesiduodami nutildomi nė politiškai, 1936 m. išėjo su savo deklaracija *Į organizškos valstybės kūrybą* ir po dvejų metų prezidento rinkimams siūlė, kaip jau girdėjome, ir savo kandidatą — Pakštą. Toliau ši karta, 1940 m. Sovietams įsiveržus Lietuvon, suorganizavo pagrindžius, kurie kitų metų birželį sukilo prieš okupantus. Ji, kitiems padedant, sudarė ir Laikinę Vyriausybę, kuriai, vokiečių Berlyne sulaikyto pirmininko pulk. K. Škirpos (46 metų) vietoje, vadovavo literatūros profesorius J. Brazaitis (38 metų). Tai atstovai tų kovotojų, kurių žymesnieji vadai anksčiau buvo komunistų kalinami arba šiaip persekiojami, ir vėliau nacionalsocialistų visaip kankinami, net kišami į kacetus, kur ne vienas tų pasišventėlių ir žuvo. Visa tai, kartu su trėmimais bei kankinimais, tartum įkaitinta geležimi įrėžė į šios generacijos širdį neišdildomus ženklus. Tokiais ženklais paženklinti, visus baisumus pergyvenę, šios kartos susibaudėliai tremtyje vėl susirado, kur jie iš naujo susiriškė ir naujame gyvenime tęsė kovą už tėvynės išlaisvinimą.

Būtų bergždžia statyti klausimą, katra tų dviejų generacijų Lietuvos naudai yra daugiau nusipelnusi. Galima tik džiaugtis, kad iš eilės susilaukėme net dviejų, kurios kiekviena savo laiku nuveikė tokius darbus, kokiems jas buvo pašaukusi istorija. Bet kartu tenka apgailestauti, kad abiejų atstovai svetur dėl daug ko jau nebesutarė. Nenuostabu, kad savo normos neišsėmęs Krupavičius (60 metų) tremtyje galėjo perimti Vliko pirmininko pareigas, bet iš kitos pusės mums krinta į akį, kad «1936 m. karta » tuomet kaip tik buvo pasiekusi savo kūrybiškiausią fazę, nes, pavyzdžiui, Damušui, Ivinskiui ir Maceinai tebuvo sukakę 41 metai. Tad natūralu, kad jaunesnės, dabar prinokusios jėgos siekė darbo bei įtakos. Šiame veikale negalėdami leisti į smulkmenas, — pavyzdžiui, į nagrinėjimus dar kitų šio konflikto aspektų, — pasitenkiname konstatuoti, kad šitas susidūrimas, — grynai sociologiškai žiūrint, — buvo konfliktas tarp senos gene-

racijos, negalėjusios natūraliai užbaigti, ir jaunos generacijos, negalėjusios natūraliai pradėti savo darbų.

Šioje biografijoje būtume šių nuostolingų kivirčų gal nė neminėję, jei abiejų kartų atstovai nebūtų bandę Pakšto pasisavinti.

Jau buvo sakyta, kad jis buvo įsitikinęs krikščionis-demokratas, bet kartu jis buvo ir globėjas tų, kurie po 1926 m. perversmo bandė kitais būdais įkūnyti krikščioniškos demokratijos idealus. Jis, apsigimęs tiltininkas, galėjo suprasti abejus ir juos suvesti. Tam jis tiko ir savo amžiumi: būdamas aštuoneriais metais jaunesnis už Krupavičių ir dešimčia metų vyresnis už Brazaitytį, jis galėjo suprasti vienus ir antrus. Dėl to jis ir abiem patarė vieningame fronte « ragus atsukti į išorę »¹⁰, o ne draskytis tarp savęs, juoba, kad juos jungė ir ateitininkiškieji idealai.

Šia intencija jis (60 metų) dar 1953 m. (VII.24) «senam» Pr. Vainauskui (54 metų) ir «jaunam» J. Brazaičiui (50 metų) buvo įteikęs raštą apie *Lietuvių krikščionių politinės vienybės klausimą*, kur jis, tarp kitko, išdėstė štai ką: «Man labiausia patinka visų Dievo vardą garbinančių lietuvių susilieėjimas į vieną politinę partiją. 1925-1927 m. besikalbėdami, Šalkauskis ir aš, apgailestavome, kad krikščionys-demokratai susiskaldę į grupes, kurios ateityje gal būt pradės dar labiau nutolti nuo viena kitos. Tai mes vadindavome politine degeneracija. Galima išdirbti kokią taikos formulę ar *modus vivendi* ». Šituo tikslu jis tarp kitko siūlė :

1. Mišrią politinės taikos komisiją, po tris narius nuo kiekvienos grupės. Pirmininkautų neutralus arbitras.

4. Abi šalys turėtų skirti taikingesnius žmones, tikinčius į krikščionių politinę vienybę.

5. Jeigu komisija pasisakytų už susilieėjimą, tai būtų galima šaukti bendrą abiejų grupių konferenciją ir rinkti bendrus organus.

Šiuo metu svarbu vieningai veikti laisvei atgauti. Šitą laišką rašau nesiekdamas sau nei garbės, nei aukštesnės pozicijos visuomenėje. 'Vardan tos Lietuvos vienybė težydi'.

Nuoširdžiai, Jūsų senas prietelius

Kazys Pakštas

¹⁰ J. Narūnė-Pakštienė, *Atsiminimai, laiškai, apsvartymai*, III t., 45 psl.

Šia akcija nieko nelaimėjęs, mūsų taikintojas vis tiek vylėsi galėsiąs vėl suvesti abi stovyklas. Dėl to jis (1954.III.19) į juos kreipėsi šiais tolregiškais bei šiltais žodžiais :

« Vakarų idėjos per ilgesnį laiką nukentės Lietuvoje ir ten išaugs naujo tipo žmogus, kažkoks naujas nihilistas ir skeptikas. Būtų svarbu nebeparvežti Lietuvon nenaudingų rietenų. Vietoje jų mes turėtume parsivežti kraičio pačią Europos kvintesenciją geresne to žodžio prasme. Galvoju, kad krikščionių-demokratų partija turi būti plačiai tarpkonfesinė. Ji [turėtų] priimti ir kitų tautybių piliečius ir vesti tolerantiškai jaukią mažumų politiką. Nutautimą turime nugalėti gražumu, švelnumu, krikščionišku humanizmu. Kai patys turėsime aukštą idealą, tai bus gal lengviau ir savitarpio vienybę atstatyti».

Pasiremdamas šitokiu pasisakymu, Viliamas šitaip apibūdino « politiškąją Pakštą » : « Jis buvo priešas lietuvių, ypač katalikų, per didelio susiskaldymo ir partijų gausumą laikė politinės degeneracijos ženklu. Jis siūlė politikon įvesti teisybės, teisingumo ir meilės principus, atmesti suktybes ir tai laikė svarbiu krikščionių įnašu į politiką».

Šitą charakteristiką Laučka papildė dar šiais bruožais : « Pakštas dažnai mėgdavo priminti [buvusiam mūsų kilniaširdžiam valstybės prezidentui] Stulginskiui [1885-1969] priskiriamą žodį, kad lietuvis lietuviui turi rodyti meilę. Jis pritarė Amerikos lietuvių veiklai, apjungusiai visas sroves (išskyrus komunistus) ir ragino įtraukti ir Lietuvos žydus. Todėl ir matėme ją pirmuose [lietuvių ir žydų bendrai sudarytos] Lietuvos piliečių sąjungos posėdžiuose kartu su gen. Nagevičium, pulk. K. Grinium [liaudininku], dr. Eobinzonu, H. Eabinavičium ir kitais ».

Kad ši charakteristika yra tikra, pats Pakštas patvirtina *Įvado* žodžiu, kurį jis 1953 m. skyrė *Amerikos Lietuvių Vardynui* : « Amerikos lietuviai, kaip ir visi lietuviai, mažindami savo piktumą ir perdėtą kriticismą, o augindami didesnę politinį darnumą, sutarimą, galės bent pasakyti, kad jie gerą kovą ir gerai kovojo ». Visoms generacijoms įsidėmėtina, kad ir krikščioniškos politikos srovei reikia dviejų krantų, nes vienas tik nepajėgs tai srovei duoti tinkamą kryptį. Iš viso šioje vietoje prisimintinas ir filosofo Jasperso žodis : « Tiesa prasideda dviese ».

«*Smetonos kiemo gaidys*». — Pakštas turėjo teisę kitiems skelbti humanišką solidarumą, nes pats stengėsi gyventi jo dvasia. Pavyzdys tam yra jo laikysena buvusio prezidento Smetonos atžvilgiu. Apie tai mus informuoja Laučka : «Niekam nebuvo paslaptis, kad profesorius [tautininkų] vyriausybės nebuvo mėgstamas ; tačiau 1939 m. atvykęs Amerikon, jis Smetonos atžvilgiu laikėsi korektiškai. O kai šis pats čion atsikėlė, profesorius rūpinosi, kad jis eitų tik ten, kur visi jungiasi bendram Lietuvos reikalui. Man teko 1941 m. kartu su Pakštu keliauti į Mt. Carmelio parapijos sukaktį, kur pasižadėjo dalyvauti ir Smetona su tuometiniu pasiuntinybės patarėju J. Rajecku. Profesorius prezidentui nepadarė jokio priekaišto dėl kai kurių veiksmų, dėl kurių jis pats nemaža nemalonumų buvo patyręs. Visas pašnekesys sukosi apie Lietuvos galimybes nepriklausomybei atkurti».

Tai tikro patrijoto laikysena, nes jis suprato, kad tuomet buvo ne laikas « suvedinėti sąskaitas »; tebuvo svarbu bendrai kovoti dėl laisvės atgavimo. Kad už tokią daugiau negu džentelmenišką laikyseną Petras Cvirka (1909-1947) jį puolė *Laisvėje*, apšaukdamas jį « Smetonos kiemo gaidžiu » ¹¹, Pakšto neužgavo, o tik nuliūdino, nes jam buvo gaila to gabaus, tačiau tautos priešams parsidavusio rašytojo.

Svetimi agentai ir naivios jų aukos. — Šis piktas Cvirkos puolimas bent kiek atskleidžia, kas vedė aršiausią kovą su mūsų tautiniu šaukliu. Šioje vietoje aplamai reikia įsidėmėti, kad Maskva turi patį galingiausią subversyvinį aparatą, kuris bet kur pasaulyje yra pasiruošęs smogti bet kokiai antisovietinei opozicijai. Jis specialiai išmankštintas skaldyti ir silpninti tremtinius, svetur siekiančius išlaisvinti tėvyne iš Kremliaus jungo. Yra žinoma, kad Sovietų agentai ir jų pakalikai Pabaltijy, Chruščiovo žentui Adžubejui vadovaujant, Rygoje tarėsi, kaip greičiau sulikviduoti jiems pavojingus tremtinius iš Baltijos respublikų. Iš tuomet priimtų nutarimų čia paminėtini bent tie, kurie tiesiog liečia ir Pakštą:

Pirmiausia reikia diskredituoti įtakingesnius tremties vadus, nes masė, kuri nebepasitiki savo vadais, lengviau duodasi klai-

¹¹ P. Cvirka, *Smetonos kiemo gaidys arba Pakštas Kazys*, žr. *Laisvė*, 1944.IV.12 d.

dinama bei išskaidoma. Antra, reikia tuos vadus nužeminti akyse tos valdžios, kurios krašte jie buvo radę prieglobstį. Kadangi tokia akcija gali turėti pasisiekimo, ji visu aršumu buvo varoma ir prieš mūsų karštąjį patriotą. Ir ji savo padarė, nes kiekvienoje tautoje, ypač jos emigrantuose, visuomet atsiranda elementų, linkusių tikėti gudriai sufleruojamiems gandams ir šmeižtams, kurie klastingai smenga į ausis ir širdis menkai orientuotiems žmonėms. Iškeliant čia tą faktą, kad (šalia kitų vadų ir) Pakštas tapo auka svetimųjų akcijos, diriguojamos iš raudonųjų užkulisų, nesistengiame, kaip jau anksčiau sakyta, puolamąjį apginti visais atžvilgiais. Bet vienoks yra apdairus išspėjimas *in cavitate*, o kas kita jau juodinimas iš agentų pusės. Pabrėžtinai išskirdami iš šiųjų tarpo atsakingus mūsų visuomenės vadus bei jų artimus bendradarbius, su kuriais Pakštas visuomet džentelmeniškai tardavosi, turime betgi konstatuoti, kad masėje netrūko naivių lengvatikių, linkusių su pasigardžiovimu platinti jų visai nepatikrintus girdus, apkalbinėjimus, įtarinėjimus, drumsčiančius ir katalikų visuomenės nuotaiką.

Būdamas priešingas visokioms insinuacijoms bei rietenoms, ypač savųjų tarpe, jis džiaugėsi Jono XXIII asmenybėje susilaukęs autoritetingo bendraminčio, kuris nuo pat pradžios savo pontifikato 1958 m. broliškomis rankomis apkabino visus. Visai iškalbingai jis savo taikingumu kreipėsi į katalikų visuomenės vadus, kuriuos savo enciklikoje *Mater et Magistra* šitaip išpėjo : « Praktiškai vykdant socialinį darbą ir katalikų tarpe prie geriausių norų gali pasitaikyti nuomonių skirtumų. Bet jų nežiūrint, jie [katalikai] turėtų ieškoti galimybių dirbti kartu. Visai klaidinga būtų, jei jie, — pretekstu siekti paties optimumo, — išiekovotų savo jėgas nuolatiniuose diskusijose, nes tai juos tik sulaiko nuo to, kas būtina daryti ir kas galima daryti »¹².

¹² *Acta Apostolicae Sedis*, 53 (1961) 456 psl. (238 alinea) : « At vero, cum ad effectum haec praecepta sunt adducenda, fieri nonnunquam potest, ut vel ipsi catholici liomines, et ii quidem mente sincera, in varias discedant sententias, Quod ubi contingat, sit nibilominus iisdem curae, ut simul mutuam inter se existimationem et observantiam servent atque testentur, simul rimentur ad quod collatis consiliis conspirare possint; ut quod necessitas flagitet, tempestive praestent. Caveant praeterea studiosissime, ne vires suas crebris extenuent contentionibus, neve per speciem quaerendi id quod sibi videatur optimum, illud interea praetermittant quod re vera efficere possint, atque ideo efficere debeant ».

Atsisveikinimas su Washingtonu (1957.VIII). — Galima suprasti kaip jam, *johanėjiškam* katalikui, savųjų vedamas «pilietinis karas» įskaudino širdį. Būdavo momentų, kada jis, įpuolęs depresijon, ketindavo net pasišalinti iš visuomenės. Antai, jis dar 1953 m. (VII.24) iš Santa Monicos, Calif., prie Atlanto besirungiančių srovių vadams buvo atidengęs: «Manyje stiprėja noras iš politinių organizacijų pasitraukti ir veikti man labiau tinkamu individualiniu būdu svetimųjų tarpe». Daugiausia jis išsiilgdavo jaunimo, kurio idealizmas dar nebuvo pagraužtas. Dėl to jis uoliau negu kada nors ieškojo jaunos auditorijos, naujos katedros.

Tuo jis buvo rūpinęsis dar prieš vykdamas Europon. Į daugybę visomis kryptimis paleistų pasisiūlymų bene tinkamiausiai bus atsiliepusi *the College of Steubenville*, Ohio. Dėl to jis dar 1956 m. spalio vidury ten buvo nuvykęs su paskaita studentams, kuriems (1956.X.26) bandė išnarplioti *East and West* santykių painiavą. Tai, vadovybės nuomone, bus jam pavykę, nes rektorius jau kitą dieną prelegentą angažavo dviems metams. «Tai rugsėjo mėnesį», aiškino jis (1956.X.29) giminėms Chicagoje, «gal ten atsidursiu profesoriaus kėdėje. Neblogai mokės, jie turi ir *Social security*. Bet apie tai čia negarsinu kol kas». Tą paslaptį jis kitiems atidengė tik sugrįžęs iš Europos.

Kadangi Pakštas ir Washingtonė nebuvo vengęs tų, kuriuos jis visur stengėsi suvesti, tai dabar platus ratas bičiulių ir simpatizantų nustojo žymaus veikėjo bei smagaus draugininko, kuris (tuo savo gausius nesmagumus kompensuodamas?) nevengė nei linksmesnės kompanijos, nei jos nesusų papročių. Prie jų prisipažindamas, jis (1957.VIII.2) savo giminėms Lietuvoje rašė: «Jaučiuos vidutiniškai, dažnai esu net linksmas; turiu anekdotų ir juokų atsargą; kompanijai tinku; truputį kai kada išgeriu». Kad jis toje kompanijoje buvo patekęs net į tikrus sunkumus bei sugundymus, jis nutylėjo. Gal dėl to, kad jis, senų savo idealų vedamas, jau vėl buvo išsikapstęs iš to tunelio.

1957 m. vasarą (VIII.28) vashingtoniečiai išleido savo (kartais jau labai melancholišką) veikėją. Apie tai *Draugas* išspausdino «Dalyvio» parašytą korespondenciją, iš kurios pacituojame reikšmingesnes vietas:

«Lietuvių draugijos pirmininkas dr. Mažeika, nors ir apgailėstaudamas, kad Washingtono lietuvių visuomenė netenka svar-

baus savo nario, guodėsi tuo, kad Pakštas visur naudingas. Dailiviai pabrėžė pagrindinį jo užsiėmimą — rūpinimąsi Lietuvos gelbėjimu. Siekdamas šio gyvenimo tikslo, jis kūrė įvairius planus, kurie nerealizuoti ne dėl to, kad jų negalima būtų realizuoti, o dėl to, kad lietuviams, ūkininkų ir valdininkų tautai, trūksta pionieriškos dvasios. Anot vieno kalbėtojo : yra daug vištų ir gaidžių, bet maža arų. Pats profesorius prisiminė pasikalbėjimą su Šalkauskiu, kuris matė tris Lietuvos priešus: barbarus iš Rytų (bolševikus), barbarus iš Vakarų (nacius) ir vidaus priešą — suburžuazėjimą. Pastarasis (itin) paaiškėjo dabar, atvykus naujiems ateiviams Amerikon. Nemaža dalis jų jau spėjo Lietuvos idealą iškeisti į pinigų idealą. Jie lenktyniauja pasigyrime, kas kiek kokiuose kurortuose per vasarą išleido, (bet) jų aukojančių sąrašuose nematyti. Jie ir vaikų nutautimu nesirūpina »¹³.

Po tokio gana kartaus atsisveikinimo profesorius naujoms pareigoms išvyko į Steubenville, Ohio. Į prieblandą, kur ilgėja šešėliai.

¹³ *Draugas*, 1957.IX.9 d.

PENKTASIS SKYRIUS

P R I E B L A N D O N

(1957-1960)

Paskutinė katedra (Steubenville, 1957-1960)

Didžioji vizija — Dausuva

Tarp pagundos ir garbės

Visuomenės veikėjo dalis

Vėlyba laimė (1959-1960)

«Pažadėtosios žemės» akivaizdoje (1960)

«Mano laikrodis sustojo» (1960)

Taikos uostas (1960)

Rožės ir dygliai

PASKUTINĖ KATEDRA (1957-1960)

*Gaivinkite ir toliau mus savo jaunatvės
dinamizmu ir planais, kurių kartais mū-
sų siauras vyzdys iki šiol nepajėgdavo
užgriebti*¹.

Steubenville — « *antras Pittsburghas* ». — Jau po dviejų savaičių mūsų akademiškas nomadas ir užsirūstinęs tiesos skelbėjas atsikraustė į *Steubenville, Ohio*, kur užėmė savo naują, jau paskutinę katedrą. Įsitaisė *616 North 5th Street* pas vokiečių kilmės našlę Millerienę. « Turiu tris kambarius ir mažytę raštinę greta salono », pranešė jis (1957.IX.19) savo giminėms Chicagoje. Tai skambėjo gana šauniai; bet iš tikrųjų jo butą sudarė, kaip vėliau pastebėjo antra jo žmona, « knygų ir popiergalių sandėliai »², kur « knygos, popieriai, žemėlapiai pasibaisėtinais visur išblaškyti »³. « Šiandien [1957.IX.19] pradėsiu pirmas lekcijas. Į mano klases įsirašė net 125 studentai; tai labai daug, nes septinta dalis visos kolegijos ». Taip tvirtindamas, profesorius kiek apsiriko : tai buvo net ketvirtoji dalis, nes studentų skaičius tuomet iš viso tesiekė vos per penkis šimtus⁴.

Steubenville tuo laiku tebuvo « paprastas fabrikų miestelis su 40.000 gyventojų. Lietuvių gal nebus » (1957.VIII.2). « Šis menkas pramonės ir dūmų miestelis »⁵, dešinėje Obio upės pusėje, vertėsi

¹ Prof. Ivinskio 1958 m. iš Romos atsiųstas sveikinimas Patrono dienai.

² J. Narūnė-Pakštienė, *Atsiminimai, laiškai, apsvaistymai*, I t., 52 psl.

³ Ten pat, I t., 60 psl.

⁴ Ten pat, III t., 7 psl.

⁵ Ten pat, I t., 29 psl.

geležies apdirbimu ir išnaudojo žibalo bei dujų versmes. Nors tuo Steubenville buvo turtinga, bet nepatraukli Pittsburgho sesuo. « Miestelis žiauriai nuobodus », skundėsi (1959.VI.14) buvęs *Palangos* įnamis savo *Maman Zoė* prie Ramiojo Vandenyno. « Laiką užmušu skaitymu ir rašinėjimu. Kitaip reikėtų pasikarti. Neturiu čia draugų, nei savo šviesuolių ».

O pačią kolegiją, *College of Steubenville*, ponia Janina šitaip nupiešė: «Patalpos buvo nekokios, nepritaikytos, mirusio miestėlo paaugotos. Tik vėliau buvo įrengtos auditorijos, taip pat maža vienuolių aptarnaujama koplytėlė. Vėliau kolegija pasistatė savo rūmus aukštame kalne. Tad nenuostabu, jog visos 'užvartytos ekonomijos' eidavo naujai statybai»⁶. Kolegija buvo jaunutė, tik 1946 m. Tėvų Pranciškonų įkurta. Ji buvo ir siaurutė, nes pasitenkino *liberal arts* ; o pripažinimo iš atitinkamos viešos įstaigos, *regional accreditation*, ji susilaukė tik 1960 — Pakšto mirties — metais.

Profesorius turėjo skaityti 15 valandų. Už tai metams gaudavo 5.200 dolerių. Darbą pradėjo dviem kursais. Pirmasis apėmė politinę geografiją, t. y. tokią temą, kuri jam leisdavo smerkti diktatūras ir iškelti mažųjų valstybių reikšmę, nes šio mokslo plotmėje jis pirmoje eilėje liko tautinis šauklys. Antras kursas, pavadintas *Survey of social sciences*, atvėrė jam galimybę iškelti krikščionybės dvasios inspiruotą demokratybę.

Atlyginimo taupiam viengungiui užteko. Vargas tik, kad rektorius, kartu su dekanu, jį vis apkraudavo visokiomis papildomomis pareigomis. «Mat, — taip ponia Janina vėliau atsidus, — jis turėjo ' viską žinoti ', kuo ant savo pečių išveždavo kolegijos bėdas. Įtemptas darbas neprisidėjo prie jo sveikatos pataisymo. Paskutinė pamoka apie devintą valandą vakaro atimdavo jam balsą »⁷.

Vadinasi, Steubenville — antras Pittsburghas. Skirtumas gal tik tas, kad šiame troškinančiame ankštume neigiamybės dar skaudžiau rėžė akį : « Mano šunmiestis įkyriai neįdomus »⁸.

Istorijos darbai. — Nesibaigiančios лекcijos iš jo atėmė ne tik balsą, bet ir laiką, skirtą Lietuvos temoms, vienintelėms,

⁶ Ten pat, IV t., 66 psl.

⁷ Ten pat.

⁸ Ten pat, I t., 33 psl.

kurios jam tikrai buvo prie širdies. Joms jis sukrapštydavo kiekvieną atliekamą valandžiukę, nes savo žemėlapiams patobulinti jis buvo kruopščiai išlasinėjęs ištisas bibliotekas. Šiame darbe jam galėjo padėti Ivinskis, « mūsų istoriką dekanas » užsieniuose. « Tą atlasą, — taip šis (1957.1.2) įspėjo iš Eomos, — turi geras braižytojas braižyti. Reikia atskiroms epochoms sudaryti savus žemėlapius. Įtraukiant Lenkiją, Gudiją ir Ukrainą, platėjo ir mūsų istorinis horizontas ». Už poros mėnesių (1957.11.25) tas amžinas skatintojas, siųsdamas Pakšto užsakytą istorinių žemėlapių nuotraukas, iš naujo ragino užsukti į Romą medžiagos medžiotų. « Kur tik ką užtiksiu Jums naudinga, atžymėsiu ». Ūpo pagautas pasirašė « Jūsų kancleris Zenonas ». Rudenį (1957.X.19) jis vėl: « Pasiilgau Jūsų. Čia buvo (į L. K. Mokslo Akademijos suvažiavimą) atvykę Bačkis, Eretas, Turauskas». Bet tie jam matomai buvo per «rimti», nes jis pridėjo : « Bet labai trūko Jūsų šviežio humoro ir skaidrios, visada jaunos minties ».

Ir toliau neatlyždamas, «kancleris » sugebėjo iš jo iškaulyti vieną platesnę studiją leidiniui *Commentationes Balticae*, kurias nuo 1953 metų Bonnoje spausdino *das Baltische Forschungsinstitut*. Dar 1955 m. (1.5) tas prie tenykščio universiteto prijungtas Institutas Pakštą buvo pagerbęs, išrinkdamas jį savo koresponduojančiu nariu. Ši mokslo įstaiga, berods vienintelė tos rūšies Europoje, neveltui laukė iš jo «korespondencijos», nes (1958.II.28) Ivinskis, jam šitaip padėkojo : «Labai dėkoju, kad laiku išsiuntėte straipsnį į *Commentationes*. Jis bus to tomo papuošalas. Statistikos, kurias atsiuntėte, yra gana įdomios».

Čia jo «kanclerio » minimas darbas buvo tais pačiais 1958 metais atspausdintas ano Instituto leidinyje *Commentationes Balticae*. Tai 43 puslapių studija, pavadinta *Earliest statistics of nationalities ant religions in the territories of Old Lithuania 1861*. Ją autorius pradeda šia pastaba : « *A geographer living very far from his own land can hardly try to write on the physical geography of his own country, hut the facts of historical geography are accessible to his investigation*. Savo nagrinėjimus, kuriuos buvo parėmęs tūbelėmis bei žemėlapiukais, profesorius baigia, reikšdamas šią viltį: *We hope that this work will serve its purpose as an introductory note to the ethnic and linguistic geography of XIXth century Lithuania*. «Profesoriaus darbą atsidėjęs perskaičiau », atsiliepė Ivinskis. « Reikės vėl Jums ką nors vertinga rašyti » (1958.II.24).

Ir ne tik «kancleris » prašė. Juk kas veža, tam ir krauna. Iš Los Angeles kreipėsi Bernardas Brazdžionis *Lietuvių Dienų* vardu, prašydamas jam perleisti kelionės per Hondūrą aprašymą, nes įdomu «tarzaniško Kolumbo keliais » bristi per egzotiškas džungles. Iš Washingtono vėl kvietė Antanas Vaičiulaitis « pradžiuginti *Aidų* žurnalą savo mokytu žodžiu ». Iš Philadelphijos ragina dr. Vincas Maciūnas pildyti *Lietuvių Enciklopedijai* duotus pažadus. Tokios paskatos Pakštas vargu ar buvo reikalingas, nes gerai suprato to stambaus sutelktinio darbo reikšmę. « Enciklopedija, manau, bus didžiausias lietuviybės paminklas užsieniuose », pareiškė jis (1959.VI.14) poniai Starkienei Santa Monicoje: « Kitos tautos Amerikoje (neskaitant žydų) neturi savo enciklopedijos. Nežiūrint kai kurių trūkumų, mūsiškė nebus blogesnė už didžiųjų tautų enciklopedijas». Šiam monumentaliniam leidiniui, kuris tikrai daro garbę tremtiniams, jis rašė daug. Aki-vaizdoje tokios nenuilstamos darbuotės, jo « kancleris » jį, (1958. 11.24) šv. Kazimiero šventės proga sveikindamas, prašė: « Gaivinkite ir toliau mus savo jaunatvės dinamizmu ir planais, kurių kartais mūsų siauras vyzdys iki šiol nepajėgdavo užgriebti. Jūsų senas nenuorama Ivinskis ».

Gyvenimo šešėliams ilgėjant. — Gaivindamas kitus savo darbais bei jaunatvės dinamizmu, profesorius beveik visiškai buvo užmiršęs save. Bet dabar slinkdamas (65 metų) į prieblandą, jis noroms nenoroms turėjo statyti sau klausimą: «Iš ko gyvensi senatvėje!».

Neturėdamas stambesnių išteklių, jis buvo reikalingas pensijos. «Kodėl tuo nesirūpinai» ! vėliau jo paklaus antroji jo žmona. Jo atsakymas : «Aš visokius universitetus perėjau. Privatiškos įstaigos neturėjo *Social security*, kitos buvo kariškos (atseit irgi neturėjo). Washingtono jo taip pat nebuvo. Tiktai Steubenville gavau teisę priklausyti prie *Social security* »⁹. čia jis turėjo dar padirbėti dvejus, trejus metus, idant mėnesiui gautų maždaug po 110 dolerių. JAV sąlygose tai menka sumelė, bet Ispanijoje gal užtektų. Gal jis kitoje kolegijoje iškaulytų dar vieną, antrą skatiką ? Tam reikėtų vėl leistis į medžioklę.

⁹ Ten pat, II t., 140 psi.

Bet šitoks elgesys jam buvo įgrisęs iki gyvo kaulo, nes reikės, palikus nuošaliai lietuvišką kuklumą, girtis pačiam. Koktu ! Tačiau ką padarysi — *American is a self-made man glorifying his own maker* ¹⁰, tardavo jis tokiais atvejais, cituodamas pačią amerikiečių ironišką posakį.

Tą medžioklę, jau paskutinę, pailsęs « medžiotojas » (1959. II.18) vaizdavosi šitaip : « balandžio 1 ir 2 d. Pittsburghe įvyks Geografų kongresas. Tuomet vyksta paskutiniai pasisamdymai. Tad ton 'biržon' važiuosiu»¹¹. Ten nieko nelaimėjęs, jis dairėsi kitokių galimybių, apie kurias būsimoji žmona (1959.11.27) sužino štai ką : « Miami universitetas atsakė, kad vieta jau užimta. Tebelaukiu atsakymo iš Washingtono, Harrisonburg (Vi.), Eau Claire (Wise.) ir iš St. Louis (Mo.). Užmesiu meškerę dar ir kitur »¹². Šį pranešimą jis (1959.IV.7) dar papildė : « Mano darbų medžioklė dabar susiraukia į dvi galimybes. *Aeronautical Charts* (St. Louis) mane apkainavo geru kalbų žinovu, kas man pradžioje duotų 6.000 dolerių metams. Tuo tarpu St. Xavier universitetas dar svarstys mano kandidatūrą. Tai būtų Cincinnatije, pas jėzuitus ». « Kliudo labiausia mano senyvas amžius ; jis jau žiauriai didelis »¹³. Dar Einšteinas po 1933 m. (54 metų) iš Europos persikėlęs į Princetoną, X. J., pastebėjo jaunųjų « dievinimą » subrendusių žmonių nenaudai. Kadangi tokiose sąlygose Pakštui (66 metų) nepavyko įsisiūlyti, jam beliko Steubenville pratęsti sutartį. Tai jam (1959.V.29) ir pasisekė. Jis iš sociologijos gavo « dėstyti keletą naujų dalykų, skirtų vyresniems studentams. Tuomi, — taip jis tęsė, — išvengčiau didelių pradinių klasių ir gaučiau mažesnius kiekius jau prasilavinusių studentų »¹⁴. Reguliarią savo programą jis (1960.V.25) kolegai V. Maciūnui Philadelphiaje piešė šitaip : « Man tenka nevien geografiją dėstyti, bet ir sociologiją, antropologiją, užsienių politiką ir rusų kalbą. Viso po 15 valandų kas savaitę ». Bet kadangi rektorius buvo įpratęs tam universalistui primesti dar atsitiktinių pareigų, profesorius ir ši kartą buvo tikras *Mädchen für alles*. Tačiau tai jo

¹⁰ Ten pat, I t., 33psl.

¹¹ Ten pat, I t., 28psl.

¹² Ten pat, I t., 30psl.

¹³ Ten pat, I t., 41psl.

¹⁴ Ten pat, I t., 55psl.

dabar negąsdino, nes (1960.IY.8) gavo tokį Kolegijos prezidento pranešimą : *I want to express sincere appreciation for the loyalty with which you have served the College during the last year. I am pleased to offer the enclosed contract for the academic year 1960-1961.* Vadinas — pensija kartu su Ispanija nebe už septynių kalnų !

Augustiniška siela. — Glūdėjimą šiame žiovulingame miesčiuke bent kiek pagyvindavo mūsų jau minėtas jaunas Pakšto kolega ir adoratorius Hartung (41 metų). « Ten susitikdavome dažnai », painformavo šis (1967.V.28) biografa. « Esu viengungis ; išdiskutuodavome pasaulio situaciją. Jis fantastiškai mokėjo svetimas kalbas ir lygiai taip gerai orientavosi geografijoje bei Sovietų Rusijos reikaluose. Jis, prisiekęs mokslininkas, buvo amžinai užimtas straipsnių rašymu ». Kadangi Hartungui iš Wbeelingo, W. Va., nebuvo toli, jis panašios nostalgijos kankinamas kaip jo *adopted uncle*, dažnai skubėdavo į Steubenville.

Bet Pakšto neužmiršo nė bičiukai tolimoje tėvynėje — Juozas Keliuotis (56 metų) tam gyvas pavyzdys. « Gavau laišką, — pranešė jis (1958.XII.11) poniai Janinai Miamiyje, — nuo puikaus draugo Keliuočio, kuris du kartu buvo ištremtas į Sibirą »¹⁵. Profesorius jam įvairioms progoms buvo siuntęs visokių reikmenų ir dėl to džiaugėsi gavęs (1959.III.1) iš Vilniaus jo laišką.

Kiekvienas, turėjęs laimę gyventi savoje Lietuvoje, žinojo tą simpatingą, patrauklų publicistą, kuris, kilęs iš Rytų Aukštaičių, ateitininkas-šatrijietis, daug kuo buvo tikras *Pakštas iunior*. Kaune jis nuo 1923 m. Filosofijos skyriuje buvo studijavęs literatūrą, lituanistiką ir žurnalistiką, norėdamas tapti publicistu. 1926 m. sėkmingai baigęs studijas licenciato laipsniu, jis, L.

K. Mokslo Akademijos remiamas, galėjo Paryžiaus Sorbonnoje ir Aukštojoje Politinių mokslų mokykloje (*Ecole des Hautes Etudes politiques*) specializuotis žurnalistikoje, ruošdamas atitinkamą disertaciją. Šią jis 1929 m. ir įteikė Filosofijos skyriui, kuris, — komisijos pirmininko prof. St. Šalkauskio pasiūlymu, — ją sugrąžino autoriui, prašydamas ją perdirbti, nes jam buvo užkliuvę ypač du dalykai : pirmiausia metodiškumo stoka bei nepakankamai preciziškas minčių dėstymas tomis sąvokomis, kokiomis mėgo išsireikšti pats Šalkauskis. Toliau šis kvestionavo ir nej-

¹⁵ Ten pat, I t., 23 psl.

Kazys Pakštas
Steubenville, Ohio, kolegijos profesorius 1959 metais

prastą stilių, nes Keliuotis dažnai pasitenkindavo trumpais, beveik smogiančiais sakiniais. Nors toks daugiau aforistiškas pasisakymas vietomis ir buvo įspūdingas, jis, komisijos pirmininko nuomone, betgi neatstojus dalykiško temos svarstymo. Toks kapotas, *staccato* stilius kenkia moksliniam nagrinėjimui. Autorius, nepatenkintas tokiu, kaip jam atrodė, pedantišku sprendimu, antros redakcijos nebeįteikė. To pasėkoje jam ir negalėjo būti pripažintas daktaro laipsnis, kurio, be abejonės, buvo užsitarnavusi ši daug žadanti asmenybė.

Raktą į gilesnį šios nesėkmės aiškinimą įtikimiausia mums duoda Keliuočio aukštaitiška prigimtis, kuri, stipriai nudažyta jausmingumo, lakumo bei gilaus savo psichinės sąmonės atjautimo, yra linkusi spontaniškai, entuziastiškai prasiveržti. Tuo ji ryškiai skiriasi nuo racionalesnių ir pragmatiškesnių žemaičių arba užnemuniečių, pasireiškiančių ne tiek polėkais, kiek daiktiniu savo aplinkumos apvaldymu. Entuziastas Tumas, organizatorius vysk. Valančius ir bankininkas Vailokaitis būdingai atstovauja toms trimis Lietuvos sritims.

Savo charakteringais aukštaitiškais bruožais Keliuotis, kaip ir jo mokytojas Dobilas Lindė (1872-1934), mažai tesiderino su Filosofijos skyriuje vyraujančiu neotomizmu, o labiau buvo palinkęs į neoplatonizmo gaubiamą augustinizmą. Kad jį su šv. Augustinu tikrai rišo išvidinė dvasios bei sielos giminystė, Keliuotis pats patvirtino, išversdamas (1930) į lietuvių kalbą prancūzo Louis Bertrando veikalą apie tą šventąjį. Filosofijoje mūsų panašaus nusiteikimo aukštaitį galėjo pritraukti mintis, kad reikšmingiausias pažinimo veiksnys yra paties individo sąmonės faktai ir kad iš viso išeinamasis punktas yra mūsų Aš. O psichologijoje bus jį žavėjęs tvirtinimas, kad tas Aš analizuoja anuos faktus, stebi sielos veiksmus, nes tuo žmogus tampa savo vidaus gyvenimo išnarplioju. Nemažiau jis bus gėrėjęsis ir Augustino plunksna bei jo pasisakymo menu, kuris jį buvo įkėlęs į savo laikų retorikos viršūnę. Keliuočio augustinišką sielą gal bus praturtinusios ir 1933 m. kan. Vaitkaus išverstos *Confessiones*.

Tą savo augustiniškumą mūsų nuotaikingas bičiulis gyveno spalvingai. Tuo jis vėsesnėje neotomistinėje atmosferoje tapo tikru antikonformistu. Tai pirmiausiai patyrė Filosofijos skyriaus lounvainiečiai — Kuraitis su Reiniu, kurie jį betgi, kartu su kitais profesoriais, 1935 m. pakvietė dėstyti žurnalistiką. Tai patyrė

ir Šalkauskis, kurio 1921-1922 metais leidžiamo žurnalo *Romuvos* vardą Keliuotis pasiėmė be atsiklausimo savo 1931 m. įkurtai *Naujajai Romuvai*. Tai patyrė ir jį rėmęs tautininką režimas, kurio Švietimo ministerija 1938 m. gimnazijoms uždraudė jo žurnalą prenumeruoti. Tai pagaliau patyrė ir sovietiniai okupantai, kurie *Naująją Romuvą* tuoj uždarė ir jos nepalenkiamą leidėją vėliau ištrėmė į Sibirą. Sugrįžęs su nusilpusia sveikata, jis apsigyveno sostinėje, kur dažnai susilaukdavo paramos iš senųjų draugų, nes šie negalėjo užmiršti tokio publicisto, originaliai praturtinusio mūsų Nepriklausomybės epochą. Negalėjo jo užmiršti, žinoma, nė Pakštas, prie kurio «pusmilijonierių» kadaise buvo priklausęs Keliuotis. Atsilygindamas, «Pakštas iunior» (56 metų) «Pakštui senior» (65 metų) 1958 m. liepos 26 d. iš Vilniaus tarp kitko rašė :

Brangus Profesoriau,

Jūsų laišką (1958.V.6) gavau. Visa širdimi dėkoju už šiltus sveikinimus ir mielus linkėjimus. Tik atleiskite, kad taip ilgai neatsakiau. Mano sveikata pašlijusi, ir aš nieko negalėjau padaryti. Vakar Jums išsiunčiau dvi geografijos knygas, vieną rusų, kitą lietuvių kalba. Nežinau dėl mokyklinių žemėlapių. Man dar neaišku, ar juos galima siųsti. Aš rengiuos važiuoti į Palangą: tikiuos ten [sustiprinti] nusilpusią širdį ir nervus. Rašiau naują romaną ir noveles ; bet jas dar nespausdinu. Kartkartėmis išspausdinu tik vieną kitą recenziją apie Vakarų autorius. Už tai šiek tiek gaunu pajamų. Siuntinį iš J. Aisčio gavau, iš jo pasisiuvau kostiumą. Iš širdies linkiu Jums sveikatos ir kūrybinės nuotaikos.

Jūsų

Juozas Keliuotis

Už tarpininkavimus nenorėdamas likti skolingas, Pakštas, kuris Keliuotį laikė į literatūrą užsukusiu savo dvasios sūnum, jam ir toliau siuntinėjo visokių gėrybių. Tatai «juniorui » vėl įbrukdavo plunksną į rankas. Jis (1959.III.1), t. y. prieš pat « Šventą Kazimierą », vėl brūkštelėjo laišką, iš kurio pacituosime reikšmingesnes vietas :

Brangus Profesoriau,

Prieš kelias savaites Jums pasiunčiau Geografijos Metrašį (Mokslo Akademijos leidinys). Man nesiųskite jokių siuntinių ir štai kodėl:

1. Jūs man niekuo neskolingas. 2. Jūs pats ne per turtingiausias ... 4. Šiuo metu aš jau turiu minimumą drabužių ir dar šiek tiek užsidirbu. 5. Aš pramokau angliškai ir šiuo metu man anglų kalba knygos reikalingesnės už bet kokius kitus daiktus. Labai prašyčiau man atsiųsti grožinės literatūros knygų anglų kalba. Už tai būčiau begaliniai dėkingas. Patiekiu sąrašą knygų arba autorių, kuriuos norėčiau gauti : E. O'Neill, Tennessee Williams, Henry James, William Faulkner, Ernest Hemingway, John Dos Passos, Thomas Wolfe. O'Neill ir Hemingway norėčiau gauti pilnus rinkinius. Siųsti reikėtų apdraustu būdu ir ne visas iš karto.

Aš gyvenu po senovei. Sveikata silpna, bet dar krutu. Parašiau tragediją *Vėtra Vailionytė*, bet jos dar nepatiekiau teatrams vaidinti. Parašiau atsiminimus apie Salomėją Nerį ; juos jau spausdina Mokslo Akademija. Parašysiu atsiminimus apie kitus rašytojus. Išverčiau brazilų dramaturgo Feheiredo pjesę *Lapė ir vynuogės arba Ezopas*. Ją jau rengia vaidinimui Panevėžio teatras. Daug skaitau prancūzų, anglų ir vokiečių raštų. Šiaip gyvenu užsidaręs, visiškai vienišas. Su dideliu ilgesiu laikiu iš Jūsų knygų ir laiško ».

Šis «junioro» prašymas Pakštui sudarė ne maža rūpesčių. Pirmiausia dėl savo nesidomėjimo dailiaja literatūra bei nelankymo teatro. Bet toliau ir dėl jo kurtumo bet kokiam «amerikonizmui», išviliojančiam iš mūsų tarpo tiek daug talentingų jaunuolių. Toliau jį, gryną idealistą, supurtė ir daugelio modernių rašytojų grubus natūralizmas, užgaulus sarkazmas ir tas griauantis cinizmas, kuris kimba net į švenčiausius žmogaus įsitikinimus. Gal dėl to iš aukščiau minėtos grupės Pakšto bibliotekoje teradome tik du veikalus, būtent Dos Passos *The 42 nd parallel*, kuris profesorių galėjęs patraukti savo geografiniu pavadinimu, ir Faulknerio *Intendes in the dust*. Kadangi tokia tendencija Amerikoje Kremliai labai buvo pakeliui, ji buvo ir už Geležinės Uždangos ir net mūsų « angustiniškam vienuoliui » žinoma. Tačiau sunku tikėti, kad šis tai dvasiai būtų norėjęs pasiduoti, nes kitaip nebūtų prašęs ir Henry James (1843-1916) veikalų, kuriuose apsireiškia subtilus estetas ir spindinčio grožio apaštalas.

Vienišas kultūrininkas neveltui prašė, nes iš Pakšto pastabų laiško paraštėje galima spręsti, jog jam dar buvo parūpinti Sinclair Lewis, J. Th. Farrell, J. Steinbeck bei kitų autorių veikalai. Bet ar jie pasiekė beveik apkurtusį vienuolį ? Mes tik žinome, kad jis šios

biografijos išleidimo metais dar «krutėjo» kaip neužliejama augustinizmo saliukė materialistinio ateizmo jūroje.

Keliuotis ne vienintelis, kuris atsiliepė iš anapus Geležinės uždangos: atsišaukė dar kitas «pusmilijonierius» — Česlovas Pakuckas (1898-1967). Šis smagus dzūkėlis buvo baigęs Kauno gimnaziją ir po to Mūnsteryje bei Vienoje studijavęs gamtos mokslus, kuriuos nuo 1930 m. dėstė mūsų Kauno universitete. Buvęs Dovydaičio mokinytis ir jaunesnis jo bei Pakšto kolega džiaugsmingai prisimindavo mūsų didingus laikus, po kurių jis buvo nublokštas į Lenkiją, kur jo gabumais naudojosi Liublino Aukštoji Mokykla. Iš ten jis (1959.1.23) «didžiai gerbiamam profesoriui» tarp kitko rašė :

Nors jau krūva metų prabėgo ir karo audra praūžė, tačiau dažnai prisimindavau Jus. Laimingai buvote nujautę tas visas audras ir laiku pasitraukę. Kitaip jau Jūsų nebebūtų buvę. Man šiaip taip pavyko išlikti. Pradžioje dirbau Vroclave [Breslave] prie universiteto, nuo 1954 m. esu perkeltas į Liubliną. Dirbu įprastą profesoriaus darbą. Apie namus ar automobilį nesvajuoju. Tur būt girdėjote apie Dovydaičio likimą. Jis liko auka praėjusių audrų. Reikėtų parašyti jo gyvenimo aprašymą, [iškelti] jo nuveiktus darbus, nes tai buvo didelė asmenybė. Jūs buvote jo artimas bendradarbis. Reiktų surinkti grupę asmenų kurie parašytų. Gal Jūs pasiimtumėt įvykdyti šią mintį ? Yra ir daugiau panašių kankinių — Reinys, Skrupskelis. Gal Jūs ten sugalvosite kokią nors paminėjimų knygą visų bendrai bet Dovydaitis vertas atskiro paminėjimo».

« *Mūsų suburžuazėjimas — fatališkas* ». — Bet Pakštas ne biografijoms rašyti, kad ir būtiniausioms. Ne jam žiūrėti atgal, nes jis niekada nebuvo praeitininkas, o plačiausia to žodžio prasme « ateitininkas ». O kaip tik tuo laiku, kada sulaukė Pakucko sugestijos, jis melancholiškai žvelgė į tą ateitį, į visos lietuvių išeivijos ateitį, kurią buvo aptamsinę sunkūs, juodi debesys: suburžuazėjimas ir šiurpi jo pasėka — paskendimas svetimoje srovėje. Net Romoje Ivinskis raudėjo : « Mūsų suburžuazėjimas fatališkas » (1957.X.19).

Profesorius anksčiau tikėjosi, kad naujoji išeivijos banga, kuri apie 1948-1952 metus užliejo mūsų kolonijas Amerikoje, šias atgaivins kaip šiltas lietutis ir sustiprins lietuviybę net ki-

tuose žemynuose. Norėdamas veikliai prisidėti prie šito, tartum, tautinio prisikėlimo, jis nuo Ramiojo vandenyno buvo atsiskubinęs prie Atlanto, per kurį atplaukė nauji lietuvių būriai. Bet netrukus jis skaudžiai apsvylė, nes nevienas atvykusių greit užmiršo, iš kur ir kam jis čia buvo atbloškėtas. Pakštas kitiems visai nepavydėdavo nei biznių, nei mašinų, nei rezidencijų, nei jachtų, nei golfo bei kitų čempionatų garbės, bet jis negalėjo nepastebėti, kad aukso veršio šešėlyje pradėjo vysti lietuviški žiedai.

Ar akivaizdoje to mirtinio pavojaus, kuris grėsė lietuvių kūrybai ir net gyvybei, tautinis šauklis, lyg niekur nieko, galėjo tūnoti prie savo žemėlapių braižykloje ? Jis juos laikinai sudėjo į skrynią. O gal jis juos ten palaidojo ? Dr. Viliamas (1967.IV.28) biografui pareiškė tokį apgailestavimą : «Pakštas istorinio Lietuvos sienų žemėlapiu neišleido. Jau tėvynėje jis buvo daug tokių žemėlapių surinkęs. Paskui Amerikoje vėl sukaupė nemažą kolekciją : tačiau ir ta liko neišnaudota».

Tokioje situacijoje ir negalėjo būti kalbos apie pasitraukimą į Ispaniją, kur palmių pavėsyje jam bebūtų likę apraudoti lietuviškos sielos agoniją svetur. Neįpratęs pasiduoti istorijos eigai, jis ir dabar bandys ją pakreipti. Ir vėl prieš jo akis iškilo ta vizija, kuri dar tėvynėje jam buvo švitėjusi, — «Antros Lietuvos» steigimas. Tada ji buvo idėja, dabar gi ji tapo būtinybė.

DIDŽIOJI VIZIJA - DAUSUVA

Verta svajoti ir apie lietuviybės nemarumą net tragiškiausiuose tautos bandymuose.

Apie Pakšto bandymą įkurti «Antrąją Lietuvą» washingtoniečiai Pr. Baltakis, A. P. Mažeika, VI. Viliamas ir J. Vitėnas, kartu su chicagiškiu Anatolijum Kairiu yra sudėję tiek autentiškos medžiagos, kad iš jos galima būtų sustatyti išsamią monografiją. Bet kadangi ji sprogdintų šio veikalo rėmus, turime pasitenkinti svarbiausiomis šio skausmingo kebo stotimis. Duokime pirmiausia žodį dr. Viliamui:

Išganinga idėja. — « Pakštas yra originaliai svarstęs Lietuvos valstybės talpumo problemas. Jo apskaičiavimu ji, supramonėjusios Šveicarijos pavyzdžiu, turėtų talpinti nuo šešių iki aštuonių milijonų gyventojų ». Tam tikslui pasiekti svarbu buvo sustabdyti emigraciją ; o ta buvo gausi. Antai, 1927 m. išvyko 18.086 piliečiai, o po dvejų metų vis dar 15.999. Tik vėliau emigrantų skaičius ėmė kristi, ir tai, profesoriui pradėjus pasipriešinimo akciją. Mūsų emigrantus daugiausia sudarė jauni kaimiečiai iš neturtingesnių vietų. Mūsų valstybė juos atidavė kaip posūnius ; ir jie savo likimą kūrė, dažniausiai pasitikėdami tik raumenimis. « Pamatęs, kad mūsų emigracija yra nesulaikomas reiškinys, Pakštas jau nuo 1924 m. ėmė kelti planingos kolonizacijos idėją. Bet ji mūsų visuomenėje sulaukė neigiamos reakcijos, nes ne vienas ją laikė fantastiška. O vis dėlto tai buvo šviesaus proto pramatymas. Pirmieji jo planai apėmė JAV ir Kanadą ; bet jie greit atkrito, profesoriui įsitikinus, kad tose valstybėse kolonijos nebus galima įkurti. Lietuvoje Pakštui begyvenant, buvo linksniuojama

dar Angola. Tą kraštą jis aplankė ir laikė vienu iš tinkamiausių ».

Kolonizacija profesorius vėl susirūpino, kai po II pasaulinio karo tautiečiai masėmis atsidūrė tremtyje. Jis tada rašė : « Lietuvių kultūrai bus suduotas didžiausias smūgis, kai 80.000 tremtinių išsibarstys bet kurioje didelėje valstybėje. Leiskime, kad visi persikeltų į JAV, kas tuomet atsitiktų ? Vaikai virs jankiais ir savo sena tėvyne nesidomės. Patekusieji čion išspręs tik savo pragyvenimo klausimą, bet savo kultūros židinio nesuskurs. Dėl to kolonizacija mažutėje erdvėje įgyja imperatyvinės reikšmės ».

Jis tuomet, tremtiniam dar nejudant iš Vidurinės Europos, kolonizacijai buvo numatęs Škotijai priklausančias, mums iš Mendelssohno uvertiūros žinomas Hebridų salas. Nors ši kolonija ir nebuvo įsteigta, bet sumanytojas nuo savo tos idėjos neatsisakė. Dėl to jis dar Pittsburgho laikais į kun. Prunskio leidinį *Mano Pasaulėžiūra* (1958) galėjo parašyti: «Mano mylimoji svajonė pasilieka įkūrimas antros mažytės Lietuvos, labai toli nuo Rusijos, kuri mažas tautas naikino ir naikins prievarta ir gudrumu. Rūpėtų, kad greitesniu laiku išaugtų energingas, jaunas, drąsus ir kiek avantiūristas geografas, kuris lietuvių tautos amžinybės klausimui atiduotų savo jėgas, kad susiburtų glaudus idealistų — komersantų, išmokslintų jūrininkų, vienuolių, agronomų, medikų, miškininkų ir inžinierių ratelis, pasiryžęs gelbėti šaunios tautos likučius, kad bent drąsieji išplauktų ant sudužusio laivo skeveldros. Išlikęs branduoliukas atkurtų naujas gyvybes, naujas viltis ir naują džiaugsmą».

Kadangi Pakštas tą planą laikė visų lietuvių užsimojimu, jis ir kitus juo sudomino, jų tarpe ir East St. Louis, Ill., kleboną A. Deksnį, dabartinį vyskupą, kuris (1969) tuo reikalu taip pasisakė: «Buvo senas jo troškimas — kurti kuriame nors kontinente naująją Lietuvą, neleisti lietuviams ištautėti ir tapti trąša kitai tautai. Amerikon emigracija buvo tada dar uždaryta. Jis pramatė du kontinentu, kuriuose dar daug neapgyventų žemės plotų — Pietų Amerika ir Afrika. Savo entuziazmu apie lietuviams suradimą laisvo žemės kampelio jis buvo uždegęs ne vieną lietuvį. Ir mane buvo įprašęs pastudijuoti įkurdinimą lietuvių Venecueloje prie Orinoko upės, kur randasi beveik tušti plotai, neištirti žemės turtai ir lengvas patogus priėjimas prie jūros. Mano jam pranešti tyrinėjimo rezultatai tą šalį išėmė iš

sąrašo kolonizacijai. Priežastis — nepastovi valdžia ir politinė struktūra toje respublikoje. Tada jis, palikęs ispaniškąsias respublikas, kryo į anglų valdomas kolonijas, kuriose duodama tautoms platesnė kultūrinė laisvė. Viena iš tokių anglų kolonijų kaip tinkama lietuviams įsikurdinti tuo metu buvo pramatoma Kenija, Afrikoje. Vėlesniais metais, kai jau didžiama lietuvių iš Vokietijos emigravo, Pakšto svajonė nukryo į Britų Hondūrą, Vidurinėje Amerikoje ».

Kelią, kuris jį galop nuvedė į tą kraštą, profesorius aprašė šitaip : « 1924 m. mano dėmesį patraukė Québec provincija. 1927 m. buvau susidomėjęs Sao Paulo estadu Brazilijoje. 1930 m. susikoncentravau Angolos plokščiakalniuose. 1939-1947 m. kibau dar į daugelį kitų kraštų ; bet beveik visur atsidaūčiau į politinius sunkumus »¹⁶. Mat, Pakštui rūpėjo įsikurti ant kalbinės bei kultūrinės autonomijos pagrindo, kas prieštaravo centralistinei tų kraštų tendencijai. Kodėl jis negalvojo apie JAV, jis laišku (1946.V.20) išdėstė Paryžiuje tremtinų likimu susirūpinusiam dr. Vėbrai : « Man rūpi kompaktinės kolonizacijos klausimas. Šiuo metu studijuojau įvairius Pietų Amerikos kraštus. Ten daug erdvės ir visokių progų pionieriams. Jų darbas — tai sunkus katorgos darbas, bet daug laisvės. Dabar visur miestų žmonės labai lepūs ; vis dėlto atsiranda drąsių pionierių, kurie lenda tarsi pragarui į nasrus. Reikia jauno entuziazmo. Jaunimas galėtų kur nors sukurti atsarginę Lietuvą. Be tokios senoji mūsų kultūra bus visuomet pavojuje ».

Dausuva. — Tolimesni įvykiai visai patvirtino jo pramatymus : naujieji ateiviai JAV pamažu atsitolino nuo Lietuvos ir jų vaikai pradėjo leisti šaknis svetimose kultūroje. Nors tai ir nuliūdino profesorių, bet tai kartu ir sustiprino jo pasiryžimą ieškoti žemės antrajai Lietuvai. «Paskutiniais metais Pakštas ypatingai buvo susirūpinęs kolonizacijos klausimu », konstatavo, karštai pri-tardamas, Anatolijus Kairys (Chicagoje). « Sakyčiau, jis [šią veiklą] suaktyvino, lyg nujausdamas artėjančią mirtį. Tą, ką mes vadinome *Dausuva*, turėjo būti pastovus ūkis, pionieriškais pavyzdžiais tvarkomas, idealistų apgyvendintas su tikslu kulti-

¹⁶ *Draugas*, 1950.X.10 d.

vuoti savo kalbą ir bendrai saugoti savo kultūrą. Dėl to jis iš naujo suskato važinėti, ieškodamas parankaus kampelio su minimaliniu kultūrinės nepriklausomybės laipsniu ».

Sukoncentravęs savo mintis į Britų Hondūrą, mūsų geografą ten nenuvyko kaip avantiūristiškas jaunuolis, šokdamas į nežinomus vandenis. «Jis, — tvirtina Pr. Baltakis, — Britų Hondūrą pasirinko tik po trejų metų studijų », ką profesorius patvirtino : « Tai didžiųjų idomybių šalis. Jau treji metai, kai perskaitau veik visas knygas apie jį »¹⁷. Tai paliudija ir A. P. Mažeika, kitas «Antrosios Lietuvos» šalininkas iš JAV sostinės. Neapolyje įsigijęs jūrinių mokslų doktoratą ir tolimo plaukiojimo kapitono laipsnį, jis geriau už kitus suprato Pakšto idėjas : « Vieno pokalbio eigoje (Washingtonė) man išspruko mintis, kad mūsų vaikai prarandami amerikozmui; bet kad mes galėtumėme iš dalies ištaisyti tą trūkumą, susitelkdami krūvoj. Čia pat buvo peržvelgtos įvairios salų grupės Pacifike, kurias jis, mano nustebimui, pažinojo gana išsamiai. Tų studijų viduryje man teko išvykti į okeanografinę ekspediciją. Man sugrižus, jas tęsėme. Peržiūrėjus artimesnius kraštus, profesorius siūlė Britų Hondūrą ir nutarė praleisti ten keletą mėnesių ». Tą planą išvystė Steubenville, kur jis tuomet dėstė.

Ekspedicija į Britų Hondūrą (1958.VI-VIII). — 1958 m. birželio 16 d., atostogų pradžioje, Pakštas (65 metų) iš Miami išskrido į tą šalį, kur jį sostinės Belizės aerodrome sutiko aeronautikos inžinierius Pranas Baltakis (32 metų), ateitininkas iš Panevėžio apskrities, ir šiojo bičiulis mokytojas Aleksas Krapas. «Profesorius, — taip prisimena pirmasis, — kaip visuomet pilnas energijos. Nežiūrėdamas nuovargio, pasileido vizituoti eilę įstaigų ir jėzuitų vedamą mokyklą». Kitą dieną ši bravūriška trijulė praleido motoriniame laive, tyrinėdami pajūrį. «Jautėmės atradę seniai ieškotą kampelį, dar laisvą nuo įkyrėjusio triukšmo ». «Nardėme koraliniame dugne, kristališko švarumo vandenyje», džiūgavo entuziastiškas aukštaitis.

Toliau reikėjo leisti į krašto gilumą. Tuo reikalu ekspedicijos galva prisijungė prie *Texas Agricultural and Mechanical College* zoologijos grupės, kuriai vadovavo prancūziškai kalbąs prof.

¹⁷ *Draugas*, 1958.VI.19 d.

Fugler. Tokio vadovo jam kaip tik reikėjo ! «Pakšto tikslas,, anot Baltakio, susipažinti su augmenija, gyvūnija, klimatu. Maistas daugiausia iš dėžučių; nakvynė ne visuomet po stogu ir lovoje. Jei būdavo viduje, būdavo viename kambaryje [viskas] visiems — dalyviams ir sugautiems gyvūnams ». Cituokime dar patį šefą : «Mūsų kambarys greit pasidarė laboratorija, kurioje eterio, formalino ir alkoholio kvapai buvo susimaišę su rupūžių, driežų, gyvačių ir vampyrų priedais »¹⁸. Taip jis daužėsi maždaug dvi savaites, per kurias susipažino su ūkio stotimis, vaisių plantacijomis ir su besikuriančia vokiečių menonitų kolonija.

Nors «tarzanu» pavirtęs akademikas ir buvo užimtas nuo saulės ligi saulės, jis vis dar rasdavo laiko *Draugui* parašyti pranešimų, kurie iš naujo parodė, koks jis gabus kelionių aprašinėtojas. Dėl to daugelis skaitytojų buvo sužavėti. Iš South Bend, Ind., jo kolega Kolupaila (66 metų), irgi nemenkas «plunksnočius », jį (1958.VII.3) sveikino žodžiais : « Visi žavimės Tamstos humoristiniais aprašymais ir laukiame daugiau».

Ir atskiriems prieteliams jis nepašykštėdavo raportų. Laučkomis jis (1958.VII.8) brūkštelėjo : «Devynias dienas praleidau didžioje giriose. Ten gyventojų nebuvo. Gaudėme daugiausia amfibinius gyvulius. Kai per daug gyvybės prisirenka mūsų kambaryje, tai perteklių sumerkiamo į slojikus. Tad jei atvyktumėt — konservų turime svečiams pavaišinti». Čia jis jautėsi lyg grąžintas į Gedimino laikus. Reikšminga ši žinia : « Pradėjo ūkiuose kurtis 5.000 menonitų. Tie turės kultūrinę autonomiją: nepriklausomai tvarkys savo eklezinius ir mokyklinius reikalus». Vėliau jis kalbėjo ir antrajai savo žmonai apie šią koloniją. Štai jos prisiminimas: «Užsisvajojęs jis pasakodavo apie *Dausuvą*. Kad Britų Hondūre jau apsigyveno viena vokiečių sekta — tai visi žemdirbiai, kurie nori išlaikyti savo kalbą, savo religiją, savo gerai išauklėtą atžalyną. Pasakojo, jog jie nupirkę didelį plotą dirbamos žemės, jau pasistatė sau (medinius) namelius ir jau atidarė savo mokyklą. Kad taip mes išsigalėtumėme ten persigabenti nors vieną šimtą šeimų »¹⁹.

¹⁸ *Draugas*, 1958.VII.5 d.

¹⁹ J. Narūnė-Pakštienė, *Atsiminimai, laiškai, apsvartymai*, III t.,

Bet grįžkime iš Steubenville į Belizę. «Nežiūrint keliavimo vargų, prisimena Baltakis, pirmieji ekspedicijos išpūdžiai buvo geri. Profesorius grįžo į Belizę pasimatyti su krašto gubernatorium ir aptarti sąlygų lietuvių kolonijos kūrimui. Pokalbis buvo padrąsinantis». Apie tai Pakštas entuziazmo pagautas rašė: « Liepos 1 d. mano gyvenimo didžiausia diena, nes, bent principiniai, pasitvirtino mano ilgametė brangiausia svajonė rasti galimybių sukurti mažą autonominią lietuvybės židinį toli nuo karo laukų ir grubijoniškų valstybių »²⁰.

Ekskursija į Ispanų Hondūrą (1958. VII). — Atsisveikinęs su Texas-ekspedicija, mūsų «Tarzanas» nusprendė patyrinti ir netoliese esantį ispanišką Hondūrą, į kurį išskrido 1958 m. liepos mėn. 12 d. « čia, — taip aiškino Baltakis, — vizitas apsiribojo sostine Tegucigalpa, kur jis aplankė daugelį valdiškų įstaigų ir mokyklų, išstudijavo statistikas, užmezgė pažinčių su įvairiausio luomo žmonėmis, pasiekdamas net ir Hondūro prezidentą ! » Šis jį priėmė liepos 20 d. « Lietuvių grupei kolonizacijai jis pritaria, skaitome Pakšto dienoraštyje, tik mano, kad reikės konstitucinių pataisų įstatymuose, suteikiant lietuviams kultūrinę autonomiją. Pavedė tuo reikalu tartis su prezidentūros sekretorium. Šis irgi mano, kad bus konstitucinių sunkumų. Abu mane priėmė draugiškai». Po to naujos tėvynės ieškotojas įsitikino, kad ispanų Hondūre autonominei lietuvių kolonijai sąlygos yra nepalankios. «Honduras, kaip ir visos lotyniškos šalys, laikosi monokultūrinės politikos, kultūrinis bei kalbinis įvairumas jam svetimas ».

Liepos 26 Pakštas vėl britų Belizėje. «Paskatinti pirmos kelionės, — taip raportuoja jo adjutantas Baltakis, — mes dar kartą pasileidom į krašto gilumą. Profesorius palydovais pasirinko du vietinės kilmės medžiotojus. Mūsų džypas nebeturėjo stogo, nei stiklo. Iš sėdynių minkšta medžiaga buvo išbyrėjusi. Į visas spragas buvo prikišta ginklų bei amunicijos, galionas arbatos ir bonka degtinės kokiam liūdesiui nustumti. Šioje kelionėje 65 metų amžiaus profesorius išvargo dvi savaites, pasiekdamas Guatemalos ir Meksikos pasienius ».

²⁰ *Draugas*, 1958.VIII. 11 d.

Atsisveikinimas su Hondūru (1958.VIII). — Savo ekspediciją, kuri truko lygiai du mėnesius, mūsų kraštų tyrinėtojas užbaigė rugpiūčio 16 d. «12:30 PM, taip skaitome jo dienoraštyje, buvau pakviestas priešpiečių pas gubernatorių Vickers. Maniau, kad tai bus vaišės jo šeimos ratelyje. Bet greit pamačiau, kad renkasi vis daugiau žmonių, apie 30 vietinių žymesnybių — departamento direktoriai, parlamento atstovai ir t. t. ».

Po to « paskutinė ruoša kelionei atgal. Jausmas gana keistas ». Tą jausmą mielas mūsų kolega išreiškė tokiu įkvėpimu, kad tuo rašiniu negalima nesižavėti, nes tikrą bet kokiai poezijos antologijai : «Kažkokia autosugestija įsikalbėjau, kad šita maža šalis yra lyg tąsa Lietuvos. [Šia šalimi] tėvynė net septyniomis apskritimis padidėjusi. Tad man pasidarė nyku su šiuo kraštu atsisveikinti. Nardžiau jo jūrų dugne, prasiskverbiau į jos girių gilumas. Dažnai pasikalbėdavau su jos biednais simpatingais žmonėmis, susitikau jos mandagių valdininkų, susidėjau net su tarzanais. Pasigėrėjau jos žaliais jūrų vandenimis, švariomis upėmis, stačiais kalnais ir begalinėmis giriomis, kurios vakarais suūžia, suzvimbia, sučirškia, sušvilpia, suklykia tūkstančiais suderintų orkestrų, tarsi visa Dievulio gamta užgieda gaivalingą himną, nuteikiantį džiaugsmu, ramumu pavargusį keleivį ».

O apie save mūsų tyrinėtojas, kuris šiuo tuo primena Aleksandrą von Humboldtą, dar pridūrė : « Čia buvo labai šilta ir drėgna ; bet išvysčiau netikėtą judrumą; numėčiau keletą svarų, nors valgiau beveik tris kartus daugiau negu šiaurėje. Ne tik neapsirgau, bet sustiprėjau, bent laikinai». Išvykdamas iš Steubenville, jis buvo pasiruošęs viskam, nes buvo skiepijęsis prieš raupus bei šiltinę ir nusivežęs 17 įvairių vaistų. Net testamentą buvo padaręs ; ne iš baimės, bet iš tvarkos meilės. Iš laiško, 1958 m. birželio 4 d. siųsto giminėms Chicagoje, paaiškėjo, jog tuomet jo turtą sudarė 7.300 dolerių, kurie turėjo būti padalinti tarp artimųjų Lietuvoje ir Amerikoje. Nors « šitoje kelionėje visko galima tikėtis », išsireiškė jis minėtame laiške, bet jokios nelaimės neatsitiko. Net sirgti neteko; jei neskaityti porą kartų jį kamasusios dezinterijos. Taigi, kad ir netrūko vargų vargelių, mūsų «tarzanas » rugpiūčio 16 sveikas lipo į lėktuvą, kuris jį grąžino į Miami.

Dausuvos Sįjūdis (1959-1960). — Dausose virš savo *Dausuvos* skraidydamas, profesorius suvedė savo pastangų balansą? kurį randame šešioliktame laiške *Draugui*: «Daugelis šiuos punktus palaikys tik fantazija; bet be jos pasaulyje nieko žymesnio nesukurta. Kūrybinė vaizduotė visur buvo reikalinga. Tad verta svajoti ir apie lietuviybės nemarumą net ir tragiškiausiose tautos bandymuose».

Savo teisingais žodžiais Pakštas sutvirtino ne tik ankstyvesnius šalininkus, bet ir įtikino daugelį realistų, kaip parodo pavyzdys šaltapročio okeanografo Mažeikos (43 metų), kuris visą reikalą sutraukė į šiuos punktus :

1. Lietuviškasis jaunimas nutausta sparčiai ir per apytikriai 40-50 metų lietuviškai kalbančių, organizuotų lietuvių JAV nebebus.

2. Sutelkus bent 10.000 lietuvių atskirame, mažame krašte kaip Britų Hondūre, mūsų kalbinė bei kultūrinė tradicija tęstųsi.

3. Būtų galima kurti įvairias bendroves, kuriose galėtų reikštis lietuviškas kapitalas.

4. Būtų efektyvus politinis veiksnys Lietuvos laisvinimo pagalbai.

5. Būtų antrasis mūsų kultūros židiny, įdomus savo skirtingumu nuo tautos kamieno kultūros».

Apie tolimesnį *Dausuvos* idėjos įvertinimą Mažeika štai ką pasakoja : «Aš grįžau iš Europos kiek vėliau ir Pakšto raštų pasėkoje radau įvairaus laipsnio susidomėjimo žymes. 1958 m. rudenį nedidelis skaičius pritarėjų įsteigė draugiją organizuoti įsikūrimą Britų Hondūre. Buvo numatyta steigti *Žaliosios diasporos* skyrius, kas New Yorke, Detroite, Baltimorėje, Chicagoje ir kitur įvyko, ir Washingtono grupę laikyti centru. Kadangi profesorius čia negyveno (o Steubenville), ir man dažnai reikėdavo išvykti tarnybos reikalais, pirmininku buvo išrinktas Juozas Vitėnas [46 metų], o aš [43 metų] pasiėmiau sekretoriaus pareigas ».

Norėdamas supažindinti ir platesnę mūsų visuomenę su tuo sąjūdžiu ir jam laimėti daugiau šalininkų, *Dausuvos* tėvas išleido tam tikrą atsišaukimą, kuris 1959 m. balandžio 5 d. buvo paskelbtas Washingtone. Kitą mėnesį (Y.15) išėjo ir pirmas *Dausuvos* biuletenis, kuris, laikas nuo laito, turėjo spaudą bei dausuviečius orientuoti apie nuveiktus darbus. Nors jo tebuvo išleista 100 egzempliorių, «pasipylė nemažas skaičius diskusinių rašinių.

Vieni tą mintį entuziastiškai gyrė, kiti ją suniekino », pastebėjo Mažeika. *Dausuvos* laivelis sunkiai grūmėsi polemikos bangose.

Dausuva polemikos verpetuose. — Gindamas šią idėją, Algirdas Gustaitis (42 metų), Los Angelese gyvenęs literatas, dar anksčiau Kanadoje einančioje *Nepriklausomoje Lietuvoje* (1958.IX.3) ir Amerikoje pasirodančioje *Vienybėje* (1958.IX.5) buvo sveikinęs profesoriaus užsimojimą ir daręs tokią išvadą : « Ar tasai projektas pasiseks ar ne, vistik lietuvių emigracinėje istorijoje liks drąsi mintis ». Pirmojo laikraščio redaktorius, Montrealyje gyvenęs liaudininkiškos krypties Jonas Kardelis (1893-1968) ta mintimi nebuvo sužavėtas, kaip parodo šis (sutrumpintas) jo priedas : Neabejotina, kad Pakštas turi gerą intenciją; bet ji visai nereali. Apie tokius projektus galima linksmi pasikalbėti; bet tai ir liks ne «drąsus siūlymas », o tik linksmas pasikalbėjimas, kai pritrūksta rimtų temų.

Panašiai atsiliepė (1958.XII.28) ir socialistų *Naujienos* Chicagoje, kur buvęs Seimo narys ir ministeris Rapolas Skipitis (71 metų) straipsnyje *Atsarginės Lietuvos eksperimentai* referavo apie *Nova Lituania* Paragvajuje, latvių *Paima* ir *Varpa* ir dar kitus nevykusius bandymus. Kadangi «straipsnis puolantis », Vitėnas atitinkamai atšovė.

Net Pakštui prielankiame *Drauge* pasigirdo abejingų atsiliepimų. Tokius, pavyzdžiui, pareiškė ekonomistas dr. Jurgis Budzeika (37 metų)²¹, kuris rašydavo ir į amerikiečių spaudą. Jam (1958.XI.20) tame pačiame laikraštyje atsakė miškininkas dr. Zenonas Prūsas (37 metų), ateitininkas iš Aukštaitijos. Baigdamas jis visai aukštaitiškai tarė: «Nežinia, ar šis profesoriaus planas pavyks ar ne. Kiekvienu atveju, pats idėjos iškėlimas veiks kaip šviežio oro papūtimas į ugniakurę teberusenantią lietuvišką ugnelę ».

Palikdami nuošaliai kitus atsiliepimus į pirmuosius Pakšto rašinius tuo klausimu, paminėsime atgarsį į jo atsišaukimą, paskelbtą 1959 m. balandžio mėnesį. Savo skeptišku nusistatymu vėl vyravo *Naujienos*. Iškėlusios klausimą «Argi lietuvių tautai bei jos kultūrai grėsia išnykimas, kad tokia saugojimo vieta

²¹ *Draugas*, 1958,X.14-16 d.

pasidarė reikalinga ? », jos padarė tokią išvadą : «Propaganda už tą sumanymą ugdo pesimizmo dvasią visuomenėje» ²². — « *Naujienų* nemačiau, tad nežinau, ką jos rašė», (1959.V.2) -atsiliepė *Dauguvos* minties puoselėtojas laiške, adresuotame Vitėnui. « Jeigu kas rašo, kad atsarginės tėvynės idėjos gimė iš pesimizmo, tai vis dėlto pravartu žinoti, kad nuo 1924 m. ši idėja keliama vien optimistiniais sumetimais : išgelbėti išeivijos dalį iš nutautėjimo ir bent truputį padidinti tautos etnišką erdvę. [Buvęs] prezidentas [liaudininkas] Kazys Grinius (80 metų) 1946 m. rugpjūčio mėnesyje man rašė surasti tokią žemę, kurioje tilptų 60.000 lietuvių kompaktinėje masėje be nutautimo pagundos. Manau, kad jis tai rašė, siekdamas optimistinių tikslų. 1949 m. gruodžio 24 d. Chicagoje K. Grinius man vėl priminė [šios] kolonizacijos svarbumą lietuviybės ateičiai. Tai mane dar labiau padrąsino, nors kai kuriems lietuviams išsigelbėjimo idėja gali būti ir svetima, ir nesuprantama ».

Į tą polemiką įsimaišė ir opozicija iš dešinės. Antai, Clevelande leidžiamoje *Dirvoje* Vincas Rastenis (54 metų), Lietuvoje (1931-1935) buvęs Tautininkų Sąjungos generalinis sekretorius ir jų spaudos šulas, pastatęs klausimą *Ar leistina taip fantazuoti ?*, «supeikė lietuvių įsikūrimą Britų Hondūre ir piktokai subarė visus tuos, kurie tą mintį skleidžia» ²³, tai yra A. P. Mažeiką. Savo kritiką Rastenis baigė šiuo ironišku gnybtelėjimu: «Kai tokios fantazijos spausdinamos, tai tik pakraipome galvas, nes žinome, kad, neskaitant pasvajojimo tabako debesyse, nieko apčiuopiamesnio nėra». Mažeika *Dirvoje* papunkčiui išsamiai atsakydamas į Rastenio priekaištus, pabrėžė: «Jei ta mintis yra fikcija, tai ji nėra kilusi iš savęs. Grupės žmonių didesnius dalykus padarė ir daro. Tų vokiečių menonitų kūrimasis Britų Hondūre jiems nėra jokia fikcija » ²⁴.

Iš kitų Pakšto « ginklanešių » dar minėtinas Leonardas Dambriūnas (53 metų), vienmintis iš Aukštaitijos. Savo rašinyje, (1959.V.2) išspausdintame *Naujienose*, jis taip pat klausė *Ar atsarginės tėvynės sumanymas yra pesimizmas ?* Jo atsakymas:

²² *Naujienos*, 1959.IV.17 d.

²³ V. Rastenis, *Ar leistina taip fantazuoti ?* žr. *Dirva*, 1959.VI.25 d.

²⁴ *Dirva*, 1959.VII.16 d.

«Ieškojimas kolonijos, kurioje būtų galima sulaikyti emigraciją nuo nutautėjimo, reiškia realios padėties supratimą. Tie žmonės, kurie ieško vietos kompaktiškai lietuvių kolonijai, parodo, kad jie padėtį nelaiko beviltiška. Jie — realūs padėties vertintojai ir aktyvūs išeities ieškotojai. O to negalima laikyti pesimizmo išvada»²⁵. Bet *Naujienos* neatlyžo — priešingai — už kelių dienų primigtinai tvirtino: «Pati idėja, kad nebesą kitokios išeities, kaip išgelbėti bent 'išeivijos likučius', išvežant juos į Britų Hondūrą, dvelkia giliu pesimizmu »²⁶. To paties numerio kultūriniam priede buvo paskelbtas ir J. Sulos feljetonas (?) *Gervijų pulkais skrenda lietuviai*, kur pajuokiamas Pakštas ir su pirmuoju būriu Honduran nuvykęs A. Durnosevičius.

Šis profesoriaus sumanymas susilaukė atgarsio ir okupuotoje Lietuvoje, kaip paaiškėjo iš šios pirmame *Dausuvos* numeryje atspausdintos žinutės : « Nežinia ar ryšium su atsišaukimu *Atsarginės tėvynės reikalui*, ar bendrai dėl lietuvių židinio Britų Hondūre steigimo sovietinio stiliaus feljetoną *Apie kelionę, į dausas ir įtartiną profesoriaus liqą* įsidėjo okupuotoje Lietuvoje išeinąs savaitraštis *Literatūra ir Menas*. Jame Pakštas vaizduojama kaip britų agentas, už pinigus verbuojąs lietuvius į Hondūrą²⁷.

Tokios polemikos paskatintas vienas kitas drąsuolis pats vietoje norėjo ištirti išikūrimo galimybes. Jų tarpe pasižymėjo, kaip jis pats save vadino, «ūkininkas iš praeities », Brooklynė gyvenąs žemaitis Vincas Jonikas, kuris buvo žinomas ne tik savo liaudies tonu sukurtais eilėraščiais, bet ir visuomeninio pobūdžio satyromis. Užsidedęs jis (41 metų) kreipėsi į *Dausuvos* tėvą, teiraudamasis nurodymų : « Mūsų veltui bėgantieji metai bus palaiminti prasmės. Mūsų sodybos ten vėl dainomis skambės » (1959. II.24). Sugrįžęs iš Belizės, jis užsuko pas profesorį, kuriam «pabėrė labai entuziastiškų žinių ». Bet kaip šis nustebo, iš Vitėno išgirdęs, kad Jonikas viename laiške (1959.IX.12) šitaip išsiplūdęs : « Aš negaliu suprasti, koks velnias jus apėmė, kad negalite atsipeikėti nuo Pakšto fikcijų. Aš tamstos nepažįstų, bet jei esate tokio amžiaus kaip Pakštas, turėtumėte pasimatyti su psichiatru.

²⁵ L. Dambriūnas, *Ar atsarginės tėvynės sumanymas yra pesimizmas ?* žr. *Naujienos*, 1959. V. 2 d.

²⁶ *Naujienos*, 1959. V. 7 d.

²⁷ *Literatūra ir Menas*, 1959. IV. 18 d.

Kvailesnės minties kaip ' Atsarginė Lietuva ' ir klaikesnės vietos kaip Britų Hondūras nei pats velnias lietuviams neįmanytų pasiūlyti ». Nors ūpo bangų nešamas, žemės ūkio mokyklą baigęs poetas vėliau iš naujo pritarė *Dausuvos* įkūrimui, šiurkštus idėjos paneigimas buvo būdingas žymiai visuomenės dabai. Ypač labiau prasimušę intelektualai tokiame sumanyme pasipriešino. Dar 1966 m. vienas jų iš Washingtono atsiliepė šitaip: «Manding visi fantastai vienodai sukirpti».

Aplamai *Dausuvai* pritarė jaunesnieji veiklūs katalikai, pirmoje eilėje ateitininkai, toliau skautai su dalim šaulių ; taip pat grupė dar neįsikūrusių liaudininkų bei šiaip liberalų. Būdinga, kad dausuviečių tarpe daug aukštaičių. Tai minčiai iš naujai atvykusių priešinasi tiek dešiniųjų, tiek kairiųjų lyderiai kartu su jų spauda.

Polemika šiuo gyvybiniu klausimu jaudino ir Europoje likusius tremtinius. Antai Ivinskis (1959.1.19) iš Romos teiravosi pas vyriausiąją dausuvietį: « Kaip dabar stovi lietuvių kolonijos klausimas ? Iš poros skeptiškų straipsnių supratau, jog sunku patogiai gyvenančią visuomenę išjudinti. Aptingome, smegenys taukais apaugo. Nenorime didelių planų vykdyti. Ar ne taip buvo su Jūsų projektais dar Lietuvoje ? ».

Papildoma žinovų ekspedicija ? — Pats Pakštas, stovėdamas viduryje visų tų sūkurių, per daug nesijaudino, nes buvo įpratęs būti ginčų objektu. Dėl to jis (1959.Y.20; pats 66 metų) jaunam savo sekėjui Anatolijui Kairiui (45 metų) Chicagoje nesinervindamas dėstė, kad toks « sumanymas galėtų būti vykdomas tik mažo būrelio pasiryžėlių, susibaudėlių, rizikuojančių ». Tik visa bėda, kad ir tokių beveik nesirodė, nes laiško gavėjas dar anksčiau (1958.IX.23) iniciatoriui buvo nusiskundęs : « Aš vienas esu pasirengęs : draugų nerandu».

Taip informuodamas *Dausuvos* tėvą, Kairys turėjo galvoje prisijungimą prie numatomos žinovų ekspedicijos, apie kurią mes daugiau išgirstame iš Mažeikos : «Po diskusijų [Washingtono dausuviečių tarpe] prieita išvada, kad Pakštas visuomenei nesuteikė pakankamai žinių, kad tokį kūrimąsi būtų galima vykdyti. Buvo tad nutarta organizuoti ekspediciją bent penkių specialistų, kurių kiekvienas ištirtų savo sritį ir pateiktų atitinkamą spren-

dimą ». Pakštas pritarė, pareikšdamas : « Nepridera mums labai rizikuoti. Reikia viską nuodugnai iširti»²⁸.

«Tokia kelionė, — tęsė Mažeika, — turėjo kainuoti apie du tris tūkstančius dolerių. Bet nei vienas stambesnis finansininkas neprisidėjo, ir tuo ta žinovų kelionė neįvyko ». Prie tos nesėkmės prisidėjo ir profesoriaus asmeniškai rūpesčiai, nes kaip tik tuo pačiu laiku jis ieškojo naujos vietos gyvenimui užsitikrinti ir, be to, turėjo klausyti gydytojų, jam patarusių rūpintis pašlijusia savo sveikata. « Tuo tarpu, dar skaitome Mažeikos pranešime, Britų Hondūre pradėjo reikštis nepriklausomybės judėjimas, kuris mums buvo nepalankus, nes daugumą gyventojų sudarė negrai. Todėl bendruomenės steigimo mintis pradėjo nustoti populiarumo net žymesniųjų pritarėjų tarpe ».

Paskutinis planas. — Bet tuo pati idėja dar nebuvo palaidota, nes Vitėnas (1960.IV.4) pranešė Pakštui: «Vakar (Washingtonė) turėjome pasitarimą *Dausuvos* reikalais. Susipažinome su pranešimais apie naująją Britų Hondūro konstituciją ir priėjome išvadą, kad dabar jau reikės tartis su vietinės valdžios pareigūnais. Tai nieko gero nežada. Todėl Mažeika iškėlė mintį paieškoti Dausuvai vietos Bahamų salose, kur jis neseniai lankėsi. Vietiniai pasakė, kad žemė kaštuoja apie 15 dolerių už akrą, o gyventojų tesama apie porą tūkstančių. Klimatas esąs puikus. Mažeika ryžtasi vykti į šias salas ir patyrinėti. Gal ir Jūs turėtumėte galimybės prisijungti ? ».

Mažeika pats apie naują projektą šitaip atsiliepė : «1960 m. pavasarį man pasitaikė būti keletą savaičių su okeanografine programa tarp Bahamų salų, kurios man daugeliu požiūrių labai patiko. Grįžęs pasiūliau profesoriumi vietoje Hondūro mėginti steigti bendruomenę vienoje iš Bahamų salų. Ten galima būtų nukreipti ir mūsų pensininkus, kurie turi tendenciją sustoti Floridoje. Jam ta mintis patiko ». Dėl to *Dausuvos* palaikytojas dr. Mažeikai (1960.V.26) pateikė šitokią planą: «Mums gal būtų patogiausia išsinuomotuoti Miami ar Nassau motorinį laivelį. Tada laisvai judėtume tame salyne». Tuo pačiu reikalu jis (1960. VIII.26) kreipėsi ir į Vitėną, kuris mano, jog tai gal iš viso paskutinis Pakšto laiškas : « Kompanijonų neatsiradus, nebevažiavau

²⁸ *Žaliosios Atžalos klubo biuletenio 4 nr., 1959.II.1 d.*

į Bahamas, ypač kad gydytojai (dr. D. Jasaitis) nepatarė į tarzaniškas keliones besileisti, atsižvelgiant į mano sveikatą: į širdies fibrolaciją ir t.t. » Tai nebuvo bailus bėgimas iš *Dausuvos* fronto — Pakštui bailumas buvo svetimas — o karti tikrovė, nes jau po dviejų savaitių dausuviečiai savo vado nebeturėjo.

Iliuzijų jis nebuvo susidaręs nė prieš tai, nes 1959 m. gruodžio 12 d. Brazilijoje gyvenančiam muzikui J. Kaseliūnui (45 metų) visuomenės laikyseną šitaip buvo apibūdinęs: «Mūsų žmonės Amerikoje labai gerai įsikūrė, o jaunimas pradeda įsijungti į kitą, didesnę tautą. Tad mažutės atsarginės tėvynės klausimas USA lietuviams nėra aktualus. Kitaip manančių labai maža ir jie neryžtingi. Ant visko gatava — gal jie važiuotų, bet pionieriais jie nebenorėtų būti». Šis realistiškas padėties atvaizdavimas Brazilijos tautiečiams, kurių daugumas veržėsi prie lietuviškesnio ir geresnio gyvenimo, buvo skaudus. Ypač dėl to, kad jie dar tų pačių 1959 metų vasario 16 d. iškilmingu raštu, po kuriuo pirmas pasirašė vis dar judrus dr. Eliziejus Draugelis (71 metų), buvo prašę Britų Hondūro gubernatoriaus padėti jiems įsikurti.

Vizijai išblėsus. — Paties regėtojo pasisakymas : «Kadangi *Atsarginės Lietuvos* steigimas nėra paprastas reikalas, bet išplaukiąs iš tautos tragizmo ir pavojingos geografinės padėties prie Nemuno, tai jis didžiūmai žmonių gali likti keistas. Atsarginės tėvynės užjūriuose turi tik keletas tautų. Lietuviai prie tokios minties nesipratinę, tad ir psichologiškai jiems tai atrodo neįmanoma»²⁹.

Teisininko J. Vitėno išspėjimas: «Nušviečiant *Atsarginės Lietuvos* steigimo klausimą, Pakštas neturėtų būti pristatomas kaip fantastas. Jis pats nebijojo būti vadinamas tokiu, nes, taip jis tvirtindavo, be fantazijos nieko neįmanoma padaryti. Bet jis buvo, — ką jis pats pripažino, — nepraktiškas žmogus. Dėl to jis ir norėjo, kad į *Dausuvos* kūrimą įsijungtų daugiau praktiškų profesijų žmonių. Jis buvo patenkintas, kad Washingtono rėmėjų būrelyje, kuris atsirado be jo raginimo — buvo net du jūrininkai »³⁰.

²⁹ *Darbininkas*, 1959.11.20 d. 27 nr.

³⁰ Ištrauka iš 1967.1.1 d. biografui atsiųsto laiško.

Jūros kapitono A. P. Mažeikos samprotavimai: « Toje sutelk-
tinio kūrimosi mintyje nieko nėra nerealaus : istorijoje pasitaikė
persikėlimų sunkesnėse sąlygose. Bet buvo veiksnių, paverčian-
čių tą idėją nerealia. Tautinio sąmoningumo stoka ? Gal to būtų
pakakę, jei ūkinė išsilaikymo bazė būtų buvusi užtikrinta. Gal
laikas nebuvo palankus ? Taip, nes pradėjus propaguoti Britų
Hondūrą, ten staiga atsirado tokia politinė padėtis, kuri pakirto
įsikūrimo mintį. Kapitalo stoka ? Įsikurti tropinėse sąlygose reikia
nemažų išteklių. Tokių neatsiras iš aukotojų, o stambesnių kapita-
lų savųjų tarpe mes tuomet dar neturėjom. Dėl to ir žygis į
Bahamų salas platesnio atgarsio nesukėlė, ir tuo būdu kūrimosi
mintis iš lėto buvo užmiršta »³¹.

Dramaturgo A. Kairio kartėlis: «Pakštui nepavyko šios
idėjos ne tik kad įgyvendinti, bet nė bangos sukelti. Nežiūrint,
kad jis ' sirgo ' šia idėja iki paskutinės savo gyvenimo dienos,
bet žodžiai liko žodžiais. Visuomenės abejingumas buvo didžiausia
jo nepasisekimo priežastis. Mūsų vadai beveik neėmė jo kalbų
dėmesin. O gal net sąmoningai ignoravo ? »³²

Menininkės J. Motekaitienės elegija:

Norėjai mus išvesti į kitą žemę,
Kaip Pranašas senos tautos —
Bet mirties angelas pastojo kelią
Ir nuvedė, kur tautos be ribos³³.

Bet viskas būtų galėję baigtis ir kitaip, jei «realistai» užuot
pamedituoti apie tai, kas yra galima, būtų griebęsi to, kas buvo
būtina.

³¹ Iš 1965 m. biografui prisiųstų prisiminimų.

³² Iš bendrų atsiminimų, atsiųstų biografui 1966 metais.

³³ *Draugas*, 1960.IX.24 d.

TARP PAGUNDOS IR GARBĖS

*Pagundos žmogų ne tik įstato į pavojų,
bet šiame ir sukelia jėgų, skatinančių
prie tokių palaimingų darbų, apie ku-
riuos žmogus anksčiau negalėjo nė svajoti.*
(Mistikas Eckehartas).

Prie žmonos kapo (1958.IX). — Dar visas švytėdamas dausu-
vietišku džiaugsmu, Pakštas (1958) rugpiūčio gale iš Hondūro
sugrįžo į Steubenville naujam semestriui. Bet čia greit sunyko
jo giedrumas : rugsėjo 29 jį sujaudino telegrama, pranešanti,
kad tą dieną Worcesteryje mirė jo žmona. « Baisiai nusiminiau ir
apglušau », įrašė jis į savo dienyną. Susiskambinęs su uošve,
jis kitą dieną išskrido į Naująją Angliją. Lėktuvu atsiplėšęs nuo
žemės, jis galėjo aiškiau apžvelgti savo dienas be *Mini*.

Kadangi nuo 1939-1940 m. ji nebebuvo pas jį sugrįžusi ir
vėliau bendriems draugams buvo pareiškusi, užvesianti skyrybų
bylą, Kazys turėjo manyti, kad jo Ona jį buvo palikusi galutinai.
Tuomet abiejų bičiuliai, dažniausia kunigai (Worcesterio lietuvių
parapijos klebonas Aug. Petraitis ir dr. J. Navickas, MIC, 1941
m. ten miręs) bandė juos vėl suvesdinti draugėn. « Kartą (1942)
juodu abu sutikau Brocktone, Mass., pas kun. J. Švagždį », pri-
simena Laučka. « Profesorius man pasakė, kad ‘ Onutė ir aš
susitarėme vėl gyventi drauge ’. Tą vakarą jiedu su kun. Petraičiu
išvyko į Worcesterį. Tačiau į New Yorką Pakštas grįžo vienas.
Jis vėl buvo pasilikęs viengungiu ».

Ir šįkart krinta į akį, kad jo žmona buvo linkusi sugrįžti,
kada ji, toliau nuo jos gimtinės, galėjo viena su savo vyru išsi-
kalbėti. Šimutis (1965.III.12) prisimena : « Charakteringa, kad
Onutė man yra rašiusi keletą laiškų ir teiravosi apie savo vyrą.
Ji jo nebuvo užmiršusi. Juo labiau jis jos neužmiršo — iš savo
menko uždarbio kas mėnuo jai siųsdavo pinigų. Iš visko atrodytų,
kad kas nors pasirūpino juos išskirti ». Tuo klausimu Bendorius
man (1968.X.8) dar aiškiau parašė : « Duktė buvo įtakoje moti-

nos, kuri savo žento nekontroliuoja». Jai, pernelyg augalotai moteriai,, tarp kitko, užkliuvo ir jo išvaizda — juk jis tik mažiukas, dargi su barzda, kuri ir tuomet Amerikoje nepriklausė prie vyriškio grožio ypatybių. Išklausykime dar Laučką: «Atrodė, kad p. Vasilienė turėjo stiprią įtaką į savo dukterį. Kai paklausiau jos, kodėl toks nepasitenkinimas žentu, ji, daug neaiškindama atsakė — ‘jis nerimtas’ ».

Jos provincinis ir asmeninis ribotumas jai neleido suprasti daug ko, kas dėjosi tuose plačiuose vandenyse, kokiuose nardė ir grūmėsi jos žentas. Tai paliudija ir jos reakcija į profesoriaus (jau trumpai paminėta) susitikimą su Ingrida Bergman. Ši, Stockholme gimusi filmų aktorė, jaunystėje buvo patyrusi daug nelaimių, nes anksti buvo nustojusi savo tėvų. Ilgėdamosi meilės ir globos, našlaitė išteklėjo už vieno dantų gydytojo, taip pat švedo. Šis jai įrengė Hollywoode jaukų židinį, kuriame ji savo 1938 m. gimusią dukrytę Piją auklėjo taip pavyzdingai, kad kolegos ją praminė « šventa Ingrida ». Dėl to jos, laimingos žmonos, motinos ir patriotės tuomet suruoštas susitikimas su Pakštu neturėjo nė krislelio erotiškumo. Bet kas iš šio nekalto vizito prie Ramiojo Vandenyno, apkalbiems liežuviams įsimaišius, pasidarė, kol žinia apie tai pasiekė Atlanto pakraščius ! Ir šitaip atsitikdavo ne kartą.

Paskutinės vilties nustojęs, kad Ona vėl galėtų pas jį sugrįžti, vyras gūdžiose savo Pittsburgho dienose pasiryžo išgauti formalų išskyrimą. Šiuo tikslu jis 1953 m. rugsėjį išvyko Meksikon, kur (IX.9 ar 10 d.) Zimapano, Hidalgo, (Zimpan City) miesto teisme gavo divorsą. Prašymą jis buvo parėmęs pareiškimu, kad žmona jį palikusi. Tokiais atvejais Meksikos įstatymai duoda išskyrimą dėl *desertion for more than ten years*. Tačiau šis sprendimas jam nepadėjo JAV, nes dabar jau nebesutiko skirtis žmona. Tuomet vyras norėjo savo dokumentą legalizuoti JAV priklausančiose Virginijos salose (*Virgin Islands, U. S. possessions*), kur tokiais atsitikimais nuostatai prielankesni. Šitas žinias biografui patiekė kun. J. Jutkevičius (Jutt), Amerikoje gimęs Vyčių veikėjas, kuris tada buvo Worcesterio vyskupystės Moterystės Tribunolo narys, į kurį Pakštienė ir buvo kreipusis. Jo oficialiai išklaudyta, ji su ištuoka jau nesutiko. Taip ir buvo pranešta Virginijos salų teismui, kuo visas reikalas atpuolė. «Kokią rolę motina lošė šiame reikale, nežinau. Ji man nieko apie tai nesakė, nors žinau,

kad Pakštienė su motina gyveno ir jos buvo labai artimos ». O kas lietė Pakštą, « aš, taip tęsė kun. Jutkevičius savo 1970.

I. 4 d. biografui siųstąjį pranešimą, jį mačiau tik per šermenis. Jis buvo klebonijoje, bet nemačiau reikalo su juo kalbėtis apie jo bėdas — ji jau buvo mirusi».

Visas Pakšto stovis bei jo laikysena tampa geriau suprantama tik prisiminus tą mokslą, kuris aiškina psichofizinius reiškinius, pasirodančius vyriškio savotiškuose « atmainos metuose ». Jie gali taip pat atsilipti į charakterį, net gali pakęstąjį stumti į pavojų iškrypti iš ligtolinės jo gyvenimo vagos. Šis procesas vyrus nevienodai veikia, bet, kaip pastebėta, jis itin kamuoja daug kentėjusius ir po visų visuomeninių audrų ramybės išsiilgusius veikėjus. Ar gi jau taip reti atsitikimai, kada net idealistai senatvėje pavirsta pramogautojais (*goodtimininkais*) ? Tačiau kas nori bešališkai vertinti tokį būdo sukrėtimą, tas neturėtų įbesti akių tik į apgailėtiną deformaciją, bet taip pat į paliestojo pastangas nugalėti jam amžiaus ruošiamas psichofizines sunkenybes. Juk viena yra pagunda, o kas kita — ryžtas iš jos išsikapstyti. Nėra abejonės, kad Pakštą ji buvo supurčiusi; bet lygiai taip aišku, kad jam pavyko ištrūkti iš aistros klastingo glėbio.

Šitame sąryšy reikia prisiminti jau cituotą mistiko posakį, kuriam pritaria ir menininkas Michelangelo: «Tik tamsiomis gundymo valandomis gimsta šventumas». Nors Pakšto atveju visai nemanome tiek aukštai siekti, vis dėlto galime paliudyti, kad ir mūsų profesoriui ši tiesa nebuvo svetima. Tobulėjimas teisingysto tik iš dviejų polių įtampos, kurioje žmogų nevisada lydi vien laimėjimai. Gal čia įterptinas šis Bendoriaus prisiminimas : «1954 m. sausio mėnesį atvykęs į New Yorką, jis, pasikalbėdamas su Pr. Vainausku ir su manimi, pasisakė, suradęs moterį, suomiškos kilmės amerikietę, kuri jam padedanti suredaguoti raštus ir kurią jis norėtų vesti. Mudvių patarimas buvo neigiamas, nes tai būtų nesuderinama su jo garbinga praeitimi. Už kelių savaičių (1954.III.25) jis man rašė: ' Reikalas likvidavosi taikiai. Tad ūpas išsilygina ' ».

Nors jis ir Washingtono metuose pateko į tą įtampą tarp pagundos ir garbės (dėl to nuo jo atkrito nevienas draugas), jis betgi iš tunelio vėl rado kelią į šviesą.

Šiame kelyje jį sukrėtė vienas Onutės laiškelis iš Worcesterio. Šis, ant menko popierėlio, mašinėle parašytas, rezignacijos per-

sunktas raštelis, pranešė jam: « September 6, 1955. Gerbiamasis, Ar nebūtų Tau pravartu turėti savo lizdą, nes jau dienos baigiasi ? Jau laikas būtų susitvarkyti... Mama nori į Floridą persikelti ir ten nuosavybę nusipirkti. Ką manai apie tai ? Viso labo, Tavo žmona Ona ». Iš to matyti, kad jau šeštą kryželį nešanti moteris savo padėtimi nebuvo patenkinta ir gal dėl to ir ieškojo kelio atgal. Bet ir dabar jos pačios noras apsispręsti silpnas — «Mama nori».

Kokiose ribotose sąlygose turėjo gyventi žmona po vienu stogu su mama, jam buvo žinoma. Pradžioje po atvykimo į JAY ji ilgesnį laiką nieiškojo tarnybos, o vėliau, Pauliukonio žiniomis, ji dirbo slapta, nes gėdinosi prisipažinti, kad vyras jos neišlaiko. Toliau mes išgirstame iš to paties istoriko parašyto nekrologo : « Ji dirbo Hartforde, Conn., poilsio namuose, vėliau Lancasteryje, Mass., atsilikusių vaikų mokykloje. Bet jautriai išgyvendama nelaimingųjų vaikų tragediją, negalėjo ilgiau pasilikti. Ji dažnai buvo kviečiama į teismą vertėja»³⁴.

Jos materialinė būklė buvo nepatenkinama, nes vyras, pats vos suveddamas galus su galais, nevisuomet pajėgė jai sumokėti tų, berods, sutartų 75 dolerių kas mėnuo. Tuomet ji, — taip bent tvirtino Bendorius, — «vadovybėms tų mokyklų, kuriose jis dėstė, rašydavo skundus». Ir morališka jos savijauta buvo prislėgta, nes — be vyro ir be vaikų — kokia jos laukia ateitis ? O kai ją dar apnyko neišgydoma liga, griaužianti jos moteriškąją grožį, kuris šalia jos švelnumo bei kultūringumo sudarė jos patrauklumą, vilties saulutė visai nusileido. Apie Onos ligą p. Janina (1958.XI.18) iš Kazio sužinojo : « Mano žmonelė mirė po antros operacijos. Jai pirma buvo padaryta 1953 m. vasarą. Tada gydytojas ligą buvo pavadinęs *tumor*, gal kad nepagąsdintų. Bet dabar jis man prisipažino, kad ir tuomet buvo vėžys. Dabar šis grįžo. Po operacijos ji kiek pagerėjo : bet paskiau atkrita, ir greit įvyko katastrofa»³⁵. Trumpai prieš tai, Pauliukonio žiniomis, pagrįstomis Pakšto laišku iš 1958.X.13 d., vienos pažįstamos jis buvo įspėtas ; bet užuot į Worcesterį, jis nuvyko į Clevelandą.

³⁴ Pr. Pauliukonis, *Prie naujai supilto kapo* (Onai Pakštienei mirus), žr. *Moteris*, Toronto 1959 m. 14 nr., 25-26 psl.

³⁵ J. Narūnė-Pakštienė, *Atsiminimai, laiškai, apysvarstymai*, I t., 19 psl.

–«Aš vis dar gailiuos, kad Ponios nepaklausinėjau daugiau apie Onytės ligos rimtumą ir kad tuojau nenuvažiauvau jos aplankyti».

Galima tad suprasti, kaip Kazys griaužėsi, lydėdamas spalio 1 d. Onytę į Šv. Jono kapines. «Apie jos mirtį patyriau tik po laidotuvių, — taip Pr. Pauliukonis (1965.II.7) pranešė biografiui, — ir sužinojau, kad į jas buvo atvykęs jos vyras ir kapinėse prisipažinęs kaltas ir velionės atsiprašęs». Tuomet Onutės «brolis ir motina jį pakvietė į pusryčius ir skaitė savo žmogumi».

Vieninteliame užsilikusiam jo uošvės laiške, (laikomam Chicagos archyve) parašytame ant lapo, išplėšto iš mokyklinio sąsiuvinio, ji savo pažįstamoms moterims tuos įvykius aprašė savo tarme, kurią čia pakeičiame bendrine kalba:

October 18, 1958. — Širdingai dėkoju už prijautimą mano liūdnoje valandoje ir už Šv. Mišias. Aš nepajėgiu Jums pasakyti, koki smūgį aš turiu. Jau 18 dienų su Onute persiskyrėme: bet man vis dar šermenys. Onutė mirė nuo (*gallblader*) operacijos. Pati nuėjo į ligoninę, po operacijos vaikščiojo ir rengėsi važiuoti namon. Po savaitės atkrito. Visą laiką miegojo; bet visą pažinimo protą turėjo iki mirties valandos. Pakštas padarė viešą išpažintį ant jos karsto. Prisipažino atsiklaupęs, kad jis kaltas jų persiskyrime. Visi žmonės balsu verkė. Šermenys buvo didelės. K. Juška.

Suprantama, kad ji savo ribotoje kasdienybėje (ir kaip motina) negalėjo kitaip parašyti. Vargu ar ji pajuto, kad šalia žento nerūpestingumo ir greta dukters bevališko blaškymosi buvo kalta ir jos pačios alergija Pakštui, jei iš viso čia leista kalbėti apie kokias nors kaltes.

Kad Pakštas būtų Pakštu. — Žiema iš 1958 į 1959 metus profesorui buvo sunki: sugrįžęs nuo *Mini* kapo į savo «kapą», ko gi jis galėjo tikėtis tame «šunmiestyje», kur jis «gyveno vienas be draugų»? ³⁶. Gūdu šioje nebylioje vienvėje «savas sienas prakalbinti!» ³⁷. Bet jis ir dabar nepasiduoda: priešingai, viliojimų įtampoje jis dar uoliau pasitempia — «savo vienvė skandinavų knygoje ir raštuose» ³⁸, nes nepaisant viso to, kas keitėsi aplink, jo misija liko kaip nekintamas gyvenimo uždavinys.

³⁶ Ten pat, I t., 33 psl.

³⁷ Ten pat, I t., 29 pal.

³⁸ Ten pat.

« Kai kada mes patys nežinome savo vertės, bet pagunda mums ją atidengia ir parodo, ką galime»³⁹. Šitas Tomo Kempiečio žodis Pakštui įtikimiausiai buvo žinomas, nes savo bibliotekoje turėjo net du leidinius to garsaus autoriaus veikalo *Apie Kristaus sekimą* »⁴⁰. Ir Tomą Kempietį profesorius bus ne tik skaitęs, bet sau ir pritaikęs, nes taip leidžia spręsti jo teigiama reakcija į visokius jo « atmainos metų » svyravimus, į visus tuos «tune-lius», iš kurių washingtoniškis buvo pats tamsiausias.

« Svajoju kai ką angliškai rašyti. Turiu net projektą »⁴¹. 1959 m. pavasarį ⁴² jis vėl galvojo apie *Economic and political geography of sovietized Eurasia*. Iš to darbo *Prentice-Hall* leidykla « norėtų man padaryti honoraro, mokamo per keletą, ar net kelioliką metų»⁴³. Turėdamas prieš akis standartinį veikalą, kuris — šalia istorinio Lietuvos žemėlapiu — turėjo būti pats žymiausias visų jo darbų, profesorius (66 metų) vėl «paskendo popieriuose ir knygose » ⁴⁴.

Bet ir naujų užsimojimų antplūdyje jam šito dar neužteko — jam dar reikėjo savo tautiečių, nes dabar, gal labiau negu bet kada, Lietuva yra jo gyvybinis eleksyras. (1959) vasario 18 jis pranešė poniai Narūnei, kuri už kelių mėnesių taps jo antrąja žmona : «Vasario 14 ir 15 d. praleidžiau Detroite ir Windsore (Kanadoje). Viso pasakiau net keturias kalbas, kurių dvi buvo skirtos Tautos šventei. Teko skubintis iš salės salėn — kalbėti, valgyti, gerti. Sugrižau labai neprimigęs. Kovo 1 kalbėsiu Colum-buse, *Ohio* » ⁴⁵.

Velykų Šventės davė naujų galimybių prasimušti į «Lie-tuvą»: «Nuo (1959) kovo 20 iki balandžio 6 išbuvau sunkioje kelionėje. Buvo daug privačių ir viešų kalbų: bet stigo miego. Paskutinę kelionės naktį praleidžiau traukinyje beveik tik pus-

³⁹ Tomas Kempietis, *Apie Kristaus sekimą*, I knyga, 13 skyrius, 19 nr.

⁴⁰ Vienas jų išspausdintas Bostone 1945 m., kitas išleistas 1954 m. Brooklyne.

⁴¹ J. Narūnė-Pakštienė, Atsiminimai, laiškai, apsvartymai, I t., 34 psl.

⁴² Ten pat.

⁴³ Ten pat.

⁴⁴ Ten pat.

⁴⁵ Ten pat, I t., 29 psl.

gyvis »⁴⁶. Taip atsidusdamas, jis neperdėjo, nes šikart, aplankydamas ateitininkus ir dausuviečius, buvo pasiekęs ir Chicago, kuri net veikėjams, tvirtiems kaip ažuolas, yra tikras ryklys.

Būdinga jo dvasiniam nusiteikimui, kad jis tais pačiais 1959 metais Pittsburghbe kalbėjo kun. Kazėno bei Miamyje kun. Razučio garbei ir kad jis tuo pačiu laiku pradėjo susirašinėti dar su kun. Deksniu, East St. Louis, Ill.

Eiliniam veikėjui viso to būtų užtekę su kaupu, bet Pakštui — ne. Jo įžvalgumas kartu su jo dinamizmu jį vis versdavo šviesti ir grynų amerikiečių sluoksnius. Šituo tikslu jis, pavyzdžiui, ne tik kalbėjo *Serra International* klube Steubenville, bet ir du kartu per radiją, nušviesdamas Chruščiovo atsilankymo reikšmę Amerikoje.

Nepaisant visų bėdų-vargų, šie išsiveržimai Steubenvillės «vienuoliui » padėjo vėl užkopti į jo pakštišką aukštumą. Vienne Detroite (1959.11.15) po jo įspūdingo atsišaukimo pavyko tautos reikalams surinkti 2.000 dolerių. Tokių mitingų atmosfera jam buvo tokia išganinga kaip džiovininkui skaidrusis kalnų oras. Lipdamas į tribūną, oratorius nubaidydavo vienatvės, senatvės, ligos ir liūdny prisiminimų šmėklas, kurios tiesė savo grubias rankas į silpnėjančią auką. Bet už tai jos dvigubai skaudžiai žeidavo nuo scenos nužengiantį senstantį vyrą. Dėl to (1959.

III.26) viena gailestinga siela jį jautriai įspėjo: «Noriu, kad Jums pasisektų įkūnyti patriotinę idėją ! Viena tik bijau, kad perdaug ' nenusilakstytumėte ' erdvėje ir žemėje, kad jėgų nepritrūktumėte. Mokėkite laiku pasilsėti, atsigriebti »⁴⁷.

Nors šie ponios Janinos patarimai buvo protingi, bet ar įspėtasis jos paklausys ? Vargu, nes tie darbai-vargai jam reikalingi kaip atsvara įtampoje, paskatinančioje atsispirti ir kopti aukštyn. Dėl to jis nepaisė nė tos *angina pectoris*, kuri jį kankindavo vis dažniau ir vis stipriau.

Pasiduoti taip pat neleidžia nė lietuvių visuomenė: jos dauguma ir dabar mato jame tą darbuotoją, kuris uoliau už kitus pasišvenčia patriotinei idėjai. Ji tiesiog laukia, net reikalauja, kad Pakštas būtų Pakštu. O visuomenė kieta savo viešiesiems tarnams.

⁴⁶ Ten pat, I t., 40 psl.

⁴⁷ Ten pat, I t., 37 psl.

VISUOMENĖS VEIKĖJO DALIA

Visuomeninės veiklos pilnos jo rankos.

Man nesuprantamas terminas. — «Visuomenės veikėjas» — šitą terminą pirmą kartą išgirdau 1917 m. tarp Friburgo lietuvių studentų. Jis man buvo nesuprantamas, nes pirmojoje mano tėvynėje tokių «veikėjų» kaip ir nėra : ten kone kiekvienas pilietis rūpinasi viešaisiais reikalais. Apmokamų politikų arba panašių visuomeninių profesionalų nėra; parlamentų nariams per sesijas tepadengiamos faktiškos išlaidos — ten visuomeninis veikimas yra *nobile officium*. Dėl to ir vadinamieji « kultūrininkai » ten neužsidaro lyg kokios esoteriškos būtybės savotiškoje *splendid isolation*, o stengiasi bent dalį savo laiko skirti krašto gerovei. Aišku, kad net tokioje santvarkoje ne kiekvienas veikliai darbuojasi visuomenėje, bet jis bent gyvai domisi ja; jis išdidžiau už Liudviką XIV gali tarti: *L'Etat c'est moi !*

Todėl mane nustebino, kad atnaujintoje Lietuvoje tais reikalais rūpinosi, palyginti, tik ribotas piliečių skaičius. Bet vėliau iš istorijos ir iš krašto sociologinės struktūros supratau, kodėl taip yra, ir tapau liudininku, kaip iš žemdirbių masės pamažu išsiskristalizavo visuomenininkai. Žymus stabdys šiame kelyje buvo ta ankstyvesnė opozicija, kuria tauta turėjo gintis nuo svetimųjų valdovų, nes kas šimtmetiniame pasipriešinime užkietėjo, tam sunku net savoje valstybėje pereiti į poziciją. Kliudė taip pat stoka gausesnio miestelėnų luomo, kuris valdymui geriausiai tinka. Prisimenu, kaip Mykolas Krupavičius per mitingus asmenuodavo : «Aš politikuoju, Tu politikuoji, Jis politikuoja » ir t.t., norėdamas tuo įkalti kiekvienam, kad gana svetimame rate būti svetima valia varomu dantiračiu, nes yra iškilusi šventa pareiga

pačiam piliečiui sukti savo ratą, t. y., formuoti tėvynės dabartį ir sukurti jos ateitį. Tai nebuvo balsas nykiai praskambęs tyruose, nes partijos bei šiaip organizacijos dygo kaip grybai po lietaus.

Šis tautos suvisuomeninimo procesas, kuris ją Nepriklausomybės laikais sparčiai būtų išvedęs iš atgyventų feodalistinių amžių kaip ir iš caristinės autokratijos likučių, staigiai buvo nutrauktas gruodžio 17 d. perversmo, kuris smurtu pakirto Lietuvos demokratišką vystymąsi. Saujelė karininkų valdžią atidavė vienam «vadui», jo giminėms bei jų artimiesiems. O šiųjų priešakyje ilgus metus žygiavo savimeilę tiesiog įkūnijęs smarkuolis, kuris, anot Skipičio, net kėsinęsis į demokratiško ministerio gyvybę⁴⁸. Nors ir šioje stovykloje netrūko geros valios, šis autoritetinis režimas sustabdė liaudies visuomeninį auklėjimą, krašto demokratinį brendimą. Tokiu būdu tie 14 metų (1926-1940) to patriarchato, kurio siela buvo savotiškas matriarchatas, pilietinio išgimimo atžvilgiu buvo pralošti metai.

Žinant demokratinio išauklėjimo svarbą, reikia džiaugtis, kad katalikai į tą darbą tuoj sprendžiamai įsijungė. Ir tai ne tik savo politikais, bet ir savo mokslininkais, kuriems Filosofijos skyrius buvo šviesus pavyzdys. Antai, Dovydaitis buvo Nepriklausomybės akto signataras, o visi žymūs mūsų filosofai — pasauliečiai (Šalkauskis, Maceina, Girnius) vadovavo Ateitininkų Federacijai, šiai visuomeninio kadro mokyklai, tuo sukurdami tokią tradiciją, kuri dabar tęsiama ir Amerikoje. Visai natūralu, kad ir Pakštas dar Lietuvoje rikiavosi į šią garbingą eilę, nes kaip toks Šveicarijoje ir Amerikoje, t. y. seniausioje ir didžiausioje demokratijoje, išsilavinęs vyras būtų galėjęs likti abejingas tautos likimui?

Visuomenininko vargai. — Būdamas demokratas, Pakštas ta našta apsikrovė visai antidemokratiniais laikais tėvynės meilės ir pareigos jausmo verčiamas. Tiek Lietuvoje, tiek Amerikoje minios jį matė spindintį visuomeninėje garbėje, visai negalvodamos, kad tokia veikla turi dar kitą, ne taip jau žavingą pusę. Ją bent iš dalies jis (1940.11.18) atidengė laiške, kurį iš Philadelphijos yra pasiuntęs savo pirmajai žmonai Worcesteryje:

⁴⁸ R. Skipitis, *Nepriklausomą Lietuvą statant*, Chicaga 1961, 328-334

« Kai Kaune sugrįždavau į namus baisiai išvargintas ir išnervintas visokių visuomeninių reikalų, tai ieškodavau kokiai valandai vienatvės ir tylos ». Jam to verkiant reikėjo, nes dažnai būdavo taip išsisėmęs, kad negalėdavo ištarti nė žodžio. Ne kitaip būdavo ir už Atlanto : juk jau girdėjome, kaip jis iš Kanados skundėsi, kad vargstas baisiai nuo visų tų klajonių, bėdų ir kančių (1940. 11.18), o JAV jam ne kartą tekdavo, prakaitą šluostant, « skubintis iš salės salėn»⁴⁹. «Visuomenės veikėju nėra noro visuomet būti », pasisakė jis (1940.VI.11) savajai *Mini*. Bet kas pajėgia išsinerti iš savo kailio ? Mes liekame ištikimi savo prigimčiai. Pakšto atžvilgiu tai matyti iš sekančio, ponios Janinos sužymėto pakvietimo, gauto po beveik 20 metų : «Vieną dieną (1959 m. gale) suskambino iš Steubenville sinagogos. Žydai buvo sužinoję, jog Kazys geras kalbėtojas. [Nesvyruodamas jis sutiko kalbėti jų šventėms : ‘ Mums jau seniai reikėjo stiprių ryšių tarp visų tikinčiųjų. Šita tema ir kalbėsiu ’»⁵⁰, pridėjo kviestasis.

Jis, žinoma, be pakovos prabildavo ir kitur. Vien paskutiniame jo periode (nuo 1946 iki 1958) jis mini 143 kalbas. Kitais metais prisidėjo dar 14 mitingų ar panašių parengimų, o 1960, jau paskutiniaisiais, dar keturius — New Yorke, Pittsburgbe, Clevelande ir Chicagoje. Paskutinis žodis, tartas Ateitininkų šventėje, jį galutinai nualino. Visuomenėje dirbo, joje ir mirė — prasminga visuomenininko mirtis.

Išnaudojimas. — Kitas gali manyti, jog noras pasipinigauti Pakštą bus taip dažnai stūmęs į sceną. Anaipol: kitas vargu ar būtų «gerklę plėšęs» vien už «garbę» arba už elgetišką honorarą. Daugelis kvietėjų apeliuodavo į profesoriaus patriotiškumą, tuo taikydami į jo jautriąją gyslelę. Šitaip jis tapdavo auka tų, kurie Lietuvoje tikru užsiėmimu telaikydavo raumenų darbą, o Amerikoje pinigų kalimą. Daugelio amerikiečių pašaipingas *eggheads* traktavimas kartais taip nuteikdavo ir jo paties kvietėjus, kad šie «užmiršdavo » jam gražinti net kelionės išlaidas. Ir ne vien jam ...

Panašiai kai kas skriaudė ir rašytoją. Tuo atžvilgiu būdingas šis ponios Janinos prisiminimas : «Rytais Kazys mėgdavo tuoj

⁴⁹ J. Narūnė-Pakštienė, *Atsiminimai, laiškai, apsvarstymai*, I t., 29 psl.

⁵⁰ Ten pat, III t., 57 psl.

sėsti prie mašinėlės. Šypsodavosi, kai X-laikraštis jam atsiųsdavo už mokslišką straipsnį aštuonius dolerius. Kad jie galėtų įsivaizduoti, koks tai didelis darbas ! »⁵¹. Bet kompiuteriškos galvos tiek vaizduotės neturi. Kai kurie laikraščiai galėjo teisintis nepritekliais ; bet kiti honoraru, tur būt, laikė tą garbę, kurią autoriui teikė spausdindami jo raštus, garsindami tuo ir jo vardą. Bet ir visuomenininkai vien šitokia «malone » nebūva sotūs.

«Profesoriaus, tvirtina Anatolijus Kairys Chicagoje, iš viso niekas nerėmė pinigais », išskyrus jo (1940 m.) žygį po Kanadą, kurį finansavo mūsų koalicinė vyriausybė. Dėl to jis ir « skraidė pigiausiais lėktuvais. Pavyzdžiui, 1958 m. grįždamas iš Hondūro, jis skrido, rizikuodamas gyvybe, tik keturiems keleiviams pritaikytu lėktuvėliu. Bet jis niekam dėl to (ir dėl kitų bėdų) nesiskųsdavo ». Net į Ateitininkų šventę Chicagoje, kur (1960. VIII) mūsų tautinis šauklys savo veiklą vainikavo neužmirštama « gulgės giesme », jis kartu su žmona lėkė, kaip jis (1960.VIII.27) pranešė Kairiui, «menka, *non scheduled* linija ».

Kad ir skaudu, bet būtina šioje vietoje paminėti, kad visuomenė, ypač amorfinė jos masė, savo veikėjus tevertina pagal gaunamą iš jų naudą. Kas patenkina jos reikalavimus, pirmoje eilėje finansinius, tam ji šaukia *Hosanna* ! Į reikalaujantį aukų kokiam nors idealui, ji dažniausia šnairuoja, kartais jį net likviduoja šūkiu *Tolle, tolle eum, crueifige* ! ⁵² Viso to Pakštas patyrė abiejose Atlanto pusėse, nes niekam nepataikaudavo. Jo, tiesa, nevisuomet taktingas atvirumas ir pranašiškas rūstumas, reikalaujant aukotis tautai, jam užsklėsdavo daug durų. Bet iš tiesų, jis savo ausį rėžiančiu, sąžinę jaudinančiu žodžiu visai nemanė ko užgaulioti. Jis šitaip turėdavo prabilti, *opportune importune*, nes to reikalavo jo misija, kuriai jis turėjo likti ištikimas. Kad jis tuo noroms nenoroms daugelį užgaudavo, jis dažnai net nepajusdavo. Nors jis griežtu savo pašaukimo vykdymu ne vieną yra atstūmęs, bet savo oponentams jis nekeršydavo ir pats nerezignuodavo. Dar pusę metų prieš mirtį ponina Janina paliudijo : « Visuomeninės veiklos pilnos jo rankos »⁵³.

⁵¹ Ten pat, V t., 1 psl.

⁵² *Jono* 19, 15.

⁵³ J. Narūnė-Pakštienė, *Atsiminimai, laiškai, apsvartymai*, IV t.,

Pirmas smauglys-pavydas. — Kad jo rankos buvo pilnos tos veiklos iki pat paskutinės valandos, tai nėra savaime suprantama, nes jis yra patyręs, kaip jau daug sykių matėme, ne tik pritarimo, bet ir pajuokos, išplakimo bei atakų visokių aistrų, kurių priešakyje piktai žygiuodavo pavydas. Tiesa, pavydas neišvengiamai palydi kiekvieną veikėją, kuris su ta bėda turi apsiprasti ; tačiau mūsų tautinio šauklio atžvilgiu jis pernelyg viršijo visas « normas »..

« Pavydas yra sena nuodėmė, dargi į septynių didžiųjų skaičių įrašyta, gal būt, sena kaip žmonija. Prisiminę praeitį, pamatysime, kad ir mūsų tėvynėje vienas ūkininkas pavydėdavo kitam geresnio derliaus, darbininkas savo draugui aukštesnio atlyginimo. Pavydėta ir visuomeninio gyvenimo vadovams. Ir išeivijoje nesame laisvi nuo pavydo. Ketgi dabar, sočiai gyvenant, pavydo ir skundų neatsisakoma »⁵⁴. Tai toje pačioje Chicagoje knietė širdį ir rašytojui Al. Baronui, kuris (1969.IX.19) tame pačiame laikraštyje panašiai pliekė tą ydą : « Daugumas vadovaujančių asmenų dirba be atlyginimo, aukoja savo laiką ir lėšas. Dažnai mes, nieko jiems nepadedami, reikalaujame, kad jie atliktų tokius uždavinius, kurių nepajėgia atlikti net brangiai apmokami ir stiprių laisvų tautų žmonės. Visi mes esame vieninga mūsų tautos dalis, atsidūrusi Vakaruose liudyti komunistinės tironijos neteisybę »⁵⁵. Savo straipsnį, vardu *Niekinimo manija* Baronas baigia teisinga pastaba : « Mūsų kritika neturi išvirsti į vienas kito niekinimą »⁵⁶. Tos nuomonės yra ir jautrios sąžinės Vincenta Lozoraitienė (Romoje), kuri tame organe priminė, kad jau būtų « laikas nustoti niekinti savuosius » : « Jei kuriam nors žydui pradeda gerai sektis, kiti žydai su juo kartu džiaugiasi ir jį iškelia svetimųjų akyse. Pas mus dažniausiai vyksta atvirkščiai. Jei kam nors iš mūsų pavyksta iškilti dešimts colių aukščiau už kitus, tuoj atsiranda, kas stengiasi jį pastumti žemyn. Tuoj pradedama pro padidinamąjį stiklą ieškoti defektų. Jei jų nerandama, tai kokia nors kaltė vis tiek išgalvojama. Dabartinėse mūsų sąlygose, mums gyvenant išeivijoje, tai ypatingai kenksminga ». Akivaizdoje tokio gėdingo savitarpio draskymosi p. Lozoraitienė šitaip kreipiasi į

⁵⁴ Br. Kviklys, *Pavydas ir skundai*, žr. *Draugas*, 1968.XII.20 d.

⁵⁵ Al. Baronas, *Niekinimo manija*, žr. *Draugas*, 1969.IX.19 d.

⁵⁶ Ten pat.

visus padorius tautiečius: «Dėl tragiškų priežasčių atsidūrę svetur, laikykimės vieningai, dirbkime bendrai vienam tikslui — išlaisvinimui savo tėvynės. Nepavydėkime vieni kitiems, bet džiauikimės, kad turėjome ir dar turime pasižymėjusių žmonių»⁵⁷.

Galima suprasti, su koku pasigardžiovimu Lietuvos okupantai ir jų agentai mūsų tarpe platina jiems Kremliaus sufleruojamus šmeižtus, dergimus. « Visą tokį niekinimą komunizmas išnaudoja savo naudai. Tai, anot pagrindžio poetės Onieškajos, eina labai Maskvos, 'kur viskas statoma ant kaulų', baigia Baronas savo įspėjimą.

Kadangi jau anksčiau matėme, kaip gudriai Sovietų subversantai iš pasalų graužė Pakšto reputaciją ir kaip lengvai jiems tikėjo nevienas jų klastos neįžvelgiančių profesoriaus pavyduolių, mes daugiau prie to čia nebegrįžtame. Verčiau, baigiant šį gėdingą poskyrį, pacituoti šį Goethės posakį: « Širšės kimba tik į sultingus vaisius, žiurkės — tik į brandžius grūdus». Gindami savo šauklį nuo svetimų agentų bei jų naivių pataikūnų mūsų eilėse, mes betgi nemanome, nė šioje vietoje, pastatyti jį aukščiau užtarautos, bet artimo meilę reiškiančios kritikos.

Kitas smauglys — ligos. — Tokios (ne tik skelbiamos, bet ir pritaikomos) artimo meilės jis buvo išsiilgęs, nes jo per 40 metų velkama visuomeninė našta jį buvo prispaudusi prie žemės. Tai pirmiausiai įvyko dėl vienos visai objektyvios priežasties, — kaip pabrėžia Brazaitis : «Lietuvių jausmas labiau linkęs į pasyvumą»⁵⁸. Kadangi ir Maceina panašios nuomonės, autorius aname žurnale tęsia : Tas jausmas « gyvenimą priima pasyviai, nesiimdamas [jo] reformuoti ». Tokio užsimojimo prie savo žemės priišti valstiečiai daugiausia laukia iš kitų — iš tokių, kurių rankos yra laisvesnės ir tuo jau yra išsikapstę iš pasyvumo, kas jiems leidžia visais pečiais atsiremti prieš fatalizmą ir aklą likimą. Dėl to Maironis, irgi vienas tų laisvūnų, sušunka savo tautiečiams r «Iškalkite, vyrai šių dienų, geležinę valią milžinų ! »⁵⁹.

⁵⁷ V. Lozoraitienė, *Laikas nustoti niekinti savuosius*, žr. *Draugas*, 1969.IX.11 d.

⁵⁸ J. Brazaitis, *Lietuvių charakterio vertybės*, žr. *Aidai*, 1961 m. 3 nr., 111 psl.

⁵⁹ Ten pat, 112 psl.

Pakštas kaip tik ir buvo vienas tų « kalvių », net vienas stipriausių, kas jam, apsuptam pasyvumo bei individualistinio užsidarymo ir griaužiamam viso pulko pavyduolių, brangiai atsiėjo, ypač jo sveikatai. «Toji įtampa jam sukeldavo pavojų jo nesveikai širdžiai», skundėsi ⁶⁰ ponja Janina. Tai nebuvo tuščia baimė, nes per paskutinius 18 jo gyvenimo metų jis suskaitė net 20 stipresnių atakų. Ta, kuri jį 1959 m. rudenį (IX.27) smaugė, užtruko net 13 valandų ir per plauką jo nenustūmė į grabą. Bet kadangi minios akyse veikėjas turi būti sveikas kaip ridikas, ji sirguliuojančiam vadovui yra nemaloni, kartais net žiauri. Tai ir Pakštą vertė dar uoliau nuslėpti fiziškus savo negalavimus. Bet pasiduoti tas mažiukas titnagas nė manyte nemanė. Antai, (1958.XI.24) jis atakų sąrašė pažymėjo: «Širdis sunegalavo. Bet lekcijas visgi paskaičiau».

Kad jis ir desperatiškai spyrėsi, jo sveikata vis labiau blogėjo. Tai pavojinga, nes jau greit sukanka 20 metų, kai jis paliktas «vienas kaip vilkas»⁶¹ ir be saugomos-glostomos *Mini* rankos grumiasi su savo ligomis. O jos gausios. Juk ar gi mažai stichijų jam teko pergyventi, jam, užgimusiam dar caro pavaldinu ir mirusiam J. P. Kennedžio prezidentavimo išvakarėse? Ir šiame tarpe koks stebuklingas Lietuvos prisikėlimas ir koks baisus jos nutrenkimas atgal į vergiją! Ir visą tą prometėjišką iškilimą bei tragišką kritimą jis tiesiog įkūnijo — ar tad nuostabu, kad jo širdis pavargo mirtinai?

Bet ligos ne taip baisiai būtų jį smaugusios, jei profesorių būtų supratę geriau jo tautiečiai: jie dažnai buvo greitai kritikuoti bei trukdyti, bet lėti padėkoti ar net padėti. Tai Anatolijui Kairiui išspaudė tokį skundą: «Jis nedalyvavo jokiame didesniame vienete, nei jo patarimų neklausė, o ir paklausęs jais nesivadovavo. Profesorius kartais skaudžiai primindavo mūsų atsilikimą, savanaudiškumą, nemokėjimą pažvelgti į tarptautinius horizontus. Todėl jis tapo savotiška rakštim, kurios ne vienas vengė. Iš tikrųjų — nežiūrint jo plačių pažinčių, garso ir 'draugystės' — jis neturėjo daug tikrų draugų. Tiesa, daug kas jo kalbomis grožėjoti, stebėjosi jo nepaprastu išsilavinimu, gilia

⁶⁰ J. Narūnė-Pakštienė, *Atsiminimai, laiškai, apysvarstymai*, IV t., 33 psl.

⁶¹ Ten pat, I t., 15 psl.

įžvalga ir net paradavo jo vardu ir šūkiais, bet konkretaus nieko ! Prof. Pakštas, kaip aš jį mačiau, buvo vienas. Kaip didelis ažuolas išaugęs ariamų laukų platybėje: daugelis į jį žiūrėjo ; kai kas jau ruošėsi pasipuošti jo lapais ».

Visas toks «traukymas pečiais » arba net pasišiaušimas prieš profesorių, neretai kilęs dėl jo paties kaltės, jo neapkartino, nes jam gerai buvo žinoma, kad regėtojai tegali atsiremti į saujelę susibaudėlių ir kad jų žodžiai dažniausiai iš skaudžios vienatvės krinta į kurčią tuštumą. Dėl to ir mūsų tautinis šauklys visus, kurie negalėjo arba nenorėjo sekti jo paskirties kebu, sutiko be apmaudo, tik su liūdesiu. Giliausiai jis atjausdavo ne vieno ateitininko, kaip jis išsireiškėdavo, «praeitininkiškumą », kuris jį lydėjo iki pat mirties vartų : 1960 m. Chicagoje įvykusioje šventėje, kai fotografas norėjo jį nutraukti kartu su kitais ateitininkais, tai ne vienas demonstratyviai atsiplėšė nuo tos grupės, kad tik nebūtų įamžintas kartu su juo, buvusiu Ateitininkų federacijos vadu. Mūsų kultūros istorija tokiems, ar tik nepritaikys posakio *Les absents ont tort* ?

VĖLYBA LAIMĖ

*Be saulėtos draugystės mano kelias.
Pabodo nuolatinė ir grubi kova.
(Iš Vytauto Mačernio 32 soneto).*

Ponia Janina. — 1959 m. kovo viduryje Janina Narutavičienė-Narūnė, gyvenanti Miami, Fla., iš pašto dėžutės išėmė laišką, atsiųstą jai Kazimiero Pakšto iš Steubenville, Ohio. Perbėgusi akimis šį, kaip dažniausiai, autoriaus mašinėle parašytą laišką (1959.III.12), ji stabtelėjo po palmėmis prie savo namelio, 3338 SW 25 St., nes profesorius jai buvo uždavęs lemtingą klausimą : « Ponia Janina, Kaip būtų, jei mudu dviese visai mažą prieglaudą suorganizuotume ? Nemoku šiuo klausimu tinkamai išsireikšti. Blogiau, kad dideli atstumai mus skiria. Kai išsikalbėtume, tai gal paaiškėtų, kuomi vienas antram galėtume būti naudingi»⁶².

«Maloni staigmena. Jau kelintą kartą skaitau šitą laišką. Bet ką gi jam rašyti, mažai pažįstamam ? Rytoj gal būsiu mandresnė », įrašė ji, dailiai braižydama, į savo dienoraštį⁶³. Užsisvajojusių žvilgsniu žiūrėdama čia į laišką, čia į vešlią gamtą aplink, jos sudrumsta širdis dar kartą perbėgo tą kelią, kuris ją iš Rusijos speigų per laisvąją tėvynę, niūrius lagerius ir per Kolumbijos karštybes galiausiai buvo atvedęs į Floridos palmių pavėsį.

1895 m. gimusi Panevėžyje valdininko Markevičiaus šeimoje, ji turėjo protingus tėvus, kurie jai ne tik leido baigti vietos gimnaziją, bet Petrapilyje dar žinomus Stebuto Aukštuosius agronomijos kursus, kad turėtų iš ko gyventi, o netaptų vienturte le-

⁶² Ten pat, I t., 34 psl.

⁶³ Ten pat, I t., 35 psl.

pūnėle. Žvalią gimnazistę mokė patriotiškai kapelionai, jų tarpe M. Lumbė (1887-1942) ir J. Stakauskas (1871-1944). Su jais ji pateko į lietuvišką patriotų sąjungą. Užsidegus ji dalyvavo ir Balio Sruogos (1896-1947) rengiamuose vaidinimuose. Petrapilyje ji įsijungė į Lietuvių studentų draugiją, kurios koncertuose ją užbūrė Kipras Petrauskas (1886-1968) ir kitos bekytančios mūsų teatrinio meno žvaigždės. Kai pirmas pasaulinis karas ją vėliau nubloškė į Tverę, ji ten dirbo Lietuvių tremtinių komitete, iš kur vėl prasimušė į Petrapilį, į ten sušauktą Lietuvių Seimą, o 1918 m. galop į laisvąją Lietuvą. «Atrodė ir oras čia gaivesnis ir plutelė duonos tokia skani ! », džiūgavo ji savo biografijoje⁶⁴. Vilniuje Markevičiūtė tapo žemės ūkio ministerio Tūbelio pirmąja sekretore. Ten kartu pas Joną Jablonskį (1860-1930) dar patobulino savo lietuvišką kalbą. Tai jai ne tik leido pasirodyti su straipsniais, bet dar redaguoti laikraštį *Žemės Ūkis*. Vienaame dienraštyje ji moterims iškariavo atskirą skyrį ir per radiją dar tam tikrą pusvalandį.

1921 m. Janina ištekėjo už inž. Petro Narutavičiaus (1885-1956), kuris degė tais pačiais idealais, ir savo laiku už lietuvišką nusistatymą buvo pašalintas iš Petrapilio gimnazijos. Slaptai išvykęs į Šveicariją, jis Berne įsigijo brandos atestatą ir ten pradėjo savo studijas universitete. Ten jis išmoko kalbėti ir *Schweizerdeutsch*, kuriuo jis mane vėliau Kaune ne kartą nudžiugindavo. Dar pasitobulinęs Belgijoje, jis baigė Petrapilio Politechnikos Institutą. Šalia tokio vyro ir ne be įtakos iš Sofijos Čiurlionienės (1886-1958) pusės, Janina plačiai reiškėsi mūsų spaudoje, bent tiek kiek leido auklėjimas 1922 m. užgimusios dukters Danutės.

« Daug saulėtų dienų prabėgo. Daug audrų praužė. Daug lietuvių žiauraus okupanto buvo išbaidyti iš savo lizdų »⁶⁵, jų tarpe ir Narutavičiai. Pirmiausia jie buvo nuvaryti į Vieną, toliau į užjūrį, kur 1956 m. Kolumbijos Medeline mirė ponios Janinos vyras. Kitais metais našlė persikėlė į Miami, Fla., pas ten ištekėjusią dukterį. « Čia sutaupytų pinigų likučiais įsigijau pastogę — skaitome jos autobiografijoje — ir taip prasidėjo naujas

⁶⁴ J. Narūnė-Pakštienė, *Mano biografija*, Miami 1966 (mašinarštis), 9 psl.

⁶⁵ J. Narūnė-Pakštienė, *Atsiminimai, laiškai, apsvarstymai*, I t., 1 psl.

gyvenimas mano nebe jauname amžiuje. Rašymas man būva didelis nusiramimas »⁶⁶.

Kas jai buvo «nusiramimas », kitiems buvo laimikis, ypač motinoms, nes meili jos plunksna užbūrė vaikus *Gintaro Takais*, *Snaigių Karalaite*, *Gintarėle* ir tolygiais leidinėliais. Nesunku pastebėti, kad Narūne tuo praturtino mūsų vaikučių gyvenimą, į kurį kiti poetai tik retkarčiais užklusta.

Visi šie džiaugsmingi ir skausmingi įvykiai giliai įrėžė savo ženklus į tą jautrią širdį, kuri nūnai našlauja po Floridos dangumi. Bet ką reiškia ir žavingiausioje gamtoje leidžiamos dienos, jeigu jos ateina iš nežinios ir tik į ją nuslenka ? O dabar anas laiškutis — nelauktas pragiedrulis tamsėjančioje daboje !

Motinos ir meilės jausmai. — «Prisimenu profesorių dar iš Lietuvos ; bet pirmą kartą susitiko va tik čia Miamyje. Tai buvo 1958 m. biržebo mėnesį, kada jis skrido į Hondūrą. Ta proga jis Alto skyriaus buvo pakviestas skaityti paskaitą tragiškų biržebo dienų minėjime. Ji buvo įdomi ir ne man vienai padarė teigiamo įspūdžio. Tada parašydavau *Draugui*; dėl to profesoriaus paprašiau duomenų. Tai buvo mūsų pirmas pasisveikinimas. Man imponavo jo šnekėjimo būdas, jo taiklus sąmojus »⁶⁷. Po referato ponia Janina, šitos citatos autorė, organizatorių buvo pakviesta užkandžiams mažame ratelyje, kur Pakštas piešė *Dausuvos* planus. Atsisveikindamas su ja, jis pažadėjo jai parašyti iš Hondūro. To jis neužmiršo. Sugrįžęs iš ten vėl sustojo Miami su pranešimu. Ir šįkart dalyvavo jo «pisarka», kaip jis, bnksmos nuotaikos pagautas, pavadindavo ponią Janiną.

Kito gyvybės ženklo ji čia susilaukė tik po trijų mėnesių. Laiškas (1958.XI.18) buvo liūdnas, nes profesorius rašė apie savo žmonos mirtį. Pavasarėjant jis (1959.II.18) jai skundėsi, kad «nuobodu vienam savo sienas prakalbinti»⁶⁸. Viena ji, vienas jis — sujaudinta širdimi ponia Janina varto lemties deivės jai atpustytą laiškutį; bet atsakymą duoda tik 1959.III.26 d. Vėlykų šventėms : « Kai dėl mūsų abiejų ‘ prieglaudos įkūrimo ’ :

⁶⁶ J. Narūne-Pakštienė, *Mano biografija*, Miami 1966, 16 psl.

⁶⁷ J. Narūnė-Pakštienė, *Atsiminimai, laiškai, apsvarstymai*, I t., 1 psl.

⁶⁸ Ten pat, I t., 29 psl.

principe nieko neturiu prieš»⁶⁹. Bet ir dabar ji nesiskubina. Jam primena savo amžių — « baisiai ryškus skaitmuo », prie ko dar prideda : « Gal reikėtų kiek daugiau vienas apie kitą žinoti»⁷⁰. — «Amžius manęs negąsdina», atsakė jis (1959.IY.7), «nes ir mano amžius jau žiauriai didelis Manau, kad man pritiktų vyresnė »⁷¹. Geresnei pažinčiai profesorius, kuris dabar semestro viduryje negalėjo nutraukti paskaitų, ponią Janiną pakvietė į Steubenville, kur ji jo šeimininkės bute ir globoje galėtų praleisti kelias dienas. Tačiau ji ir dabar delsė ir tik (1959) gegužės antroje pusėje vyko į šiaurę.

Pirmas išpūdis nekoks. «Jo bute daug knygų. Popieriai, žemėlapiai pasibaisėtinais visur išblaškyti. Ėjome pasivaikščioti. Pastebėjau, kad jis vis stabtelėja. Daktaras jam liepęs vis dairytis į langus, neskubėti — *angina pectoris*. Nemiegojau tą naktį. Kas daryti ? Palikti jį ? Ir tai tik dėl to, kad jis ligonis ir reikalingas pagalbos ? » Palikti jį vieną čia, kur «jis su nieku negali mintimis pasidabinti ir tik netvarkingai piknikauja ? » Ir taip jau per 20 metų ! « Rytojaus dieną man staigiai pasidarė aišku ». Motinos ir meilės jausmai suplaukė į tvirtą nusistatymą. «Tą dieną mes labai susidraugavome. Važiavome į gamtą, vaikščiojome alėjomis, tykliai, pamažu. Kitą rytą atsisveikinome širdingai »⁷², nes ponia Janina pasiryžo susieti savo likimą su jo likimu.

Vylingi miražai. — Vykdamą namon — pro Washingtoną, kur aplankė savo drauges ir bendradarbes iš Nepriklausomybės dienų — Tūbebenę, Škirpienę, Žalkauskienę ir kitas — ji išryškino naujo gyvenimo kontūrus. Kazys dar profesoriaus porą, trejetą metų, kad gautų *Social security*, o paskui juodu persikels į saulėtus pietus, į Miami, kad dabar Steubenville vienatvėje vargstas « puikusias džentelmenas »⁷³ galėtų atsiduoti *Enciklopedijai* ir kitiems mokslo darbams, kurių stambiausias ketino būti *Prentice Hall* leidyklai pažadėtasis veikalas. O ji jam būtų — jo paties žodžiais (1959.VI.29) — « įkvėpimas ir kanceliarijos šefas » ir be to dar pabertų poezijos spindulių į jaunųjų gintaro takus.

⁶⁹ Ten pat, I t., 38 psl.

⁷⁰ Ten pat.

⁷¹ Ten pat, I t., 41 psl.

⁷² Ten pat, I t., 42 ir 64 psl.

⁷³ Ten pat, I t., 63 psl.

Tai abiems būtų prasmingas saulėlydis. Bet ar tos svajonės tik nebus tie miražai, kuriais mįslingasis likimas žmogų kelia į padanges, idant jo kritimas būtų dar tragiškesnis ? Ar tik ne panašūs miražai svaigino ponios Julijos globojamą Šalkauskį prieš jam užgęstant varge ir neviltyje ? Bet kas, miražams viliojant, gąsdina save nelaimėmis ? Dėl to tarp Miami ir Steubenville užvirė susirašinėjimas, įkaito telefono laidai. Pagaliau profesorius (1959) liepos 11 d. jau Miamyje, kur abu tuoj apsirūpino reikalingais dokumentais. Juodu sutarė susituokti ne čia, o kur nors romantiškoje Karibų jūroje, gal Havanoje, nes jis buvo sumanęs ten toliau austi savo dausuvietiškus planus. Tačiau bažnytinėms formalybėms neleidžiant « medaus mėnesį » sujungti su geografo apsižvalgymu, jungtuvės įvyko (1959) rugpiūčio 1 d. vakare pačiame Miamyje — Šv. Mykolo parapijos klebonijoje, visai kukliai. Surišo juos kun. J. Razutis, liudininkais buvo ponios duklė Danutė ir jos vyras Karolis Vertalka.

Po ceremonijų, — taip skaitome Janinos Pakštienės užrašuose, — žentas Karolis visus pakvietė į šaunų restoraną : « Ten nuo 16-to aukšto matysime visą miestą, skęstantį šviesų jūroje, ir okeaną »⁷⁴. Tą vakarą, švęstą tarp rojiškos žemės ir beribio dangaus, abu buvo pasidavę savo svajoms. Miražai prieš kataklizmą?

« Medaus mėnesį » Kazys su Janina praleido čia pat prie Atlanto, tartum Floridos Palangoje : « Rugpiūčio 4 nešėme, — mums linksmi atidengia ponias, — rašomąją mašinėlę ir porą lagaminų į kun. Būdavo mašiną ir kėlėmės į Miami Beab, kur plaukė mūsų aukso dienos. Iš ryto braidydavome vandenyno pakraščiu ir džiaugdavomės oro gaivumu ir mūsų nesapnuota laime. Vėliau pusryčiaudavome čia pat pliaže, paskui, grįžus į kambarį, Kazys tuoj sėsdavo rašyti *Enciklopedijai*. Po to — į jūrą žaisti su bangomis. Vakare dažniausia turėdavome svečių — tai kun. Būdivas, tai kun. Razutis ar Karolis su Danute »⁷⁵.

Pirmasis (1908-1966), žinomas literatas, Miami *Corpus Christi* parapijos vikaras, labai mėgo Pakštą, su kuriuo vis turėdavo « marias kalbų », kaip jis pasisakė biografui prisiųstame anų dienų nušvietime : « Profesorius buvo pilnas jaunuolio vaizduotės,

⁷⁴ Ten pat, II t., 130 psl.

⁷⁵ Ten pat, II t., 134 psl.

judrus ir pilnas planų. Nors jis buvo jau nestiprus, bet turėjo nuostabią energiją. Rasdavau jį po vestuvių prie mašinėlės ruošiantį straipsnį.

Nejučiomis turi nusišypsoti, išgirdęs, kad mielas kolegą Kazys į savo *honeymoon* nusigabeno ir savo «raštinę». Bet jis ir iškiliausiuose savo privatinio gyvenimo momentuose liko ištikimas savo misijai. Dėl to ir pasitraukimas į kuklią ponios Janinos «rezidenciją» jam nebuvo kokia *splendid resignation*, o seno darbo tąsa naujose bei geresnėse sąlygose. Dabar, dideliems projektams daužant jo galvą, jam nebereikės steikus kepti ir puodus šveisti; dabar knygos ir žemėlapiai skaidresniu balsu jį užkalbins. Dar prieš pat vedybas profesorius *Draugui* buvo paruošęs rašinį apie *Genocidą ir lietuvių tautos išlikimą*, kurį baigė tokiu motinos garbinimu: «Lietuvos motinos teisingai gali didžiuotis 1941 ir 1943 metais davusios tautai normalų prieauglį žiauriuose sąlygose, čia ' šventasai ' egoizmas nusi-lenkė dar šventesniam patriotizmui. Visa tauta parodė savo nenu-galimą norą išlikti gyva kaip laisvas, susipratęs tautinis orga-nizmas »⁷⁶. Tęsdamas šias studijas, profesorius čia pat prie paplūdimio ruošė antrą darbą *Sovietija — didysis tautų kapiny-nas* ⁷⁷. Iš viso čia, kur ūžiančios bangos mušė taktą jo dinamiš-kumui, jis buvo nepaprastai gajus. Kun. Būdavas, kuris pas jį atpyškėdavo beveik kasdien, negalėdavo atsistebėti: « Jis pilnas toli siekiančių planų »⁷⁸.

Palaimingas sąskambis. — Viengungis vargu ar gali atjausti, ką reiškia sąskambis tarp vyro prometėjiško žygiavimo ir moters užjaučiančios širdies, tarp gaivalingo tapsmo ir puoselėjančios buities, tarp jėgos ir grožio, kada du savyje netobuli fragmentai vėl sudaro, kad ir visai platoniškai, tą vienumą, kuri lytims grąžina harmoniją ir pina jų laimės vainiką. Bažnyčia palaimino tą sąskambį, suteikdama jam šventumą tokio sakramento, kurį susituokiantieji suteikia patys sau — vienas kitam. Kiek iš jo

⁷⁶ K. Pakštas, *Genocidas ir lietuvių tautos išlikimas*, žr. *Draugas*, 1959.VI.20 d. 144 nr.

⁷⁷ K. Pakštas, *Genocido poveikis Lietuvos gyventojams (Sovietija — didysis tautų kapiny-nas)*, žr. *Draugas*, 1960.V.7 ir 14 d., 107 ir 114 nr.

⁷⁸ Kun. S. t. Būdavas, *Miamyje*, Miami 1966 (rankraštis), 10 psl.

palaimos bei kūrybos ir neiįprastai mūsų porelei! « Tu — mana sveikata », jis jai kartodavo ⁷⁹, nes dabar jam iš naujų šaltinių tryško naujas ryžtas, o jai kartu ir nauja poezija:

Jie ėjo dviese —
 Draugystės žiburį delnuos
 Jie paslaptingai nešė.
 Jie nešė ir tylėjo,
 Kad neužpūstų vėjai
 Šventos ugnies ⁸⁰.

Ne be reikalo Janina saugojo tą šventą ugnį nuo žvarbių vėjų, nes tokie pūtė iš visų krypčių. Juk tokiais atvejais tam tikra visuomenės dalis, ne pati geroji, sau leidžia kištis net į švelniausius savo artimo jausmus. Kai Dovydaitis vedė kaimietę — negerai; kai Šalkauskis vedė vyskupo giminaitę — irgi negerai, net blogai, juk «kaip toks filosofas gali taip pasielgti ? » Lyg Bažnyčios sakramentas būtų susitepimas ir nuodėmė ! Ir kai dabar visuomenei pasišventęs mokslininkas vedė jaunoms širdims atsidavusią poetę — taip pat negerai. Gal tie pašaipūs liežuviai nebūtų buvę tokie drąsūs, jeigu jie būtų galėję suprasti, kad ir dabar savo sarkazmo nuodais jie tepatepdavo maskoliškas strėles. Ir šitaip elgėsi ne tik profesiniai liežuvninkai, o ir ta «tikinčiųjų» rūšis, kuri sau leidžia bažnyčioje garbinti artima meilę, o šventoriuje praktikuoti artimo nepykantą.

Nors visa tai ir aptamsino vėlybą jo laimę, profesorius ir dabar niekam nekerštavo. Gyvendamas taikoje su Dievu ir tvarkoje su Bažnyčia, jis buvo tikras, kad *sanior pars* savo tautiečių jam, pražilusiam kovotojui, tos saulėtos draugystės nepavydės. Dėl to jis ir šikart tik numojo ranka į zvimbiančias « strėles », susitelkdamas naujam tikslui — užsitarnauti pensiją, kuri leistų jam galutinai įsikurti meilės šildomame mokslo židinyje. Tokia iliuzija jis (1959) rugsėjo pradžioje iš giedrios Floridos vienas lėkė atgal į atšiaurųjį Steubenville.

⁷⁹ J. Narūnė-Pakštienė, Atsiminimai, laiškai, apsvarstymai, II t., 135 psl.

⁸⁰ Ten pat, II t., 113 psl.

« PAŽADĖTOSIOS ŽEMĖS » AKIVAIZDOJE (1959-1960)

*Darysime bendrus planus, apgalvosime
visokias strategijas.*

Pensijos užtikrinimas. — Pakštas, tik raukydamasis paliko Miami saulę, puškėjimą okeane ir tą kūrybišką nuotaiką, kuria ponia Janina, jo «tvarkos elementas»⁸¹, buvo apgaubusi jį. Jam reikėjo grįžti į dūmus ir debesis, nes Steubenville kolegija buvo ne tik jo duona, bet ir vienintelė galimybė užsitarnauti *Social security*, kurios jis laukė kaip savo išganymo.

«Visa jo nelaimė buvo ta, samprotavo žmona, kad Kazys tiktai sulaukęs 65 metų amžiaus ėmė rūpintis savo pensija. Tad jam reikėjo ištarnauti dar tris su puse metų ir mokėti nustatytus mokesčius. Blogai, kad jis per vėlai susigriebė ! Šitame amžiuje jis galėjo jau ilsėtis gražioje gamtoje ir rašyti. Nepagalvota, nesuspėta, nesutvarkyta»⁸². Šitas sunkus atsidūsimas gal yra pamatuotas, nes moteris akyliau pastebi kasdieniškus būtinumus negu toks vyras, kuris aplekia kontinentus ir skrodžia istoriškas erdves. Neišvengiamai buvo užsimezergusios diskusijos, nes, nežiūrint glaudžiausio artimumo, ar lytys viena kitai nelieka tik paslaptimi ? Todėl tai, kas vyrui yra kova iki galo, ar moteriai negali būti saulėlydžio idilija ?

Kaip bebūtų buvę šiuo atveju, profesoriui, po audringos kelionės pasiekusiam prieplauką, dabar buvo likusi paskutinė proga gauti pensiją. Žinoma, ne tam, kad žodį ir plunksną iškeistų į šliures ir į šlafroką, o tam, kad laisvesnėmis rankomis pajėgtų ištuštinti rašomojo stalo stalčius, iš kurių rankraščiai jau patys veržėsi lauk. 1960 m. pavasarį gavęs užtikrinimą, kad galėsias dėstyti net iki 1962 metų, Pakštas nauja energija žengė į gausias savo auditorijas. Bet ar jis tik nesuklups «pažadėtosios žemės »

⁸¹ Ten pat, III t., 2 psl.

⁸² Ten pat, IV t., 71 psl.

akivaizdoje ? Tuo tarpu joks skepticizmas negraužė jo sielos. Priešingai, jis 1960 m. pradžioje tiesiog plyšta sumanymais : « Kai sugrįši [iš Miami į Steubenville], rašė jis žmonai, darysime bendrus planus, apgalvosime visokias strategijas »⁸³.

Kremliai demaskuoti. — Prie tų « strategijų » priklausė ir jo pasiryžimas koegzistencijos svaigulyje nuo Kremliaus veido nuplėšti kaukę. Eisenhowerio prezidentavimo (1953-1961) gale tai buvo tiek drąsus, tiek bergždžias užsimojimas. Tačiau nežiūrint to, kad tarp Maskvos ir Washingtono išsibalansavęs *status quo* nežadėjo nieko gero, jis išdrįso kelti balsą. Mūsų šaukllys savo mintis išspausdino *Drauge* : pirmoji dalis pavadinta *Genocido poveikis Lietuvos gyventojams*, o antroji dalis — *Sovietija — tautų kapinynas* ⁸⁴.

« Statistika rodo, autorius pradeda savo dėstymą, kad senojoje Rusijos imperijoje ir dabartinėje sovietizuotoje Eurazijoje nuolat auga į visus šonus tiktai viena rusų tauta, pagrobdama sau iš mažesnių tautų geresnės žemės ir pasisavindama kitų tautų prieauglį ». Tam įrodyti profesorius pirmoje vietoje privedė Lietuvos pavyzdį: «Rusų valdžioje dabar yra 2,3 milijonų lietuvių. Bet 175.000 jų yra už sovietinės Lietuvos ribų, taigi neturi savo parapijų, mokyklų ir laikraščių. Genocidą vykdydami, rusai išvežė gal per 300.000 lietuvių, kurių dalis sugebėjo grįžti su labai sužalota sveikata. Jų didžiuma išmirė prikankinta nepakeliamo darbo ir menkiausio vergams skiriamo maisto. — Dvasinį dabarties lietuvių kūrybingumą gali liudyti gausios jų leidžiamos knygos. Bet imant domėn visas kultūros sritis, Lietuva rusų priversta pasilikti tamsybių urve, kur ją įmetė 'Didysis Brolis'. — Jei tokia padėtis dar prasitęstų, tai procentualis santykis rusų naujai bus pakeistas taip, kad mažiesiems vargu ar beliktų jėgų svajoti apie laisvę. Rusijos istorija — tai istorija tautos, kuri kolonizuojasi ». Cituodamas šį žinomo rusų istoriko Kliučevskio (1841-1911) konstatavimą, Pakštas parodė, kad kilnesni rusai gerai žinojo, kad kolonizacija — imperializmo reiškinys. « Sovietų ryklusis imperializmas nesitenkina išnaudojimu, jis nušluoja tautas nuo žemės veido ir daro tai be didelio triukšmo, neįsijaučiant

⁸³ Ten pat, IV t., 22 psl.

⁸⁴ *Draugas*, 1960.V.7 d. 107 nr. ir 1960.V.14 d. 114 nr.

laisvajam pasauliui. Tad sovietinis imperializmas su savo genocidu ruošia tautoms kapines »⁸⁵.

Kad niekas negalėtų jo apkaltinti siauru nacionalizmu, profesorius taip pat nurodė likimą panašiai skriaudžiamų tautų — pirmiausia kitų baltiečių, toliau lenkų, gudų, ukrainiečių, gruzinų, žydų ir dar kitų, kurie visi priversti kultūriškai tręšti « didžiojo brolio » — ruso žemę. Autoriui, žinoma, daugiausia spaudžia širdį baltiečių išnaudojimas : « Be kontakto su laisvais ir humaniškais kraštais, mažos Baltijos tautos lengviau gali būti užgožiamos šiurkščių eurazinių Rusijos papročių ir grubios materialistinės pseudokultūros »⁸⁶.

Kitam gali atrodyti, kad Pakštas tokia kova prieš koegzistencinį apkvaišimą laužiasi pas savuosius į atviras duris. Deja, nevisai taip buvo, nes nevienas jo tautiečių, vargšu atsikraustęs į JAV, čia « atkuto » ir pamažu užmiršo okupuotą, engiamą tėvynę. Prieš miesčionišką visokių svetimybių garbinimą profesorius statė aną heroizmą, kokiuo savo laiku «Voronežo generacija » kartu su panašiais pasišventėliais buvo atstačiusi nepriklausomą Lietuvą. Nors jų ipėdinių stovis Amerikoje buvo kitoks, betgi ir čia buvo abiem rankom begalės galimybių vykdyti « kasdienišką heroizmą ». Štai vienas paties profesoriaus pavyzdžių : 1959-1960 m. žiemą jis Wheelingo YWCA narėms davinėjo rusų kalbos pamokas. Tuo tikslu jis kiekvieną ketvirtadienį autobusu važiuodavo pamokyti tas « labai inteligentiškas paneles »⁸⁷. Viena jų, tam neeiliniam mokytojui atsidėkodama, į vietos laikraštį *News Register* parašė korespondenciją, iš kurios matyti, jog ir šie kursai jam tebuvo pretekstas Sovietų imperializmui smerkti : «*Dr. Pakštas, taip ten skaitome, explained that the Soviets destroyed all the encyclopedias and books. Consequently, it remained for the professionals who fled to rewrite the volumes of information. One-half of the academicians and professionals were able to flee. About 25 % who were leftists survived, the other 25% were liquidated. Everyone now lives a double life in Lithuania* »⁸⁸.

⁸⁵ *Draugas*, 1960. V.14 d. 114 nr.

⁸⁶ Ten pat.

⁸⁷ J. Narūnė-Pakštienė, *Atsiminimai, laiškai, apsvartymai*, III t., 51 psl.

⁸⁸ Ten pat.

« Kazys dėstė puikiai; mokinės buvo sužavėtos», džiaugėsi ponja Janina. Bet ji kartu ir baiminosi dėl jo sveikatos : «Jis grįždavo visuomet paskutiniu ju autobusu — po 12 valandos nakties, išsisėmęs, pajuodęs. Neramiai žiūrėdavau į jį, rizikuojantį savo širdimi». Ir šitaip devynis kartus į mėnesį per visą semestrą, o «atlyginimas ubagiškas». Ar ne atkalbinti jį nuo šių pavojingų važinėjimų? Tačiau žmona nuo tokios intervencijos laikinai buvo susilaikiusi daugiausia dėl Wheelinge ruošiamos « Tautų parodos », kuri jai leido prieš nustebusias amerikiečių akis išdėstyti lietuvių tautodailės grožį. «Visu entuziazmu ėmiausi to naujo darbo. Atrinkau, kas buvo originalesnio iš mano eksponatų. Yisū atsidėjimu Kazys juos prikabinėjo, vargo, plušo; o aš apie juos aiškinau »lankytojams, kurie, anot amerikiečių spaudos, gėrėjosi jos *beautiful Lithuanian dress* ⁸⁹.

Dėdė ir jo brolvaikis. — Ponios Janinos džiaugsmas būtų buvęs dar tyresnis, jei ir Kazio kolega Hartungas būtų atvykęs pasigėrėti jos parodėle. Šiaip jis, jos nuomone, kiekviena tinkama ir netinkama proga pasirodydavo, o dabar pražiopsojo tokią retą galimybę susižavėti moteriška Lietuva !

Profesorių Bruno Hartungą jau esame minėję nekartą; kadangi mes jį ir toliau sutiksime, verta jį geriau pažinti. Plačiai lankęs katalikų universitetus, jis (33 metų) 1951 m. Washingtone buvo gavęs daktaro laipsnį. Po to ėmė dėstyti, pirmiau New Yorke, vėliau Pittsburghe, o nuo 1958 m. Wheelingo kolegijoje jis ėjo Ekonomijos skyriaus viršininko pareigas. Dar Pittsburghe jis buvo praskaidrinęs savo vyresnio kolegės dienas, o dabar gyvendamas čia pat už Steubenvillės vartų, jis dažnai užsukdavo pas savo *uncle*, neužmiršdamas vakarienei pagardinti bei šnekiesiui pagyvinti atsinešti kokio nors gėrimėlio. Nuo Neckaro prie Ohio upės perkeltas Heidelbergas ! «Butelis tuštėjo, įsilinksminimas didėjo», šitaip atsidusdavo ponja Janina nekartą⁹⁰. Kuriems galams «mano Kazeliui reikia tiek išsisėmti dėl to Hartungo draugystės? Šis toks jaunas (42 metų) «aukštas, augalotas, storas »⁹¹,

⁸⁹ Ten pat, IV t., 44psl.

⁹⁰ Ten pat, III t., 27psl.

⁹¹ Ten pat, III t., 29psl.

stiprus, nors mūrus griauk»⁹². «Tarp tų žmonių didžiausias skirtumas. Kas juos riša ? »⁹³.

Į tą klausimą (1960.1.18) vyras (bent iš dalies) jai atsakė laišku : «Atvyko Hartungas. Jis man suredagavo pustuzinį laiškų, geresnių vietų medžiojant»⁹⁴. Dėl jo širdies drebančios žmonos replika griežtoka : « Užteks Tau tos 'geresnės vietos'. Žiūrėk tik savo sveikatos !»⁹⁵

Paskutinė galimybė gauti «geresnę vietą » buvo jam (1960) sausio pradžioje, kai iš St. Louis, Mo., atėjo pasiūlymas tenyščioje Oro Laivyno Kartografijos įstaigoje už 5.985 dolerius metams užimti analisto vietą. Bet žmona tuoj telefonu iš Miami prašė « karštai, kad nesiviliotų dėl pinigų, o žiūrėtų, kur jam sveikesnės sąlygos. Didžiausia blogybė, kad Tau nebėra atostogų ! Kur gi Tavo laisvos vasaros ? O kas bus su Tavo *Enciklopedijos* straipsniais ir spaudos talkininkavimu ? Padaryk taip, kaip Tavo sveikatai geriausia »⁹⁶.

Mediciniškai žiūrint, ji buvo teisi, nes po anų kolegiskų «lūpų pavilginimų » jo pulsas būdavo «be jokio ritmo ». Tai kėlė jai baimę : «Kas bus, jeigu artėja ataka ? »⁹⁷. Taip ji paklausė savo vyro, kuris kartu buvo, bent sveikatos atžvilgiu, ir jos vaikas. Tokiems išgąstingiems klausimams tikrai buvo pagrindo, nes priepuoliai jį vis dažniau kamuodavo. « Jų turiu beveik kas mėnuo, nors ligoninėn aš dėl to dar niekad neguliu ». Bet jis žinojo, ką šios atakos reiškė, nes dar 1955 m. jis dausuviečiui J. Vitėnui buvo prisipažinęs, gyvenęs tik « paskolintu laiku »⁹⁸. Kiek ponios Janinos baimė buvo pagrįsta, ligonis kartu su savo slauge patyrė (1960) kovo mėnesį, nes tuomet jis net nebegalėjo keltis iš lovos : « Dešinė ranka paraližuota ir sprandas guminis »⁹⁹ — aišku naujas smūgis, panašus į patirtąjį dar 1949 m. gegužės gale Santa Monicoje. Nors specialistas ligonį vėl greit pastatė

⁹² Ten pat, III t., 41psl.

⁹³ Ten pat, III t., 29psl.

⁹⁴ Ten pat, IV t., 26psl.

⁹⁵ Ten pat, III t., 29psl.

⁹⁶ Ten pat, IV t., 25psl.

⁹⁷ Ten pat, III t., 30psl.

⁹⁸ Iš laiško biografui 1967 m. sausio 22 dienos.

⁹⁹ J. Narūnė-Pakštienė, Atsiminimai, laiškai, apsvartymai, IV t.,

ant kojų, Pakštui dar (1960) sausio gale buvo paaiškėję: «Man reikia atotamos, nes jau labai intensyviai ir nervingai gyvenu. Bet Dievulis vis dėlto mane laiko apysveikį. Ačiū Jam, Gerajam ir Gailestingajam»¹⁰⁰.

Šitoje įtampoje Hartungas buvo išganingas vaistas, leidžias mūsų šaukliui nultipti nuo visokių tribūnų ir žmoniškai-žmogiškai, kartais gal *allzumenschlich*, «atsipūsti». Kolega Bruno savo gajumu bei inteligentiškumu jam primindavo tuos didžiuosius laikus, kada jis pats valdydavo ne tik siaurą ratelį, bet ir auditorijas, net arenas. O Hartungas, savo «dėdės» asmenyje įžiūrėdavo daug to, ko tam lėtam vokiečių ainiui labai trūko amerikiečių tarpe. Jis ypač pasigesdavo jausmais pagimdytų minčių. (Ar ne žymesnė vokiečių dalis protauja širdimi?). Dėl to ir jų akademikams reikia tos jausmingos atmosferos, tos *Gemütlichkeit*, be kurios tarp Müncheno ir Kėlno nėra gyvenimo. Tad prie Ohio upės pasigesdamas to, ko jis būtų turėjęs su kaupu prie Rheino, Hartungas nuolatos keliaudavo į Steubenville, kur jis kartu su savo «dėde» goetiškai-faustiškai vykdavo *vom Himmel durch die Welt zur 'Hölle'*, o gal ir atvirkščiai.

Tai jaunam adoratoriui ir leido tiksliau suvokti vieną antrą savo pavyzdžio bruožų, apie kuriuos jis biografui rašė :

*« Kazys was a warm human person and in his own way a very religious person. He told me once, in our numerous conversations over drinks (he enjoyed life very much), that he looked forward to death not with apprehension but with great curiosity. He was kind and gentle, never spoke a bad word against anyone and never worried, but exuded confidence. His wife (Mini) had been a great beauty — so he told me. He was very generous, but had a great deal of mother-in-law trouble »*¹⁰¹.

Ex Oriente libertas ? — Šis prisirišimas paskatino Hartungą 1959 m. Kalėdų šventės praleisti tolimoje Floridoje, kur «dėdė savo brolvaikį» priėmė išskėstomis rankomis. Prie šio inteligentiško seimavojimo taip pat mielai prisijungė, akademiškų skanumynų išsialkęs kun. Būdavas, nes ir jam patiko svečio «filosofiškas būdas», su kuriuo profesoriui buvo malonu «pabūti po

¹⁰⁰ Ten pat, IV t., 37 psl.

¹⁰¹ Iš Hartungo laiško biografui 1969 m. rugpjūčio 31 d.

vienu stogu ir pakonversuoti»¹⁰². Ir užvirė tarp « šių trijų fakultetų » kalbos, žinoma, neišbaigiamos ir nesausos, kurios kuklią ponios Janinos rezidencijėlę užkėlė į politikos aukštumą, kur net kalėdinėje tyloje girdėjosi istorijos balsas.

Momentas buvo pagaunantis, nes lig tol su Sovietais susirišusi Kinija pradėjo laisvintis iš glėbio Maskvos, kuri Pekiną buvo sumaniusi paversti savo satelitu. Šis, anos jau nebelaikydamas tikru bei vieninteliu komunizmo centru, taip pat pretendavo tapti tokiu. To pasėka — marksistiško monolito suskilimas. Tiesa, dar 1945-1948 m. Tito Jugoslavija buvo atskilusi nuo bendro bloko, bet dabartinis Kinijos maištas prieš marksistišką centralizmą prie Lenino kapo galutinai suformavo tą pluralizmą, kuris komunistų vieningumui suduos mirtiną smūgį.

Kartu su ideologiniu savarankiškumu kiniečiai siekė atgauti ir tas žemes, kurias XIX amžiuje iš jų buvo pagrobusi caristinė Rusija. Tuomet nusilpusi «Vidurio imperija» turėjo įvairioms Europos imperijoms užleisti ne vieną pėdą žemės, kurias ji po II pasaulinio karo vėl buvo atsiėmusi beveik ištiesai. Žymiausią bei pikčiausią išimtį sudarė Sovietų Rusija, kuri ne tik nieko nebuvo grąžinusi, bet dar daugiau atplėšusi. (Kliučevskij : « Rusija yra kolonialistinė valstybė »). Eina čia kalba apie tas sritis, kurias 1858-1864 metais Rytų Sibiro generalgubernatorius Nikolaj Nikolajevič Muravjovas (1809-1881), narys nelemtos atminties giminės, « nelygiomis Aiguno sutartimis » buvo pagrobęs iš kinų. Už tai jis caro buvo pakeltas į grafus ir pramintas « Amurskiu». Šitoks pagerbimas juo labiau suprantamas, prisiminus, kad okupuota kiniška žemė buvo 20 kartų didesnė už Lietuvą. Kadangi dabartinė Kinija pasiryžusi tas visas sritis atsiimti, rusai yra priversti sutraukti žymią dalį savo kariuomenės ties jų 6.000 km ilgumo siena su «Vidurio imperija ». Tačiau tai yra galima tik nusilpninant Europos frontą, o tai ne tik satelitams, bet ir okupuotoms respublikoms suteikia naujų vilčių.

Suprantama tad, kad Pakštas, jautrus geopolitikos seismografą, degte degė tomis viltimis. Nusivylęs JAV koegzistencija su Sovietais, jis prieš keletą metų buvo pasitraukęs iš Baltųjų Kūmų, kaip jam atrodė, tik žodžiais palaikomo Europos susivienijimo sąjūdžio. Ar tik ne per anksti ? Juk kokios dabar

¹⁰² Kun. St. Būdasas, *Miamyje*, Miami 1966, 23 psl.

perspektyvos tokioje situacijoje, kuri Sovietams Vakaruose teleidžia gintis tik kairia ranka! Taigi — ir Lietuvai *ex oriente libertas* ? Nors mūsų kalėdinė trijulė Floridoje ir nemanė, kad geltonieji baltiečiams turėtų iškovoti laisvę, ji betgi buvo įtikinusi, kad būtų beprotiška nepasinaudoti tomis galimybėmis, kurios ir jiems iškilo kartu su geltonąja vizija Sibiro rytuose. Tarp Pekino ir Maskvos mūsų vizionierius matė Vilnių.

Šeimininkės «Punktai sakymų». — Šitokios perspektyvos, žinoma, negalėjo nedžiuginti nė ponios Janinos, nepriklausomos tėvynės veikėjos. Bet tos pasaulį apglėbiančios strategijos jai kartu ir įvarė baimę dėl vyro sveikatos ; juk ji buvo norėjusi jam čia užtikrinti židinį, leidžiantį numesti tuos pakinktus, kuriais jis traukė paskui save žymią visuomenės dalį. Tuomet jis būtų turėjęs daugiau laiko ir savo žmonelei, išsiilgusiai šventadienio giedrumo, o ne arenos triukšmo. Kam tad tokių «įsibrovėlių», vėl tempiančių jos vyrą į tokias «strategijas », nuo kokių ji norėjo apsaugoti ir jį ir save ? Ar moters pasišventimas neapsibrėžia šeimos ribomis, jei neskaitytume tokių išimčių kaip Judita, Jeanne d'Are, Platerytė, kurios tik patvirtina taisyklę ? Mūsų atveju moteris, eidama savo *Punktais sakymų*, Kazio kolegai parūpino kambarį už 10 mylių esančiame lietuvių viešbutėlyje — juk «jis man atima ne tik Kazelį, bet jam ir sveikatą»¹⁰³.

Šis incidentas būdingai nušviečia Pakšto asmenišką stovį paskutiniaisiais savo mėnesiais. Iš vienos pusės jam reikia slaugės, laikančios jį, jos pačios pasisakymu, «stropioje [mediciniškoje] priežiūroje», už kurią jis jai dėkingas : « Tu man taip reikalinga visame gyvenime »¹⁰⁴. Bet iš kitos pusės jis lygiai taip reikalingas ir apžvelgimo istoriškų horizontų bei išaišymo tos pasaulinės politikos, kurioje jis savo tėvynei jau beveik per pusę šimtmečio ieško saugesnės vietos bei laimingesnės buities. Šis nepermaldaujamas ryžtas savo laiku *Mini* privedė prie ašarų, o dabar jis drumstė ir Janinos ramybę. Tačiau ir šį kartą mažai tepadeda žmonos baiminimasis dėl jo gyvybės, nes kas gimė kovotoju, tas juo ir mirs.

¹⁰³ J. Narūnė-Pakštienė, *Atsiminimai, laiškai, apsvartymai*, III t., 72-73 psl ; Kun. St. Būdas, *Miamyje*, Miami 1966, 23 psl.

¹⁰⁴ J. Narūnė-Pakštienė, *Atsiminimai, laiškai, apsvartymai*, III t., 12 psl.

Akylusis kun. Būdavas apie profesoriaus sveikatos stovį šitaip atsiliepė : «1959 m. (vasarą) jis buvo pilnas jaunuolio vaizduotės ir išmaningumo. Teisybė, sakėsi esąs pavargęs, bet į tai jis perdaug nekreipė dėmesio »¹⁰⁵. « O per (1959) Kalėdų atostogas jis jam protarpiais atrodė jau pabalęs, nebe normalios veido spalvos. Tai pasidarė per keturius-penkius mėnesius, o man atrodė turtum būčiau jį matęs prieš penkerius, septynerius metus »¹⁰⁶. «Buvo gaila, nes aš mėgau jį; o jis, rodos, mėgo ir mane, nes turėjome marias kalbų »¹⁰⁷.

Kadangi kun. Būdavas, Pakšto «šoferis » Miamyje, ir Hartungą nuvežė į Miami Beach, jis savo atsiminimuose¹⁰⁸ yra paminėjęs ir svečio nugabenimą: «Aš [tuo] labai nustebau, juk Pakštui būtų malonu buvę su savo draugu kartu pabūti po vienu stogu. Bet ponias man pasakė, esanti labai pavargusi ». Jo išvada : vyras ir žmona «buvo du skirtingi skonio, interesų ir kitokių dalykų poliai»¹⁰⁹.

Pats «išstremtasis » savo nesekme perdaug nesijaudino, kaip paliudija šis jo džentelmeniškas atsiliepimas apie poniją Janiną :

*Concerning Frau Pakštas I can only say that she was a very fine woman, very devoted to Kazys and brought him a measure of happiness and companionship in his old days. She was always very considerate to me. I thought that for her age she was a very handsome woman and they got along well together. It was touching to see how happy they were in each other's company*¹¹⁰.

Vis dėlto jaukiausiai nesijausdamas savo atskirybėje, «*nephew* » po švenčių greit sugrįžo į šiaurę. O jo *uncle*, «reikalingas šeimos jaukumo, ramumo ir supratingumo»¹¹¹, būdamas «didelio kantrumo ir kultūros žmogus »¹¹² ir šįkart nusileido. Bet jis irgi netrukus ten nuvyko, kur reikės išsvarstyti visas tas strategijas, kurias pagimdys ta pagaunanti geltonoji vizija.

¹⁰⁵ Kun. St. Būdavas, Miamyje, 18 psl.

¹⁰⁶ Ten pat, 20 psl.

¹⁰⁷ Ten pat, 15 psl.

¹⁰⁸ Ten pat, 22 ir sek. psl.

¹⁰⁹ Ten pat, 15 psl.

¹¹⁰ Iš Hartungo laiško biografui 1969 m. rugpiūčio 31 d.

¹¹¹ Kun. St. Būdavas, *Miamyje*, 11 psl.

¹¹² Ten pat, 12 psl.

« MANO LAIKRODIS SUSTOJO »

*Mums trūko dar vienos laisvos generacijos,
kad mes pataptume Europos širdimi.*

Nepavykusi repeticija Clevelande (1960.V). — Užintriguotas savo geltonosios vizijos, mūsų regėtojas vis uoliau gilinosi į tą naują pasaulį, kuris jam tolimuose Rytuose rikiavo antrą frontą prieš Maskvos okupantus. Jis džiaugėsi taip netikėtai sulaukęs galingo bendrininko. Žinoma, Kinija dar nebuvo tokia stipri, kad ji su savo šūkiu « Azija azijatams ! » tuoj aus sprendžiamai būtų galėjusi stoti į kovą su Sovietais. Bet, — taip profesorius vylėsi, — laikas dirbsias jos ir tuo pat Baltijos respublikų naudai.

Tačiau ši jo patriotišką širdį jaudinanti ir kelianti viltis tik tuomet pavirs tikrove, jei tiek tėvynėje, tiek iš jos laikinai išbloškinti piliečiai išlaikys savo tautiškumą ir iš didžios savo praeities sems stiprybę ateičiai. Į Lietuvoje dėl savo lietuviybės besigrumiančius, jis dabar įtakos neturi, bet jam lieka galimybė veikti tremtinius. Svarbiausia, kad šie liktų ištikimi tiems idealams,, dėl kurių jie išvyko, kad jų tautiškumas liktų skaistus ir gajus. Tuo tikslu jis visur ir kėlė balsą ypačiai ateitininkuose, kuriuos jis ir tautiniu atžvilgiu laikė ištikimųjų ištikimiausiais.

«Šis sąjūdis jam buvo, kaip pastebi Laučka, didžioji romantiška svaja ir jaunystės meilė ». Su pasididžiavimu jis apie ją kalbėdavo ir amerikiečiams; jiems net buvo paruošęs paskaitą *Genesis and mission of the lithuanian ateitininkai*. Dėl to jam ir knietė širdį, kad ne vienas vienmintis savo vėliavą telaiko šventadienio papuošalu, o ne išipareigojimu visoms dienoms. Jam skaudu buvo patirti, kad kai kurie savo energiją (ir pinigą) skyrė ne kovai su okupantu, o gobšiomis rankomis griebėsi buržuaziškų patogumėlių. Tad ir ateitininkams reikėjo pakšti veidrodį.

kad susimąstytų. Žinoma, nevienas paliestųjų visokiais pasiteisinimais nustumtą tą veidrodį; bet vis tiek reikia ryžtis. Tam buvęs vyriausiasis vadas turėjo porą puikių progų : gegužės 1 d. per Clevelando *Ateities* klubo jubiliejinę šventę ir rugsėjo pradžioje per Chicagoje įvykstantį visos Federacijos kongresą.

Clevelande viskas prasidėjo šauniai, džiaugėsi kartu su vyru ten nuvykusi ponina Janina : « Šventės salėje pakilusi nuotaika ; šimtai rankų tiesėsi į Kazį. Posėdžiui prasidėjus, jam reikėjo eiti į prezidiumą. Vakare buvo banketas, salė buvo perpildyta svečių. Palydovas mus lydėjo prie didžiojo stalo. Pasigirdo nepaprastas griausmas katučių»¹¹³. Tačiau šiam šiltam sutikimui visai neatitiko tolimesnis svečio traktavimas iš prezidiumo pusės, nes, nors organizatoriams ir buvo pavykę pravesti, kad Pakštas pasakytų kalbą vaišių metu, šią iš tikrųjų sakė kitas, o profesorius, — kaip tvirtina patikimi informatoriai, — «liko nustumtas į antraeilį sveikintųjų vietą. Jis pasakė tik trumpą kalbą, per kurią dalis publikos šnekučiavosi». Nepavyko (1969) surasti, kas atsimintų tą kalbelę, o korespondencija, tilpusi *Ateityje*¹¹⁴ Pakšto net visai nemini¹¹⁵. Prisimenant anų dienų katalikų tarpusavio varžytines dėl vadovybės savo visuomenėje, reikia manyti, kad Pakštas, užimdamas vidurio ir nedėkingą taikintojo poziciją, bus ir šįkart tapęs šio apgailėtino « civilinio karo» auka. Bet ir tokie, jį skriaudžią rivalizacijos reiškiniai, jo neišmušė iš vagos, kaip parodo ir sekantis epizodėlis.

Ekumenistas Jono XXIII pavyzdžiu. — «Šventės metu, pavakare, — taip skaitome ponios Janinos užrašuose, — nuvažiavo pas mūsų seną prezidentienę. Man patiko jo platus akiratis : 'Reikia pagerbti p. Smetonienę jos senatvėje. Jeigu ji ir dabar būtų *persona grata*, tai aš neturėčiau ko eiti; bet kai ji pabėgusi senutė (75 metų), tai mūsų pareiga ją atlankyti' »¹¹⁶. Šiuo vizitu Pakštas, visokeriopo ekumenizmo šalininkas, norėjo pademons-

¹¹³ J. Narūnė-Pakštienė, *Atsiminimai, laiškai, apsvaistymai*, IV t., 62 psl.

¹¹⁴ J. Gr., *Clevelando Ateitininkų šventė*, žr. *Ateitis*, 1960 metų 5 nr., 119-120 psl.

¹¹⁵ Aprašyme jis suminėtas du kartu, palygink ten pat 119 ir 120 psl.

¹¹⁶ J. Narūnė-Pakštienė, *Atsiminimai, laiškai, apsvaistymai*, IV t., 63 psl.

truoti ir savo politinį ekumenizmą. Šį jis šiltais žodžiais jau buvo iškėlęs 1954 m. (IX.5) Chicagoje įvykusiame Ateitininkų kongrese išpūdinga prakalba, iš kurios čia pacituosime įvedamąją dalį:

«Rikia ryškiai vaizduotis savo tautinį idealą ir aistringai jo siekti. Tada peštynėms nebus laiko, nes idealas bus įdomus, labai šviesus, patrauklus, jaudinantis, keliantis. Kritika reikalinga, bet ji turi būti konstruktyvi. Neniekink kito, bet sukurk savo paveikslą, ir duok jį jį pasižiūrėti kitiems. Dabar vyksta *Kulturkampf* ; mano siūlymas — *Kulturfriede*. Siūlau sudaryti partijų komisiją kultūrinei taikai įgyvendinti. Aš vis galvoju apie schemas, kur šalia krikščionybės laisvoje Lietuvoje išsitemks visi. Be katalikų pražus ir socialistai, ir liberalai. Mūsų pasparnėje jie išliks gyvi. Ir mes [ateitininkai] turime ištiesti savo šilumą visoms srovėms. Nevalia išmesti iš laivo nė vieno lietuvio. Mūsų per maža. Reikia ragus atsukti į išorę, o ne į vidų. Kai buivolų kaimenę užpuola liūtai, tai anieji susiburia į krūvą, išorėn atstatydami ragus. Pamėginkite dabar ! Mažytė tauta, kuri nori apsiginti, turi savo jėgas išmintingiau suvartoti. Reikia ieškoti susitarimo ir bendrų kelių»¹¹⁷.

Prisiųsdamas biografui šį pasisakymą, L. Dambriūnas, Brentwoode, Md., nuo savęs dar pridėjo: «Pakštas jau seniai buvo 'ekumeninės' dvasios žmogus — siekė visų pozityvių jėgų konsolidacijos ». Aiškiai jausti, kad profesorius įžangoje daro aliuziją į politiniame lauke katalikų tarpe pasireiškiantį trynimąsi. Įsitikinęs, kad šis abiems pusėms nebus naudingas, jis įsisiūbavusiems nuolatos statydavo klausimą: « *Cui bono* visa tai eina ? » Turėdamas jam nedviprasmišką atsakymą, jis ragino daugiau pamilti idealus, kurie visus jungia, ir kartu aptramdyti ambiciją, savimeilę ir prestižo jausmus. Nors jis savo sutaikinimo akcijai nedaug turėjo bendrininkų, jis vis dėlto neatlyžo. Kadangi jis iš savo orbitos neišskyrė nė nekatalikų srovių, «kai kurie katalikai žiūrėjo į jį su tam tikru įtarimu, dėl to jis kai kam ir atrodė per daug liberalus ». Ta pastaba Dambriūnas patvirtina, ką dar anksčiau buvome patyrę.

Galima tad suprasti, koks Pakštui buvo džiaugsmas, kai jam nelauktai atėjo parama iš Romos, net iš paties popiežiaus. Šiam,

¹¹⁷ Iš L. Dambriūno 1966 m. spalio 5 d. biografui prisiųsto laiško.

1958 m. rudenį išrinktam Jonui XXIII (1958-1963), charakteringas šis anekdotas : Kai jis, vos trims mėnesiams nuo intronizacijos praėjus, paskelbė sušauksiąs Visuotinį Bažnyčios susirinkimą, tai sukruto visa armija konservatorių, tradicionalistų, integralistų ir įstaigininkų jį atkalbinėti nuo tokio, kaip jiems atrodė, rizikingo, o gal net pragaištingo sumanymo. Kai viename pasitarime jis purpurinių bendradarbių vėl buvo paklaustas, kam jis ketina apsikrauti tokia begaline našta, Jonas XXIII, ramiai žengė prie lango ir jį plačiai atidarydamas tarė : « *Ecco* » — štai kodėl ! Nenorintiems suprasti šio gesto, jo sekretorius Capovilla aiškino: «Šventasis Tėvas nevertina praeities resentmentų. Jis bando suderinti priešingybes ir siekti vieningumo ». Profesoriumi nereikėjo aiškinti, ką reiškia toks langų ir durų pravėrimas.

Tam dialogui sugyventi, Jonas XXIII 1961.V.15 d., t. y. nė metams nepraėjus nuo Pakšto mirties, savo enciklikoje *Mater et Magistra* (alinea 239) skelbė : « Katalikai turėtų ir kitų mintis svarstyti su priderama pagarba. Jie neturėtų žiūrėti tik savo interesų, o, tikro supratimo dvasia inspiruoti, būti pasiruošę visur ten širdingai bendradarbiauti, kur reikalas savyje yra geras arba į gerą pusę gali vesti »¹¹⁸.

Šalia tokio *Pontifex Maximus* Pakštui nuo pat Jono XXIII pontifikato pradžios buvo dar drąsiau būti kukliu savo tautos *pontifex minor*, juoba, kad iškilusis jo pavyzdys Vatikaną pripildė ir jam pačiam nesvetima šypsena, kuriuo popiežius tiesą įrėmino auksu.

Kelionė be grįžimo (1960. IX). — Clevelandas Pakštui turėjo būti repeticija didžiam pasirodymui Chicagoje. Dėl jos nesėkmės

¹¹⁸ *Acta Apostolicae Sedis*, 53 (1961), 456-457 psl. (239 alinea) : « Sed cattolici in muneribus exsequendis, ad res oeconomicas socialesve pertinentibus, homines non semel attingunt, qui secus atque ipsi de vita sentiunt. Quod cum evenit, ii qui catholicum profitentur nomen, maxime prospiciant, ut sibimetipsi semper constant, neve ad ea media Consilia descendant, e quibus aut religionis aut morum integritas aliquid detrimenti capiat. Pariter tamen se tales praebeant, qui et aliorum sententiam aequa perpendant benignitate, et omnia ad utilitates suas non referant, et parati sint ad ea cum fide coniunctisque viribus efficienda, que vel suapte natura sint bona, vel ad bonum conducibilia ».

jis perdaug nesisielėjo, nes jis, kaip ir scenos artistai, buvo tikras, kad po nepavykusios generalinės repeticijos premjera pasiseks puikiai. O ši turėjo įvykti (1960) rugsėjo pradžioje.

Ponia Janina, jau iš pirmos dienos vyro gailestingoji sesuo, nebuvo sužavėta Kazio projektu vasaros karščiuose veikliai dalyvauti sūkuringame kongrese. «Dievui leidus, ir vėl tave pasieksime, mielasai Miami, — įrašė ji į savo dienoraštį. Tikra esu, kad Kazys ten stiprioje priežiūroje pasitaisys. Gal datrauksime iki nuvėlintos pensijos. O tada jis laisvas ! Tik tas važiavimas į Chicago tamsiu šešėliu gulė tose rausvose svajonėse »¹¹⁹.

« Sušilę, išvargę išlipome Cbicagoje [iš lėktuvo], čia dar karščiau — slopu, sunku kvėpuoti. Temperatūra 102 °F. Kazys visas šlapias nuo prakaito»¹²⁰. Tokioje baisioje kaitroje profesorius, sustojęs pas gimines, įsijungė į šventę, apie kurią mums Rauckinas pasakoja : « *Vytauto Klubo* bičiuliai sutarėme bendrai papietauti. Mūsų tarpe buvo ir garbės narys Pakštas su žmona. Kongresas didingas, parengimai geri ir publikos gausiai lankomi, tad ir nuotaika pakilusi. Profesorius atrodė kiek kitoks nei įprastai — santūrus, susimąstęs, ką tai išgyvenęs. Palietėme praeities įvykius Lietuvoje ir sunkiai suvokiamas ateities galimybės. Jis skundėsi, kad karščio bei drėgmės šutra įkyri ir sleigianti. Bet jei jo širdis ir tai atlaiko, tai ji gali dar ilgai tarnauti. Kongresas tebuvo tik įpusėjęs, o jo širdis jau ruošėsi baigti tarnybą. Tačiau tą vidudienį dar nebuvo nujaučiamas katastrofos skubus artėjimas ».

Sekmadienį jis per įkaitintas gatves skubinosi į iškilmingas pamaldas. « Bebaigiant žygiuoti, — taip prisimena Laučka, — pamčiau profesorių su ponias. Didelė šiluma sugriebė man krūtinę pastebėjus, kad jis tebėra tas pats, kai jis kartu su mumis priėjo prie Dievo Stalo». Toliau vėl Rauckinas : «Kongrese Pakštui buvo numatyta kalbėti paskutiniame posėdyje. Bet šiam užsitęsus, kalba buvo nukelta į banketą, kuris įvyko *Congress* viešbutyje. Salė pripildyta rinktinės publikos. Ne visi kalbėtojai įstengė patraukti svečių dėmesį. Pakštas prabilo energingai, įpareigojančiai. Mintys suglaustos, tezės dėstomos papunkčiui, lyg testa-

¹¹⁹ J. Narūnė-Pakštienė, *Atsiminimai, laiškai, apsvaistymai*, V t., 21 psl.

¹²⁰ Ten pat, V t., 24 psl.

Kazys Pakštas su gen. St. Raštikiu
Los Angeles, Calif., 1948 metais

Kazys Pakštas su antra žmona Janina Narū-
ne-Pakštienė, Miami, Fla., 1960 metais

A. a. Kazio Pakšto antkapio pašventinimas Chicagoje, 1965 m. gegužės 30 dieną.
(Iš kairės): J. Laučka, dr. J. Meškauskas, K. Kleiva, Pakšto brolio du sūnūs
Balys ir Pranas, J. Narūnė-Pakštienė, vysk. Pr. Brazys, prel. Ig. Albavičius, prel.
J. Končius, inž. J. Mikaila, prof. St. Dirmantas, inž. A. Rudis

mentas. Publika jį išklause susikaupusi ir mirtinoje tyloje. Jis kalbėjo ateitininkams, bet kiekvienas tą kalbą priėmė kaip jam asmeniškai taikomą. Vėliau pasiskundė, kad jaučiasi nekaip, nes kalbą pasakęs puse tono aukščiau negu reikėjo». Ir kitiems taip atrodė : kun. P. Celiešius per pačią kalbą patylomis jį įspėjo pasaugoti savo širdį ¹²¹. Stasys Rauckinas baigia šiais žodžiais: «Jis jau stovėjo prie amžinybės slenkščio. O mes didžiavomės, turį jį savo tarpe ir džiaugėmės jo nepaprasta kalba. Už tad jo išsiskyrimas buvo pilnas sielvarto». Buvusį savo profesorių buvo sutikęs ir dr. Viliamas: «Eidamas į kongresą pasivijau Pakštą. Jis pasiskundė, negalįs taip greitai eiti; prašė eiti palengva. Jo karšta kalba bankete man kėlė baimę, kad tai nebūtų jo gulfės daina».

Tą tikrai paskutinę jo kalbą aprašė ir Laučka: «Atėjo valanda, kai banketo vedėjas dr. Z. Danilevičius paprašė profesorių prabilti. Jo kalboje buvo nemaža 'egzageracijų', ypač neigiamuose pasisakymuose apie Amerikos aukštąsias mokyklas. Tačiau orav toriškumo atžvilgiu ji buvo labai vykusė — netrūko nei frazių, nei mimikos, nei gestų. Tiesa, ne visiems ta kalba patiko. Pas jį juk būdavo 'prašovimų' ; bet jis niekam asmeniškai neužmindavo ant kulnies ». Tai patvirtina ir A. Kairys : «Jis nieko neapkalbėdavo, iš nieko nesijuokdavo piktai, apie nieką neprasitardavo šmeižiančiai». Nors jis ir niekad « neliežuvaudavo », jam betgi jaunesnėse dienose sunkiau būdavo susivaldyti, ypač liečiant kai kuriuos reiškinius, kurie jį dar *Aleksandryno* dienose buvo vertę, kartu su kitais, įkurti pirmą (neviešą) *Romuviečių* draugiją. Net antrojo pasaulinio karo pabaigoje jis dar išprovokodavo incidentų, kurių vieną gerai prisimena vysk. A. Deksnys :

«Kritikos susilaukė jo kalba, pasakyta Tėvų Marijonų rėmėjų metiniame susivažiavime Chicagoje, Aušros Vartų parapijos salėje. Ten jis labai džiaugėsi tuo gausiu intelektualų prieaugliu, kurį davė nepriklausomoji Lietuva ; o toliau pastebėjo, kad čia turtingoje Amerikoje mes lietuviai daugiau rūpinamės namais ir baldais negu mokslu. 'Kiek Amerikos lietuviai išleidžia savo vaikų į mokslus ? Tik menkas nuošimtis' ! Dalis klausytojų plojo, bet nemažai, ypač vyresnio amžiaus delegačių, pasipik-

¹²¹ Ten pat, V t., 34 psl.

tindamos klausė: 'Kaip jis drįsęs taip kalbėti' ? juk jis pats ėjęs mokslus amerikiečių pagalba' ! Tokiu būdu profesoriaus graži kalba su savo naudingais išpėjimais bei 'pakštiškais paįvairinimais' daugumos klausytojų buvo neįvertinta», nors jis ir šįsyk nieko asmeniškai nebuvo puolęs.

Bet kas norėtų paneigti, kad žymi dalis tuomet iškeltų faktų buvo tikra ir kad ir dabar mūsų visuomenei pakštiškas « veidrodis » parodo skaudžią, aliarmuojančią tikrovę ? Spręskime patys apie šią, vos 12 minučių trukusią kalbą ¹²²:

« *Gulbės giesmė* ». — Motto mano kalbos būtų iš Vergilijaus: [Seka citata lotynų kalba ir vertimas :] 'Jeigu pasaulis suduž į šipulius, visai subyrės, tai etruskai išplauks ant skeveldrų !'

Mes esame kaip tik tokie iš sudužusio laivo žmonės, kurie ieškome skeveldrų, kad galėtume vėl išplaukti iš šėlstančio neramumų okeano į ramybės salą, kurią, mes norėtume vadinti Lietuva, šventoji šalis.

Mes čia esame patekę į visų kraštų ateivių kraštą, į kurią atvykdamas ateivis, pagal keliaujantį filosofą Keyserlingą, mūsų kaimyną iš Estijos ¹²³, normalus ateivis Amerikon, sielą palieka anoje pusėje okeano, arba ją į jį meta, kad paliktų laisvą vietą savo kūne pridirbti naują, fabrikuoti naują sielą, guminę, o gal iš kokios kitos medžiagos, pritaikytą naujam klimatui, naujoms sąlygoms, visai naują sielą, ne be tą, kurią jis turėjo anksčiau.

Štai kodėl mums yra dabar problema : *To be or not to be, that is the question*. Mūsų lietuviybei čionai daug didesnis pavojus negu jis Sibire yra. Sibire mus naikina fiziškai: darbu, badu, kančia. Bet kokia maldaknygė atėjo iš Sibiro, keturių mergaičių parašyta ! Gal po 100 metų kas rašys, kaip jis apsišvietė, skaitydamas tas maldas, kuriose Lietuvos arba lietuvių tautos vardas 32 kartus yra minimas. Tai teisybė. Mes čia tokių nebeparašysime, dėl to, kad mes nepakliuvome į tuos vargus, kuriuos atneša nepraktiškas, žiaurus ideologinis materializmas. Mes patekome į praktiškojo materializmo šalį, kur tobuliau užmuša žmogaus

¹²² Jos tektas paimtas iš *Draugo* 1961.11.18 d. ir yra patikrintas iš magnetofono juostelės. Viena-kita vietelė, dėl techniško netobulumo išėjusi neaiški, čia praleidžiama.

¹²³ Grafas Hermann Keyserling, 1880-1946.

sielą, kur tobuliau jį sunaikina. Mes pripratome prie *cadillacų*, prie visokių patogumų šio gyvenimo. Ir demonas iš mūsų juokiasi kažkur aukštai.

Dabar, Tamstos, mano pažiūra visiškai dramatiška į mūsų tautinį likimą. Aš šituo reikalu pradėjau rūpintis emigracijoje jau 1924-1925 metais. Man įdomus tais metais buvo mano susitikimas su Kalifornijos profesorium Röderiu, antropologu. Jis neseniai buvo išleidęs savo knygą, antropologijos rankvedį, kurį ir dabar vartoju savo studentams. O ten apie Lietuvą įdomus dalykas yra, labai įdomus. Jisai gvildena ištautėjimą įvairių tautų. Jis parenka pavyzdžius, kaip japonas svetimas kultūras sau asimiliuoja nieko japoniško nenustodamas. Kitas pavyzdys jam žydai: kaip jie netenka dalies savo tautybės žymių ir priima kokį procentą svetimų tautybių, su kuriomis bendrauja. O trečiam pavyzdžiui, tobulam ištautėjimui, Röderis neranda geresnio kaip lietuviai. Jisai pradeda nuo Mindaugo ir Gedimino laikų, duoda vaizdą, kas buvo didingoji Lietuvos imperija ir kaip ji buvo pastatyta. Kaip ji uždėjo savo valią ant pusės Europos, užsimanė svetimos kalbos, svetimų papročių ir tobulo ištautėjimo. Tobulo !

Šita tauta, valdžiusi nuo Baltijos ligi Juodųjų Marių, išmargino garbingais vardais visą Lenkijos ir Rusijos istoriją. Ten pilna lietuviškos kilmės vardų. Bet ką čia lietuvių tauta turi iš to, tai jau kitas klausimas. Ateitinėje mūsų tradicijoje 1911 m. Kaune buvo suorganizuota jaunučių eksternų kuopa. Mūsų pirmasis tikslas buvo uždėti pabaudos — mes vokiškai nemokame — vieną kapeiką už svetimo nereikalingo (rusų) žodžio pavartojimą, nes tai neprotingas pavartojimas.

Kai atvykau į šią šalį, nieko joje daugiau nevertinau kaip laisvę, šventąją laisvę. Bet visuomet jaučiau, kad aš Amerikai daug daugiau duodu negu ji man gali doleriais užmokėti. Taip ! [Publika ilgai ploja].

Dabartiniu metu, ir visoje šitoje generacijoje, kada Ateitininkija gimė, augo, stiprėjo, dirbo, didžiausias jos užsimojimas buvo — perkelti Lietuvą iš Azijos į Europą. Tai didelio turinio užsimojimas, tai yra dvasinė audra ir revoliucija, drąsiųjų žmonių žygis. Ir aš sakysiu, kad šis žygis vedė prie gražiausių rezultatų. Mums trūko dar vienos generacijos, kad mes pataptume Europos

širdimi. Dar viena laisva generacija ! Bet, deja, tai neįvyko. Todėl ir mano laikrodis sustojo. [Salėje kai kas juokiasi].

Aš nežinau, ką daryti, kaip užsukti tą laikrodį, ypatingai, kad dabar tenka gyventi kiek kitėjančiame pasaulyje. Įžengėme į baliųjų karalystę. Bailumas pasidarė didelė dorybė didžiųjų valstybių vyrams. Visi nusigando Stalino ir Chruščiovo ! Niekas nebedrįsta nei stipresnės kalbos pavartoti, nei stipresnės idėjos išreikšti. Visi lyg apglušę. Anais metais dar su Šalkauskiu tariaus, kokios artimos nelaimės grėsia pasauliui. Anot jo — nutautėjimas ! Dėl ko nutautėjimas vyksta ? Dėl to, kad jaunimas netenka drąsos, dėl to, kad jaunimas jaučia, kad jam yra pridirbta svetima siela. Jie jaučia, kad nebeturi savo dvasios, savo kvapo, savo jėgos, savo idėjos ! Jie suniurkyti, aplaužyti, pamurkdyti svetimuose skystimuose: sintetinės sielos, nedrąsios, be veido, be talento !

Mokykla Amerikoje yra baisioje padėtyje ! Baisioje ! Juk gal patys skaitėte per pastaruosius pusantrų metų straipsnius įvairiuose žurnaluose, kokioje baisioje žemumoje atsidūrė Amerikos mokykla. Taip. Ilgai apie tai tylėta — dabar prabilta, visi jie šneka. Kai pirmasai sputnikas buvo paleistas, pas mane atėjo keli kolegijos profesoriai, beveik verkšnodami: 'Kas bus su Amerika?! Kas bus šitoje situacijoje?' Jie norėjo, kad, — įdomus klausimas, — jiems būčiau jų vadas ; jie duotų man sekretorių pradėti sąjūdį atstatyti stipriai [švietimo] programai.

Ką vadiname *High School* — tai truputis mažiau kaip progimnazija. Kolegija — truputis mažiau kaip gimnazija Lietuvoje. Universitetas prasideda nuo to, ką mes vadiname *Graduate School*. Taip. Tai dabar tokią mokyklą turint, mes, Gerbiamieji, savo jaunimo išlavinimą turime papildyti namais, kurie įkvėptų drąsos. Drąsiųjų žmonių mums reikia ! Kai mes turėsime drąsiųjų žmonių, mes pajusime, kad mes vėl pradėdame sukti laikrodį 100 metų pirmyn.

Vienakalbis žmogus — mažavertis ; žmogus turi būti daugiakalbis. Michigano universiteto rektorius pasakęs : Kas yra didžiausias nuostolis Amerikoje išeikvojant vadinamus *natural researches* ? Tai jis sako : Kiek mes turėjome žmonių, kurie mokėjo įvairias kalbas, o dabar mes jų nebeturime. Didžiausio turto nustojojame. Amerikos visuomenei, armijai, valdžiai reikia pusės milijono rusiškai kalbančių žmonių. Kaip juos gauti, jeigu tą,

ką per metus išmokini, per antrus metus spėja gražiai užmiršti? [Salė juokiasi]. Taip pat reikia maždaug 5.000 lietuviškai kalbančių. Na, su šitais lengviau bus, tai mažas skaičius, kurį visuomet lengvai galima papildyti.

Mums reikia užauginti kitokį jaunimą. Negalime mes dekul-tūrizuotis — ištautėjimas inteligento prasideda nuo dekul-tūrizacijos. Kada kinietis užsienin išvyksta, tai jis dekul-tūrizacijos nepergyvena; jis lėtai, bet palengva eina į akultūrizaciją — išgu-jimą savosios kultūros, svetimosios įvedimą.

Tai mums reikalinga jaunimą padaryti drąsiu. Patys būkime drąsūs. Supraskime savo vertingumą ir savo jaunimą perkelkime į tą didingą dvasinių Atėnų, lietuviškos kultūros karalystę. Tuo-met mes pajusime pilną gyvenimo prasmę, pasitenkinimą šios žemės gėrybėmis ir mums gyvenimas pasidarys labai įdomus. Ačiū ! [Publika griausmingai ploja].

Šviesoms užgesus. — Šimutis prisimena : « Tuoju po banketo su ateitininkų grupe nuėjome į kavinę poilsui ir draugiškam pasi-kalbėjimui. Kazys manęs paklausė, ar nėra čia gydytojo, nes jaučias krūtinėje aštrų skausmą. Patariau išgerti truputį konjako. Jis tai padarė ir netrukus pasidžiaugė, kad skausmas praėjo. Jį parvežėme namon sveiką ir gerai nusiteikusį. Po dviejų dienų Kazys atvyko pas mane į namus ir iki vidurnakčio kalbėjomės temomis, kurios mums abiem rūpėjo. Tada jis atrodė kiek su-vargęs, bet sveikas. Po keturių dienų [šeštadienį] jis su žmona užsuko pas mane į [Draugo] redakciją. Ponia rūpinosi savo knygos vaikams spausdinimu. Abudu atrodė stiprūs ir sveiki. Neatrodė, kad tai bus paskutinis mudviejų susitikimas »¹²⁴.

¹²⁴ Iš L. Šimučio laiško biografui 1969 m. gegužės 1 d.

TAIKOS UOSTAN

*Širdies liga miršta tie, kurie turi širdį.
O Pakštas turėjo širdį — jautrią ir pla-
čią. (Dr. J. Meškauskas).*

Naktį į (1960) rugsėjo 11 d., antrą valandą sekmadienio rytą telefonas Chicagoje iš miego pažadino dr. J. Meškauską. Tai jam įprastas reiškiny; tik šįkart ligonis neeilinis — Pakštas.

Dar prieš kelias dienas tas pats gydytojas, lojalus profesoriaus vienmintis, buvo iškviestas prie gripu sergančios ponios Janinos, kuri dėl ligos net negalėjo išklausti savo vyro banketinės kalbos. Šita proga daktaras buvo jos paprašytas taip pat patikrinti vyro širdį, kuri «tuomet dirbo patenkinamai», kaip atrodė gydytojui. Po pasitarimo sveikatos reikalais, — dr. Meškauskas rašė *Drauge*, — nukrypome į bendrus reikalus : « Pakštas buvo pilnas planų ir pasiryžimų iki paskutinių minučių ». Jis esąs (*Prentice Hall* leidyklos) prašomas rašyti veikalą apie Sovietų Rusijos ūkį. Kadangi ši knyga turėtų išeiti anglų kalba, tai darbas neinaš greit pirmyn. Be to jis čia Chicagoje kviečiamas naujų paskaitų; gal dėl to (1960) Kalėdų atostogų metu vėl čia atvykęs. Toliau dirbsiąs Steubenville dar metus, kitus, kad paskui Miamyje galėtų, pagaliau, atsiduoti savo knygoms. Ana proga jis pakartojęs K. Bielinio raginimą : « Nenumirk neparašęs viską, ką žinai apie Lietuvą ! »¹²⁵

Tą pasikalbėjimą prisimindamas, gydytojas po 15 minučių pasiekė ligonį, kurio stovį ponja, blogų nujautimų gainiojama,

¹²⁵ Dr. J. Meškauskas, *Kazys Pakštas. Jo paskutinės valandos*, žr. Draugas, 1960.IX.17 d. 219 nr.

nusakė taip : «Kadangi kitą dieną [IX. 12] norėjome grįžti į Steubenville ir pakeliui dar atlankyti Notre Dame, Ind., brangų Kazio kolegą St. Kolupailą, vaišindamiesi, atsisveikinome su giminėmis. Vyras skundėsi: 'Esu labai pavargęs. Gal atidėkime kelionę vienai dienai. Noriu gerai išsimiegoti' »¹²⁶. Kaip nebus pavargęs : po Kongreso ir *Draugo* pikniko, po susirinkimų su ateitininkais ir pasitarimų su dausuviečiais, po svečiavimosi pas bičiulius ir vaišių su giminėmis ! « Pasiilgau jau ramaus gyvenimo namie»¹²⁷, jis atsiduso. Ėjome gulti, pasakojo žmona. Vyras buvęs geroje nuotaikoje ir nieku nenusiskundęs. «Po valandos jis pabudo : « Man karšta. Eisiu vandens atsigerti. Sugrįžęs tvirtais žingsniai, jis vėl atsigulė. Jo plaučiuose kilo neįprasti garsai, lyg gargaliavimas. Išsigandau pamačiusi, kad svyra galva ir eina gleivės. Atsirado kraujo dėmelės. Puoliau žadinti gimines : Skambinkite daktarui!»¹²⁸

Atskubėjęs gydytojas «tuoj davė injekciją: 'Plyšo širdies aorta'. Patikrinęs pulsą kartą, ir kitą kartą, konstatavo mirtį, staigią mirtį nuo širdies atakos »¹²⁹. « Jokio paskutinio 'Su Dievu'». Daktaras dar paaiškino : «Profesorių jau radau be pulso, mirusį širdies kraujagyslių užsikimšimu. Vienas specialistas yra pasakęs : 'Širdies liga miršta tie, kurie turi širdį', t. y. tokie, kurie viską jautriai pergyvena. Pakštas turėjo širdį — jautrią ir plačią». Šitaip lietuvių tauta neteko didelio ir veiklaus vyro »¹³⁰.

Leonardas Šimutis atsimena: «Iš šeštadienio į sekmadienį apie trečią valandą ryto Balys Pakštas telefonu man pranešė, kad jo dėdė Kazimieras staiga miręs nuo širdies smūgio. Tai skaudi žinia : netekau artimiausio draugo ». Kita proga Šimutis biografui dar brūkštelėjo : « Tik porą dienų prieš tai svarstėme tautos reikalus, planavome. Jis įtikinėjo 'Antros Lietuvos' svarbumą ».

O Anatolijus Kairys taip atsiliepia : «Paskutinį kartą profesorį mačiau rugsėjo 3 d., turėdamas jį pas save svečiu. Atsi-

¹²⁶ J. Narūnė-Pakštienė, *Atsiminimai, laiškai, apsvartymai*, V t.,

41 psl.

¹²⁷ Ten pat, V t., 34 psl.

¹²⁸ Ten pat, V t., 43 psl.

¹²⁹ Ten pat, Y t., 44 psl.

¹³⁰ Dr. J. Meškauskas, *Kazys Pakštas. Jo paskutinės valandos*, žr. *Draugas*, 1960.IX.17 d. 219 nr.

sveikinome apie vidurnaktį, tikėdamiesi greit vėl susitikti dausuviečių susirinkime ».

Balsas iš Miami (ponios Janinos dukters Danutės Vertalkienės) : «Apie profesoriaus mirtį Mama pranešė telefonu iš Chicagos. Tai buvo rytmetis po Floridą nusiaubusio uragano *Donna*. Mama ten liko visiškai vieniša : niekas sunkią valandą jos neužstojo ». Ir kaip jai nesijausti vienišai, kai Chicagoje jai viskas buvo svetima : šis milijoninis miestas, kuris žmones ryte ryja ; ateitininkų organizacija, kurios nare ji niekad nebuvo ; Kazio giminės, kurie ją, bent jos manymu, laikė įsibrovėle, išvedusią iš jų tarpo visų Pakštų pažibą. Tikrumoje jai netrūko užuojautos ; bet skausmo apglušinta, vargu ji tai ar suvokė.

Giminių prašomas, laidojimu rūpinosi ištikimasis Leonardas. *Draugas* tą liūdną dieną, kurią saldutė veltui glostė savo spinduliais, šitaip nupiešė : « Buvo matyti [tą rugsėjo 14 d.] lietuvių iš abiejų kontinento pusių. Velionio iš koplyčios palydėti nuvyko prel. J. Paškauskas, asistuojamas kun. dr. P. Celiešiaus ir kun. dr. Ign. Urbono. Karstą nešė dr. J. Meškauskas, dr. Z. Danilevičius ir kiti. Garbės palydą sudarė prel. M. Krupavičius, konsulas dr. P. Daužvardis, red. L. Šimutis, iš Notre Dame, Ind., atvykęs prof. Kolupaila, inž. A. Budis, dr. V. Manelis, prof. St. Dirmantas. Egzekvijoms vadovavo prel. Paškauskas, asistuojamas kun. Rimšelio M.I.C. ir kun. Kubiliaus S.J. Švč. P. Marijos Gimimo parapijos bažnyčioje, Marquette Parke, gedulingas mišias atnašavo vysk. Brizgys, pamokslą pasakė kan. V. Zakarauskas » ¹³¹

Štai pagrindinės jo pamokslo vietos :

Jei rytą ieškosi manęs, nebebus manęs (*Jobo* 7, 21).

Žmogaus gyvenimas nėra nenugalima tvirtovė, bet silpnutė sienelė tarp laiko ir amžinybės. Žmogaus gyvybė gesta žemės gyvenimui, tarsi kaip audra jūroje netikėtai trenkia laivą į uolą ir jis skęsta.

1933 m. sudužo lėktuvas, skridęs iš Vienos į Veneciją. Šiuo lėktuvu skrido ir vienas jaunas rašytojas. Nelaimėje jis buvo sunkiai sužeistas, vakaro nesulaukęs mirė. Tą rytą jis buvo išskridęs iš Berlyno į Vieną. Čia su savo draugais valgė pietus ištaigingame

¹³¹ *Draugas*, 1960.IX.15 d. 217 nr.

restorane, kalbėjo jiems apie nuostabią technikos pažangą: ‘ Koks didingas technikos laimėjimas ! Šį rytą pusryčiauvau Berlyne, pietūs Vienoje, o vakarienė su draugais ir pažįstamais šv. Morkaus aikštėje Venecijoje’. Bet vakare jis jau stovėjo akivaizdoje Amžinojo Teisėjo Sosto. Teisingai studentų himno žodžiai išreiškia šią karčią tiesą: *Venit mors velociter, rapit nos atrociter, nemini parcetur!*

Štai, tik prieš keletą dienų a. a. prof. Kazimieras buvo mūsų tarpe. Atvykęs į ateitininkijos auksinio jubiliejaus kongresą, džiau-gėsi iškiliu lietuviškuoju elitu, kurio Chicagon tiek gausiai iš visos Amerikos į šias iškilmes prigužėjo. Džiaugėsi, kad per penkiasdešimts metų ši organizacija Lietuvai davė tiek garbingų šviesuolių. Skaidriai nušvitusiu šypsniu, tvirta savo ranka jis sveikino savo draugus ir bičiulius. Rodos, dar tebegaudžia mūsų ausyse jo pasakytoji cice-roniškoji kalba kongreso pabaigoje. Rodos, dar nespėjo jo sparnuoti žodžiai nuplasnoti į erdvių tolius, o štai, šiandien mes jau stovime prie jo karsto.

Prisimenu kadaise girdėtą pasakojimą apie vieną senyvą profesorių. Pūstelėjęs vėjelis pro atvirą langą įnešė pageltusį klevo lapą, kuris nukrito tiesiai jam ant stalo. ‘ Mielas jaunime ! — tyliu balsu tarė profesorius, laikydamas rankose geltoną medžio lapą, — matote, gavau pakvietimą. Mano darbas baigtas. Aukščiausias mane kviečia amžinybėn’. Ir tikrai, tai buvo jo paskutinė studentams paskaita.

Juk ir a. a. prof. Kazimiero anie jubiliejinio kongreso vakaro žodžiai skambėjo, lyg jie būtų testamentinio paskutinioji valia, pareikšta mūsų katalikiškam egzodo elitui. Jis savo kalboje bylojo, kad Lietuvos tremties sūnūs ir dukros nežūtų svetimoje jūroje, o, nors ir laivui sudužus, ant jo skeveldrų išplauktų į krantą. Kad svetimi blizgučiai jų nesuviliotų, kad netaptų trąša svetimai žemei.

Prisimenu a. a. prof. Kazimiero, Toronte, Krikščionių-Demokratų konferencijai atsiųstą sparnuotą žodį. Jis skambėjo taip : ‘ Lietuvos drama yra dalis didžios europinės dramos. Lietuvoje laisvės žiburiai sužibės kartu su vidurinės Europos išsilaisvinimu. Laisvės ir socialinio teisingumo srityse teks mums dirbti kartu su visais Europos bedaliais, nuskriaustaisiais. Kurstykime humaniško solidarumo židinius visur, kur tik likimas leis mums veikti: tarp savųjų, tarp kaimynų europiečių, ir ieškokime draugų laisvės kovoms visame pasaulyje’.

Ne mano čia pareiga iš šios vietos, bažnyčioje, vispusiškai aptarti, kas buvo a. a. prof. Kazimieras Lietuvai, jos jaunajai inteligentijos kartai. Aš tikiu, kad ateityje bus kas iškelia aikštėn jo skelbtąsias gyvastingas idėjas.

Mus žavi a. a. prof. Kazimiero asmenybė, jog jis kaip emigrantas

jaunuolis, išvykęs iš tėvynės už plačiųjų jūrų, neužgeso kaip meteoras, bet, pasiekęs aukštąjį mokslą, grįžo tėvynėn ir ruošė gyvenimui mūsų jaunimą. Jis raštu, veikla kėlė mūsų tautos garbę. Jo sparnuotą, atvirą žodis išsiliejo šimtuose kalbų. Jis šaukė jaunimui, kad negalima tūnoti vietoje, bet žengti pirmyn, pavyti kultūroje kitas tautas ; tam reikia pasukti laikrodį šimtą metų pirmyn !

Iš kur a. a. prof. Kazimieras, jaunuoliu iškeliavęs svetur, sėmė tiek didžios dvasios ir meilės carų alinamai tėvų žemei ? Be abejo, kad jo dvasią gaivino mūsų laisvės kovotojų Valančiaus, Kudirkos dvasia, kad jo širdyje glūdėjo mūsų dainiaus Maironio romantizmas.

Dar daug galima būtų kalbėti apie a. a. prof. Kazimierą, jo lietuvišką sielą, kurią jis išsaugojo svetur gyvendamas, kurios jis nenugramzdino kasdienybėje ir jos nepardavė už bet kokią karjerą, nė už popierinį dolerį. Jis gyveno tarp mūsų, tik kažin, ar mes sugėbėjom jį pilnai pažinti ir įvertinti. Su jo mirtimi lietuvių tauta neteko ne tik tauraus lietuvio, ne tik universiteto profesoriaus, bet pirmoj eilėj valstybės vyro. Ir kai stosime vėl į išlaisvinto krašto atstatymo darbą, tikrai suprasime, kaip labai trūksta tokių vyrų kaip Pakštas.

Jo kapas kiekvienam lietuviui, ypač tremties jaunimui, turėtų priminti, kad jame ilsis lietuvio palaikai, kurio gyvenimas ir jo veikla skatina didžioms idėjoms, kurias anksčiau ar vėliau teks parnešti laisvon Lietuvon.

Šiandien mes čia stovime prie jo karsto. Jis mus palieka. Bet jis nepranyks iš mūsų atminties ir mūsų širdies. Didžios dvasios asmenybės palieka gyvenimo kelyje spindinčius pėdsakus. Lyg anos žvaigždės, kurios jau prieš šimtmečius užgėso, bet jų šviesa vis dar šviečia ir dabar.

Vainiko vietoje. — Aukščiau minėta *Draugo* korespondencija yra gana sausa. Būtų gaila, jei turėtumėme ją pasitenkinti. Bet nuo to mus apsaugoja Steponas Kolupaila, velionies kolega ir tam tikra prasme net jo *alter ego*. South Bende, Ind., kur jis tuo laiku profesoriavo Katalikų universitete, buvo gavęs savo draugo laiškutį, kuriuo jis pranešė : « Atrodo, kad šį kartą mums neteks pasimatyti ». Aišku — mirtinai pavargęs Kazys skubėjo pasiekti užuovėją tyliame Steubenvillo židinyje. « Tą pranešimą gavau jau po mirties, tad atvykau bent nusilenkti karstui », rašė jis savo atsisveikinimo straipsnyje, pavadintame *Vietoje vainiko*. Ten skaitome :

« Skaisti, šilta ankstyvo rudens dienele. Kapinių žaliame kalne-

lyje susirinko didelė žmonių minia. Laidotuvės sutvarkytos pagal aukštą Amerikos lygį: šimtai automobilių su šviesomis, kilimais išklota duobe. Amžino optimisto laidotuvės buvo šviesios ir ramios». Nuošaliai susikaupusiam Kolupailai daug kas perėjo per galvą: «Vainiko Amerikoje nededama ant kapo. Stengiausi bent mintyse supinti simbolinį vainiką. Žiūrėdamas į mėlyną dangų ir padrikus debesėlius, prisiminiau ryškiausius mūsų susitikimus.

1922 m. rudenį pas mus į Dotnuvą [į tuometinį Žemės ūkio technikumą] iš Šveicarijos atvyko jaunas [29 metų] mokslininkas. Pasidalinau [30 metų] su juo surinktą Rusijoje medžiagą [apie Lietuvos klimatą], ir nuo to prasidėjo mūsų draugystė. 1925 m. į mūsų [jau Akademijos] garbės svečių knygą jis įsirašė kaip 'vienas, kad ir smulkus, Lietuvos mokslo artojėlis'. 1928 metais, kai buvo minimas pirmas Nepriklausomybės dešimtmėtis, jis rašė *Židinio* žurnale: 'Po šimto metų vergijos, gavę netikėtą laimę gyventi laisvi, turime numatyti galimą Nepriklausomybės praradimą ir pasiruošti būsimajai kovai už jos apgynimą bei atgaivinimą'.

Tada tokios mintys buvo labai nepopuliarios. 1933 m. drauge buvome nuvykę į Rusiją dalyvauti Hidrologų konferencijoje. Jis visur rinko geografui reikalingus žemėlapius bei leidinius. Lietuvos tragediją jis jautriai pergyveno Amerikoje, iš kurios jį okupantai mėgino privilioti į Lietuvą. Balfe dirbdamas, jis stengėsi padėti tremtiniais stovyklose. Ir mane jis sušelpė būtiniausiu apdaru. Kai pasiekėme Ameriką, jis mus pasveikino ir ragino pasidaruoti ištremtai Lietuvos kultūrai.

Pakštas buvo neeilinis Lietuvos patriotas. Dėl to jo nemėgo kiti, kurie dedasi ypatingai privilegijuotais 'patriotais'. Štai vienas tokių 'patriotų' laikraštis terado vietos kelioms eilutėms kronikoje apie įžymų velionį. Prisiminę Maironio: «Lietuvi, kurs dienos didvyriams paminklus iš akmens kali», turime sakyti, tebūna gėda tokiems 'patrijotams'. Mūsų tautai labai reikalingi tokie asmenys, kaip buvo Pakštas, kurie gebėtų ginti idėjas, skleisti šūkius. Dėl savo pasyvaus ir lėto būdo mes bijome naujų idėjų, nevertiname savo asmenybių, lengvai pasiduodame svetimybėms. Už tą pažangą, kuri buvo padaryta per 22 laisvo gyvenimo metus, Lietuva turi būti dėkinga tokiems vadams, kurie ją skatina žengti pirmyn.

Mano vainikas ant brangaus bičiulio kapo yra supintas iš gėlių nuo Šventosios ir Dubysos krantų, Maironio apdainuotų. Tas dvi upes buvome nuplaukę su velioniu baidarėmis 1935 ir 1936 metais »¹³².

Išlydint amžinybėn. — Iš šios romantiškos praeities Kolu-pailą į skaudžią dabartį sugrąžino pats palaidojimas. Velionio karstas buvo apdengtas lietuviška trispalve, o prie duobės lenkėsi ateitininkų vėdavos. Jų šešėlyje savo vyrą apraudojo ponja Janina, bandžiusi jo audringą gyvenimą įvairuoti į ramybės uostą. Į kitokį...

Šitaip Šv. Kazimiero kapinyne Chicagoje išdygo naujas kapas. Jo Lietuva neužmirš.

¹³² Prof. St. Kolupaila, *Vietoje vainiko*, žr. *Draugas*, 1960.IX. 23 d. 224 nr.

ROŽĖS IR DYGLIAI

Nesu knyga su gudrybėmis!

Esu žmogus su priešingybėmis (Goethe).

Teigiami įvertinimai. — Vienmintis, artimas bičiulis: « Velionį galima pavadinti 'kilniuojų nenuorama' Jis nuolatos kur nors veržėsi: Į aukštuosius mokslus, ir juos pasiekė. Į svetimas kalbas, ir jas išmoko. Į svetimus kraštus, ir juos apkeliavo. Savo tarpe mes teturėjome vieną tokį, kuris išsklaidytiems po pasaulį tautiečiams ieškojo vienos pastovios vietos — ' Atsarginės Lietuvos '. Nebeturime to originalaus Pakšto, kurio šiuo požvilgiu niekas kitas negalės pakeisti»¹³³.

Teisininkas profesorius : «Jis nesiveržė į tautos vadus, bet ragino juos rūpintis jos ateitimi. Jis tautai ieškojo užuovėjos toli nuo egoistinių kaimynų. Deja, jo pranašiškos idėjos buvo per naujos ir didingos, kad jas valdantieji būtų galėję suprasti. Dabar visi supranta, kad jis savo vizijose buvo realus »¹³⁴.

Diplomatas : «Jis buvo originalių ir drąsių sumanymų skelbėjas. Jo meilė Lietuvai jam diktavo sumanymus, kuriuos ' realistai ' pavadino fantazijomis »¹³⁵.

Bičiulis ir kolega: «Neturime kito asmens, kuris kaip jis žadintų apsnūdusią visuomenę originaliomis idėjomis, atvirai mestų į akis nemalonią teisybę, kovotų už laisvę savųjų ir svetimųjų tarpe. Jis bene buvo vienintelis, kuris nujautė Lietuvos

¹³³ L. Šimutis, *Plačių užsimojimų vyras*, žr. Draugas, 1960.IX.13 d.

¹³⁴ Pr. V. Raulinaitis, *Pakšto idėjų ir veikimo prisiminimas*, žr. *Tėviškės Aidai*, Konsington, Vict., Australija, 1961 m. 3-4 nr. ir Pr. V. Raulinaitis, *Pakšto vizijos buvo realios*, žr. *Lietuvių Dienos*, Los Angeles, Calif., 1961 m. 1 nr., 17 psl.

¹³⁵ Ed. Turauskas, *Kazys Pakštas*, žr. *Prancūzijos Lietuvių Žinios*, Paryžius, 1960 m., 22 nr.

tragediją ; tik kiti jo nesuprato ir dar išjuokė. Mūsų menkystos, susigūžusios siauruose kiautuose, visą savo energiją naudoja tarpusavės rietenoms. Pamėgink pareikšti originalesnę mintį, tuoj pakampių rašeivos sumaišys su žeme»¹³⁶.

Buvęs jo studentas ir bendradarbis : «Jis kovojo dėl laisvės atstatymo gyvu žodžiu ir aštria plunksna, nors dėl to pats turėjo nukentėti. Skelbė reikalą šviesti, apsaugoti išeiviją nuo išsigimimo. Jis buvo išganingų idėjų kūrėjas. Tačiau jos daugumai buvo per aukštos suprasti, dėl to jis buvo laikomas nerealiu, net fantastu. Ėjo per gyvenimą lyg šauklys per tyrus. Bet jis mūsų niūrioje padangėje lieka ta šviesi žvaigždė, kuri ne tik patraukia akį, bet ir uždega širdį»¹³⁷.

Buvęs jo studentas ir bendradarbis: «Jo nelaukta mirtis sukrėtė visą lietuvišką visuomenę. Joje jis buvo žinomas kaip plunksnos žmogus, kaip kovotojas už lietuvių ir nepriklausomybės atstatymą, kaip gyvo žodžio meisteris, kaip mokslininkas-geografas ir tautos gyvastingiausių problemų nagrinėtojas, kaip žymus federalistas, tarptautinių sąjūdžių kūrėjas ir kaip atstovas jų kongresuose. Jis buvo neįstatomas į siaurus rėmus. Jo dinamizmas, gausi veikla ir margaspalvis gyvenimas liejosi plačia srove»¹³⁸.

Kolega istorikas : «Jis buvo įdomi, paini asmenybė — viena originaliausių mūsų nepriklausomame gyvenime. Gaila, kad daugelis jo pranašikų įspėjimų praėjo negirdomis »¹³⁹.

Vidurinės kartos filosofas: «Pakštas buvo nerimo žmogus. Jis niekur gilesnių šaknų neįleido, nes liko ištikimas savo prigimčiai. Nerimas jį vedė į naujo ieškojimą. Ypač daug mąstė apie savo tautos kelius. Savo raštais ir retorika jis tapo didžiu mūsų tautos pranašu. Jo visuomeninė veikla nėra atsiejama nuo mokslinės veiklos. Jis buvo už gerų santykių palaikymą su kitokių

¹³⁶ Prof. St. Kolupalia, *Dveji metai be Pakšto*, žr. *Draugas*, 1962. IX.7 d. 210 nr. ; žr. taip pat jo atsiliepimus 314-316 psl.

¹³⁷ A. Bendorius, *Kazimieras Pakštas*, žr. *Aidai*, 1960 m. 10 nr., 430 psl. ; žr. taip pat jo atsiliepimus 59-60 psl.

¹³⁸ Dr. VI. Viliamas ; žr. jo pasisakymus 60 psl.

¹³⁹ Prof. Z. Ivinskis ; žr. jo pasisakymus 325 psl.

pažiūrų žmonėmis, nors buvo uolus katalikas. Atėjęs [į ateitininkų vyr. vado vietą], jis laikė savo pareiga priminti, kad reikia daugiau imtis realių mokslų, siekti tvirtesnių pozicijų kasdieniniame gyvenime. Labai domėjosi socialiniu teisingumu. Mėgo sakyti, kad vargas su skurdžiais, vargas ir su milijonieriais, kurie to skurdo kaltininkai. Sakydavo, kad grupių barniai turi virsti draugiškais pasikalbėjimais. Visi klausėmės Pakšto, bet nenorėjome juo tikėti. Jis nebuvo fantastas, bet turėjo didelę fantaziją, galėjo išvelgti istorinę perspektyvą. Jo nebesant mūsų tarpe, galime pasijusti ramiau, nes jis buvo žmogus, kuris neleido nurimti. Tačiau jei bus ramu, kas bus tada ? (Santrauka) ¹⁴⁰.

Generolas : « Kiekvienoje tautoje atsiranda dinamiškų asmenybių, išsiskiriančių iš tautos masės ir imponuojančių savo idėjomis bei darbais. Toks buvo Pakštas — patriotas, geografas, svajotojas, drąsus, iškalbus, gal kiek avantiūriškas, kupinas didelių sumanymų, mėgstas 'erdvius europinius rūmus' ir kitus raginęs ištrūkti iš sustingimo bei susmulkėjimo ir veržtis į didžiuosius tautos reikalus. Tokie visuomenės stulpai nemiršta žmonių atmintyje ir pereina į tautos istoriją kaip sektini pavyzdžiai »¹⁴¹.

Žurnalistas : « Jis niekur neįleido šaknų; bet niekur savęs neišdavė. Studijavo eilę mokslų; apsisitojo galutinai prie realybių mokslo — geografijos. Niekas žmoniškai jam nebuvo svetima. Nuomonė, kad jo veržlumas eina iš amerikietiškos įtakos, yra klaidinga; jis greičiau kietas lietuviškas medis, kurio nepalenkė Amerika. Po jo humoru slėpėsi tragizmas »¹⁴².

Bendradarbis ekonomistas: «Jis nepailsdamas nurodinėjo kelius Lietuvai ir ją tempė tempė į vandenynus ir į tolimus plotus. Jis giliai įmynė savo pėdą į lietuviškos žemės smiltyną »¹⁴³

¹⁴⁰ Dr. J. Girnius, žr. *Draugas*, 1960.X.28 d.

¹⁴¹ Gen. St. Raštikio laiškas autoriui ; žr. taip pat 68, 188, 191 psl..

¹⁴² V. K., *Buvo su degančia širdimi ir su gyva fantazija*, žr. *Darbininkas*, 1960.XI.28 d. 75 nr.

¹⁴³ Gr. Valančius, žr. jo pasisakymus 71-75 psl.

Kunigas, žurnalistas : « Jis mums jaunesniems buvo dinamizmo pavyzdys, entuziazmo nešėjas, kultūrininkas, kuris nebuvo užsidaręs profesoriaus kabinete, o buvo tolimo išvalgumo žmogus »¹⁴⁴.

Jaunesnės kartos klebonas : « Pas jį slypėjo kūrybinė kibirkštėlė, o ji ir padarė žmogų didesnę už kitus. Bet žmonės, kurie nevertina kūrybos, jo nesuprato. Vieni jį vadino ‘ fantastu ’, o kiti ‘ kvailiu ’. Pažymėtina, kad net Pakšto politinės pranašystės pasirodė teisingos. O politikoje lengva suklysti net dideliems filosofams »¹⁴⁵.

Kalbininkas: «Jis buvo šauklis, Jeremijo balsu norėjęs pažadinti, ypač jaunimo, ryžtą. Jis buvo ekumeniškos dvasios žmogus. Dėl to priklausė ir Rotary organizacijai, į kurią Lietuvoje kai kurie katalikai žiūrėjo su tam tikru įtarimu. Dėl to jis kai kam atrodė besąs liberalus katalikas »¹⁴⁶.

Dausuvietis: «Neprisimenu, kad kada profesorių būčiau matęs pavargusį. Visuomet atrodė sveikas ir pilnas energijos. Britų Hondūre atsilankymo metu jis jau turėjo 65 metus; tačiau varginančias keliones pakeldavo geriau už savo trisdešimtmečius palydovus. Vakare, kai jaunesnieji išvargę jau sumigdavo, jis dar turėdavo energijos dienos įvykius aprašyti»¹⁴⁷.

Globėja ir slaugė : «Niekas jam nepasisiūlė padėti; o jis buvo reikalingas nuolatinės globos. Jis buvo vienas vieniasių savo idėjose, buvo balsas tyruose »¹⁴⁸.

Operos dainininkė : «Paskutinį kartą profesorių sutikau 1956 m. New Yorke, kada Šv. Patriko bažnyčioje šventėme Lietuvių krikštą Mindaugo laikais. Jis mane palydėjo į vietą. Eidama

¹⁴⁴ Kun. Dr. J. Prunskis.

¹⁴⁵ Kun. Dr. Ign. Ubonas, Gary, Ind., žr.; jo pasisakymus 123 psl.

¹⁴⁶ L. Dambrauskas, Brentwood, Md.

¹⁴⁷ Pr. Baltakis, Washington, D. C. ; žr. jo pasisakymus 257-258 psl.

¹⁴⁸ Br. Starkienė, Santa Monica, Calif.; žr. jos pasisakymus 190-193 psl.

kartu su juo, aš, tarsi, žengiau šalia tos istorijos, kuri mūsų tautą padarė nenugalima bei laisva ir kuri net už Geležinės uždangos toliau kovoja už savo nepriklausomybę»¹⁴⁹.

«Augintinis»: «Pakštas — išimtinė asmenybė. Jis žinomas mokslininkas, kultūringas džentelmenas. Jei jis būtų buvęs didesnės tautos sūnus, jis pasaulyje būtų buvęs reikšmingas. O dabar tam benamiui buvo skirta bastytis po pasaulį ir būti tyruose praskambančiu balsu. — Kai 1953 m. *Lietuvių Dienos* išspausdino mano paruoštą vertimą Ramono veikalo *Kryžiai*, jis man pripažino 'literatūros daktaro' laipsnį. Tuo aš daugiau džiaugiuos negu koku nors akademinu titulu»¹⁵⁰.

Socialistų balsas: «Velionis mėgo pasikalbėti ne tik su 'saviškiais'. Giliai nusivylęs tuo, kad Vakarų demokratijos nieko nedaro Lietuvai išvaduoti iš totalitarinio Sovietų jungo, velionis ėmė skelbti 'Atsarginės Lietuvos' idėją. Nors ji visuomenėje nepriėjo, ji betgi jį charakterizuoja. Jis buvo svajotojas ir turėjo drąsos už savo sukurtą dalyką kovoti»¹⁵¹.

Liaudininkas, žurnalistas: «Mokslo srityje jis buvo ne tiek mokslininkas kiek poetas, idealizuotojas. Jo savybė — vaizdžiai papasakoti ir net pafantazuoti, bet gyvai, patraukliai. Toks jis buvo ir politinėje veikloje — karštas, veržlus, ekspansyvus. Per anksti mūsų visuomenė jo neteko»¹⁵².

Vienybinkai: «Ieškodamas 'Atsarginės tėvynės', jis betgi neprarado vilties į laisvės atgavimą. Jis visą gyvenimą darbavosi katalikų organizacijose; bet savo tolerancija jis nebuvo svetimas ir kitiems»¹⁵³.

¹⁴⁹ Fl. Korsakaitė, Santa Monica, Calif.

¹⁵⁰ Miltonas Starkus, Santa Monica, Calif., žr. jo pasisakymą 207 psl.

¹⁵¹ K. Pakštas, žr. *Naujienos*, 1960 m. rugsėjo mėn. 217 nr.

¹⁵² J. Kardelis, *Trys žymių asmenų mintys*, žr. *Nepriklausoma Lietuva*, Montreal, 1960 m. rugsėjo mėn. 39 nr.

¹⁵³ Kazimieras Pakštas, žr. *Vienybė* (Juozo Tysliavos, mirusio 1961. XI. 11 d., redaguojamas, tuomet tautinės krypties laikraštis), New Yorkas, 1960 m. 37 nr.

Sandariečiai: «Pradėjęs savo karjerą išeivių tarpe, jis ją čia pat ir užbaigė. Savo pažiūrose jis nebuvo vienpusiškas. Jo misija nelietė vien savo grupės interesų, bet siekė daug plačiau, apimant visos tautos reikalus». Kai kurie jam prikišdavo atsitolinimą nuo realybės; «bet nuo tokios kritikos nebūna apsaugotas joks visuomenės darbuotojas»¹⁵⁴.

Akademinio skyriaus viršininkas: *I have personally known Pakštas since 1950, and I am happy to have this opportunity to testify to his reputation as a genuine scholar, experienced researcher, forceful teacher and a man of deeply felt, and undoubted moral integrity and with a very likeable personality*¹⁵⁵.

Vienuolis-amerikietis, profesorius: *I had the privilege of knowing Pakštas during the final years of his teaching and was impressed no end by him*¹⁵⁶.

Jaunesnis kolega, vokiečių kilmės amerikietis: *He had a fantastic knowledge of languages, of geography and of the Soviet Union. He was a dedicated scholar* (1967.Y.28). *God bless him ; he was a wonderful man and a great friend* (1967.X.25)¹⁵⁷.

Krikščionys demokratai-federalistai: *He was a great federalist. His main topics were : current problems in the political geography of Europe, the danger of communism and the efforts of the free nations to preserve the liberty and Christian traditions of Western civilization. He was one of the most popular leaders of the Lithuanian people, an intellectual and eloquent spokesman against Soviet imperialism. The Western World should not ignore the sacred aims of these nations, but should support them in achieving their goals*¹⁵⁸.

¹⁵⁴ V. G., Kazimieras Pakštas, žr. *Sandara*, 1960 m. 38 nr.

¹⁵⁵ C. A. Zebot, Duquesne University, Pittsburgh, Pa., 1954.

¹⁵⁶ Prel. K. K. Leelan, T. O. K., Steubenville, Ohio, žr. J. Mikaila, *Ar. Pakštas užmirštas? Draugas*, 1965.1V. 10 d.

¹⁵⁷ Prof. Br. Hartung, Wheeling, W. Va.

¹⁵⁸ *Christian Democratic Review*, Paryžius-Londonas-New Yorkas, 1960 m., spalio-lapkričio mėn. 10-11 nr.

Kritiški balsai. — Inžinierius, jūrininkas: «Jo sumanymai buvo originalūs, bet jų iškėlimo laikas ir būdas dažnai nepataikė į esamą padėtį. Jis nekenė amerikonių ; reikia manyti, kad tai pasėka jo nesėkmės Amerikoje. Jo viešos kalbos buvo turiningos. Privačiuose pasikalbėjimuose (ypač su pasisvečiavimu, stikliuką išgerti mėgdavo) būdavo kartais ilgų pasikartojimų; bet kaip pašnekesio dalyvis buvo įdomus. Bet galima buvo pastebėti ir partinę tendenciją. Gerai mokėjo bendrauti su jaunimu. Vis buvo susitelkęs į idealistinę propagandą»¹⁵⁹. Kita proga tas pats autorius biografui dar rašė : « Pakštas mirė su kardu rankoje. Jeigu jo mintys buvo per ankstyvos, jos gal išleis dar kada nors daigus. Jo svarbiausias įnašas buvo dinamika; o ši visada palieka savo pėdsakus ».

Kolega, istorikas : « Jis neabejotinai buvo dinamiška asmenybė savo prkalbose, ir ne kartą žybtelėjo drąsiais sumanymais, tačiau neturėjo jokios ištvermės jų vykdyti. Anot prof. VI. Jurgučio buvo ' negreits ant to darbo '. Tas tinka daugumai visuomenininkų. Jis buvo kompanijos žmogus ; tai gal būti ir buvo pagrindinė priežastis, kad jam trūko laiko ir energijos susitelkti moksliniam darbui. Nedrįsčiau sakyti, kad jam trūko gabumų »¹⁶⁰.

Kunigo balsas : «Nežiūrint aiškios ir krikščioniškai tautinės pasaulėžiūros jam teko susilaukti keletą priekaištų iš kunigų, kai iš Europos atvykę kunigai ir studentai jį keldavo kaip katalikų veikimo šulą. Vieno pobūvio metu vienas parapijoje dirbęs kunigas pastebėjo : ' Jei jis jau toks geras katalikas, pasakykite, kuriai parapijai jis priklauso ir kodėl jis su savo žmona negyvena ? »¹⁶¹

Teologas pastoralistas: «Pakštui nėra lengva rasti taiklų charakteristiką, nebent žodį — ugningą, lakų, inspiruojantį. Veikimas jam toli, ne jo būdui. Jis niekad neprisėdo prie vieno darbo. Jis buvo Ateitininkų Federacijos vadas ; tačiau be savo įnašo, išskyrus kalbas. Jis buvo sąjūdininkas ir daugiau žodinis.

¹⁵⁹ Iš A. P. Mažeikos laiško biografui 1965.VII. 24 d.

¹⁶⁰ Iš prof. A. Kučo laiško biografui 1968.VII.21 d.

¹⁶¹ 1969 m. gruodžio mėnesį biografui pranešta vieno aukšto dvasininko.

Jis buvo plačių vandenų, svajonių, nepritaikomų idėjų žmogus, 'poetas, tapęs geografu' (Babrausko žodis). Jis daugiau ryši laikė su studentais ». Pavadinęs Dovydaitį «praktiniu idealistu, darbininku» ir Šalkauskį «idealistu teoretiku, pedagogu », Yla tęsia: «Pakštą pavadinčiau idealistu utopistu, fantastu, vizionistu, tam tikra prasme pranašu, niekad nesutapusiu su tikrove, dėl to kartais aštriu tautos ir bažnyčios vadams ir kartu nenusileidusių prie tos rinktinės masės, kurią reikėjo ugdyti»¹⁶².

Rašytojas : « Pakšto nereikėjo du syk prašyti skaityti paskaitą. Jis bet kokia tema galėjo valandomis kalbėti. Viena tokia proga jis Kauno studentams ateitininkams paaiškino, kokių profesijų labiausiai Lietuvai reikėtų: Pirmiausia inžinierių, paskui ekonomistų, toliau agronomų. Toliau sekė kunigai, mokytojai, žurnalistai. Gale dar atsiminė, kad dar yra ' tokie poetėliai, kurie žiūri į mėnulį ir dūsauja ant popierėlio'. *Šatrija* jam dėl tokios hierarchijos reiškė protestą. Kai vėliau susitikome Chicagoje, jis apgailestavo savo ' jaunų dienų pamėgimą pasišvaistyti žodžiais ' »¹⁶³.

Neigiami atsiliepimai. — Rašytojas: «Būdamas ideologinės organizacijos vadas, jis nėra gilinęsis į tą ideologiją. Jis labiau buvo linkęs į politiką. Atsimenu, kad V. aiškinosi dėl to perėjęs iš ateitininkų pas neolituanus, kad aniems nebevadovaujās, anot jo, šventas žmogus, Šalkauskis, bet politikas Pakštas. Žinoma, čia galėjo būti kaltas persimetėlio, ' oportunistas '¹⁶⁴.

Teisininkas, diplomatas : « Šalkauskis ir šiandien tebekalba į ateitininkus iš anapus ; bet jį prisiminus, negalima jo gretinti su Pakštu, kurio katalikybė nebuvo giliai išgyventa. Pasimetimas su pirmąja žmona nebuvo išpirktas jo dalyvavimu josios laidotuvėse. Ir jo antrosios vestuvės katalikiškos širdies nesušildė. Jis, tarsi kokis *Wandervogel* kilnojosi iš vienos kolegijos kiton, niekur

¹⁶² Iš kun. St. Ylos laiško biografui 1969.II.6 d.

¹⁶³ Iš C. Grincevičiaus laiško biografui 1969.1.16 d.

¹⁶⁴ B. Babrauskas, *Rašytojas, tapęs geografu*, žr. *Draugas*, 1960.IX.24 d. 225 nr.

nepalikęs gilesnio pėdsako kaip toks St. Kolupaila. Šiandien Pakšto niekas nepasigenda ir nemini»¹⁶⁵.

Kolega istorikas : « Sunku būtų jį pavadinti mokslininku, nes, kiek žinau, jo tėra tik vienas mokslinis veikalas (apie Lietuvos klimatą), visa kita buvo tik eilė išblaškytų straipsnių. Jo kelionių aprašymai vaizdūs ; bet panašių dalykų parašo ir eiliniai keliautojai. Kiek prisimenu iš jo paskaitų Lietuvoje, jis joms menkai ruošėsi. Jame nerandu dalykų, kurie galėtų jį padaryti ‘ didvyriu ’»¹⁶⁶. Šia proga reikia atsiminti, kad apie jo kelionių aprašymus literatas B. Babrauskas šitaip atsiliepia: «Pakštas buvo rašytojas, tik iš kovos stadijos vis neprisirengęs pereiti į pačią kūrybą. Jis, tapęs profesorium, savo veikaluose turėjo slopinti fantaziją ir intuiciją, idant nesubeletristintų mokslo veikalų. Jis buvo vienas žymiausių mūsų kalbėtojų ; mus domino jo kalbų vaizdingumas, stilingumas — tie pagrindiniai literatūrinės kalbos bruožai. Jis nėra vienintelis, padaręs skriaudą mūsų literatūrai, sutramdęs savo rašytojinius gabumus »¹⁶⁷.

Amerikos lietuvių komunistų balsas: « Kadaisė gyveno toks ‘ mokslo vyras ’ kaip Pakštas. Kiek jis, nabagas, prisikamavo su visokiomis Lietuvos geografijomis ir žemėlapiais. O kas šiandien ? Pamiršo jį žmonės, pamiršo net, kad toks ‘ mokytas ’ Lietuvos liaudies priešas gyveno »¹⁶⁸.

Lietuvos komunistų atsiliepimas : Pasinaudodama tam tikromis Z. Ivinskio ir VI. Viliamo pastabomis, užtiktomis pirmojo dieno-raštyje, *Tiesa* išspausdino po antrašte *Kaip jie patys apie save kalbėjo* keletą bruožų, kurie Pakštą turėjo neigiamai nušviesti¹⁶⁹.

Lietuvos komunisto feljetonas : Kadangi Pakštas Amerikoje su pagarba sutiko A. Smetoną, Lietuvojeėjusį valstybės preži-

¹⁶⁵ Iš laiško, 1964 m. gauto iš JAV.

¹⁶⁶ Iš laiško biografui 1968.VII.21 d.

¹⁶⁷ B. Babrauskas, *Rašytojas, tapęs geografu*, žr. *Draugas*, 1960.IX. 24 d. 225 nr.

¹⁶⁸ *Laisvė*, Brooklynas, X. Y. ; datos neteko susekti, bet tekstas autentiškas.

¹⁶⁹ *Kaip jie patys apie save kalbėjo*, žr. *Tiesa*, Vilnius, 1960 m. 76-79 ir 81 numeriai.

dento pareigas, komunistiškasis literatas P. Cvirka jį *Laisvėje* išjuokė feljetonu, pavadintu *Smetonos kiemo gaidys arba Pakštas Kazys*. Štai ištrauka iš to pamfletu : « Kauniečiai, ypač studentai, gerai atsimena šį keistuolį profesorių, į kurio paskaitas jaunuomenė rinkdavosi kaip į jumoro ir juokų vakarus, o Pakšto straipsnius skaitydamas, Veiverių klebonas tiek juokėsi, jog apopleksija vargšą suėmė ... Pakštas nutarė būti Smetonos universiteto juokdariu ... Visai apsijuokęs, visų Kauno vaikigalių badomas pirštais, profesorius išsidangino į Ameriką. Jis matomai žinojo, kad amerikiečiai mėgstą jumorą... Pakštas gali ir nesikarščiuoti, lietuvių tauta sujungė savo likimą ne su pakštiško tipo juokdariais, o su broliška rusų tauta »¹⁷⁰.

¹⁷⁰ P. Cvirka, *Smetonos kiemo gaidys arba Pakštas Kazys*, žr. *Laisvė*, Brooklynas, N. Y., 1944.IV. 12 d.

Dr. J. Girniaus užklaustas, kam paversti jo biografijos paren-gimą *Lietuvių Enciklopedijai*, Pakštas atsakė : «Iš idėjinės pusės tai gal prof. J. Brazaičiui » ¹⁷¹. Kadangi tuomet (1960) redakto-riui nepavyko realizuoti savo intencijos, čia išspausdiname ištrauką iš to sukaktovinio straipsnio, kurį Brazaitis 1953 m. buvo parašęs *Aidams* :

« Kai turėjau progos būti viename pobūvyje Pakštui pagerbti, gausios ir nuoširdžios kalbos bei linkėjimai jubiliatui mano pergyvenimuose pažadino jam užuojautą — kad vietoj jo svajo-tosios ‘ gyvosios dainės ’ kuria grožėtusi pasaulis, Lietuva virto kryžių keliais pasauliui siaubu pripildyti; kad Maironio žodžiu tariant, patsai ramumo nepažinęs ir kitiems išganymą nešdamas, gyvenime buvo sutiktas apatiškom širdim. Man rodės, linkėjimo yra nusipelnusi kaip tik visuomenė, kad ji nesusilauktų ateities stebėtojo šalto įvertinimo; į lietuvių visuomenę atėjo ir per ją, kaip per tyrus, perėjo Adenas iš jos dvasinių žadintojų, kuris purtė, audrino savo visuomenę, kaip tas šventųjų knygų angelas, sykį per metus nusileisdamas į kūdrą ir sukeldamas bangas, kuriose pirmieji ligonys atgaudavo sveikatą; tik kai lietuvių visuomenės dvasios neramintojas suaudrindavo tautinio bei kul-tūrinio gyvenimo vandenį — maža buvo norinčių į juos šokti, nes maža buvo norinčių iš inercijos pasveikti»¹⁷².

Skaitytojas, Pakštą atlydėjęs ligi šios vietos, gal dar norės sužinoti, koks šio gyvenimo balansas. Bet paskutiniame veikalo puslapyje autorius tegali pakartoti tai, ką jis jau yra pareiškęs pirmame : kad biografas nėra nei kaltintojas, nei gynėjas ir apskri-tai joks teisėjas. Dėl to vietoje patiekti vertinantį balansą, jis tekviečia dar sykį paskaityti skyrelį apie nepripažintą pra-našą ¹⁷³. O patį balanso suvedimą paliekame Tam, Kuris Kazi-mierą Adomą Pakštą nuo jo lopšio Aukštaitijoje atvedė prie jo kapo Chicagoje. Mums gi belieka ties tuo kapu pagarbiai nusilenkti.

¹⁷¹ Dr. J. Girnius, *Atsisveikinant A. Bendorių*, žr. *Aidai*, 1969 m. 8 nr., 372 psl.

¹⁷² J. Brazaitis, *Dinamiškasai asmuo mūsų visuomenėje*, žr. *Aidai*, 1953 m. 8 nr., 341 psl.

¹⁷³ Žr. 118-130 psl.

R A Š T I J A

(Surinkta A. Bendoriaus †, prof. J. Brazaičio, kun. B. Krasausko, Pr. Pauliukonio †, dr. VI. Viliamo ir *Draugo* administracijos pagalba)

ASMENIŠKI DOKUMENTAI

(Saugojami Pasaulio Lietuvių Archyve Chicagoje)

Autobiografija (mašinraščio 10 psl.).

Nepilnas išsiųstų laiškų rinkinys (kopijos).

Nepilnas gautųjų laiškų rinkinys.

Įvairūs privatūs užrašai, pažymėjimai, sąrašai, asmens dokumentai.

Jo bibliotekos knygų sąrašas.

BIBLIOGRAFIJOS

Bibliografijai ir biobibliografijai pagrindą sudaro šie A. Ružanec-Ružancovo leidiniai :

Pakšto mirties atgarsiai laisvojo pasaulio lietuvių spaudoje, Lietuvių Bibliografinės Tarnybos leidinys, 44 nr., Danville, III., 1961.VII.30 d. (Daugiau 30 vienetų ; mašinraštis ; 13 psl.).

Pakštiana (1926-1961), medžiaga K. Pakšto bibliografijai ir biobibliografijai, Lietuvių Bibliografinės Tarnybos leidinys, 58 nr., Danville, III., 1962.VIII.26 d. (Arti 50 nekrologinių atsiliepiimų ir daugiau 60 bibliografinių vienetų ; mašinraštis ; 16 psl.).

PAKŠTO KNYGOS, BROŠIŪROS, STUDIJOS, MEMORANDUMAI IR ŽYMESNI STRAIPSNIAI

Baltijos pajūris — būsimasis civilizacijos centras, žr. *Romuva*, 1922 m., 55-66 psl.

Kelionė automobiliu skersai Šiaurės Ameriką, žr. *Draugas*, 1925 m., birželio-rugsėjo mėn. numeriai.

Le climat de la Lithuanie (disertacija Friburge), Klaipėda 1926.

Lietuvos klimatas (disertacijos vertimas), Klaipėda 1926.

- Klimatas, energija ir civilizacija, ir. Kosmos*, 1926 m., 22-30 psl.
- Kultūrinės autonomijos problema*, žr. *Židinys*, 1926 m. 6-7 nr., 451-457 psl.
- Kultūrinės santaikos galimūmai*, žr. *Židinys*, 1927 m. 12 nr., 581-585 psl.
- Lietuvos talpumas*, žr. *Lietuva*, 1927.IV.12 ir sekančių dienų numeriai.
- Kelionė Brazilijon*, žr. *Rytas*, 1927 m., liepos-lapkričio numeriai.
- Kelionė Brazilijon*, žr. *Iliustruotoji Lietuva*, 1927 m., lapkričio ir gruodžio mėnesių nr.
- Javų paskirstymo geografija*, žr. *Kosmos*, VIII t. 1927 m., 23-36 psl.
- Rugių geografinė apžvalga*, žr. *Kosmos*, IX t. 1928 m., 10-12 psl.
- Kukurūzų geografinė apžvalga*, žr. *Kosmos*, IX t. 1928 m., 139-142 psl.
- Ryžių geografinė apžvalga*, žr. *Kosmos*, IX t. 1928 ta., 174-179 psl.
- Miežių ir avižių geografinė apžvalga*, žr. *Kosmos*, IX t. 1928 m., 233-238 psl.
- Krakmolinio maisto produktų geografinė apžvalga*, žr. *Kosmos*, IX t. 1928 m., 367-371 ir 405-409 psl.
- Iš praėjusio dešimtmečio į ateinantį*, žr. *Židinys*, VII t., 1928 m. 5-6 nr., 342-358 psl.
- Lietuvos ir kitų Baltijos respublikų talpumas*, žr. *Židinys*, VIII t., 1928 m. 10 nr., 221-232 psl.; 11 nr., 322-331 psl.; 12 nr., 388-398 psl.
- Baltijos respublikų politinė geografija*, Kaunas 1929 (vėliau išversta į latvių ir lenkų kalbas).
- Klimatas ir moralinės žmogaus pastangos, atspaudas iš Tiesos Kelio*, 1929 m. 1 nr., 5-14 psl.
- Moderniškos emigracijos problema*, žr. *Židinys*, IX t., 1929 m. 1 nr., 25-39 psl.
- Naujoji emigracijos srovė*, žr. *Židinys*, IX t., 1929 m. 2 nr., 150-155 psl.
- Tautų santykiavimas Baltijos respublikose*, žr. *Židinys*, IX t., 1929 m. 3 nr., 268-272 psl. ; 4 nr., 341-355 psl. ; 5-6 nr., 441-453 psl.
- Dėl geografijos mokymo Lietuvoje*, žr. *Kosmos*, IX t. 1929 m., 39-46 psl.
- Kai kurių mažesnės svarbos javų : grikių, sorų, sorgos, žirnių ir pupų geografinė apžvalga*, žr. *Kosmos*, X t. 1929 m., 28-31 psl.
- Cukrus ir cukriniai augalai istoriniu, geografiniu ir ekonominiu atžvilgiu*, žr. *Kosmos*, X t. 1929 m., 147-155 psl.
- Geografinė aplinkuma ir civilizacija*, žr. *Židinys*, X t., 1929 m. 7 nr., 25-40 psl.
- Civilizacijos zonos ir kriterijai*, žr. *Židinys*, X t., 1929 m. 10 nr., 244-254 psl.
- Civilizacijos laipsniai Baltijos respublikose*, žr. *Židinys*, X t., 1929 m. 11 nr., 327-335 psl.
- Lietuvos genijaus dispersija ir ateities perspektyvos*, žr. *Židinys*, X t., 1929 m. 12 nr., 434-440 psl.
- Kaip Lietuva turėtų švęsti Vytauto Didžiojo jubiliejų ?* žr. *Židinys*, X t., 1929 m. 12 nr., 446-447 psl.
- Lietuvos Kultūros Akademija*, žr. *Židinys*, XII t., 1930 m. 7 nr., 63-65 psl.
- George Goudie Chisholm*, žr. *Kosmos*, XI t. 1930 m., 94 psl.
- Kelionės aplink Afriką klimatinis žurnalas*, žr. *Kosmos*, XI t. 1930 m., 326-330 psl.

- Angolos klimatas*, žr. *Kosmos*, XI t. 1930 m., 309-325 psl.
- Viešbučio tipas Angoloje*, žr. *Židinys*, XIII t., 1931 m. 3 nr., 272-281 psl.
- Lietuvos Kataliku, Universitetas*, žr. *Židinys*, XIV t., 1931 m. 11 nr., 331-335 psl.
- Mahatma Gandhi ir jo Satyagraha*, žr. *Židinys*, XV t., 1932 m. 1 nr., 42-50 psl.
- Civilinės metrikacijos reikalu*, žr. *Židinys*, XVI t., 1932 m. 11 nr., 355-359 psl.
- Baltijos jūra, fiziografinė-antropografinė studija*, Klaipėda 1934, atspaudas iš *Kosmos*, XIII t. 1932 m., 299-316 psl.
- Svečiuose pas Skandinavus*, žr. *Naujoji Romuva*, 1934 m. 172 nr., 337-339 psl.; 173 nr., 369-371 psl.; 174-175 nr., 393-395 psl.
- Baltijos kultūrinė orientacija* žr. *Naujoji Romuva*, 1934 m. 199 nr., 765-767 psl.
- Colonization opportunities in Angola*, žr. *Geografiški Baksti*, Ryga 1934.
- Dėl naujo pilietybės įstatymo*, žr. *Naujoji Bomuva*, 1934 m., 174-175 psl.
- Vilniaus problema ir kaip ją spręsti*, žr. *Židinys*, XXI t., 1935 m. 2 nr., 129-139 psl.; 3 nr., 246-262 psl.
- Lietuvos jūreiviai uždaviniai*, žr. *Naujoji Bomuva*, 1935 m. 15(223) nr., 339-340 psl.
- Lietuva lyginamosios civilizacijos atžvilgiu*, žr. *Naujoji Bomuva*, 1935 m. 19(227) nr., 413-418 psl.
- Baltic Countries*, žr. *Naujoji Bomuva*, 1935 m. 41(249) nr., 747-748 psl.
- Kolonizacijos galimybės Angoloje*, žr. *Pasaulio Lietuviai*, Kaunas 1935.
- Mintis apie užsienio lietuvių*, žr. *Pasaulio Lietuviai*, Kaunas 1935.
- Atsakymas mano kritikams, patarėjams ir rėmėjams*, žr. *Židinys*, XXII t., 1935 m. 7 nr., 69-75 psl.
- Afrikos atradimų ir tyrinėjimų istorija*, žr. *Židinys*, XXII t., 1935 m. 11 nr., 431-441 psl.; 12 nr., 548-556 psl.
- Aplink Afriką*, 2 tomai, Kaunas 1936.
- Afrikos gyventojai*, žr. *Židinys*, XXIII t., 1936 m. 3 nr., 306-317 psl.
- Sahara — didžioji dykuma*, žr. *Židinys*, XXIII t., 1936 m. 4 nr., 436-444 psl.
- Aukštutinė Gvinėja ir Sudanas*, žr. *Židinys*, XXIII t., 1936 m. 5-6 nr., 543-556 psl.
- Kongo kraštai*, žr. *Židinys*, XXIV t., 1936 m. 12 nr., 550-561 psl.
- Abisinija*, Kaunas 1936.
- The Problem of an International language for the Baltic States*, Koma 1936.
- Lietuva eikumenės erdvėje*, Kaunas 1936.
- Universiteto modernizavimas*, žr. *Naujoji Bomuva*, 1936 m. 261 nr., 1-4 psl.; 262 nr., 32-34 psl.
- Etiopija ir Somalija*, žr. *Židinys*, XXV t., 1937 m. 2 nr., 190-206 psl.
- Rytų Afrikos plokštakalniai*, žr. *Židinys*, XXVI t., 1937 m. 7 nr., 59-69 psl.
- Pietinė Afrika*, žr. *Kosmos*, XVIII t. 1937 m., 145-184 psl.
- Everesto ekspedicijos vadas Kaune*, žr. *Kosmos*, XVIII t. 1937 m., 211-212 psl.

- Angola ir kitos pietų atogrąžų sritys*, žr. *Židinys*, XXVI t., 1937 m. 11 nr., 434-443 psl.
- Lietuvos pajūrio grožis*, žr. *Naujoji Romuva*, 1938 m. 22-24 nr., 519-520 psl.
- Lietuvių amerikiečių kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės*, žr. *Židinys*, XVIII t., 1938 m. 5-6 nr., 635-644 psl.
- L'Emigration lithuanienne et ses causes*, Amsterdamas-Leydenas 1938 (Tarptautinio geografų kongreso darbų antrame tome).
- Afrikos salos*, žr. *Kosmos*, XIX t. 1938 m., 25-47 psl.
- Afrikos regioninė geografija*, Kaunas 1938-1939.
- Lietuvos ribų problema*, žr. *Kosmos*, XIX t. 1938 m., 289-320 psl.
- Gyvenkime « *Grand Life* », žr. *Draugas*, 1939.XII.14 d.
- Vyriausiojo Vado sveikinimas Ateitininkų Federacijos Kongresui Vilniuje, (birželio mėn. 29-30 d., žr. *Draugas*, 1940.VI.6 d. (Šis sveikinimas, Pakšto perskaitytas 1954 m. Čikagoje įvykusiame Ateitininkų kongrese, yra L. Dambriūno užregistruotas magnetofonu. Yra ir mašinėle nurašytas tekstas, 4 psl.).
- The Lithuanian situation*, Chicago 1941.
- Lietuvos vadavimo uždaviniai*, žr. *Kunigų Vienybės Metraštis*, 1941, 7-11 psl.
- Baltijos aukos dabartiniam karui*, žr. *Draugas*, 1941 m. sausio-vasario mėnesių numeriai.
- Lietuvių kultūros likimas*, žr. *Studentų Žodis*, 1941 m. 4 nr., 73-76 psl.
- Pagreitinkime Lietuvos atstatymo darbą*, žr. *Amerika*, 1941.11.28 d.
- Daugiau darbo nukryžiuotai tėvynei Lietuvai*, žr. *Amerika*, 1941.11.28 d.
- Velykinės nuotrupos*, žr. *Draugas*, 1941.IV.12 d.
- Atsisveikinant su didžiuoju tautos mokytoju. Filosofo St. Šalkauskio brangiajai atminčiai*, žr. *Draugas*, 1941.IV.24-30 ir V.1 d.
- Lietuvių Kultūrinis Institutas*, žr. *Vienybė*, 1941.IX. 19 d. nr.
- The Baltoscandian Confederation*, Chicago 1942.
- Amerikos lietuviai katalikai kovoje dėl Lietuvos nepriklausomybės*, atspaudas iš Kunigų Vienybės leidinio *Amerikos lietuvių katalikų darbai*, New Yorkas 1943, 307-317 psl.
- Lietuva mirties ženkle*, žr. *Draugas*, 1943.XI.16-20 d., 270-274 nr.
- Apie karo pabaigą ir Lietuvos ateitį*, žr. *Draugas*, 1943.VI.28 d.
- Kodėl Lietuva turi būti nepriklausomai* žr. *Draugas*, 1944 m. sausio-kovo mėn. numeriai (Rankraštis saugojamas Chicagos lietuvių archyve).
- Keletas pastabų apie lietuvių kolonizacijos klausimą*, Santa Monica, Calif., 1945 (hektografuotas leidinys).
- The Problems of Lithuania Minor (The Northern East Prussia)*, Santa Monica, Calif., 1946.
- Tremtinių įkurdinimo problema*, žr. *Tėviškės Garsas*, Schweinfurtas, 1946 m. 47 nr.
- Lithuania and World War II*, šapirografuotas leidinys su dviem žemėlais, Chicago 1947.
- Lietuva — Jungtinių Tautų narys*, žr. *Tėviškės Garsas*, 1947.11.20 d.

- Lietuvos kultūros išlaikymo klausimu*, žr. *Tėviškės Garsas*, Schweinfurtas 1947 m. 78 nr.
- Antrosios tėvynės reikalingumas*, žr. *Aidai*, 1947 m. 7 nr., 289-290.
- What to do with Königsbergf*, žr. *Vytis*, 1947 m. gegužės mėn. nr.
- Ką daryti su Karaliaučium* i žr. *Tėviškės Garsas*, Scliweinfurtas 1947 VII.17 d. 81-82 nr. (Tai angliško straipsnio vertimas).
- Displaced persons svajonės apie Aliaską*, žr. *Žiburiai*, Augsburgas, 1947. IV.5 d. 14 nr.
- Prel. J. Maciejauską amžinatvėm palydint*, žr. *Vytis*, 1947 m. 6 nr., 3-4 psl.
- Prel. J. Maeiejauskas*, žr. *Tėvynės Sargas*, Beutlingenas 1947, 1 nr., 86-87 psl.
- Lietuvių tautos potencialo išlaikymas*, žr. *Amerika*, Brooklynas 1949 m. 47-50 nr. ir *Lietuvių Žinios*, Pittsburghas 1949 m. 41 ir 44-47 nr.
- Keletas samprotavimų apie Lietuvos ribas*, žr. *Aidai*, 1950 m. 2 nr., 81-86 psl.; 3 nr., 123-129 psl.; 4 nr., 174-182 psl.
- Europos konfederacija, lietuvių kolonizacija ir grupių sugyvenimas*, žr. *Draugas*, 1950.VI.20 d.
- Šeriai, nagai ir ragai*, žr. *Tėviškės Žiburiai*, Torontas, 1950.VII.13 d. (užrašyta Pr. Alšėno).
- Vidurio Europos krikščionų-demokratų sambūris*, žr. *Tėvynės Sargas*, Chicaga 1951, 1 nr., 176-177 psl.
- Vidurio Europos tarptautiniai sąjūdžiai*, žr. *Tėviškės Žiburiai*, Torontas, 1951.V.24 d. 21 nr. ir *Draugas*, 1951 m. 125 nr.
- Rusijos pavojus ir Europos federacija*, žr. *Draugas*, 1951.V.26 d. 125 nr.
- Lietuvos plotas ir gyventojai*, žr. *Draugas*, 1951.XI.3 d. 259 nr.
- Christian democracy in Lithuania*, žr. *Christian democracy in Central Europe*, New Yorkas 1952, 43-52 psl.
- Leonardas Šimutis — šilelis*, žr. *Tėvynės Sargas*, Chicaga 1952, 2(9) nr., 300-306 psl.
- Kokie plotai turėtų priklausyti atstatomai Lietuvai?* žr. *Aidai*, 1952 m. 1 nr., 42-44 psl.
- Žodis ateitininkams*, žr. *Ateitis*, 1953 m. 9 nr., 204 psl.
- Įvado vietoje*, žr. *Amerikos lietuvių vardynas*, Los Angeles, Calif., 1953, 5-12 psl.
- Ar reikia jaunimui domėtis politikai* žr. *Tėvynės Sargas*, Chicaga 1953, 1 nr., 150-153 psl.
- Kalba prof. Pakštas*, žr. *Darbininkas*, 1953.VI.26 d.
- Neleiskime istorijai mirti*, žr. *Draugas*, 1954.VIII.20 d. 192 nr.
- Pasaulio tvarka pagal 1941 m. žemėlapi*, žr. *Aidai*, 1954 m. 5 nr., 204-208 psl.
- Professor to speak for his classmates to get citizenship*, žr. *Pittsburgh Press*, 1954.1.17 d. (Straipsnio originalas — mašinraščio 2 psl. saugomas Chicagos lietuvių archyve).
- Lietuvos gyventojai. Jų priverstinis kitėjimas nuo 1940 iki 1955 metų*, žr. *Draugas*, 1955.XI.5 d.
- Gudijos plotas ir gyventojai*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, VIII t., Bostonas 1956, 30-34 psl.

- Gudijos santykiai su Lietuva*, žr. *Aidai*, 1956 m. 3 nr., 114-124 psl. ; 4 nr., 174-182 psl.
- Europoje po 18 metų*, žr. *Draugas*, 1956 m. lapkričio ir gruodžio mėn. nr. (straipsnio originalas — mašinraščio 17 psl. saugomas Chicagos lietuvių archyve).
- Lietuvių tautos plotai ir gyventojai*, žr. *Aidai*, 1957 m. 1 nr., 97-107 psl.
- Filosofo Stasio Šalkauskio brangiam atminimui*, žr. *Aidai*, 1957 m. 5 ar., 193-205 psl.
- Kolonija*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XII t., Bostonas 1957, 234-239 psl.
- Christian Democracy in Lithuania*, žr. *Freedom-prerequisite to lasting peace*, New Yorkas 1957, 27-32 psl.
- Earliest statistics of nationalities and religions in the territories of Old Lithuania*, atspaudas iš *Commentationes Balticae*, IY-Y t., Bonna 1958, 169-211 psl.
- Ekspedicija Dausosna (į Britų Hondūrą)*, žr. *Draugas*, 1958 m. birželio-rugpiūčio mėnesių nr. (22 straipsniai).
- Geografo pasaulėžiūra*, žr. Kun. J. Prunskis, *Mano pasaulėžiūra*, Chicago 1958, 223-227 psl.
- Lietuvos fizinė geografija*, žr. *Į Laisvę*, 1958 m., 16-17 nr., 71-74 psl.
- Mažosios tautos*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XVIII t., Bostonas 1959, 39-44 psl.
- Dėl Hondūro*, žr. *Į Laisvę*, 1958 m. 16-17 nr., 122 psl.
- The growth and decline of small nations*, žr. *Lituanus*, 1959 m. 4 nr., 98-102 psl.
- Amerikos oficialioji nuomonė Lietuvos ribų klausimu 1919 metais*, žr. *Aidai*, 1959 m. 5 nr., 193-196 ir 198 psl.
- Atsarginės tėvynės klausimu*, žr. *Darbininkas*, 1959 m. 27 nr. ; *Draugas*, 1959 m. 92 nr. ; *Dirva*, 1959 m. 30 nr. ; *Naujienos*, 1959 m. 89 nr. ^
- Tėviškės Žiburiai*, 1959 m. 18 nr.
- Mano dienos « Draugo » žvaigždyne*, žr. *Draugas*, 1959.XI. 14 d.
- Genocidas ir lietuvių tautos likimas*, žr. *Draugas*, 1959.VI.20 d., 144 nr.
- Colonialism and genocide in Lithuania*, žr. *Lituanus*, 1960 m. 3 nr., 98-103 psl.
- Genocido poveikis Lietuvos gyventojams. Sovietija — didysis tautų kapi-nynas*, žr. *Draugas*, 1960.V.7 d., 107 nr. ir 1960.V.14 d., 114 nr.
- Paskutinis žodis krikščionims-demokratams* žr. *Tėvynės Sargas*, 1960 m. 1 nr., 60-61 psl.
- Šventoji laisvė ir bailumo kūdikis — ištautėjimas* (Paskutinė Pakšto kalba, pasakyta Ateitininkų kongrese Chicagoje), žr. *Draugas*, 1961.11.18 d. (užrašyta iš magnetofono juostelės).
- Lietuvių tautos plotai ir gyventojai*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XV t., Bostonas 1968, 430-450 psl.
- Lietuvos valstybės plotai ir sienos*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XV t., Bostonas 1968, 450-464 psl.

RANKRAŠČIUOSE

(Jie saugojami Pasaulio Lietuvių Archyve Chicagoje)

Datuoti

- Trys savaitės Sovietuose (Naujos civilizacijos dirbtuvėje)*, referatas, skaitytas 1933.X.15 d. Kaune, neviešame susirinkime (mašinraščio 35 psl.).
- Aplinkraštis jubiliejinės knygos «Lithuania 1918-1943» reikalu*, 1943. III.29 d. (mašinraščio 3 psl.).
- Laiškas (su rezoliucijomis) JAV prezidentui H. S. Trumanui, Los Angeles, 1947.11.16 d. (mašinraščio 2 psl.).
- Didžioji kalbų mokykla* (Monterey, Calif.), parašyta apie 1947-1948 m. Monterey (mašinraščio 2 psl.).
- Vasario Šešioliktos proga* (prakalbos konspektas), Waterbury, Conn., 1952 (rankraščio 2 ir pusė psl.).
- Apie šaltąjį karą* (Pasikalbėjimas su savimi), Pittsburgh, Pa., apie 1953 m. (mašinraščio 3 psl.).
- Lietuva ištremime*, paskaita, skaityta 1953.III.13 d. angliškai (*Lithuania in exile*) Vidurio Europos krikščionių demokratų federalistų kongrese New Yorke (lietuviško teksto mašinraščio 3 psl.).
- Report of the Lithuanian Christian Democratic Party*, presented by prof. K. Pakštas to the First International Congress of the Christian Democratic Union of Central Europe, New York, March 13, 1953 (mašinraščio 4 psl.).
- Memorandumas (VLIKui) apie lietuvių-lenkų derybas dėl valstybinių sienų*, Pittsburghas, Pa., 1953.X.5, (mašinraščio 2 psl.).
- Geopolitika, Lietuva ir Ateitininkija*, paskaita, skaityta 1954.IX.5 d. Ateitininkų kongrese Chicagoje, (mašinraščio 14 psl.). Trečioji jos dalis (apie ateitininkų vaidmenį) užrašyta ir L. Dambriūno, Brentwood, Md. (mašinraščio 5 psl.).

Nedatuoti

- Lietuvos geografinė apžvalga*, po 1941 metų (mašinraščio 5 psl.).
- The Baltic nations*, po 1940 m. (mašinraščio 4 psl.).
- Lithuanian political parties and the Lithuanian National Council*, rašyta po 1942 metų, (mašinraščio 3 psl.).
- The Case of Lithuania*, (mašinraščio 71 psl.).
- Genesis and mission of the Lithuanian Ateitininkai*, (mašinraščio 8 psl.).
- Ateitininkų genezė ir misija*, (mašinraščio 3 psl.).
- Lietuva ir federalizmas*, tezės diskusijoms, apie 1953-1955 metus (mašinraščio 3 psl.).
- Politinės geografijos vaidmuo Amerikos auklėjime*, (mašinraščio 3 psl.).
- Šaltojo karo prasmė ir priežastys*, parašyta apie 1950 m. (mašinraščio 3 psl.).
- Lietuviškos kolonizacijos taisyklės*, Steubenville, apie 1959 m. (mašinraščio 4 psl.).
- Britų Hondūras*, Steubenville, apie 1959 m. (mašinraščio 3 psl.).

BIOBIBLIOGRAFIJA BENDROS INFORMACIJOS APIE PAKŠTĄ

- American Press opinions* (26 atsiliepimai apie Pakšto viešas paskaitas 1939-1940 m. JAV ir Kanadoje ; mašinraščio 3 psl.).
- Baltakis Pr., Mažeika P. ir Viliamas Vl., Trys išdėstymai Dausuvos klausimu, Washingtonas 1965, mašinraščio 16, 10 ir 5 psl.
- Bendorius A., *Kazys Pakštas*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XXI t., Bostonas 1960, 381-383 psl.
- Brazaitis J., *Dinamiškasai asmuo mūsų visuomenėje, Prof. K. Pakšto 60 m. sukaktis*, žr. *Aidai*, 1953 m. 8 nr., 337-341 psl.
- Būdavas St., *Pakštas Miamyje*, Miami, Fla., 1966 (mašinraščio 27 psl.).
- Cvirka P., *Smetonos kiemo gaidys arba Pakštas Kazys*, žr. *Laisvė*, Brooklynas, 1944.IV.12 d.
- Dambriūnas L., *Ar atsarginės tėvynės sumanymas yra pesimizmas 1 žr. Naujienos*, 1959.V.2 d.
- Dausuva* (biuletenis) ; leido Lietuvių įkurdinimui Britų Hondūre remti draugija. Redaktorius J. Vitėnas, Washingtonas 1959-1960.
- Dirkis P., *Kazys Pakštas — moksleivis*, Chicaga 1965 (rankraščio 3 psl.).
- Eretas J., *Kazys Pakštas — kalbėtojo portretas*, žr. *Aidai*, 1967 m. 3 nr., 97-105 psl.
- Eretas J., *Politiškasis Pakštas nepriklausomybės laikais (1925-1938)*, žr. *Tėvynės Sargas*, 1968 m. 1 nr., 135-150 psl.
- Eretas J., *Dausuva — Pakšto paskutinė vizija*, žr. *Draugas*, 1968.VI.29 d.
- Eretas J., *Politiškasis Pakštas Amerikoje (1950-1960)*, žr. *Tėvynės Sargas*, 1969 m. 1 nr., 161-170 psl.
- Eretas J., *Pakštas — nepripažintas pranašas?*, žr. *Aidai*, 1969 m. 2 nr., 65-69 psl.
- Eretas J., *Pakšto žygis po Kanadą*, žr. *Tėviškės Žiburiai*, 1969.11.20 d., 11.27 d. ir III.6 d. numeriai.
- Gabrio J. (iš Tervydžių k.), *kelionė į Ameriką kartu su Kaziu Pakštu 191-2 m. pradžioje*, žr. *Naujienos*, 1963.VII.11 d.
- Gražiūnas A., *Dinamiškojo žmogaus sukaktis*, žr. *Tėviškės Žiburiai*, 1953.VII.9 d.
- Gustaitis A., *Mažoji Lietuvai* žr. *Nepriklausoma Lietuva*, Montrealis, 1958.IX.3 d.
- Gustaitis A., *Pritarti ar nei*, žr. *Vienybė*, Brooklynas, 1958.IX.5 d.
- Kairys A., *Atsiminimai apie Kazį Pakštą*, Chicaga 1966 (mašinraščio 13 psl.).
- Kazio Pakšto prakalbos Kalifornijoje*, žr. *Tėvynė*, New Yorkas, 1939. VIII.18 d. Ta pačia tema dar rašė : *Amerika*, Brooklynas 1939. VIII.18 d. ; *Darbininkas*, 1939.VIII.18 d. ; *Draugas*, 1939.VIII.8 d. ; *Los Angeles Times*, 1939.VIII.9 d. ir *Westwood Hills New Press*, 1939.VIII.4 d.
- Kazio Pakšto sukaktis*, žr. *Ateitis*, 1953 m. 9 nr., 204-205 psl.
- Kazys Pakštas*, žr. *Amerikos Lietuvių Vardynas*, Los Angeles 1953, 176-177 psl.

- Kolupaila St., *Sukaktuvininkas Pakštas*, žr. *Draugas*, 1953.VII. 27 d.150 nr.
- Končius J. B., *Atsiminimai iš Balfo veiklos 1944-1964*, CMcaga 1966.
- Korsakaitė Fl., *Atsiminimai apie Kazį Pakštą*, Santa Monica, Calif., 1966 (mašinėraščio 3 psl.).
- Krupavičius M., *VI. Jurgučio dienos po II pasaulinio karo*, žr. *Tėvynės Sargas*, 1968 m. 1 nr., 150-177 psl.
- Kučanska T. J., *Apie prof. Pakšto prelekeiją*, žr. *Naujienos*, 1942.11.10 d.
- Lietuvių Informacijos biuras ir jo direktorius Kazys Pakštas*, žr. *Draugas*, 1941.VI.12 ir 13 d.
- Mažeika A. P., *Ar leistina taip supeikti? (Atsakymas V. Basteniui)*, žr. *Dirva*, 1959.VII.16 d.
- Karūnė-Pakštienė J., *Atsiminimai, laiškai, apsvartymai*, 5 tomeliai, Miami 1964-1967 (rankraščio 386 psl.).
- Pakštas tarp krikščionių demokratų ir Lietuvos Fronto, (Aštuoni Pr. Vainausko surinkti, 1952-1958 m. įvairių asmenų parašyti laiškai).
- Pakštas B., *Atsiminimai apie savo dėdę Kazį Pakštą*, Chicaga 1966 (rankraštis).
- Pauliukonis Pr., *Atsiminimai Kazio Pakšto ištuokos reikalu*, Worcester, Mass. 1965 (Du raštai : 1965.II.7 ir 1965.IV.3 ; mašinėraščio 8 psl.).
- Prūsas Z., *Ar reikia mums keltis į Hondūrą?* žr. *Draugas*, 1958.XI.20 d.
- Rastenis V., *Ar leistina taip fantazuoti?* žr. *Dirva*, 1959.VI.25 d.
- Starkienė Br., *Prisiminimai*, Santa Monica, Calif., 1965 (rankraščio 15 psl.).
- Viliamas Vl., *Kazys Pakštas*, žr. *Tėvynės Sargas*, 1953 m. 1 nr.
- Visminas A., *Kazys Pakštas — moksleivis*, (Atsiminimai), Miami 1964 (mašinėraščio 2 psl.).
- Who's who in Central Europel Zürichas* 1933-1934.
- Who's who in American Education* 1 Nashville, Tenn., 1939-1940.

NEKROLOGINIAI MINĖJIMAI IR ĮVERTINIMAI

- Babrauskas B., *Rašytojas, tapęs geografu*, žr. *Draugas*, 1960.IX.24 d. 225 nr.
- Bendorius A., *Kazys Pakštas*, žr. *Aidai*, 1960 m. 10 nr., 423-430 psl.
- Griniaus J. paskaitos apie Pakštą santrauka, žr. *Draugas*, 1960.X.28 d.
- Kardelis J., *Trys žymių asmenų mintys*, žr. *Nepriklausoma Lietuva*, Montreal, 1960 m. 39 nr.
- Kardelis J., *Daukantas ir Pakštas*, žr. *Nepriklausoma Lietuva*, Montreal, 1960 m. 40 nr.
- Kulbokas Vl., *Buvo su degančia širdimi ir su gyva fantazija* (Pakšto minėjimas Bostone) žr. *Darbininkas*, 1960.X.28 d.
- Kolupaila St., *Vietoje vainiko Pakšto kapui*, žr. *Draugas*, 1960.IX.23 d.
- Kolupaila St., *Dveji metai be Kazimiero Pakšto*, žr. *Draugas*, 1962.IX.7 d. 210 nr.
- Meškauskas J., *Kazys Pakštas — Jo paskutinės valandos*, žr. *Draugas*, 1960.IX.17 d.

- Mikaila J., *Ar užmirštas Pakštas?* žr. *Draugas*, 1965.IV.10 d.
- Narūnė-Pakštienė J., *Sutemos* (25 dienoraštiniai posmai; hektografuotas leidinys, 48 psl.), Miami 1963.
- Rauckinas St., *Kazys Pakštas*, žr. *Ateitis*, 1960 m. 8 nr., 186-189 psl.
- Raulinaitis Pr. V., *Pakšto vizijos buvo realios*, žr. *Lietuvių Dienos*, Los Angeles, Calif., 1961 m. 1 nr., 17 psl.
- Raulinaitis Pr. V., *Pakšto idėjų ir veikimo prisiminimas*, žr. *Tėviškės Aidai*, Kensington, Vic., Australija, 1961 m. 3-4 nr.
- Repšys A., *Prisimindami Pakštą*, žr. *Draugas*, 1965.IX.19 d.
- Šimutis L., *Plačių užsimojimų vyras*, žr. *Draugas*, 1960.IX.13 d.
- Šimutis L., *Pakštas mūsų spaudoje ir organizacijose*, žr. *Draugas*, 1960. IX. 14 d.
- Turauskas Ed., *Kazys Pakštas*, žr. *Prancūzijos Lietuvių Žinios*, Paryžius, 1960 m. 22 nr.
- Valančius Gr., *Ne toje jūroje Vytautas žirgą plukdė*, žr. *Draugas*, 1960. X. 15 d. 243 nr.
- Vilimas Vl., *Kaip mūsų vadai qyvena*, žr. *Ateitis*, Kaunas, 1930 m. 2-3 nr., 108-112 psl.
- Vilimas, Vl., *Kazys Pakštas*, žr. *Suvažiavimo Darbai*, IV t., Roma 1961, 252-259 psl.
- Vilimas Vl., *Pakštas Lietuvos sienų klausimais*, Washingtonas 1965 (mašinėraščio 7 psl.).
- Vilimas Vl., *Kazys Pakštas*, žr. *Lituanistikos Instituto Metraštis*, I t., Chicaga 1966, 110-112 psl.
- Zakarauskas V., Pamokslas, sakytas laidojant Kazį Pakštą, Chicaga 1960, (mašinėraščio 4 psl.).
- Be to K. Pakšto nekrologai buvo atspausdinti šiuose biuleteniuose, laikraščiuose ir žurnaluose : *Aftenposten*, Oslo, 1960.XI.8 ; *Christian Democratic Review*, Londonas, 1960 m. 23-24 psl. ; *Elta-Press*, Reutlingen, 1960 m. 10 nr., 13 psl. ; *Europos Lietuvis*, Londonas, 1960 m. 39 nr. ; *Helsingin Sanomat*, Helsinkis, 1960.X.12 ; *Eufvudstadsbeadet*, Helsinkis, 1960.X.27 ; *I Laisvę*, Cicero, III., 1960 m. 22 nr. ; *Naujienos*, Chicaga, 1960 m. 217 nr. ; *Norges Handels og Sjöfarts Tidende*, Oslo, 1960.XI.8 ; *Sandara*, Chicaga, 1960 m. 38 nr. ; *Tėvynė*, New Yorkas, 1960.IX.14 d. ; *Vienybė*, Brooklynas, N. Y., 1960 m. 37 nr.

PANAUDOTA ŠALUTINĖ LITERATŪRA

- Amerikos lietuvių katalikų darbai*, Kunigų Vienybės leidinys, New Yorkas 1943.
- Balys J., *Lithuania and lithuanians. A selected bibliography*, New Yorkas 1961.
- Baronas Al., *Niekinimo manija*, žr. *Draugas*, 1969.IX.19 d.
- Brazaitis J., *Lietuvių charakterio vertybės*, žr. *Aidai*, 1961 m. 3 nr., 110-116 psl.
- Buhler Ch., *Der menschliche Lebenslauf als psychologisches Problem*, Leipcigas 1933.

- Daužvardis P., *Sveikinimas Kunigų Vienybės seimui*, žr. *Draugas*, 1969. VII.3 d.
- Eretas J., *Stasys Šalkauskis*, Brooklynas 1960.
- Eretas J., *Pranas Dovydaitis*, žr. *Suvažiavimo Darbai*, IV t., Roma 1961, 228-236 psl.
- Eretas J., *Filosofijos skyrius* (Rankraštis, skirtas leidiniui apie Vytauto Didžiojo Universitetą), Bazelis 1969.
- Gimbutas J., *St. Kolupaila*, žr. *L.K.M. Akademijos Metraštis*, IV t., Roma 1968, 533-546 psl.
- Girnius J., *Atsisveikinant A. Bendorių*, žr. *Aidai*, 1969 m. 8 nr., 372-376 psl.
- Graziūnas A., *Dr. VI. Viliamui 50 m. amžiaus*, žr. *Draugas*, 1954.. XII.30 d.
- Grinius J., V. D. *Universiteto Teologijos-Filosofijos Fakultetas, Filosofijos skyrius* (mašinraštis, skirtas leidiniui apie V. D. Universitetą), Münchenas 1968.
- Hartung Br. H., *Biographical sketck* (jo paties), Wheeling, W. Va., 1969 (mašinraštis ; 2 psl.).
- Yla St., *Ateitininkų vadovas*, Putnam, Conn., 1960.
- Jakas V., *Yra tik viena Šveicarija*, žr. *Draugas*, 1965.V.8 ir V.15 d.
- Johannes XXIII, *Mater et Magistra* (Enciklika), Roma 1961.
- Johannes XXIII, *Pacem in Terris* (Enciklika), Roma 1963.
- Jurgėla K. R., *Lithuania and the United States*, New Yorkas 1954.
- Kaip jie patys apie save kalbėjo*, žr. *Tiesa*, Vilnius, 1960 m. 76-79 ir 81 nr.
- Kolupaila St.*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XII t., Bostonas 1957, 255-256 psl. ; XXXVI t., Bostonas 1969, 312 psl.
- Kretschmer E., *Körperbau und Charakter*, Berlynas 24 1961.
- Kučas A., *Amerikos Lietuvių ryšiai su tėvyne*, žr. *Suvažiavimo Darbai*, V t., Roma 1964, 407-427 psl.
- Kučas A., *Kunigas Antanas Staniukynas*, Roma 1965.
- Kučas A., *Pranas Pauliukonis*, žr. *Aidai*, 1970 m. 6 nr., 271-272 psl.,
- Kviklys Br., *Pavydas ir skundai*, žr. *Draugas*, 1968.XII.20 d.
- Lietuvos Universitetas 1922-1925*, Kaunas 1927.
- Lithuanians in Canada*, Ottawa-Torontas 1967.
- Lozoraitienė V., *Laikas nustoti niekinti savuosius*, žr. *Draugas*, 1969.. IX.11 d.
- Margeris A., *Valparaisiečiai*, žr. *Naujienos*, 1953.VI.20 d.
- Mažiulis A., *Leonardas Šimutis*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XXIX t., Bostonas 1963, 541 psl.
- Merkelis A., *Antanas Smetona*, New Yorkas 1964.
- Mingėla Vl., *Kunigas Antanas Milukas*, Detroit 1962.
- Mingėla Vl., *Komunistinė pagieža dėl Lietuvos žemėlapio*, žr. *Draugas*, 1964.XII.1 d.
- Narutavičienė-Pakštienė J.*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XX t., Bostonas 1960, 15 psl. ; XXXVI t., Bostonas 1969, 422 psl.
- Narūnė-Pakštienė J.*, *Mano biografija*, Miami 1966 (mašinraščio 16 psl.).

- Pakštienė-Vasiliūtė O., žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XXI t., Bostonas 1960. 383 psl.
- Pirmasis nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis, Kaunas 1930.
- Pauliukonis Pk., *Prie naujai supilto kapo* (Onai Pakštienei mirus), žr. *Moteris*, Torontas, 1959 m. 1 nr., 25-26 psl.
- Prunskis J., *Lietuvybės reikalai Kunigų Vienybės seime*, žr. *Draugas*, 1969.VII.7 d.
- Račkus A., žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XXIV t., Bostonas 1961, 328-329 psl.
- Ramūnas A., *Iš sutemų į aušrą*, Torontas 1967.
- Raštikis St., *Kovose dėl Lietuvos*, 2 tomai, Los Angeles, Calif., 1956-1957.
- Rukša A., *Lietuvos V. D. Universitetas*, žr. *Aidai*, 1968 m. 3 nr., 102-107 psl. ; 4 nr., 155-160 psl.
- Senn A. E., *The Emergence of modern Lithuania*, New Yorkas 1959.
- Skipitis R., *Nepriklausoma Lietuva*, CMcaga 1961.
- Skipitis R., *Nepriklausoma Lietuva*, Chicaga 1967.
- Sužiedėlis S., *Šviesus kunigas tarp dviejų sutemų* (P. Kemėšis), žr. *Darbininkas*, 1956 m. 32-35 nr.
- Sužiedėlis S., *Kun. F. Kemėšis*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XI t., Bostonas 1957, 356-358 psl.
- Šalkauskis St., *Prof. Pr. Dovydaičio vaidmuo Lietuvos mokslinime*, žr. *Židinys*, 1936 m. 11 nr., 413-424 psl.
- Šimutis L., *Kun. F. Kemėšis*, žr. *Vytis*, 1956 m. 11 nr.
- Šimučiui (L.) pagerbti leidinėlis, CMcaga 1961.
- Šimutis L., *Balfo kūrimasis ir jo veiklos pradžia*, žr. *Draugas*, 1969.III.12 d.
- Šimutis L., *Eisenhoweris ir lietuviai*, žr. *Draugas*, 1969.IV.14 d.
- Širvydas V., *Br. K. Balutis*, Sodas, Mich. 1951.
- Šv. Kazimiero lietuvių parapijos dešimtmetis (1941-1951), Los Angeles, Calif., 1951.
- Viliamas Vl., *Antanas Bendorius*, žr. *Tėvynės Sargas*, 1969 m. 1 nr., 198-200 psl.
- Viliamas Vl., *Lietuvos sienų klausimais* (mašinraščio 7 psl.).

KAZYS PAKŠTAS
(1893-1960)

Eine litauische Cassandra

Visionäre ihres Volkes. — Es gibt religiöse Propheten, was eine leuchtende Reihe von gotterfüllten Menschen bezeugt. Daneben gab es immer auch Visionäre, die, mit ähnlichen Gaben bedacht, im Weltlichen Zukünftiges vorauszusagen vermochten, am häufigsten in der historischen Entwicklung. Ein solcher Seher hat die Geschichte seines Volkes so tief erlebt, dass sie zum Herzen seines Wesens wurde. Deshalb vermag er auch aus der Gegenwart heraus die Zukunft seiner Heimat erahnen und sie prophetisch deuten. Ja, solche Deuter stellen sich oft an die Spitze ihrer Nation, um diese in jenes « gelobte Land » zu führen, das ihnen zum Leitstern geworden ist. Auch das litauische Volk hatte das Glück, solche Seher hervorzubringen. Im freien Litauen (1918-1940) war Kazys Pakštas der bedeutendste.

Das Trauma seines Lebens. — Pakštas wurde 1893 im nordöstlichen Litauen geboren, wo Gefühl und Phantasie das Volk noch mächtig bewegen. Darum war hier die Erinnerung an den letzten Aufstand (1863) gegen das zaristische Bussland, zu dem seinerzeit das Grossfürstentum Litauen gezwungen worden war, auch gegenwärtiger als anderswo im Lande. Der junge Kazys hat es im Flecken Užpaliai erfahren, wo sich bei seinem Vater die « Mühseligen und Beladenen » trafen, um aus einer ruhmreichen Vergangenheit neuen Mut für eine schönere Zukunft zu schöpfen. Hier wurde die Befreiung seiner Heimat von der moskowitischen Herrschaft zum Inhalt seines Lebens. Es war darum ganz selbstverständlich, dass bei der Erschütterung des russischen Eeiches durch den verlorenen Krieg gegen Japan (1905-1906) auch der blutjunge Kazys in den Eeihen der Aufständischen mitmarschierte. Kach dem Zusammenknüppeln dieses Aufstandes durch die Kosaken wollte er katholischer Geistlicher werden, um geistig seinem Volke beistehen zu können. Als aber dieser Plan gescheitert war und ihm die Gefahr drohte, in den russischen Kriegsdienst gezwungen zu werden, floh er 1912 nach Amerika, um von dessen «unbegrenzten Möglichkeiten» die zu nutzen, die seiner Heimat dienen konnten.

In Amerika und in der Schweiz. — Als *greenhorn* erlebte Kazys in Chicago, der Hauptstadt der litauischen Emigranten, eine schwere

Zeit. Aber er arbeitete sieb als *Selfmademan* hinauf, studierte u. a. in Chicago (Loyola) und in New York (Fordham) und gelangte schliesslich als Generalsekretär des Vationalfonds zur Befreiung der Heimat in die Spitzengruppe der vaterländischen Bewegung. 1918 wurde er als Sekretär einer Delegation nach Europa gesandt, um dort für die Wiederaufrichtung des früheren Staates zu wirken. Das Erreichen dieses schier unmöglichen Zieles wurde die alles überstrahlende Freude seines Lebens. Sie verpflichtete ihn aber zu noch grösseren Leistungen, weshalb er sich 1919 an die Universität Freiburg in der Schweiz begab, um sich dort als Geograph auszubilden.

Seine maritime Mission. — Diese Berufswahl entsprang keinem Zufall, glaubte doch Pakštas damit seiner Heimat am besten dienen zu können. Und dies zwar nicht so sehr als Geo-graph, sondern als Kenner der Meere und jener Begionen, wo sich Land und Meer schicksalhaft begegnen. Schon 1910 hatte er in St. Petersburg mit Staunen auf die Ostsee hinausgeblickt und dann auf seinen Beisen den Atlantik kennengelernt. Und als er dann 1922 bei Marseille am Mittelmeer stand, wo, die « *Mère Méditerranée* » ihn durch ihren geschichtlichen Beichtum wie durch ihre kulturelle Grösse begeisterte, sah er vor seinem geistigen Auge die heimatliche Ostsee. Sie sollte die Schwester des Mittelmeeres werden und Litauen sich an dessen Gestaden zu neuer Blüte entfalten. Seine Mission war fortan, das bisher im Lande verstrickte Litauen auf das weltweite Meer hinauszuführen. Schon nannte er Vilnius, seine Hauptstadt, das «Florenz des Nordens», das über Klaipėda, den Hafen, in das Meer hinauswachsen werde. Das zu künden und zu bewirken, war ihm seine Stellung als Dozent der Geographie (1925-1939) an der neu-gegründeten Universität Kaunas gerade recht.

Ein « zweites Litauen ». — Pakštas, ein wahrer Poseidon unter den Geographen, empfand es schmerzlich, dass die damalige Begierung seinen zukunftssträchtigen Ideen die kalte Schulter zeigte und den unbequemer Mahner auch sonst ignorierte, was sich schliesslich zu einem bitteren Konflikt steigerte. Schon 1928 hat er voller Inspiration verkündet, die Unabhängigkeit sei wohl nur ein Meteor, traute er doch weder den Sowjetrussen noch den Nationalsozialisten nicht über den Weg. Unermüdlich drängte er die eigene Regierung, in der freien Welt, wo er sich selbst auf Studienreisen umgesehen hatte, ein « zweites Litauen » aufzubauen, um nach einer Katastrophe von dort her den Kampf um die Freiheit von neuem führen zu können. Vorab am Vorabend des zweiten Weltkrieges beschwor er das fatalistische Regime mit visionärer Kraft und prophetischer Leidenschaft, etwas Tapferes zu tun, um « draussen für drinnen » gerüstet zu sein. Aber als er dafür nur Spott und Drohung erntete, handelte er auf eigene Faust, indem er « draussen », in Los Angeles, Calif., vorderhand eine Gastprofessur für Geopolitik annahm. Er

kam nicht mehr zurück, denn bald brach der längst von ihm vorausgesagte Krieg aus, der tatsächlich seinen « Meteor » auslöschte und leider auch sonst der verkannten Cassandra Kecht gab.

Funktionäre gegen visionäres Feuer. — Er bildete sich nichts darauf ein, sondern sann bloss darauf, wie er nun seiner unglücklichen Heimat helfen könnte. Gleich 1940 stürzte er sich in einen Aufklärungsfeldzug, der ihn mit der Losung *Canadians must act !* durch ganz Kanada führte. Dann wollten ihn weitsichtige Emigranten als Attaché an die Litauische Gesandtschaft in Washington bringen, von wo aus er den Kampf gegen die russischen Okkupanten umfassender hätte führen können. Aber Beamtenseelen fürchteten sein visionäres Feuer, weshalb Pakštas seinen Kampf allein und auf eigene Bechnung durchzustehen hatte. Er tat es auf verschiedenen Posten, vor allem an Colleges und Universitäten vor einer zukunfts-frohen Jugend. Dabei war ihm seine Wissenschaft auch jetzt mehr als bloss ein Fach — sie war ihm, besonders als Anthropogeographie und Geopolitik, längst zu einer Waffe geworden.

Er brauchte sie u. a. um Einfluss auf die Neugestaltung Europas zu bekommen, sammelte er doch die christlich-demokratischen Emigranten aus Mitteleuropa in einer Union, die 1953 und 1955 in New York mit Kongressen auch eine breitere Öffentlichkeit für die freiheitliche Zukunft eines demokratischen Europas zu gewinnen hoffte. Er wandte sich hierin, wie auch sonst, vorab an die Ateitininkai, d. h. an die Schöpfer der Zukunft, eine Bewegung von katholischen Intellektuellen, deren Obmann er von 1930 bis 1940 gewesen war.

Der letzte Versuch. — Als Pakštas einsehen musste, dass sich die USA immer deutlicher einer Koexistenz mit der Sowjetunion verschrieben, und er mit Bestürzung wahrnahm, wie die Kinder der Flüchtlinge immer rascher in die Gastländer des Westens hineinwuchsen, versuchte er ein letztes Mal ein « zweites Litauen » zu errichten, das alle Kräfte guten Willens zur Befreiung der Heimat sammeln sollte. Dazu unternahm er 1958 trotz seines Alters noch eine Expedition zur Landsuche in den karibischen Baum. Das Unternehmen scheiterte aber an der gleichgültigen Haltung vieler Landsleute und ihrer veramerikanisierten Kinder, eine Haltung, die er 1960 an einem Kongress in Chicago mit bewegten Worten geisselte. Dieser letzten Anstrengung war sein schwaches Herz nicht mehr gewachsen — wenig später war er tot.

Kazys Pakštas ist das litauische Beispiel dafür, dass der Prophet in seinem Vaterlande wenig gilt. Nicht dass es ihm ganz an Anerkennung oder an Zuneigung gefehlt hätte, war er doch eine der markantesten Gestalten seiner wiedererstandenen Heimat. Aber viele seiner Landsleute glaubten nicht an seine Visionen, hielten seine Voraussagen für leeres Stroh und bereiteten so ihrem nationalen Propheten das tragische Schicksal, das noch jede Cassandra traf.

ASMENVARDŽIŲ IR VIETOVARDŽIŲ RODYKLE

Asmenvardžiai atspausdinti didžiosiomis raidėmis, žurnalų ir laikraščių pavadinimai kursyvu, pagaliau vietovardžiai ir kita paprastu šriftu.

- Abisinija 331
Acta Apostolicae Sedis 237, 303
 Adenauer Konrad 190, 214, 218, 220, 226
 Adžubėj 236
 Afrika XI, 65, 72, 255-256, 330-332
 Afrikos daiktų rinkinys 114
 Afrikos plokščiakalniai 331
 Afrikos salos 332
Aftenposten 338
Aidai 42, 66, 119, 122-123, 128, 200, 204, 211, 246, 281, 318, 326, 333-334, 336-340.
 Aiguno sutartys 297
 Airija 224
 Aistis Jonas, dr. 250
 Alaušo ež. 6, 54, 58
 Albavičius Ignas, kun. 22
 Albertos provincija 150
 Alekna Antanas, kun. 200
 Aleksandrynas — *Vyties* redakcija, kurioje dirbo keli žymūs Aleksandrai 21-22, 105, 117, 189, 305
 Aleksis Aleksandras 21-22
 Aliaska 186, 333
 Alijantų politika 33
 Alinaukos vnk. 6
 Alytus 111
 Alma Mater (Friburgo univ.) 40
 Alma Mater 134; žr. V. D. Universitetas
 Alpha-Beta-Phi klubas 205
 Alpių grožis 45
 Alpių kalnų oras 32
 Alpių kalnų valstybė 74
 Alpių kraštas 31
 Alšėnas Pranas 102, 333
 ALTas 169, 200, 205, 219 ; žr.
 Amerikos Lietuvių Taryba
 ALTo skyrius Miamyje 286
 Ambrazevičius Juozas, prof. 93, 95, 97 ; žr. Brazaitis Juozas
 Ambrozaitis K., dr. 78
 American Council of Voluntary Agencies 170
 American way of life 165
 Amerika XVI, 4, 7-8, 14, 16, 18, 20, 23-24, 26, 30-32, 35-36, 38, 42-43, 48, 72, 87, 90, 92, 97, 101-102, 106, 108, 111-112, 114-115, 117, 123, 128, 133-134, 137-138, 140-141, 144, 151, 153, 155, 167, 169-171, 175, 177-178, 181, 183, 191, 195, 201-205, 209, 214-219, 221, 224-225, 228-232, 236, 239, 246, 251, 253, 255, 260, 262, 267, 270, 275, 277-278, 293, 305-308, 313, 315, 319, 323, 325-326, 335-336, 341 ; žr. Naujasis Pasaulis
 Amerika 180, 332-333, 336
 Amerikos akademikai 198
 Amerikos aukštosios mokyklos 305
 Amerikos Balsas (radijo translacijos) 228
 Amerikos kalbų mokykla 184

- Amerikos kariškių misija Kaune 37
 Amerikos kariuomenės reprezentantas 38
 Amerikos kontinentas 148
 Amerikos krantai 190
 Amerikos lietuviai XI, 31, 33-34, 41, 50, 152, 171, 201, 219, 229, 235, 267
 Amerikos lietuviai katalikai 35
 Amerikos lietuviai komunistai 325
 Amerikos lietuvis dvasiškis 173
 Amerikos lietuvių divizija 38
Amerikos Lietuvių Katalikų Darbai 33-35, 332
 Amerikos lietuvių pagalba 37
 Amerikos Lietuvių R. K. Federacija 158
 Amerikos Lietuvių Taryba 30, 33, 153, 169, 219, 221 ; žr. ALTas
 Amerikos Lietuvių Taryba Pittsburge 27
Amerikos Lietuvių Vardynas 235, 336
 Amerikos mokykla 308
 Amerikos pakraščiai 148
 Amerikos politinės pažiūros I pasaulinio karo metu 33
 Amerikos prerijų kaubojus 41
 Amerikos profesorai 165
 Amerikos Revoliucijos Dukterys 186
 Amerikos rinkimų sistema 89
 Amerikos Romos Katalikų Federacija 157
 Amerikos visuomenė 152
 Amsterdam (Olandijoje) 332
 Amsterdam, N. Y. 142
 Amurskis 297 ; žr. Muravjovas N. N.
 Andree medalis 55, 140
 Angelų miestas 150 ; žr. Los Angeles
 Anglija 31, 147, 228
 Anglijos kariškių misija Kaune 37
 Anglijos rinkimų sistema 89
 Angola 55, 255-256, 331-332
 Angolos klimatas 331
 Ann Arbor, Mich., universitetas 146
 Antrasis (II) pasaulinis karas 297
 Antroji Lietuva 230, 253-254, 256-257, 311 ; žr. Atsarginė Lietuva ; Nova Lituania
 Apreiškimo parapijos salė Brooklyn 28
 Aravičius Petras 92
 Archyvas Chicagoje 224 ; žr. Pasaulio Lietuvių Archyvas Chicagoje
 Armijos Centras Washingtone 184
 Army Language School 183
 Army Training Programs 157
 Asia 206 ; žr. Azija
Association Press 173
 Ateities klubas 301
 Ateitininkai, Ateitininkija IX, 307 ; žr. Ateitininkų Federacija
 Ateitininkijos konferencija Palangoje 150
 Ateitininkų Federacija 80-82, 132, 149, 211, 277 ; žr. Ateitininkai
 Ateitininkų Federacijos centras 84
 Ateitininkų Federacijos generalinis sekretorius 76
 Ateitininkų Federacijos vyriausias vadas 68, 87, 283, 323
 Ateitininkų kongresas Chicagoje 102, 174, 211, 301-302, 311, 332, 334-335
 Ateitininkų kongresas Kaune (1930) 80
 Ateitininkų kongresas Vilniuje 332
 Ateitininkų Sendraugių Centro Valdyba IX
 Ateitininkų susiėlpimo fondo pirminkas 78
 Ateitininkų šventė Chicagoje 278-279
 Ateitininkų šventė Clevelande 301
Ateitis 8, 9, 13, 18, 20, 24, 80, 83-84, 301, 333, 336, 338
 Atėnai 45, 228, 309
 Atlantas, (Atlantik) XVI, 17, 26-27, 47, 49-50, 111, 134, 184, 197-198, 200, 202, 204, 206, 208, 210, 212, 216, 218, 220, 222, 224, 226, 228,

- 230, 234, 236, 238, 253, 270,
278-279, 288, 342
Atsarginė Lietuva 265, 267, 317,
321 ; žr. Antroji Lietuva ; Nova
Lituania
Atsarginės Lietuvos eksperimentai
262
Atstovų rūmų komitetas 219
Augsburgas 333
Augusta, sesuo 79 ; žr. Sereikytė
Apolonija
Augustas, imp. 25
Augustavas 200
Aukštaitija XII, 9, 25, 262-263, 327
Aukštoji Mokykla 197
Aukštoji Politinių Mokslų Mokykla
248
Australija 55, 163, 317, 338
Austrija 186, 219-220
Aušrinė 20
Aušros Vartai 223
Aušros Vartų parapijos salė 305
Avilių ež. 54
Azija 107, 206, 216, 300, 307
- Babilonas 184
Babrauskas Benediktas 109-110,
124, 211, 324-325, 337
Bačkis Stasys, dr. 171, 217, 226,
245
Bagdadas 203
Bagdanavičius Vytautas, kun.,
M.I.C. 220
Bahamų salos 266-268
Bayonne, N. J. 142
Bajorūnas Leonas, dr. inž. IX
B ALFas (Bendras Amerikos Lietuvių
Fondas) XVI, 169-174, 185, 187-
188, 315
BALFo Skyrius 187
Balickas Vincas 230
Balys Jonas 338
Balkanai 17
Balkanų tautos 4
Balkūnas Jonas, prel. 220
Baltakis Pr. 107, 109, 254, 257-
259, 320, 336
Baltic States 331 ; žr. Baltijos vals-
tybės
Baltieji Rūmai 153, 167, 185-186,
211, 215, 221, 297
Baltija 150
Baltijos aukos 332
Baltijos gintaras 223
Baltijos Hidrologijos kongresas 54
Baltijos jūra 14, 39, 45, 80, 140,
307, 331
Baltijos jūros kopos 57
Baltijos kraštai 143
Baltijos kultūrinė orientacija 331
Baltijos pajūris 46, 329
Baltijos respublikos 217, 236, 300,
330-331 ; žr. Baltijos valstybės
Baltijos rytiniai krantai 144
Baltijos tautos 144, 212, 217, 293
Baltijos tautų likimas 165
Baltijos universitetas Hamburg-
Pinneberge 175
Baltijos valstybės 143-144, 217 ; žr.
Baltijos respublikos
Baltijos valstybių rytinės sienos 58
Baltimore, Md. 18, 27, 30, 142,
211, 261
Baltinis P. 164-167
Baltisches Forschungsinstitut 245
Baltoskandija 134, 139
Bantorskandijos idėja 55
Baltrušaitis Jurgis 203
Balutis Bronius Kazys 23, 91,
128, 155, 159, 229-230, 340
Balzekas St. 23
Banaičio spaustuvė 20
Banaitis Saliamonas 9
Baronas Al. 280-281, 338
Barsovas, mokytojas 8
Baton Rouge, La. 141, 197, 206
Bavarija 167, 228
Bazelis XIV, 160, 226, 231, 339
Bažnyčia 180, 290
Bažnyčios sakramentas (moterystė)
290
Beethoven Ludwig von 116
Belgija 146, 285

- Belize, Britų Hondūro sostinė 257,
 259, 264
 Bendorius Antanas XIII, 54-55,
 57-59, 74, 115, 128, 138, 173, 180,
 200, 220, 269, 271-272, 318, 326,
 329, 336-337, 339-340
 Bendrasis Amerikos Lietuvių Šalpos
 Fondas 169 ; žr. BALFas
 Bergman Ingrid 180, 270
 Bergman Pia 270
 Berlynas 31, 58, 175, 210, 233, 312-
 313, 339
 Berlyno universitetas 58
 Bernas, Šveicarijoje 33-36, 129, 152-
 153, 181, 285
 Berno konferencija 41
 Bertrand Louis 249
 Berulis Kazys 83
 Beverly Hills, Calif. 179
 Bielinis K. 124, 310
 Bielskis Jonas Julius 140
 Bielskus Pijus, kun. 127
 Big Ben 228
 Bilevičienė 114
 Bilevičius P. 116
 Bilevičiūtė Danutė 114; žr.
 Danienė Danutė
 Birštonas 16
 Biržai 22
 Biržiška Mykolas 25, 53
 Bistras Leonas 15, 25, 41, 89, 93,
 233
 Bizauskas Kazys 13, 199
 Bochet Lucien, prof. 55
 Bogušas J., kun. 175
 Bonn 109, 199, 220, 245
 Bonnos universitetas 228
 Bordeaux uostas 32
 Borgia Cesare 34
 Boris Godunov, opera 56
 Bortkevičienė Felicija 89
 Bostonas, Mass. 27, 32, 48-49, 87,
 274, 333-334 336 339-340
 Brazaitis Juozas, prof. 95, 119,
 123, 128, 172, 202, 232-234, 281,
 326, 329, 336, 338 žr. Ambraze-
 vičius Juozas
 Brazdžionis Bernardas 246
 Brazilija 55, 202, 256, 267, 330
 Brecht Bertold 138
 Bremenas 18
 Brender Fr., prof. 161
 Brentwood, Md. 101, 174, 302, 320,
 335
 Brenza J. E. 23
 Brėslauja 200
 Brėslaujos-Drujos ruožas 200
 Breslavas (Wroclaw) 252
 Brisban, Australijoje 163
 Britania 32
 British Commonwealth 147
 Britų dominiumas 186
 Britų Honduras 256-258, 261, 263-
 268, 320, 334-336 ; žr. Honduras
 Britų imperija 148
 Britų Kolumbijos universitetas
 Vancouveryje 149
 Briuselis (Bruxelles) 147
 Brizgys Vincentas, vysk. 312
 Brockton, Mass. 269
 Brooklynas, N. Y. 26, 28, 42-43, 58.,
 142, 144, 170, 172, 180, 215, 264,
 274, 325, 333, 336, 338-339
 Būčys Pranciškus, vysk. 25, 50,
 66, 87, 227
 Budapeštas 224
 Būdavas Stasius, kun. 288-289,
 296-299, 336
 Budrys Jonas 153-154
 Budzeika Jurgis, dr. 262
 Būga Kazimieras 56, 160
 Buhler Ch. 338
 Burbonų princas 34
 Butėnų k. 6
 Caldera E., dr. 220
 Calgary, Altą 147
 Kanada 339 ; žr. Kanada
 Capovilla Loris, vysk. 303
 Carletono kolegija 135, 163-167
 Carletono kolegijos prezidentas 168-
 Carletono kolegijos profesorius XVI
 Carltono universitetas Ottavoje 146-

- Carmel, Calif. 186
 Carlsbad, Calif. 181
 Catholic Association for International Peace 212
 Catholic Youth Association 170
 Catholic University of America 197
 Celiešius Petras, kun. dr. 305, 312
 Centro Europa (Central Europe) 133, 164
 Cervanteso Don Quixote 45
 Chamberlain 147
 Chateau Laurier, viešbutis 146
 Chemnitz, laivas 18
 Chicago, 111. XII-XIII, 7, 12, 17-26, 36, 38, 49, 66, 69, 70-71, 79, 87-88, 90, 92, 102, 105-106, 112, 141-143, 147, 149-150, 153, 155, 157-158, 161-162, 165, 170, 174, 184, 191, 193, 197-198, 200, 202, 211, 224, 229, 238, 242, 256, 260-263, 265, 275, 277-280, 283, 301-305, 310, 312, 313, 316, 324, 327, 332-338, 340-343
 Chicagos apylinkės 23
 Chicagos archyvas 183, 273 ; žr. Pasaulio Lietuvių Archyvas Chicagoje
 Chicagos Loyolos universitetas 24, 39
 Chisholm George Goudie 330
 Christian Democracy in Lithuania 333-334 ; žr. Krikščionys demokratai Lietuvoje
Christian Democratic Review 216, 322, 338
 Christian Democratic Union of Central Europe 212, 216, 218, 221-222, 333 ; žr. Vidurinės Europos Krikščionių Demokratų Sąjunga
 Christian Démocratie Union of Central Europe kongresas New Yorke 216-218, 220 ; žr. Pasaulio Krikščionių Demokratų konferencija
 Chruščev Nikita 210, 218, 221, 236, 275, 308
 Churchill Winston 147, 185, 190, 214, 221
 Churchillio metodas 103
 Cicero, Ill. 22, 109, 338
 Ciceronas 22, 105
 Cincinnati, Ohio 247
 Civilinė metrikacija 331
 Cleveland, Ohio 192, 206, 263, 272, 278, 300-301, 303
 College of Steubenville 238, 244
 Columbus, Ohio 205, 274
Commentationes Balticae 245, 334
 Congress viešbutis Chicagoje 304
 Cooper Duff 127
 Corpus Christi parapija Miamyje 288
 Coudenhove-Kalergi mintis 217
 Council of Social Agencies 146
 Cvirka Petras 112-113, 236, 326, 336
 Čaikovskij Piotr 116
 Čarneckis Voldemaras Vytautas 141-143, 145-146, 148
 Čekoslovakija 97-98, 129, 215
 Čekoslovakijos tremtiniai 216
 Černius J., gen. 127
 Čibiras K. 216
 Čiurlionienė Sofija 114, 285
 Čiurlionio ansamblis 104
 Čiurlinio galerija 63
 Čiurlionio meno kūriniai 128
 Dabužis (Dabužinskis) Juozas, kun. 30, 32
 Dagilis Bronius, kun. IX
 Dalhousie, N. B. 144
 Dambrauskas-Jakštas Adomas, kun. prel. 13, 25, 122, 131
 Dambrauskas L. 320 ; žr. Dambriūnas L.
 Dambriūnas Leonardas 101, 110, 174, 263-264, 302, 332, 335-336 ; žr. Dambrauskas L.
 Damušis Adolfas, dr. inž. 233
 Dancigas 39, 45
 Danielius, pranašas 118

- Danielson, vicekonsulas 140
 Danienė Danutė 114, 116; žr.
 Bilevičiūtė Danutė
 Danija 39, 108, 146
 Danilevičius Zenonas, dr. 305, 312
 Danmark 108, žr. Danija
 Dantės pragaras XII
 Danville, III. 329
Darbininkas 32, 48, 87, 140, 267, 319, 333-334, 336-337, 340
 Darbo Federacija 78
 Darbo Federacijos lyderis 77
 Darbo Federacijos suvažiavimas 92
 Daugirdas A. 96
 Daugų ežeras 54
 Daukantas Simonas 60, 321, 337
 Daukantas Teodoras 54
 Dausuva XVI, 241, 254, 256, 258-259, 261-267, 286, 336
Dausuva, biuletenis 261
 Dausuvos sąjūdis 261
 Daužvardis Petras Povilas 23, 69, 312
 De Gasperi Alcide 190, 214, 227
 Degsnys, kun. 49
 Deksnys Antanas, vysk. 74, 255, 275, 305
 Demostenas 112
 Department of Economies Duquesne university 207
 Department of Geography 157
 Department of State 154
 De Paul universitetas 212
 Detroit, Mich. XI, 104, 142, 146, 163, 171-172, 261, 274-275, 339
 Didysis Karas 151
 Didžiokas Kazys 9
 Didžiosios ir Mažosios Lietuvos Kultūrinio Bendradarbiavimo Sąjunga 72
 Dielininkaitis Pranas, dr. 89, 93, 94-95, 97
 Dieva 70, 72, 83, 118, 234, 260, 290, 296, 313
 Dievo Stalas (Eucharistija) 304
 Dikinis J. 133
 Dimitrovas 202
 Dirakis Povilas 12-13, 336
 Dirmantas St., prof. 312
Dirva 263, 334, 337
 Displaced Persons (DP) 174, 191
 Dyck, Anthonis van 145
 Dogelis Povilas, kan. 78
 Donna, uraganas 312
 Dos Passos John 251
 Dostojevskij Feodor Michailovič 185
 Dotnuva 315
 Dovydaitis Pranas, dr. prof. XI, 13, 44, 55, 76-78, 81-83, 105, 107, 204, 252, 277, 290, 324, 339-340
 Downing Street 221
 DP lageriai 186
Draugas 4, 17, 19-20, 22, 28, 32, 49, 57, 69, 71, 75, 82, 87, 90, 92, 97, 101, 106, 109, 118, 121, 123-124, 127, 140, 141, 149, 160, 162, 169, 181, 200-201, 203, 211-212, 219-220, 226, 238-239, 261-262, 268, 280, 281, 286, 289, 292-293, 306, 309-312, 314, 316-319, 322, 324-325, 329, 332-334, 336-340
 Draugelis Eliziejus, dr. 13, 267
Draugija 12-13
Draugo piknikas 311
 Dreždenas 112
 Druja 200
 Dubysos krantai 316
 Dulles John Foster 217-221
 Dūma 22
 Dunojus 217
 Duquesne universitetas 191, 197, 207-208, 322
 Durnosevičius A. 264
 Dusios ežeras 54
Dvidešimtas Amžius 94-97, 134
 Dzūkija 16
 East and West 238
 East Prussia 332; žr. Rytų Prūsija
 East St. Louis, 111. 255, 275
 Eastern European languages 157

- Eau Claire, Wise. 247
 Eckhart, Eckehart, Aychardus,
 Eckart, Meister Eckhart 269
 Ecole des Hautes Etudes politiques
 248
 Economic and political geography
 of sovietized Eurasia 274
 Eden Anthony 221
 Edmonton, Alta. 147
 Eggleston J. W. 146
 Ehret J., dr. prof. 36 ; žr. Eretas
 Juozas
 Einstein A. 247
 Eisenhower Dwight David, prez.
 219, 221, 292, 340
 Elizabeth, N. J. 142
Elta Press 338
 Enciklopedija 287-288, 295
 Erazmas Roterdamiėtis 42
 Eretas Juozas, prof. dr. IX, XIV,
 4, 7, 245, 336, 339 ; žr. Ehret J.
 Estija 55, 71, 219, 306
 Etijopija 331
 Eurazija 292
 Europa XIII, 26, 30-32, 35, 41, 57,
 62, 97, 102, 105, 107, 134, 138, 139,
 141, 144, 146-148, 151, 158, 164,
 167, 170-171, 174, 179-180, 183,
 185, 197-199, 202-203, 206, 214-
 215, 217-218, 221-222, 224-225,
 230-231, 235, 238, 245, 247, 261,
 265, 307, 323, 334, 342-343 ;
 žr. Europe, Europa aeterna ;
 Vidurinė Europa
 Europa aeterna XVI, 195, 224-225,
 227, 229-231 ; žr. Europa, Europe
 Europe 108, 157, 206, 322 ; žr.
 Europa, Europa aeterna
 European way of life 165
 Europos bedaliai 313
 Europos Federacija 218, 333
 Europos frontas 297
 Europos imperijos 297
 Europos institucijos 225
 Europos kontinentas 139
 Europos kraštai 230
 Europos lageriai 187
 Europos laisvė 222
 Europos lietuviai XI
Europos Lietuvis 338
 Europos mokyklos 228
 Europos susivienijimo sąjūdis 297
 Europos širdis 300
 Europos Taryba 214
 Europos universitetai 40
 Europos vienytojas (Pakštas) XVI,
 195, 214-215, 217, 219, 221, 223
 Europos žemė 230
 Everestas, kalnas 331
 Falstaff 42
 Fanfani Am. 220
 Farrell J. Th. 251
 Faulkner William 251
 Federacijos kongresas 301 ; žr. Atei-
 tininkų Federacijos kongresas Chi-
 cagoje
 Federal Bureau of Investigation 209
 Feheiredo, dramaturgas 251
 Feniksas 22, 61
 Filosofijos skyrius 53, 58, 64, 94,
 132, 248-249, 277 ; žr. Teologijos-
 Filosofijos fakultetas
 Finansų ministerija 72, 129
 Finland 108
 Florence of the North 144, 342
 žr. Vilnius
 Florida 188, 204, 266, 272, 284,
 286, 288, 290, 296, 298, 312
 Fordhamo universitetas 28, 39, 160,
 212, 342
 Foreign Policy Association 205
 Frederickton, N. B. 144
 French Delegation in New York 176
 Fribourg 13, 39-41, 44-45, 47-
 48, 78, 110, 131, 159-160, 329
 Fribourgo « daktarėliai » 41
 Fribourgo kantono vyriausybės na-
 rys 40
 Fribourgo lietuviai studentai 44,
 276
 Fribourgo lietuvių kolonija 32

- Fribourgo universitetas 40, 226, 342
 Friends of Poland 186
 Frisch, šveicarų dramaturgas 119
 Fugleb, prof. 258
- Gabrio-Paršaičio Informacijos Biuras 27
 Gabbys Juozas 8, 336
 Gabrys-Paršaitis Juozas 17-18, 20, 26, 28, 34-35, 53
 Galilei Galileo 42
 Galvanauskas Ernestas 100
Gamtos Draugas 81
 Gamtos-Matematikos fakultetas 59
 Gamtos Mokslų fakultetas 41
 Gandhi Mahatma 331
 Garalevičius 13
 Gary, Ind. 105, 123, 128, 320
 Gediminas, d. L. kunigaikštis 307
 Gedimino laikai 258
 Geležinė uždanga 214, 251-252, 321
 Geležinis Vilkas, organizacija 64
 Genocido konvencija 219
 Geografijos-Geologijos institutas 60
 Geografijos Metraštis 250
 Geografijos muziejus 56
 Geografinė draugija 60
Geografiški Raksti 331
 Geografų kongresas Pittsburgbe 247
 Gibraltaras 45
 Giedra B. 112
 Gimbutas Jurgis 339
 Gira Liudas 25
 Girnius Juozas, dr. 82, 319, 326, 337, 339
 Gyvosios Dvasios sąjūdis 132
 Glemža Jonas 129
 Göbbels Paul Joseph 25
 Godunov Boris, opera 56
 Goldapės-Vižainio ruožas 200
 Göteburg 134, 137
 Göthe Johann Wolfgang 281, 317
 Gould L. M. 168
 Graham 158
 Gražiūnas A. 336, 339
 Grenoblio universitetas 47
- Grigaitis Pijus, dr. 20, 219
 Grincevičius Česlovas 324
 Grinienė Alina XIII, 228
 Grinienė Kristina 89
 Grinius Jonas, dr. XIII, 58, 75, 82, 93, 95, 97, 121, 128, 206, 215, 218, 228-229, 231, 277, 337, 339
 Grinius Kazys, dr., buv. prezidentas 89, 263
 Grinius Kazys, pulk. 155, 169
 Gronis Ladislovas, kun. dr. 216
 Grossdeutschland 31
 Grušas Juozas 95
 Gudija 57, 245, 333-334
 Gudų Mokslų Akademija 57
 Guérin, prof. 170, 176
 Gunther John 108
 Gustaitis Algirdas 262, 336
 Gustaitis Motiejus, kun. 26
 Gvatemala (Guatemala) 259
 Gvinėja 331
- Halifax, N. S. 143-144
 Haller Józef, generolas 145
 Hamburg-Pinneberg Baltijos universitetas 175
 Hamilton, Ont. 146
 Harrisonburg, Vi. 247
 Hartford, Conn. 104, 272
 Hartung Bruno J. XIII, 207, 209-210, 248, 294-296, 299, 322, 339
 Harvardo universitetas 23
 Havana 288
 Hebridų salos 255
 Heidelbergas 294
Helsingin Sanomat 338
 Helsinki 45, 338
 Hemingway Ernest 251
 Hendrick 140
 Herbačiauskis (Gerbačiauskis) Juozas Albinas 120, 124
 Herkulo pilioriai 45
 Hidrologinė konferencija Leningrade 56, 315
 Hidropaila, žr. Kolupaila St.

- Hinderburg Paul von 31
 Historical geography of Lithuania 199
 Hitler Adolf 116, 124, 138, 143-148, 153, 167
 Hitlerio nacionalsocialistai 64
 Hollywood, Calif. 180, 270
 Homero Odisėja 45
 Honduras 246, 260, 264, 266, 269, 279, 286, 334, 337; žr. Britų Honduras; Ispanų Honduras
 Hondūro prezidentas 259
Hufvudstadsbeadet 338
 Hugo Victor 119
 Humanitarinių Mokslų fakultetas 116
 Humboldt Alexander von 260
 Hüttenfeld 228
- Idzelis H. 220
 Įgulos bažn. Kaune 93
Į Laisvę 334, 338
 Ilekis Ižas 21
Illustruotoji Lietuva 330
 Indija 58
 Indijos pasienis 41
 Informacijos Biuras Paryžiuį-Lozanoj 27, 35, 169
Inquirer 172
 Institutas 159-160, 162-163; žr. Lietuvių Kultūros Institutas
 Institute of International Affairs 143, 201
 Internacionalas 216
 International Court of Territorial Justice 201
 International Federation of Free Journalists 205
 International Peasant Union kongresas 215
 Iowa state 206
 Irakas 203
 Iron Curtain 218, 220
 Isaro upė 228
 Isokratas 103
 Ispanija 231, 246, 248, 253
- Ispanų Hondūras 259
 Italija 160, 186, 220
 Italijos okupacija 164
 IVAN THE TERRIBLE 108
 Ivinskis Zenonas, dr. prof. 55, 59, 68, 81, 85, 93, 95-96, 109, 115-116, 123-124, 130, 169, 175, 187, 199-201, 206, 215, 218, 227, 233, 243, 245-246, 252, 265, 318, 325
- Yale universitetas 160
 Yčas Martynas 22-23, 89
 Yla Stasys, kun. XIII, 85, 93, 104, 160, 174-175, 188, 203, 324, 339
 YMCA 205
 Youngstown, Ohio 201
 Ypatingi Tautos atstovai 93
- Jablonskis Jonas 285
 Jakaitis J. J., kun. 26-27, 29
 Jakas V. 32, 339
 Jakštas-Dambrauskas A. 13, 25, 122, 131.
 Jakšto gatvė 131, 133, 186
 Jakšto gatvės «brolija» — demokratinės krypties veikėjų grupė 131-133, 186, 189, 211, 226
 Jakšto gatvės brolis 211, 226; žr. Šalkauskis St., prof.
 James Henry 251
 Jankus L., kun. 173
 Januševičius Povilas, kun. 12
 Japonija 341
 Jasaitis Domas, dr. 220, 267
 Jaspers Karl 235
 JAV, žr. Jungtinės Amerikos Valstybės, Amerika
 Jeanne D'Arc 118, 298
 Jędrzejewski prof. 170
 Jensen 173
 Jeremijas, pran. 320
 Jieznas 16
 Jiežno vaistinė 16
 John Birch Society 172

- Jonas IV Žiaurasis 108
 Jonas XXIII, pop. 237, 301, 303, 339
 Jonas Kazimieras, karalius 16
 Jonikas Vincas 264
 Jonuškaitė-Leskaitienė Vincė 186
 Judita 298
 Jugoslavija 297
 Jugoslavijos Relief Fund 170
 Jugoslavijos tremtiniai 216
 Jungtinės Amerikos Valstybės 17, 19, 21, 26, 31-32, 50, 68, 90, 117, 127, 139, 146, 153-155, 164, 167, 169, 184, 191-193, 199-201, 207, 209, 213-214, 217, 219-221, 230, 232, 246, 254-257, 261, 270, 272, 278, 293, 297, 343 ; žr. Amerika
 Jungtinės Tautos 155-156, 221, 332
 Jungtinių Amerikos Valstybių akademikai 133
 Jungtinių Amerikos Valstybių karininkai 142
 Jungtinių Amerikos Valstybių kongresai 219
 Jungtinių Amerikos Valstybių lietuvių delegatas 38
 Jungtinių Amerikos Valstybių lietuvių kolonijos 141
 Jungtinių Amerikos Valstybių piliečiai lietuviai 35
 Jungtinių Amerikos Valstybių prezidentas 218, 220
 Jungtinių Amerikos Valstybių Raudonojo Kryžiaus delegacija 37
 Jungtinių Amerikos Valstybių universitetai 163
 Jungtinių Amerikos Valstybių valstybės departamentas 156
 Jungtinių Amerikos Valstybių vyriausybė 152
 Juodosios Marios 307
 Juras Pranciškus, prel. 157
 Jurbarkas 17
 Jurgėla K. R., dr. 163, 166-167, 169, 339
 Jurgutis Vladas, kun. 13, 84, 95, 323, 337
 Jūrininkų mokykla Liepojoje 9
 Jūrininkų sąjunga 71
 Jūros diena 73
 Jūros mokykla 71
 Jūrų departamentas 71
 Juška Juozas 29
 Juška K. 273
 Juškaitė Ona 28
 Juškienė K. 29, 49 ; žr. Ruseckaitė K.
 Juškienės namai 28-29
 Jutkevičius (Jutt) J., kun. 270-271
 Kairys Anatolijus 124, 184, 188, 254, 256, 265, 268, 279, 282, 305, 311, 336
 Kaišiadorių vyskupas 128
 Kajeckas Juozas 154, 236
 Kalifornija 133, 138, 176, 183, 186, 188, 193, 197, 307, 336
 Kalifornijos universitetas 138, 140, 148, 152, 157
 Kamajų gatvė Užpaliuose 7, 17
 Kaminskis P. 48
 Kanada XVI, 49, 58, 67, 114, 135, 141, 143-147, 149-150, 171, 191, 201, 204, 254, 262, 274, 278-279, 336, 339, 343
 Kanados universitetai 163
 Kankiniai Sibire 166
 Kant Immanuel 42
 Kapsija 29, 78
 Karaliaučiaus universitetas 58
 Karaliaučius 73, 333
 Karalius Juozas, kun. 166
 Kardelis Jonas 262, 321, 337
 Karibų jūra 288
 Karmelitų bažn. Kaune 12
 Karolis XII 55
 Karosas J. 43
 Karosas Mykolas, kan. 48
 Karsavinas Leonas 114
 Kartagina 45
 Karvelis Petras, dr. 89, 115, 197, 206

- Kasandros likimas 130
 Kaseliūnas J. 267
 Katalikybė Lietuvoje 174
 Katalikų Akcijos konferencija 109
 Katalikų Federacija 162
 Katalikų Federacijos kongresas New Yorke 162
 Katalikų Federacijos seimas 106, 123
 Katalikų Federacijos suvažiavimas Pittsburgbe 203
 Katalikų Veikimo Centras (KVC) 84, 92
 Katalikų Veikimo Centro konferencija 85
 Katalikų Veikimo Centro valdyba 85
 Katalikų universitetas Lietuvoje 43, 331
 Kaunas XIII, XV, 8-9, 11-14, 17, 20, 37, 44, 48, 51, 54, 56, 73, 76, 78, 80, 83-84, 89-90, 99, 105, 109-111, 113-117, 131, 133-134, 137, 148, 151, 160, 170, 181, 200, 278, 285, 307, 326, 330-332, 335, 38-340
 Kauno Baltoji Gulbė 14
 Kauno gimnazija 252
 Kauno kurija 85
 Kauno kurijos pareigūnai 83
 Kauno Metropolio viešbutis 68
 Kauno ministerijos 213
 Kauno opera 63
 Kauno rotariečiai 129
 Kauno Rotušės laikrodis 17
 Kauno seminarija 15
 Kauno studentai ateitininkai 324
 Kauno tunelis 134
 Kauno universitetas 252, 342
 Kauno universiteto choras 128
 Kaupas J. 23, 43
 Kazakas J., kun., M.I.C. 20
 Kazakstanas 198
 Kazėnas Magnus, kun. 173, 275
 Keyserling Hermann 306
 Keliuotis Juozas 93-95, 248, 250, 252
 Kelmelis J., kun. 23
 Kemėšis Fabijonas, kun. 20-22, 128, 340
 Kenija 256
 Kennebunkport, Maine 204
 Kennedy J. F. 218, 282
 Kensington, Vict. 317, 338
 Kersten Ch. 219
 Kersten Committee 210 ; žr. Komitetas Lietuvos, Latvijos ir Estijos okupacijai ir genocidui tirti
 Kersteno rezoliucija 221
 Kijevas 56
 Kilmoniai 191
 Kingston, Ont. 146
 Kinija 226, 297, 300
 Kybartai 61
 Kybartų-Virbalio programa 65
 Klaipėda 39, 45-46, 48, 55, 73, 75, 89, 111, 124, 134, 329, 331, 342
 Klaipėdos jūrininkai 46
 Klaipėdos kraštas 74, 117
 Klaipėdos sričių jaunimas 43
 Kleist Heinrich Wilhelm von 105
 Klimas Petras 129
 Kliučevski (Kliucevskij) 292, 297
 Kmitas Jonas ; žr. Urbonavičius Kazimieras, prel.
 Kodis Jonas 201
 Köln 296
 Kolumbas Kristoforas 246
 Kolumbija 192, 284-285
 Kolupaila St. 42, 54, 56-57, 97, 122-123, 129-130, 187, 258, 311-312, 314-316, 318, 325, 337, 339
 Komitetas Lietuvos, Latvijos ir Estijos okupacijai ir genocidui tirti 219 ; žr. Kersten Committee
 Končius Juozas, prel. 110, 169-170, 172-174, 337
 Kongas 331
 Kongreso biblioteka Washingtons 206, 209-210
 Königsbergas 333
 Konrado kavinė Kaune 129

- Kopenhaga 39, 45, 144
 Korėja 219
 Korėjos karas 216
 Korsakaitė Fl. 321, 337
Kosmos 55, 81, 199, 211, 330-332
 Krapas Aleksas 257
 Krasauskas K., kun. 84, 329, 345-372
 Kratavičienė Ona 163
 Kražių skerdynės 3
 Kremlius 156, 185-186, 199, 219,
 220-221, 236, 251, 281, 292
 Kretschmer E. 339
 Krėvė (Krėvė-Mickevičius) Vin-
 cas 25, 160, 211
 Krikščionių demokratų blokas 89
 Krikščionių demokratų konferen-
 cija 1927 m. Kaune 66
 Krikščionių demokratų konferen-
 cija Toronte 313
 Krikščionių demokratų partijos
 Kauno skyrius 87
 Krikščionys demokratai Lietu-
 voje 87; žr. Christian Demo-
 cracy in Lithuania
 Kristaus idėja 14
 Kristus 274
 Krylovo kvartetas 88
 Krupavičiaus karta 232
 Krupavičius Mykolas, kun. prel.
 42, 67, 81, 84, 86-87, 94-95,
 101, 103-104, 107, 113, 216,
 233-234, 276, 312, 337
 Krušas M., kun. 22
 Kubilius Jonas, kun., S.J. 175,
 312
 Kučanska T. J. 337
 Kučas Antanas, dr. prof. 175,
 323, 339
 Kudirka Feliksas, kun., M.I.C. 20
 Kudirka Vincas, dr. 314
 Kukta Juozapas, vysk. 83, 128
 Kulbokas Vl. 337
 Kulturfriede 302
 Kultūrinė autonomija 65-66
 Kultūrinis institutas 158; žr. Lie-
 tuvių Kultūros institutas
 Kulturkampf 302
 Kultūros institutas 161; žr. Lie-
 tuvių Kultūros institutas
 Kultūros instituto direktorius
 (Pakštas) XVI, 135
 Kultūros kongresas Chicagoje 1955
 m. 211
 Kunigų vienybė 33, 35, 69, 332
 Kunigų vienybės seimas 69
 Kuraitis Pranciškus, kun. prel.
 13, 76-78, 82, 94-95, 122, 131-
 132, 134, 249
 Kuriamasis Seimas 33; žr. Stei-
 giamasis Seimas
 Kurmelis Petras 55, 65
 Kušnieriūnų k. 6
 Kviklys Bronius 280, 339

Laisvė 112 113, 236, 325-326, 336
 Laisvės alėja Kaune 12, 115, 123
 La Mancho kanalas 147
 Lancaster, Mass. 272
La Patrie 145
La Presse 145
 Lašas Vladas, prof. 89
 Latvija (Latvia) 56, 63, 108, 200,
 219, 225
 Latvijos Geografinė draugija 55
 Latvijos tremtiniai 216
 Laučka Juozas Bronius XIII,
 78-80, 116, 137, 139, 144-145,
 155, 158, 161-162, 165-167, 169,
 172-173, 180, 191, 204, 228, 235-
 236, 258, 269-270, 300, 304-305
 Lawrence, Mass. 157, 161
 Le Beausset, miestas Pietų Pran-
 cūzijoje 44, 46
Le Canada 145
Le Devoir 145
 Leetan K. E., prel. 322
 Leibniz Gottfried Wilhelm 42
 Leimonai 41
 Leimonas Juozas 93
 Leipčigas 338
 Leydenas 332
 Lemano ež. 35
 Leningradas 56

- Lenino kapas 297
 Lenkija 108, 127, 129, 145, 170, 200, 225, 245, 252
 Lenkijos atstovybės spaudos *attaché* 129
 Lenkijos istorija 307
 Lenkijos likimas 165
 Leonas XIII, pop. 86
 Lewis Sinclair 251
 Library of Congress 209-210 ; žr. Kongreso biblioteka Washingtone
 Liepoja 9
Lietuva 330
 Lietuva XI, XIII, 7-8, 15, 20-22, 26, 30-31, 34-35, 37-39, 43, 46, 48, 53-57, 59-61, 63, 67-68, 71-74, 77, 80, 86-91, 94-95, 97-99, 101, 104, 106-108, 112, 114, 116-117, 121, 123 124-126, 129-130, 132, 134, 138-141, 143-148, 150-154, 158, 160, 163-166, 170-172, 174-175, 185, 187, 189-191, 193, 199-200, 203-206, 209, 211-215, 219, 225, 227, 231, 233, 235-236 238, 244, 248, 254-256, 260, 263-265, 274, 276, 278, 285-286, 292-294, 297-298, 300, 302, 304-308, 310, 313-321, 324-326, 329, 331-335, 340; žr. Litauen : Lithuania ; Atsarginė Lietuva ; An troji Lietuva, Nova Lituania
 Lietuviški Lloydai 73
 Lietuvių Bibliografinė Tarnyba 329
 Lietuvių Diena 28
Lietuvių Dienos 123, 246, 317, 321, 338
 Lietuvių Draugija Wasbingtonė 238
 Lietuvių Enciklopedija 84, 229, 246, 326, 333-334, 336, 339-340
 Lietuvių Informacijos Biuras 157
 Lietuvių Katalikų Mokslo Akademija (L.K.M. Akademija) IX, XIV, 94, 160, 248
 L.K.M. Akademijos Metraštis IV t. 339
 L.K.M. Akademijos stipendija 58
 L.K.M. Akademijos III suvažiavimas 199
 L.K.M. -Akademijos IV suvažiavimas 245
 L.K.M. Akademijos Suvažiavimo Darbai IV t. 338-339
 L.K.M. Akademijos Suvažiavimo Darbai V t. 339
 Lietuvių kongresas New Yorke 1949 m. 110
 Lietuvių krikščionių politinės vienybės klausimas 234
 Lietuvių krikštas 320
 Lietuvių Kultūros Institutas XVI, 157, 158-163, 166, 332
 Lietuvių Kunigų Vienybės seimas 162
 Lietuvių Politinis klubas 230
 Lietuvių Politinis seimas Čikagoje 26
 Lietuvių Rašytojų Draugija 7
 lietuvių seimas Petrapilyje 285
 Lietuvių-Švedų draugija 139
 Lietuvių-Švedų draugijos pirminkas (Pakštas) 180
 Lietuvių tauta 112
 Lietuvių tremtinių komitetas Tvėrėj 285
Lietuvių Žinios 333
Lietuvos Aidas 95, 109
 Lietuvos ateitis 120
 Lietuvos atsigręžimas į jūrą 74
 Lietuvos atstovas (Povilas Žadeikis) 155
 Lietuvos atstovybė Wasbingtonė 152
 Lietuvos augalų geografija 203
 Lietuvos Banko valdytojas 153
 Lietuvos byla 155
 Lietuvos būklė 219
 Lietuvos delegacija 199
 Lietuvos delegatai 201
 Lietuvos diplomatų korpusas 153
 Lietuvos drama 222
 Lietuvos Frontas 337
 Lietuvos geografs 201

- Lietuvos geografija 53, 198
 Lietuvos Geografijos kongresas 54
 Lietuvos Geografinė Draugija 54
 Lietuvos geografinė padėtis 125
 Lietuvos Geografinės Draugijos pirmininkas (Pakštas) 201
 Lietuvos gyventojai 212, 289, 292, 333
 Lietuvos imperija 307
 Lietuvos istorija 159
 Lietuvos istorinė geografija 227
 Lietuvos išvadavimas 217 ; žr. Lietuvos laisvinimas
 Lietuvos kaimas 174
 Lietuvos karalius 28, 33
 Lietuvos Katalikų universitetas 43, 331
 Lietuvos klimatas 48, 57, 74, 315, 315, 325, 329
 Lietuvos klimato zonos 57
 Lietuvos komunistai 325
 Lietuvos Kultūros Akademija 330
 Lietuvos laikrodis 76, 81, 107
 Lietuvos laisvė 133, 222
 Lietuvos laisvės sutemos 128
 Lietuvos laisvės žiburys 151
 Lietuvos laisvinimas 261 ; žr. Lietuvos išvadavimas
 Lietuvos laivynas 74
 Lietuvos likimas 106, 186, 201
 Lietuvos nepriklausomybė 27, 33, 35, 98, 166, 332
 Lietuvos nepriklausomybės deklaracija 27
 Lietuvos nepriklausomybės minėtis 99
 Lietuvos okupacija 128, 133
 Lietuvos okupantai 281
 Lietuvos padalinimas 124
 Lietuvos padėtis 92, 192
 Lietuvos pajūris 100, 332
 Lietuvos partizanai 216
 Lietuvos pasiuntinys Washingtone 141, 343
 Lietuvos patriotas 315
 Lietuvos piliečių sąjunga 235
 Lietuvos piligrimas 178
 Lietuvos plotas 333
 Lietuvos prezidentūra 85
 Lietuvos priešai 239
 Lietuvos prisikėlimas 127
 Lietuvos problemos 68
 Lietuvos ribos 200, 332-334
 Lietuvos ribų problemos 57
 Lietuvos sienos 200 ; žr. Lietuvos ribos
 Lietuvos sienų žemėlapis 253
 Lietuvos sritys 249
 Lietuvos statistikos daviniai 53
 Lietuvos sujūrinimas 65
 Lietuvos Taryba Vilniuje 28, 31
 Lietuvos Tarybos nariai 32
 Lietuvos tragedija 123, 315
 Lietuvos universitetas (Lietuvos Vytauto Didžiojo universitetas) 339-340
 Lietuvos uždavins 155
 Lietuvos Vakarų sąjunga 72-73
 Lietuvos valdovai 34
 Lietuvos Valstybės Taryba 33
 Lietuvos vardas 151, 160
 Lietuvos vėliava 150, 153
 Lietuvos vyriausybė 141
 Lietuvos vyskupai 174
 Lietuvos žemė 231
 Lietuvos žemėlapis 229, 274
Lietuvos Žinios 20
 Lietuvos žydai 173, 235
 Lietuvos žodis 102
 Lincoln Abraham 102, 213, 230
 Lincoln kraštas 31 ; žr. Amerika ; Jungtinės Amerikos valstybės
 Lindė-Dobilas Julijonas, kun. 249
 Lingis Juozas 161, 175
 Linkus A., kun. 21, 23
 Linkuvėlė 84
 Lion's klubas 166
 Lipčius M. 127
 Litauen 36, 341-342 ; žr. Lietuva
 Litauische Gesandtschaft in Washington 343 ; žr. Lietuvos pasiuntinys Washingtone
Literatūra ir Menas 264

- Lithuania 47, 144, 163, 201, 210, 245, 293, 329, 332, 335 ; žr. Lietuva
- Lithuania, lietuvių studentų draugija Friburge 40
- Lithuania Minor 199, 332 ; žr. Mažoji Lietuva
- Lithuanian Cultur Institute 158, žr. Lietuvių Kultūros Institutas
- Lithuanian National Council 335
- Lithuanian people 322
- Lituania aeterna XVI, 195, 224-225, 227, 229-231
- Lituanistikos Instituto Metraštis 338
- Lituanistikos seminaras 158
- Lituanus* 334
- Liublinas 252
- Liublino Aukštoji Mokykla 252
- Liudvikas XIV 276
- Liūma Antanas, dr. prof. S. J. IV, IX, XIV
- Liulevičius V. XIII
- Loyolos universitetas Čikagoje 24, 39, 342
- London, Ont. 146
- Londonas 145, 147, 155, 159, 228, 230, 322, 338
- Los Angeles, Calif. 68, 114, 133-134, 137-138, 140, 148-150, 154, 157, 177, 186, 191, 197, 246, 262, 317, 333, 335, 338, 340, 342
- Los Angeles Times* 336
- Los Angeles universitetas 193
- Louvain 13
- Lowmiański Henryk 227
- Lozana, Šveicarijoje 27, 32-34, 36
- Lozanos konferencija 41
- Lozanos lietuvių kolonija 32
- Lozanos universitetas 35, 39
- Lozoraitienė Vincenta 280-281, 339
- Lozoraitis Stasys, min. 171, 202, 227
- Ludendorff Erich 31
- Lumbė M., kun. 285
- Lušys Stasys 93, 220
- Maceina Antanas, dr. prof. 85, 93, 95, 107, 175, 226, 233, 277, 281
- Maciejauskas Julius, prel. 177, 181, 333
- Maciūnas Vincas, dr. 246-247
- Mačernis Vytautas 284
- Madison, Wise. 160
- Maironio literatūros ratelis 29
- Maironio romantizmas 314
- Maironis-Mačiulis Jonas, prel. 87, 174, 281, 315-316, 326
- Malėnas (Malinauskas) Ignas 93, 95
- Manelis V., dr. 312
- Mann Thomas 138
- Mannheim 228
- Margeris Algirdas 23, 339
- Marianapolio kolegija 159
- Marijampolė 107, 112
- Marijonai 12, 20-21, 24, 27, 50, 193, 227, 305
- Marijonų ordinas 40
- Marylando universitetas 210
- Markevičius 284
- Markevičiūtė Janina 14, 285
- Marquette Park 312
- Marseille 44, 342
- Marx Karl Heinrich 108
- Maskva 13, 41, 56, 124, 138, 141, 153, 184, 199, 220, 236, 281, 292, 297-298, 300
- Maskvos imperializmas 153, 185
- Maspeth, N. Y. 161
- Massachusetts senatorius 218
- Mastauskas Balyš 30, 32, 179
- Matematikos-Gamtos mokslų fakultetas Kaune 151
- Mater et Magistra*, enciklika 237, 303, 339
- Matulaitis Jurgis, arkivysk. 40, 86, 94, 122, 132, 227
- Matulaitis Kazimieras M., kun. M.I.C. 47, 50
- Matulaitis Stasys, gyd. dr. 57
- Matulevičius Jurgis, arkivysk. ; žr. Matulaitis Jurgis, arkivysk.

- Mažeika A. P., dr. 60, 65, 105,
121, 139, 238, 254, 257, 261-263,
265-266, 268, 323, 336-337
- Mažiulis A. 339
- Mažoji Lietuva 199, 211, 336
- Mažosios Lietuvos klausimas 148
- Medellin, mst. 285
- Meksika 149, 191-193, 204, 218,
259, 270
- Memel, žr. Klaipėda
- Memphis, Terni. 163
- Mendelsohno uvertiūra 255
- Merkelis Aleksandras 34, 64,
73-74, 90-91, 93, 95-96, 125-127,
154, 339
- Merkys Antanas 37, 39
- Meškauskas Juozas, dr. 310, 312,
337
- Metropolio viešbutis Kaune 37
- Miami, Fla. 103, 248, 257, 260, 266,
275, 284-289, 291-292, 295, 297-
299, 304, 310, 312, 336-339
- Miami Beach 288, 299
- Miami universitetas 247
- Michelangelo Buonarroti 271
- Michigano universiteto rektorius
308
- Mickevičius Adomas 190
- Mikaila Jurgis IX, XI, 338
- Mikalojus II 17
- Millerienė 243
- Milukas Antanas, kun. 339
- Mincevičius Vincas, kun. 227
- Mindaugas, karalius 307
- Mindaugo laikai 320
- Mingėla Vl. 339
- Mini 49, 179-181, 115, 117, 269,
273, 278, 282, 296, 298 ; žr.
Vasiliūtė Ona ; Pakštienė
Ona ; Onytė
- Ministrų kabinetas 92
- Minnesota 167
- Minskas 56-57
- Mintauja 26
- Mironas Vladas, kun. 126-127
- Misijonierius Lietuvoje (Kunigo dar-
bas) 174
- Misijos Europon sekretorius XV,
I, 31, 33, 35
- Mississippi, upė 17, 165
- Mitteleuropa 343 ; žr. Vidurinė Eu-
ropa
- Mittelmeer 342 ; žr. Viduržemio
jūra
- Mykolaičiai 41
- Mykolaitis-Putinas Vincas 15, 61
- Mokslo Akademija Vilniuje 250
- Molotovo-Ribbentropo paktas 124
- Monrovia, Calif. 186
- Montano unija 218
- Mont Blanc 35
- Montello, Mass. 21
- Monterey, Calif. XVI, 178, 183-
185, 187-1884, 335
- Monterey rotariečiai 186
- Montrealis 27, 49, 135, 145, 211,
262, 336-337
- Mont Royal papėdė 145
- Montvila P. J. 28
- Montvydas Pr. 95.
- Motekaitienė J. 268
- Moteris 272, 340
- « Motinėlės » draugija 41
- Mount Carmel, Pa. 110, 236
- Mozart Wolfgang Amadeus 50
- Mulokas Jonas IX
- Mumford Lewis 144
- Münchenas 187, 228, 231, 296, 339
- Münsteris 252
- Muravjov Nikolaj Nikolajevič
II, 297
- Musorgskij Modest Petrovič 56-
- Mussolini Benito 138, 143, 164
- Mussulinio fašistai 64
- Musteikis Ignas 91-92
- Nagevičius Vladas 235
- Napoleonas Bonapartas 25
- Narūnė-Pakštienė Janina XIII,
104, 126, 127, 130, 173, 208, 234,
243-244, 248, 258, 272, 274-275,
278-279, 282, 284-291, 293-295,

- 297-299, 301, 304, 310, 312, 316,
337-339; žr. Narutavičienė-
Narūnė Janina ; Pakštienė Ja-
nina
Narutavičiai 285
Narutavičienė-Narūnė Janina
284, 339; žr. Narūnė-Pakštienė
Janina
Narutavičius Petras 285
Narutavičiūtė Danutė 285
Nashville, Tenn. 337
Nassau 266
National Catholic Welfare Confe-
rence (NCWC) 191
National War Fund (NWF) 169,
171-173
Naujasis Pasaulis 17, 27, žr. Ame-
rika
Naujienos 8, 17, 20, 23, 124, 262-
264, 321, 334, 336-339
Naujoji Anglija 137, 183, 269
Naujoji Romuva 94-95, 250, 331-332
Navickas J., kun. dr., M.I.C. 182,
269
Neapolis 228, 230, 257
Neckar, upė 294
Nemunas 12, 43, 118, 217, 267
Nepriklausoma Lietuva 262, 321,
336-337
Nepriklausoma Lietuva 293, 305
Nepriklausomybės akto signataras
277
Nepriklausomybės dešimtmetis 61,
315
Nepriklausomybės epocha, laikai
250, 277
Nepriklausomybės šventė 211
Neris, upė 17
Neris Salomėja 25, 251
Nevos upė 14
Newark, N. J. 32, 142, 230
New Haven, Conn. 160
New Yorkas 11, 33-36, 41, 64, 74,
95, 104, 106, 110, 123, 125, 128,
137, 141, 144, 149, 153-155, 162,
165-166, 169, 172, 176, 179-180,
191, 198, 206, 212, 216-220, 224,
261, 269, 271, 278, 294, 320-322,
332-336, 338-340, 342-343
New Yorko dangoraižiai 30
New Yorko Fordhamo universitetas
39, žr. Fordhamo universitetas
New Yorko Lietuvių Taryba 166
Newman John Henry, kard. 132-
133
News Register 293
Nica 47
Niedermann M., prof. 160-161
Nixon Richard, prez. 214, 220
Noreikiškiai 115
Norges Handels og Sjøfarts Tidende
338
North Europe 144
Northfield, Minn. 163-164, 181
Northfieldo kolegija 165
Northwestern university 158
Norvegija 144, 146
Notre Dame, Ind. 311- 312
Nouvelles Equipes Internationales
216
Nova Lituania 262; žr. Antroji Lie-
tuva; Atsarginė Lietuva
NWF 171-173, žr. National War
Fund
Oderio-Neissės linija 212
Oginskiai 56
Ohio upė 243, 294, 296
Olandija 67, 146
Olandijos karalienė 147
Old Lithuania 199, 245, 334; žr.
Lietuva
Olimpas 113
Olis Antanas A. 219
Ollioules 46
O'Neill E. 251
Onieškaja, poetė 281
Onytė 178-179, 181, 183; žr.
Pakštienė Ona, Mini, Vasiliūtė
Ona
Ontario provincija 150

- Orientalinis Institutas Romoje 227
 Orinoko upė 255
 Oro laivyno kartografijos įstaiga 295
 Oslo 338
 Ostsee 342
 Ottawa 58, 114, 145-147, 339
 Ottawos universitetas 68
 Oxfordas 43
- Pabaltijis 60, 211, 236
 Pabaltijo kraštai 158
 Pabaltijo respublikos 55, 140, 146, 148, 165
 Pabaltijo valstybės 159
 Paberžė 22
 Pacas 16
Pacem in terris, enciklika 339
 Pacifikas XVI, 111, 137, 141, 147, 154, 177, 186, 209, 257; žr. Ramusis vandenynas
 Pacų rūmų griuvėsiai 16
 Padalis Pranas, dr. 175, 228
 Padołskis Vincentas, vysk. 227
 Paknys J. 127
 Pakštai 182
 Pakštaitė Konstancija 6, 8, 17, 20
 Pakštas Adomas 6-8
 Pakštas Balys 7, 38, 311, 337
 Pakštas Jonas 7-8
 Pakštas Juozas 7
 Pakštas Jurgis 6-8
 Pakštas Kazimieras 6
 Pakštas Petras 8
 Pakštas Pranas 38, 190
 Pakštienė Janina XIII, 103, 126; žr. Narutavičienė-Narūnė Janina; Narūnė-Pakštienė Janina
 Pakštienė Ona 114, 116-117, 134, 137, 180, 182, 269-273, 340; žr. Mini; Vasiliūtė Ona; Onytė
 Pakšto Kazio autobiografija 8
 Pakuckas Česlovas 72, 95, 252
 Palanga 46, 73, 150, 250, 288
 «Palanga», vila Santa Monica, California, vasarvietėje 177-178, 190, 192-193, 244
- Palangos romantikai 46
 Paleckis Justas 89
Palma, latvių žurnalas
 Palta Rokas Kazimieras, vysk. 77, 79, 83, 87, 94, 132
 Panevėžio apskritis 257
 Panevėžio mokytojų seminarija 4
 Panevėžio teatras 251
 Panevėžys 79, 94, 284
 Pankauskas Jonas 93, 95
 Papiuskas-Ramūnas Antanas, dr. prof. 220
 Paragvajus 262
 Paryžius 27, 38, 124, 171, 175, 203, 216-218, 224 225, 248, 256, 317, 322, 338
 Parkinson 119
 Pasaulinis karas II 163
 Pasaulio Krikščionių Demokratų konferencija 225; žr. Christian Democratic Union of Central Europe kongresas
Pasaulio Lietuviai 331
 Pasaulio Lietuvių Archyvas Chicagoje XIII, 28, 57, 90, 94, 112, 183, 224, 273, 329, 332-335
 Pasaulio Lietuvių Kongresas Kaune 90
 Pasvalys 177
 Paškauskas Jurgis, prel. 23, 312
 Pauliukonis Pranas XIII, 29, 96, 182, 272-273, 329, 337, 339-340
Pažanga 87
 Peacefull liberation teorija 217
 Pearl Harbor 139
 Pedagogikos ir Prekybos Institutas 73
 Pekinas 297, 298
 Pensilvanijos universitetas 160
 Pentagonas 138, 165, 184
 Perugia (Italijoje) VI
 Petersburg 342; žr. Petrapilis
 Petkus Nikodemas, kun. 28
 Petraitis Augustinas, kun. 182, 269
 Petrapilio gimnazija 285

- Petrapilio Politechnikos Institutas 285
- Petrapilis 10-11, 13, 18, 26, 39, 45, 284-285, 342
- Petrauskas Kipras 285
- Petrinės 6
- Petro ir Povilo cerkvė Petrapilyje 14
- Petronis J. 220
- Philadelphia, Pa. 142, 159-161, 172, 179, 211, 246-247, 277
- Phoenix 61
- Picasso « Taikos balandėlis » 219
- Pienocentras 129
- Pietų Amerika XI, 192, 216, 255-256
- Pijus XI, pop. 84
- Pinnebergas 175
- Pirmojo pasaulinio karo tremtiniai 232
- Pittsburgh Press* 333
- Pittsburghas, Pa. XVI, 19, 104, 170, 173, 191, 193, 195, 197-201, 203-207, 209, 211, 215-218, 222, 224, 243-244, 247, 255, 270, 275, 278, 294, 322, 333, 335
- Pittsburgho William Penn viešbutis 170
- Python G. 40
- Platerytė Emilija 298
- « Pliniana » spaustuvė VI
- Podsdamo linija 200
- Poland 108, žr. Lenkija
- Politican and Economic Geography of Europe 157
- Poltava 56
- Pontifex Maximus 303, žr. Jonas XXIII, pop.
- Popiel, lenkų atstovas prie Vidurinės Europos Krikščionių Demokratų Sąjungos Washingtone 218
- Portugalijos Pramonės Rūmų pirmininkas 170
- Poseidonas 342
- Potomac, upė 213, 227
- Pranciškonai 244
- Prancūzija 31, 46-47, 55, 129, 146, 176
- Prancūzijos delegatas 170
- Prancūzijos diplomatas 176
- Prancūzijos kariškių misija Kaune 37
- Prancūzijos Lietuvių Žinios* 124, 317, 338
- Prancūzijos pietvakariai 32
- Prentice Hall leidykla 198, 274, 287, 310
- Princeton, universitetas 23, 247
- Pripečio pelkės 72
- Prunskis Juozas, kun. dr. 93, 95-96, 128, 152, 154, 162, 175, 255, 320, 334, 340
- Prūsas Zenonas, dr. 262, 337
- Prūsijos valdžia 31
- Pulkim ant kelių, giesmė 12
- Punsko-Seinų ruožas 200
- Purickis Juozas, kun. dr. 33, 68
- Pusbėdžio palivarkas 6
- Putnam, Conn. 79, 339
- Quai d'Orsay, Paryžiaus gatvė 176
- Quebec provincija 67, 256
- Rabinavičius H. 235
- Račkus Aleksandras 21-22, 102, 340
- Radvilai 56
- Radzevičius Petras 89
- Ragažinskas P., kun. 202
- Rakauskas A. 23
- Ramiojo okeano gražuolė (Los Angeles miestas) 138
- Ramonas Vincas 321
- Ramūnas Antanas, dr. prof. 68-69, 146, 340; žr. Paplauskas-Ramūnas A.
- Ramusis Okeanas (vandenynas) 50, 138, 158, 179, 193, 244, 253, 270; žr. Pacifikas.
- Rastenis Vincas 263, 337
- Rastrelli Bartolomeo Carlo, skulptorius 14

- Raškevičiūtė Magdalena 146
 Raštikis Stasys, gen. 15, 68, 100,
 121-122, 188, 191, 319, 340
 Rauckinas Stasys 76, 78, 80, 83,
 93, 115, 304-305, 338
 Raud, Me Nally and Co įmonė 229
 Raudondvario pilis 43
 Raulinaičiai 41
 Raulinaitienė 116
 Raulinaitis Julius 114
 Raulinaitis Pranas V. 123, 317,
 338
 Razutis Jurgis, kun. dr. 275, 288
 Reboul, pulk. 38
 Reformacijos laikai 40
 Regelis K. 203
 Regina, Sask., mst. Kanadoje 147
 Reinsys Mečislovas, vysk. 13, 77,
 83, 132, 249, 252
 Repšys A. 338
Rerum Novarum, enciklika 46
 Reutlingenas 197, 333, 338
 Rhein, upė 165, 226, 232
 Riesel Victor 172
 Rimšaitė Jadvyga 58
 Rimšelis Viktoras, kun. dr.,
 M.I.C. 312
 Rinkus Louis 201
 Rio Hondo, Texas 179
 Ryga 45, 73, 90, 92, 236, 331.
 Rygertas Vincas 96
 Rygos universitetas 55
 Rytai 34, 41, 48, 56, 58, 63, 119, 132,
 176, 195, 221, 226, 300
 Rytai ir Vakarai 46
 Rytas 80-81, 93, 330
 Rytprūšiai 200
 Rytprūšių klausimas 166
 Rytų aukštaičiai 248
 Rytų barbarai (bolševikai) 239
 Rytų chaoso atmosfera 67
 Rytų Europa 191
 Rytų Europos skyrius Kongieso bib-
 liotekoj 210
 Rytų ir Vakarų susitikimas 41
 Rytų lietuvis 40, 42
 Rytų pasyvumas 71
 Rytų Sibiras 297
 Robinzonas (Robinson) Jokūbas,,
 dr. adv. 164, 235
 Rochester, N. Y. 142
 Rockefellerio stipendija 58
 Rocky kalnai 147
 Röder, prof. 307.
 Rokiškio apskritis 6
 Rokiškio byla 92
 Rokiškio gimnazija 74
 Rokiškio kooperatyvo vedėjas 8
 Rokiškis 57, 74
 Roll back akcija 217
 Roll back politika 219
 Roma 171, 20C, 202, 213, 226-227,
 243, 245, 252, 265, 280, 302, 331,
 338-339
 Rōmeris Mykolas, prof. 90
 Rommel Erwin, gen. 164
 Romos grafas (Arkiv. J. Skvireckas)
 84
Romuva (žurnalas) 46, 48, 250, 329
 Romuva, Vasario 16 gimnazija 228
 Romuva, Romuviečių draugija,
 Romuvos draugija, Romuvos ordi-
 nas, Romuvos sąjūdis 42-44, 78,
 131, 305
Romuvos tėvas (Prof. St. Šalkaus-
 kis) 44
 Roosevelt Pr. D. 111, 156, 221.,
 230
 Roseland, III. 22
 Rotary klubas 129, 166, 192
 Rotary organizacija 68, 204, 320
 Rotary Overseas Club 170
 Rotušės aikštė Bazelyje 226
 Rotušės aikštė Kaune 11, 84
 Rudis Antanas, inž. 312
 Ruginiai 41
 Rukša A. 340
 Ruseckaitė Kotryna 29; žr.
 Juškienė K.
 Rusija 13, 17-18, 40, 55-56, 165, 185,
 197, 200, 210, 217, 226, 255.,
 284, 297, 315, 333, 341; žr.
 Sovietų Sąjunga; Sovietai
 Rusijos delegacija 201

- Rusijos Dūma 22
 Rusijos imperija 292
 Rusijos istorija 292, 307
 Rusijos kolonija 129
 Rusijos konsulas New Yorke 35
 Rusijos misijonieriai 212
 Rusijos situacija 4
 Ruskin John 39
 Rüssel R. F. 198, 206
 Russischer Bolschewismus 36
 Russland 341 ; žr. Rusija
 « Rūta », draugija 40
 « Rūtos » valgykla 12
 Rūtų ir dainų šalis 46, žr. Lietuva
 Ružanec-Ružancovas A. 329
- Sahara 331
 Saint Charles College 205
 Saint John, N. B. (Kanados miestelis) 144
 Saint Louis, Mo. 247, 295
 Saint Xavier universitetas 247
 Salinas, Calif. 186
 Salys Antanas, dr. prof. 95, 160-161, 199
 Samarkandas 41
 San Antonio, Texas 141
 San Diego, Calif. 181
 San Francisco, Calif. 149-150
 San Luis, Calif. 150
 Sanary-Sur-Mer 46
 Sancho panza 42, 107
 Sandara 322, 338
 Santa Barbara, Calif. 186
 Santa Monica, Calif. XIII, 138, 158, 162, 175, 177, 183, 185, 187-188, 190-191, 238, 246, 295, 320-321, 332-337
 Sao Paulo 256
 Sapiegos 56
 Saskatoono piliečiai 147
 « Saulės » draugijos įstaigos 91
 « Saulės » draugijos kursantai 12
 Savonarola Girolamo 42
 Schuman Robert 214, 218, 225
 Schwäbisch-Gmünd 175
 Schweinfurtas 332-333
- Schweiz 341-342
 Schwizerdtitsch 285
 Screening 186
 Seinai 26, 200
 Seinų seminarija 15
 Seirijų Juozas (Židanavičius J., kun.) 229
 Selci Umbro, miešti. Italijoje VI
 Semenov-Tianšanskis 56
 Senasis kontinentas 31 ; žr. Europa
 Seniauskas 83
 Sennas Alfredas, dr. prof. 34, 157-161, 340
 Sereikytė Apolonija 79, 81 ; žr. Augusta, sesuo
 Serra International klubas 275
 Shadyside Hospital 205
 Shakespeare William 108
 Sibiras 4, 22, 130, 166, 178, 184, 248, 250, 298, 306
 Sicilija 164
 Sieniewicz, lenkų politikas 216
 Sintautų parapija 26
 Skandinavija 55, 60, 139
 Skandinavijos draugas (Prof. K. Pakštas) 139
 Skandinavijos valstybės 159
 Skinulis H. F. 97, 100
 Skipitis Rapolas 262, 277, 340
 Skirius Antanas 140
 Škotija 255
 Skrupskelis Ignas 89, 93-95, 97, 130, 252
 Skvireckas Juozapas, arkivysk. 83-84
 Sleževičiaus vyriausybė 88
 Sleževičius Mykolas 37-38, 67, 88-89, 107
 Smetona Antanas 34, 37, 64, 72, 74, 89-93, 95-97, 100, 112-113, 125-128, 153-154, 230, 236, 325, 336, 339
 Smetonos biografija 73
 « Smetonos kiemo gaidys » (Prof. K. Pakštas) 326
 « Smetonos universitetas » 326
 Smūtkelis-Rūpintojėlis 128

- Social Forum Action 212
 Social Security 238, 246, 287, 291
 Société de Géographie 145
 Sociologijos fakultetas Fordhamo universitete 28
 Sociologijos skyrius Lojolos univ. Chicagoje 24
 Sodus, Mich. 128, 230, 340
 Sokratas XII, 105
 Somalija 331
 Sorbona 248
 South Bend, Ind. 258, 314
 Soviet atrocities 210
 Soviet Eurasia 206
 Soviet imperialism 322 ; žr. Sovietų imperializmas
 Soviet Russia 186; žr. Sovietai; Sovietų Rusija ; Rusija ; Sovietija;
 Soviet Union 108, 191, 322 ; žr. Sovietų Sąjunga ; Sovietai ; Sovietija
 Sovietai 57, 139, 153, 155, 171, 191, 200, 214, 217, 219-220, 228, 233, 297-298, 300, 335 ; žr. Sovietų Sąjunga ; Soviet Union ; Sovietija Sovietų Rusija ; Rusija ;
 Sovietija 289, 292, 334 ; žr. Sovietai ; Rusija ; Sovietų Rusija ; Sovietų Sąjunga ; Soviet Union
 Sovietų agentai 236
 Sovietų ambasada Washingtone 154
 Sovietų atstovybė Kaune 56
 Sovietų jungas 321
 Sovietų imperializmas 292-293, 322
 Sovietų nekolonializmas 212
 Sovietų Rusija 129, 248, 297 ; žr. Sovietai ; Rusija ; Soviet Union ; Sovietų Rusija ; Sovietija
 Sovietų Rusijos ūkis 310
 Sovietų Sąjunga 141, 172 ; žr. Sovietai ; Sovietų Rusija ; Rusija ; Soviet Union ; Sovietija
 Sovietų satelitai 221
 Sovietų subversantai 281
 Sovietų vadovai 219
 Sovietų varomas genocidas 209
 Sovietų vergystė 213
 Sovietų žygis 152
 Spellman Francis Joseph, karei. 166, 220
 Spinoza Benedict 42
 Sruoga Balys 114, 285
 Stakauskas Juozas, kun. dr. 285-
 Stalin Josif Visarionovič 108, 116, 143, 147, 167, 185, 198, 200, 214, 216, 219, 221, 308
 Stanišauskas Jokūbas, inž. 126
 Staniukynas Antanas, kun. dr. 20,, 22, 26, 339
 Stanton-Stankevičius I., prof. 158
 Starkienė Bronė XIII, 141, 176-181, 183, 185, 187-188, 190, 192-193, 198, 209, 246, 320, 337
 Starkus Miltonas 162, 178, 192-193, 321
 State Department 91, 152, 217
 Staugaitis Justinas, vysk. 83, 177
 Stebuto aukštieji agronomijos kursai Petrapilyje 14, 284
 Steigiamas Seimas 89; žr. Kuriamasis Seimas
 Steinbeck J. 251
 Steubenville, Obio XVI, 105, 110, 129-130, 222, 238-239, 241, 243-244, 246-248, 257, 259-261, 269, 275, 278, 284, 287-288, 290-292, 294, 296, 310-311, 314, 322, 335
 Steubenville Kolegija 238
 Stockholmas 45, 55, 58, 139, 161, 175, 270
 Stony Brook, L. I. 199
 Strasburgas 214
 Strauss Richard 167, 228
 Stritch Samuel A., arkivysk. 166
 Studentų Žodis 332
 Stulginskis Aleksandras 15, 235
 Sturzo Luigi, kun. 220
 Sudanas 331
 Suomija (Finland) 108
 Sutekus J. 127
 Suvalkai 200
 Suvalkija 229
 Suvalkų-Augustavo ruožas 200
 Suvienytos Europos Valstybės

- (SEV) 204, 214; žr. Vidurinės Europos Federacija
 Sužiedėlis Simas 340
 Svėdasų parapija 6
- Šakenis Konstantinas 82, 91
 Šalkauskiai 41, 77
 Šalkauskienė Julija 77, 288
 Šalkauskis Stasys, dr. prof. XI, XIV, 39, 41-44, 46, 48, 63-64, 66-67, 76-79, 81, 83, 86, 88, 91, 94, 110, 112, 118, 121-122, 132-133, 151, 175, 187, 211, 226, 234, 239, 248, 250, 277, 288, 290, 308, 324, 332, 334, 339-340
 Šaritkų bažn. 12
 Šatrija 324
 Šeduva 8, 48
 Šeduvos vls. 30
 Šerkšnas A. 220
 Šiaulių Sąjungos salė Kaune 72
 Šiaurės Afrika 164, 329
 Šiaurės Amerika XI
 Šiaurės Amerikos Valstybės 99
 Šiaurės Venecija (Stockholmas) 139
 Šiaurinė ir Centrinė Rusija 56
 Šilalės vls. 21
 Šilingas Stasys 25
 Šilkarskis Vladimiras, prof. 114
 Šimučiai 181
 Šimutis Leonardas XIII, 15, 21-22, 29-30, 42-43, 90, 92, 97, 102, 117, 139, 157-158, 164, 169, 181-182, 209, 219, 221, 269, 309, 311-312, 317, 333, 338-340
 Širvydas V. 128, 230, 340
 Šivickas Pr. 23
 Škirpa Kazys 233
 Škirpienė 287
 Šmulkštys Antanas, kun. 115
 Štaupas Jonas 83
 Štencelis Brunonas 92
 Šula J. 264
 Šultė Simonas, kun. 87
 Švagždys Jonas, kun. 269
 Švedija 63, 134, 192
- Švedijos Geografinė bei Antropologinė draugija 55
 Švedijos vicekonsulas 140
 Šveicarija XI, XIV, 31-32, 35, 38-39, 44, 46, 57, 74, 87, 115, 126, 231, 254, 277, 285, 315, 339, 341-342
 Šveicarijos Aukštoji mokykla 40
 Šveicarijos kalnai XIII
 Šveicarijos kantonai 67
 Šveicarijos katalikai 40
 Šveicarijos lietuvių veikėjai 33
 Šveicarijos universitetai 40
 Šveicarų vyriausybė 32
 Švėkšna 177
 Švėkšnos klebonas 177
 Šv. Augustinas 45, 249
 Šv. Jono kapinės Worcesteryje 273
 Šv. Kazimiero draugija Kaune 13, 131
 Šv. Kazimiero High School 205
 Šv. Kazimiero kapinės Chicagoje IX, 316
 Šv. Kazimiero Kolegija Romoje 227
 Šv. Kazimiero lietuvių parapija Los Angeles mieste 178, 340
 Šv. Kazimiero šventė 246, 250
 Šv. Mykolo parapija Chicagoje 21
 šv. Mykolo parapija Miamyje 288
 Šv. Morkaus aikštė Venecijoje 313
 Šv. Patriko bažn. New Yorke 320
 Šv. Petras, apaštalas 174
 Šv. Pranciškaus miestas 150; žr. San Francisco
 Šv. Raštas 7, 83-84
 Šv. Tomas Akviniėtis XI
 Šventoji, upė 7, 17, 34
 Šventoji Lietuva 104, 120, 127
 Šventosios (upės) krantai 316
 šventosios sūkuriai 145
 Šventosios uostas 72-73
 Šventosios žvejai 46
 Šventraštis 83; žr. Šv. Raštas
 Šventųjų gyvenimai 7
 Švietimo ministerija 54, 250
- Talinas 45
 Talleyrand Charles Maurice de,..
 vysk. 127

- Talmudo išmintis 108
 Tamulis J., kun. 163
 Tarptautinis Geografų kongresas 201
 Tauragnų ež. 54
 Tautininkų Sąjungos generalinis sekretorius (V. Rastenis) 263
 Tautinis Komitetas for a Free Europa 198
 Tautos atstovai 97
 Tautos Fondas 25-26, 28, 30, 99
 Tautos Fondo generalinis sekretorius XV, 1, 24, 26, 28
 Tautos Fondo «propagandos ministeris» (K. Pakštas) 27
 Tautos Fondo seimas Baltimorėj 30
 Tautos šventė 166, 274
 Tautų paroda 294
 Tautų Sąjunga 33, 184
 Tegucigalpa, Ispanų Hondūro sostinė 259
 Teherano konferencija 167
 Teisių fakultetas 41
 Telšiai 80
 Telšių gimnazija 72
 Telšių kurija 177
 Temzės upė 228
 Teologijos-Filosofijos fakultetas V. D. Universitete Kaune 50, 82, 94
 Tervydžių k. 17, 336
Tėviškės Aidai 317, 338
Tėviškės Garsas 332-333
Tėviškės Žiburiai 222, 333-334, 336
Tėvynė 336, 338
Tėvynės Sargas 84, 95, 124, 333-334, 336-337, 340
 Texas Agricultural and Mechanical College 257
 Texas ekspedicija 259
The Montreal Daily Star 145
 The Womens Club 186
 Thompson, Conn. 159, 193
Tiesa 59, 325, 339
Tiesos Kelias 82, 95, 330
 Tijuana, Meksikoje 192
 Tijuanos rotariečiai 218
Tikyba ir Dora 20
 Tilmanso salė Kaune 12
 Tilžė 17
Times 172
 Tito Josip 297
 Tysliava Juozas 321
 Tocqueville Aleksis de 120
 Toliušis Z. 89
 Tomarienė Sonė 79, 108-109, 116
 Tomas Akvinietis, Šv. XI
 Tomas Kempietis (Hemerken) 274
 Tonkūnas Juozas 91, 94
 Toronto, Ont. 69, 102, 146, 211, 222
 272, 313, 333, 339-340
 Toulon, miest. 44
 Tretjakovo meno galerija 56
 Trezzinio, šveicaras 14
 Trimakas Antanas, dr. 212, 220
 Truman Harry S. 186, 335
 Tūbelienė J. 287
 Tūbelis Juozas 54, 72-73, 91, 125-126, 285
 Tūbingenas 206
 Tumas-Vaižgantas Juozas 6, 11, 13, 25, 87, 249 ; žr. Vaižgantas
 Turauskas Eduardas 76, 82, 124, 129, 152-154, 181, 216, 217, 225-226, 245, 317, 338
 Turcinewicz 37
 Turkestano nomadai 88
 Tverė 285
 Ūkininkų Sąjungos suvažiavimas 92
 Ūkininkų Vienybė 92
 Ūkio Banko direktorius 130 ; žr. Vailokaitis Juozas, kun.
 Ukraina 56, 245
 Ukmergė 9
 Ukmergės plentas 11
 Unija 216, 218, 221-222 ; žr. Christian Democratic Union of Central Europe
 United Nation Relief and Rehabilitation Administration (UN R RA) 170-171, 186
 United Relief Fund of America 173 ; žr. BALFas
 United States 220
 University of British Columbia 191

- University of California 137
 University of Western Ontario 146
 Urachas Wilhem von 33
 Urbonas Ignas, kun. dr. 105, 123, 128, 312, 320
 Urbonavičius Kazimieras, prel. 30
 Urbšys Juozas 154
 Urmanas Juozas, dr. 93-94, 149
 USA 343; žr. Amerika; Jungtinės Amerikos Valstybės
 USA lietuviai 267 ; žr. Amerikos lietuviai
 Utenos apskr. 38
 Užnemunės žemėlapis 229
 Užpaliai XV, 1, 3, 7, 11-12, 14, 17, 38, 48, 341
 Užpalių aplinka 8
 Užpalių miestelio manopolis 8
 Užpalių parapija 6
 Užpalių-Sudeikių apylinkės 6
 Užpalių vls. 6
 Užpalių vargonininkas 9
 Užpalių « varliamušys » (K. Pakštas) 6-7, 9, 111
 Užsienių ministerija 129, 134
 Užupis Ald. 220
- Vaičiulaitis Antanas 95, 106, 159 204, 246
 Vaičiūnas J. 23
 Vailokaitis Jonas 130
 Vailokaitis Juozas, kun. 26, 130, 249
 Vainauskas Pranas 104, 212, 216, 220, 234, 271, 337
 Vairas 95
 Vaišnora Juozas, kun. dr., M.I.C. 132
 Vaitkus Mykolas, kan. 11, 15, 131, 249
 Vaitonis Povilas 17
 Vaižgantas 174 ; žr. Tumas-Vaižgantas Juozas
 Vaižganto gatvė Kaune 115
 Vakarai 14, 34, 41, 48, 50, 63, 72-73, 105, 119, 130, 132, 176, 179, 214-215, 217, 221, 226, 280, 298
- Vakarų aktyvumas 71
 Vakarų autoriai 250
 Vakarų barbarai (naciai) 239
 Vakarų Europa 55, 87, 94, 187
 Vakarų Europos kariuomenės reprezentantas 38
 Vakarų idėjos 235
 Vakarų kultūra 322
 Vakarų lietuviai 40, 42
 Vakarų mokslo ir meno institutai 43
 Vakarų pasaulis 128, 322
 Vakarų Rusija 55-56
 Vakarų Sąjunga 120
 Vakarų universitetai 125
 Vakarų uostai 125
 Vakarų Vokietija 216, 219; žr. Vokietija
 Valaitis J. 96
 Valančiūnas Ignas, kun. 159
 Valančius Grigas XIII, 71-75, 81-82, 101, 120-121, 124-125, 319, 338
 Valančius Motiejus, vysk. 249, 314
 Valiūnas K. J., dr. 220
 Vallaux 71
 Valparaisiečiai 339
 Valparaiso universitetas 23-24, 39, 229
 Valstybės Banko direktorius (J. Paknys) 127
 Valstybės departamentas 217
 Valstybės sekretorius 218
 Vanagaitė Ona 6
 Vancouver, B. C. 143, 147, 149, 191
 Varnių darbo stovykla 82
 Varpa, latvių žurnalas 262
 Varšuva 184, 186, 192
 Vasario 16 61, 90, 166
 Vasario 16 gimnazija Huttenfelde, Vokietijoje 228
 Vasaros teatras 78
 Vasilienė-Juškienė 29, 49, 270
 Vasilius Albertas 29
 Vasilius Vincas 29
 Vasiliūtė Ona 29, 39, 47-49 ; žr. Mini ; Pakštienė Ona ; Onytė

- Vaškus Justinas, kun., O.F.M. 204
 Vatikanas 303
 Vatikano archyvas 200
 Vatikano biblioteka 227
 Vazos ordinas 140
 Vazos ordino riteriai 139
 Vėbra Juozas, dr. 175, 256
 Vedeckas A. 220
 Vedługaitė Marija 161
 Veiverių klebonas 326
 Venecija 14, 45, 312-313
 Venecuela 220, 255
 Vengrija 226
 Vengrijos tremtiniai 216
 Venskų Adolfas Jurgis, inž. 216, 226
 Vergilijus 306
 Vertalka Karolis 288
 Vertalkienė Danutė 288, 312
 Vickers, gubernatorius 260
 Victoria, B. C. 147
 Vidaus Reikalų ministerija 92
 Vidurinė Amerika 256
 Vidurinė Europa 134, 138, 201, 213-215, 217, 222-223, 255, 313, 333, 335, 343
 Vidurinės Europos Federacija (Konfederacija) 215, 217; žr. Suvienytos Europa Valstybės
 Vidurinės Europos Federacijos sąjūdis 202
 Vidurinės Europos Krikščionių Demokratų Sąjunga 215; žr. Christian Democrat Union of Central Europe
 Vidurinės Europos respublikos 214
 Vidurinės Europos susivienijimas 204, 214
 Vidurinės Europos tarptautiniai sąjūdžiai 222, 333
 Viduržemio jūra XV, 1, 44-47, 71, 342
 Viena 72, 252, 285, 312-313
 Vienybė 158, 262, 321, 332, 336, 338
 Viliamas Vladas, dr. XIII, 8-9, 18, 20, 24, 27, 54, 57-58, 60, 74, 86-87, 124, 138, 199, 201, 205, 212, 216, 220-221, 225, 235, 253-254, 305, 318, 325, 329, 336-340
 Viliaus Tellio šalis 31; žr. Šveicarija
 Vilkaviškio parapijos salė 48
 Vilkaviškis 106
 Vilniaus arkivyskupas 94; žr. Matulaitis Jurgis, arkiv.
 Vilniaus arkivyskupijos žemėlapis. 227
 Vilniaus gražinimas 141
 Vilniaus klausimas 148
 Vilniaus problema 99 331
 Vilniaus sričių jaunimas 43
 Vilniaus Taryba 31
 Vilnius 32-33 38 53 56 59 71 144 149-150 175 186 200, 223, 248, 250, 285, 298, 325, 332, 339, 342
 Viltis 32
 Vilučių k. 6
 Vingtième Siècle 96
 Virbalis 61, 203
 Vireliūnas Antanas 53
 Virginijos salos 270
 Visminas Antanas 11-12, 28, 29, 117, 337
 Visuomeninio Darbo Vadyba (VDV) 97, 100
 Visuotinis Bažnyčios susirinkimas (Vatikano II) 303
 Vitėnas Juozas 123, 254, 261-264, 266-267, 295, 336
 Vitkus Balys, prof. 95
 Vižainis 200
 Vyčiai 22
 Vyčių organizacija 21
 Vyčių sąjunga 24, 43
 Vyčių seimas 21, 35, 42
 Vyčių skyrius Los Angeles mieste 140
 Vyčių veikėjas 270
 Vytautas, didysis Lietuvos kunigaikštis 56, 71-72, 75, 82, 96, 101, 121, 124, 338
 Vytauto bažn. Kaune 13

- Vytauto Didžiojo jubiliejus 330
 Vytauto Didžiojo universitetas 339
 Vytauto Didžiojo universiteto rektorius pareigos 151
 Vytauto Didžiojo universiteto Teologijos-Filosofijos fakultetas 94 ;
 žr. Teologijos-Filosofijos fakultetas
 Vytauto Didžiojo universiteto vadovybė 134
 Vytauto kalnas (Kaune) 84, 115, 132, 189
 Vytauto klubas 202
 Vytauto klubo bičiuliai 304
 V.L.I.K. (Vyriausias Lietuvos Išlaisvinimo Komitetas) 335
 Vytis 21, 178, 185, 188, 333, 340
 Vokietija 4, 17, 31, 33-34, 129, 134, 139, 171, 175, 178, 183, 186-187, 191, 202, 206, 220, 226 256; žr. Vakarų Vokietija
 Vokietijos konsulas Berne 35
 Vokietijos okupacija 164
 Voldemaras Augustinas 25, 33-34, 64, 88, 91-92, 108, 230
 Voronežas 87, 232
 Voronežo generacija 293
 Vorskla, upė 56
 Vroclavas (Breslavas) 252

 Wagner Richard 220, 228
 Washington Georg, prezidentas 230, 271
 Washingtonas, D. C. XVI, 32, 35, 57, 60, 65, 91, 105-106, 109, 121, 123, 138-139, 141, 153-155, 171, 184, 197, 201, 206, 208-209, 211-213, 215-216, 221, 224, 231, 238, 246-247, 257, 261, 265-266, 267, 287, 292, 294, 320, 336, 338, 343
 Washingtono atstovybė 153
 Washingtono Pentagonas 138 ; žr. Pentagonas
 Waterbury, Conn. 142, 211, 335
 Waukegan, 111, 142
 Weisser Hirsch, kurortas prie Drezdeno 112
 Western civilisation 322
 Western World 322 ; žr. Vakarų pasaulis
 Westfal Stanisław, Lenkijos atstovybės spaudos *attaché* 129
 Westminster 143
 Westminster Hall 228
 Westwood Hills New Press 336
 Wheeling, W. Va. XIII, 207, 248, 294, 322, 339
 Wheelingo YMCA 293
 Wheelingo kolegija 294
 White House klubas 171
 Wilhelm II, imp. 17, 32
 Wilhelmo II imperializmas 31
 William Penn viešbutis Pittsburgh 170
 Williams Tennessee 251
 Wilson TH. W., prez. 28
 Windsor, Ont. 146, 274
 Windthorst Ludwig 25
 Winnipeg, Man. 147
 Wisconsin universitetas 160
 Wolfe Thomas 251
 Women Church Council 205
 Woodhaven, N. Y. 28
 Worcester, Mass. 26-30, 39, 48-49, 137, 177, 181-182, 269, 271-272, 277, 337
 Worcesterio vyskupijos moterystės tribunoslas 270
 World Affairs Forum 204, 217
 World War II 163, 332
 Würzburgas 175

XX Amžius 94-97, 134

 Zakarauskas Vaclovas, kan. 83-84, 312, 338
 Zaunius Dovas 92
 Zebot Cyril A. 207, 322
 Zierer Clifford M. 157
 Zimpan City, Hidalgo (Meksikos miestelis) 270

- Zujus M. 23
 Zürichas 226, 337
 Züricho universitetas 214

 Žadeikis Povilas 152-156, 171
 Žaliakalnis Kaune 28, 114
Žaliosios Atžalos 266
 Žaliosios diasporos skyriai 261
 Žalkauskas K. 68
 Žalkauskienė 287
 Žasliai 30
 Žemaičių kunigų seminarija 14, 21
 Žemaičių vyskupystė 11
 Žemaitija 55
 Žemės Ūkio akademija 22

 Žemės Ūkio technikumai 315
Žemės Ūkis 285
 Žemuogių gatvė Kaune 114
 Ženeva 210
 Ženevos ežeras 32, 115
Žiburiai 333
 « Žiburio » draugijos įstaigos 91
 Žičkai 192
 Židaniavičius J., kun. (Seirijų Juozas) 229
Židinys 61, 66-67, 71, 77, 87, 95, 107, 211, 315, 330-332, 340
 Žiemos Rūmai Petrapilyje 14
 Žukauskas B. 232
 ŽŽ (Žaibas žaibuoja), korespondentų savanorių grupė 50

PROF. KAZIO PAKŠTO
PAMINKLUI IR MONOGRAFIJAI
AUKOJUSIŲ ASMENŲ IR ORGANIZACIJŲ
SĄRAŠAS

Po 205,00 dol.

Balys Pakštas, Chicago, Ill.
Pranas Pakštas, Chicago, Ill.

Po 200,00 dol.

Ateitininkų Sendraugių Centro Valdyba, Detroit, Mich.
Janina Pakštienė, Miami, Fla.

100.00 dol.

Žaliasis Klubas, Chicago, Ill.

50.00 dol.

Silv. Balčiūnas, Chicago, Ill.

Po 40,00 dol.

New Yorko ir New Jersey Lietuvos Vyčiai.
A. R. Kat. Feder. St. Petersburg skyrius, Fla.
Ateitininkų Sendraugių Detroito skyrius, Mich.

35.00 dol.

A Visminas, Woodside, N. Y.

Po 25,00 dol.

Amerikos Lietuvių R. Kat. Susivien. Chicago, Ill.
Dr. L. Bajorūnas, Southfield, Mich.

Anat. Kairys, Chicago, Ill.
Prel. J. A. Karalius, Shenandoah, Pa.
Very Kev. K. K. Keelan, Loreto, Pa.
Lietuvos Vyčių 29 skyrius, Newark, N. J.
Jurgis Mikaila, Southfield, Mich.
Dr. J. Meškauskas, Chicago, Ill.
Alicija Rūgytė, Chicago, Ill.
Br. Starkienė, Santa Monica, Calif.
Kun. Dr. K. Širvaitis, Newtown, Pa.
Prel. J. Tadarauskas, Hamilton, Ont.
St. ir. Ant. Tumosai, Chicago, Ill.
E. Valiūnienė, New Rochelle, N. Y.

Po 22,00 dol.

Ateitininkai Sendraugiai, Adelaide, Australija.
Dr. A. Užupienė-Lukienė, Toronto, Ont.

Po 20,00 dol.

Prel. Ig. Albavičius, Cicero, Ill.
V. Adomaitis, Baltimore, Md.
Dr. Jurgis Balčiūnas, Strasburg, Ohio
Prel. Vyt. Balčiūnas, Putnam, Conn.
Prof. B. J. Hartung, Wheeling, W. Va.
J. Kaseliūnas, Medelin, Columbia.
M. Ladavičienė, Bayside, N. Y.
Dr. A. Laucius, Mount Olive, 111.
Petras Padolskis, Detroit, Mich.
Dr. J. Šalna,
Kun. J. Starkus, Brooklyn, N. Y.
VI. Žemaitis, Geraldton, Canada
E. M. Žitkus, Cleveland, Ohio

Po 15,00 dol.

Dr. K. Ambrozaitis, Chesterton, Ind.
Ant. Bendorius, Brooklyn, N. Y.
St. Juodviršis, Oakville, Ont.
Dr. P. Kisielius, Chicago, 11.
Dr. K. Keblys, Southfield, Mich.
Dr. L. Kriaučeliūnas, Chicago, Ill.
Liet. Krikš. Demokr. S-gos C. Valdyba, Cleveland, Ohio
Dr. A. ir J. Damušiai, Detroit, Mich.
P. ir B. Čečkai, Detroit, Mich.

12,50 dol.

Ant. Garka, Cleveland, Ohio

Po 10,00 dol.

J. A. Aleksis, Waterbury, Conn.
A. Audronis, Los Angelès, Calif.
Dr. St. Bačkis, Washington, D. C.
Vit. Baleišytė, Chicago, Ill.
E. Baltrušaitienė,
Karolis Banys, Chicago, Ill.
Arv. Barzdukas, Washington, D. C.
V. Beleckas, Brooklyn, N. Y.
Dr. J. Brazaitis, Brooklyn, N. Y.
Dr. A. ir E. Bridžiai, Cleveland, Ohio
Dr. Vl. ir St. Bubliai, Detroit, Mich.
Jonas Černius, Flint, Mich.
Kun. M. Čyvas, Albany, N. Y.
Kun. Br. Dagilis, Detroit, Mich.
Z. Dailidka, Chicago, Ill.
Dr. J. ir A. Kižiai, Chicago, Ill.
A. ir E. Daugirdai, Chicago, Ill.
Prel. A. Deksnys, East St. Louis, Ill.
« Giedros » Korp., Chicago, Ill.
Dr. V. ir L. Giriūnai, Montreal, Que.
P. Gruodis, Chicago, Ill.
Dr. A. Gylys, New York, N. Y.
Furniture Center, Chicago, Ill.
Dr. D. Jasaitis, Mount Vernon, N. Y.
Dr. A. ir K. Juozapavičiai, Plymouth Meeting, Pa.
Dr. J. Juozevičius, Chicago, Ill.
E. Jurevičiūtė,
Kun. V. Karalevičius, Elizabeth, N. J.
A. Kasiulaitis, Cleveland, Ohio
K. Kleiva, Cicero, Ill.
V. Kundrotienė, Detroit, Mich.
Dr. J. Juodis, Arlington, Mass.
Prel. M. Krupavičius, Cicero, Ill.
K. Kupetys, Detroit, Mich.
V. Kuprys, Chicago, Ill.
P. Labanauskas, Washington, D. C.
J. Litvinas, Chicago, Ill.
V. ir M. Liulevičiai, Chicago, Ill.
J. Mačėnas, Forest Park, Ill.
P. Maldeikis, Chicago, Ill.
F. ir V. Maneliai, Chicago, Ill.

EI. Masaitienė, Havre de Grace, Md.
 J. ir M. Mikonai, Cleveland, Ohio
 P. ir E. Minkūnai, Woodhaven, N. Y.
 N. Pr. Seselių rėmėjų būrelis, Detroit, Mich.
 Br. Paramskis, Washington, D. C.
 Kun. P. Patlaba, Chicago, Ill.
 K. Paukštys, Chicago, Ill.
 VI. Pauža, Detroit, Mich.
 St. Petrauskaitė, Chicago, Ill.
 Prof. J. Pikūnas, Detroit, Mich.
 K. Povilaitis, Chicago, Ill.
 St. Rauckinas, Chicago, Ill.
 Dr. Pr. V. Raulinaitis, Los Angeles, Calif.
 Dr. A. Razma, Chicago, Ill.
 Dr. J. Reiny, Chicago, Ill.
 Dr. E. ir Ant. Repšiai, Chicago, Ill.
 Dr. K. Rimkus, Chicago, Ill.
 Kun. K. Juršėnas, Chicago, Ill.
 St. Rudys, Pacific Grove, Calif.
 A. Skirius, Los Angeles, Calif.
 Dr. J. ir J. Stankaičiai, Cleveland, Ohio
 Dr. J. ir T. Starkai, Chicago, Ill.
 Kun. A. Stašys, Chicago, Ill.
 Kun. St. Šantaras, Chicago, Ill.
 Dr. K. Šidlauskas, Chicago, Ill.
 Dr. VI. ir A. Šimaičiai, Chicago, Ill.
 Leonardas Šimutis, Chicago, Ill.
 Liudas Šmulkštys, Chicago, Ill.
 Vincas Šmulkštys, Chicago, Ill.
 Studentų Ateitininkų Sąjunga, Chicago, Ill.
 V. Tumasonienė, Palos Park Ill.
 Kun. Dr. J. Urbonas, Gary, Ind.
 Pr. ir Em. Vainauskai, Woodhaven, N. Y.
 J. Valukonis, Detroit, Mich.
 VI. ir R. Vilimai, Washington, D. C.
 Ad. Viliušis, Chicago, Ill.
 J. ir O. Vitėnai, Washington, D. C.
 Prof. B. Vitkus, Chicago, Ill.
 E. Vitkus, Chicago, Ill.
 M. Zujus, Wilkes-Barre, Pa.
 V. Rajeckienė, New York, N. Y.
 K. Vildžius, Washington, D. C.

8,00 dol.

Kun. J. Vilutis, Chicago, Ill.

Po 7,00 dol.

Dr. V. Šaulys, Chicago, Ill.

P. ir O. Žilinskai, Cleveland, Ohio

Po 6,00 dol.

St. Milerienė, Hamilton, Ont.

C. Surdokas, Baltimore, Md.

Po 5,00 dol.

J. Abromaitis, Chicago, Ill.

P. Aleškaitis, Detroit, Mich.

E. ir S. Alšėnai, Cleveland, Ohio

Ant. Alkaitis, Cleveland, Ohio

Dr. S. Ankudas, Baltimore, Md.

Ateitininkai Sendraugiai, Winnipeg, Manit.

S. ir Y. Akelaičiai, Cleveland, Ohio

D. Augienė, Chicago, Ill.

O. Bakienė, Chicago, Ill.

Ant. Balčiūnas, Chicago, Ill.

D. ir N. Balčiūnai, Cleveland, Ohio

P. ir P. Balčiūnai, Cleveland, Ohio

Prel. J. Balkūnas, New York, N. Y.

L. Balnienė, Montral, Que.

Pr. Baltakis, Washington D. C.

Kun. P. Baltrūnas, Chicago, Ill.

P. Balynas, Dearborn, Mich.

Ig. Bandziulis, Los Angeles, Calif.

V. Barauskas, Detroit, Mich.

K. Barzdukas, Chicago, Ill.

J. ir O. Baužiai, Chicago, Ill.

B. Beleškienė, Chicago, Ill.

J. Bertulis, Chicago, Ill.

Dr. V. ir J. Bieliauskai, Cincinnati, Ohio

J. Blauzdžiūnienė, Montreal, Que.

S. Blažienė, Chicago, Ill.

Dr. G. ir Z. Brinkiai, Los Angeles, Calif.

B. ir O. Brizgiai, South Gate, Mich.

J. Butkus, Bridgeport, Conn.

B. Bujokienė, Winnipeg, Manitoba

Kun. J. Čepukaitis, Philadelphia, Pa.

F. Černienė, Chicago, Ill.

Vyt. Čižauskas, Detroit, Mich.

Dr. Čepulis, Cleveland, Ohio

Čyvai, Cleveland, Ohio

L. Dambriūnas, Brentwood, Md.

Kun. S. Aleksiejus, Deming, N. M.
Dr. Zen. Danilevičius, Chicago, Ill.
Kun. M. Daumantas, Detroit, Mich.
P. ir A. Gailiūnai, Hartford, Conn.
A. ir L. Gailiūšiai, Cleveland, Ohio
M. Galdikienė, Brooklyn, N. Y.
Dr. Br. Gaižiūnas, Chicago, Ill.
V. Galvydis, Chicago, Ill.
Pov. Gaučys, Chicago, Ill.
A. ir T. Gečauskai, Philadelphia, Pa.
Dr. J. Girnius, Dorchester, Mass.
D. ir E. Grajauskai, Windsor, Conn.
B. Graužinis, Los Angeles, Calif.
Dr. Br. Gruzdienė, Detroit, Mich.
J. Gruzdas, Detroit, Mich.
K. Gudinskas, Hamilton, Ont.
H. ir S. Idzeliai, Cleveland, Ohio
K. ir A. Indreikos, Chicago, Ill.
Kun. L. Jankus, Brooklyn, N. Y.
E. ir P. Jokubkos, Chicago, Ill.
V. K. Jonynas, New York, N. Y.
Prof. Pr. Jucaitis, Toledo, Ohio
E. Juknevičienė, Evergreen Park, Ill.
Dr. VI. Juodeika, Portland, Oreg.
J. Juozaitis, Chicago, Ill.
D. Jurkus, Montreal, Que.
Prel. P. Juras, Putnam, Conn.
Alf. Juška, Detroit, Mich.
A. Kareiva, Chicago, Ill.
Dr. E. Kriaučiūnas, Flint, Mich.
V. Kasakaitis, Cleveland, Ohio
A. Kazickas, New Kochell, N. Y.
Dr. P. Kazlas, Marion, Ind.
Kun. L. Kemėšis, Webbwood, Ont.
P. ir J. Klioriai, Cleveland, Ohio
J. L. Giedraitis, Northport, N. Y.
Prel. J. B. Končius, Fla.
P. Kruopis, Boston, Mass.
P. Kučinskas, Detroit, Mich.
J. Kuras, Detroit, Mich.
V. Kuzmickas, Waterbury, Conn.
J. Kuprionis, Ruston, La.
Br. Kviklys, Chicago, Ill.
S. Laniauskas, Cleveland, Ohio
J. Br. Laučka, Bethesda, Md.
V. Lelis, Sterling Hts., Mich.
P. Lukaševičius, Montreal, Que.

A. Lukšienė, Santa Monica, Calif.
St. ir M. Lūšiai, Richmond Hills, N. Y.
Iz. Mališka, Montreal, Que.
Kun. J. Marčiulionis, Chicago, Ill.
Kun. Y. Martinkus, Providence, R. I.
J. Matulionienė, Chicago, Ill.
Kaz. Mickevičius, Chicago, Ill.
P. Mikalauskas,
Dr. Miliauskas,
O. Miniatienė, Chicago, Ill.
K. ir Iz. Motiekaičiai, Chicago, Ill.
B. Neverauskas, Sterling Hts., Mich.
Norvilai, Brooklyn, N. Y.
F. Olšauskaitė, Detroit, Mich.
P. Pajojus, Detroit, Mich.
J. Pažemėnas, Queens, N. Y.
Dr. B. Paliokas, Chicago, Ill.
B. Paliulis, Dorchester, Mass.
E. ir J. Petroniai, Philadelphia, Pa.
Dr. J. Petrikonis,
Ant. Polikaitis, Los Angeles, Calif.
Pr. Polteraitis, Detroit, Mich.
Kun. J. Pragulbickas, Elizabeth, N. J.
Aid. Prapuolenytė, Chicago, Ill.
Y. Prižgintas, Hollywood, Calif.
A. Prunskytė, Chicago, Ill.
Dr. Z. Prūsas, Chillicote, Ohio
Kun. A. Račkauskas, Brooklyn, N. Y.
Prof. K. Račkauskas, Bronx, N. Y.
J. Radas, Detroit, Mich.
St. Radžionis, Chicago, Ill.
A. ir P. Razgaičiai, Mayfield, Hts., Ohio
K. Ražauskas, Dearborn, Mich.
Y. ir O. Rociūnai, Cleveland, Ohio
Pr. Rudinskas, Montreal, Que.
J. Sakas, Chicago, Ill.
Elz. Samienė, Chicago, Ill.
T. ir T. Sereikai, Hartford, Conn.
Al Smilga, Chicago, Ill.
Dr. A. Starkus, Brooklyn, N. Y.
J. Staugas, Detroit, Mich.
S. Staniškienė, Detroit, Mich.
D. ir D. Staniikiai, Cleveland, Ohio
Jul. Staniškis, Cleveland, Ohio
Br. Staskevičius, Montreal, Que.
Dr. Skrinskas, Cleveland, Ohio
Kun. B. Sugintas, Chicago, Ill.

Dr. A. Sužiedėlis, Washington, D. C.
Dr. A. ir E. Šerkšnai, Bloomfield, Conn.
J. Šimokėnas, Detroit, Mich.
Širvaičiai, Cleveland, Ohio
V. ir J. Šklėriai, Chicago, Ill.
Dr. A. Šlepetytė-Janačienė, New York, N. Y.
Dr. A. Šmulkstys, Riverside, N. Y.
Kun. J. Švagždys, Brockton, Mass.
J. Tamašauskas, Mount Vernon, N. Y.
G. Tamašauskas, Mount Vernon, N. Y.
A. ir V. Tamulioniai, Cleveland, Ohio
E. ir Ant. Tauginai, Chicago, Ill.
Kun. J. Tautkus, Omaha, Nebr.
P. ir M. Titai, Cleveland, Ohio
Vacys Urbonas, Detroit, Mich.
J. Vaičeliūnas, Sudbury, Ont.
A. Vaičiulaitis, Washington, D. C.
A. Vainius, Woodhaven, N. Y.
J. Valiukas, Los Angeles, Calif.
Dr. A. Valiuškis,
Prof. V. Vardys,
E. Valiūnas,
A. Vasaitis, Washington, D. C.
B. Vaškaitis, Philadelphia, Pa.
Kun. M. Vembrė, Brockton, Mass.
V. Volertas, Riverside, N. J.
S. ir J. Vyšnioniai, Cleveland, Ohio
Jonas Žadeikis, Chicago, Ill.
Juozas Žadeikis, Chicago, Ill.
M. Žilinskienė, Philadelphia, Pa.
P. Zigmantas, Cleveland, Ohio
J. Žilionis, Cleveland, Ohio
Bern. Žukauskas, Chicago, Ill.

Po 4,00 dol.

S. Beiga, Ed. Binkis, Dr. J. Dičpinigaitis, Alb. Gražiūnas, F. Kudirka,
K. Mikšys, A. ir E. Simonaičiai, Sig. ir K. Šerkšnai, V. Vebeliūnas.

Po 3,00 dol.

A. Ašoklis, Jurgis Balčiūnas, jr., S. Balčiūmas, J. Bradūnas, Graž.
Budrytė, Kun. dr. V. Cukuras, J. Damas, Dilijonas, Kun. P. Dziegoraitis,
M. Eivaitė, J. Gailevičius, K. Gobienė, Val. Gražulis, K. Graudienė,
Jurgis Gylys, T. Ivaskaitė, B. Jucienė, L. Kačinskas, A. Kazickas, J.
Kazlauskas, E. Kudžmienė, J. Ladyga, A. Liaukus, J. Lukoševičius,

J. Navakas, Dr. Norvaišienė, Br. Petrauskienė, J. Pleinys, A. Ragelis, Kuri. St. Raila, E. Ribokienė, J. Sabaliauskas, Kun. dr. Z. Smilga, A. Styra, P. Styra, Vincė Udrienė, M. Vasienė, Pr. Zaranka, Em. Vilimaitė.

Po 2,50 dol.

Pr. Ambrazas, Balienė, B. Bernotas, J. Damušis, J. Dobrovolskis, V. Gaidelis, Dr. Juodėnas, Kun. Grigonis, O. Grigonytė, J. Guobužis, A. Kamantienė, Karklius, V. Kasperavičiūtė, L. Leknickas, N. Mazeilienė, Mikšys, Nikštonienė, V. Palubinskas, V. Palūnas, J. Pikturna, K. Ralys, Skardis, P. Stravinskas, S. Stasienė, P. Tamulionis, K. Vaičeliūnienė, Vasaris.

Po 2,00 dol.

M. ir J. Adomaitis, Č. Aleksonienė, J. Andriušis, P. Ažuolas, B. Babrauskas, A. Banėnas, B. Bobelis, G. Breikmanienė, R. Bureikienė, Kun. Vyt. Dabušis, A. Dumbrienė, N. Dumbrytė, V. Dumbrytė, A. S. Dzikas, D. ir E. Dzikai, P. Dzikas, J. Eitmanienė, M. Gaputytė, K. ir B. Gasparėnai, K. Grikinienė, Č. Grincevičius, V. Gureckas, Kun. J. Gurrinskas, A. ir F. Ignaičiai, A. Ivaška, G. Ivaškienė, J. Jakučilnis, J. Jankus, M. Kežinaitytė, R. Kisielius, E. Kleinienė, Dr. A. Klimas, J. Kojelis, V. Kolyčius, Dr. V. Kožica, Krakaitis, Br. Kriokys, Br. Kriščiūnas, J. Kšivickas, K. Kudžma, J. Kuncaitis, V. Kybatras, Dr. O. Labanauskaitė, A. Lazaitis, Lenkauskienė, Br. Lukoševičienė, G. Mačiūnienė, A. Maceika, Ant. Masionis, V. Maželis, Ig. Medžiukas, A. Mikalauskas, J. Mikšys, D. Mikulskytė, Br. Miniataitė, Kun. K. Musteikis, M. Noreikienė, E. Pavilonienė, Kun. J. Pakalniškis, A. Paulavičius, J. Pašukoms, Kun. V. Pikturna, E. Palavičiūtė, M. Petrikaitė, L. Pilčaitienė, A. Povilaitis, Dr. Br. Radzivanas, R. Rajeckas, Alb. Repšys, V. Ribokas, J. Rygelis, A. Sabalis, J. Sadūnas, K. Stanaitis, Dr. J. Sungaila, S. Sužiedėlis, A. Zužiedėlienė, J. Šalkauskas, M. Šaulienė, L. Šimkus, Dr. Skėrys, M. Tamulaitienė, Ant. Trimakas, N. Umbrasaitė, K. Vainius, E. Vaišnoraitė, Al. ir M. Vaitiekūnai, Vyt. Vaitiekūnas, J. Valkauskas, J. Varnavičius, A. Vedeckas, T. Verbickaitė, A. Zikarienė, V. Zubrickas.

Po 1,00 dol.

V. Aušrota, P. Aleksa, B. Antanaitienė, M. Bonatienė, A. Barkauskas, G. Buračaitė, K. Cikotas, P. Eismontas, T. Falkauskas, A. Garkūnas, J. Gečienė, A. Gedrimas, J. Gliudą, J. Gobis, V. Gobis, J. Griadienė, K. Grigaitytė-Graudienė, L. Girkus, V. Jackūnas, J. Karmaza, J. Kavaliūnas, G. Kazeneckienė, V. Kazlauskas, J. Krištolaitis, P. Lukošius, J. Motiejūnas, M. Murauskienė, S. Nyerges, O. Pupininkienė, V. ir J. Prunskiai, Radzevičienė, J. Ruseckienė, A. Ruzgas, K. Sabalis, V. Sakavičius, Pr. Skardžius, J. Sakavičius, G. Skripskutė, B. J. Stanius, J. Sta-

naitis, J. Stonkus, J. Stundžia, E. Sudikas, K. Škirpa, V. Trumpa, A. Vainauskas, V. Vaitkus, M. Vaitonienė, A. Valiūnas, V. Vitkus, P. Žilinskas.

Apgailestaujame, kad keli aukotojai neras savo pavardžių šiame sąrašė. Visi surinkti pinigai buvo gauti, tik viena aukų rinkimo knygelė prapuolė siunčiant paštu.

Prof. Kazio Pakšto

Paminklui Statyti ir Monografijai Leisti

Komitetas

LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJOS LEIDINIAI

Suvažiavimo Darbai,	I tomas, 542 psl.,	Kaunas	1933 Išsemta
Suvažiavimo Darbai,	II tomas, 486 psl.,	Kaunas	1936 Išsemta
Suvažiavimo Darbai,	III tomas, 526 psl.,	Kaunas	1939 Išsemta
Suvažiavimo Darbai,	IV tomas, XV-321 psl.,	Roma	
1961			6 dol.
Suvažiavimo Darbai,	V tomas, XVI-647 psl.,	Roma	
1964			10dol.
Suvažiavimo Darbai,	VI tomas, XVI-510 psl.,	Roma	
1969			10dol.
Suvažiavimo Darbai,	VII tomas ; baigiama spausdinti		
Suvažiavimo Darbai,	VIII tomas ; ruošama spaudai		
Metraštis, I tomas,	XVI-374 psl.,	Roma	1965
			6dol.
Metraštis, II tomas,	VIII-370 psl.,	Roma	1966
			6dol.
Metraštis, III tomas,	VIII-410 psl.,	Roma	1967
			7dol.
Metraštis, IV tomas,	VIII-624 psl.,	Roma	1968
			10dol.
Metraštis, V tomas,	VIII-623 psl.,	Roma	1970
			16dol.
Metraštis, VI tomas ; ruošama spaudai			
A., Dambraskas-Jakštas, Užgesę Žiburiai,	XVI-502 psl.,	Kaunas	1930
			Išsemta
A. Kučas, Kun. Antanas Staniukynas,	XVI-208 psl.,	Roma	1965
			4dol.
J. Eretas, Kazys Pakštas. Tautinio Šauklio Odisėja,	XVI-384 psl.,	Roma	1970
			10dol.
Ign. Skrupskelis, Lietuviai XVIII amžiaus Vokiečių			
Literatūroje, XIX-172 psl.,	Roma	1967	4dol.
J. Vaišnora, Marijos Garbinimas Lietuvoje,	445 psl.,	Roma	1958
			5dol.

Užsakymus siųsti šituo adresu:

L.K.M. Akademijos Reikalų Vedėjui

Piazza della Pilotta 4

00187 ROMA

ITALIJA